

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

vol. 5

A MAGYAR KATOLICIZMUS ÉS TRIANON

Tanulmányok

SÁGI GYÖRGY

BUDAPEST

2023

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 5

HUNGARY'S CATHOLICISM AND TRIANON

Studies

Edited by
GYÖRGY SÁGI

BUDAPEST

2023

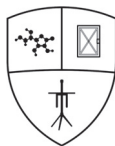
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 5

A MAGYAR KATOLICIZMUS ÉS TRIANON

Tanulmányok

Szerkesztette
SÁGI GYÖRGY

BUDAPEST

2023

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II

Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
(ELKH-PPKE-PTE)

Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editor*, 2023

ISSN 2064-8375

ISBN 978-963-416-364-0

ISBN ebook 978-963-416-365-7

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Szedte és tördelte - *Layout*: É. Lipót

Olvasószerkesztő - *Corrector*: Zs. Matus, V. Kanász

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: P. Somfalvai

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

<i>Előszó</i> (Tusor Péter)	7
---------------------------------------	---

I. ÁLLAM, EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM

IV. Károly visszatérési kísérletei a szentszéki források tükrében (Hamerli Petra)	11
Az országos katolikus nagygyűlések és Trianon (Gianone András).	25
Pehm (Mindszenty) József és Trianon (Balogh Margit).	43

II. EGYHÁZMEGYÉK ÉS EGYHÁZKORMÁNYZAT

„A rosszul informált szentszéktől a jól informálthoz fellebbezünk.” Trianon egyházkormányzati következményei a magyar sajtó tükrében (Klestenitz Tibor)	103
A kettészakított érseki egyházmegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után (Tóth Tamás)	124
A magyar görögkatolikus mozgalom és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hatása a magyar–román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző években (Véghseő Tamás).	154

III. SZERZETESSÉG

Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolanővérek működésére. Különös tekintettel a Bácskában (Sági György).	189
--	-----

Magyar piaristák Csehszlovákiában: a nyitrai és a trencsényi rendház története (1918–1922) (Szekér Barnabás)	237
Trianon és a máriapócsi baziliták: megújulás és útkeresés (Földvári Katalin)	272

IV. HISTORIOGRÁFIA

Trianon és az Egyház viszonyának historiográfiája (Tóth Krisztina)	293
<i>Rövidítések</i>	317
<i>Szerzők</i>	319
<i>Index</i>	321
<i>A magyar katolicizmus és Trianon</i> (Összefoglalók)	329
<i>Hungary's Catholicism and Trianon</i> (Summaries in English, translated by Eszter Krakkó)	339
<i>Table of Contents</i>	349

ELŐSZÓ

Jelen tanulmánykötet előzménye az a tudományos konferencia, mely az I. világháborút lezáró békediktátumra emlékezett 2021. június 23-án. A szimpóziumot a világjárvány miatt a centenáriumot követően egy év halasztással rendezte meg az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport. A Fraknoi Kutatócsoport az MTA, illetve az ELKH pályázati támogatásával a magyar katolikus egyetemen működik. Fontos számára, hogy névadója példáját követve a fő profilját alkotó vatikáni kutatások erőterében alkalmanként más témáknak is figyelmet szenteljen. Ilyen történeti téma a békediktátum vizsgálata, melynek politikai, társadalmi következményei mindmáig determinatívak. Trianon nem csupán a magyar állam, hanem a hazai egyházszervezet: egyházmegyék és a különféle szerzetesrendi tartományok destruktóját is jelentette. A problémakör számos tekintetben érinti Magyarország és a római Szentszék kapcsolatait, ugyanakkor több dimenzióban túl is mutat ezeken.

Az állam, egyház és társadalom sokrétű viszonyrendszere tárul elő az *I. fejezetben*. IV. Károly visszatérési kísérleteiről vatikáni források alapján alkothatunk képet. Lorenzo Schioppa apostoli nuncius jelentései új narratíva keretében mutatják be az utolsó Habsburg-uralkodó illúzióit trónja visszaszerzésére. Hiába volt tehát a frappáns jogászi érv, miszerint a király Eckartsauban tett nyilatkozata érvénytelen, hiszen nem volt rajta miniszteri ellenjegyzés... A két világháború közötti katolikus nagygyűlések vizsgálatából megtudhatjuk, hogy például Klebelsberg Kuno szerint nem csak azoké a felelősség Trianon miatt, „akik a kommunizmus útját egyengették”, hanem mindenkié, aki nem szállt szembe ezzel „kellő erővel”. Krüger Aladár a nemzetietlen liberalizmust ostromozta, gróf Károlyi József pedig a Bánffy Dezső-féle magyarosítási politika erőtlenségét hangoztatta, valamint aláhúzta a nemzetiségek felekezeti intézményi háttérének jelentőségét. A magyar katolicizmus későbbi feje, Pehm József gyakorlati revizionista papként jelenik meg a kötetben, aki az elcsatolások regionális következményeit Zalában többek között lelkészségek (kuráciák) alapításával enyhítette.

A *II. fejezet* a Szent István/László-i, illetve tereziánus és posztjoezefinista egyházszervezet lebontásának kezdeteit járja körül. Annak a folyamatának, melyre 2008-ban XVI. Benedek „*Slovachiae sacrorum Antistites*” kezdetű bullája tett pontot.¹ Az apostoli

¹ AAS 100 (2008), n. 3, 125–128. „*In Slovachia novae eriguntur dioeceses atque fines nominaque dioecesium et ecclesiasticarum provinciarum immutantur*”.

konstitúció végleg eltiuntette a Kárpát-medence korábbi egyházszervezetének maradék körvonalait. Megoldás helyett sajnos súlyosbította a felvidéki magyar pasztoráció helyzetét. Az 1920-as évek eleji sajtóvisszhang elemzéséből megtudhatjuk, hogy a hazai közvélemény a felvidéki püspökök kapcsán kedvezőbb bánásmódot várt az Apostoli Szentszéktől a magyarság számára. 1924-től pedig több budapesti lapban is kifogásolták a vatikáni döntéseket. A békediktátum egyházkormányzati következményeinek problémakörét a kettészakított kalocsa–bácsi főegyházmegye sorsa jeleníti meg a kötetben. A bácskai apostoli kormányzóság felállítása nem választható el Budanovich (Budanović) Lajos szabadkai plébános egyéni ambícióitól. Egyházmegyelapítási törekvései mindvégig összhangban álltak a szerb nacionalizmus érdekeivel. A vatikáni levéltári kutatási adatokban bővelkedő írásból részletesebben az 1940-es évekig követhetjük a fejleményeket. Hasonlóan fontos és izgalmas kérdést tárgyal a fejezet zárótanulmánya. Korabeli források adataira támaszkodva a hajdúdorogi egyházmegye megalapításának hatását mutatja be a magyar–román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző 20–25 évben. Megtudhatjuk például, hogy az 1916. februári bukaresti titkos tárgyaláson Ferdinánd román király egyenesen azt állította, a Monarchia egyik legsúlyosabb bűne román nemzetiségű állampolgáraival szemben a hajdúdorogi püspökség megalapítása volt.

Amikor Trianonnak az évezredes magyar egyházszervezetre gyakorolt katasztrofális következményeiről beszélünk, abba nem csak az egyházmegyéket, hanem a szerzetesrendek különféle egységeit: tartományait, kongregációit stb. is bele kell értenünk. A *III. fejezet* erre a területre összpontosít eddig ismeretlen források feltárásával és elemzésével. Trianonnak a kalocsai iskolanővérek életében mutatkozó hatása kapcsán például arról olvashatunk, hogy már egész korán kísérlet történt a bácskai rendházak önálló provinciába szervezésére. Rómában 1925-ben döntés is született erről, amit végül csak 1960-ban hajtottak végre. A piaristák esetében a csehszlovák *modus vivendi* követően, 1930-ra megvalósult a „szlovenszkói” rendtartomány létrehozatala. Tagjait a csekély számú szlovák piaristák alkották. E fejezetből sem hiányzik a görögkatolikus téma. Jelesül a máriapócsi baziliták megújulásának és útkeresésének bemutatása Trianont követően, elsősorban a korabeli sajtótermékek segítségével. A kötetet a „*Trianon és az Egyház*” témával foglalkozó szakirodalmat felvonultató historiográfiai összegzés zárja, s alkotja egyúttal a *IV. fejezetet*.

A centenárium kapcsán Trianonról folyó kurrens tudományos diskurzus meghatározóan állam- és társadalomközpontú. Az előljáróban említett konferencia,² még inkább pedig jelen tanulmánykötet jelentőségét abban látjuk, hogy emellé – ha csak jelzésszerűen is – odaemeli az egyháztörténeti szempontot is.

TUSOR PÉTER

² A 2021. június 23-ai előadások, hozzászólások megtekinthetők a Fraknoi Kutatócsoport YouTube-csatornáján: https://www.youtube.com/channel/UCPscGUuIGrnpj3lnl_P3qg (2022. 06. 26.)

I.
ÁLLAM, EGYHÁZ
ÉS TÁRSADALOM

IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI A SZENTSZÉKI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

ELŐJÁRÓBAN

Az 1920. évi I. törvénycikk értelmében Magyarországnak a trianoni békeszerződés aláírását követően kellett volna döntést hoznia arról, hogy ki legyen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően közjogi tekintetben teljesen önállóvá vált Magyarország királya.¹ Jogosult-e a trónra továbbra is az 1916-ban megkoronázott IV. Károly király, aki 1918. november 13-án kelt eckartsauai nyilatkozatában lemondott a kormányzásról? Esetleg válasszon-e a szintén 1920 elején megalakult nemzetgyűlés királyt a Habsburg-ház magyarországi ágának tagjai közül? Vagy az új uralkodó legyen valaki a magyar nemzet soraiból, akit az országért vállalt tettei tennének érdemesnek arra, hogy a korona az ő fejére kerüljön?

Ehhez hasonló kérdések fogalmazódtak meg a magyar politikai életben, miután az 1918–1919-es, zűrzavarosnak tekinthető időszak után sikerült valamelyest stabilizálni az ország helyzetét. Mivel a fenti kérdésekben nem lehetett egyhamar megegyezést várni, a nemzetgyűlésen végül arról született döntés – amit szintén az I. törvénycikk szabályozott –, hogy az ország továbbra is királyság marad, ahol az államfői hatalmat ideiglenesen – amíg a magyar nemzet szuverenitásának egyedüli törvényes képviselője, a szintén e törvény értelmében felállított nemzetgyűlés nem választ uralkodót – az ugyancsak a nemzetgyűlés által megválasztott kormányzó gyakorolja.²

Ezzel a döntéssel átmenetinek szánt megoldás született, ami elviekben megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy e súlyos, Magyarország államberendezkedését érintő kérdésben nyugodt körülmények között, megfontoltan határozzanak a nemzetgyűlés tagjai. IV. Károly, a Monarchia utolsó uralkodója azonban nem várta tétlenül a döntést: 1921-ben két alkalommal, március 27-én és október 20-án is visszatért Magyarországra, hogy megkísérelje a trón visszaszerzését. Tanulmányomban az eseményt egy olyan szemszögből kívánom bemutatni, amelyet a témában megjelent írások eddig nem vizsgáltak: milyen álláspontot foglalt el a király visszatérési kísérleteivel kapcsolatban az Apostoli Szentszék?

Írásomban – a királykérdés leglényegesebb pontjainak rövid összegzése után – ezt a kérdést igyekszem megválaszolni Lorenzo Schioppa jusztinianopoliszi c. érsek, bu-

¹ 1920. évi I. törvénycikk. *Ezer év törvényei*, <https://100oev.hu/index.php?a=3¶m=7416> (2021. 06. 18.)

² Uo.

dapesti apostoli nuncius (1920–1925) jelentései³ alapján, elsősorban arra koncentrálva, hogy az Apostoli Szentszék képviselője mit tartott fontosnak a visszatérési kísérletek eseménysorából. A beszámolók legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy azok rávilágítanak arra is, hogy a katolikus egyház milyen álláspontot képviselt a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti nézeteltérést illetően.

I. A KIRÁLYKÉRDÉS

A trianoni békeszerződés aláírását (1920. június 4.) követően Magyarország egyik legegésztőbb és leginkább megosztó problémája az úgynevezett „királykérdés” volt, mivel a fentebb említett 1920. évi I. törvénycikkben az uralkodóra vonatkozóan megfogalmazott kitételek csak ideiglenes megoldást jelentettek.⁴

Ahogy a törvény preambuluma fogalmazott, „a nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverénitás kizárólagos törvényes képviselője, megállapítja, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt. Megállapítja továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttdiktatúra a bekövetkezett események folytán megszűnt. A nemzetgyűlés mindezekből a tényekből folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időre tartja fenn magának”.⁵ Az említett dátum az 1916-ban megkoronázott IV. Károly eckartsai nyilatkozatának kelte, amelyben a király lemondott a kormányzásról, és leszögezte, hogy eleve elismeri azt a döntést, amely majd Magyarország jövőbeni államformáját megállapítja.⁶ A törvény ezen felül hangsúlyozta, hogy az Ausztria és Magyarország közötti államközösség megszűnt, és a mindezekből fakadó kérdéseket a magyar nemzetgyűlés a békeszerződés aláírását követően kívánja tisztázni.

Ebből következően a „király nélküli királyság” állapotát csak átmenetinek tekintették, amely addig áll fenn, amíg nem születik döntés arról, hogy ki legyen Magyarország királya. Az uralkodó személyét illetően azonban nem volt konszenzus a magyar politikai életben. Két tábor jött létre: a jogfolytonosságot hirdető legitimisták, és az úgynevezett szabad királyválasztók csoportja. A legitimisták a régi képviselőház, a főrendiház, valamint a legitimnek tekintett Habsburg-ház jogainak visszaállítását tűzték ki célul. Úgy vélekedtek, hogy Magyarországnak IV. Károly (az ő 1922-ben bekövetkezett halála után pedig fia, Ottó) személyében törvényesen megkoronázott

³ Lorenzo Schioppa *első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925 – Dai rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria* S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925, szerk. SOMORJAI ÁDÁM, Budapest 2020.

⁴ 1920. évi I. törvénycikk.

⁵ 1920. évi I. törvénycikk.

⁶ KLETTNER CSILLA, *IV. Károly eckartsai nyilatkozata*. https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv_karoly_eckartsai_nyilatkozata.html (2021. 06. 18.)

királya van, és az, hogy a Habsburg-ház Ausztriában elveszítette uralmát, a királynak a magyar trónra való jogát és a magyar öröklési rendet nem érinti.⁷

A szabad királyválasztók ezzel szemben nem ismerték el IV. Károly uralkodásának jogfolytonosságát, s úgy vélekedtek, hogy a megváltozott viszonyrendszerek közepette új, nemzeti király választása indokolt. Álláspontjuk mellett szól, hogy az antant-hatalmak képviselői kijelentették, hogy a nemzetközi viszonyok miatt a magyar trónutódlás nem tekinthető kizárólagos belügynek, így az antantnak jogában áll elutasítani IV. Károly – és általában a Habsburg-ház – uralkodását.⁸

Mindez már az 1920-as évek elején is előrevetítette, hogy a királykérdés megoldása hosszadalmas folyamat lesz. Utólagos ismereteink révén tudjuk, hogy – bár időnként felmerült néhány lehetséges név a király személyét illetően, és a kérdés a két világháború közötti időszakban végig napirenden volt – a „király nélküli királyság” állapota egészen 1946-ig fennmaradt, amikor is Magyarország államformája köztársaság lett.

2. IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI LORENZO SCHIOPPA JELENTÉSEIBEN

a) Az első benyomások

Lorenzo Schioppa apostoli nuncius, aki 1920. október 5-én nyújtotta át megbízólevelét Horthy Miklósnak (és 1925. április 27-éig, Hágába történő akkreditálásáig képviselte Budapesten az Apostoli Szentszéket), feladatának megfelelően igyekezett minél több információt gyűjteni Magyarország viszonyairól, és a katolikus egyház, illetve az Apostoli Szentszék szempontjából érdekes helyzetekről, eseményekről rendszeresen beszámolt Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Alig telt el néhány hét a nuncius Budapestre érkezése óta, amikor már meggyőződött arról, hogy a királykérdés Magyarország belpolitikai életének egyik legsúlyosabb problémája volt. „Azt, hogy Magyarország államformája királyság kell, hogy legyen, senki nem vonja kétségbe. Minden párt legalább ebben egyetért. Sőt, elfogadott tény, hogy Magyarország királyság: a minisztériumok, a bíróságok, a közhivatalok, maga a kormány, hivatalosan mind királyinak nevezi magát. A komoly és nehéz kérdés, hogy ki legyen a király személye. Itt a vélemények megoszlanak, a pártok küzdenek, a politikai harc hevessé válik.”⁹ – számolt be Schioppa.

⁷ BÉKÉS MÁRTON, *A legitimisták és a legitimizmus*, A magyar jobboldali hagyomány (szerk. Romsics Ignác), Budapest 2009, 214–215.

⁸ PÜSKI LEVENTE, *A Horthy-rendszer*, Budapest 2006, 15–16.

⁹ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 60–62. 6. jelentés: A királykérdés Magyarországon, 1920. november 16.

Meglátása helyesnek bizonyult, mivel hazánk két legjelentősebb pártja, az Országos Kiszgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP)¹⁰ eltérő nézetet vallott a kérdésben: a kiszgazdák zömében a szabad királyválasztás mellett szálltak síkra, míg a KNEP körében a legitimisták voltak többségben.¹¹ A szabad királyválasztókat illetően Schioppa benyomása az volt, hogy ők többnyire protestánsok voltak, akik a nuncius szerint azért nem ismerték el a jogfolytonosság elvét, mert gyűlölték a Habsburg-házat, és mindenképpen protestáns uralkodót szerettek volna Magyarországon trónján látni. „Úgy tűnik, hogy a protestánsok jelöltje a jelenlegi kormányzó, aki református, de ő az ez év október 18-án Székesfehérváron tartott beszédében nyíltan megmondta, hogy egyáltalán nem kíván trónra lépni.” – írta Schioppa.¹²

A katolikusok többsége viszont úgy vélekedett, hogy IV. Károly lemondásáig nem lehet új uralkodót választani, miután őt korábban megkoronázták. A nuncius pontos információkkal rendelkezett a legjelentősebb legitimista politikusok kilétéről is: jelentésében ifj. Andrássy Gyulát, Apponyi Albertet és Rakovszky Istvánt említette. Schioppa megvitatta a kérdést József főherceggel¹³ is, aki elmondta, hogy ő személy szerint a legitim uralkodó mellett áll, azonban, ha Károly lemondana a trónról, akkor saját magát jelölné uralkodónak.¹⁴ József főherceg neve valóban több forrásban is felmerült Magyarország lehetséges uralkodójaként, a vezető politikusok közül többek között Teleki Pál, Bethlen István és Rubinek Gyula is készek voltak tárgyalni a főherceg esetleges jelöléséről.¹⁵ Bár József főherceg királyi ambícióihoz nem férhetett kétség, a családja iránti hűséget szem előtt tartva nyilvánosan a jogszerűséget képviselte, így nyíltan sohasem lépett fel trónigénnyel. Ahogy fogalmazott, „én Károly királynak föltétlen híve vagyok és ha lehet, leghelyesebbnek [...] tartom az ő visszahozatalát és igenis a koronát ezen lehetőség [...] alatt nem vállalom. Azonban azon pillanattól kezdve, hogy az ő visszajövele nem lehetséges, jobban mondva mindenkor kizárt dolog és arról volna szó, hogy Horthy vagy idegen ültetessék a trónra, nem csak, hogy vállalom, hanem mindent el fogok követni, hogy a nemzetnek felém irányuló bizalma terror által ne fordíttassék el tőlem”.¹⁶

¹⁰ A két párt egyesülésével jött létre később, 1922-ben az Egységes Párt.

¹¹ KARDOS JÓZSEF, *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*, Budapest 2012, 89.

¹² Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 60–62. 6. jelentés: A királykérdés Magyarországon, 1920. november 16.

¹³ Habsburg-Lotharingiai József Ágost (1872–1962).

¹⁴ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 60–62. 6. jelentés: A királykérdés Magyarországon, 1920. november 16.

¹⁵ NÁNAY MIHÁLY, *Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg katonai és politikai szerepvállalása 1914–1924*, doktori disszertáció, ELTE, Budapest 2016. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/10831/32346/1/dissz_nanay_mihaly_tortenelemtud.pdf (2021. 06. 15.), 220.

¹⁶ Idézi: Uő, *Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg katonai és politikai szerepvállalása*, 2016, 223.

b) A „bűsvéti királylátogatás”

Schioppa a fenti jelentésben számolt be arról is, hogy IV. Károly 1921 tavaszán vissza kíván térni Magyarországra, amiről értesítette Csernoch János bíboros hercegprímást, utasítva őt arra, hogy készítse elő számára a terepet, azaz tudassa a király szándékát József főherceggel és Horthyval, valamint a tábori püspök közbenjárása révén a hadsereggel is. Károly azt állította, hogy a visszatérési kísérlet tervét a francia kormány messzemenőig támogatta. Schioppa – összegezve saját benyomását – arról értesítette Pietro Gasparri bíboros államtitkárt, hogy szerinte a magyarok közönnyel fogadnák a király visszatérését, mert olyan hétköznapi problémák foglalják le a gondolataikat, mint például a háborút követő szegénység, vagy az éhezés. A franciák állítólagos ígéretét a nuncius úgy kommentálta, hogy meglátása szerint Franciaország átmenetileg baráti magatartása Magyarország iránt lankadóban van, és a francia támogatás azért sem volna logikus, mert a kisantant államok háborút kiváltó okként értékelnék a király visszatérését.¹⁷

Ami a francia támogatást illeti, IV. Károly azért volt biztos a francia kormány pozitív hozzáállásában, mert 1921 februárjában sógora, Sixtus párizmai herceg, aki éppen Párizsban tartózkodott, üzenetben értesítette Károlyt arról, hogy Aristide Briand miniszterelnök állítólag kijelentette, hogy amennyiben a király megkísérelné megszerezni a magyar trónt, sem Franciaország, sem Nagy-Britannia nem fog ellenállást tanúsítani. Később, egy 1968-ban adott interjúban Zita királyné is azt állította, hogy a királyi család 1920 nyarától kezdve szoros kapcsolatban állt egyes francia körökkel, és Károly ígéretet kapott Briandtól a támogatásra. Ez az ígéret azonban – nyilatkozta Zita – szóbeli egyezményt jelentett, és Károly tulajdonképpen megbízottak útján állt kapcsolatban Briand-nal. Ez a tény önmagában is valószínűtlenné teszi a francia kormány támogatását, annak ismeretében pedig pláne kizártnak tekinthetjük azt, hogy Briand Sixtus herceg levelének kelte előtt egy nappal írta alá az antant tiltakozó jegyzékét. Vélhetően inkább arról lehet szó, hogy a francia politikusok nem foglaltak nyíltan állást a kérdésben, és mivel magánbeszélgetések során bizonyos francia körök szívélyesen fogadták a királyi párt, Károly feltehetően félreérthette a történeteket.¹⁸

Csernoch János viszont követek útján biztosította IV. Károlyt a támogatásáról, és így járt el a Vatikán is. Az egyház Ausztriában is támogatta Károlynak az uralkodói hatalom visszaállítására irányuló terveit, Sigismund Waitz püspök például a sajtóban tette egyértelművé állásfoglalását ezzel kapcsolatban: „az egyház, mint ahogyan

¹⁷ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 60–62. 6. jelentés: A királykérdés Magyarországon, 1920. november 16.

¹⁸ ORMOS MÁRIA, „Soba, amíg élek.” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben, Pécs 1990, 43–50.

a Szentírás is félreismerhetetlen előszeretettel bír a monarchista államforma iránt”.¹⁹ A nuncius nem számolt be róla, de Károly eredeti terve Ausztria és Magyarország újraegyesítése volt, de mivel a magyar legitimisták nemzeti királyt képzeltek el egy független és szuverén államban, Károly nyilatkozatot tett arról, hogy az uralkodói hatalmat másik államban csak külön egyezmény, illetve Magyarország függetlensége megóvásának garantálása esetén vehetné át.²⁰ Ily módon a korabeli források, így Schioppa jelentései sem említik Ausztriát IV. Károly magyarországi visszatérési kísérletei kapcsán.

Schioppa értesülései IV. Károly visszatérési tervét illetően mindenesetre helyesnek bizonyultak: a király 1921. március 26-án, nagyszombaton váratlanul Magyarországra érkezett, hogy átvegye az ideiglenesen államfővé kinevezett Horthytól a hatalmat.²¹ Horthy visszaemlékezése szerint a kormányzó március 27-én éppen a húsvéti ebédet ülte családjával, amikor Nyugat-Magyarország kormánybiztosa, Sigray Antal azonnali találkozót kért tőle, amelynek során Sigray összefoglalta az előző nap eseményeit, és közölte, hogy Károly király Budapestre érkezett, és a miniszterelnökségen várja Horthyt. Az egykori uralkodó és a kormányzó hosszasan vitatkozott egymással, végül Horthynak sikerült meggyőznie Károlyt arról, hogy az antant és a kisantant várható ellenállása miatt haladéktalanul vissza kell térnie Svájcba,²² ahol az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után élt a királyi család.

A nuncius a „húsvéti királylátogatás” eseményeivel kapcsolatban vélhetően nem rendelkezett részletes információkkal, mivel a királykérdéssel kapcsolatos újabb jelentése már a márciusi események után kelt. A királykérdéssel kapcsolatos második jelentés már az első visszatérési kísérlet, a „húsvéti királylátogatás” után kelt. Ebben Schioppa arról számolt be, hogy megbízható (általa név szerint nem említett) forrásból értesült arról, hogy IV. Károly a közeljövőben ismét meg fogja kísérelni a visszatérést. Ezt megerősíti az is – amiről a nuncius szintén értesült –, hogy Károly levelet írt József főhercegnek, amelyben a király kifejtette, hogy nem fogja megengedni azt, hogy József főherceg Magyarország trónjára lépjen, és amennyiben a főherceg ezt mégis megtenné, úgy Károly kitagadja őt a Habsburg-házból. Erre József azt válaszolta, hogy ő elismeri Károlyt az ország királyának, azonban, ha a magyar nép nem fogadja el őt, hanem helyette neki, Józsefnek ajánlja fel a koronát, akkor a fenyegetés ellenére is el fogja fogadni azt.²³

¹⁹ Idézi: FIZIKER RÓBERT, *Operettbátorú, vagy kemény hatalmi harc? IV. Károly visszatérési kísérletei 1921-ben*, Leleplezett történelem: 39 história a huszadik századból (szerk. Fiziker Róbert), Budapest 2015, 165–174.

²⁰ FIZIKER, *Operettbátorú, vagy kemény hatalmi harc? IV. Károly visszatérési kísérletei 1921-ben*.

²¹ KARDOS, *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*, 90.

²² HORTHY MIKLÓS, *Emlékirataim*, Budapest 2019, 131–132.

²³ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 83–84. 15. jelentés: A királykérdés, 1921. július 15.

József főherceg 1921. július 15-én felkereste Schioppát, és beszámolt arról a hírről, miszerint Károly király a közeljövőben ismét Magyarországra kíván jönni. A tervek szerint augusztusban érkezne, ezúttal Horvátországon keresztül, és Szombathelyen állna meg, ahol Lehár Antal ezredes parancsnoksága alatt királyhű fegyveres csapat várna őt. József főherceg veszélyesnek ítélte a tervet, amely szerint a kisantant államok fegyveres beavatkozásához is vezethetne, ezért azt vetette fel, hogy Gasparri bíboros közbenjárhatna a pápánál annak érdekében, hogy a katolikus egyházfő megakadályozza a királyt a terv megvalósításában. Schioppa – miután biztosította a főherceget arról, hogy óhaját továbbítja Gasparri bíborosnak – annyit fűzött az elhangzottakhoz, hogy meglehetősen furcsának találja, hogy Károly ilyen korán és ennyire nyíltan beszél a tervezett akcióról, amely csak maximális titoktartás mellett sikerülhetne. Schioppa igyekezett kipuhatolni, hogy a kisantant, az antant és a magyar kormány miként reagálna a király esetleges visszatérésére. Benyomásai szerint a kisantant államok közül egyedül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság válaszolna fegyveres beavatkozással az akcióra, amellyel szemben – a nuncius szerint – a királypártiak hadereje elegendő lenne, a románok és a csehszlovákok viszont valószínűleg csak jegyzékben lépnének fel a király visszatérése ellen. Gondolatait Schioppa azzal zárta, hogy „a legkomolyabb és legkiegyensúlyozottabb politikusok közül mindenki – a leginkább legitimisták is, mint gr. Apponyi – úgy vélekedik, hogy most nemcsak a királynak nem kellene még csak gondolnia sem a Magyarországra való visszatérésre, de a királykérdésről sem kellene szót ejteni ezekben a kritikus órákban, amelyeket Magyarország most átél, amikor el kell kezdeni a trianoni békeszerződés rendkívül kemény feltételeinek a teljesítését”.²⁴

c) IV. Károly második kísérlete

A József főherceg által hozott hírek igaznak bizonyultak: 1921. október 21-én IV. Károly újra Magyarországra érkezett, hogy másodszor is megkísérelje a trón visszaszerzését. Másnap írt jelentésében Schioppa még csak annyit említett meg, hogy a király ismét Magyarországra érkezett, a beszámoló középpontjában azonban egyelőre még nem ez, hanem Bethlen István miniszterelnök (1921–1931) október 21-én, Pécsen elhangzott beszéde állt,²⁵ amely „A királykérdésről és a legitimizmusról” címet viselte. Ebben Bethlen hosszasan ismertette Magyarország belpolitikai helyzetét, összefoglalta az ország háború utáni körülményeit, és mindezekből levonta azt a következtetést, hogy bár a királykérdés rendezése az alkotmányosság szempontjából mindenképpen

²⁴ Lorenzo Schioppa *első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, 84–86. 16. jelentés: A királykérdés, 1921. július 15.

²⁵ Lorenzo Schioppa *első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, 87–90. 18. jelentés: A királykérdés Bethlen miniszterelnök pécsi beszédében, 1921. október 22.

fontos, előbb Magyarország égetőbb problémáit kell rendezni. A király személyére vonatkozó döntés során az első lépés – a hétköznapi gondok megoldása után – az kell, hogy legyen, hogy a különböző nézeteket valló magyar pártok kompromisszumra jutnak a kérdésben. Ehhez Bethlen szerint egyfelől a jogot és a törvényt, másfelől pedig az aktuális politikai körülményeket szükséges figyelembe venni. A miniszterelnök e háttérinformációk ismertetése után rátért saját álláspontjára, amelynek lényegét úgy foglalhatjuk össze, hogy Bethlen egyetértett azzal, hogy Magyarország királyság kell hogy maradjon, azonban a király személyét illetően csak olyan jelölt jöhet szóba, aki tiszteletben tartja az ország függetlenségét, azaz nem kíván más államnak [ti. Ausztriának – H. P.] is uralkodója lenni. A legitimisták és a szabad királyválasztók közötti vitában a miniszterelnök nem foglalt állást, úgy gondolta, hogy azt majd a jövőbeni körülmények, lehetőségek fogják eldönteni.²⁶

A beszéd elhangzásakor Bethlen még nem tudhatta, hogy Károly király még aznap ismét Magyarországra fog érkezni. Az uralkodó ezúttal a tavaszi kísérletnél jóval szervezettebb akció keretében, repülővel érkezett meg, és Budapest felé már az elmúlt hónapok során mellé álló, Lehár Antal által vezetett fegyveres haderő kíséretében indult el. Hogy a terv sikeres legyen, Károly ellenkormányt is kinevezett, amelynek vezetésével Rakovszky Istvánt bízta meg. A korábbiakhoz hasonlóan Horthy – arra hivatkozva, hogy az antant és a kisantant államok a tavaszinál is hevesebben tiltakoztak a király visszatérése ellen, és háborút helyeztek kilátásba Magyarország ellen arra az esetre, ha ez mégis bekövetkezne – ismét megpróbálta rábeszéléssel jobb belátásra bírni Károlyt, hogy tegyen le arról a szándékáról, hogy fegyverrel vonul be Budapestre. Mint ismeretes, a kormányzó nem járt sikerrel, így október 23-án sor került a budaörsi csatára, amely a király és csapatai vereségével végződött.²⁷

Schioppa beszámolója szerint Károly király és felesége, Zita királyné 1921. október 21-én este érkeztek meg repülőgéppel Sopronba, ahol a király első útja a laktanyába vezetett, hogy emlékeztesse a katonákat korábbi ígéretükre, miszerint a király oldalára állnak és segítik a Budapestre történő bevonulást. A Nyugat-Magyarország megtartásáért alakult szabadcsapatok mindegyike, valamint Ostenburg-Moravek Gyula őrnagy regimentje is a király mellé állt, csakúgy, mint Hegedűs Pál tábornok, akit eredetileg a kormány bizalmi embereként küldtek Sopronba azzal a megbízatással, hogy a velencei jegyzőkönyvekben²⁸ foglaltak értelmében oszlassa fel a szabadcsapatokat. A hadsereggel felvértezett király saját kormányt is alakított, melynek elnöke

²⁶ *Bethlen István gróf beszédei és írásai, I. kötet*, Budapest 1933, A királykérdésről és a legitimizmusról, 1921. október 20., 192–198.

²⁷ A második visszatérési kísérletről részletesen lásd ORMOS, „Soba, amíg élek!” *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*, 94–122.

²⁸ Az 1921. október 13-án aláírt velencei jegyzőkönyvek értelmében Nyugat-Magyarország (Burgenland) hovatartozásáról 1921. decemberében népszavazást tartottak, addig pedig a terület megvédésére szerveződő szabadcsapatokat ki kellett vonni a régióból.

Rakovszky István, külügyminisztere ifj. Andrássy Gyula, pénzügyminisztere pedig Gratz Gusztáv lett. Közben azonban a király megérkezésének híre eljutott az antant magyarországi megbízottaihoz, akik közölték Horthyval a korábbi álláspontjukat és követelték, hogy a kormányzó tegyen meg mindent Károly Magyarországról történő eltávolítása érdekében. A kisantant államok közül Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részleges mozgósítást rendelt el a hír hallatán. A nyomás hatására Horthy úgy döntött, hogy fegyveres ellenállást rendel el a király csapatai ellen. Október 23-án már ágyúkat is lehetett hallani Budapest környékén, és noha a király főparancsnokának kezdeményezésére tárgyalás is volt, a felek nem tudtak megegyezni, így a harc folytatódott.²⁹ Mint láthatjuk, Schioppa tájékoztatása összhangban van azzal, amit utólagos ismereteink révén tudunk az eseményekről.

A tárgyalagos összegzés után Schioppa beszámolt Gasparrinak arról is, hogy őt magát hogyan érintették a történetek. Mint írta, a visszatérés előtti éjjel József főherceg fia, József Ferenc főherceg felkereste a nunciust, és valósággal könyörgött Schioppának, hogy a pápa képviselőjeként próbáljon szép szóval hatni a vallásos uralkodóra. A nuncius azt válaszolta, hogy bár örömmel segítene, mégsem avatkozhat közbe az Apostoli Szentszék előzetes engedélye nélkül, amelynek megkérésére kevés az idő. Ezen kívül Schioppa úgy vélte, hogy diplomáciai minőségében nem avatkozhat Magyarország belügyeibe, különösen nem egy ilyen megosztó probléma esetén, mint amilyen a királykérdés. A nuncius a magyar külügyminisztériumot is tájékoztatta – részletesen kifejtve a visszautasítás indokait – annak érdekében, hogy még véletlenül se tűnhessen úgy a magyar kormány szemében, hogy ő, Schioppa Károlyt támogatja volna, mivel ez a lépés nemcsak a kormány előtt, hanem a magyar trónra nyíltan igényt tartó József főherceg előtt is kínos helyzetbe hozhatta volna őt.³⁰

A kormány a nuncius meglátása szerint mindent megtett azért, hogy békés megoldást találjon: a kormánytagok Rakovszkyt és Hegedűs tábornokot is tájékoztatták Károly lépésének veszélyeiről, Vass József kultuszminisztert (1920–1922) pedig a királyhoz küldték azzal a megbízatással, hogy olvassa fel Károlynak az antant tiltakozó jegyzékét, valamint nyújtsa át neki Horthy levelét, amelyben a kormányzó tisztelettel megkérte a királyt, hogy a veszélyek ismeretében ne meneteljen tovább Budapest felé.³¹ A Schioppa jelentésében foglaltakat Horthy visszaemlékezése is alátámasztja, aki valóban Vass Józsefet küldte „követségbe” a királyhoz, és valóban levélben kérte Károlyt, hogy álljon el szándékától, miután az antant és a kisantant a korábbiaknál is ha-

²⁹ *Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, 90–95. 19. jelentés: IV. Károly király Magyarországon, 1921. október 25.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

tározottabban fejezte ki tiltakozását, és a kisantant államai bevonulással fenyegetnek. Leveléhez Horthy az angol–francia–olasz jegyzéket is csatolta.³²

Károly azonban hajthatatlan maradt, és nem is válaszolt a kormánynak. Mindezzel saját magát is nehéz helyzetbe hozta, mert több katonai egység is elhagyta a királyt, akik azért csatlakoztak nyíltan az uralkodóhoz, mert korábban Károly – hitelt adva sógora, Sixtus herceg fentebb ismertetett közlendőjének, amely azt is tartalmazta, hogy Franciaország mellett a többi antanthatalom sem fog ellenállni, ha Károly megkísérli a visszatérést – arról biztosította őket, hogy az antant most már nem ellenzi a király visszatérését Magyarországra.³³ Így a király hadereje meggyengült, és október 24-én kénytelen volt fegyverszünetet kérni. Horthy feltételei a következők voltak: azonnali leszerelés, a lőszerek átadása, az ügyben kompromittálódott polgárok ellen peres eljárás, a közkatonáknak amnesztia és a királynak le kell mondania a trónról. Ezt követően Károlyt a Tihanyi Apátság épületébe szállították, hogy ott várja meg, hogy az antant kijelölje a királyi család végleges száműzetési helyét. E tények mellett Schioppa azt is hírül vette, hogyha Károly esetleg nem lenne hajlandó önként lemondani, akkor Horthy az antant nyomására azt javasolja majd a parlamentben, hogy a királyt méltatlanság miatt fosszák meg a tróntól. Az esemény főszervezőit, Rakovszky Istvánt, Andrassy Gyulát és Gratz Gusztávot letartóztatták.³⁴ Ezek az információk is helytállóak, azzal kiegészítve, hogy az említettek mellett Sigray Antalt és Beniczky Ödönt is bebörtönözték, és mind az öt politikust fogva tartották egészen 1921 decemberéig.³⁵ A letartóztatás hírére Gasparri rejtjeles táviratban közölte, hogy „a Szentatya bízik abban, hogy a magyar kormány nem sújtja halálbüntetéssel azokat, akik Károly király környezetében voltak”.³⁶ Ezzel kapcsolatban Schioppa arról tájékoztatta Gasparrit, hogy döntés született arról, hogy a letartóztatott négy képviselő ellen lázadás vádja miatt polgári peres – de nem hadbírósi – eljárás indul, az ítélet halálbüntetés nem lehet, de 10–15 év szabadságvesztés igen.³⁷

³² HORTHY, *Emlékirataim*, 140–141.

³³ ORMOS, „Soba, amíg élek!” *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérlétei 1921-ben*, 43.

³⁴ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 90–95. 19. jelentés: IV. Károly király Magyarországon, 1921. október 25.

³⁵ KARDOS, *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*, 95.

³⁶ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 109–110. 25. jelentés: IV. Károly merész vállalkozásának felelősei, 1921. december 20.

³⁷ Uo.

d) Schioppa a trónfosztásról

Schioppa értesítésének megfelelően a második visszatérési kísérletet követően valóban sor került a Habsburg-ház trónfosztására Magyarországon. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a király megtagadta a trónról való lemondást, ezért az antant és a kisantant a teljes Habsburg-ház trónfosztását irányozta elő, aminek elutasítása esetén a kisantant államok háborút helyeztek kilátásba Magyarország ellen. A nemzetgyűlés ezért benyújtotta a trónfosztásról szóló törvényjavaslatot,³⁸ amely kimondta IV. Károly uralkodói jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödési jogának megszűnését, valamint azt, hogy ezután a magyar nemzetnek jogában áll királyt választani. A törvény harmadik paragrafusának értelmében Magyarország államformája királyság maradt, de a parlament később fog dönteni a király személyéről a minisztérium javaslata nyomán.³⁹ IV. Károly 1921. november 2-án, amikor a trónfosztásról szóló törvényjavaslatot híriül vette, tiltakozó jegyzéket adott át Csernoch János hercegprímásnak. Ebben Károly kinyilvánította, hogy az alkotmány értelmében törvénytelennek tartja a nemzetgyűlés trónfosztó döntését, amelyre külföldi nyomás miatt került sor, és tiltakozik ellene. A király hozzáfűzte azt is, hogy a jövőt illetően is fenntartja magának a jogokat, amelyek őt, mint megkoronázott uralkodót megilletik. A jegyzéket azonban a magyar kormány titokban tartotta,⁴⁰ de valószínűleg nyilvánosságra kerülése esetén sem változtatta volna meg az események alakulását.

A trónfosztással kapcsolatos vita november 4-én kezdődött. A pártok álláspontját illetően a kiszegzák (a szabad királyválasztás hívei) és a függetlenség-pártiak a trónfosztás mellett foglaltak állást, a KNEP képviselői és a pártonkívüli legitimista politikusok viszont elleneztek azt. A miniszterelnök, Bethlen István beszédében neheztelésének adott hangot, amiért az antant és a kisantant arra kényszeríti Magyarországot, hogy fossa meg törvényes királyát a tróntól, ugyanakkor leszögezte, hogy a nyomás hatására a magyar kormány nem tehet mást. Apponyi kifejtette, hogy a követelés durván megsérti még az igazságtalan trianoni békeszerződést is, mivel az abban foglaltak garantálták Magyarország függetlenségét, amiből következik, hogy az országnak a király személyét illetően is jogában állt volna döntést hozni. Közben Edvard Beneš javaslatára a kisantant és az antant olyan kiegészítést irányzott elő a törvényjavaslat harmadik cikkelyéhez, amelynek értelmében Magyarország a jövőben sem választhatna uralkodót a Habsburg-házból, ezt azonban a magyar kormány a legitimisták várható ellenállására hivatkozva visszautasította, és csak külügyminiszteri jegyzék-

³⁸ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 95–100. 20. jelentés: A királykérdés. A Habsburg-ház trónfosztása, 1921. november 7.

³⁹ A törvény szövegét lásd *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. kötet*, szerk. ROMSICS IGNÁC, Budapest 2000.

⁴⁰ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 108–109. 24. jelentés: IV. Károly két tiltakozó jegyzéke, 1921. december 16.

ben ígérte meg, hogy nem fogják jelöltként állítani a Habsburg-ház egyik tagját sem, és nem hoznak döntést a kérdésben az antant véleményének megkérdezése nélkül. A törvényjavaslatot végül a nemzetgyűlés november 6-án elfogadta. A trónfosztás jogosságát néhányan vitatták, arra hivatkozva, hogy az alkotmányt módosító döntéseket a nemzetgyűlés, amely a forradalom utáni rendezés kivitelezésére, átmeneti jelleggel és korlátozott jogkörrel állt fel, nem hozhat, ahhoz a kétkamarás parlament és a király jóváhagyása szükséges.⁴¹ Jelentése végén Schioppa így összegezte benyomásait: „Eminenciád képzelőerejére bízom, hogy a jelenlegi események és a rendkívül eltérő vélemények következtében milyen politikai harcok fognak kitörni ebben az országban, amelyben a politikát mindig személyes ellentétek határozták meg. A király visszatérése, amit kétségkívül főleg Rakovszky szervezett meg, úgy tekintendő, mint az ő Horthy-gyűlöletének a megnyilvánulása, és ennek a gyűlöletnek a kifejezésére használta fel Öfelsége személyét.”⁴²

A Habsburg-ház trónfosztását követően több lehetőség is felmerült arra vonatkozóan, hogy ki lehetne esetleg Magyarország királya. Ezzel kapcsolatban Schioppa arról tájékoztatta Gasparrit, hogy a háború után szóba került a román–magyar perszonálunió lehetősége. Magyar feltételek szerint ez esetben Románia királya, I. Ferdinánd (1914–1927) egyúttal Magyarország uralkodója is lenne, és Magyarországot nádor irányítaná a kormányzó – jelenleg Horthy – személyében. Erdély autonómiát élvezne, Magyarország pedig visszakapna hat vármegyét. A két ország továbbá katonai és gazdasági megállapodásokat kötne egymással. Schioppa értesülései szerint a terv sikere attól függött, hogy vajon Románia elfogadja-e ezeket a kitételeket.⁴³ A román–magyar unió terve valóban létezett, és a Schioppa által is ismertetett feltételek teljesülése, valamint az erdélyi magyar kisebbség helyzetének javítása esetén Bethlen támogatta volna azt. A románok azonban kijelentették, hogy a két állam között megegyezés csak abban az esetben jöhet létre, hogyha Magyarország egyrészt garantálja a román határok sérthetetlenségét, másrészt mérsékli az optánsok⁴⁴ kártérítésére vonatkozó követeléseit. Mivel a feltételeket egyik fél sem volt hajlandó teljesíteni, a közeledési kísérlet hamar meghiúsult.⁴⁵

⁴¹ Lorenzo Schioppa *első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, 95–100. 20. jelentés: A királykérdés. A Habsburg-ház trónfosztása, 1921. november 7. Ezt a helyzetet úgy hidalták át, hogy kimondták a Habsburg-ház trónfosztását, de az ország államformája továbbra is királyság maradt.

⁴² Lorenzo Schioppa *első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, 95–100. 20. jelentés: A királykérdés. A Habsburg-ház trónfosztása, 1921. november 7.

⁴³ Lorenzo Schioppa *első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, 101–102. 21. jelentés: A magyar trónutódlás kérdése, 1921. november 16.

⁴⁴ Az erdélyi optánsok azok az erdélyi magyar birtokosok voltak, akik Erdély Romániához csatolását követően a magyar állampolgárságot választották, melynek következtében a Romániához került földbirtokaikat elvesztették.

⁴⁵ ROMSICS IGNÁC, *Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei, 1918–1938*, Helyünk és sorsunk a Duna-medencében (szerk. Romsics Ignác), Budapest 2005, 132–176.

Schioppa Károly királlyal kapcsolatos utolsó jelentése az uralkodó haláláról és annak magyarországi fogadtatásáról szól. A király halálának híre 1922. április 1-én érkezett Budapestre. Horthy és Bethlen (utóbbi a kormány képviselőjében) részvétáviratot küldtek Zita királynénak, az állampolgárokkal pedig a Magyar Távirati Iroda hivatalos jelentésén keresztül tudatták a hírt. A minisztertanács nemzeti gyászt rendelt el, vagyis úgy intézkedtek, mintha Károly még mindig Magyarország királya volna.⁴⁶

Bár Schioppa a visszatérési kísérletekkel kapcsolatban igyekezett megőrizni objektivitását, és pártatlanul beszámolni az eseményekről, a (jelképes) temetésről szóló híradásából azonban kiviláglik, hogy mit gondolt arról, ahogyan a magyar kormány Károly visszatérésének kérdését kezelte: „És micsoda látványt nyújtott az a tömeg! ... A trónon Horthy kormányzó ült, aki egy törvény szerint nem létező királyt képviselt! A koporsó körül vigyázzállásban tisztek és katonák, ugyanannak a hadseregnek a tisztjei és közkatonái, amely négy hónappal ezelőtt még ágyúval lőtt a királyra. Jobb oldalon tömött csoportban álltak a legitimisták, köztük Andrássy Gyula, Rakovszky István és Gratz Gusztáv, akiket tegnap még letartóztattak hazaárulásért, és lehet, hogy holnap életfogytiglani börtönre ítélnék, mert részt vettek a király kísérletében. A koporsótól balra Bethlen, Bánffy és az egész kormány, akik novemberben elfogadtatták a parlamenttel a Habsburg-ház trónfosztását kimondó törvényt, végül a trónfosztott dinasztia egyik tagja, József főherceg, tábornagyi díszegyenruhában, külön emelvényen, akit egy királyi hercegnek kijáró tisztelettel fogadtak és vettek körül!”⁴⁷

Jelentését Schioppa azzal zárta, hogy véleménye szerint a királykérdés fog még nézeteltéréseket okozni az országban, miután a legitimisták április 2-án nyilatkozatot tettek arról, hogy Károly halála után fiát, Ottót ismerik el Magyarország törvényes királyának, azonban ezt az írást a kormány utasítására cenzúrázták.⁴⁸ A későbbi események igazolták Schioppa felvetését: a királykérdés időről időre előkerült a két világháború közötti időszakban, és tudvalevő, hogy Zita királyné sohasem mondott le Ottó trónigényéről.⁴⁹

ÖSSZEGZÉS

Összegzőképp elmondható, hogy a királykérdés élénken foglalkoztatta az Apostoli Szentszék budapesti képviselőjét, Lorenzo Schioppát, aki azt Magyarország egyik legjelentősebb horderejű belpolitikai problémájának tartotta. Ennek megfelelően igyekezett hűen beszámolni IV. Károly király visszatérési kísérleteinek fordulatairól és

⁴⁶ Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, 122–125. 33. jelentés: IV. Károly halála, 1922. április 5.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Ottó főherceg 1912-ben született, ezért édesapja halálakor még kiskorú volt, így nagykorúságáig édesanyja képviselte helyette az érdekeit.

fogadtatásáról, következményeiről is. A nuncius jelentései valóságghűen és többnyire érzelemmentesen beszélik el az eseményeket, a történetekből néha kiviláglik, hogy a katolikus egyház – és annak képviseletében Schioppa is – alapvetően a legitimista álláspontot képviselte a kérdésben (a jelentésekben említett események közül például erre utal, hogy a király Csernoch János bíboros hercegprímást az elsők között értesítette a visszatérési szándékáról, és Csernoch is támogatásáról biztosította az uralkodót). Schioppa azonban még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy ő mint diplomata bele kívánna avatkozni az ügybe, ezért nem foglalt állást a kérdésben. IV. Károly további sorsáról érdemes zárásképp megemlíteni azt, hogy 2004-ben II. János Pál pápa boldoggá avatta őt, és szentté avatása is folyamatban van.

HAMERLI PETRA

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK ÉS TRIANON¹

Az első világháború után a trianoni békeszerződés kérdése megjelent a magyar katolicizmus legfontosabb közéleti fórumának tekinthető országos katolikus nagygyűléseken is. E nagygyűléseken, amelyek célja a katolikus társadalom aktuális kérdéseinek megvitatása és a közvélemény formálása volt, a szónokok kitértek a trianoni kérdés-komplexum több elemére.

Jelen tanulmány ezen az éves rendszerességgel megtartott fórumon elhangzott beszédek tekinti át, és arra világít rá, hogy a szónokok mit emeltek ki a trianoni béke okai és következményei közül, milyen lehetőségekre hívták fel a figyelmet a revízió érdekében és hogyan adtak hálát a megvalósult revízióért.

I. AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A 19. század végétől kezdődő és a kommunista fordulatig tartó időszakban, amelyet katolikus reneszánszként is szokás emlegetni, a katolikus egyház a korábbiaktól eltérő, a polgári társadalomhoz alkalmazkodó módokon is igyekezett tanítását hirdetni. A közélet befolyásolásában immár nemcsak az államhatalom segítségére és saját kiváltságos helyzetére hagyatkozott, hanem a világi hívekre, a tömegekre is igyekezett támaszkodni. Ennek egyik eszköze lett az őszi katolikus nagygyűlés, amelyet 1900 és 1943 között minden évben megrendeztek, hacsak valamilyen rendkívüli körülmény – mint például az első világháború vagy az 1938-as budapesti eucharisztikus világkongresszus – miatt nem mondtak le a megtartásáról. Míg a dualizmuskori nagygyűlések

¹ Jelen tanulmány írásakor jelentős mértékben támaszkodtam két – KLESTENITZ TIBORral közösen publikált – műre: GIANONE ANDRÁS–KLESTENITZ TIBOR, *Katolikus nagygyűlések Magyarországon* (Magyar Történelmi Emlékek–Értekezések), Budapest 2017; *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások* (Magyar Történelmi Emlékek–Okmánytárak–Egyháztörténeti Források 8), vál., jegyz. és a bevezető tanulmányt írta GIANONE ANDRÁS–KLESTENITZ TIBOR, Budapest 2016.

inkább csak szűk körű kongresszusnak számítottak, a Horthy-korszakban jelentős tömegrendezvénné váltak.²

Az országos katolikus nagygyűlések többnyire négy napig tartottak és többféle rendezvényből tevődtek össze. Egyházas jellegüket domborították ki a hitéleti események, mint a szentmise, a szentségimádás és a körmenet. Ez utóbbi volt a nagygyűlések leglátványosabb mozzanata, amely teljes pompájában éppen az 1920-es évek első felében bontakozott ki, amikor százezres tömegek vonultak a Szent István bazilikától az Országház elé, látványosan demonstrálva a nagygyűlés közéleti jelentőségét. A nagygyűlési rendezvények közül közéleti szempontból messze kiemelkedtek a nyilvános ülések, amelyeket a főváros egyik legreprezentatívabb épületében, a több ezer fős közönséget befogadni képes Vigadóban tartottak. Ezeken az üléseken csak belépőjegy fizetése ellenében lehetett részt venni, és kizárólag az előre kijelölt szónokok beszélhettek. A Horthy-korszakban az állandó szónokok közé tartozott a nagygyűlés világi elnöke, a hercegprímás, a pápai nuncius, valamint – az egyház és az állam közötti jó viszonyt szimbolizálva – a kormány egyik tagja is. Az itt elhangzott beszédekről tudósítást adott a legtöbb országos napilap, olykor egyes külföldi lapok is, így közvetlenül hatottak a szélesebb közvéleményre.³

A Horthy-korszakban – a legtöbb társadalmi eseményhez hasonlóan – az országos katolikus nagygyűléseket is áthatotta az irredentizmus, az elvesztett területek visszaszerzésének vágya. Jól tükrözik ezt Csernoch János⁴ szavai a békeszerződés aláírását követő első nagygyűlésen: „Ami velünk történt, el nem ismerjük és nem is fogjuk elismerni soha. Egyik kezünkben kard lesz, a másik kezünkben pedig kalapács, mint a munka jele, és úgy fogunk dolgozni lankadatlanul, és akkor vissza fogjuk szerezni Magyarországnak integritását.”⁵

² A dualizmus korának nagygyűléseiről a fenti monográfián kívül lásd *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1900–1913. Válogatott beszédek és tudósítások* (Magyar Történelmi Emlékek–Okmánytárak–Egyháztörténeti Források 8), vál., jegyz. és bevezető tanulmányt írta KLESTENITZ TIBOR, Budapest 2017; KLESTENITZ TIBOR, *A katolikus nagygyűlések Magyarországon a dualizmus korában*, Vigília 79 (2014) 2, 110–115.

³ GIANONE–KLESTENITZ, *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, 76–77, 81–83, 213, 229–235, 279–281, 291, 303–306. A körmenetek jelentőségéről részletesen lásd KLESTENITZ TIBOR, *Az országos katolikus nagygyűlések szimbolikus térfoglalási kísérletei Budapesten. Az eucharisztikus körmenetek példája*, Örökség, történelem, társadalom. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának kötete, szerk. Szívós Erika–Veress Dániel, Budapest 2020, 109–121.

⁴ Csernoch János (1852–1927): esztergomi egyházmegyes pap, 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai érsek, 1913-tól haláláig esztergomi érsek.

⁵ *A XIII. Orsz. Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 2 (1920) 254, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 66.

2. TRIANON OKAI

A katolikus nagygyűléseken több szónok is foglalkozott azzal, hogy mi idézte elő a trianoni tragédiát. A Horthy-korszak hivatalos, állami propagandáját képviselte Klebelsberg Kuno,⁶ aki 1924-es beszédében a világháborút követő, Károlyi Mihály nevéhez köthető pacifista politikát és a forradalmakat okolta azért, hogy Magyarország elvesztette területének kétharmad részét. De nemcsak azokat tartotta felelősnek, „akik a kommunizmus útját egyengették”, hanem mindenkit, aki nem szállt szembe ezzel „kellő erővel”.⁷

A baloldali eszmék mellett a liberalizmust is elítélte Krüger Aladár⁸ 1925-ös beszédében. Szerinte Trianont az okozta, hogy „a lelkekben megingott az erős katolikus élethivatás”, és emiatt nyert teret egyrészt a szocializmus, amely a társadalmi ellentétek megoldását forradalomban látta, másrészt a liberalizmus, amely támadta „a nemzeti lét pilléreit” az istenhitet, a királyhűséget és a hazaszeretetet. Mindkét eszméáramlat kialakulásában és térnyerésében Krüger jelentős szerepet tulajdonított a „jórészt a nemzettől teljesen idegen elemek”-nek, amelyek meggazdagodtak a tőkés világban és szociális érzéketlenségükkel, „titkos egyesületeik” és sajtójuk által fejtették ki hatásukat „Trianon előtt”.⁹ Gondolatmenete alapján Krüger kimondatlanul, de a korabeli bűnbakkereső és antiszemita toposzokat alkalmazva a zsidóságot, valamint – 1920-as beszédének egy részletében megnevezve – a szabadkőműveseket tartotta Trianon előidézőjének. A szabadkőművességet egyébként ugyancsak az 1920-as nagygyűlésen Wolff Károly¹⁰ is a világháború és a forradalmak, azaz végső soron Trianon bűnbakjának nevezte.¹¹

⁶ Klebelsberg Kuno gróf (1875–1932): jogász, 1916-tól haláláig országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő, Bethlen István kormányában 1921–1922-ben belügy-, majd 1922-től 1931-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁷ *A XVI. Országos Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 6 (1924) 216, 7. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 146.

⁸ Krüger Aladár (1878–1952): ügyvéd, lapszerkesztő, 1926 és 1935 között az Egységes Párt országgyűlési képviselője.

⁹ *A XVII. Országos Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 7 (1925) 230, 24. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 193–194.

¹⁰ Wolff Károly (1874–1936): jogász, politikus, 1909-től a Főudvarnagyi Bíróság elnöke, 1920-tól haláláig a Keresztény Községi Párt elnöke, 1922-től 1935-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő.

¹¹ *A XIII. Orsz. Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 2 (1920) 254, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 62–64.

A fentiekhez képest távolabbra tekintett vissza Károlyi József,¹² aki 1923-as beszédében a forradalom mellett, az általa felekezetekhez kötött nemzetiiségi kérdésben látta a történelmi Magyarország felbomlásának okát. Szerinte a katolikus vallást tolerancia jellemezte, mert meghagyta az egyes nemzetiségek anyanyelvét és úgy vélte, hogy a nemzetiségeket a Szent Korona „testvériesen [...] egyesítette szerves egésszé”. A „keleti egyházak” híveiről, akik alatt minden bizonnyal csak az ortodoxokat értette, úgy beszélt, mint akik „sohasem tudtak beilleszkedni”, illetve papjaik és lelkészeik közül kerültek ki azok, akik a Magyarországtól való elszakadást követelték. Hibáztatta az általa felületesen csak protestánsként emlegetett reformátusokat is, hogy a dualizmus időszakában, amikor szerinte ők uralták az államot, nem megfelelő módon kezelték a nemzetiségeket. Károlyi erre példaként az erőszakos, Bánffy Dezső-féle magyarosítást hozta, és e rövidlátó politika okának azt tartotta, hogy a reformátusok döntő többségükben magyarok voltak.¹³ Károlyi tehát a híveiket bujtogató ortodox papság mellett a dualizmuskori magyar nemzetiiségi politikát is kritikusan szemlélte, de ez utóbbi esetében a felelősséget a reformátusokra hárította. (E felfogásnak egyébként a katolikus politikai publicisztikában ekkor már régi hagyománya volt.¹⁴) A katolikusokra viszont úgy tekintett, mint a történelmi Magyarország integritásának őrzőire. Az kétségtelen, hogy a dualizmusban a katolikus egyház – élén 1913-tól a szlovák identitását élete végéig felvállaló Csernoch János hercegprímással – a kormánynál megértőbben viszonyult a nemzetiiségi kérdéshez.¹⁵ Ugyanakkor Károlyi szemérmesen hallgatott arról, hogy katolikus politikusok sem voltak mentesek az asszimilációs törekvésektől, elég itt a nemzetiségek által jogosan nehezményezett 1907-es Apponyi-féle iskolatörvényre gondolni.¹⁶ Arra sem tért ki, hogy a katolikus egyház papjai közül is többen pártolták az elszakadási törekvéseket, mint például a görögkatolikus román lelkészek vagy egyes szlovák papok is.

A nagygyűlési előadók közül a fentiekén kívül még ketten említették röviden a trianoni katasztrófa okait. Révész István¹⁷ 1925-ös beszédében a forradalom, a kom-

¹² Károlyi József gróf (1884–1934): politikus, nagybirtokos. 1910-től pártonkívüliként országgyűlési képviselő, 1913-ban belépett a Függetlenségi Pártba. 1917 és 1921 között – megszakítással – Fejér vármegye főispánja. A két világháború között a hazai legitimizmus egyik vezető személyisége, 1922–1931 között parlamenti képviselő.

¹³ XV. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 227. 9. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 107–108.

¹⁴ KLESTENITZ TIBOR, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*, Budapest 2013, 35–36.

¹⁵ RÁCZ KÁLMÁN, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja, 1918–1938*, doktori disszertáció, ELTE, Budapest 2008, 29–31.

¹⁶ POPÉLY GYULA, *A Felvidék iskolaiügye a dualizmus éveiben*, Irodalmi Szemle 46 (2003) 3, 73–75.

¹⁷ Révész István (1862–1929): váci egyházmegyes pap, 1887 és 1906 között Dunakeszin, 1906-tól 1928-ig Kecskeméten plébános, a *Kecskeméti Napló* alapító szerkesztője, 1928-tól haláláig tábori püspök.

munizmus és a román megszállás mellett a felekezeti ellentéteket sorolta ezek közé.¹⁸ Czettler Jenő¹⁹ pedig 1931-ben a „kapitalizmus éltető elem”-ének tartott szabad versenyt kárhoztatta, mert szerinte ez okozta, hogy a győztesek méltánytalan békét kényszerítettek a vesztesekre, beleértve a jóvátétel fizetését is.²⁰

3. TRIANONI VESZTESÉGEK

A nagygyűlés szónokai többször foglalkoztak a trianoni békeszerződés által okozott nehézségekkel is, kiemelten a katolikus egyházat ért veszteségekkel. Ahogy Csernoch János fogalmazott 1920-ban: „Szent Istvánnak nemcsak ezeréves birodalmát darabolta fel ez a béke, hanem romba döntötte az ő ezeréves egyházának szervezetét is”. A hercegprímás saját egyházmegyéjére nézve azt is elmondta, hogy elvesztette területének nagy részét, híveinek nyolcvan százalékát.²¹

Károlyi József 1923-ban az egész magyar katolikus egyházszervezet veszteségeit tekintette át. Beszédében ismertette, hogy a latin szertartású egyházmegyék közül négyet teljes egészében valamelyik utódállamhoz csatoltak, további öt székhelyével és területének nagyrészevel együtt került Magyarországon kívülre. A görög szertartású egyházmegyék közül pedig csak egy (Hajdúdorog) maradt meg.²² Krüger Aladár 1925-ben hasonló áttekintést adott az egyházszervezet veszteségeiről, de furcsamód nem egészen pontosan. Az, hogy csak hat olyan megcsonkított egyházmegyével számolt, amelynek székhelye Magyarországon maradt, még indokolható azzal, hogy a pannonhalmi egyházmegyét nem vette figyelembe annak különlegessége miatt. Az azonban mindenképpen téves, hogy csak 14 olyan egyházmegyét említett, amelynek a székhelye a határokon túlra került, mivel 15 ilyen egyházmegye volt.²³

¹⁸ A XVII. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 7 (1925) 230, 23. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 187.

¹⁹ Czettler Jenő (1879–1953): agrárközgazdász, politikus; 1919-től 1947-ig a Közgazdaságtudományi Kar tanára, 1920 és 1935 között nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1927-től egyben a képviselőház egyik alelnöke, 1937 és 1944 között a felsőház tagja. Az 1951-es Grósz-perben 12 év szabadságvesztésre ítélték, a börtönben hunyt el.

²⁰ A XXII-ik Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 13 (1931) 233, 24. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 376.

²¹ A katolikus nagygyűlés utolsó napja, Budapesti Hírlap 40 (1920) 254, 5–6; *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 65.

²² XV. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 227, 9. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 108.

²³ A XVII. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 7 (1925) 230, 24. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 192. Az egyes egyházmegyek sorsáról részletes ismertetést ad GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 41–48. E műre hivatkozik, de Pannonhalmát – annak különlegessége miatt – kihagyva csak 29 egyházmegyeről ír a 4 horvát egyházmegyével együtt TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszék és Trianon*

*A történelmi Magyarország egyházmegyéinek sorsa a trianoni békeszerződés után
(Horvátország nélkül – a görögkatolikus egyházmegyek kurzívval vannak jelölve)*

<i>Teljes területe utódállamboz került¹</i>	<i>Székhelye és területének nagyobb része utódállamboz került</i>	<i>Székhelye Magyar- országon maradt, de területe megcsonkult</i>	<i>Teljes területe Magyarországon maradt</i>
1. Besztercebánya 2. Erdély 3. Nyitra 4. Szepes 5. Gyulafehérvár–Fogaras 6. Lugos 7. Nagyvárad 8. Szamosújvár– Kolozsvár	1. Csanád 2. Kassa 3. Nagyvárad 4. Rózsnyó 5. Szatmár 6. Eperjes 7. Munkács	1. Esztergom 2. Győr 3. Kalocsa 4. Pannonhalma 5. Pécs 6. Szombathely 7. Hajdúdorog	1. Eger 2. Székesfehérvár 3. Vác 4. Veszprém

¹ A táblázatnak ebbe az oszlopába sorolt három utolsó egyházmegye mindegyikéből egy-egy parókia Magyarországon maradt: Battonya a lugosi, Bedő a nagyvárad, Kölcse a szamosújvári görögkatolikus egyházmegyéből. GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 42; TÓTH, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházügyi következményei*, 5.

Károlyi József 1923-ban arra is kitért, hogy az elcsatolások következtében csökkent Magyarországon a katolikusok száma: a görögkatolikusoké az egytizedére, a római katolikusoké körülbelül a felére esett vissza, és nagyjából ez utóbbi arányban csökkent a római katolikus plébániák, a katolikus népiskolák, illetve középiskolák száma is.²⁴ Több szó-nok, így 1923-ban Csernoch János is, említést tett az egyházat ért vagyoni veszteségről.²⁵ Ez néhány egyházi intézményt, mint éppen a prímási egyházmegyét, valóban súlyosan érintett. A képhez azonban az is hozzátartozik, hogy nemcsak a birtokból származó jövedelmek, hanem a fedezendő kiadások is csökkentek. Így például a Csernoch által konkrét példaként felhozott Vallásalap és a Tanulmányi Alap birtokainak több mint egyhar-madát veszítette el „a megszállás és az elcsatolás következtében”, de ez azt jelenti, hogy az elvesztett területeken levő intézmények és hívek arányánál kisebb mértékben, vagyis e katolikus alapok birtokainak aránylag jelentős része maradt a csonka országterületen.

A nagygyűléseken érintőlegesen a trianoni békeszerződés néhány nem egyhá-zi következménye is említésre került. Czettler Jenő 1928-ban annak a megalapozott

egyházügyi következményei (CV III/1), Budapest–Róma 2021, 5. A pannonhalmi egyházmegyeről lásd *A Pannonhalmi egyházmegye zsinatai*, összeállította, a bev. tanulmányt írta és a forrásokat jegyezte DÉNESI TAMÁS, Budapest 2021, 15–30.

²⁴ XV. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 227, 9. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 108–109.

²⁵ XV. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 228, 6. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 126.

véleményének adott hangot, hogy Európa gazdasága a 18. század végének fejlődési szintjére esett vissza, amelyet vámmal terhelt, elzárkózó, „merkantilista” gazdasági rendszer jellemez. A világháború és a Párizs környéki békék következtében Magyarországon, ahogy más kisállamokban is, az állam vált a gazdasági élet legfőbb mozgatójává a hazai tőke gyengesége miatt. Ez pedig Czettler szerint az állam túlhatalmához vezet, amit „a katolikus egyház nem nézhet jó szemmel”.²⁶ Egy évvel később Huszár Károly²⁷ pedig a jóvátételi kötelezettségeket kifogásolta, mivel Trianon következtében Magyarország lett „a világháború legszerencsétlenebb rokkantja”, népe pedig „a legszegényebb hadiárva”.²⁸ Kétségtelen, hogy Magyarország igen nehéz körülmények közé került a békeszerződés után, de a birodalmát elvesztő Ausztria gazdasági helyzete sem tekinthető könnyebbnek, ráadásul politikailag labilissá tette a szociáldemokrata Bécs és a konzervatív vidék ellentéte.²⁹

4. A KATOLIKUS EGYHÁZ SORSA AZ ELCSATOLT TERÜLETEKEN

A nagygyűlési szónokok ugyancsak több alkalommal foglalkoztak a katolikus egyház sorsával az utódállamok területén. Csernoch János 1920-ban felrótta püspöktársainak elűzését Nyitráról és Besztercebányáról, illetve két másik püspök halálba kergetését.³⁰ A csehszlovák hatóságok valóban igyekeztek eltávolítani a magyar, illetve magyarbarát egyházi vezetőket. 1919 márciusában kiutasították a Felvidékről gróf Batthyány Vilmos nyitrai és Radnai Farkas besztercebányai püspököket, sőt Csernoch nagyszombati helynökét, Báthy Lászlót is. Balás Lajos rozsnyói püspök 1920. szeptemberi halálához pedig minden bizonnyal hozzájárult a csehszlovák hatóságok folyamatos zaklatása. A prímás által emlegetett másik elhunyt püspök talán a szepesi Párvy Sándor lehetett, aki 1919 márciusában halt meg Budapesten, de arról nincs for-

²⁶ *Magyar katolikus almanach II.* 1928, szerk. GEREVICH TIBOR–LEPOLD ANTAL–ZSEMBERY ISTVÁN, Budapest 1928, 521–522. A világháború utáni gazdasági nehézségekről lásd TOMKA BÉLA, *Gazdasági rekonstrukció Magyarországon az első világháború után: régi és új szempontok*, Gróf Bethlen István és kora, Budapest 2014, 91–92.

²⁷ Huszár Károly (1882–1941): újságíró, keresztényszocialista politikus, 1910 és 1928 között országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő; 1922 és 1928 között a nemzetgyűlés, illetve a képviselőház alelnöke, 1919–1920-ban miniszterelnök, 1928 és 1934 között az Országos Társadalombiztosító Intézet elnökeként a felsőház tagja; 1932-től haláláig az Actio Catholica egyik országos alelnöke.

²⁸ *A XXI. Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 11 (1929) 246, 19. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 332.

²⁹ TOMKA, *Gazdasági rekonstrukció Magyarországon az első világháború után: régi és új szempontok*, 78–84, 93–94; LIGETI DÁVID, *Ausztria Trianonja*, Harangokkal írt évszázad 1920–2020 (szerk. Jánosi Zoltán), Budapest 2020, 91–97.

³⁰ *A katolikus nagygyűlés utolsó napja*, Budapesti Hírlap 40 (1920) 254, 5–6. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 65.

rás, hogy halálos betegségéhez a cseh megszállás közvetlenül hozzájárult volna. Ezenkívül megjegyzendő, hogy a várható üldözés miatt már 1918 őszén önként távozott Novák István görögkatolikus püspök Eperjesről, és a magyarellen eszlovák politika 1925-ben Papp Antal munkácsi püspököt is a Magyarországra való áttelepülésre kényszerítette.³¹

Az országos katolikus nagygyűlésen egyházüldözésként aposztrofáltak számos más olyan intézkedést is, amely a katolikusokat sújtotta az utódállamokban. Erről a legérzékletesebb képet Krüger Aladár 1925-ös beszéde festette, amely szerint „ahány darabot egyelőre elszakítottak Magyarországtól, annyi helyen folyik a katolicizmus üldözése”. Krüger a Felvidéken a cseh huszitizmus, Erdélyben és a Délvidéken a balkáni babonaként jellemzett ortodoxia, az Ausztriához csatolt Nyugat-Magyarországon pedig a vörös terrorként leírt szociáldemokrácia rovására írta az egyházellenes intézkedéseket, közülük konkrétan megnevezve egyes Romániához csatolt püspökségek eltörlésének szándékát, a zombori katolikus templom befejezésének megakadályozását, illetve augusztus 20. megünneplésének tilalmát.³² Mindezek az utódállamokhoz került magyar katolikusok valós sérelmei közé tartoztak. A Felvidéken már 1920-ban betiltották Szent István-napjának templomi ünneplését,³³ illetve román részről valóban felmerült a Szentszékkal folytatott konkordátumtárgyalások kezdetén a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék megszüntetése.³⁴ Ugyanakkor Krüger beszéde nem érzékeltette azt, hogy 1925-re Ausztria keresztényszocialista vezetés alá került, Csehszlovákiában pedig megtört az antiklerikális politika kezdeti lendülete, annak ellenére, hogy éppen 1925-ben súlyos konfliktus alakult ki a prágai kormány és a Szentszék között az éves Husz-ünnepség kapcsán.³⁵ Krüger arra sem tért ki, hogy 1925-ben a két partiumi egyházmegye megszüntetése helyett már „csak” azok egyesítéséről tárgyalt Rómában Románia és a Szentszék küldöttsége.³⁶

A katolikus egyház anyagi helyzete az utódállamokhoz csatolt területeken megrendült. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban kényszerbérletbe adták, a Felvidéken zár alá vették az egyházi birtokokat.³⁷ Ez utóbbi területen a csehszlovák kormány

³¹ BOHÁCS BÉLA, *Az Eperjesi Egyházmegye felszámolásának előjelei Csehszlovákiában 1945–1950*, Athanasiana (2014) 38, 10. RÁCZ, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja, 1918–1938*, 22, 59–61. SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (DHhE 3), München 1975, 11–13.

³² A XVII. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 7 (1925) 230, 24. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 193.

³³ RÁCZ, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja, 1918–1938*, 114–115.

³⁴ MARCHUT RÉKA, *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, Pro Minoritate 24 (2014) 4, 152. SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 68–70.

³⁵ RÁCZ, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja, 1918–1938*, 87–88, 144.

³⁶ MARCHUT, *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, 161; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 73.

³⁷ *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I*, szerk. BEKE MARGIT (DHhE 12), München–Budapest 1992, 127.

által elfogadott ordináriusok visszakapták ugyan saját egyházmegyéjük vagyonát, de a zár alatt maradt birtokok egy részét felparcellázták, másik részét pedig gondatlanul kezelték.³⁸ Erdélyben az 1921-es agrárreform egyenesen kisajátította az egyházi nagybirtokot, és csak csekély kárpótlást adott érte, ráadásul a kegyuraságok is megszűntek.³⁹ A Nagyváradról 1920-ban távozni kényszerülő Krüger Aladár már az Erdélyre vonatkozó román földreformtörvény elfogadása előtt szót emelt ellene, mivel azt a „katolikus egyházi birtokok rovására” tervezik megalkotni.⁴⁰ Öt évvel később pedig tényként rögzítette, hogy „a Felvidéken kifosztották az egyházat vagyonából”. Ebből a Csonka-Magyarországra nézve azt a következtetést vonta le, hogy jobban kellene védeni az egyházi vagyont, mert „ami katolikus egyházi vagyon, az magyar vagyon”, hiszen nemzeti célokat szolgál.⁴¹

A nagygyűlési szónokok további nehézségeket is megemlítettek, mint például a sajtószabadság korlátozását. Krüger Aladár 1920-ban a nagyváradai újságírók letartóztatását nehezményezte,⁴² Csernoch hercegrímás pedig azt, hogy a magyarországi lapokat nem engedik be az utódállamokba.⁴³ Ez utóbbi egyébként az elérhető olvasók számának csökkenése miatt komoly anyagi problémát is jelentett a magyarországi sajtóvállalkozások számára.⁴⁴ 1927-ben Huszár Károly arra hívta fel a nagygyűlés hallgatóságának figyelmét, hogy a trianoni békeszerződés különösen súlyos helyzetbe hozta azokat a családokat, amelyeknek tagjai a határ ellentétes oldalaira kerültek, és hogy mennyire nehéz az elszakított területeken élő magyar családoknak megtartani gyermekeiket magyarnak és katolikusnak.⁴⁵ Ez utóbbiban jelentős szerepet játszott az egyházi iskolák működésének megnehezítése, sőt egyes területeken ellehetetlenítése is.

³⁸ RÁCZ, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja, 1918–1938*, 102, 184–185.

³⁹ MARTON JÓZSEF, *A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására*, IAcS 6 (2010) 1, 84–85, 88–89. Romániában külön agrártörvény született az egyes régiók (Bukovina, Besszarábia, Dobrudza, Erdély, Regát) számára. BARTHA ÁKOS, *A két világháború közti román földbirtokrendezés*, Korunk 23 (2012) 6, 83–85.

⁴⁰ A XIII. Orsz. Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 2 (1920) 254, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 62.

⁴¹ A XVII. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 7 (1925) 230, 24. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 193.

⁴² A XIII. Orsz. Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 2 (1920) 254, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 62. Krüger itt minden bizonnyal arra az esetre utalt, amikor román provokátorok elhitették a nagyváradai magyarokkal, hogy gyűjtést szerveznek a Nemzeti Hadsereg javára, majd letartóztatták azokat, akik e célra adományt adtak. *Magyar vezetőfőfiak letartóztatása Nagyváradon*, Friss Újság 25 (1920) 16, 5.

⁴³ XV. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 228, 6. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 129.

⁴⁴ KLESTENITZ TIBOR, *Sajtó és újságírás Trianon árnyékában*, Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után (szerk. Bódy Zsombor), Budapest 2018, 308.

⁴⁵ A XIX. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 9 (1927) 236, 18. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 273.

E problémát a revíziós sikerekért hálát adó 1941. októberi nagygyűlés egyik szóno-ka fejtette ki, aki a délszláv „elnyomatás 23 évé”-nek nehézségeire tekintett vissza. Deák Leó⁴⁶ azzal vádolta a szerbeket, hogy elrabolták az ott élő magyarok lelkét, mert bezárták a felekezeti iskolákat, elvettek szerzetesházakat, számos elemi iskolában ortodoxok tanítottak hittant katolikus diákoknak, mert sok katolikus papot nem engedtek be oda, a középiskolában pedig nem is szerepelt a hittan a tantárgyak között.⁴⁷ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban valóban megszűnt a felekezeti oktatás, és ez kirívó sérelme volt a magyar kisebbségnek.⁴⁸ Romániában és Csehszlovákiában, ha megcsonkítva és számos problémával küszködve is, de fennmaradhatott a katolikus iskolahálózat.⁴⁹

5. A KATOLICIZMUS SZEREPE AZ INTEGRITÁS ESZMÉJÉNEK FENNTARTÁSÁBAN

Több nagygyűlési szónok azzal próbálta vigasztalni a hallgatóságot, hogy az elcsatolt területek katolikus népessége nemzetiségétől függetlenül a magyar állameszme híve maradt az egyház integratív ereje miatt. Krüger Aladár 1920-ban arról beszélt, hogy a Felvidéken a cseh „huszitizmus” – vagyis az állam és egyház elválasztását célzó törekvések, illetve a nemzeti egyház létrehozása⁵⁰ – közelebb hozta egymáshoz a magyar és a szlovák katolikusokat, a Délvidéken pedig a svábok és bunyevácok még most is magyar egyházi iskolába akarják járatni gyermekeiket. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a „katolicizmusnak és a magyarságnak ez az egybeforradása nem

⁴⁶ Deák Leó (1888–1945): jogász, politikus; a délvidéki Országos Magyar Párt egyik alapítója és vezetője. Bács-Bodrog vármegye és Zombor (1941–1944), majd Újvidék főispánja (1943–1944), a felsőház behívott tagja (1941–1944). 1942-ben részben neki köszönhető, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter leállította az újvidéki vérengzéshez vezető razziát. A német megszálláskor letartóztatták. Mindezek ellenére 1945-ben Jugoszláviában háborús bűnösneként kivégezték.

⁴⁷ A XXIX. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 23 (1941) 228, 10. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1933–1947. Válogatott beszédek és tudósítások* (Magyar Történelmi Emlékek–Okmánytárak–Egyháztörténeti Források 9), vál., jegyz. és a bevezető tanulmányt írta GIANONE ANDRÁS, Budapest 2017, 249.

⁴⁸ KLENNER ZOLTÁN, *A magyar kisebbség a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban*, Kisebbségkutatás 11 (2002) 1, 91–94; SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 108.

⁴⁹ POPÉLY GYULA, *Magyar oktatásiügy a Felvidéken 1918–1938*, Fórum 9 (2007) 3, 99–112; GIDÓ ATTILA, *Oktatási intézményrendszer és diákközpontok Erdélyben 1918–1948 között* (Erdélyi Tudományos Füzetek 276), Kolozsvár 2013, 19–31.

⁵⁰ RÁCZ, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja, 1918–1938*, 85–86.

maradhat hatás nélkül a jövőre”.⁵¹ Két évvel később Zadaveczt István⁵² tábori püspök hangoztatta, hogy „míg katolikus a horvát, mindig veszélyezteti a szerb államot, míg katolikus a tót, a rutén, nem alszik nyugodtan a cseh. [...] a horvát, a tót, sváb és román, ha nem is tud magyarul, csak magyar az. És az integritásnak egy-egy oszlopa, megcsonkításunknak élő tilalomfája”.⁵³ Ugyanerre utalt egy évvel később Glattfelder Gyula⁵⁴ csanádi püspök, aki azzal magyarázta az utódállamok katolikusellenes politikáját, hogy „a katolikus gondolat és az általa megszentelt Szent Korona misztériuma [...] a legerősebb vonzerő, amely a világtörténelem legigazságtalanabb békeszerződése által szétszakított és egybekívánczó tagokat összeforrasztani alkalmas.”⁵⁵

6. A REVÍZIO FELTÉTELEI

A nagygyűlések szónokai szerint a katolicizmus nem egyszerűen az integritás eszméjének fenntartásában játszik szerepet, hanem annak megvalósításában is. Ezt tükrözi Wolff Károly 1925-ös beszéde, amelyben az előadó úgy vélekedett, hogy a „katolicizmus lesz [...] nagy országhatáraink újbóli visszaállítója” és a katolicizmusban rejlő erő felhasználásával „a tótok, az oláhok és a szerb katolikusok velünk együtt fogják énekelni a magyar Himnusz.”⁵⁶

A korszak valamennyi katolikus nagygyűlése hangsúlyozta a katolicizmus vezető szerepét. Ezt Károlyi József 1923-as beszédében egyenesen a revízió előfeltételének tartotta. Úgy vélte, hogy az egyház tanításán alapszik a „rég nagy hagyományok tisztelete”, „az alkotmányos szabadság mélyen átértett szelleme”, „a lélekben és tettben megnyilvánuló igaz keresztény felfogás” és „a materializmus fáradhatatlan leküzdése”,

⁵¹ *A XIII. Országos Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 2 (1920) 254, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 61.

⁵² Zadaveczt (1935-től Uzdóczy-Zadaveczt) István János (1884–1965): ferences szerzetes. 1898-ban lépett be a kapisztránus rendtartományba, 1907-ben szentelték pappá. 1914–1920 között Szegeden házfőnök, 1920-tól 1927-ig tábori püspök.

⁵³ *A XIV. Katolikus Nagygyűlés harmadik napja*, Nemzeti Újság 4 (1922) 231, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 88.

⁵⁴ Glattfelder Gyula (1874–1943): esztergomi egyházmegyei papként sokat tett a fővárosi Szent Imre Kolégiumok létrehozásáért, 1911-től haláláig csanádi püspök, 1932-től haláláig az Actio Catholica ügyvezető elnöke.

⁵⁵ *XV. Országos Katolikus Nagygyűlés*, Nemzeti Újság 5 (1923) 228, 4–5. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 120.

⁵⁶ *A XVII. Országos Katolikus nagygyűlés*, Nemzeti Újság 7 (1925) 230, 23. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 189–190.

ezek nélkül pedig nincs revízió.⁵⁷ A legitimista Károlyi a katolikus vezető szerep biztosítékaként tekintett a Habsburg dinasztiára, és emiatt szükségesnek tartotta vizsgatérésüket az eredményes revízióhoz is. Ezt az összefonódást fejtette ki az 1923-as nagygyűlés zárónapjáról beszámoló *Nemzeti Újság* vezércikke, amit a következő részlet világít meg: „A legitimizmus és a katolicizmus ma egybeforrott két gondolat a magyar elmékben. A reálpolitikai szükségszerűség forrasztotta egybe ezt a két eszmét. Mert ha termékeny, okos irredenta-politikát akarunk folytatni, ha vissza akarjuk szerezni elvesztett javainkat, ha a civilizáció és a kultúra nyugati forrásai felé akarunk orientálódni, akkor vissza kell adnunk a nemzet regenerálódásának hősi munkájában a katolicizmusnak azt a szerepet, amelyet a nemzet virágkorában betöltött és vissza kell térnünk a dinasztikus gondolathoz, amely egyedül fejezi ki ma Szent István országának egységét és oszthatatlanságát.”⁵⁸

A szónokok a revízió megvalósításához fontosnak tartották a külföldi katolikusok szimpátiájának megnyerését. Csernoch János 1920-ban úgy vélte, hogy az európai katolikusnak támogatniuk kell magyar testvéreiket, mert a béke velük szemben követte el a legnagyobb igazságtalanságot.⁵⁹ Hasonló módon gondolkodott Károlyi József gróf, aki 1923-ban kifejezte annak szükségességét, hogy felvilágosítsák a nyugat-európai katolikus közvéleményt, mekkora veszteség érte az egyházat a történelmi Magyarország feldarabolásával.⁶⁰ Ugyanezt még konkrétabban fejtette ki Huszár Károly 1929-ben, amikor az 1930/31-es Szent Imre-évet vezette fel a hallgatóságnak. Részletesen kifejtette, hogy az ünnepségek megrendezése azért is hasznos, mert a külföldről érkező katolikusok rokonszenvét így meg lehet nyerni, Magyarország magára tudja vonni a katolikus világ figyelmét, és bebizonyíthatja, hogy érdemes az egész világ katolikusainak támogatására.⁶¹ Az emlékév nemzetpolitikai jelentőségének kiemelése később annyira általánossá és egyoldalúvá kezdett válni a magyar sajtóban, hogy a jezsuita Bangha Béla külön cikkben figyelmeztette a közvéleményt: a direkt politikai propaganda, a revíziós jelszavak hangoztatása célszerűtlen, hiszen ez elriaszthatja a külföldi katolikusokat a részvételtől.⁶² A Szent Imre-év rendezői megfogadták Bangha tanácsát, és a mértéktartás valóban meghozta gyümölcseit. Az 1931-es nagygyűlésen Serédi

⁵⁷ XV. Országos Katolikus nagygyűlés, *Nemzeti Újság* 5 (1923) 227, 9. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 109.

⁵⁸ XV. Országos Katolikus Nagygyűlés, *Nemzeti Újság* 5 (1923) 228, 1.

⁵⁹ *A katolikus nagygyűlés utolsó napja*, Budapesti Hírlap 40 (1920) 254, 5–6. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 65.

⁶⁰ XV. Országos Katolikus Nagygyűlés, *Nemzeti Újság* 5 (1923) 227, 9. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 109.

⁶¹ A XXI. Katolikus Nagygyűlés, *Nemzeti Újság* 11 (1929) 246, 19. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 336–337.

⁶² KLESTENITZ TIBOR, *Leleki érték és politikai propaganda. Az Eucharisztikus Világkongresszusok megítélése a magyar katolikus közvéleményben (1912–1938)*, Pannonhalmai Szemle 28 (2020) 2, 41–42.

Jusztinián hercegprímás elégedetten nyugtázhatta, hogy sikerült idevonzani a külföldi katolikusok nagy tömegeit, és ennek következtében nemcsak a hercegprímást, hanem általában a magyar politikusokat is kedvezőbben fogadták külföldi útjaikon.⁶³

7. HÁLAADÁS A REVÍZIÓS SIKEREKÉRT

Az 1930-as évek nagygyűléseinek döntő többségén a trianoni béke kérdése csak egy-egy utalás formájában jelent meg. A helyzet az 1939 és 1941 közötti országgyűlések nyomán azonban megváltozott. Serédi hercegprímás már 1939-ben örömet fejezte ki a Felvidék déli részének és Kárpátjának visszatérése miatt,⁶⁴ az 1941-ben megtartott nagygyűlést pedig kifejezetten a revíziós sikerek miatti hálaadás szándékával rendezték meg. E nagygyűlésen az alaphangot Serédi hercegprímás adta meg nyitóbeszéde elején, amikor köszöntötte a trianoni Magyarországhoz visszacsatolt területek katolikusait, és a Gondviselés művének nevezte, hogy „szinte véráldozat nélkül sikerült az elvesztett területek nagy részét” visszaszerezni. A visszatért ország-részek képviselői pedig az ottani magyar – és Kárpátja esetében a ruszin – katolikus lakosság üdvözlétet tolmácsolták, és hitet tettek a Szent István-i állameszme mellett.⁶⁵

* * *

A trianoni békeszerződés revíziójának gondolata rendszeresen és teljes természetességgel jelent meg a nagygyűlési beszédekben, ami még Lorenzo Schioppa nunciusra⁶⁶ is hatott. A pápai követ 1920-ban nemcsak Magyarország veszteségeiről beszélt, de a „kedvező, nagy, boldog” jövő reményével is biztatott.⁶⁷ A buzgó hitéletet szorgalmazó 1923-as olasz nyelvű beszédébe pedig többször is beleszótt a „nem, nem, soha” revíziós jelszót, amelyet ráadásul magyarul mondott, és amelyet a közönség kitörő tetszéssel fogadott.⁶⁸ 1924-es, ugyancsak olasz szónoklatát pedig az irredentizmus himnuszának számító *Magyar hiszekegy* zárósorával („hiszek Magyarország feltámadásában”) kezdte,

⁶³ A XXII-ik Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 13 (1931) 233, 8. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 379.

⁶⁴ Az ifjúságé volt a 28. Katolikus Nagygyűlés első napja, amelynek ünnepségein tízezrek bódultak az Eucharisztikus Világkongresszus és a Szent István-év emlékének, Nemzeti Újság 21 (1939) 114, 8. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1933–1947. Válogatott beszédek és tudósítások*, 209.

⁶⁵ XXIX. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 23 (1941) 228, 9–10. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1933–1947. Válogatott beszédek és tudósítások*, 242–249.

⁶⁶ Lorenzo Schioppa (1871–1935): címzetes püspök, diplomata, 1912-től a müncheni nunciatúra titkára, illetve ügyhallgatója. 1920 és 1925 között budapesti apostoli nuncius. 1925-től hágai internuncius.

⁶⁷ A XIII. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 2 (1920) 253, 2. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 45–46.

⁶⁸ A XV. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 227, 3. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 97–98.

természetesen óriási tetszésnyilvánítás közepette.⁶⁹ Bár beszédében a feltámadás fogalmát kizárólag a hitéleti megújulás tárgykörére alkalmazta, a magyarul elmondott irreudenta idézet következtében megnyilatkozásának nemcsak a nagygyűlési közönség körében, illetve Magyarország határain belül, hanem Romániában is jelentős visszhangja támadt, ami hozzájárult Schioppa áthelyezéséhez.⁷⁰

FÜGGELÉK

I.

Károlyi József gróf 1923. október 8-án, a XV. Országos Katolikus Nagygyűlés második nyilvános ülésén elhangzott beszéde
(A XV. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 [1923] 227, 9.)

Károlyi József gróf alább közölt beszéde, amely a nagygyűlési programban a Nagy-Magyarország és a katolikus egyház címet viselte 1923. október 8-án, a XV. Országos Katolikus Nagygyűlés második nyilvános ülésén hangzott el.⁷¹ A beszéd kéziratát nem leltem fel, a szövegközlésben a nagygyűlésről a legrészletesebben tudósító *Nemzeti Újságra* támaszkodom, egy esetben kiegészítve a *Budapesti Hírlapban* megjelent beszédközlés egy részletével.⁷² A *Nemzeti Újság* Károlyi beszédét részben összefoglalva adta ki, erre utalnak azok a részek, amelyek egyes szám harmadik személyben írnak a szónokról. A zárójelben szereplő részek is az újságközlésből valók, a tudósítás ez esetekben a közönség reakcióját tükrözi. A szöveg helyesírását a jelenlegi szabályzat alapján javítottam, illetve az egyértelmű rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottam.

Károlyi József gróf a magyar állam rettenetes katasztrófájának, területi és alkotmányjogi összeomlásának szomorú következményeit egyházunkra igyekezett az egye-

⁶⁹ A XVI. Országos Katolikus Nagygyűlés, Nemzeti Újság 6 (1924) 216, 5. Idézi: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 134. Schioppa e beszéde különnyomatban is megjelent: *Schioppa Lőrinc pápai nuncius ünnepi beszéde a XVII. országos katolikus nagygyűlésen, 1924. október 12-én*, Budapest 1924.

⁷⁰ JOHAN ICKX, *Nem, nem, soba! – Én nem politizálok... – Lorenzo Schioppa távozása Budapestről*, Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925, Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925, szerk. SOMORJAI ÁDÁM, Budapest 2020, 33–37.

⁷¹ A vasárnapi, hétfői és keddi ülések programja, Nemzeti Újság 5 (1923) 226, 4.

⁷² A XV. Országos Katolikus nagygyűlés, Nemzeti Újság 5 (1923) 227, 9. A XV. katolikus nagygyűlés, Budapesti Hírlap 43 (1923) 227, 3. Károlyi József beszédét ugyanezen források alapján, de más formában közli: *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*, 106–109.

temes katolikus érdekek szempontjából feltárni. Azt fejtette, hogy mit veszített a katolikus egyház Szent István Nagy-Magyarországának összeomlása által, és hogy mit veszítettünk mi magyarok azáltal, hogy az ország katolikus lakossága öt állam területére lett erőszakosan szétválasztva. Beszédét a hazánkban élő nemzetiségek belső szervezetének és a felekezeti eloszlásnak ismertetésével kezdi. Az itt élő felekezetek közül a katolikus vallás az, amely nagyobb számban egyesít több különböző népfajt.⁷³ A katolikus vallás meghagyta mindegyiknek anyanyelvét, és a különböző népfajokat testvériesen csak a Szilveszter pápától kapott Szent Korona egyesítette szerves egésszé. Ezzel szemben a keleti egyházaknak hívei Szent István birodalmának magasabb egy[ségébe] *sobasem tudtak beleilleszkedni*,⁷⁴ ezért a történet⁷⁵ azt mutatja, hogy ezeknek az egyházaknak lelkészei és tanítói voltak időnkint a magyar nemzetellenes⁷⁶ irredentizmusnak és az állami egység elleni agitációnak főexponensei. A protestáns vallások majdnem kizáróan a katolikus hívek rovására nőttek naggyá, minthogy kizáróan a katolikusokból szereztek híveiket a reformációkor, és a tótság egy kis töredékétől⁷⁷ eltekintve majdnem kizáróan csak a magyar ajkúak köréből,⁷⁸ míg a keleti egyházak rovására egyáltalán nem tudott tért hódítani a protestantizmus.

A protestantizmusnak – folytatta fejtegetését a szónok – fellépése hazánkban éppen a legkritikusabb időben, a török hódoltság elején bontotta meg a magyarság egységét, és ezáltal meggyöngyöztette azt a vitán fölül álló abszolút hatalmi fölényt, amellyel azelőtt Szent István birodalmában az egységes magyarság bírt. Így azután a két táborra oszlott magyarság külön-külön érdekekért viselt állandó harcot, és ebben a harcban külső tényezők igénybevételével még inkább kiélezte az ellentéteket.

A római pápa és a császár–király által létesített koalíciónak,⁷⁹ amelyhez az összes német választófejedelmek bandériumai és a nyugati végek magyar csapatai is csatlakoztak, sikerült lerázni a török jármot Magyarországról. Ennek a nagy eseménynek lett természetes következése hazánk belső életében a katolicizmusnak lényeges megerősödése, majd a katolikus dinasztiaának hathatós támogatása és főként Pázmány

⁷³ A magyar katolikus egyháznak német, szlovák – és a görög katolikusok révén – román és ruszin hívei is voltak.

⁷⁴ A kurzivált részlet a *Budapesti Hírlap* tudósításából származik, a *Nemzeti Újság* tudósításából ugyanis kimaradt egy sor.

⁷⁵ Helyesen: történelem.

⁷⁶ Helyesen: a magyar nemzet elleni.

⁷⁷ 1910-ben a szlovákok 71,8 százaléka római katolikus, 23,2 százaléka evangélikus, 0,5 százaléka református volt Magyarországon.

⁷⁸ Téves állítás, hiszen a XVI. századi német lakosság, például az erdélyi szászság, lényegében teljes egészében az evangélikus felekezet híve lett.

⁷⁹ Utalás a XI. Ince pápa által alapított Szent Ligára, amely a török Európából való kiűzésére szövetkezett.

Péter apostoli működése folytán⁸⁰ a magyar katolicizmus visszanyerhette a nemzet életében a régihez hasonló hatalmi pozícióját és számszerű túlsúlyát. Az idegen segítség révén történt felszabadulás magával hozta az országnak bizonyos függőségi viszonyát a szomszéd nyugati nagy birodalomtól, ami viszont a magyar temperamentummal és az alkotmányos magyar közszellemmel nehezen volt összeegyeztethető. Ez a helyzet hosszú és küzdelmes időszak bekövetkezését jelenti, a centralizáló törekvések és a magyar öncélúság között. E küzdelmek homlokterében az erdélyi fejedelmek⁸¹ és a Kelet-Magyarországon lakó, többségében protestáns nemesség állott. Innen van az, hogy két évszázadon keresztül a magyar ügy egyre jobban összekapcsolódott a protestáns gravaminális⁸² politikával, és a két évszázad alatt minden egyes nemzeti föllobbanás, még ha nemzeti szempontból eredménytelenül fejeződött be, mindinkább a protestáns gondolatvilágnak határozott előretörésével jutott kifejezésre. Ennek hatása alatt egész történelmi oktatásunk az iskolában, az ifjúságnak egész gondolatvilága és a hazafiaságról való egész felfogásunk észrevétlenül mindinkább a protestáns ideológia színezetét vette fel. Magam is ebben a gondolatvilágban láttam meg a magyar történelem mozgatóerőit, és csak hosszú tapasztalatok, főként az elmúlt esztendő katasztrofális eseményei világosítottak föl arról, hogy régi történelmünket milyen egyoldalú protestáns beállításban tanuljuk. Rájöttem arra, hogy nem minden protestáns gravamen⁸³ egyúttal magyar nemzeti közügy, hogy nem minden kuruc volt feltétlen nemzeti hős és minden labanc hazaáruló. (Úgy van!)

A szónok ezután Széchenyi István gróf korával foglalkozik, amelyet az újkori Magyarország aranykorának mond.⁸⁴ Érinti a kiegyezés utáni időket, amikor az államhatalomban egyre nagyobb befolyáshoz jut a protestáns irányzat.⁸⁵ Ennek az irányzatnak nem volt kellő érzéke a nemzetiségek iránt, miután a protestáns valláshoz csak magyarok tartoztak. Innen indul ki a nemzetiségi politika, amelynek legfőbb exponense Bánffy Dezső báró⁸⁶ volt. Ez a politika a nemzetiségekkel szemben gyanakvó és a magyarosításban nem a közös múlt szálait akarta megerősíteni, hanem erőszakosan lé-

⁸⁰ A szónok felcserélte az időrendet, Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek ugyanis 1570–1637 között élt, tehát munkássága nem helyezhető a török kiűzését (1699) követő időszakra.

⁸¹ A szónok itt is szabadon kezelte az időrendet, hiszen Erdély jelentős, a Habsburgok ellen hadat viselő protestáns fejedelmei (Bocskai István 1605–1606, Bethlen Gábor 1613–1629, I. Rákóczi György 1630–1648), a török kiűzése előtt uralkodtak. Az utolsó Habsburg-ellenes harcot viselő erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc ugyan a török kiűzése után uralkodott, de ő római katolikus volt.

⁸² Sérelmi.

⁸³ Sérelem.

⁸⁴ Utalás a reformkorra (1830–1848).

⁸⁵ Az utalás arra vonatkozhat, hogy a korszak több miniszterelnöke, így Lónyay Menyhért (1871–1872), Tisza Kálmán (1875–1890), Bánffy Dezső (1895–1899), Tisza István (1903–1905, 1913–1917) református volt.

⁸⁶ Losonczy báró Bánffy Dezső (1843–1911) 1895-től 1899-ig Magyarország miniszterelnöke, egyebek mellett türelmetlen nemzetiségi politikájáról vált ismertté.

pett föl és a nem magyar ajkúak anyanyelvének az iskolából és a templomokból leendő kiküszöbölését célozta. Ez a rendszer, amely ellenkezett az egyház tradícióival, a Szent István óta élt magyar királyok felfogásával, elhidegítette a viszonyt a nem magyar ajkú nemzetiségek és a magyarság között, egyúttal a nemzetiségi túlzó, országheldaraboló tendenciához kész ürügyül szolgált. (Helyeslés.) Szól az ellenséges propagandáról, amely a nemzetiségi kérdést túlságosan kiélezte, cáfolja a sovinizmus vádját, majd így folytatja:

Évszázadokon át az egyház legnagyobb támasza a katolikus dinasztia volt. Az októberi forradalom, miután a katolikus uralkodóházat elárulta,⁸⁷ védtelenül hagyta az ország határait és a király és hadsereg nélkül maradt ország a nemzetiségi túlzók által régóta tervezett és a háború alatti árulók által előkészített feldarabolása bekövetkezett. E katasztrófa folytán ezek a veszteségek érték a katolikus egyházat: teljesen elszakítottak tőlünk négy püspökséget, öt egyházmegye székhelyével és nagyobb részével együtt idegen uralom alá került,⁸⁸ az esztergomi prímási egyházmegyéből alig egy kis töredék maradt vissza.⁸⁹ A görögkatolikus püspökségeket, egy kivételével, mind elvesztettük. Kilenc millió katolikusból 4.300.000 szakadt le az ország testéről, míg a görögkatolikusok kilenczized részét veszítettük el. 3300 róm[ai] kat[olikus] plébániából elveszett 1900, 1800 gör[ög]kat[olikus] plébániából megmaradt 90,⁹⁰ 4200 ró[mai] kat[olikus] elemi népiskolából elveszett 2200, 80 kat[olikus] középiskolából több mint 40 ellenséges területre került. Hasonló sorsban sýnlódnak a katolikus alapítványi javak is, amelyeken az új államok földbirtokreformjuk végrehajtását kezdik.

Én itt, e helyről a katolikus irredentizmust akarom hirdetni, az elszakított katolikus testvéreinkkel való legteltesebb lelki közösséget. A művelt nyugat katolikus közvéleményét fel kell világosítanunk arról, mekkora értékeket veszített el a kat[olikus] egyház Magyarország feldarabolása által. (Zajos éljenzés.)

Azt hiszem, valamennyien átérezzük, hogy az ország megcsonkításával és az elárvult királyi trónnal mi katolikusok veszítettünk legtöbbet, mert nemcsak hitsorsosaink felét veszítettük el, hanem elvesztettük a katolikus dinasziát, és vele együtt az ország belső életében azt az eddig soha kétségbe nem vont vezető szerepiünket, amelynek visszaállítása nem is speciálisan katolikus érdek, hanem érdeke mindazoknak, akik a nemzetiségek visszatérését Szent István koronájához igazán akarják. A mi feladatunk legyen a mi hazánknak, a régi Nagy-Magyarországnak valóra váltása. Ezt azonban

⁸⁷ 1918. november 13-án a főrendiház küldöttsége felkereste IV. Károly királyt Eckartsauban, aki nyilatkozatot tett arról, hogy visszavonul az államügyek intézésétől, és előre elismeri az ország államformáját rendező döntést. A Magyar Népköztársaságot 1918. november 16-án kiáltották ki.

⁸⁸ Lásd részletesen a korábbi táblázatban.

⁸⁹ A főegyházmegye 404 plébániája került Csehszlovákiához, magyar területen mindössze 89 maradt. GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 41–42.

⁹⁰ Valójában 104. GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 45.

csak a régi nagy hagyományok tiszteletével, az alkotmányos szabadságnak mélyen át-
érezett szellemével, a lélekben és tettekben megnyilvánuló igazi keresztény felfogással
és a materializmusnak fáradhatatlan leküzdésével érhetjük el. Ehhez egyedül Krisz-
tusnak és az ő egyházának tanítása vezethet el minket. (Hosszan tartó taps.)

Beszéde végén Szent István királyra irányítja a hallgatóság tekintetét és így fejezi be
szónoklatát: Egyesítsen minket újra az isteni Gondviselés, hogy szerencsétlen hazán-
kat ismét naggyá tehetjük. [*Sic!*] Erre kérem ma az Úristent, és Szent István királyunk
különös oltalmába ajánlom összes elszakított katolikus testvéreinket.

GIANONE ANDRÁS

PEHM (MINDSZENTY) JÓZSEF ÉS TRIANON

Pehm József főgimnáziumi hittanárt Zalaegerszegről, amikor 1918 októberében ki-tört az őszirózsás forradalom, az ország államformája köztársaság lett, a polgári demok-ratikus kormányzást felváltotta a kommunizmus, kitoloncolták, és csak a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 3-án térhetett vissza a városba. Mária mennybevitelének napján, augusztus 15-én a kongreganista fiatalokhoz szólván mérsékelten reagált a kö-zelmúltra.¹ Pár nappal később, Szent István napján mondott beszédében is a jézusi szeretetparanccsal érvelve a megroppant társadalmi béke összeforrasztásáról szólt, ta-nácsa a forradalmak ellenében az oltár, az osztályharc helyett egység a hitben.

„Majd így lesz jobbrafordulás, lesz megértés. Legyen vége a szónokló, a deklamáló katho-licizmusnak, jöjjön el a mélyen hívő, a hitből élő tettek kereszténysége, amely él az oltárnál, a dalban, művészetben, irodalomban, sajtóban, otthon és kiinn. Ezt hirdeti Szent István 1919-ben, nagy érdekek kívánják, hogy ezt megértjük.”²

Bizakodását táplálhatta, hogy 1919 augusztusában Magyarország területe még csonkítatlan, talán fel sem merült benne, hogy győztesek ne méltányosan bánnának a vesztes féllel. Ám 1919. szeptember 10-én az antant hatalmak aláírták Ausztriával a békeszerződést, amelynek értelmében Nyugat-Magyarország egy része Ausztriához került. Ez már előre vetítette annak esélyét, hogy a győztes hatalmak hozzáállása a vesztes Magyarországhoz inkább ellenséges, semmint mérsékelt lesz.

¹ „Amikor bosszú hallgatás után először szólhatok Kegyetekhez, lelkem melegével köszöntöm a Kongregációt... Amikor az üldözés elmúlt, amikor szabad a vallásgyakorlat, amikor a bitetlenség joga után feléled a hit joga, én egy dicsőőséges sírboz és a Kongregáció Királynéjának diadalútjához vezetem a kongreganista lelket.” PL Mm., 31. doboz (d.). Beszédvázlatok, elmélkedések. Zalaegerszeg, 1919. augusztus 15. „Nagyasszony élete vége”.

² PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: Zalaegerszeg, 1919. augusztus 20.

1. A REVÍZIÓS MOZGALOM ZALAI ÉBREDÉSE

A fiatal pap nem talál más magyarázatot a történetekre, mint a bűnös forradalmakat és vezéreiket. Amikor először a zalai Pacsán 1919. november 14-én, majd később más alkalmakkor visszaemlékezett a forradalmakra, már nem fukarkodott a megbélyegző minősítésekkel és a naturalista részletekkel. „Károlyi és társai bűnösök a kommunizmus förtelmeiben”, „vérözőn és akasztófák meredtek”, „a megtévesztett szegények maradtak szegények, de a zsidó biztosok megrakodtak... pénzzel”.³ Szamuely Tibor „ártatlan emberek százait akasztatta fel vagy lövette halomra, hóhérgárdát szervezett”, a törvény házának mélyén „százak véreztek”. A forradalmak „a liberalizmus és a szociáldemokrácia torzszülöttjei”, a sajtó „minden piszok kútforrása”, Hock János a katolikus egyház „leghitványabb papja”.⁴ Egy kőműves, Németh Zsigmond szociáldemokrata aktivista eskü alatt vallotta, hogy egy 1920 nyarán elhangzott szentbeszédben Pehm kifejezetten politizált és elítélte a baloldalt: „a hitvány kommunistákat és szociáldemokratákat, akik egytől egyig hazaárulók, egytől egyig ki kell irtani a föld színéről, velük kesztyűs kézzel bánni nem lehet. Akik vörös köpenybe burkolóznak, azok mind hazaáruló bitangok.”⁵

Az egyéves évfordulón Pehm már csak sorscsapást látott Károlyiék forradalmában és szereplésében:

„az őszi virágok nyílása eszünkbe juttatja az október 31-et, annak virágát a fehér őszi rózsát, utána a sok nyomort, szenvedést, vért és erőszakot, a nemzeti összeomlást, szinte sírba szállásunkat. Október 31. olyan nap, mint aug. 29., a mohácsi csatavesztés. Károlyi Mihály lett akkor a vezér, de mintha érezte volna, hogy ő sírásó, csak a sírásók szavait hangoztatja. Finis H[ungar]-iae, vége, vége van már Magyarországnak. És amikor mi fehér őszi rózsák közt járunk, felsóhajunk a halottaknak, sírra nyíló virágok láttára, egy nemzet sóhaját halljuk elszállni a Károlyi-virág láttára, úgy mint a kurucok elbukásakor a majtényi síkon szállott az átok az áruló Károlyi Sándor felett, úgy száll ma: Károlyi, Károlyi verjen meg az Isten!”⁶

³ PL Mm. 32. d. Prédikációvázlatok: Pacsa, 1919. november 14.

⁴ *A kommun [sic!] szelleme. Pehm József díszbeszéde a városi díszközgyűlésen, Zalaegerszegi Ujság* 3 (1920. augusztus 15.) 100. 2. Az újság fellelhetősége: PL Mm. 32. d. Az írás eredeti szövegét lásd PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: „A kommun bukása. '920. Városház.” – Megjegyzés: a MNL ZML-ből hiányoznak a zalaegerszegi városi közgyűlés 1920. évi jegyzőkönyvei.

⁵ ÁBTL 3.18. Sz–222/8. 63. fol. Tanúvallomási jegyzőkönyv Németh Zsigmond szakmaközi bizottsági titkár kihallgatásáról. Zalaegerszeg, 1948. május 2.

⁶ PL Mm. 32. d. Prédikációvázlatok: Pacsa, 1919. november 14.

Pehm ezekben a történelmi utalásokban összesűrítette a Magyar Királyság önállóságának végét jelentő mohácsi csatavesztést (1526), a Habsburg-ellenes Rákóczi-szabadságharc végét jelentő szatmári békét (1711) és az őszirózsás forradalmat (1918).

Annak nincs nyoma, hogy Pehm mélyebb történelmi összefüggésben kereste volna a felelősséget és a felelősöket, legalább addig a pontig nyúlva, amikor elkezdődött az ország sodródása az első háború örvénye felé. A Monarchiát szétrobbantó nemzetiségi ellentétekkel nem foglalkozott, ahogy azt sem mérlegelte, hogy Károlyn kívül nem volt más alternatíva 1918 őszén, hiszen Tisza István miniszterelnök meggyilkolásával szimbolikusan a történelmi elitek is sírba szálltak... Pehm számára Károlyi Mihály, a forradalom arisztokrata vezére nem volt egyéb, mint a kommunistákkal lepaktáló, országvesztő politikus. Károlyit nem egyszerűen felelősnek, hanem egyenest bűnösnek tekintette a kommunisták 1919. március 21-i hatalomátvételéért, melynek eredője a magyarok millióit kisebbségi létbe taszító trianoni békeszerződés lett. Mindez mai tudásunkkal igaztalan, de akkoriban nagyon sokan gondolták így. Károlyi ebben a rendkívüli történelmi helyzetben nem vált „kossuthi magasságokkal” mérhető államférfivá, ehhez képességei, tapasztalata és valóságismerete is hiányzott. De nem volt áruló, s nem ő, hanem a kormányában meghatározó szerepet játszott szociáldemokraták játszották át a hatalmat a kommunistáknak. Látnunk kell, hogy a Monarchiából nemcsak a nemzetiségek, hanem maguk az osztrákok is kiváltak, a nemzetközi jogi elismerés, önálló hadsereg, diplomácia és szövetségesek, támogató nagyhatalmak nélkül védhetetlenné vált az ország, amelynek „az egész világ ellen” kellett volna megvédenie magát. A világháborús vereséget követő években ez persze senkinek sem sikerülhetett volna, sem Tiszának, sem Horthynak.

A fiatal pap forradalmakkal kapcsolatos emlékezete csakis tagadó lehetett, azokban semmi felemelő nem volt számára. Szavainak és véleményének nyomatékot adott ellenforradalmárként elszenvedett vegzálása és internálása is. Ahogy Károlyi Mihályt, Pehm eleinte Horthy Miklóst is kedvezően ítélte meg. Zalaegerszeg plébániatemplomában Horthy lett a megtépázott nemzeti önbecsület újrateremtője, a magyarság példaképe; nemzeti hadserege – amelytől metaforákban szólva a revizionista vágyak beteljesedését remélték – a büszkeség tárgya. Ám ahogy Pehm csalódott a vörös grófbán, úgy csalódott a kormányzóban is. Előbbiben a királyság elorozása, utóbbiban a felkent király megtagadása miatt. A különbség annyi, hogy csalódása Horthyban lassabban következett be.

Fennmaradt beszédeiben gyakran szóba hozta a történelmi drámát. Pehm diagnózisa szerint Trianon büntetés: elsősorban az Isten iránti hűtlenségért, másodsorban a liberalizmusért, a marxizmusért, a kozmopolitizmusért, ezek ördögi machinációiért. Ebben Prohászka Ottokár gondolatmenetét követi, aki a forradalmakat az anyagiasszidó szellem eluralkodásával és a keresztény értékek visszaszorulásával magyarázta.

A trianoni sokkból lassan tért magához az ország – ha egyáltalán magához tért; a historikus fájdalom gyakorlatilag elöntötte az országot. A gyász feldolgozása nem

lelki gyógyulást hozott, hanem egy generációkon átívelő, eleven sebet, amire gyógyírként a revízió kínálkozott. A revíziós mozgalom első szervezett kerete, a Magyar Revíziós Liga 1927-ben indult útjára annak hatására, hogy egy brit sajtómágnás, Lord Rothermere a *Daily Mail*-ben június 21-én megjelentette a „*Hungary's Place in the Sun*” (Magyarország helye a nap alatt) című írását. A nemzetközi közvélemény felfigyelt rá és kezdett odafigyelni a kisebbségbe került magyarok jogfosztottságára. Magyarországon eufórikus örömmel fogadták a magyar revíziós törekvéseket támogató elemzést, mások mellett Zalaegerszeg város képviselő-testületének tagjai is – Pehm József apátplébános javaslatára – táviratban üdvözlötték a lordot.⁷

Zalaegerszegen 1931-ben alakult meg a Magyar Revíziós Liga helyi szervezete, elnökségének tagjai között Pehm Józseffel. Így egy „csapatba” került evangélikus tiszteletessel, főrabbi-val, kormánypárti főispánnal is, olyan emberekkel, akikkel más kérdésben nemigen közösködött szívesen.⁸ A revizionizmus közös nagy ügye azonban – akkor is, ha a részletekről másként vélekedtek – áthidalta a korábbi fenntartásokat. Magyarországon nem létezett ekkoriban olyan politikai áramlat, amely ne lett volna revizionista. Pehm József gondolkodásának is ez képezte fundamentumát. Az ő eszményképe nem egy etnikai alapon átrendezett Közép-Európa, hanem az ezeréves Szent István-i Magyarország, az erős magyar keresztény királyság volt. A historizáló érvelésben meghatározó elem a hazafiság és királyhűség azonosítása, és abban a nemzet nagyságára, a magyarság kulturális és politikai fölényére emlékeztető Magyar Királyság állt szemben a veszteségeket szimbolizáló Trianonnal. Pontosan így gondolkodott a keresztény és a legitimista értelmiség java: a legitim király – II. Ottó király hazatérése és trónra ültetése – az egyetlen kiút a „trianoni börtönből”, ami egy nemzeti királytól nem várható el. Pehm (Mindszenty) csak a háború végén egészítette ki történelmi érveit a Közép-Duna medence földrajzi és gazdasági egységének szempontjával.

A revizionista politika létrehozott egy gazdag jelképrendszert: sorra épültek az emlékművek, születtek rítusok, dalok és imák – a revízió leszivárgott az egyén és a hétköznapiak szintjére is (térképek, utcanevek, turisztikai emlékek, dísz tárgyak). A revíziós gondolat ápolásában az egyébként ellenzéki Pehm nagy általánosságban egyetértett a kormánnyal. Ennek számtalan alkalommal tanújelét adta, például ő avatta fel 1930. október 6-án Zalaegerszegen a hősi emlékművet. Öt évvel később, 1935-ben aktív szereplője a Zalaegerszeg várossá válásának 50. évfordulóját köszöntő rendezvénysorozatnak, a Göcseji Hétnek, amikor felavatták a Göcseji Országzászlót és a Revíziós Haranglábat (ennek négy faragott oszlopa a négy égtáj felé szakított ország

⁷ MNL. ZML. V.1606. XXIV. kötet, fol. 316–317. Zalaegerszeg város képviselő-testülete 1927. július 20-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁸ A bősök emlékünnepe-n megalakult Zalaegerszegen a Revíziós Liga helyi szervezete, Zalavármegye 10 (1931. június 2.) 122. Címnap.

szimbóluma).⁹ 1934. szeptember 11-én a vármegyei közgyűlés Pehm József javaslatára tiltakozó határozatot hozott Barthou francia külügyminiszter kijelentései miatt, aki egy bukaresti úton a békeszerződéseket, köztük a trianonit, az igazság győzelmének minősítette, így egyértelművé vált, hogy Párizs semmiféle revízióra nem hajlandó. Mindebből diplomáciai botrány kerekedett. Horthy a francia követnek kijelentette, hogy Barthou beszéde magyarellenes, és legitimálja az erdélyi magyarok ellen elkövetett terrort. Pehm apátplébános kivételesen a kormányzóval azonos álláspontot képviselt, és tiltakozásra szólította fel képviselőtársait, amit azok egyhangúan meg is tettek.¹⁰ (A francia politikus pár hét múlva, október 9-én életét vesztette az I. Sándor jugoszláv király elleni merényletben.)

Ám pusztán a revízió szóra Pehm nem adta fel kormányellenzékeségét: amikor 1934-ben Magyarország diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval – mivel a Párizs környéki békerendszert elutasító Moszkvától saját revíziós céljaihoz remélt muníciót – Pehm apát a vármegyei közgyűlésen erőiesen tiltakozott.¹¹ Azt bizonygatta, hogy ez a kapcsolat nem előnyös sem a revízió, sem a gazdasági élet szempontjából. Nem támogatta azt az akciót sem, hogy a közgyűlés táviratban üdvözlje Gömbös Gyula miniszterelnök és Mussolini tárgyalásait – Gömbösnek még a békés revízió érdekében tett lépésekért sem bocsájtotta meg, hogy 1921-ben megakadályozta IV. Károly király visszatérését.

Ez a két akció bőven elegendő volt ahhoz, hogy Pehm magára zúdítsa a kormánypárti *Zalai Napló* haragját, amely a „fővezérnek” titulált apátot nem éppen dicsőően emlegette: „Jó katolikusnak lenni, Pehm József úr nem ugyanaz, mint Önnek tönkjé-nezni, az Ön címét és rangját soha el nem felejtteni, Önnek görnyedten kezetsókolni. [...] Ön nem a Papi Rend összessége, Ön nem az Egyház egyetlen csalhatatlanja, Ön nem Isten zalai szuverén követe...”¹² És ezt követte a Himnusz-ügy, amikor is azt rótták Pehm szemére, hogy ő a templomban a Himnusz éneklése alatt tiszteletlenül elvonult – azaz nem hazafi, nem magyar... Pehmet megpróbálták ellehetetleníteni, kitúrní a közéletből – eredménytelenül. Nagyon mélyen megsebztek... Őt nevezik hazafiatlannak, akinél Zalában kevesen tettek többet azért, hogy orvosolják Trianon következményeit?

⁹ *Felemelő ünnepség keretében avatták fel a hadifogoly-temető bősi emlékművét*, Zalamegyei Ujság 13 (1930. október 7.) 227. Címlap.

¹⁰ MNL ZML IV.402.a. 539. kötet, fol. 14. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1934. szeptember 11-i rendes közgyűléséről.

¹¹ MNL ZML IV.402.a. 528. kötet, fol. 3. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1934. február 13-i rendes közgyűléséről.

¹² *Zalai Napló* 2 (1934. május 20.) 113. 3; valamint SZEL AC 668/1935. A Szombathelyi kir. Törvényszék vizsgálóbírójától, 2873/1934/11. sz. végzés. Szombathely, 1935. április 10. Hiteles másolat. Uez: ÁBTL 3.1.9. V-700/40. fol. 109–110.

2. HATÁR MENTI ÚJ PLÉBÁNIÁK: GÁBORJÁNHÁZA ÉS TÓTSZERDAHELY

A trianoni határmódosítások miatt a szombathelyi egyházmegye jelentős része – 76 plébánia, 167 ezer hívő – a határokon túlra került. Magyarországon 116 plébánia maradt 320 935 hívővel, akiknek a lelkigondozását 191 világi pap és 63 szerzetespap látta el.¹³

1927-ben az egyházmegyei zsinaton Pehm új plébániák (lelkészségek vagy kurációk) létrehozását szorgalmazta, különösen szívén viselte a Trianon következtében határszélivé vált, templomuktól megfosztott falvak lelkigondozását, amiért Mikes püspök kinevezte a zalai részek püspöki biztosává (ezért nevezték zalai püspököknek). Pehm mindig is kiváló szervező, nagy teherbírású és munkaszerető ember volt, ezt a feladatot 1941-ig látta el. Ezalatt a 13 év alatt az egyházmegye zalai részében az addigi 25 plébánia mellett 14 lelkészséget és 2 káplánságot létesített (további kettő alapítása pedig előrehaladt). Minden lehetőséget, kapcsolatot és befolyást ki-, illetve felhasznált, hogy elérje a célját. Tervei találkoztak a Muraközi, illetve a Vendvidéki Szövetség elképzeléseivel, miszerint egy olyan templomot kellene építeni, amely amellet, hogy Isten háza, emlékeztetne arra a veszteségre, amit a vármegye Trianonban veszített területben, vallási és kulturális értékekben. Pehmnek sikerült meggyőznie a két szövetséget, hogy a demarkációs revíziós templomot Gáborjánházán, ebben a színmagyar katolikus faluban építsék fel.

Gáborjánháza, a Hetés tájegység központja Trianon előtt a muravidéki dobronaki (lendvavásárhelyi) plébániához tartozott. 1920-ban a hetési falvak többségét a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Magyarországon öt hetési falu maradt – Bödeháza, Gáborjánháza, Szentistvánlak, Szijártóháza és Zalaszombatfa –, de immár templom és pap nélkül. Az akkori helyzet évtizedek múlva is elevenen élt Mind-sentyben, 1974-ben New York-ban is felidézte:

„Tíz község került át Szerbiához; öt község itt maradt Csonka-Magyarországon. Ezek, az itteniek [a gáborjánházaiak], az első vasárnap, úgy mint régen, megindultak az új határvonalon keresztül, mert hiszen mi akadályozhatja azt, hogy a vasárnapi szentmise meglegyen? Mentek, de a szerb katonák nem engedték át őket. Második vasárnap újra megpróbálták, hogy az anyaközségbe eljussanak; megint nem engedték őket. Visszafordultak. Attól kezdve szegények vasárnap délelőtt összejöttek az utcán, mert templom nem volt, plébánia se volt, és ott litániát tartottak, papnak a hiányában.”¹⁴

¹³ *Magyar Katolikus Almanach II* (szerk. Gerevich Tibor, Lepold Antal, Zsembery István), Budapest 1928, 110.

¹⁴ MMAL 052/a. sz. dosszié, Prédikációk az emigrációban: Szent István-templom, New York, 1974. május 11.

A gáborjánházai revíziós templom alapkövét 1932. szeptember 25-én helyezték el és két év múlva, 1934. október 7-én Rózsafüzér Királynője ünnepnapján Nagyboldogasszony tiszteletére Mikes püspök már fel is szentelte.¹⁵ A pár kilométerre lévő jugoszláv hatóságok határázárát rendelték el... A templomra két emléktábla is került. Először csak a templomépítés tényét és okát rögzítő tábla. Majd később egy másik, amely herceg Esterházy Pál gazdag adományát véste márványba.

A másik határ menti helyszín Tótszerdahely volt, ahol 1930. január 15-én létesült önálló lelkészség. Ám amíg Gáborjánháza magyar, addig ez a falu horvát anyanyelvű, a lakosság nem kért a kurácia szervezéséből, abban nemzetiségi identitásuk veszélyeztetését látta. Pehm püspöki biztosnak megüzenték, hogy „ha kedves az élete”, be ne vigyen oda magyar papot. „A papot bevitettem, magyar nyelvű volt az ének, a szentbeszéd, a végén a pápai és magyar himnuszt is elénekelték. Azóta a 90%-ban horvát anyanyelvű népet a magyar pap gyönyörűen magyarosítja. Az öreg horvát asszonyok járnak esti magyar énekpróbára” – számolt be pár év elteltével Pehm a magyarosítási eredményekről.¹⁶ Hajlamos volt őszintének hinni a magyarosodást, holott csak az emberek igazodásáról volt szó az elvárásokhoz és az aktuális helyi hatalomhoz. A tervek-ből is csak a lelkészlakás valósult meg, a község temploma 1993-ra épült fel.

3. „MINEKÜNK AZ 1910-ES EGÉSZ MAGYARORSZÁG KELL”

Az első (1938. november 2.) és második bécsi döntésekkel (1940. augusztus 30.) felbomlott a versailles-i békerendszer, amit Pehm lelkesen üdvözölt. A politikusok és az ő felfogása közötti óriási eltérés az volt, hogy a politika etnikai revízióban gondolkodott és a magyarlakta vidékek visszacsatolására koncentrált (bár elvben a teljes körű revíziót tűzte ki elérendő célként), addig Pehm a Szent István-i Magyarország, a történeti alapokon álló, integrális határváltozások híve volt.

a) *Az egerszegi rongyosok, 1938*

„Minekünk az 1910-es egész Magyarország kell. Lakjanak területén akár magyarok vagy kárpát-oroszok, tótok, németek, vagy bármi más, ez mind beletartozik a Szent István történelmi elméletbe, és a magyar jogállományba. És ezekről az igényekről mi sem hatalmas barátok, sem ellenségeknek kedvéért le nem mondunk”¹⁷

¹⁵ *Felszentelték a gáborjánházai revíziós templomot*, Pesti Napló 85 (1934. október 9.) 227, 13.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-700/40, fol. 133. Pehm József összefoglalása a sajtóvadásokra, [1935].

¹⁷ MNL ZML V.1606. XXXV. kötet, fol. 287. Zalaegerszeg város képviselő-testülete 1938. november 19-i díszközgyűlésének jegyzőkönyve. A beszéd vázlatát lásd PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: „Imrédy díszp.

– zengte Pehm 1938. november 19-én az Imrédy Béla kormányfőt zalaegerszegi díszpolgárrá beiktató díszközgyűlésen. A kitüntetett díszpolgári címet egyébként ő indítványozta Imrédynek az első bécsi döntés érdekében kifejtett tevékenységéért.

És ez az a pillanat, amikor Pehm apátplébános nevét együtt kezdték említeni a „rongyos gárdának” nevezett önkéntes katonai egységekkel. Olyan önkéntesekről van szó, akik még az első bécsi döntés előtt beszivárogtak Csehszlovákia magyarlakta határvidékeire, hogy ott szabotázsakciókat hajtsanak végre és nyugtalanságot keltsenek. Zalaegerszegről több mint kétszáz önkéntes vállalta a csehszlovák határ átlépését. 1938. szeptember 22-én a késő esti órákban indultak. A lelkes, de meglehetősen kapkodó pillanatot Pehm József így örökítette meg naplójában:

„16 órakor értesülök, hogy 23 órakor 204 önkéntes lövész behívóra indul a cseh megszállt területre. Lármát ütni nem szabad, de a lelkekért felelős vagyok. 3 pap ír borítékot, a nyomda nyomja az értesítőt: »Sz[en]tgyónás végezhető a pl[ébánia]-h[iva]t[al]ban 7 órától – plébános.« 20-ig gyóntatunk, miután 3 biciglis kihordta az értesítést. Jönnek. [...] Éjjelben áldoztatok kb. 120-at az egyik sín vonalán, papjaim az olajos tartályok közt gyóntatnak.»¹⁸

„A kis csapat teljesen útra készen állott, amikor vissza kellett szerezni az ezeréves területek egy részét.”¹⁹ Az önkéntesek Pehm áldásával és hazafias buzdításával indultak a szlovákiai diverziós bevetésre.

Az apát büszke volt polgártársaira, elégedetten hallotta vissza, hogy az egerszegiek példásan gyakorolják a hitéletet, míg a „többi város (Keszthely, Kanizsa, Kőszeg, Szombathely) nyilas-sziürke, a vallással nem törődnek”.²⁰ Tíz esztendő elteltével, amikor a sajtó abban versengett, hogy kinek sikerül elvetemültebbnek ábrázolni Mindszentyt, ezt a valóban megtörtént hazafias akciót a hercegprímás „fasiszta érzelmeinek” igazolásaként állították be: „Ennek a terror alakulatnak a Felvidékre indulásakor beszédet mondott és a terrorcsapat tagjait megáldotta.”²¹ Maga az akció egyébként kérészerű volt, néhány hét múlva visszavezényelték őket. A Rongyos Gárda szolgálataira az első bécsi döntés után a kormányzat nem tartott igényt, december elején pedig hivatalosan is feloszlatták.

1938. XII.” – Imrédy díszpolgárságáról lásd még ÁBTL 3.1.8. Sz-222/8. 34.; MTI Hírchívum, 1920–1945. MTI hírek, 1938. november 19. 17. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1.> (2022. o6. 26.)

¹⁸ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1938. szeptember 22-i bejegyzés.

¹⁹ *A Move jubiláris közgyűlése megváltoztatta a színeket és megalakította az új tisztikart*, Zalamegyei Ujság 22 (1939. április 25.) 93, 2.

²⁰ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1938. szeptember 22-i bejegyzés.

²¹ *Újabb részletes tájékoztatás a Mindszenty-ügy báteréről*, Délmagyarország 5 (1948. december 30) 278, 1.

b) Az ezeréves Zala vármegyéért

1941. április 11-én, nagypénteken – egy időben a Szerémség, Bánság és Szerbia német elfoglalásával – a magyar hadsereg bevonult a Trianonban Jugoszláviának ítélt Baranyába (az úgynevezett baranyai háromszögbe) és Bácska északi részébe (az 1918. november 11-i demarkációs vonalig), Muravidékre és Muraközbe azonban még nem. Zalaegerszegen teljes értetlenséggel fogadtak, hogy a történeti Magyarország e két integráns területének a visszafoglalása miért késlekedik.

A katonai bevonulást megelőző napok feszültségét Pehm József korabeli naplójának segítségével idézzük fel. Április 12-én a nagyszombati szertartást végző Pehm apát-plébánosnak Brand Sándor alispán ezt súgta oda: „bevonulás holnap”. Április 13-án azonban nem történt semmi, este viszont az a hír jött Zadravec Istvántól, a muraközi születésű nyugalmazott tábori püspöktől, hogy „hétfőn”. Ám 14-én, húsvéthétfőn sem mozdult meg a Rédicsen állomásozó és készültségben tartott katonaság, inkább „lefektetik a 800 katonát 2 szekér szalmára”. A húsvét így eseménytelenül telt el, csak „esketek, lakodalomba megyek, 9–12 között Udvardyéknál tanácskozás, amint előző éjszaka, a muraközi népszavazásról” – rögzítette Pehm naplója. Kedd bejegyzés nélküli. Aztán április 16-án végre bekövetkezett a várva várt esemény: „Bevonulás mégis, végre. Tehetetlenség, begyulladás” – kommentálta Pehm az időhúzást.²² Ez volt a trianoni határok revíziójának utolsó állomása.

A Rába és a Mura folyók közt fekvő Muravidék (vagy ahogy akkoriban emlegették, a Muramellék, szlovénul *Prekmurje*), valamint a Mura és a Dráva által határolt Muraköz (horvátul *Međimurje*) két különböző földrajzi egység, amelyek eltérő múlttal, sajátos kultúrával és nemzetiségében különböző lakossággal rendelkeztek. (Napjainkban előbbi a Szlovén Köztársasághoz, utóbbi Horvátországhoz tartozik.) Mindkét terület a 11. századtól 1920-ig, közel egy évezreden át – kisebb megszakításoktól eltekintve – Vas és Zala vármegyék részét képezte. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után a demarkációs vonal a Dráva folyó lett, így a Muravidék és a Muraköz – legalábbis egyelőre – Magyarországon maradt, ám 1918 karácsonyán horvát önkéntesek vonultak be a Muraközbe és a Muravidékre. Csáktornya főterén 1919. január 9-én drámai gyűlésen mondták ki az egybegyűltek kilépésüket a Magyar Királyságból és csatlakozásukat a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz.²³ Az etnikai határokat is átszelő trianoni békeszerződés Muraköz perlaki és csáktornyai járását teljes egészében, Muravidék alsólendvai járását részben – a székhelyeikkel együtt – a Szerb–Horvát–

²² PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. április 12-i, 13-i, 14-i és 16-i bejegyzések.

²³ VLADIMIR KALSAN, *Adalékok Muraköz történetéhez*, Vármegyék és szabad kerületek 1–2 (Hajdú–Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27), Debrecen 2001, 313–316; MAYER LÁSZLÓ–MOLNÁR ANDRÁS (szerk.), *Források a Muravidék történetéhez I–II (Viri za zgodovino Prekmurja I–II)*, Szombathely–Zalaegerszeg 2008.

Szlovén Királyságnak ítélte. (Az alsólendvai járás Magyarországon maradt része önálló maradt, elnevezésében is megőrizve az elcsatolt Alsólendva nevét.)

Muravidék lakossága 1921-ben 92 ezer fő volt, s ebből mintegy 25 ezer a magyar, azaz közel egyharmada (bár létszámuk a két világháború között csökkent a magyar értelmiség elvándorlása miatt). A magyar honvédség bevonulása után a nagyobb településeken euforikus ünnepekre került sor. A visszatérés örömeiben Pehm József a maga eszközeivel osztott: az általa irányított *Zalamegyei Ujság* arra kérte a magyar földbirtokosokat, hogy „vegyék ki részüket a visszamenlengetésből”, azaz a muravidéki szlovén lakosság megnyerése érdekében alkalmazzanak minél több mezőgazdasági idénymunkást a szlovénok lakta visszacsatolt falvakból.²⁴

1941. május 11-én²⁵ a muravidéki Alsólendván tartott szabadtéri szentmisét: 15 ezer ember ünnepelte az elszakított részek visszatérését, „éltették kormányzó urunkat, a kormányt és a hadsereget, Hitlert és Mussolinit” – mindazokat, akiknek köszönhetően a revízió bekövetkezett. Minden a magyarságról szólt, a virágcsokrokat is piros-fehér-zöld színekben válogatták össze. A sajtó kizárólag örömkönyvekről számolt be. Kétségtelen, hogy a történelmi alsólendvai és muraszombati járás magyarjai és magyar érzelmű nemzetiségi lakosai ünnepként élték meg visszakerülésüket az anyaországhoz. A muravidéki szlovén lakosság viszonyulását és az ún. vend kérdést Göncz László szlovéniai magyar történész több tanulmányában érintette, felidézve Ivan Jerič esperesplébános, az alsólendvai esperesség és általában a szlovén érzelmű papság szellemi vezetőjének visszaemlékezését Pehm Józsefre.²⁶ A szlovén pap személye a magyar rendőrséget is érdekelte: egy tiszt feladatai közé tartozott, hogy adatot gyűjtsön róla és a többi olyan személyről, akik 1919-ben a Mura mente Magyarországtól történő elcsatolásának hangadói voltak. Jerič szerint Pehm fölényeskedő és szigorú személy – amilyen valóban volt is –, és a Mura menti szlovén származású papokat alacsonyabb rendűnek tekintette. Igazolásul azzal a történettel támasztotta alá, hogy amikor még a bántornyai (Turnišče) templomban szolgált és egy alkalommal Pehm József zalaegerszegi apátplébános Teleki Béla főispán kíséretében odalátogatott, őt köszöntésre sem méltatta, pedig közvetlenül egymás mellett álltak. A vélemény elfogult, bár az is kétségtelen, hogy Pehm a magyar érdekeket Muravidéken a szlovén, Muraközben pedig a horvát elé helyezte.

Pehm József igazolhatóan egy év elteltével járt ismét Alsólendván: a visszacsatolás első évfordulója tiszteletére 1942. április 16-án szervezett nagyszabású ünnepségen ő mondta a szentbeszédet (a szentmisét Kovács-Kopácsy Lajos polgári iskolai hitoktató

²⁴ *Mezőgazdasági munkát vend testvéreinknek*, ZALAMEGYEI UJSÁG 14 (1941. április 29.) 96. Címnap.

²⁵ Egyes feldolgozások tévesen május 12-ére (hétfőre) datálják az alsólendvai visszacsatolási ünnepséget.

²⁶ JERIC, IVAN, *Moji spomini*, St. Miklavža 2000. Idézi és elemzi GÖNCZ LÁSZLÓ, „Álmaink álma Alsólendva és a Muraköz”. *Mindszenty (Pehm) József erőfeszítései a Mura mente visszacsatolásáért*, Zalai Múzeum 21. Emlékkötet Mindszenty József tiszteletére. Muzeológiai tanulmányok Zala megyéről, Zalaegerszeg 2013, 48–49. A következő idézet is ugyaninnen, 49.

celebrálta). Szavait a rendezvényre gyűlt tömegnek megafon továbbította. Hangsúlyozta, hogy a „felszabadulás napja érdemes lenne arra, hogy fogadalomünnepe legyen a városnak”. Nincs nyoma, hogy más jeles esemény kapcsán is szerepelt volna, ha úgy tetszik, Muravidéken nem volt szükség Pehm apátplébános agilitására: hiszen a magyar katonai közigazgatást a bevonulás napján, a polgárit meg augusztus derekán bevezették, és a Muravidék ismét beleintegrálódott Zala vármegye életébe. E két államigazgatási változás között a Szentszék a muravidéki híveket 1941. június 1-jétől ideiglenesen Grósz József szombathelyi püspökre mint muravidéki apostoli kormányzóra bízta. Ám egészen másként alakultak a dolgok Muraköz térségében.

c) Muraköz visszacsatolásáért és integrálásáért

Muraközben, Zala vármegye egykori csáktornyai és perlaki járásában a muravidékinél sokkal bonyolultabb volt a helyzet.²⁷ Itt ugyanis döntő többségében nem magyarok, hanem katolikus horvátok éltek: 1910-ben a 90 387 fős lakosságból csupán 6 766 fő – köztük az ezerfős zsidó közösség túlnyomó része – vallotta magát magyarnak, tehát a lakosság alig több mint 7 százaléka. A lakosság meghatározó része, mintegy 91 százaléka horvát volt, ami nyilvánvalóan a korábbi századok, mindenekelőtt a török hódoltság, majd később a horvát katolikus egyház működésének következménye. Ezen a magyar asszimilációs törekvések sem tudtak változtatni, legfeljebb annyiban, hogy a nem magyar ajkú népességből 22 557 fő beszélt magyarul is. A magyarok aránya 1918 után tovább csökkent: az 1931-es jugoszláv népszámlálás szerint nem haladta meg a másfél százalékot. A két világháború között gyorsan terjedt a horvát nemzeteszmé a vidéki lakosság körében, az iskolai oktatás is hatékonyan vitte be a horvátságtudatot a fiatalok fejébe. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a Jugoszláviából 1941. április 10-én kivált független Horvátország szintén magának követelte Muraközt, és itt július 9-ig meg is maradt a horvát (Stridóvár környékén a német) közigazgatás.

A magyar katonaság muravidéki és muraközi bevonulása óriási lelkesedéssel töltötte el a zalai politikai elitet. Az örömben azonban üröm vegyült: míg Muravidéken már aznap bevezették a magyar katonai közigazgatást, addig Muraköz esetében a kormány még hónapokig nem döntötte el, hogy a katonai bevonulást kövesse-e jogi-közigazgatási visszacsatolás vagy sem. A bevonulás másnapján, április 17-én Magyarország elismerte Horvátország függetlenségét (és vele Jugoszlávia felbomlását), és a horvátok felé az elkövetkezendő kormányközi tárgyalásokon a magyar megszállás *ideiglenes* jellegét hangsúlyozták.

²⁷ A kérdésről lásd GÖNCZ LÁSZLÓ, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, Lendva 2001; GÖNCZ LÁSZLÓ, *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945*, Lendva 2006.

Népszerű gondolat, hogy a kormányzat Pehm apát agitálására adta fel hezitálását és döntött Muraköz visszacsatolása mellett.²⁸ Ez erős túlzás, szerepe mégsem volt csekély. Tevékenységéről számos hiteles és értékes dokumentumot őriz többek között Mindszenty József magánlevéltára, amely Esztergomban, a Prímási Levéltárban található. Ezek között Apáti Imre zalaegerszegi rendőrkapitány 1942. június 2-án kelt beszámolója részletesen és pontosan összefoglalja az eseményeket (lásd az 5. számú dokumentumot). Eszerint Teleki Béla főispán április 12-én egy detektívet és egy rendőrtisztet küldött inkognitóban a muraközi helyzet felmérésére. A két felderítő április 14-én azzal tért vissza, hogy Horvátország nem hajlandó Muraközt visszaadni Magyarországnak. Ezt hallva a vármegye két főtisztviselője, a református főispán és a katolikus alispán még aznapra egy bizalmas értekezletet hívott össze. Sűrű napjuk volt: délelőtt még egy Zala megyei küldöttséggel terepszemlét tartottak Alsólendván. Ugyanakkor hivatalos személyként nem kapcsolódhattak be semmilyen határon túli propagandába, ezért felkérték Pehm József apátplébánost, hogy vezesse a Muraköz visszacsatolása érdekében kifejtendő magyar társadalmi propagandát. A „társadalmi út” a nem hivatalos, hanem a „spontán” tömegigény artikulálását és manifesztálását jelentette, egyfajta muníciót a revíziós külpolitikai érdekek kormányzati képviseléséhez. Pehm a felkérést habozás nélkül elvállalta és azonnal hozzáfogott a feladathoz.²⁹ Alig egy hónapja még a „protestáns kiskirályságot” építő főispánra panaszkodott a kormánynál, most egy csónakba ült vele Muraközért. Grábár Lajos zalaegerszegi rendőrtiszt személyében kapott egy kapcsolattartót, aki ingázott Muraköz és Zalaegerszeg között: nappal valamelyik muraközi településen járt, de „éjnek idején” jelentéstételre és eligazításra visszatért Zalaegerszegre. A rendőrkapitány, a főispán és Pehm prelátus összehangolta a részére adott utasításokat. A szükséges irományokat Pehm hol mint a „Muraközi Bizottság elnöke”, hol mint a „muraközi társadalmi tevékenység vezetője” írta alá.

A propagandamunka következő egyeztetésére 1941. április 25-én, Letenyén került sor, amit Csury Jenő nyugalmazott pénzügyminiszteri tanácsos mint a Muraközi Nemzeti Bizottság elnöke kezdeményezett. A bizalmas értekezleten Csuryt kívül csupán Pehm apát, Grábár Lajos és két muraközi magyar vett részt. Csury kifejtet-

²⁸ MARÓTHY-MEIZLER KÁROLY, *Az ismeretlen Mindszenty*, Buenos Aires 1958, 214. A szerző meglehetősen eltúlozza Pehm [Mindszenty] szerepét, amikor úgy tünteti fel, mintha egyedül ő intézte volna el Muraköz visszacsatolását. Újabban PÉTERFI NAGY LÁSZLÓ, *Mindszenty történelmi érdeme a Muraköz visszaszerzése*, Nagy Magyarország 3 (2011. március) 1, 56–57; NAGY LÁSZLÓ, *Mindszenty József bebörtönzése a nyilas diktatúra idején, „Szenteltesék meg a Te neved...”* Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Lakitelek 2012, 107–108. – Endrédi Vendel zirci ciszterci apát túlzás nélkül említi Pehm érdemeit kéziratos vallomásaiban: ÁBTL 3.1.9. V–82.897/1, fol. 18, lásd még SZEK, ős. XXVIII/alsó II. Emlékezések, P. Sill Ábá Ferenc OMF gyűjtése: Fonyadt Antal rumi plébános visszaemlékezése, hely és keltezés nélkül.

²⁹ PL Mm. 29. d. A m. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitányának 126/1942. biz. számú jelentése a főkapitánynak. Tárgy: Grábár Lajos m. kir. rendőrségi hiv. főtiszt csáktornyai kiküldetése. Zalaegerszeg, 1942. június 2.

te, hogy Muraközt csak társadalmi úton, magyar propagandával lehet visszaszerezni. Ezért arra kérte a megjelenteket, hogy ériék el: Muraköz népe mondja ki Magyarországhoz tartozását, és erről táviratban értesítse a magyar kormány tagjait és a tengelyhatalmak vezetőit. A helyszínt alaposan ismerő Grábár jelezte, hogy a szervezésre felkért két tekintélyes muraközi polgár fél a kockázatos akció megindításától, s azzal életveszélynek tennék ki a magyar érzelmű lakosságot. Az a döntés született, hogy akár a helyi vezetők mellőzésével, „de mégis meg kell történnie a Magyarország melletti nyílt kiállásnak”.

Az ünnepélyes proklamációra azon a tábori szentmisén került sor, amelyet két nappal később, április 27-én tartottak a Muraköz szívében, Csáktornyán, a meggyilkolt Sándor szerb király nevét viselő főtéren. A sajtó a szentmise kapcsán csak Murai Frigyes katonalelkész nevét említi, míg más forrás szerint Pehm József apátplébános is jelen volt³⁰ (lásd az 1. számú dokumentumot). A mise azért volt *tábori*, mert ehhez nem kellett a területileg illetékes ordinárius, jelen esetben Alojzije Viktor Stepinac zágrábi érsek engedélye. 103 muraközi és zalai községből mintegy négyezer ember falutáblákkal, nemzeti színű zászlókkal, zenész mellett vonult ki a tábori misére. A mise befejeztével az egyik helyi lakos magyarul és horvátul (az ún. muraközi nyelven) felolvasta a Muraközi Nemzeti Bizottság kiáltványát (szövegét lásd az 1. számú dokumentumban élve). A hallgatóság szűnni nem akaró éljenzésben tört ki Horthy Miklós kormányzó neve hallatán, és tomboló lelkesedéssel kimondta a még horvát közigazgatás alatt álló Muraköz visszatérését Magyarországhoz, amit akár fegyverrel is kész megvédeni. A zalaegerszegi plébánián fogalmazott proklamációt táviratban megküldték Horthynak, Hitlernek és Mussolininek. A táviratok híre – Grábárnak köszönhetően – pillanatok alatt ismertté vált az egész Muraközben. A községek ezután külön-külön ugyanezt kérték a kormányzótól és a kormány tagjaitól. A sajtó szerint az ünnepséget „...még csak elő sem készítették. Magától tört ki a szívekből az az óhaj, aminek Muraköz népe a kormányzóhoz intézett táviratban kifejezésre juttatott”.³¹ Ezek szerint sikerült a tervszerűtlen rögtönzés, a spontaneitás látszatát fenntartani, holott minden úgy történt, ahogy azt a letenyei értekezleten elhatározták.

Erre a külsínre mindvégig ügyeltek. Akkor is, amikor az integer Zala vármegyéről tárgyalt a törvényhatósági bizottság 1941. május 8-iki közgyűlése. Brand Sándor alispán hangsúlyozta, hogy sem ő, sem az általa vezetett apparátus nem befolyásolta a muraközi nép állásfoglalását, de igen sok kifogás eljutott hozzá amiatt, hogy a Muraközben még mindig a horvát közigazgatási hatóságok működnek. E ponton Teleki

³⁰ *Muraköz szép napja*, Zalaegerszegi Ujság 24 (1941. április 28.) 95. Címnap; Pehm jelenlétéről lásd a tanulmány végén közölt 1. számú dokumentumot, miszerint ő és Udvardy Jenő „szem s fültanuk” voltak a Csáktornyán 1941. április 27-én tartott szentmisén. Ugyancsak Pehm jelenlétét valószínűsíti egy Kotzig Jenő nevű csáktornyai lakos 1942. január 3-ára datált beszámolója (PL Mm. 28. d. Aláírás nélküli, főszerkesztőnek címzett jelentés. Csáktornya, 1942. január 3.).

³¹ *Muraköz szép napja*, 2.

főispán bejelentette, hogy muraközi küldöttség érkezett, s amíg azt fogadja, a közgyűlést felfüggeszti. Mintha mindez váratlanul történt volna, bár nyilván senki nem feltételezte, hogy minden előzetes egyeztetés nélkül csak úgy betoppan egy delegáció, amely 93 muraközi községből 12 501 lakos Magyarország iránti, aláírásával vállalt hűségnyilatkozatát hozta. Pehm József a tőle megszokott lendülettel és ékesszólással köszöntötte a vendégeket. Felemelő pillanatok voltak ezek: a szerb fennhatóságtól 22 év után megszabadult muraköziek és zalaiai meghatottan találtak egymásra. A közgyűlés határozatban fejezte ki azt a reményét, hogy „Bárdossy László miniszterelnök, úgysis mint külügyminiszter mindent elkövet, hogy a Délvidéknek és benne Délzalanak új határai mindenben összeessenek a szentistváni határokkal”.³² Az eredeti kisgyűlési javaslatot Pehm javaslatára egészítették ki azzal, hogy a déli határok alatt – ahogy a kormányzói kiáltványban eredetileg szerepelt – az ezeréves határokat kell érteni.

Az irányított propaganda tehát hatékonyan és látványosan működött, ami nem kis költséggel járt. Pehm ismét kilincselte és kijárt. Gyakran volt része elutasításban, még a Magyar Revíziós Liga igazgatója is azt írta neki, hogy „*további segítséget nem tudunk nyújtani*”.³³ Mégis sikerült a folyamatos kérvény- és nyilatkozatáraddal nyomást gyakorolni a kormányzatra. A horvát közigazgatás bomladozott, a tisztviselők egy része önként távozott, de Muraköz visszacsatolásáról egyelőre nem döntött a kormány. Grábárra is panaszkodtak, állítólag „kiskirályként” kezdett viselkedni.

Mivel Muraköz sorsa a nyomásgyakorlások ellenére sem dőlt el, Grábár rendőrtiszt újabb eszközök bevetésére kapott Pehmtől megbízást: aláírásgyűjtést szervezett, küldöttségeket állított össze, röpiratokat, magyar jelvényeket terjesztett. Május 15-én Csáktornyan több ezer embert vezetett a magyar katonai parancsnokság elé, követelve a horvát polgármester leváltását és egy magyar, jelesül Pecsornik Ottó kinevezését. A követelésnek a parancsnok eleget tett. Ez volt a személycserék első lépése, ami aztán továbbgyűrűzött a falvakba is, előidézve egy közigazgatási zűrzavart.

Mindennek kormánykörökben egyre hűvösebb visszhangja lett. Pehm feljegyzései egyre keserűbbek és türelmetlenebbek. Az ügy előmozdítása érdekében kihallgatást kért Horthy Miklós kormányzótól, s ezzel látványos fátylat borított korábbi fenntartásaira. Mégiscsak Horthy adta parancsba, hogy előre az ezeréves déli határokig! Pehm szaván akarta fogni, hiszen „Az állam az államfőt nem blamáhatja”, tehát mindent el kell követni Muraköz visszaszerzéséért, mert „elvesztése Zrínyi Miklós kitörését jelentené a magyar történelemből”, és Szent István földjének „egyetlen porszeméről le nem mondhatunk”.³⁴

³² *Mai közgyűlésén ünnepelte a vármegye az ezeréves zalai részek egybeforradását*, Zalai Magyar Élet 2 (1941. május 8.) 104, 1–2, 2.

³³ PL Mm. 29. d. A Magyar Revíziós Liga ügyvezető igazgatója Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. május 16.

³⁴ PL Mm. 29. d. Pehm József levele ismeretlen kormánytaghoz, feltehetően a belügyminiszterhez. Zalaegerszeg, 1941. május 3.

Horthy Miklós 1941. május 16-án fogadta a zalaegerszegi apátplébánost. Pehm naplójában meglehetősen fanyarul jegyezte le találkozásukat:

„...elmentem a kormányzóhoz, mert nem akartam, hogy azt mondják, Muraközért nem tette meg. Hát H[orthy]-t nem érdekli ez az ügy, a futurista festészetről beszélt. 35'-be ez is belefért. Lelki konfliktusokra válasza: amit mondok, arra nem esküszöm meg, ebbe az ügybe mások is beleszólnak; de ahova a honvéd bemegy, nem szokott kimenni onnét. Unottan nézte a perlaki (máj. 11-i) képeket. Nehéz itt tárgyalni! Nem egy hamar jövők ide!”³⁵

A legóvatosabban is a „vegyes” jelzővel illelhetjük Pehm kormányzói kihallgatáson szerzett benyomásait.

A kormány láthatóan nem kívánt túllépni az etnikai elveken és nem akarta egy majdhogynem tisztán nemzetiségek lakta vidék gondjait a nyakába venni. Ezt igazolja, hogy másnap, május 17-én Bárdossy László miniszterelnök már azt üzent a zalai főispánnak: ne dolgozzanak az ügyön! „Nemet mondunk” – így felelt Pehm a naplójában. Három nap múlva a kormányzó hasonló parancsáról számolt be a főispán Pehmnek. „Hát elveszett? – kértem. Dehogy! – feleli. Dolgozunk tovább a bukásig vagy győzelemig. A kitiltott Grábárt küldöm be tovább is. Ha a kormány cserbenhagyja a magyar földet, tegye; mi nem” – örökítette meg párbeszédüket Pehm naplója,³⁶ ami érthetővé teszi Pehm/Mindszenty bizalmatlanságát, amit a kormány iránt táplált.

A következő hetek feszült várakozással teltek. A magyar kormány előtt álló dilemma lényege: követelje vagy ne követelje vissza Muraközt? A követeléshez nincsenek etnikai érvek. Vagy hozakodjon elő a történelmi érvekkel, amellyel azonban nemcsak a horvátokat, hanem a németeket is magára haragíthatja. (Történelmi érvekkel az Ausztriát bekebelező Nagynémet Birodalomtól is visszakövetelhető Burgenland...) A kormány végül nem helyezkedett *eleve* arra az álláspontra, hogy a terület Magyarország integráns része, és kész volt méltányolni a horvát igényt Muraközre. Azonban a horvátok minden kompromisszumos javaslatot elutasítottak. Az egyezkedések hírére már nemcsak Zala, hanem az egész ország megmozdult. Muraközi magyarok az átcsatolás elmaradása esetén horvát bosszútól tartottak. Pehm is úgy vélte: „ha ma onnét kivonulunk, a legexponáltabb 500 családot legyilkolják”.³⁷

Május 25-én nyolcfős muraközi küldöttség indult Horthyhoz. Az eredeti ígéretekkel ellentétben a kormányzó nem fogadta a küldöttséget, hanem Bárdossy miniszterelnökhöz irányította, aki azzal a kijelentésével háborította fel őket, hogy a „Muraköz-

³⁵ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 16-i bejegyzés.

³⁶ Uo. 1941. május 20-i bejegyzés.

³⁷ PL Mm. 29. d. Pehm József levele ismeretlen kormánytaghoz, feltehetően a belügyminiszterhez. Zalaegerszeg, 1941. május 3.

ben nincs magyarság”.³⁸ Május 28-án 33 muraközi község intézett táviratot Horthy kormányzóhoz, amelyben kérték Muraköz integrálását a magyar államszervezetbe. Ugyanerre a napra Pehm apát kihallgatást kért és kapott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől. Közel egy órán át vitatkoztak a horvát befolyás mértékéről és Muraköz Magyarországhoz tartozásának indoklásáról. Nem értettek egyet. A belügyminiszter nyolcezer magyarról tudott, akiknek fele zsidó.³⁹ Pehm is statisztikai adatokkal hozakodott elő: 1910-ben csupán 1012 izraelita élt Muraközben, miközben a lakosság több mint 25 százaléka beszéli a magyart. S ha ezt a számot bárki kevesellné, a területi hovatartozás kérdésében véleménye szerint akkor sem mérvadó a nyelvi kötődés. Adatait és érveit Pehm június 3-án levélben is megküldte a belügyminiszternek,⁴⁰ aki csak arra tett ígéretet, hogy a kormánydöntéssel még várnak. Az etnikai és történeti érvek kibékíthetetlenül szemben álltak egymással.

Bárdossy 1941. június 4-én Rómában egyeztetett Mussolinivel. Pehm néhány nap múlva Zadravec püspöktől megtudta, mit intézett a miniszterelnök: „Majd leülök: a miniszterelnöktől tudja Róma óta, hogy M[ura]köz rendben van, a miénk. A közlés mégis késik. Ő készíti már a proklamációt 2 nyelven.”⁴¹ Június 17-én Pehm József Bárdossy László miniszterelnöknél járt, eredetileg egy újabb muraközi delegáció élén, végül csak ő nyert bebocsátást. Naplója ezúttal szűkszavú, a dátumhoz csupán ennyit rögzített: „Miniszterelnöknél, Zadravecznél, Hómannál.”⁴² Bővebben írja le a történeteket egy szemtanú, Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár naplója:

„Fene egy mérges legény ez a Bárdossy. Van Zalaegerszegen egy plébános: Pehm apát. Elfogult, harcos, komisz pap, sok gondot, bajt okozott mindig. Okos és kemény ember. Most tevékenyen bekapcsolódott a muraközi agitációba, a Kormányzó Úrnál is járt audiencián, ott biztatást kapott. A miniszterelnök dühös volt, úgy érezte, hogy az ő intencióival szembehelyezkedés történt. Ma egy muraközi küldöttség, élükön Pehm apáttal várt rám, hogy fogadjam, sőt esetleg a miniszterelnök is. Meglepetésemre Bárdossy hajlandó volt fogadni a parlamenti szobájában az egy Pehm-et, a többit majd én. De legyen bent a Pehm-audiencián én is, mert tanuk nélkül nem szívesen beszél vele. Mire a miniszterelnök szobájába bementem, már dühös volt a hangulat, és éles a beszéd. »Kegyelmes uram, én nem leckéztetésre, meghallgatásra jöttem ide« – mondta éppen Pehm apát. Elég az hozzá, hogy a miniszter-

³⁸ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. május 25-i bejegyzés.

³⁹ Uo. 1941. május 28-i bejegyzés.

⁴⁰ MNL OL K 589 (3. csomó, II-D-5. tétel) Pehm József Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez írt levele. Zalaegerszeg, 1941. június 3. Gépelt másolat. Ugyanez az anyag az X4233, 8934. sz. mikrofilmen. A levél megtalálható még: PL Mm. 29. d. Szövegét közli VARGA E. LÁSZLÓ, *A Muraköz és Mindszenty József*, Magyar Napló 23 (2011) 8, 34–35. (Megjegyzés: a cikk május 28-a helyett tévesen május 8-ára datálja Pehm prelátus és a belügyminiszter találkozásának dátumát.)

⁴¹ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 13-i bejegyzés.

⁴² Uo. 1941. június 17-i bejegyzés.

elnök úgy lekapta, hogy hallgatni se volt jó. Elfehéredik ilyenkor az a rettenetesen sovány arca, cingár teste reszket, de a mondatai olyan kerek, hogy nyomdába lehetne szedni őket, s egy goromba szót ki nem ejt. Mégis erősen sértő. A pap olyan piros volt, akár a hasán a széles préposti öv. Amit szólt közben-közben – okos ember! – azzal csak még jobban ingerelte a miniszterelnököt. Végül, mikor már nem bírta tovább a megaláztatást, felállt: »Én a zalaegerszegi plébános vagyok, független ember.« »Én pedig Magyarország miniszterelnöke. Jó napot.« Hát ez a Pehm megfojtáná ezúttal Bárdossyt egy kanál vízben.”⁴³

A naplórészlet lényegében megerősíti a szakirodalomban elterjedt történetet, miszerint Pehm annyira dühös lett a miniszterelnök hezitálásától, hogy rácsapta az ajtót, de előbb kioktatta a magyar ember kötelességéről.⁴⁴ A találkozó valóban feszült hangulatban folyt, és meglehetősen kurtára sikeredett. A szóváltás oka a muraközi küldöttséggel szembeni méltatlan eljárás volt: úgy fogadta a Magyarországhoz csatlakozni szándékozók delegációját – háborodott fel Pehm egyik levelében (lásd a 2. számú dokumentumot) –, „mint ahogy az a fogadás velük szemben Zágrábban volna természetes”.⁴⁵ A diplomata múltja ellenére lobbanékony Bárdossy pedig azért vált ingerültté, mert akkoriban gyakran érte a hazaárulás súlyos vádja és bizalmasai Pehm Józsefet nevezték meg annak forrásaként. Pehm véleménye valóban nem állt távol attól, hogy a horvátokkal való tárgyalásokat hazaáruló vonakodásnak, a Szent István-i állameszme feladásának tekintse. Pehm később annyit fűzött a történethez közeli barátai előtt, hogy „A miniszterelnökséget Bárdossy fel is ajánlotta, de én nem igényeltem”.⁴⁶ A rejtélyes sorokból annyi kiderül, hogy a miniszterelnök valami ilyesmit odavethetett Pehmnek mérgében: ‘ha jobban csinálná, akkor üljön Ön e székbe’.

Eközben Zalában továbbra is óriási propaganda folyt azért, hogy a horvát többségű Muraközt Magyarországhoz csatolják. Még a sport eszközét is bevetették: június 29-én Zalaegerszegen rég nem látott tömeg előtt tartották meg a városi és a csáktornyai focisták visszavágó mérkőzését. Sportmérkőzéshez meglehetősen szokatlanul Tamásy István polgármester szónoklattal köszöntötte a megjelenteket, kiemelve, hogy a 22 éve elszakított Muraköz ifjai először jöhettek Egerszegre. Pehm (Mindszenty) József valószínűleg ekkor volt életében először és utoljára futballmérkőzésen, de erre

⁴³ *Miniszter a frontvonalban. Zsinédly Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.*, szerk. SZEKÉR NÓRA, Budapest–Pécs 2021, 97–98, 1941. június 17-i bejegyzés.

⁴⁴ MARÓTHY-MEIZLER KÁROLY, *Az ismeretlen Mindszenty*, 214; NAGY LÁSZLÓ, *Mindszenty József bebörtönzése a nyilas diktatúra idején*, 107–108.

⁴⁵ PL. Mm. 29. d. Pehm József „Kegyelmes Uram” megszólítású levele, feltehetően Teleki Béla főispán részére. Zalaegerszeg, 1941. június 18. – A miniszterelnök akadékoskodásáról Esterházy Jánosra hivatkozva a VKM elnökségéről érkezett, olvashatatlan aláírású személy levele tudósította Pehm Józsefet. Budapest, 1941. június 3.

⁴⁶ OSZK Kézirattár 107/83. fond, Udvardy Jenőné iratai, 25. ő. e. Pehm József levele Udvardy Jenőnéhez, 1942. szeptember 10. Kézírás.

az eseményre még ő is elment. A lelkesedést az sem hűtötte le, hogy a vendéglátók 3:1-re kikaptak (ami parádés eredménynek mondható a június 8-án tartott csáktornyai mérkőzéshez képest, akkor – hacsak nem sajtóhibáról van szó – 21:1-re verték meg a zalaegerszegieket).⁴⁷

A Muraközért folytatott harc igazi terepe persze a közélet maradt. Magyarország és a Szovjetunió közötti hadiállapot bejelentésének napján, 1941. június 27-én a vármegye közgyűlése Pehm József indítványára azt kérte a kormánytól, hogy Muraközt ténylegesen vegye birtokba.⁴⁸ Pár nappal később, július 5-én 116 törvényhatósági bizottsági tag kérésére – a belügyminiszter tiltása ellenére – ugyanezért tartottak rendkívüli vármegyei közgyűlést.⁴⁹ Keresztes-Fischer Ferenc mérgében – legalábbis informális úton ez jutott Pehm tudomására – internáltatni akarta a túlbuzgó apátplébánost.⁵⁰ A belügyminiszter ugyanis attól tartott, hogy a társadalmi akciók már ellentétes hatást váltanak ki. A közgyűlésről tudósító sajtócikkeket épp ezért szigorúan cenzúrázták, és Pehm beszédének kényes – főleg külpolitikai – vonatkozásait kihagyták.⁵¹ A közgyűlés főszónoka Pehm apát volt, és egy történelmi ívű, nagy hatású irredenta beszédében a történelmi Magyarország területi integritása, a történelmi határok visszaállításának igen hazafias, ámde igen irreális célja mellett érvelt. Azt a problémát, hogy Muraközben kevés a magyar, azzal hidalta át, hogy „Muraköz magyar, mert magyarul érez”. Végül azt indítványozta: „Vonuljon be a katonai és a polgári közigazgatás a vármegye ősi területére!”⁵² A mámoros hangulatban Zala vármegye törvényhatósági bizottsága a terület *de facto* visszacsatolását követelte, és határozatban rögzítette, hogy semmi nemű területi alkunak nincs helye (lásd a 3. számú dokumentumot). A határozatról a kormányzót, a miniszterelnököt, az Országgyűlés mindkét házának elnökét, valamint a belügy- és a honvédelmi minisztert is értesítették. Lényegében azt nyomatékosította, amit Bárdossynak a római tárgyalásokon már sikerült elérnie: Muraköz Magyarország része lehet.

A kormány tovább nem hezitált: Muraközben 1941. július 9-én bevezették a magyar *katonai* közigazgatást. A kormány álláspontját összetett folyamat lendítette át: a honvédség vezetése, Bárdossy és Mussolini alkudozása, valamint Mussolini és Hitler

⁴⁷ *Nem sportünnepély, hanem nemzeti ünnep volt a vasárnapi Csáktornya–Zalaegerszeg futballmérkőzés*, Zalamegyei Ujság 24 (1941. június 30.) 146, 2.

⁴⁸ Pehm (Mindszenty) József Muraköz ügyében elmondott előadói beszédét, valamint az azt követő határozatot közölte VARGA E. LÁSZLÓ, *A Muraköz és Mindszenty József*, Magyar Napló 23 (2011) 8, 35–40.

⁴⁹ *Zala vármegye Muraközért*, Zalamegyei Ujság 24 (1941. július 5.) 151. Címnap.

⁵⁰ PL Mm. 43. d. Pehm József naplója, 1941. június 9-i és szeptember 28-i bejegyzések; SZEL AC 271/1942.

Pehm József levele Grósz József püspökhöz. Zalaegerszeg, 1942. január 27.

⁵¹ Uo. 1941. július 5-i bejegyzés.

⁵² MNL ZML IV.402.a. 665. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1941. július 5-i rendkívüli közgyűléséről. Ugyanez: PL Mm. 28. d. „Pehm József pápai prelátnak, apátplébános, törvényhatósági bizottsági tag beszéde Zala vármegye 1941. évi július 5-én Muraköz ügyében tartott rendkívüli közgyűlésen.”

közös, hónapokig tartó politikai játéka (amelyben egyszerre biztatták területszerzésre a horvátokat és a magyarokat is). Mindehhez járult a közvélemény sóvárgása az ezeréves Magyarország visszaállítására és a hazafias akciók sora, amelyek szálait Pehm is mozgatta.

A katonai közigazgatás bevezetése siker volt, de nem elég. Pehm július 26-án a polgári közigazgatás bevezetését, valamint a térségnek a szombathelyi egyházmegyéhez történő átcsatolását kérte a kormányzótól, nyomatékul 33 804 aláírást mellélt, mindannyian – tehát a horvátok közül is igen sokan – Muraköz Magyarországhoz csatolását kérték (lásd a 4. számú dokumentumot).⁵³ A katonai közigazgatást igen rövid idő múlva, augusztus 29-én felváltotta a polgári, majd a magyar parlament a december 16-án elfogadott XX. törvénycikkben rögzítette a Délvidék – értvén ez alatt a Muraközt is – visszacsatolását a Magyar Szent Koronához.

Pehm a következő években Muraköz teljes integrálása érdekében tett komoly erőfeszítéseket. Lényegében a dualista kori asszimilációs törekvéseket kísérte meg megvalósítani, csak sokkal feszítettebb ütemben, ami összhangban állt a korabeli revíziós igényekkel is. Pehm belátta, hogy a magyart nem lehet a közigazgatás nyelvénvé tenni, ezért azt ajánlotta, hogy az odavezényelt magyar tisztviselői kar egy év alatt (1942 végéig) tanulja meg a *muraközi nyelvet*.⁵⁴ Ezzel annak a Margitai Józsefnek a nyomdokain haladt, aki a csáktornyai tanítóképző igazgatójaként fél évszázaddal korábban a horvátok megosztása érdekében a Muraközben beszélt kaj-horvát nyelvjárásra és azon belül is a muraközi horvát dialektusra bevezette a međimurjei-muraközi nyelv elnevezést, mintha az nem is horvát nyelv lenne. Margitai állítása nyelvészetileg nem alátámasztható, az kizárólag a horvátok megosztását és a muraközi horvátok elmagyarosítását szolgálta. (Szembetűnő a párhuzam a vend mint a szlovéntól elkülönülő népcsoport és a vend [muravidéki] nyelv körül kialakult teóriával, aminek célja hasonló: a magyarországi szlovének nemzeti öntudatának csökkentésével beolvadásuk felgyorsítása.) Nem volt ez másként Pehm nyelvтанfolyam-akciójával sem: látszólag a helyi lakosság érdekeit és kulturális-nyelvi fejlődését segítette, valójában falat emelt horvát és horvát közé, és előmozdította, hogy a horvátországi horvátok és a muraközi horvátok nyelve távolodjon egymástól, ami a visszaállt történelmi államhatárok között idővel elvezet a muraközi horvátok elmagyarosodásához. Mindez a horvátok felháborodását váltotta ki, és nemzedékek során át beárnyékolta a Magyarországról alkotott képüket.

⁵³ PL Mm. 29. d. Pehm József apátplébános levele Horthy Miklós kormányzóhoz. Zalaegerszeg, 1941. július 26. Gépelt másolat két példányban, egyiken Pehm József eredeti aláírásával. – Megjegyzés: az aláírási jegyzék eddig nem került elő, ám több forrás megemlíti. A Muraközi Nemzeti Bizottság 1941. június 21-i helyzetjelentése szerint addig az időpontig huszonhatezer aláírás gyűlt össze. MNL OL K 64–1941–67/a–449.

⁵⁴ MNL ZML IV.402.a. 677. kötet. Jegyzőkönyv Zala vármegye törvényhatósági bizottságának 1942. február 12-i rendes közgyűléséről. Az indítványt Pehm József és Thassy Kristóf közösen tette.

4. MURAKÖZ EGYHÁZI HOVATARTOZÁSA

Az évszázadok alatt eltérően alakult a Muravidék és a Muraköz egyházi igazgatása is. A Muravidék 1777-től az akkor alapított szombathelyi püspökség alá került 1923-ig. 1923. december 1. és 1941. május 31. között a maribori püspök igazgatta. A politikai határok újabb változására a Szentszék kivételes gyorsasággal reagált: a muravidéki híveket 1941. július 1-jétől ideiglenesen Grósz József szombathelyi püspökre mint muravidéki apostoli kormányzóra bízta, de a területet nem integrálta a szombathelyi egyházmegyébe.⁵⁵

Muraköz helyzete azonban más volt: eredetileg feltehetően a veszprémi püspök, majd a 11. századtól a zágrábi püspök (1852-től érsek) joghatósága alá tartozott. A török hódoltság után Bíró Márton veszprémi püspök – akiről Pehm József monográfiát írt – egyházmegyéje joghatóságának visszaállítására törekedett, és visszakövetelte a muraközi plébániákat is. Az ő munkásságának tulajdonítható, hogy a szombathelyi püspökség 1777-ben történt megalapításakor a Kerka–Muravidék magyar és vend plébániáit – összesen tizenhatot – a zágrábi egyházmegyéjétől átszabták a szombathelyihez, de Muraköz átszabása nem sikerült. A történelem során többször megkísérelték, hogy függetlenítsék a zágrábi érsekségtől, mindannyiszor sikertelenül. Ferenc József 1875. november 25-én – főkegyúri jogával élve – elvileg kimondta a Muraköznek a szombathelyi egyházmegyéhez való átszabását, és elrendelte a Szentszékkel való tárgyalások megkezdését. A huszonhárom évvel korábban (1852) érsekség rangjára emelt és ezzel a magyar egyházszervezettől függetlenedett zágrábi főegyházmegye horvát vezetői azonban olyan határozott ellenállást tanúsítottak, hogy az átszabás nem történt meg. A zalaiak viszont nem adták fel: 1917-ben ismételten az országgyűléshez fordultak Muraköz egyházi visszacsatolásáért. Muraköz ezúttal is Zágráb alatt maradt. A polgári közigazgatás 1941 nyári bevezetését követően azonban ismét felcsillant az egyházi átrendezés lehetősége.

Pehm apát – legalábbis amennyire jogosítványaiból és lehetőségeiből telt, akár a horvát papok menesztése árán is – haladéktalanul hozzákezdett a muraközi hívek magyar papokkal való ellátásához, és az ottaniak megbízhatóságának ellenőrzéséhez. Már csak történészi érdeklődése révén is tisztában volt Muraköz 1848 és 1861 közötti elcsatolásának tanulságaival, amelyekből leszűrte, hogy a horvát alsópapság befolyását és a magyarosító törekvéseket meggátolni képes erejét nem szabad alábecsülni. Hiszen most is azzal kellett szembesülnie, hogy a horvát papok – sem a csáktornyai ferencesek, sem a plébánosok – távolról sem barátai Magyarországnak. Pár hónap leforgása

⁵⁵ SZEL AC 1036/1941. Jugoszláviából visszatérő plébániák joghatósága; 1190/1941. Angelo Rotta apostoli nuncius 5420/41. sz. dekrétuma. Budapest, 1941. május 20. Eredeti, latin nyelvű, aláírt; *Zalamegyei Újság* 1941. augusztus 29. Címnap; TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyház-kormányzása idején (1936–1944)* (CST, Textuum, Classis I/2), Budapest 2015, 74, 113–115.

alatt már a második impériumnak tettek esküt: előbb az önálló horvát államra áprilisban, majd augusztusban a Magyar Királyságra. Utóbbi alól a zágrábi főhatóság már novemberben feloldotta a papságot. A helyi papok többsége a magyar állam iránti hűség tekintetében megbízhatatlan, sőt kifejezetten ellenséges volt. Mindebből sürgetően következett, a dualizmuskori asszimilációs törekvések felélesztése és annak lefordítása konkrét intézkedésekre utal: Muraközbe magyar papságot kellett diszponálni, de hosszú távon a térség egyházkormányzati átrendezése lett a cél. „Enélkül nincs magyar Muraköz, csak lappangó zsarátnok, esetleg majd nyílt tűzfészek” – figyelmeztetett a kérdés fontosságára Zadavec Izván püspök.⁵⁶ A megoldás nem volt egyszerű feladat, mert a 22 muraközi plébánia egyházkormányzati szempontból Zágrábhoz tartozott, amelynek élén ekkor Alojzije Viktor Stepinac érsek állt. Ő pedig – egyházi joghatóságának akadályoztatása miatt – 1941. augusztus 13-án létrehozta a Muraközi Érseki Helynökséget, amelynek élére Ignacije Rodić (Rodics Ignác) szelencei plébánost nevezte ki.⁵⁷

Pehm kitartóan küzdött a változásért, „az ügynek a kulcsa Budapesten és Rómában van. Horvátország külön útra lépett, nincs ok, miért gyakoroljon egyházi jogokat itt idegen állam főpapja.”⁵⁸ Módszere ugyanaz volt, mint ami a területi integráció előkészítésekor már bevált: küldöttségekkel és levelekkel nyomásgyakorlás, csak ezúttal a hercegprímásra és a pápára. A probléma viszont sokkal összetettebb volt, mint egy egyszerű közigazgatási ügy. A horvátsághoz tartozás gondolatát igyekeztek elültetni a zágrábi érsekség által Trianon után Muraközbe küldött új papok, és a „rég” horvát papság most ellenállt a magyar befolyásnak. A feszült politikai légkörben óhatatlanul konfliktusok támadtak.⁵⁹ A csáktornyai magyarellen es ferencesekről „a muraközi lakosság ökolbeszorított kézzel beszél”, a Magyarországról odaküldött barát ellen „rabló- és rágalomhadjáratot” indítottak, „általában az egész muraközi papság lehetetlenül viselkedik”.⁶⁰ A csáktornyai ferencesek viszont azt sérelmezték, hogy a megkérdezésük nélkül, az egyházjogot (1322–1348. kánonokat) megsértve a nyakukra küldenek új rendtagokat hitoktatási feladatokkal. „Ha a Provinciális Atya csak P. Murainak és

⁵⁶ PL Mm. 28. d. Uzdóczy-Zadavec Izván püspök levele Pehm Józsefhez. 1941. július 14.

⁵⁷ A Muraközi Érseki Helynökségről és az egyházi hovatartozás kérdéséről lásd BEDŐK PÉTER, *Felekezeti és magyar-horvát ellentét a Muraközben a második világháború alatt*, Délvidéki Szemle 6 (2019) 1, 80–86.

⁵⁸ PEHM JÓZSEF, *Muraköz egyházi élete*, Zalamegyei Ujság 24 (1941. július 19.) 163, 1.

⁵⁹ MNL OL K64–1941–67/a–240. és 248, fol. 9 és 17. Muraköz megszállásával kapcsolatos események kivizsgálása. Werth Henrik gyalogsági tábornok, vezérkari főnök jelentése a külügyminiszternek. Budapest, 1941. április 24; MNL OL K64–1941–67/a–324. Jelentés muraközi viszonyokról, 1941. május 27.

⁶⁰ MNL OL P233 FRL, 12. csomó, 1/a. tétel, 635/1941. P. Fekete Géza levele P. Hársligethy-Vinkovits Viktor provinciálishoz. Zalaegerszeg, 1941. október 21.

zalaegerszegi apátnak a véleménye és akarata szerint dolgozik, rosszul tesz[i]” – írta a magyar provinciálisnak a csáktornyai rendház horvát vezetője.⁶¹

Célszerűnek – legalábbis Zalaegerszegről nézve – az mutatkozott, hogy a visszacsatolt Muraközt a zágrábi érsek fennhatósága (*jurisdictio*) alól kivonassák, és átmenetileg – a „nyelvi problémák” megoldásáig, az integráció elmélyüléséig – „*corpus separatum*”-má, az egyházmegyétől elkülönült területté, apostoli adminisztratúrává nyilváníttassák. Lehetséges apostoli adminisztrátoraként magától értetődően merült fel Pehm neve. A hercegprímás 1941 őszen ilyen légkörben kezdeményezte a Szent-széknél Muraköznek a szombathelyi püspök joghatósága alá helyezését. Nem túl nagy meglepetésre Rómából az a hír érkezett, hogy sem egy önálló adminisztrátúra, sem a szombathelyi egyházmegyéhez csatolás nem járható út.⁶²

Pehm ennek ellenére tovább próbálkozott, de meglehetősen magára maradt, amikor az évszázadok során végbement etnikai átrendeződés korrigálását összekapcsolta Muraköz egyházkormányzati átrendezésével, sőt távlatilag a térség rekatolizálásával. Kifogásolta a prímási intézkedés lassúságát, de ismételt sürgetésére csak bosszús választ kapott: „Újabb lépést ezek szerint az ügyben jelenleg nem tudnék tenni, a kérdés állásáról is már több oldalról informálva vagyok, úgy hogy Méltóságodtól újabb momentumokat nemigen várhatok. A kérdést mindenesetre állandóan figyelemmel kísérem s magam is örülnék, ha sikerülne szerencsés rendezése.”⁶³ Nem bizonyult célravezetőnek az sem, hogy az aktivisták 1942 tavaszán több mint 25 ezer aláírást gyűjtöttek és juttattak el Serédi hercegprímáshoz.⁶⁴

Akcióival viszont „Felpaprikázta a [horvát]papságot. Szószékről tették meg egyházellenes lépésnek, mivel – mint mondták – Róma akarata az, hogy Muraköz Zágrárhoz tartozzék.”⁶⁵ Ez lényegében igaz is volt. A kultuszminisztériumból az a hír jutott el Pehmhez, hogy a nuncius – bár ősszel még mást ígért – nem támogatja az ügyet.⁶⁶ A Szentszék a háború végéig nem kívánt politikai színezetű döntést hozni, és ezúttal sem módosította az egyházmegyei határokat, így a többségében horvátok lakta Muraköz a zágrábi főegyházmegye része maradt.⁶⁷ Az egyházmegyei határmódosítással párhuzamosan elindult a csáktornyai ferences rendháznak a magyar marianus rendtartományhoz történő átcsatoltatása is. Hiába a magyar külügyminiszter támoga-

⁶¹ Uo. 635/1941. P. Zsálig Norbert csáktornyai házfőnök levele P. Hársligethy-Vinkovits Viktor provinciálishoz. Csáktornya, 1941. október 27.

⁶² PL Mm. 29. d. Farkas százados, közellátási minisztériumi osztályvezető levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. november 6.

⁶³ PL Mm. 29. d. Serédi Jusztinián hercegprímás levele Pehm Józsefhez. Esztergom, 1941. november 4.

⁶⁴ PL Mm. 28. d. Pehm József levele „Kedves Barátom!” megszólítással. Zalaegerszeg, 1942. május 28.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ PL Mm. 28. d. Terbócz Miklós minisztériumi tanácsos levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1942. június 2.

⁶⁷ PL Mm. 29. d. Bizalmas jelentés a muraközi levétek lelki gondozásáról. 1943. október 15.

tása, e hangsúlyozottan belső rendi ügyben a rend generálisa nem tartotta időszerűnek a változtatást.⁶⁸

Mindszenty a Mura térségi hitoktatást – amelybe a ferencesek bekapcsolódtak ugyan, de szolgálatukat egyre nehezebben teljesítették – a Zágrábtól függő helyi plébánosok ellenében a tábori püspökhöz tartozó leventeoktató lelkészekkel akarta megoldani. A kérdést kiemelt fontosságú ügyként kezelte. Muraköz leventéinek lelkigondozása ügyében Bélydy Alajos altábornagy 1943. május 27-ére értekezletet hívott össze, amelyen Mindszenty előadhatta kérését: katona- vagy leventeoktató lelkészekkel kell megpróbálni a magyar szellemiség továbbadását, ezért létszámukat növelni kell. Ennek érdekében a honvédelmi miniszter 15 katonalelkész behívását rendelte el.⁶⁹ A honvédelmi és egyházpolitikai szempontok kéz a kézben jártak. Az intézkedés roppant heves reakciót váltott ki a horvát érzelmű papokból. Az 1944 eleji hangulatjelentések már nem egyszerű ellenszenvről, hanem kimondott aknamunkáról szóltak (a nehézségekről lásd a 6. számú dokumentumot). Rodics Ignác muraközi érseki helynök 1944. február 1-jén egy körlevelet adott ki a muraközi római katolikus papság részére, amelyben a kánonjogra hivatkozva korlátozta az „idegen”, azaz a magyar lelkészek egyházi funkcióit, különösen a leventemisék esetében: „a legszigorúbban elrendelem összes lelkészeimnek, hogy a helybeli plébános vagy pedig az ő helyettese, káplánja végezze el a leventemiséket, és senki más.”⁷⁰ Két nappal később pedig Angelo Rotta budapesti nunciushoz írt levelet, amelyben sérelmezte Mindszenty József zalaegerszegi apátplébános egyházjogot is sértő erőszakosságát (lásd a 7. és 8. számú dokumentumokat).⁷¹

A horvát érzelmű papság befolyása és a horvát állami propaganda a magyar közigazgatás ellenére is erős maradt. Pehm egy 1943 eleji vármegyei közgyűlésen a képviselők szemére vetette, hogy nagyobb felelősséggel kezelhetnék Muraköz ügyét. A háború végén hatalmi vákuum keletkezett. A Sajti Enikő kutatásai szerint a délvidéki magyarok elleni megtorlásról szóló első híradás 1944 augusztusából való.⁷² Egy csáktornyai (Muraköz) asszony írta a testvérének, hogy betörték hozzájuk a partizánok, és lelőtték a település hatvan módosabb férfinak. A magyarokat ért atrocitásokról szól a

⁶⁸ MNL OL P233 FRL, 12. csomó, 1/a tétel, 746/1941. Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos levele P. Hársligethy-Vinkovits Viktor tartományfőnökhöz. Budapest, 1941. október 31.

⁶⁹ PL Mm. 28. d. Bélydy Alajos levelei Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1943. május 22. és november 5. A levelekben Muraköz viszonylatában még 16 leventeoktató lelkészről van szó, a számuk időközben egy fővel csökkent.

⁷⁰ PL Mm. 29. d. Rodics Ignác érseki helynök körlevele. Szelencehegy, 1944. február 1; Muraköz közbiztonsági parancsnokának 289/Kh.kt.-1944. sz. jelentése a leventelelkészek egyházi korlátozásáról a Muraközben. Csáktornya, 1944. február 10.

⁷¹ Elemzését lásd BEDŐK, *Felekezeti és magyar-horvát ellentétek a Muraközben a második világháború alatt*, 84.

⁷² A. SAJTI ENIKŐ, *A „kommunizmus mostohagyermekai”: a magyar kisebbségek elleni megtorlások a Délvidéken (a Vajdaságban) – a kutatás eredményei és kérdőjelei*, Létünk 38 (2008) 3, 31. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00013/pdf/EPAA00997_Letunk_2008_03_028-042.pdf (2021. 10. 27.)

9. számú dokumentum. Az a munka, amit Mindszenty Muraköz visszacsatolása és integrálása érdekében kifejtett, megsemmisült. A magyarokat keményen megbüntették a revízió miatt.

Grósz József korábbi szombathelyi püspök, majd kalocsai és bácsi érsek a katolikus püspöki kar nevében 1945. április végén hosszabb feljegyzésben hívta fel Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét a kiutasításokra és a kivégzésekre. Kétséges, hogy Mindszenty József, immár veszprémi püspökként bármit is tudott volna az 1944 nyári–ősi magyarellenes megtorlásokról – hiszen még az is kérdés, hogy a budapesti kormány tudott-e arról. Hercegprímásként viszont igazolhatóan kapott információt az illetékes Grósz József kalocsai érsektől. Érdeemes megjegyezni: miközben drámai hangú, nyilvános levélben tiltakozott a felvidéki magyarok kitelepítése ellen, a délvidéki bosszúról hozzá eljuttatott feljegyzéseket elegendőnek tartotta minden kommentár nélkül elküldeni a Külügyminisztériumhoz.

5. MINDSZENTY JÓZSEF, AZ ELMÉLETI REVIZIONISTA

Mindszenty történeti érdeklődésének egész életében középpontjában álltak a nagy magyar sorsfordító események, amelyeket a budapesti amerikai követségen töltött 1956 és 1971 közötti másfél évtized alatt autodidakta kutatóként alaposabban is igyekezett feldolgozni. Levéltári forrásokat értelemszerűen nem gyűjthetett, az internet világa is ismeretlen volt még, maradt a követségi könyvtár, a könyvtárközi kölcsönzés és – meglepő, de így történt – az Országos Széchényi Könyvtár személyre szabott olvasószolgálat. Persze ő maga nem mehetett oda, ám a követségi munkatársak igen, akik szükség esetén elhozták vagy inkább beszerezték a kért vagy ajánlott könyveket a bíboros számára. Amikor 1971 nyarán a kormányközi tárgyalásokon távozásának részleteit egyeztették, még az OSZK nyári szabadságára is figyelemmel voltak, sőt a magyar fél ahhoz is hozzájárult, hogy az emlékiratok írásához szükséges kiadványokat továbbra is megkapja Budapestről.⁷³

Mindszenty különleges figyelemmel vizsgálta a trianoni békekötést és annak következményeit. Három dossziét tölt meg a Trianonról írt kézírata, amit az utókor részéről – különböző megfontolások alapján – többször átrendeztek. Ma már nem egyszerű, sőt szinte lehetetlen feltérképezni a kéziratlapok eredeti sorrendjét. Érdekes szemelvények azonban kiemelhetők, ezek közül „ízelítőül” 10. számú forrásként közöljük a szerző összegzését arról, milyen eszközökkel is sikerült ismeretei szerint összeácsolni a trianoni békeszerződést.

⁷³ SOMORJAI ÁDÁM, „*His Eminence Files*” *American Embassy, Budapest*. From Embassy Archives, 15 (1971), *Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen*, Követségi Levéltár 15 (1971), Budapest 2008, 236. sz. dokumentum. Puhan nagykövet távirata az amerikai külügyminisztériumba, 1971. szeptember 9.

Az okokról több helyütt is így ír: „Az első békeparancsnak létrehozója Wilson elnök gyengesége, elveinek, adott szavának feladása; Benes semmi eszköztől nem riadó gátlásnélkülisége, Clemenceau miniszterelnök vak, kíméletlen szenvedélyessége és az egész békekonferencia földrajzi, gazdasági, jogi stb. tájékozatlansága.”⁷⁴ Az ország fel-darabolását erőszaknak, megtévesztésnek, a győztesek önteltségének tulajdonította. Munkájában hitelt ad az 1920-as években született, de a mai napig velünk élő legendáknak. Talán könnyebb elviselni a békediktátum igazságtalanságát, ha azt gondoljuk, hogy szabadkőműves összeesküvés áldozata lett a magyarság, esetleg Clemenceau akart kitolni velünk, mert haragudott a házasságtörő menyére. És bizonyára könnyebb a cseheket okolni, mert állítólag hajózhatónak hazudták a kicsiny Rongyva-patakot annak érdekében, hogy a tudatlan szakértők a békekonferencián nekik ítéljenek bizonyos területeket. Csakhogy ez az egész mind legenda...

Mindszenty nem tudott elszakadni a történelmi Magyarország ábrándjától és nem tudta elfogadni annak visszavonhatatlan megsemmisülését. Kéziratában a hajdani aktivitása emlékéből fakadó személyes érintettség, és még inkább az igazságtalanság miatti szenvedélyesség gyakran ütközik a kutatói kötelező távolságtartással. Ám ahogy az esetleges tárgyi tévedéseket vagy pontatlanságokat, úgy ezt sem róhatjuk fel, hiszen az alkotás inkább egyfajta személyes terápia volt számára a követségi élet bezártságára, az elszigeteltségre és mindarra a fájdalomra, amit a történelem viharaiiban át kellett élnie.

FÜGGELÉK

I.

Jegyzőkönyv a csáktornyai néphatározat elfogadásáról

Zalaegerszeg, 1941. április 28.

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, gépelt másolat kézírásos javítással)

J e g y z ő k ö n y v

Felvéve 1941. április hó 28-án a zalaegerszegi plébániahivatalban az 1941. évi április 27-én Csáktornyán történt határozat tárgyában.

⁷⁴ MMAL 60/1. doboz, Trianon 1. rész, fol. 62.

Jelen vannak alulírottak: Dr. Udvardy Jenő⁷⁵ ügyv. kamarai elnök, magyar kir. korm. főtanácsos, Köz[igazgatási]. Biz[ottság]. tag, Pehm József pápai prelátus, zalaegerszegi plébános, törv[ény].hat[ósági]. biz. tag, zalaegerszegi lakosok.

Alulírottak névalírásukkal igazoljuk, mint szem s fültanuk, hogy 1941. április 27-én, Csáktornyan a főtéren a 10 órai tábori szentmise és szentbeszéd után 11 órakor mintegy hatezer főnyi résztvevő volt együtt, közte körülbelül négyezer főnyi katona korú férfifü főként a Muraköz 103 községéből mintegy 64-ből. Poszavec György⁷⁶ drávaszentmihályi kisgazda, mellén világháborús katonai kitüntetésekkel, a jelenlévők kirobbanásszerű és egyöntetű lelkesedése mellett a következő határozati javaslatot terjesztette elő Horthy Miklós kormányzóhoz intézve:

„Főméltóságú Kormányzó Úr! Főméltóságod legmagasabb kijelentése értelmében itt Délén, Muraközben Jugoszlávia megszűnt. Ezzel a Trianonban Jugoszláviának ítélt Muraköz is felszabadult.

Mikor az 1941. április 27-én Csáktornyan önszántából összegyűlt sokezer nyi muraközi lakos odaadással üdvözlí Főméltóságodat, egyben arról értesíti, hogy egyértelműleg a következő határozatot hozta:

Muraköz a mai nappal visszatér 1000 éves magyar hazájához. Ettől elválasztani többé nem engedi magát. A beolvadás tényével Muraköz területe ismét szerves alkotórésze a Szent István birodalmának, népe pedig egyenjogú állampolgára Magyarországnak.

Egyben kimondja, hogy ettől a határozattól eltérő másnemű államjogi helyzetet el nem ismer. Ellenben ünnepélyes esküt tett arra, hogy mint Zrínyi Miklós hős katonáinak utóda és magyar hazájáért bitófán vértanúságot szenvedett Gasparits Márk⁷⁷ ferences barát önfeláldozó szellemének letéteményese: szabadságának és szülőföldjének védelmére fegyvert fogni⁷⁸ kész, ha fenti határozásának megváltoztatására akarnák kényszeríteni.

⁷⁵ Udvardy Jenő (Zalaegerszeg, 1880–Zalaegerszeg, 1941): jogász, magyar királyi kormányfőtanácsos, a zalaegerszegi ügyvédi kamara elnöke, Zalaegerszeg tiszti főügyésze, a Zala vármegye közigazgatási bizottságának és nemesi választmányának tagja. Pehm József apátplébánossal szívélyes kapcsolatot ápol, lévén mindketten legitimista meggyőződésűek.

⁷⁶ Poszavec György drávaszentmihályi kisgazda, az 1941. április 27-i csáktornyai népgyűlés szónokának életrajzi adatai nem ismertek.

⁷⁷ Gasparich Márk Kilit (Drávaegyház [Cirkovljan], 1810–Pozsony, 1853): ferences szerzetes, tábori lelkész-ként vett részt az 1848–1849-es szabadságharcban, Kossuth zászlaja alá toborozta a muraközieket. A szabadságharc leverése után bujdosott, de elfogták és kivégezték. 1894. szeptember 8-án obeliszket állítottak a tiszteletére, amit a bevonuló szerb–horvát katonák ledöntöttek. 1941. október 5-én újból felállították az emlékoszlopot Perlak főtéren (az ünnepi beszédet Pehm József tartotta), majd 1943. május 2-án felavatták szobrát a csáktornyai ferences rendház előtt. 1945 után mindkettőt eltávolították.

⁷⁸ A nyomtatott röplapon a „fegyvert fogni” helyett: fegyvert forgatni.

Muraköz népe ismeri déli ellenségeinek gyűlöletét, bosszúvágyát és ezért kérve-kéri Főméltóságodat: kegyeskedjék Muraközt oltalmába venni és eleve gátat vetni annak a szörnyűségnek, hogy a magyar hazájáért 23 éven át rettentő szenvedéseket kiállott muraközi nép felgyújtott tűzhelyeinek lobogása és vérenek patakzása kísérje Muraközből távozó honvédeinket.

Sokezer nyi aláírásunkat külön küldjük. Muraközi Nemzeti Bizottság.⁷⁹

Kmf.

2.

*Pehm József levele – feltehetően – Teleki Bélához, Zala vármegye főispányához
Zalaegerszeg, 1941. június 18.*

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, gépelt másodlat)

Kegyelmes Uram!

Bár B[árdossy]. kegyelmes úr hangjával, leckéztetési kísérleteivel és vádjaival szemben néma nem maradtam, azután, hogy azokat visszautasítottam, fel is keltem és távoztam, Hóman⁸⁰ miniszter úr utána kerestetett az egész városban és 17 órára magához kéretett.

Előadta, hogy a miniszterelnök úr távoztom után telefonon felhívta. Ottlétemkor megint elfogta az indulata amiatt, hogy őt és kormányát Muraköz miatt újabban hazaárulás vádjával illetik. Kér, felejtsem el az ő magatartását és máskor is keressem fel.

Azt feleltem, hogy a miniszterelnök úrnak ez a ténye reá szép fényt vet. De a jövőre káros volna az, hogy a miniszterelnök úgy fogadja a Magyarországhoz csatlakozni akarók küldöttségét, mint ahogy az a fogadás velük szemben Zágrábban volna természetes és nem szerencsés a történelmi jog alapján álló főpapot úgy kezelni, mint ahogy pángermán és pánszláv papokkal szemben volna az természetes.

A belügyminiszter úr nem szerencsésen megválasztott muraközi közegének, Sagmeister⁸¹ főbírónak van egy jelentése, amely – bár, mint mondja, pozitív adatai nin-

⁷⁹ A jegyzőkönyvbe ékelt szöveg ugyanott (PL Mm. 29. d.) „Néphatározat” címmel külön röplapon is megtalálható.

⁸⁰ Hóman Bálint (Budapest, 1885–Vác, 1951): politikus, történész, 1932 és 1938, illetve 1939 és 1942 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁸¹ Sagmeister Pál Marcali (Somogy vármegye) főszolgabírája. Véleményére Pehm József a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez 1941. június 3-án írt levelében is hivatkozott (lásd a 40. jegyzetet), mint aki többször azt nyilatkozta, hogy „Muraköz lakosságának 80%-a, főként gazdasági okból Magyarországhoz vonzódik és kíván tartozni”.

csenek – dr. Csempesz⁸² közjegyzőben, dr. Pozsogár Rezső⁸³ orsz. képviselőben és első helyen bennem jelöli meg a hazaárulás-vád forrását. Ez az alaptalan jelentés kerülhetett a miniszterelnök úr elé.

Nagyméltóságodnak mély tisztelettel híve:

Zalaegerszeg, 1941. június hó 18.

3.

*Pebm József és Udvardy Jenő indítványa Zala vármegye 1941. július 5-i
rendkívüli közgyűlésén*

Zalaegerszeg, 1941. június 27.

(Zalamegyei Ujság, 1941. július 5., címlap)

Indítvány.

Indítványozzuk, hogy mondja ki a vármegye törvényhatósági bizottsága határozatilag az alábbiakat:

Zala vármegye törvényhatóságát aggodalommal tölti el, hogy a Muraköz területe, bár a m. kir. honvédség 1941. évi április 16-án birtokba vette, még mindig nem csatoltatott vissza Szent István koronájához és ez alkalommal is ünnepélyesen kijelenti, hogy a testéből és lelkéből elszakított részéhez, minden körülmények között, megalkuvás nélkül ragaszkodik.

Utalással kulturális, gazdasági, földrajzi, közlekedési viszonyokra, a Drávának országvédelmi szempontból figyelembe veendő nagyobb jelentőségére, tovább Muraköz lakosságának a történelem folyamán és most a legutóbbi hónapokban is megnyilvánult, Magyarországhoz való hűségére, legfőképp[en] pedig az ezer éven át tartott birtoklására, felkéri a vármegye törvényhatósági bizottsága a m. kir. Kormányt, hogy a Muraköznek nemcsak jogi, hanem tényleges és teljes magyar birtoklásának, minden erejével sürgősen érvényt szerezni szíveskedjék.

⁸² Csempesz Dénes letenyei (Zala vármegye) kir. közjegyző. 1943-ban Horthy Miklós kormányzó Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki.

⁸³ Pozsogár Rezső (Bánokszentgyörgy, 1884–Nagykanizsa, 1946): 1919-ig Csáktornyán ügyvéd, majd a szerb megszállás miatt Letenyén telepedett le. A letenyei választókerületben 1926-ban a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt programjával képviselővé választották. 1944–1946-ban kir. közjegyző Nagykanizsán.

A vármegye törvényhatósági bizottsága egyúttal – ismerve a vármegye közönségének álláspontját – annak nevében is kijelenti és leszögezi a történelem számára azon megmászhatatlan állásfoglalását, hogy Muraközt a vármegye integráns részének tartja és arról soha le nem mond.

Kelt Zalaegerszegen, 1941. évi június 27-én

Pehm József
Udvardy Jenő

4.

*Pehm József pápai prelátus, zalaegerszegi plébános levele Horthy Miklós kormányzóhoz
Zalaegerszeg, 1941. július 26.*

(PL, Esztergom. Mm., 29. doboz, gépelt másolat Pehm József kézzel írt, eredeti aláírásával)

Főméltóságú Kormányzó Úr!

Ápr. 27-én Csáktornyan a 103 muraközi községből 64 táblák alatt vonult fel és pedig 4000 katonakorú férfi, közte kb. 2000 az első világháború 20-as és 48-as muraközi, kitüntetésekkel gyönyörűen ékesített katonából. A hűségnyilatkozathoz és a Magyarországhoz-tartozás ünnepélyes kihirdetéséhez 26.744 muraközi felnőtt aláírással csatlakozott. Az aláírásokat és a Muraköz hűségéről, ragaszkodásáról mindennél fényesebben tanuskodó fényképfelvételeket Főméltóságodnak Zala vármegye máj. 8-i rendes közgyűléséből voltunk bátrak felterjeszteni.

A hűséget és a ragaszkodást igazolják a hétről-hétre községenként Főméltóságodnak küldött táviratok. Hasonló táviratokat küldöttek a községek időről-időre Hitler és Mussolini vezéreknek is.

Amikor a Stridó-vidéket is átadták a németek a magyar honvédségnek,⁸⁴ ott is ele mi erővel és kizárólagossággal nyilatkozott meg a Magyarországhoz tartozás elszánt akarata.

Zala vármegye rendkívüli közgyűlést hívott egybe Muraköz ügyében júl. 5-re. Ezen a legimpozánsabb egyöntetűséggel és határozottsággal nyilatkozott meg a vármegye hűsége a Muraköz hűségével szemben. A történelmi közgyűlés határozata Főméltóságod kezében van. De csatoljuk most azt a felszólalást is, amely a Muraköz kép-

⁸⁴ Stridóvár (Štrigova, ma Horvátország) a trianoni békeszerződésig (1920), majd 1941 és 1945 között Zala vármegye Csáktornyai járásához tartozott. A jugoszláv érában Stridóvárt és további 7 községet a mai Szlovéniában található Ljutomer-i (Luttenberg) kerülethez csatolták. 1941 áprilisában németek vonultak be a településre, és ott július 9-ig német közigazgatás működött.

viselőinek részvételével lefolyt. A gyűlés alaphangját és forrását még a határozatnál is erőteljesebben fejezi ki. Az előterjesztett határozati javaslat és a megokoló beszéd előtt a vármegye főispánja az elnöki székből jelentette ki, hogy ezektől várja a m. kir. kormány a maga álláspontjának alátámasztását. Az alátámasztásnak a vármegye a legerőteljesebben eleget tett, most már csak az van hátra, hogy a m. kir. kormány szerezzen érvényt a Muraköz és Zala vármegye egybeforradásának.

Júl. 9-én bevonult a katonai közigazgatás Muraközbe. Ezt Muraköz égis ható lelkeség közepette ünnepelte és köszönte Főméltóságodnak akkor, amidőn a II. muraközi zászlóalj, mint helyőrség Perlakra ugyanaznap bevonult. A vármegye főispánja és alispánja, akik ekkor először mehettek be Muraközbe, mint hihetetlen álmot nézték a Muraköz magyarul beszélő, vagy legalább – de ez aztán tökéletes volt – magyarul érző népének kirobbanó mámoros lelkesedését. A bizonytalanság jórészenek mázsás terhei szakadtak le Zrínyi és vértanú Gasparich Márk népének a lelkéről.

Ebben az időben az egész Muraköz új megnyilatkozást készített elő. A lakosság népszavazásnak szánta a megnyilatkozását, amelynek okmányait tisztelettel csatoljuk és felajánljuk Főméltóságodnak.

Az aláírások a 15 éven felülieké és a Muraköz mindegyik községének az elhatározását tartalmazzák.

A csáktornyai járásból	20.153
a perlaki ”	<u>13.651</u>
összesen	33.804

Hogy ez föltétlenül és vitathatatlanul jelenti Muraköznek Magyarországhoz ragaszkodását, a következő lényeges számadatokra mutatunk rá.

A Muraköz lakossága 1931-ben jugoszláv adatok szerint	97.923
Ma Jugoszláviában él hivatalos adatok szerint kb.	8.000
Munkán, külföldi államokban és hadifogságban kb.	7.500
Bevándorlott kb.	<u>5.000</u>
	20.500
Az összlakosságból (97.923) levonva a 20.500, marad	77.423
Ebből levonva a 15 éven aluliakat, akiknek a száma	
a gyermekbőség miatt nagy (40%)	30.969
szavazóképes	40.454
aláírta és magyarként nyilatkozott	33.804

tehát az összes jelenleg Muraközben élő szavazóképes egyének 72%-a. És ebből még hiányzik azoknak az intelligens és nagyrészt a Muraközben született egyéneknek a száma, akiket 1918–19. években az első napokban a jugoszlávok, illetőleg szerbek és horvátok kiűldöztek.

Mély tisztelettel kérjük Főméltóságodat, méltóztassék a kétség legutolsó maradványát is elvenni az ennyire hűséges és ragaszkodó nép felől azzal, hogy méltóztatik elrendelni a polgári közigazgatás teljes bevezetését és ezzel a tétlenül itt maradt jugoszláv tisztviselők távozzanak. Illetékes szervek útján méltóztatik keresztül vinni, hogy Róma Zágrábtól csatolja át ezt a területet a szombathelyi egyházmegyéhez.

Főméltóságú Kormányzó Úrnak
hazafias mély tisztelettel

Zalaegerszeg, 1941. július 26.

Pehm József
prelátus, apátplébános,
törv. h. biz. tag,
a Muraközi társad.
tevékenység vezetője.

5.

Apáti Imre, a m. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitányának bizalmas jelentése

Zalaegerszeg, 1942. június 2.

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, gépelt másodlat)

M. kir. rendőrség zalaegerszegi kapitánysága.

126/1942 biz. szám.

Tárgy: Grábár Lajos m. kir. rendőrségi
hiv. főtiszt csáktornyai kiküldetése.
Rend. szám: 11246/1942.
Csatolva: csomag.

Méltóságos Főkapitány Úr!

Fentírt számú rendeletére tisztelettel jelentem a következőket:

A főispán úr⁸⁵ őméltósága 1941. évi április hó 12-én, nagyszombat napján délutáni órákban magához kéretett és felkért arra, hogy Mészáros Árpád⁸⁶ detektívet és Grá-

⁸⁵ Teleki Béla, gróf (Gyömrő, 1896–Asunción, Paraguay, 1969): földbirtokos, politikus, 1936. november 25. és 1944. október 27. között Zala vármegye református vallású főispánja.

⁸⁶ Mészáros Árpád (Szatmárnémeti, 1896–?): detektívfelügyelő Nagykanizsán. A zalaegerszegi népbíró-ság 1945. augusztus 10-én népellenes büntett vádjával 5 évi és 1 hónapi börtönbüntetésre és állásvesztésre

bár Lajos⁸⁷ hiv. főtitstet Muraközbe, akkor még Horvátországhoz [tartozó] területre küldjem ki egyes dolgok megállapítására és magyar propaganda terjesztése céljából. Tekintettel a magyar hazafias körülményre a felhívás alól ki nem térhettem, hanem a főispán által rendelkezésre bocsátott gépkocsin Mészáros és Grábárt útbaindítottam és a letenyei főszolgabíró előtti haladéktalan jelentkezésre utasítottam azzal, hogy az utasításokat ott megkapják.

Mészáros és Grábár még aznap jelentkezett dr. Vida Ferenc⁸⁸ főszolgabírónál. A főszolgabírótól azt az utasítást kapták, hogy másnap reggel lépjek át a trianoni határt, állapítsák meg, kik és milyen szervezetek intézik a Muraköz ügyet, propagandát fejtenek ki Magyarországnak mellett. Mészáros és Grábár 1941 évi április hó 14-én tértek vissza Horvátország területéről. Az észleleteikről úgy nekem, mint pedig a főispánnak jelentést tettek.

A főispán és az alispán⁸⁹ a további propagandába hivatalosan nem folytathatt be, ezért a főispán és az alispán egy értekezletet hívtak egybe, melyen ismertették Muraköz hovatarozandóságát és ismertették azt is, hogy Horvátország Muraközt Magyarországnak visszaadni nem hajlandó. Már pedig Muraközt Magyarországhoz, illetve Zalavármegyéhez vissza kell csatolni, miért is felkérték Pehm József pápai preláust a propaganda vezetésére, irányítására. Pehm József a propaganda irányítását vállalta azzal, hogy Grábár Lajos [a] Muraközben legyen és rendelkezésére álljon. Ebbe a megoldásba a főispán kérésére beleegyeztem. – Majd pedig Pehm József apátplebános megjelent Kormányzó Úr Őfőméltósága előtt kihallgatáson, ahol azt a rendelkezést kapta, hogy Muraköz hovatarozandóságát társadalmi úton kell megoldani, Muraköz másé, mint Magyarországé nem lehet és ezért csak dolgozni és dolgozni.

ítélte, majd miután a NOT az ítéletet megsemmisítette, 1947. február 19-én újratárgyalta és felmentette. (MNL ZML XXXV. 17. Zalaegerszegi Népbírósi iratai, 2. doboz, Nb. 38/1945.)

⁸⁷ Grábár Lajos (Csáktornya, 1899–?): rendőrségi hivatali alkalmazott, majd igazgató Zalaegerszegen. A zalaegerszegi népbírósi ítélet 1945. augusztus 10-én a zalaegerszegi népbírósi ítélettel büntetett vádjával 6 évi börtönbüntetésre és állásvesztésre ítélte. A fővadász vagyonszármazás zsidó polgárok indokolatlan internálása volt. Azt a bíróság nem látta igazoltnak, hogy „1941 és 1942. években, a muraközi kiküldetése során, nyilas propagandát folytatott és a nyilas pártot szervezte volna. [...] Sőt az ügy e részére vonatkozólag kihallgatott tanúk egy része egyenesen az ellenkezőjét állítja ennek”. A NOT az ítéletet megsemmisítette, 1947. február 19-én újratárgyalta és felmentette. Az 1950-es évek elején kitelepítették a Hortobágyra. (MNL ZML XXXV. 17. Zalaegerszegi Népbírósi iratai, 2. doboz, Nb. 38/1945.)

⁸⁸ Vida Ferenc (?–?): jogász, a letenyei járásban 1927-től 1938-ig szolgabíró, 1938–1941-ben és 1944–1946-ban főszolgabíró. 1941. augusztus és 1944. július között a csáktornyai, 1947–1948-ban a pacsai járás főszolgabírója.

⁸⁹ Brand Sándor (Ósi, 1887–Zalaegerszeg, 1965): jogász, földbirtokos, 1938. május 12-től 1944. április 27-ig (más adatok szerint 1945. május 14-ig) Zala vármegye alispánja.

Grábár Lajos hiv. főtiszt 28 napig volt egyhuzamban Muraközben. Hetenként kétszer, háromszor éjnek idején visszatért Zalaegerszegre jelentéstételre, rendelkezések átvételére. Majd pedig a következő nap délelőttjén visszatért Muraközbe. A 28 nap lejártá után, amelyet üdülési szabadságának tudtam be, már nem egyeztem bele Grábár főtiszt állandó muraközi tartózkodásához s ezt közöltem az alispánnal és a prelátussal is. A közlés után másnap az alispán arról értesített, hogy dr. Oroszlány Endre főkapitányhelyettes⁹⁰ úrtól távbeszélőn kérte Grábár vezényletét, mire főkapitány úr⁹¹ Öméltóságától azt a választ kapta, „hogya ha Apáti⁹² nem sír, nekem sincs kifogásom ellene, különben pedig tudomásom van arról, hogy Grábár Muraközben jár”.

Mindezek tudatában nem zárkózhattam el mereven a kiküldetés elől, azért abban állapotunk meg, hogy Grábár főtiszt a hivatalos órákat a hivatalban, a többi időt pedig propaganda úton tölti. Közben volt 1–2 nap, mikor a főispán kérésére egyes ügyek megállapítására Muravidéken, Muraközben, Nagykanizsán kellett tartózkodnia. Ezt az időt eltávozásának tudtam be.

Grábár Lajos hiv. főtiszt részére a kiadott rendelkezésekről minden egyes esetben tudomásul bírtam. Azokat legnagyobb részt egy-két eset kivételével közvetlenül töltem kapta. Azokról az utasításokról pedig, melyeket nem közvetlenül töltem, hanem a főispántól, avagy a prelátustól kapott, tudomást szereztem magától a főispántól, a prelátustól, amikor a jelentést megtette és azokat továbbítottam. Az utasítások végrehajtását minden egyes esetben nekem jelentette. Jelentéseit legnagyobb részt szóval tette meg, amelyeket magam továbbítottam. Amikor pedig oly jelentésről volt szó, amelyet személyesen tartottam szükségesnek megtéetni, jelenlétemben tette meg a főispánnak. Amennyiben pedig írásbeli jelentés tétetett, azt magam adtam, vagy adattam át a Főispán úrnak. Írásbeli jelentést az alább felsorolt esetekben tett: Jerics⁹³ és

⁹⁰ Oroszlány Endre (Marosvásárhely, 1883–Győr, 1970): jogász, 1935-től állt a Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Rendőr-főkapitányság alkalmazásában, 1940. június 27-től vidéki rendőrfőkapitány-helyettes, 1943. május 12-től 1944. áprilisáig vidéki rendőrfőkapitány. (A Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Rendőr-főkapitányság, élén a vidéki rendőrfőkapitánnyal, 1932. január 1-jével Budapest székhellyel jött létre.)

⁹¹ Jeszenszky Andor (Bükkösd, 1876–Budapest, 1943): jogász, 1940. március 8-tól 1943. március 24-én bekövetkezett haláláig vidéki rendőrfőkapitány.

⁹² Apáti Imre, a m. kir. rendőrség ez idő szerinti zalaegerszegi kapitánya.

⁹³ Jerics Iván (Ivan Jerič) (Dokležovje, 1891–Slovenj Gradec, Szlovénia, 1975): szlovén római katolikus pap, az első világháborút követő szláv mozgalom tagja, a Muravidék elszakításának aktív szervezője. Lelkészként tevékenykedett Lendván, Turniščen (Bántornyán) és Muraszombaton, Muravidék általános érseki helynöke, valamint tiszteletbeli kanonok is volt. Egy évig szerkesztette a *Novine* újságot, valamint 1927 és 1929 között Zágrábban országgyűlési képviselő. Szülőfalujában teneték el, az ottani templom előtti téren mellszobrot állítottak a tiszteletére. Emlékiratait lásd JERIČ, IVAN, *Moji spomini*, Zavod sv. Miklavža Murska Sobota 2000.

Klekl⁹⁴ esperes, Belovics⁹⁵ káplán eseteiben. Ezekről másolat nincsen, mert eredetiben lettek azok a főispánnak átadva.

Grábár Lajos hiv. főtitzt működésére vonatkozólag pedig tisztelettel jelentem a következőket:

Grábár Lajos hiv. főtitzt 1941 évi április hó 15-én ismét megjelent, illetve kiküldetett Muraközbe, ahol 200–300 muraközi emberből álló szabadcsapatot szervezett, az ott garázdálkodó „Kosák”⁹⁶ féle szervezet ellensúlyozására. Kosák gyógyszerész, jelenlegi zágrábi lakos statáriumot hirdetett mindazokra, akik a horvát állam ellen vétenek. Ezzel az intézkedésével rettegésben és bizonytalanságban tartotta az ottani magyarságot, magyarérzelmű muraközieket. Kosák emberei szabadon garázdálkodtak, a magyarokat, magyarérzelmű muraközieket tetteleg bántalmazták, a magyar jelvényeket letépdették, magyar zászlókat, Kormányzó Úr Őfőméltóságának arcképét sárba taposták stb. Tették pedig ezt könnyen, mert a katonai közigazgatás bevezetéséig, 1941 évi július hó 9.-éig Muraközben horvát közigazgatás működött. Ennek ellensúlyozására volt szükség a szabadcsapat megszervezése, mely végig sepett Muraköz területén, a horvát feliratokat eltávolította, a garázdálkodó Kosák bandát megfélemlítette, [a] horvát tisztviselőket – akik kivétel nélkül mind magyarellenesek voltak – önkéntes eltávozásra, míg magát Kosákat meg szökésre készítette.

Amidőn Muraköz lakosai észlelték a szabadcsapat eredményes tevékenységét, a lakosság 80–90%-a nyíltan a magyarság mellé kiállt. 1941. évi április hó 25-én Letenyén Csury Jenő⁹⁷ ny. pénzügyminiszteri tanácsos értekezletet hívott össze, amelyen Pehm József, Grábár Lajos és két muraközi, jelenleg is ott lakó magyar is megjelent.

⁹⁴ Klekl József (Jožef Klekl) (Krajna, 1874–Muraszombat, 1948): szlovén római katolikus pap, politikai vezető. Az első világháború után a Vendvidéken (Muravidék) a szláv törekvések meghatározó személye volt, képviselőként bekerült a belgrádi parlamentbe. A Muravidék visszacsatolása (1941) után vele és társaival (Ivan Jerić, Kühár Mihály) szemben „hazaárulás és nemzetietlenség” címen eljárás indult. Celldömölkre internálták, de a felrótt cselekmények óta eltelt több mint húsz évre és életkorára való tekintettel nem ítélték el.

⁹⁵ Belovich/Belovics Ferenc (Sziszek, 1915–Kotor, 1945): eredetileg zágrábi, 1942-től szombathelyi egyházmegyei katolikus pap, 1942–1943-ban káplán Sömjénmihályfán, utána szombathelyi segédlelkész, 1945. június 15-én a jugoszláv határátkelés során, a Kotor–Murakeresztúr határátkelők közötti senki földjén nyomtalanul eltűnt.

⁹⁶ Teodor Košak/Kocak (Klanjec, 1889–1945): csáktornyai gyógyszerész, a Független Horvát Állam Egészségügyi Minisztériuma törvényalkotó bizottságának tagja, a Gyógyszerész kamara biztosa. Ante Pavelić, a Független Horvát Állam vezére Muraköz kormányzati megbízottjának nevezte ki. 1941-től Zágrábban praktizált.

⁹⁷ Csury Jenő (Muraszentmárton, 1868–Budapest, 1946): jogász, 1892-től segédfogalmazó, ill. segédtitkár a Kereskedelemügyi Minisztériumban, 1906-tól a minisztérium részéről a M. kir. Postatakarékpénztárban szolgált, 1919-ben néhány napig elnökgazgatója volt, 1907-től miniszteri osztálytanácsos, utóbb a Pénzügyminisztériumban. Az 1920-ban alapított Muraközi Szövetség társelnökeként 1943-ban létrehozta a „Muraközi Szövetség–Molnár Dezső–dr. Csury Jenő Örökös Alapítvány”-t a muraközi származású, szegénysorsú és tehetséges tanulók támogatására.

Csury ny. miniszteri tanácsos ismertette az értekezlet előtt, hogy Muraközt másként, mint társadalmi, magyar propaganda útján Zala vármegyéhez visszaszerezni nem lehet, azért kérte a megjelenteket, hogy hassanak oda, hogy Muraköz népe nyíltan mondja ki Magyarországhoz való tartozandóságát, elhatározását pedig Kormányzó Úr Őfőméltósága, m. kir. kormány, tengelyhatalmak vezérei és kormányai elé táviratilag terjessze elő. S ha a táviratok feladását, továbbítását pedig a postatisztviselő megtagadná, úgy őt, ha annak szükségessége mutatkozik, fegyverrel, robbanószerrel távolítsák el a helyéről.

Grábár az értekezleten megjelent két muraközi magyarral, akik teljesen megtörve távoztak el az értekezlet színhelyéről, visszatért Muraközbe. Grábár Lajos még aznap éjszaka megjelent Zalaegerszegen és jelentette, hogy az ott élő magyarérzelmű lakosságot a két vezető ember, akiknek a nevét a jelenleg is fennálló politikai viszony miatt nem jelenthetem, nem meri kitenni az élet veszedelmének, különösen most, mikor tudtukra adták, hogy Muraköz sorsa bizonytalan. Jelentés megtétele után utasítást kapott, hogy ha kell, a vezetők kihagyásával, de mégis meg kell történnie a Magyarország melletti nyílt kiállásnak. Grábár még azon az éjszakán visszatért, amikor is szűkebb bizottságot hívott egybe és közölte a kapott utasítást. Bizottság az utasítást elfogadta és 1941. évi április hó 27-ére Csáktornyára tábori mise megtartását hirdetett. Muraköz lakosságát felkérte minél nagyobb számban való megjelenésre. Muraköz lakossága táblákra írt falvak megjelölésével, magyar nemzeti színű zászlókkal, zeneszóval vonult fel a tábori misére. Körülbelül 14–15 ezer fő, abból 4000 katonaviselt egyén jelent meg Csáktornyán a városháza előtti téren. Tábori mise befejezte után Poszavec György, muraközi polgár emberrel magyar és muraközi nyelven proklamációt olvastatott fel, mely szerint Muraköz lakossága kimondja Magyarországhoz, Zala vármegyéhez való visszatértét és ebbeli elhatározását bárkivel szemben is fegyverrel megvédeni hajlandó. A proklamációt elfogadásra ajánlja. Az ott megjelent 14–15 ezer főből álló közönség tomboló lelkesedésbe tör [ki] és a proklamációt egyhangúlag elfogadja. A proklamációt táviratba foglalni és azt Kormányzó Úr Őfőméltósága, Hitler német, Mussolini olasz vezér, m. kir., olasz kir. és német birodalmi kormány elé terjeszteni rendeli. A táviratok megküldése, feladása megtörtént.

Hogy eme elhatározás minél szélesebb körben köztudomásúvá váljon, Grábár községről községre ment, hirdette Muraköznek Magyarországhoz, Zala vármegyéhez végleges visszatértét. Majd pedig elsőrendű feladatát képezte, hogy minden község külön-külön táviratban kérte Kormányzó Úr Őfőméltóságát, Miniszterelnök és Külügyminiszter urakat, hogy Magyarország tartozékának tekintsék. Muraközi asszonyok is táviratilag fordultak a magyar vezetőkhez, hogy Muraközt tekintsék végleges visszatértnek s ne engedjék meg, hogy férjeik, gyermekeik Horvátország katonái legyenek.

Grábár az irányított propagandát annyira előre vitte, hogy Alsómuraköz lakossága 1941. évi május hó 11-ére Perlakra felvonulást, Magyarország mellett való meg-

nyilatkozást hirdetett. 1941. évi május hó 11-én mintegy 10–12 ezer ember jelent meg Perlakon. Perlak ezen a napon teljes ünnepi díszben volt [a] perlaki járás székhelye,⁹⁸ melynek lakossága, 1–2 kivételével mind polgárember. Muraköz lakossága zeneszóval, felvirágozott szekerekkel, lovasbandériummal, magyar nemzeti színű zászlókkal vonult fel és tüntetett Magyarország Kormányzója, a magyar hadsereg és a magyar haza mellett. Itt megismételték Csáktornyán 1941. évi április hó 27-én történeteket, s követelték a magyar közigazgatás azonnali bevezetését. Táviratokat menesztettek illetékes helyekre, bejelentve Muraköznek végleges visszatérését. Majd pedig szónokjuk útján nyíltan a 10–12 ezer ember előtt felszólították mindazokat, akik Muraköz lakosságának a magyar érzelmébe kételkednek, azonnal hagyják el Muraköz területét. Grábár Lajos maga volt az, aki nyíltan kiállt és felszólította a horvátokat, akikkel különben a magyar lakosság békességben és jó viszonyban akar élni, vonják le a következtetéseket, hagyjanak fel a pánszláv agitációkkal, vonuljanak vissza, illetve távozzanak Muraközből. A hatás nem maradt el.

Kb. 60 családfele jelent meg a katonai parancsnokság előtt, ahol jegyzőkönyvbe mondták, hogy önként távoznak és kérik az engedély megadását. Míg a nőtlenek, hajadonok minden bejelentés nélkül, egyszerű határátlépési engedéllyel hagyták el a történelmi határt.

Muraköz sorsa ezek után sem nyert elintézészt. Ezért Grábár Lajos Kormányzó Úr Ófőméltóságához szóló kérelemre, melyben a visszatérést bejelentik és a magyar közigazgatás bevezetését kérelmezik, aláírásokat gyűjtött. A kérelmeket kb. 12000 ember írta alá. A kérvény Ófőméltósága elé terjesztetett.⁹⁹

Grábár 6 vagy 8 küldöttséget állított össze, amely a m. kir. miniszterelnök és külügyminiszter urak előtt megjelent, ahol kérelmezték a Muraköznek a visszatérését elfogadni.

Grábár Lajos röpiratokat, magyar jelvényeket terjesztett, magyar propagandát, a szükséges összefogást hirdetett. Meg is volt az eredménye. 1941. évi május hó 15-én, (hétköznapon: csütörtökön) egy próba riadót rendelt el. Rövid másfél óra leforgása alatt, Csáktornyán a Zrínyi szobor előtt 4–5 ezer ember jelent meg. A megjelenteket a katonai parancsnokság elé vezette, ahol a katonai parancsnoktól a horvát polgármes-

⁹⁸ A perlaki járás 1920 előtt Zala vármegye egyik járása volt, majd a trianoni békeszerződés az akkor létrejövő délszláv államnak ítélte. Ekkor átmenetileg megszűnt. A Délvidék magyar megszállása után 1941-ben újraalakult, és 1947-ig, a háborút lezáró párizsi békeszerződésig létezett.

⁹⁹ Az aláírásokat Zala vármegye törvényhatóságának 1941. május 8-án tartott rendes közgyűlésén adták át, kérve azok eljuttatását Horthy kormányzóhoz. A horvát szakirodalom szerint kezdetben az aláírás-gyűjtés célja a zágrábi érsekségtől való elszakítás volt, azonban nem sok aláírás érkezett, ezért lisztet, sőt és petróleumot ígértek az aláírásért cserébe, további ezer nevet meghamisítottak a Pecsornik Ottó országgyűlési képviselő vezette aláírásgyűjtők. DRVODERIAE, JOSIP, *Generalni Vikanarijat za Međimurje*. Diplomski rad, Zagreb 1996, 19. oldalára hivatkozik BEDŐK, *Felekezeti és magyar–horvát ellentétek a Muraközben a második világháború alatt*, 80.

ternek az azonnali leváltását és magyar polgármester kinevezését kérték. Katonai parancsnok eleget tett a kérésnek, a horvát polgármestert, mint akit a nép nem tűr meg, eltávolította a város éléről és helyébe magyar polgármestert¹⁰⁰ nevezett ki. Ez volt az első lépés ahhoz, hogy Muraközben magyar emberek vegyék át a vezetést.

Ugyancsak Grábár gondoskodott arról is, hogy minden faluba magyar érzelmű egyéneket bírónak, elöljárósági tagoknak nevezzék ki. A kinevezések megtörténtek. Ezzel az intézkedéssel egy lehetetlen közigazgatási zűrzavar állt elő. Horvát főszolgabíró, szolgabíró, jegyző a közigazgatás élén, magyar bírák és elöljárósági tagok. Ez azt eredményezte, hogy a horvát közigazgatás egyáltalán nem tudott működni, mert a rendeleteiket senki végre nem hajtotta s nem egy esetben megtiltották, hogy horvát rendelkezéseket kiadjon. A horvát tisztviselői kar látván ezt a részükre áldatlan állapotot önként hagyták el helyüket. Perlaki járás élére, körjegyzőségre körjegyzőnek és majdnem minden egyes falu élére magyar érzelmű ember került bírónak, elöljárósági tagnak.

Ugyancsak Grábár kötelessége volt az 1918. évben törvényhatósági bizottsági tagságot viselő egyéneket felkutatni és a törvényhatósági bizottsági gyűlésre behozni.¹⁰¹ A törvényhatósági bizottsági gyűlés Muraköz sorsával foglalkozott. A gyűlést azzal tették ünnepélyessé, hogy az összeomlást megelőző időben volt törvényhatósági bizottsági tagok a gyűlésen megjelentek.

Múlt év május, avagy június havában a vármegye azt az értesítést kapta, hogy Bárdossy volt miniszterelnök és külügyminiszter úr¹⁰² Nagykanizsán, Muraközön keresztül Rómába utazik.¹⁰³ A vármegyén az az elhatározás jött létre, hogy Nagykanizsától egészen a kilépő állomásig, a történelmi határig a miniszterelnök úr ünnepélyes fogadtatásban részesüljön és végig a pályatest mellett lámpionokkal, kőolajfáklyákkal felszerelt egyének sorfalat álljanak. Ennek keresztülvitelére Grábár azt az utasítást kapta, hogy a vármegye elhatározását közölje a nagykanizsai polgármesterrel,¹⁰⁴ beszélje meg vele a részleteket, lámpionokat, kőolajfáklyákat biztosítsa és a muraközi lakosságot szervezze be. Ebben az ügyben Grábár háromszor járt lent Nagykanizsán.

¹⁰⁰ 1941 és 1944 között Pecsornik Ottó volt Csáktornya magyar nemzetiségű polgármestere. Lásd még a 112. jegyzetet is.

¹⁰¹ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a visszatért zalai területekről 120 személyt nevezett ki Zala vármegye törvényhatósága rendes tagjának. Az így kiegészült törvényhatóság 1941. december 5-én tartotta alakuló ülését.

¹⁰² Bárdossy László (Szombathely, 1890–Budapest, 1946): diplomata, politikus, 1941. február 4-étől külügyminiszter, majd gróf Teleki Pál öngyilkosságát követően, április 3-ától miniszterelnök, egyidejűleg megtartotta a külügyminiszteri tárcát. 1942. március 7-én lemondott.

¹⁰³ Bárdossy miniszterelnök 1941. június 4-én érkezett kétnapos látogatásra Rómába.

¹⁰⁴ Krátky István (Nagykanizsa, 1887–Ócsa, 1956): jogász, 1924-ben lépett városi szolgálatba: előbb főjegyző, helyettes polgármester, majd 1930. február 10-étől 1944. április 4-ig Nagykanizsa polgármestere, kormányfőtanácsos. 1956-ban a Budapest–Ócsa vonaton halt meg, Ócsán temették el.

Harmadszor azért, hogy leállítsa az egész fogadtatást, mert a miniszterelnök úr nem Muraközön, hanem Bécsen keresztül utazott le Rómába.

Bárdossy miniszterelnök úrnak Rómában való tartózkodása ideje alatt, Grábár intézkedése folytán, Muraköz lakossága táviratban kérte az olasz vezért, az olasz külügyminisztert és a magyar külügyminisztert, hogy Muraközt tekintsék végleg Magyarországhoz visszatértnak.

Muraköz hovatartozandóságát intéző körök elhatározták, hogy Muraköz lakosságát leszavaztatják abból a célból, hogy kíván-e Magyarországhoz tartozni. Ezért népszavazást rendeltek el. Ennek keresztülvitelére Grábár Lajost bízták meg. Népszavazás eredménye az volt, hogy 35000 ember aláírásával kérte Muraköznek Magyarországhoz, Zalavármegyéhez való csatolását, magyar közigazgatás azonnali bevezetését és a horvátok eltávolítását. Ez az emlékirat Kormányzó Úr Őfőméltósága elé terjesztetett.

Megállapítást nyert, hogy a Muraköz fiatalsága 18-tól 36 éves korig nem ismerik Magyarország természet adta szépségeit, ezért tervbe vették 500 muraközinek Keszthelyen egy heti időtartamon át való nyaraltatását. Az 500 személy elhelyezésének biztosítása céljából Grábár Lajos Nagykanizsán és Keszthelyen járt. Nagykanizsán abból a célból, hogy a cserkészek, levették, esetleg a katonaság tulajdonát képező sátorlapokat kikölcsönözzék, Keszthelyen pedig azért, hogy az 500 személy ingyenes fürdéséhez szükséges területet szemeljen ki. Az 500 személy nyaraltatása megtörtént.

Muraközi gyermekekből 12 gyermeket ki kellett választani, akik szellemi és testi épességüknél fogva érdemesek az ingyenes taníttatásra. Gyermekeket Nagykanizsán, Keszthelyen és Zalaegerszegen helyezték el. Gyermekek elhelyezése tárgyában Pehm József prelátus megjelent Nagykanizsán, ahova Grábár Lajostól táviratilag kérte a gyermekek kimutatását. A kimutatást Grábár személyesen vitte le Nagykanizsára. De le kellett utaznia még azért is, mert Nagykanizsán elhelyezett 5 gyermek okmányai nem voltak rendben és az elhelyezésük sem volt teljesen biztosítva. Ezek elintézése végett személyesen lépett érintkezésbe a nagykanizsai gimnázium igazgatójával: Bartával. A gyermekek tanulmányainak költségét részben a vármegye viseli.

A propaganda ügyben Grábornak többször kellett Gasparich József¹⁰⁵ szkv. századosal az érintkezést felvenni. Gasparich József mohácsi lakos, aki Muraközt Nagykanizsán keresztül hagyta el, avagy Nagykanizsán keresztül jött le Muraközbe. Találkozási

¹⁰⁵ Gasparich József (Josip Gašparič) (Perlak, 1887–?): katonatiszt (1944-től szolgálaton kívüli őrnagyi rendfokozatban) és politikus. A délszláv hadsereg tisztjeként 1918 decemberében a Perlakot megszálló századot vezette. 1920-ban Mohácsra költözött, ahol megnősült, ezért lemondott katonai rangjáról. 1933–1935-ben a kormányzó Nemzeti Egység Pártja (1939 után Magyar Élet Pártja) a mohácsi, szalántai, villányi, pécsváradi és magyarbólyi választói kerületek kerületi titkára, 1935-től Baranya vármegye titkára. A Muraköz visszatérését követően Perlakra költözött, kaj-horváth („muraközi”) nyelvtudásának is köszönhetően 1941–1944-ben igen aktív tevékenységet fejtett ki a Muraközben, „különösen a munkanélküliek tömegének elhelyezésével, de magyarosító tevékenységével is elévülhetetlen érdemeket szerzett”. (Pécsi Napló 52 [1943. június 1.] 123, 7).

pontjuk Nagykanizsa volt. Onnan indultak Muraközbe, avagy Muraközből vissza. Az is előfordult, hogy Pehm prelátussal Nagykanizsán kellett nekik találkozniuk.

Grábár Lajos Csáktornyán magyar-keresztény nyomdát¹⁰⁶ állíttatott fel, magyar lapot¹⁰⁷ indíttatott meg.

Kinevezendő országgyűlési képviselő¹⁰⁸ előéletének, valamint a magatartásának a megállapítása is feladatát képezte.

Jerics és Klekl papok magyarellenes propagandát folytattak. Utasítást kapott a tevékenységük megállapítására és a velük érintkezésben levő személyek felkutatására, általában az előéletük és magatartásuk mikéntjére.

Dr. Sebestyén Mátyás¹⁰⁹ perlaki ügyvédet, aki közvetlenül kir. közjegyzővé való kinevezés alatt állt, feljelentették, hogy a jugoszláv éra alatt a nevét önkényesen meghorvátosította. Megállapítandó és távbeszélőn jelentendő volt, hogy ez a valóságnak mennyiben felel meg és hogy milyen magatartást tanúsított.

Belovics Ferenc káplán, kutjevoi lakos ellen az a gyanú merült fel, hogy Muraközben, Nagykanizsán és Zalaegerszegen a horvát propaganda terjesztése céljából jelent meg.¹¹⁰ Ennek a megállapítására Grábár Csáktornyán, Perlakon, Nagykanizsán és Zalaegerszegen két-két esetben megállapításokat eszközölt.

Jerics, Klekl és Belovics ügyben tett írásbeli jelentése a Főispán úr Ömértóságának lett átadva.

¹⁰⁶ 1942-ben jött létre és 1944-ig működött a Muraközi Katolikus Könyvnyomda. Három kiadványa ismert: egy nyelvtani munka (*Gyakorlati muraközi nyelvtan*, szerk. Láposi Haller Jenő, Csáktornya 1942), a helyi polgári iskola évkönyve (*A Csáktornyai M. Kir. Áll. Polgári Fiú- és Lányiskola évkönyve az 1942/43. iskolai évről*, szerk. Nagy Károly, Csáktornya 1943), és egy szlovén nyelvű könyv (*FÁRA JÓZSEF, Kratki pregled historije Megyimurja*, Csáktornya 1943). Lásd KIS KRISZTIÁN BÁLINT, *Muraszombat és Csáktornya nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótermékei a kezdetektől 1944-ig*, Honismeret 45 (2017) 5, 55–56.

¹⁰⁷ *Muraköz*. Helyi érdekű vegyes tartalmú lap. A lap 1884-ben indult, 1918 és 1941 között szünetelt, újraindulását követően, a 3. számtól kezdve magyar nyelvű. A korábban Nagykanizsán nyomtatott lapot 1942-től a Muraközi Katolikus Könyvnyomdában állították elő, felelős kiadója és laptulajdonosa Pecsornik Ottó országgyűlési képviselő volt.

¹⁰⁸ 1941–1944-ben Pecsornik Ottó volt a csáktornyai járás országgyűlési képviselője a Magyar Élet Pártja színeiben. Lásd még a 112. jegyzetet is.

¹⁰⁹ Sebestyén Mátyás (Kotor, 1895–Vác, 1962): perlaki ügyvéd, a település első magyar főbírája, 1942-től kir. közjegyző. Emlékirata *Abogy én láttam...* címmel jelentek meg (szerk. Rokolya Gábor, Budapest 2016).

¹¹⁰ Belovich Ferenc hozzátartozóinak egy része Zala megye déli részén, míg egy testvére a jugoszláv területen lévő Kutjevóban élt, többnyire őt látogatta meg, olykor Zággrában is megfordult.

Muraközben, de különösen Csáktornyán a gazdasági élet zsidó kezekben van.¹¹¹ A gazdasági élet átállítása ügyben több ízben Pecsornik Ottó¹¹² országgyűlési képviselővel és Murai Frigyes ferencrendi áldozópappal¹¹³ keresett összeköttetést, akik részére utasításokat adott át.

Nagykanizsán 1941. évi december hó 6-án ünnepélyes keretek között Kormányzó Úr Ófőméltóságának a nevenapját megünnepelték. Erre az ünnepélyre muraköziek is meghívást kaptak. Ünnepi szónok Pehm József volt.¹¹⁴ Muraköziek 250 személylyel képviseltették magukat, akiket Grábár Lajos hiv. főtiszt is elkísért. A muraköziek zeneszóval jelentek meg Nagykanizsán, ott a trianoni szobrot megkoszorúzták, miszsiósház vendégei voltak és az ünnepély után este 9 órakor Csáktornyára, Muraközbe visszatértek.

Amikor a „Délvidék” (értve az alatt Muraközt is) visszatértét törvénybe iktatták,¹¹⁵ Grábár Muraközben felvonulások megtartását kérelmezte és kihangsúlyozta, hogy Muraköz lakossága a visszatéréssel kapcsolatban örömeinek adjon kifejezést és erről a m. kir. kormányt táviratilag értesítse.

Agrárföldek felülvizsgálatával kapcsolatban Muraközben a horvátok azt a propagandát terjesztették, hogy a magyar állam a kiosztott földeket¹¹⁶ a tulajdonosoktól el-

¹¹¹ A történelmi Zala vármegye területén 17 zsidó hitközség működött, ezek közül 1920 után a határ túloldalára került az alsólendvai, a belatinci és a csáktornyai hitközség. A hitközségnek Alsólendván 112, Csáktornyán 391 tagja volt 1942 és 1944 között. Számos korabeli dokumentumot közöl NÉMETH LÁSZLÓ–PAKSY ZOLTÁN, *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945* (Zalai gyűjtemény 58), Zalaegerszeg 2004.

¹¹² Pecsornik Ottó (1903–1945): mérnök és iparos, 1941-ben Csáktornya polgármestere (városbírája), 1941–1944-ben országgyűlési képviselő. A titói partizánosztagok etnikai tisztogatásának esett áldozatul.

¹¹³ Murai (egyes iratokban tévesen Muray) Frigyes (Tótszentmárton, 1913–Lansing [Michigan, USA], 1994): muraközi származású ferences áldozópap, teológiatanár, újságíró, nyelvész. 1939–40-ben a zalaegerszegi, 1940-ben a nagykanizsai rendházban, 1941. júniustól 1943. júliusig hitoktatóként és a muraközi magyar honvédség táborig lelkészeként Csáktornyán szolgált. 1943-tól 1945. augusztus 15-ig a ferences nyomda igazgatója volt Pápán. 1943-ban a Magyar Egyháziroldalmi Iskola tiszteletbeli tagjává választották, 1945-ben fonetikus orosz–magyar zsebszótárt adott ki. 1944-ben Horthy Miklós kormányzó Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki a Délvidék visszaszerzése érdekében kifejtett munkájáért. 1947-ben távozott a rendből és újságíróként dolgozott. 1953-ban adventista lelkészként hallgatta ki a politikai rendőrség. 1956-ban családjával együtt emigrált, 1959–68-ban könyvtáros, majd tanított. 1974-től 1978-as nyugdíjazásáig püspöki lelkész volt Phoenixben. (ÁBTL 3.1.9. 111.723 Dr. Murai Rezső Frigyes társai; *Hrvatski kalendar 2011*, Budapest 2011, 12. Razgovori s Frigyesom Murai, lásd sulinet.hu.)

¹¹⁴ A forrásokban és a helyi sajtóban nincs nyoma Pehm József szónoklatának, ami nagykanizsai helyszínen nem kizárt, ugyanakkor közismert volt, hogy Zalaegerszegen tartózkodott a református vallású kormányzó névnapjának megünnepelésétől.

¹¹⁵ A magyar parlament az 1941. december 16-án elfogadott XX. törvénycikkben rögzítette a Délvidék visszacsatolását a Magyar Szent Koronához.

¹¹⁶ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (1929-től Jugoszlávia) már a trianoni békeszerződés megkötése előtt megkezdődött és 1931/33-ig elhúzódott az agrárreform, a nagybirtokrendszer felszámolása. Azon magyar és német állampolgárok birtokait, akik 1918-tól kezdve nem éltek a délszláv államban, kisajátították

veszi és a grófoknak adja át. Ennek az ellensúlyozására Grábár azt az utasítást kapta, hogy a polgárság a valóságnak megfelelően tájékoztassék.

Horvátország egy éves fennállásának¹¹⁷ évfordulója alkalmával a csáktornyai és a perlaki járás főszolgabírájának utasítást vitt és az utasításnak megfelelően, mint megfigyelő másfél napot tartózkodott Muraközben.

Muraközben működő papok egytől-egyig mind horvát érzelműek, magyarellenesek. Teszik pedig ezt azért, mert Muraköz egyházmegyeileg még mindig a zágrábi érsekséghez tartozik. Magyarellenes propagandájuk ellensúlyozására egyházmegyei elszakítást célzó megmozdulást kellett Grábárnak elindítania. Küldöttségileg keresték fel a hercegprímás¹¹⁸ Ófőmagasságát, kérték őt arra, hogy Muraközben magyar apostoli helytartóság állíttassék fel.¹¹⁹ Szentatyától pedig Muraköz lakossága írásban kérje a zágrábi egyházmegyétől való elcsatolást. Jelenleg 24.559 aláírással ellátott folyamodványok állnak már rendelkezésre, melyek a Szentatya elé terjesztetnek.

Köztudomású, hogy Muraközben a kommün és a nyilas propaganda folyik. Mindkettő ügyben megállapításokat volt kénytelen eszközölni.

Stridóvár és környéke¹²⁰ németek által volt megszállva. Megszállás ideje alatt Grábár gondoskodott arról, hogy Stridóvár küldöttséget menesztett a csáktornyai katonai parancsnoksághoz, ahol jegyzőkönyvbe foglalták Stridóvár és környékének Magyarországhoz való visszacsatolását célzó kérelmüket.

Méltóságos Uram!

Tisztelettel jelentem, hogy ezek volnának nagyjában azok a dolgok, amelyekben Grábár Lajos hiv. főtiszt, Főispán, Alispán és Prelátus uraknak a rendelkezésére állt, s amelyekről a vezérkari főnök és a hadtestparancsnok tudomással bírt.

és meghatározott szempontok alapján szétoztották és/vagy haszonbérbe adták. A földreform gazdasági és etnikai céljainak megvalósítása érdekében belső migráció, munkaerő-áramlás és kolonizáció folyt. Az új telepések természetesen féltették földtulajdonukat egy államváltástól.

¹¹⁷ A Független Horvát Állam megalakulását a tengelyhatalmak támogatásával 1941. április 10-én hirdette ki Slavko Kvaternik usztasa tábornok a zágrábi rádióban. Hivatalosan ezt a dátumot tekintik az új nemzetállam megalakulásának, holott pár nappal korábban, április 7-én Csáktornyan Teodor Košak már kikiáltotta a Független Horvát Államot, ami az első ilyen akció volt az egész horvát etnikai területen.

¹¹⁸ 1927-től Serédi Jusztinián (Deáki, 1884–Esztergom, 1945) volt az esztergomi érsek.

¹¹⁹ Ehhez ösztönzést és egyfajta mintát adhatott, hogy XII. Piusz pápa 1941. június 1-jei hatállyal a Murán inneni vend vidék és híveinek egyházi irányítását – a maribori püspök és az érintett területek közötti kapcsolat ellehetetlenülésével indokolva – ideiglenesen Grősz József szombathelyi püspökre mint muravidéki apostoli kormányzóra bízta. Az ideiglenesség hatályáról a dekrétum úgy rendelkezett, hogy addig lesz érvényben, amíg az érintett plébániák kormányzatáról véglegesen nem gondoskodnak.

¹²⁰ Lásd a 84. jegyzetet.

A propagandára vonatkozó egyes lapokat, lappéldányt és a fényképeket azzal a tiszteletteljes jelentéssel terjesztem fel, hogy az utóbbiakat 8 napon belül visszaküldetni méltóztassék, mert azok Pehm József tulajdonát képezik¹²¹ és mert azokat nyolc napi használatra kölcsön adta át.

Zalaegerszegen 1942. évi június hó 2-án.

A kapitányság vezetője:
m. kir. rendőrkapitány.

6.

*Mindszenty József apátplébános levele – feltételezhetően – Hertelendy Béla¹²² ezredeshez
Zalaegerszeg, 1944. január 26.*

(PL, Esztergom, Mm., 29. doboz, eredeti, autográf fogalmazvány)

Méltóságos Ezredes Úr!

F. hó 24-én meghívásra részt vettem a perlaki járási levente papok értekezletén.

A kép, amit kaptam, általában kedvező. Azok, akik beszélik a nép nyelvét, kedvvel és eredményekkel dolgoznak.

A következők keresztülvitelét sürgősen kérném és javasolnám.

- 1.) Akik a nyelvet nem beszélik, kapjanak felváltást. Ilyen[ek] van[nak] a perlaki járásban is, de főként a csáktornyaiiban. A behívandók kikerülhetnének abból a névsorból, amelyet a kanizsai kurzuson állítottunk össze. Ajánlhatnám még Mundi János¹²³ gógánfai (Zala m.) káplánt, tart. táb. lelkészt. Ő ugyan még nem beszéli a muraközi nyelvet, de az őszön a Muraközbe vezényelt ezrednek volt a tábori lelkésze, megszerette a muraközi népet és viszont, már akkor hozzáfogott a nyelvtanuláshoz, túl is van a kezdeten és szívesen bővíti nyelvi ismereteit. Jelentkezett nálam és szívvel-lélekkel van a Muraközért.
- 2.) A kilométerpénzt (80 fillér) kapják meg a levente-papok. Jogos kíváncsi és bajos is kitérni előle.

¹²¹ A fényképalbum fennmaradt, lásd VFL VIII.25. Mindszenty József hagyatéka, 2. doboz, „Muraköz 1941”.

¹²² Hertelendy Béla (1882–1954): nyugalmazott huszár ezredes. Pehm Józsefet 1942. április 16-án Perlak díszpolgárává választották, együtt Horváth Ferenc nyug. vezérőrnaggyal, a járás országgyűlési képviselőjével és Hertelendy Béla ezredessel, a volt katonai parancsnokkal.

¹²³ Mundi János (Kótaj, 1916–Ajka-rendek, 1960): a veszprémi egyházmegye papja, 1941-ben szentelték.

- 3.) A kerékpárt, kérem, kapják meg ugyancsak sürgősen. Amíg a nagyobb katonaság ott volt a Muraközben, ló állott rendelkezésre. Ez megszűnt. 15–18 km-nyit körbe nem gyalogolhat, de a fontosabb foglalkozás helyett sarat dagaszt.
- 4.) A tábori püspökségtől [itt EGY olvashatatlan kifejezés – B. Ma.] elindultáig nem kapták meg kinevezésüket. Ez súlyuk, tekintélyük és kedvük rovására megy. Kérem ennek az elintézését!
- 5.) Dr. Beresztóczy Miklós pápai kamarás, min. osztályfőnök a jurisdictio ügyében kihallgatást kért kérésemre a nunciaturán. A kihallgatásra még nem hívták. Most más oldalról értesülök, hogy a nunciatura – ezt bizalmasan közlöm – érdeklődik levante-papjaink egyházi jellegű panaszai iránt. Ezért Perlakon latin írásba foglaltattam az ily irányú panaszokat egyénenként és ezeket illetékes helyre juttatom.
- 6.) Muraközben sok a panasz a magyar tényezőkre. A csendőrséget dicsérni halom. A legkevésbé kedvelt a tanítóság, főként a tanítónői kar. Ez nem tudja felmérni ottani szerepe jelentőségét. Szorítani kellene a katonaság részéről, hogy a botrányokban élőket egyszerre váltsák fel, mert mérhetetlenül ártanak. Ezek a magyarság becsületét rontják. Legalább 10-et kellene az ilyenekből felváltani; mégha nem is tudnak helyébe másokat küldeni. Inkább ne legyenek, mintsem ártsanak a nagy ügynek.

Fogadd kérlek M[éltó]ságos Ezredes Uram őszinte tiszteletemet, amellyel vagyok barátod és híved:

Z[ala]eg[ersze]g, 944. I. 26.

Mindszenty József
pápai [prelátus]
a Muraközi Bizottság
elnöke

7.

*Ignacije Rodić muraközi érseki helynök levele Angelo Rotta magyarországi nunciushoz
Szeleencebég, 1944. február 3.*

(Nadbiskupski Arhiv u Zagrebu, Fond Generalni Vikarijat
za Međimurju MV 38/1944, eredeti, aláírt és „Muraközi Érseki Helynökség
Up. Muraszerdahely” feliratú körpecséttel ellátott irat
[az eredeti helyesírást megőrző átírásban])¹²⁴

Őnagyméltóságú Nuncius Úr!
Kegyelmes Uram!

38 szám.

1944.

E napokban egy leirat érkezett a Kultusz Minisztériumtól Dr. Beresztóc[z]y Miklós¹²⁵ prelátus és miniszteri tanácsos aláírásával, melyben közli, hogy 15 levante pap van kirendelve Muraköz területére és egyúttal kéri részükre juriszdikció megadását úgy fiú és leány levante részére valamint mindazok részére, akik náluk gyónni akarnak, vagyis óhajtanak, továbbá e leiratban 16124/1944 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kéri az engedélyt plébánia templomokban, kápolnában, valamint ezeknek hiányában az iskola termekben. S végül kéri a fakultatem binandi¹²⁶ az egész Muraköz területére és pedig úgy, ahogyan ezt csak ők jónak látják a helyi plébános hozzájárulása nélkül. Az egész kérvény, vagyis a leirat kultuszminisztérium eredetű. Leküldött levante lelkészek még karácsony előtt elfoglalták a helyüket anélkül, hogy bárki is értesített volna engem a minisztériumi szándékról.

Muraköz ősidőktől fogva mindig a zágrábi érsekséghez, azaz egyházmegyéhez tartozott, melynek területén 99% horvát anyanyelvű lakosság lakik. Ép[p] ezt a tény[t] szem előtt tartván Ő szentséges Atyánk nem engedi, hogy ez másképp[p] is legyen a háború végéig. Ő azt akarja, hogy ez a háború végéig a zágrábi érsekséghez tartozzon, és csak a háború végleges eldöntése után lesz eldöntve az egyházmegyei terület is. Hogy ez valóban így van erről kaptunk hivatalos értesítést is az Ő szentséges Atyántól a zágrebi nuncius útján.

A kitártak alapján a zágrebi érsekséghez tartozó látja papság[gal] el a muraközi híveket mindenben ami illeti a lelki gondozását, ami is érthető, hisz ő a legnagyobb részben

¹²⁴ BEDŐK PÉTER doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) gyűjtése.

¹²⁵ Beresztóczy Miklós (Budapest, 1905–Budapest, 1973): katolikus pap, politikus. 1939-től 1948-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztségviselője, 1953-tól haláláig országgyűlési képviselő.

¹²⁶ *Binandi facultas* (lat.): napi két szentmise bemutatására vonatkozó engedély papoknak.

muraközi és teljesen bírja az ő anyanyelvüket, mert muraközi születésűek s így egyáltalán nincsen szükségük külön leveunte lelkészekre. Ők 15-en vannak és már jó formán végzik is a teendőiket *presumpta licentia*¹²⁷ és az egyházi hatóság minden tudta és engedélye nélkül. Ahogyan értesítve is lettünk, maguk a leveunte papok is hangoztatják, hogy ez mind a zalaegerszegi Mindszenty-Pehm József prelátus és plébános munkája és terve. Ő legalább is így oktatta őket, amikor egy tanfolyamot rendezett részükre Zalaegerszegen: „Ti csak menyetek oda, törjetekek minden hová, és ha az ottani papság nem is fogad szívesen benneteket, ti mégis csak menyetek oda, legyetek erőszakosan ot[t] és ha a misét sem engedik meg amihez joguk is van, ti mégis legyetek ott, figyeljetekek az ottani papság munkáját és mindenben értesítsetek engem.”

Kegyelmes Uram! Illő dolog e ez egy prelátus úrhoz, akiből állítólag veszprémi püspök is lesz? Ez egész biztos, hogy nem testvéri és atyai munka. Mi itt 32[-en] vagyunk, akik még eddig hála az Úristennek, mindenben elláttuk a mi jo és draga híveinket, muraközi népiunket és testvérünk. Mi természetes[en] ed[d]ig szívesen oktattuk őket és szentmiséket is szolgáltatunk részükre. Mindent tehát megadtunk nekik mindazt, amit csak a leveunte szabályok követelnek és előírják a mi a hit és erkölcsan minden katolikus embertől kíván. A helyzet[ben] csak az a rossz, hogy van itt egynéhány leveunte parancsnok, akik nagy nacionalisták és sehogyan sem bírják ki a horvát–muraközi papságot. Csak ezek a zalaegerszegi Mindszenty plébánossal forszírozzák és azon dolgoznak, hogy erőszakosan minden egyházi jog ellenére jöjjenek anyaországból az úgy nevezett leveunte papok. Természetesen, hogy ilyen felfogás mellett merészkedhetett a zalaegerszegi Mindszenty plébános itt egy pár esetben misézni és prédikálni anélkül, hogy jelentkezett volna nála[m] és kért volna engedélyt. Tehát erőszakkal mindenhol! Annak idején meg volt nekiünk ígérve, mikor követelték tőlünk a hűség-eskü letételét,¹²⁸ hogy az egyházi dolgokban nem fognak semmiféle nehézséget okozni úgy az itteni hatóság, sem pedig maga az állam, és tovább[b]ra is meglesz engedve az eddigi muraközi nyelvnek a használata az egyházi életben, úgy a szószéken, iskolában, gyóntatásban, és énekekben egyaránt. De sajnos ez csak szép ígélet volt, de a tettek másképp[p] bizonyítják. Most erőszakosan akarják mégis másképp[p].

Ígélet szép szó, de ha megtartják csak úgy jó! Mindenhol beszeretnének vezetni a magyar nyelvet úgy az iskolába, templomba és egyházi énekbe s ezáltal teljesen kiszoríttatni a szép muraközi-horvát nyelvet. Ez volna a fő és úgy látszik az egyedüli munkakör a leveunte lelkészeknek.

Ilyen aljas munka a pap testvértől pap testvér ellen nagyon bánt és nehezünkre esik.

¹²⁷ *Presumpta licentia* (lat.): vélelmezett engedély (annak feltételezésével járnak el a hivatalos engedély megérkezéséig, mintha az pozitív lenne, tehát az érintettek jóhiszeműek).

¹²⁸ 1941. augusztus 21.

Kegyelmes Uram! Hol vannak itt tiszteletben tartva és érvényben az egyház[i] törvények. Can. 196–204, 2334–2338, 872, 483–484, 804. Ezeknek a megszegése nem e vonya maga után úgy a suspenziót és excommunicációt?¹²⁹

A kitártak alapján, hogy ne soroljam fel a szép él[et]módokat az új levente lelkésszé, amely nagyon is ront a papi becsületből, mert néhányan úgy viselkednek, ahogyan semmi áron nem illő egy paphoz, ez igazi botrány. Talán azért is teszik ezt, mert katona ruhában járnak, mely nekik mintha megengedné az ilyen életmódot, de mi tudjuk, hogy a katona ruha is követeli az erkölcsi életet. Azt sem akarom említeni Excellenciádnak, hogy éppen itt Muraköz területén történt 1941 Úrnapi körmeneten, hogy egy néhányan annyira megfélelkeztek az egyházi szent dolgokban, hogy a Szentség előtt vitték Őnagyméltóságú kormányzó úr vitéz Hort[h]y Miklós képét vitték. Regnum Mariánumban vagyunk, Szent István eszméjét hirdetjük, de ennek értelmében meg kell adni az egyháznak[k], ami az egyházé, az államnak pedig, ami az államé. Ez a szent István eszméje. Muraközi népnek tehát meg kellene adni a maga szabadságát a szent István eszme értelmében. A kisebbségeknek megadni a magáét a jogi vallási szabadságát.

Kegyelmes Uram! Éppen ezen eszme értelmében kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék a mi muraközi papságnak a helyzetét figyelemben tartani és mindenhol támogatni, egyúttal kérem Excel[l]enciádat, szíveskedjék odahatni a legfőbb erre hivatott[t] közegre, hogy a levente papság azonnal itt hadja Muraköz területét és hogy a jövőben ilyen és ehhez hasonló esetek ne forduljanak elő.

Excel[l]enciádnak mély hálás köszönettel és alázatos tisztelettel vagyok.

RODICS IGNÁC
érseki helynök Muraköz területére.

Szelencehegy, 1944. II. 3.

¹²⁹ *Suspensio* (lat.): felfüggesztés, *excommunicatio* (lat.): kiközösítés.

8.1.

Angelo Rotta magyarországi nuncius válaszevele Ignacije Rodić muraközi érseki helynöknek

Budapest, 1944. február 11.

(Nadbiskupski Arhiv u Zagrebu, Fond Generalni Vikarijat za

Međimurju MV 45/1944,

eredeti, gépelt, aláírt)¹³⁰

N 325/44

Budapest die 11 Februarii 1944

Ill[ustrissi].me ac Rev[erendissi].me Domine,

Rite accepi tuam epistolam N. 38/44 diei I Februarii. Me valde dolet quod, ut ex ea constat, res eo pervenerint ut conflictui occasio dari possit, dum e contra, ex maiori comprehensione circumstantiarum temporis et loci, cum magna prudentia et spiritu conciliationis est procedendum. Tibi commendo quod, posthabita qualibet alia consideratione, unice bonum animarum prae oculis habeatur. Dum tam insufficiens est isthic numerus sacerdotum et juvenus, praesertim ista in regione, tot periculis exposita est ob ideologias falsas quarum propagatio tam subdole et acriter fit, undecumque auxilium veniat, ne juvenes a fide et a bonis moribus deficiant, etsi non omnibus numeris absolutum, non est tamen reiciendum sed potius libenter accipiendum.

Spero quod haec mea commendatio inutilis non erit, et omni bona voluntate satages ut res feliciter componatur. Id quod tibi ex corde, Deo favente, exopto.

Eo quo par est, obsequio gaudeo me subscribere

Dominationis Tuae Rev[erendissi].mae

*addictissimus in Xto*¹³¹

+ *Angelus Rotta archiep[iscopu]*

*Nuntius Ap[osto]l[i]cus*¹³²

Ill[ustrissi].mo ac Rev[erendissi].mo Domino Ignatio Rodics

Vicario Generali in

Muraköz

¹³⁰ BEDŐK PÉTER doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) gyűjtése.

¹³¹ in Xto = in Christo, azaz Krisztusban rövidítése.

¹³² Dólt betűkkel a kézírással írottak.

8.2.

A 8.1. számú forrás fordítása

*Angelo Rotta magyarországi nuncius válaszevele Ignacije Rodić muraközi érseki helynöknek
Budapest, 1944. február 11.¹³³*

N 325/44
Budapest, 1944. február 11.

Méltóságos és Főtisztelendő Úr!

Rendben megkaptam N 38/44 számú, február 1-jén kelt leveled.¹³⁴ Nagyon sajnálom, hogy, ahogyan az a levélből világos, a dolgok odáig jutottak, hogy a konfliktusra kínálkozna az alkalom, annak ellenére, hogy helyzet jobb megértése után bölcs megfontolással és a békét szem előtt tartva szükséges továbbvinni a kérdést. Azt javaslom, hogy minden más szempontot félretéve az emberek java lebegjen egyedül szemünk előtt. Mivel olyan alacsony ott a papok száma és a fiatalság, különösképpen abban a régióban, annyi veszélynek van kitéve a hamis ideológiák miatt, melyeket oly hangosan és határozottan harsognak mindenütt, hogy bárhol is érkezik segítség, azt, még ha nem is tökéletes minden szempontból, nem szabad visszautasítani, hanem örömmel elfogadni, nehogy az ifjak a jó erkölctől és a hittől eltávolodjanak.

Remélem, hogy tanácsom nem lesz haszontalan és minden jóakarattal azon leszel, hogy az ügy szerencsésen véget érjen. Ezt kívánom neked őszintén az Úr segítségével.

Örülök, hogy illő tisztelettel köszönhetem Főtisztelendőséget

odaadó híve Krisztusban
Angelo Rotta érsek
apostoli nuncius

Címzett: főtisztelendő Rodics Ignác muraközi érseki helynök

¹³³ Bara Péter tudományos munkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, ELKH) fordítása.

¹³⁴ A hivatkozott levél dátumát elírták: Rodics helynök levele nem február 1-jén, hanem február 3-án kelt.

9.

Mindszenty József veszprémi püspök levele Terbócz Miklós¹³⁵ kultuszminisztériumi tanácsosnak

Veszprém, 1945. augusztus 9.

(VFL I.I.44.a. Acta dioecesana, iktatott iratok 1504/1945, gépelt másodlat)

Kedves Barátom!

Alábbi levelet azzal a kéréssel küldöm meg Méltóságodnak, hogy a külügyminisztériumban olyan befolyásos tényező előtt szíveskedjél szóvá tenni, akitől remélhető volna, hogy a muraközi magyarokat érő atrocitások ügyében el fog járni.

„Nagyméltóságú Püspök Úr!

Fiúi bizalommal fordulok Kegyelmes Uramhoz, hallgassa meg kérésemet:

Pár napja érkeztem meg öcsémhez Gutorföldre,¹³⁶ Muraközből, Csáktornyról. Az összeomlás óta Muraközben borzalmas hónapokat éltünk át. Először is, az összes, 1941 óta beköltözött tisztviselőket, még az odamenekülteket is, minden bútortuktól, holmijuktól megfosztották s gyalog Letenyéig űzve kiutasították. Ezt a sorsot Kollarics¹³⁷ kollégám és én, mivel Muraközben születtünk s apáink is ott születtek – továbbá az orvosok, mivel szükség volt rájuk – nagy nehezen elkerültük. Most következtek részünkre a halálfélelemmel teljes hónapok sora. Ezrével börtönözték és börtönzik be az embereket, százával viszik ki őket. Az ottani kormányzat azonban az esetek 90–95%-ban csakis nemzetiségi kérdést ismer. Akik magyaroknak vallották magukat, vagy csak szimpatizáltak a magyarsággal, mind sorra kerültek és kerülnek. A volt falusi bírák legnagyobb részét kivégezték, többeket azon a címen ítélték halálra, hogy törvényhat.[ósági] bizottsági tagok voltak. Az iparosok, kereskedők legnagyobb része fogságban van vagy kivégezték. Bűnük: magyarok voltak. Ezt az ítélező bírák nyilvános falragaszokon elismerik, mert az ítéletet a fentivel indokolják. A börtönbüntetések is nagyon súlyosak: 10–15 év. Alig egy-két esetet ismerünk, ahol az ítélet 1–2 év. E mellett a 6 hónapnál súlyosabb ítéletek vagyonekobzással is járnak. Már pedig az ítéletek mind lényegesen súlyosabbak. Testvéröcsém, Behoinik Mihály¹³⁸ vaskereske-

¹³⁵ Terbócz Miklós (?–?): vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos, családja Muraközben földbirtokkal rendelkezett.

¹³⁶ Gutorföldre község Zala megyében, a Göcsejben. 1928-ban Pehm József itt is létrehozott egy kuráciát. A levélíró öccse: Behoinik/Behojnik Pál.

¹³⁷ Kollarics/Kollarits Ferenc (?–?): tanító előbb Botfán, 1941 szeptemberétől a csáktornyai elemi iskolában, 1943 áprilisától a csáktornyai állami tanítóképző intézet gyakorló iskola tanítója.

¹³⁸ Behoinik/Behojnik Mihály (?–?): vaskereskedő, 1941-ben a Baross Szövetség Csáktornyán is megalapított helyi szervezete elnökének választották, 1941–1944-ben Zala vármegye törvényhatósági bizottsági tagja, 1945-ben 20 év börtönbüntetésre ítélték.

dő szintén már három hónapja fogva van, a vizsgálóbíró halálbüntetést kért rá, még nem végezték ki, de békebeli értékben milliós értékű vasáru raktárkészletét elvették. Teszik ezeket a dolgokat Muraközben a legszélsőbb nacionalizmusból, akkor, amikor tiszta kommunizmust hirdetnek. Olyan esetet is tudok, hogy 20 éves kommunistákat is bebörtönöztek, csak azért, mert magyarok. Természetesen a fentiekhez pontos adatokkal és nevekkkel is szolgálhatok.

Nekem és családomnak a legutolsó időig semmi bajunk sem történt, részben azért, mert teljes életemben politikával sohasem foglalkoztam, csak a hivatásomnak éltem és ezért a város közönsége nagyon szeretett, – másrészt pedig a muraközi anyanyelvű tanítónövendékeket pártoltam, segítettem.

A legutóbbi napokban tudomásomra jutott, hogy újabb 50 magyar családot tesznek át a határon egy szál ruhában. Bizalmasan értesítettek, hogy az én nevem is az 50 között szerepel. Ekkor, szökve, bútoraim és holmim egy részét megmentve, sikerült családommal öcsémhez, Gutorföldre menekülnünk.¹³⁹

Maradok Nagyméltóságodnak fiúi bizalommal és tisztelettel
Gutorföldre, 1945. júl. 24.

Barabás Győző¹⁴⁰
a csáktornyai áll. tanítóképző-int.
gyak. isk. tan.”

Eddig a levél. Illetékes helyre juttatását kérem adatainak.
Fogadd, Méltóságos Uram, őszinte tiszteletem nyilvánítását:
Veszprém, 1945. augusztus 9.

veszprémi püspök

Méltóságos
Dr. Terbócz Miklós úrnak
miniszteri tanácsos
Budapest

¹³⁹ Mindszenty eddig emelte át a hozzá forduló menekült tanárember mondatait. A levél személyes pártfogáskéréssel folytatódik. Barabás Győző eredeti levelét lásd a publikált forrással egyező levéltári helyen.

¹⁴⁰ Barabás Győző (?–?): 1941-ig felsősegesdi, 1941 szeptemberétől csáktornyai elemi iskolai tanító, 1943 áprilisától a csáktornyai állami tanítóképző intézet gyakorló iskolájának a tanítója.

10.

Részlet Mindszenty József: Trianon című kéziratából

Budapest, 1972

(MMAL, 60. doboz, 1. dosszié, 62., 62b, 62c, 62d, 62e fol.

Géptelt kézirat a szerző eredeti kézírásos javításaival

[a Mindszenty József kéziratában szereplő betoldások és hivatkozások
a főszövegben és a jegyzetekben dőlt betűvel szerepelnek])

A megácsoló emberek és eszközök

Az első békeparancsnak létrehozója – a magyar védelem internáltsága idején – Wilson elnök¹⁴¹ gyengesége, elveinek, adott szavának feladása; Benes¹⁴² semmi eszköztől nem riadó gátlásnélkülisége, Clemenceau¹⁴³ miniszterelnök vak, kíméletlen szenvedélyessége és az egész békekonferencia földrajzi, gazdasági, jogi stb. tájékozatlansága. ~~Hamis adatokkal dolgozó rosszakarató háttér.~~¹⁴⁴ Ezzel aztán néhány érdekelt, *megvásárolt* és összetartó szakértő, úgynevezett titkár, visszaélt. *Hamis adatokkal dolgozó rosszakarató háttér.*

A fegyverek elültével néhány ember összeült, párját ritkító hatalommal és könnyedséggel. Megriadtak a rengeteg, terjedelmes adathalmaztól, amit senki nem őrzött ellen. Ilyenkor nagyon fontos a háttér. Így alkudtak, tüntettek el és nyestek meg államokat és népeket.

Wilson olyan felelősséget vállalt magára, mint kevés e világra született ember. Kaszba taszította a világot. Ezért felelőssége felülmúlja azt, amit egyszerű halandó el tud viselni.¹⁴⁵ – írja Alfred Capus.¹⁴⁶

¹⁴¹ Wilson, Thomas Woodrow (Staunton, Virginia, 1856–Washington, 1924): 1913 és 1921 között az Amerikai Egyesült Államok 28. elnöke.

¹⁴² Beneš, Edvard (Kožlany, 1884–Sezimovo Ústí, 1948): cseh politikus, Csehszlovákia második elnöke, Csehszlovákia létrehozásának legerőteljesebb hirdetője és megvalósítója.

¹⁴³ Clemenceau, Georges (Mouilleron-en-Pareds, 1841–Párizs, 1929): francia politikus, 1906 és 1909, majd 1917 és 1920 között miniszterelnök, a trianoni békeszerződés egyik fő megalkotója.

¹⁴⁴ Az eredetiben kézzel áthúzva.

¹⁴⁵ *Figaro*, 1919. febr. 10.

¹⁴⁶ Capus, Alfred (Aix-en-Provence, 1858–Neuilly, 1922): francia újságíró és drámaíró.

Pacifista volt – Freud¹⁴⁷ szerint nem; egy pillanatban hozta a világháborút. Egyoldalú ember, mint az egy könyvvű, egy emberű vezetők. Külügyi államtitkára, Lansing¹⁴⁸ szerint személyes sértésnek vette az ellenkezést.¹⁴⁹ Kidobta a világba a 14 pontot,¹⁵⁰ családoknak, hogy alig pár hónap múlva egytől-egyig cserbenhagyja őket, – Párizsban, a békekötésnél.

Ezek a vonások nem tették hivatottá a nemzetközi politikába beavatkozásra. Elmélete volt, de se gyakorlata, se hivatottsága.

Wilsont Tardieu¹⁵¹ és Masaryk¹⁵² vette le a lábáról. Lloyd George¹⁵³ és Clemenceau egész könnyedén bekerültek a hazug propaganda, főként Benes és R. Steton-Watson¹⁵⁴ hálójába. A titkárok állandóan dolgoztak informálásukon.

Világfigyelem övezi Wilsont. Azt gondolták, százmillió állam nevében beszél, pedig szenátusa akkor, már megtagadta, talán elméjének sem volt már ura. Hazatérve összeomlott. Hat hónappal előbb ez a szélütés¹⁵⁵ megváltoztatta volna a világ arculatát és jövőjét.¹⁵⁶

¹⁴⁷ Freud, Sigmund (Pölibor, 1856–London, 1939): zsidó származású osztrák neurológus és pszichiáter, a pszichoanalitikus iskola megalapítója.

¹⁴⁸ Lansing, Robert (Watertown, 1864–New York, 1928): amerikai politikus, Wilson elnök első kormányának második külügyminisztere 1915 és 1920 között. Mindszenty tévesen – szó szerint fordítva az angol *secretary of state* kifejezést – külügyi államtitkárnak titulálja.

¹⁴⁹ *Nicolson: Peacemaking. i.m. 200.* [NICOLSON, HAROLD, *Peacemaking 1919*. New York 1965.]

¹⁵⁰ Az amerikai elnök a wilsoni elvekként ismertté vált 14 pontját a szenátus és a képviselőház közös ülésén hirdette meg 1918. január 8-án a világháború befejezése, az eljövendő háborúk kizárása és Európa újjáépítése érdekében. Alaptétele, hogy a népek felett nem lehet úgy rendelkezni, mint holt javak felett, azoknak megvan a joguk a szabadsághoz, a sorsuk felett való szabad önrendelkezéshez.

¹⁵¹ Tardieu, André (Párizs, 1876–Menton, 1945): francia politikus, diplomata, 1929 és 1932 között három kormány élén miniszterelnök.

¹⁵² Masaryk, Tomáš Garrigue (Hodonín, Cseh–Morva örökös Tartomány, 1850–Lány, Csehszlovákia, 1937): cseh filozófus, politikus, Csehszlovákia egyik alapítója és első elnöke.

¹⁵³ Lloyd George, David (Manchester, 1863–Ty Newydd [Wales], 1945): brit politikus, 1916–1922 között miniszterelnök.

¹⁵⁴ Seton-Watson, Robert William (London, 1879–Skye, 1951): brit publicista, történész és politikai aktivista.

¹⁵⁵ Wilson 1919. október 2-án kapott agyvérzést.

¹⁵⁶ *Bainville: Etudes sur l'histoire de Prusse. 78.* [BAINVILLE, JACQUES, *Les Conséquences politiques de la paix* (A béke politikai következményei), Paris 1920; LAVISSE, ERNEST, *Études sur l'histoire de la Prusse* (Tanulmányok Poroszország történelméről), Paris 1879 és 1896.]

Amikor Wilson visszavonult, „Franciaország és Anglia rendezték újra a világot történelmük két legközepesebb államférfia: Clemenceau és Lloyd George által” – írja James Coquet.¹⁵⁷

Tudatlan volt Clemenceau. Poincaré¹⁵⁸ megállapítása; „Clemenceaunak egyáltalán fogalma sincs Közép-Európa jövőjéről. Rosszul ismerte a nagy kérdéseket és egyáltalán nem ismerte az iratokat.”¹⁵⁹

Így lett „a békeszerződés nagy vonalaiban műkedvelők munkája”.¹⁶⁰

Aki nem adta meg magát ennek a levegőnek, az úgy tehetett, mint az amerikai megbízott, Lansing: kiment. Nem tudta érvényesíteni meggyőződését és az elnök pontjait annak beképzeltsége és Benesék befolyása miatt. Egyszer Benes órákon át félrevezette a béke-konferencia megbízottait. *Lansing* nem bírta. „Ki a szabad levegőre! Megismertem a mérges gázok hatását! A béke-szerződések lesznek az új háború okai. Ez olyan biztos, mint nappalra az éjszaka.”¹⁶¹

Később egyesek hallgatása ellenében mások a tájékozatlanságot megvallották. Még a többenél világosabban látó Poincaré, a Nagykövetek Tanácsa elnöke is a szövetségesek ingadozásáról, a tárgyalások véletleneiről „és mulattató baklövéseiről” ír. De nem volt ereje a tudatlanság és ármány ellenében. Az olasz főmegbízott, Nitti¹⁶² szerint „az egyoldalú felvilágosítások” tették lehetővé a történelem-hamisításokat. „Olyasmit mondatnak” – Aldo Dami¹⁶³ szerint – „a történelemmel, amit az nem mondott”.¹⁶⁴

Anglia becsületes szándékú¹⁶⁵ képviselője, tehát főtényező, Lloyd George, ismeltelen beismeri magáról és a tárgyalókról, hogy „elégtelen és gyakorlatiatlan” (tehát

¹⁵⁷ *Figaro*, 29 mars 1951. – de Coquet, James (Bordeaux, 1898–Párizs, 1988): francia író, újságíró, 1921-től a *Le Figaro* riportere, 1945-ben haditudósító, az 1980-as években gasztronómiai rovatvezető.

¹⁵⁸ Poincaré, Raymond (Bar-le-Duc, 1860–Párizs, 1934): francia államférfi, 1912–1913-ban miniszterelnök, 1913–1920 között Franciaország elnöke, majd 1922-től 1924-ig és 1926-tól 1929-ig ismét miniszterelnök. Emlékiratai részeként *Victoire et armistice 1918* [Győzelem és fegyverszünet 1918] címmel 1933-ban Párizsban jelent meg a Mindszenty által hivatkozott műve.

¹⁵⁹ *Victoire et Armistice*, 399. 68.

¹⁶⁰ *Bainville: i.m.* 37.

¹⁶¹ *Les Négotiations de la Paix. London, 1921.* [LANSING, ROBERT, The Peace Negotiations: a Personal Narrative (A béketárgyalások – egy személyes látószögből), London 1921.]

¹⁶² Nitti, Francesco Saverio (Melfi, Basilicata, 1868–Róma, 1953): olasz egyetemi tanár, publicista, politikus, miniszterelnök és belügyminiszter volt.

¹⁶³ Dami, Aldo (1898–1977): svájci olasz újságíró, történész, a Genfi Egyetem földrajztudomány professzora, a Magyarországra hátrányos trianoni békeszerződés hangos nemzetközi bírálója.

¹⁶⁴ *Destin des Minorités. VII–VIII.* [DAMI, ALDO: *Destin des Minorités. Les Nouveaux Martyrs* (A kisebb-
ségek sorsa. Az új mártírok), Paris 1936.]

¹⁶⁵ Az eredetiben kézzel áthúзва.

megtévesztő) tájékoztatást kaptak. 1928. október 17-én a Queen's Hall-ban mondott beszédében: „voltak olyan szövetségeseink, akiknek minden bizonyítéka hazug volt és meghamisított. Hamis alapokon döntöttünk.”

Ugyanő – Lord Rothermere¹⁶⁶ (voltaképp Harmsworth) magyar kampánya után – így nyilatkozott 1936. július 27-én az angol alsóházban és a chicagói banketten az ott tartózkodó gróf Apponyi Albertnek,¹⁶⁷ aki a trianoni „béke”-konferencián védte Magyarországot. Felkészöntötte és azt mondotta: „A versaillesi szerződés igazságtalanság. Én vagyok a legutolsó, aki ezt a szerződést bármely részében is védi. Elfogultak és részrehajlók voltunk ama nemzetek iránt, amelyek oldalunkon küzdöttek és inkább voltunk készek elfogadni az ő adataikat, mint azokét, akik ellenünk harcoltak. Sajnálatlaltal kell bevallanom, hogy eme elhatározásunk sok igazságtalanságnak lett okozója. Magyarország egyes részeit odaítéltük Csehszlovákiának a megdönthetetlennek vélt statisztikánk alapján. Azóta azonban megjött az ellenbizonyíték; az, hogy ezek a területek csupa magyar képviselőt küldenek a cseh parlamentbe.” Elismeri, hogy kellő békehangulat nélkül ültek le tárgyalni, amikor a lelkek tele voltak gyűlölettel, ellenszenvvel. A tárgyalás végén pedig siettek, mert „nagyon költséges és veszedelmes volt a francia földön egy millió fegyveres, akinek semmi dolga.”

Elhitték, hogy a kis Ipoly hajózható; hogy Pozsony „századok óta tót város”.¹⁶⁸ (Később ugyanezek a sugalmazók elismerik, a New-Europe-ban¹⁶⁹ Pozsony magyar-német jellegét, de a csehek életbevágó kereskedelmi érdekből követelik.)

Földrajzból, történelemből, közgazdaságból a békekonferencia így vizsgázott elégtelen jegyre.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Harmsworth, Sidney Harold, azaz Lord Rothermere (Dublin, 1868–Bermuda, 1940): Rothermere első vikomtja, brit sajtómágnás és politikus, a brit pletykalap, a *Daily Mail* arisztokrata tulajdonosa. A lapban 1927. június 21-én, szombaton jelent meg a laptulajdonos „Magyarország helye a nap alatt” című cikke. A térképpel is illusztrált eszmefuttatásában a lord kiállt a trianoni békeszerződés revíziója mellett, s felajánlotta tollát és lapjait az ügy szolgálatában.

¹⁶⁷ Apponyi Albert, gróf (Bécs, 1846–Genf, 1933): politikus, miniszter, belső titkos tanácsos, nagybirtokos, az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője volt és ott beszédet mondhatott. Ezután vált nyilvánvalóvá, hogy a békekonferencia elé korábban és újonnan került nemzetiségi adatok között jelentős az ellentmondás.

¹⁶⁸ A határ megállapításánál a csehek állítólaga arra hivatkoztak, hogy az Ipoly és a Ronyva-patak hajózható nagy folyók, amelyek természetes határt alkotnak. Ez azonban csak egy utólagosan kitalált, Magyarországon a húszas évek végétől terjedő történet. Bővebben lásd ABLONCZY BALÁZS, *Trianon-legendák*, Budapest 2010.

¹⁶⁹ A *The New Europe* 1916 és 1920 között megjelent brit politikai folyóirat volt.

¹⁷⁰ Utána egy kézzel írt, majd áthúzott – „Ugyanaz a bíróság” kezdetű – rész, ami a kézirat más részében már szerepelt.

Ezt a helyzetet sietnek is a várományosok alaposan kihasználni: először néprajzi, majd stratégiai, gazdasági határokat követeltek. Végre már azt se tudják, mint ne kérjenek. A csehek eleinte csak a tót megyéket követelték. 1918. december 6-án 1,9 millió lakost (köztük 220.000 magyar), 1919. január 26-án 2,9 milliót (köztük 889.000 magyar) követeltek. Trianon már 3,5 millió lakost, köztük 1.085.000 magyart adott nekik.

Voltak még alantasabb tényezők is Magyarország megcsonkításában. Rengeteg pénz is dolgozott. Berthelot¹⁷¹ fivére az annexiós politika terén szerzett érdemeiért Erdélyben a román kormánytól magyar tulajdonostól elvett birtokot kapott *esze-veszett végeladással. No és az orosz, szerb, cseh sth. pénzek.*

Ilyen eszközökkel sikerült megalkotni a világháborút lezáró békék közt a legkeményebbet, legembertelenebbet és legigazságtalanabbat jogi és minden tekintetben. Beletették azt a teljesen alaptalan állítást, hogy Magyarország vétkes a világháború felidézésében és büntették itt a rettenetes megcsonkítással. (Szerbia Narodna Odbrana¹⁷² szervezete trónörököszt gyilkolt,¹⁷³ annexiót tervezett. Magyarország nem akart annexiót, Tisza gróf¹⁷⁴ miniszterelnök a háború kezdetén kijelentette.) *Az azóta feltárt* bécsi levéltárak már megdöntötték a Masaryk- és Benes-manővert.

Hogy balul sikerült a békemű, mutatja megalkotóinak, Wilson, Lloyd George, Briand¹⁷⁵ beismerése. Lloyd George már 1920. június 30-án kijelentette Vajda-Vojvoda¹⁷⁶

¹⁷¹ Berthelot, Philippe (Sèvres, 1866–Párizs, 1934): francia diplomata, a francia külpolitika egyik meghatározó alakja. Különösen aktív szerepet játszott az első világháború során és az azt követő időszakban Aristide Briand kormányzása alatt. Részt vett a Versailles-i békekonferencián, szerepe volt a trianoni békeszerződés feltételeinek kialakításában is.

¹⁷² Narodna Odbrana: szerb nacionalista szervezet, amelyet 1908. október 8-án hoztak létre Bosznia–Hercegovina osztrák–magyar annektálása miatt. Akkoriban az Ausztria–Magyarországon élő szerbek védelmével foglalkozott. A bíróság megállapítása szerint a Narodna Odbrana aktivistái is támogatták a trónörökös, Ferenc Ferdinánd elleni merényletet.

¹⁷³ Az első világháború közvetlen kiváltó oka az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének, Ferenc Ferdinánd főhercegnek és feleségének meggyilkolása volt Sarajevóban 1914. június 28-án.

¹⁷⁴ Tisza István, gróf (Pest, 1861–Budapest, 1918): politikus, országgyűlési képviselő, 1903 és 1905 között, majd 1913 és 1917 között miniszterelnök. Nevéhez fűződik az Osztrák–Magyar Monarchia belépése az első világháborúba. Az őszirózsás forradalom napján meggyilkolták.

¹⁷⁵ Briand, Aristide (Nantes, 1862–Párizs, 1932): francia politikus, a Harmadik Köztársaságban hat ciklus alatt tizenegy kormányt alakított. Miniszterelnöksége alatt, 1921. június 7-én hagyta jóvá a francia parlament a trianoni békeszerződést, amit ellenérzésekkel ugyan, de Briand is megszavazott.

¹⁷⁶ Vajda-Voevod, Alexandru (Alparét, Magyar Királyság, 1872–Nagyszeben, Románia, 1950; magyarosítva *Vajda Sándor*): erdélyi származású román politikus volt. Tagja volt a párizsi békekonferencián részt vevő román delegációnak, 1919–1920-ban, 1932-ben és 1933-ban, összesen mintegy 18 hónapig Románia miniszterelnöke volt.

román miniszterelnöknek: „A magyar követelések legnagyobb része jogos. Keresnünk kell a megegyezés módozatait.”¹⁷⁷ Briand 1921. június 7-én: „Elég egy pillantást vetnünk a térképre és máris megállapíthatjuk, hogy Magyarország új határai igazságatlanok”¹⁷⁸ Még Masaryk is megsokallja a zsákmányt: „Nagyon hajlandó vagyok figyelembe venni a jelenlegi határok revízióját Magyarország javára.”¹⁷⁹ *Persze csak mondta, de kellett mondania.*

De mutatják tények is. Az Egyesült Államok Kongresszusa nem fogadta el a trianoni békekötést, mint a wilsoni elvekkel merőben ellenkezőt. Nem fogadta el az új határokat. Helyette 1921. augusztus 21-én különbékét kötött Magyarországgal.¹⁸⁰ Ebből a lehetetlen trianoni határok hiányoznak. Megtagadta jóváhagyását a francia szenátus is. Bourgeois,¹⁸¹ de Jouvenel,¹⁸² [de] Lamarzelle¹⁸³ és De Monzio¹⁸⁴ [!] szenátorok felvilágosító adatai hallatára nagy volt a szenátus felháborodása. Paul Boncour,¹⁸⁵ Lénail,¹⁸⁶ Margaine¹⁸⁷ és Daniélou¹⁸⁸ előadó tiltakozik az elkövetett jogtalanságok ellen. Lamarzelle: „Mindazokkal szemben, akik Franciaország jövőjéért feláldozták gyermekeiket,

¹⁷⁷ Pozzi: i. m. *Századunk bűnösei*. 300 l. [POZZI, HENRI: *Századunk bűnösei*, Magánkiadás 1936]

¹⁷⁸ *Journal de la Chambre des Députés*. 259.

¹⁷⁹ *The XX. Century* 1930. aug.

¹⁸⁰ A köztudatban elterjedt az a vélekedés, hogy az Egyesült Államok nem írta alá a trianoni békeszerződést, de ez így nem igaz. Az USA – párizsi nagykövete révén – aláírta a békét, de a kongresszus nem ratifikálta, mint ahogy egyetlen más, az első világháborút lezáró békeszerződést sem. Ezért mindegyik országgal, így a Magyar Királysággal is külön kellett békét kötnie.

¹⁸¹ Bourgeois, Léon Victor Auguste (Párizs, 1851–Oger, 1925): francia Nobel-békedíjas politikus, a Harmadik Francia Köztársaság 32. miniszterelnöke, 1919-ben a Nemzetek Szövetségének első elnöke.

¹⁸² Jouvenel, Henry de (Párizs, 1876–Párizs, 1935): francia újságíró, szenátor, nagykövet Rómában.

¹⁸³ Lamarzelle, Gustave Edouard Louis de (Vannes, 1852–Párizs, 1929): 1883 és 1893 között Morbihan megye parlamenti képviselője, 1894 és 1924 között szenátora.

¹⁸⁴ Helyesen: Monzie, Anatole de (Bazas, 1876–Párizs, 1947): francia politikus, Lot-et-Garonne megye szenátora, több miniszteri tárcát is betöltött. Magyarbarát érveket hangoztatott a két világháború között is.

¹⁸⁵ Paul-Boncour, Joseph (Saint-ignan-sur-Cher, 1873–Párizs, 1972): francia szocialista politikus, 1909 és 1931 között nemzetgyűlési képviselő, 1931-től 1941-ig Loir-et-Cher megye szenátora, 1932–1933-ban a Harmadik Francia Köztársaság 72. miniszterelnöke.

¹⁸⁶ Lenain, Henry (Párizs, 1869–Laon, 1960): francia politikus, 1934 és 1936 között nemzetgyűlési képviselő.

¹⁸⁷ Margaine, Alfred (Sainte-Menehould, 1870–Rochechouart, 1953): francia radikális politikus, 1910 és 1942 között nemzetgyűlési képviselő.

¹⁸⁸ Daniélou, Charles-Léon-Claude (Douarnenez, 1878–Neuilly-sur-Seine, 1953): francia baloldali politikus, 1910 és 1936 között nemzetgyűlési képviselő.

restellem bevallani, hogy ilyen szégyenletes szerződést írok alá.”¹⁸⁹ Léon Blum¹⁹⁰ 70 szocialista képviselőtársával nemmel szavazott.¹⁹¹ *Ez a békeszerződés magában bordta a jövődő tragédiáit.*

BALOGH MARGIT

¹⁸⁹ *Journal* 1921. júl. 11. [1703.] – Megjegyzés: a francia szenátorok véleményét és azok forrását Mindszenty feltehetően Olay Ferenc: *Csonka-Magyarország batáiról* című tanulmányából merítette (Budapesti Szemle 219 [1930] 164–199), és nem a hivatalos közlönyből (*Journal Officiel de la République française* [Débats parlementaires: Sénat: compte rendu in-extenso], <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb328020951/date1921> – 2022. 06. 26.).

¹⁹⁰ Blum, Léon (Párizs, 1872–Jouy-en-Josas, 1950): francia szocialista politikus, 1936–1937-ben, majd még két alkalommal Franciaország miniszterelnöke, 1946–1947-ben a Köztársaság ideiglenes kormányzatának elnöke.

¹⁹¹ 1921. június 7-én a francia kamara mindkét háza megszavazta a békeszerződés ratifikálását (lásd ZEIDLER Miklós, *A Daniélou-misszió*, Századok 154 [2020] 4, 675–724.). A képviselőház 464:77 arányban szavazott mellette, a laptudósítások szerint az ellenzők valóban a szocialisták voltak (köztük Léon Blum), és néhány jobboldali képviselő.

II.
EGYHÁZMEGYÉK ÉS
EGYHÁZKORMÁNYZAT

„A ROSSZUL INFORMÁLT SZENTSZÉKTŐL A JÓL INFORMÁLTHOZ FELLEBBEZÜNK.”

Trianon egyházkormányzati következményei
a magyar sajtó tükrében

„Itt-ott felmerül egy-egy hír – vannak, kik gondoskodnak is ilyen hírek terjesztéséről –, hogy a római Szentszék nem mutat kellő megértést és jóindulatot a lesújtott magyarság ügye iránt. [...] Akik ismerik a Szentszék gondolkodását és gondjait, azok tisztában voltak a híresztelések valótlanágáról.”¹

Ez a néhány sor, amely 1921-ben jelent meg a katolikus sajtó zászlóshajójának számító napilapban, a *Nemzeti Újság*ban, mint cseppben a tenger, jól mutatja azokat az értelmezési kereteket, amelyeket a magyar sajtó Trianon egyházkormányzati következményeinek megítélése során alkalmazott. Ezt a rendkívül bonyolult és összetett problémahalmazt ugyanis a sajtó, világnézeti különbségektől nagyrészt függetlenül, szinte kizárólag nemzetpolitikai összefüggéseken keresztül szemlélte, ami, ismerve a közvélemény traumatizáltságának mértékét, a vereség kultúrájának természetét, természetesen nem is meglepő.²

A kortárs hírfogyasztók tisztánlátását emellett bizonyára az sem segítette elő, hogy – amint azt 1923-ban Czapi Gyula egy konkrét ügy kapcsán teljesen jogosan szövegezte – a budapesti napilapok „nagyrészt olyan tudósításokat közöltek, amelyek hemzsegek az egyházi jogi lehetetlenségektől és a tényeket félremagyarázzák. Elszomorító bizonyosságát szolgáltatott annak, hogy a keresztény újságírók az egyházi dolgokban mily járatlanok”.³ Az általános tájékozatlanság ékes példája, hogy amikor 1923 végén a Szentszék kinevezte a nagyváradi egyházmegye apostoli adminisztrátorává Bjelik Imre felszentelt püspököt, a budapesti sajtó jelentős része a fogalmak teljes összekeverésével már új megyéspüspökről tudósított.⁴ Az a néhány szerkesztőség pedig, amelyiknek egyáltalán feltűnt a terminológiai zavar, igencsak sajátos magyarázatokkal szolgált az olvasóknak; a konzervatív *Budapesti Hírlap* például a következőket írta: „Bjelic Imre,

¹ *A Szentszék jóindulattal viseltetik a magyarok iránt. Batthyány Vilmos gróf c. érsek nyilatkozata római útjáról*, *Nemzeti Újság*, 3 (1921. március 17.) 58, 2.

² HATOS PÁL, *Választott népek és a vereség kultúrája. Esszék a modern eszmetörténet vallásos kontextusainak köréből*, Budapest 2013.

³ CZAPIK GYULA, *A csanádi püspök ügye*, *Magyar Kultúra* 10 (1923) 3, 192.

⁴ Ezt a hibát katolikus lapok is elkövették. Lásd *Bjelic Imre lett Nagyvárad új püspöke*, *Nemzeti Újság*, 5 (1923. december 13.) 281, 6.

az új nagyváradi püspök, aki azért kapta az apostoli kormányzó címet, mert a megszállás alá került egyházterületek főpásztorai egyenesen Rómának vannak alárendelve.”⁵

Jelen tanulmányban az 1920 és 1924 közötti években lezajló sajtóvitákat követem nyomon, megvizsgálva azt, hogy az országos sajtó hogyan értékelte a trianoni béke következményeképpen végrehajtott egyházkormányzati intézkedéseket.

1. AZ ELSŐ SOKK: A FELVIDÉKI PÜSPÖKSÉGEK BETÖLTÉSÉNEK ÜGYE

Az 1918–1919-es összeomlást követően a magyar politikai sajtó munkáját számos tényező akadályozta. A lapkiadókna az állami hatóságok bizalmatlansága és a cenzúra mellett súlyos gazdasági nehézségekkel is meg kellett birkóznuk, így a papírellátás akadozásával (amely több alkalommal kérdésessé tette a budapesti napilapok megjelenését), és az ebből fakadó terjedelmi korlátozásokkal.⁶ Az első világháborút követő évek rendkívül felgyorsult eseményeivel a magyar sajtó sokszor csak nagyon nehezen tudott lépést tartani, és a helyzetet tovább rontotta a megszállt területekkel való kapcsolattartás ellehetetlenülése, a megbízható információk megszerzésének nehézségei. Mindennek fényében érthető, hogy 1920 őszéig a magyar sajtó Trianon egyházkormányzati következményeivel csak szórványos híradásokban foglalkozott, a problémakör átfogó bemutatására pedig szinte egyáltalán nem vállalkozott. Igaz ez még a jezsuita Bangha Béla által létrehozott katolikus kiadóra, a Központi Sajtóváltalatra is, amely 1919 szeptemberében indította meg politikai napilapjait, a keresztény párt orgánumának számító *Nemzeti Újságot*, valamint a könnyedebb hangvételűnek szánt délutáni lapot, az *Új Nemzedéket*.⁷ Az ekkoriban közölt információk jórészt a csehszlovák, illetve román fennhatóság alá került területeken a magyar főpásztorok és klerikusok által elszenvedett sérelmekről tájékoztatták a közönséget.⁸

Az egyházpolitikai kérdéskör először 1920 végén került hangsúlyosan napirendre. Az újonnan létrejövő Csehszlovák Köztársaság kezdeti politikáját határozott egyházellenes intézkedések – például a katolikus gimnáziumok államosítása, egyházi birtokok zár alá helyezése – jellemezték, a prágai vezetők Szlovákiában pedig a magyar nem-

⁵ *Az új nagyváradi püspök*, Budapesti Hírlap 43 (1923. december 13.) 281. 3.

⁶ BUZINKAY GÉZA, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Budapest 2016, 332–337; PAÁL VINCE, *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1919*, Budapest 2015, 50–82; KLESTENITZ TIBOR, *Sajtó és újságírás Trianon árnyékában*, Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után (szerk. Bódy Zsombor), Budapest 2018, 311–336.

⁷ KLESTENITZ TIBOR, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*, Budapest 2013, 199–201.

⁸ Például: *Halálra ítélték a csanádi püspököt az olákok*, Nemzeti Újság 2 (1920. február 19.) 43, 5; *A szegediek a csanádmegyei püspöki székből áthelyezését kérik*, Nemzeti Újság 2 (1920. február 28.) 51, 5; *A felvidéki papság tiltakozása*, Nemzeti Újság 2 (1920. március 7.) 58, 7; *Az ungvári zsupánságból*, Új Nemzedék 2 (1920. március 27.) 75, 5.

zetiségű püspökök eltávolítását és önálló, a magyar hierarchiától teljesen független egyházszervezet létrehozását kívánták elérni.⁹

1920 novemberének végén a magyar lapok átvették a prágai sajtóban megjelent híradást arról, hogy XV. Benedek pápa a csehszlovák kormány igényeinek engedve kinevezte az új, szlovák nemzetiségű püspököket a régióba: Kmetykó Károlyt a nyitrai, Blaha Mariánt a besztercebányai és Vojtassák Jánost a szepesi egyházmegyéek élére. A *Nemzeti Újság* erős kételkedéssel fogadta az információt, hiszen tudomása szerint az Apostoli Szentszék azt az álláspontot képviselte, hogy a békeszerződések életbelépése előtt nem rendezi az ügyet.¹⁰ A remek esztergomi kapcsolatokkal rendelkező liberális bulvárlap,¹¹ *Az Est* hasonlóan értékelte a helyzetet, és ennek alátámasztására részletesen írt Csernoch János bíboros, hercegprímás júliusban a Vatikánban folytatott tárgyalásairól. A hercegprímás ekkor azt kérte, hogy a békeszerződés életbeléptetése előtt ne rendezzék az elszakított területek egyházi adminisztrációját, valamint hogy a felvidéki egyházmegyéek továbbra is maradjanak meg az esztergomi érsekség keretében, és számos olyan analógiára hivatkozott, ahol az egyháztartományok nem estek egybe az államok határaival. *Az Est* szerint a hercegprímás nyáron azzal a benyomással tért haza Rómából, hogy érvei meghallgatásra találtak, ezért Esztergomot meglepetésként érte az új püspökök kinevezése.¹² Ez bizonyára meg is felelt a valóságnak, hiszen Csernoch később a püspöki konferencia ülésén kijelentette, hogy ő maga is csak a hírlapokból értesült a fejleményekről.¹³

Bangha Béla 1921-ben indította újra – a Tanácsköztársaság óta működésének szüneteltetésére kényszerülő – befolyásos folyóiratát, a *Magyar Kultúrát*. Ennek egyik szerzője az év elején a csehszlovák kormány részéről várható egyházpolitikai lépéseket latolgatta, és felhívta a figyelmet rá, hogy a határ túloldalán egyre több szó esik a nagyszombati érsekség föllállításáról. Ezt a politikai szándékot azzal magyarázta, hogy „a cseh hatóságok szerint véget kellene már egyszer vetni az esztergomi egyházmegye ottszakadt plébániái magyartüntetésének. Ez tagadhatatlanul erősmértékű”. Az információk szerint megtörtént például, hogy az egyik esperesi kerületben kitűzték a

⁹ RÁCZ KÁLMÁN, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1918–1938)*, doktori disszertáció, Budapest 2008, 49–50.

¹⁰ *Hír a felvidéki püspökök kinevezéséről*, *Nemzeti Újság* 2 (1920. november 24.) 277, 3.

¹¹ A lap segédszerkesztője, Szabó László számos esetben látta el Csernoch János bíborost tömegkommunikációs tanácsokkal, és egyfajta közvetítőszerepet töltött be Esztergom és *Az Est* tulajdonosa között. KLESENITZ TIBOR, *Szegény ember gazdag bagyateka. Szabó László levelezése mint a katolikus sajtótörténet forrása*, Uő, Fejezetek az egyházi sajtó történetéből, Budapest 2020, 45–54.

¹² *Kinevezték a Felvidék új püspökeit?*, *Az Est*, 11 (1920. november 24.) 277, 3. A lap értesüléseit a szakirodalommal összevetve kiderül, hogy *Az Est* információi a római tárgyalásokról alapvetően helytállóak voltak. TÓTH KRISZTINA, *Az apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (CVH III/1), Budapest–Róma 2021, 6; RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja*, 89–90.

¹³ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között* (DHhE 12–13), szerk. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, I, 69.

bérmálást, mire a helyi papság és a hívek nyilatkozatot adtak ki, miszerint „náluk csak abban az esetben legyen bérmálás, ha azt törvényes püspökük: Magyarország Hercegpálmása tarthatja. Erre kénytelenek voltak a bérmálási előkészületeket beszüntetni. Az ehhez hasonló incidenseket a nagyszombati tót érsekség felállításával akarják lehetetlenné tenni”.¹⁴

Az Est-csoporthoz tartozó, a legitimistákkal rokonszenvező liberális napilap,¹⁵ a *Magyarország* 1921 elején szintén a csehszlovák egyházpolitika mozgatórugóit próbálta megvilágítani. Elsősorban gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspök személyét állította a középpontba, akit még 1919 elején „a csehek méltóságából elűzték és súlyos terrorisztikus eszközökkel arra kényszerítették, hogy mondjon le. A csehek e püspökséget be akarják tölteni és azt vitatják, hogy amikor ők e területeket birtokba vették, jogot is nyertek ezzel arra, hogy az e területen lévő püspökségeket ők töltsék be.” A lap ezzel szemben igyekezett a magyar álláspontot támogató érveket felsorakoztatni. Hangsúlyozta, hogy a csehszlovák jogértelmezés téves, hiszen a magyar király főkegyúri joga a politikai változások dacára tovább él, így a püspökségek betöltésének joga most is az apostoli királyt illeti. Még fontosabb körülménynek ítélte, hogy „Batthyányt életveszélyes fenyegetésekkel és a legsúlyosabb terrorral kényszerítették arra, hogy a formális lemondást aláírja, és így e lemondásnak semmi jogi érvényessége sincs. Püspököt ugyanis nem lehet sem elmozdítani, sem lemondásra kényszeríteni.” Az újságíró tudomása szerint korábban Magyarországon mindössze három alkalommal fordult elő, hogy egy főpásztor lemondott püspökségéről, de ezekben az esetekben „életében nem új püspököt neveztek ki, hanem csak helyettest állítottak a helyére. Ez volt Mayer szatmári püspök, Ivánkovics roznynói püspök és Vaszary hercegpálmás esete.” Ezzel az állítással azonban a szerző már teljesen egyértelműen a politikai propaganda területére tévedt, hiszen a pápa valójában jogosult volt a püspökök elmozdítására. A felsorolt esetekben pedig – Mayer Béla megromlott egészségi állapota miatt kinevezése után el sem tudta foglalni püspökségét, Ivánkovits János adósságai és az egyházmegye vagyonának zárgondnokság alá helyezése után mondott le 1904-ben, Vaszary Kolos hercegpálmás pedig 1912-ben egészségügyi problémái és az uralkodó bizalmának elvesztése miatt kényszerült leköszönni tisztségéről – a megüresült püspöki székekre azonnal teljes jogú főpásztorokat neveztek ki.¹⁶ A *Magyarország* újságírója mindenestre bizonyítottan vélte, hogy a csehszlovák kormány egyházjogi alapon semmit sem érhet el, ezért szerinte Prága inkább azzal próbálta meg zsarolni a Vatikánt, hogy kérései elutasítása esetén hathatós támogatásban fogja részesíteni a huszita mozgalmat, amely elszakí-

¹⁴ *A tót püspökségek ügye*, Magyar Kultúra 8 (1921) 6, 382.

¹⁵ BUZINKAY, *A magyar sajtó és újságírás története*, 364.

¹⁶ Lásd a *Katolikus Lexikon* életrajzi szócikkeit az érintett főpásztorokról. Szatmáron Mayer Bélát 1906-ban Boromissza Tibor, Rozsnyón Ivánkovits Jánost 1905-ben Balás Lajos, Esztergomban pedig Vaszary Kolost 1912-ben Csernoch János követte.

taná a cseheket Rómától. Cikke lezárásaként azzal az információval igyekezett megnyugtani olvasóit, hogy Lorenzo Schioppa budapesti nuncius teljesen osztja a magyar álláspontot, ennek megfelelően tájékoztatja feletteseit, és „mert a magyar kormány és klérus sem hagyja a maga igazát, e kérdés még egyáltalán nincs eldöntve”.¹⁷

A közvéleményben élő optimista várakozásokra alaposan rációzott a három szlovák püspök felszentelésének híre, ami 1921. február 13-án történt meg Nyitrán. Somssich József gróf, Magyarország szentszéki követe pontosan tisztában volt a döntés várható hatásaival a hazai közhangulatra, és erre figyelmeztette is a pápai diplomácia vezetőit. „Hangsúlyoztam, hogy a Szentszék eljárása a lehető legrosszabb benyomást fogja nálunk kelteni, és az egyház autoritására is nagyon kártékonyan fog hatni. [Pietro] Gasparri és [Bonaventura] Cerretti, akinél szintén voltam, a kérdés ezen oldalát könnyen veszik, és ama reményüknek adnak kifejezést, hogy a közvélemény majd meg fog nyugodni” – írta a diplomata jelentésében.¹⁸

A magyarországi publicisták februárban valóban komoly sokkhatásként élték meg a Vatikán döntését, hiszen az nehezen volt összeegyeztethető világlátásukkal. A kortárs magyar közvélemény ugyanis Trianonra válaszként egyházi vonatkozásokban is felelevenítette az ősi toposzt a magyarság védőbástya-szerepéről. Eszerint a Kárpát-medencében a magyar nemzet jelenti a nyugati kereszténység utolsó mentsvárát az ateista és huszita csehek, illetve az ortodox románok és szerbek terjeszkedésével szemben, a Szentszéknek tehát, ha meg akarja védeni a katolikus érdekeket, más dolga sincs, mint hogy a magyar igényeket támogassa az utódállamokkal szemben. A közfelfogás a diplomáciai érvelésekbe is beszívargott: a Huszár-kormány XV. Benedek pápához 1920 januárjában intézett jegyzéke például arra figyelmeztetett, hogy a cseh huszitizmus a román és szerb ortodoxiával, illetve az orosz bolsevizmussal szövetségbe alá fogja ásni a térségben az egyház tekintélyét és a nép vallásos hitét. Magyarország pedig csak akkor tudja a nyugati kereszténység érdekeit megvédeni, ha megfelelő erkölcsi és anyagi erőforrásokkal rendelkezik. Az ország integritását tehát nem hatalmi fokmérőnek, hanem katolikus érdekeknek kell tekinteni.¹⁹ A szélesebb magyar közvéleményben a hasonló nézetek nagyon népszerűek voltak. Zadravecz István tábori püspök például az 1922-es katolikus nagygyűlés szónokaként nagy tetszésnyilvánítások közepette kijelentette: „míg katolikus a horvát, mindig veszélyezteti a szerb államot, míg katolikus a tót, a rutén, nem alszik nyugodtan a cseh. [...] a horvát, a tót, sváb és román, ha nem is tud magyarul, csak magyar az. És az integritásnak egy-egy oszlópa, megcsónkításunknak élő tilalomfája”.²⁰

¹⁷ *Harc a felvidéki püspökségekért. Schioppa nuncius a magyar főkegyúri jog mellett*, Magyarország 28 (1921. január 14.) 10, 1.

¹⁸ RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja*, 93.

¹⁹ Uo. 72.

²⁰ *Zadravecz püspök az igazi demokráciáról*, Nemzeti Újság 4 (1922. október 11.) 231, 3. A katolikus nagygyűlések jelentőségéről lásd GIANONE ANDRÁS–KLESTENITZ TIBOR, *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, Budapest 2017.

Nem meglepő tehát, hogy 1921 elején az új felvidéki püspökök kinevezése csalódottságot, sőt kifejezetten dühös reakciókat váltott ki a budapesti szerkesztőségekben. A konzervatív-liberális *Pesti Napló* szerzőjének véleménye szerint például: „A trianoni békeszerződés országunk politikai egységét csonkította meg, most a nyitrai installáció országunk egyházi egységét is véresre sebezte. [...] A csehek beavatkozásához a Szent-szék érthetetlen módon megadta a beleegyezést. Érthetetlen módon, mert hiszen a cseh aposztata állam kedvéért a keresztény Magyarország ezeresztendősi egyházi alkotmányát az új nyitrai püspök pápai megerősítése elpusztította. A Szent-szék ezzel a gyors intézkedéssel tönkretette az eddig épségben maradt egyházi térképünket és széttagolta a Nyitrára küldött pápai bullával a szívünkben megmaradt magyar térképet. Máról holnapra történt ez, ami annál feltűnőbb, mert az egyháztörténelemben szinte páratlanul áll. Történt már hasonló eset, de hosszas huzavona, egyezkedés, tárgyalás előzte meg.” A szerző hangsúlyozta, hogy a felvidéki helyzet változása befolyásolja az erdélyi egyházmegyék sorsát is, hiszen Bukarest mindent elkövet a magyar püspökök helyzetének gyengítésére, célja a konkordátum megkötése a Vatikánnal, ami kimondja a magyar püspökségek egyesítését és a bukaresti érsek alá rendelését.²¹

A pápa döntését több budapesti publicista is azzal próbálta megmagyarázni, hogy a Szent-szék egyszerűen nem volt a kellő információk birtokában. A *Pesti Hírlap* például Schioppa nunciust tette bűnbakká, aki a publicista szerint rácăfolt arra a várakozásra, amit a lelkes közvélemény hivatala elfoglalásakor támasztott vele szemben,²² és nem teljesítette megfelelően a feladatát, hiszen nem ismerte fel, hogy a felvidéki egyházszervezet változatlan fenntartása nem csupán magyar nemzeti, hanem egyházi érdek is.²³

A kiegyensúlyozottságra törekvő híradások és cikkek határozottan kisebbségben voltak. A katolikus sajtó részéről a *Nemzeti Újság* interjút készített a római tárgyalásai után hazatérő Batthyány Vilmossal, aki elégedettségének adott hangot. „Ísmételten volt alkalma a Vatikán intéző köreivel tárgyalni, kiknél sok jóindulatot és a magyar ügyek iránt minden irányban megértést tapasztalt.” Azt is hangoztatta, hogy XV. Benedek különösen kegyes volt vele, a hivatalos meghallgatásán túl egy alkalommal este külön is magához kérte, és élénk érdeklődést mutatott a magyar ügyek iránt.²⁴

Az *Est* szintén igyekezett realisabb képet nyújtani olvasóinak, és felhívta a figyelmet arra, hogy Prága fő célja a teljesen független egyházszervezet kiépítése, ez pedig egyelőre nem teljesült. Az *Est* szerint tehát a pápa döntése valójában kompromisszu-

²¹ *Magyarország egyházi térképének szétszakítása*, *Pesti Napló* 72 (1921. február 18.) 39, 3.

²² A nuncius 1920 októberében valóban igen lelkes fogadtatásban részesült Budapesten állomáshelye elfoglalásakor. ÉRSZEGI MÁRK AURÉL, *Magyarország és a Szent-szék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban*, Magyarország és a Szent-szék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (METEM Könyvek 84) (szerk. Fejérdy András) Budapest–Róma 2015, 75–84.

²³ *A felvidéki püspökségek*, *Pesti Hírlap* 43 (1921. február 20.) 41, 2.

²⁴ *A Szent-szék jóindulattal viseltetik a magyarok iránt. Batthyány Vilmos gróf c. érsek nyilatkozata római útjáról*, *Nemzeti Újság* 3 (1921. március 17.) 58, 2.

mos természetű volt: teljesítette ugyan a csehszlovák kormány kívánságát a szlovák nemzetiségű püspökök kinevezésével, de részben honorálta a magyar álláspontot is, hiszen a felvidéki egyházmegyéek továbbra is az esztergomi, illetve az egri egyháztartományokban maradtak. Ez a lap egyébként egyértelműen az olvasók minél pontosabb informálását, az egyházjogi kérdésekben való eligazodásukat szolgálta. Ezért annak kapcsán, hogy a pápa a volt beszercebányai püspököt auxumi és a volt nyitrai püspököt cyrhusi címzetes érsekké nevezte ki, *Az Est* biztosította olvasóit: „Természetes, hogy Radnay Farkas sohase fog elmenni az etiópiai szerencsenek közé, se Batthyány gróf az Eufrátesz menti beduinok közé, hanem csak a nagy titulust fogja viselni kárpótulásul az elvesztett püspöki székért és jövedelemért.”²⁵

Az első sokk elmúltával a liberális sajtóban is megjelentek árnyaltabb elemzések. 1921 szeptemberében a *Pesti Napló* már úgy látta, hogy, ha a határok változatlanok maradnak, akkor a Szentszéknek idővel mindenképpen újra kell rajzolnia a felvidéki egyházmegyéek térképét. „A mai feszült helyzet, amely az utódállamok lakosai között van, lehetetlenné teszi azt a régi egyházi joggyakorlatot, hogy az egyházmegyei határnak nem kellett szükségképpen országhatárnak is lennie.” A szerző a legnagyobb problémát az esztergomi főegyházmegye elszakított területeinek jövőjében látta, és – egyébként összhangban az 1921 augusztusában Érsekújváron megtartott magyar papi gyűlés kívánságával, amely már egy komáromi magyar püspökség gondolatát is felvetette²⁶ – úgy vélte, a legjobb megoldás az lenne, hogy hozzanak létre apostoli adminisztrátúrát, élén egy magyar és egy szlovák adminisztrátorral. „Amennyiben a Vatikán az elfoglalt cseh információkra hallgatva, másképp oldaná meg ezt a kérdést, vége-hossza nem lesz a differenciáknak és az egyházi irredentának.”²⁷

2. DIPLOMATIKUS MEGNYILVÁNULÁSOK ÉS ELSZÓRT DÜHKITÖRÉSEK, 1921–1924

A háttérben viszont a magyar katolikus egyház vezetői szintén egyre növekvő elégedetlenséggel figyelték a Szentszék intézkedéseit. Ennek jó példája Széchényi Miklós gróf nagyváradi püspök véleménye, aki 1921 februárjában, a püspöki kar ülésén mélységes csalódottságának adott hangot, és a közvélemény szerepének fontosságára figyelmeztetett, óvatosan utalva arra, hogy a cenzúra felszámolása esetén komoly sajtótámadások indulhatnak meg a Vatikán ellen. „Itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékkal, s figyelmeztesse eddigi politikájának veszedelmeire. Ha a magyar

²⁵ *Döntött a pápa a felvidéki püspökségek ügyében*, *Az Est* 12 (1921. február 8.) 30, 3.

²⁶ RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja*, 176–177.

²⁷ *A csehek új püspököket neveznek ki a megszállott Felvidéken*, *Pesti Napló* 72 (1921. szeptember 16.) 205, 3.

köztudatba átmennek a Szentszék intézkedései, s a közvélemény szabadon megnyilatkozhatnak, oly elementáris kitörésekre kell számítanunk, amelyek következményei előre nem láthatók” – figyelmeztetett.²⁸ A katolikus közszereplők és az egyházi sajtó azonban természetesen továbbra is igen óvatosan kezelték a kérdést, hiszen a Szentszék nyílt kritikája valójában nem lett volna sem ildomos, sem célszerű. Amikor például 1921 végén Fischer-Colbrie Ágost kassai püspököt a sajtó megkereste római útja kapcsán a tervezett nagyszombati érsekség ügyében, a püspök diplomatikusan kifejezte reményét, hogy a vatikáni diplomáciának az illetékes kormányok segítségével sikerülni fog ezt a kényes kérdést a lelkek javára megoldani.²⁹

Az egyetlen komoly kivétel ez alól a szabály alól egy különleges esethez kötődik: 1921-ben Martinovich Sándor nagy feltűnést keltve elhagyta a jezsuita rendet, és a veszprémi egyházmegye kötelékébe állt. Kilépésekor teljesen átértékelte korábbi munkáját, erősen kritikus és önkritikus véleményét pedig egy interjú keretében megosztotta a szabadkőművesekhez és polgári radikálisokhoz kötődő napilap,³⁰ a *Világ* olvasóival. Martinovich igen nyíltan beszélt a Vatikánnal kapcsolatban is, bizonyára sokak kimondatlan gondolatait megfogalmazva:

„A Szentszék tüntető barátkozása a győztes antanttal és a felvidéki püspökségek ügyének kezelése nem igen növelte a legyőzött és megalázott népünk lelkesedését Róma iránt. Méltányosabb bánásmódot és atyaiabb pártfogást várhattunk mi, Európa védőbástyája, Róma pajzsa, a kereszténység ezeréves sírokból fölhányt sánca, melyen megtört a félhold és a szkizma terjeszkedő hatalma. Csalódtunk. Az antant még nem osztotta fel Magyarországot, még meg sem állapította mai határainkat: a jezsuita generális már sietett felosztani minket a szlávok javára. Elszakította Pozsonyt és Nagyszombatot és odaajándékozta a cseheknek.³¹ Pázmány metropolisából, a magyar Rómából, vándortarisznyával a hónuk alatt ki kellett vonulniuk a magyar szerzetes-újoncnoknak, hogy Szegeden üssék fel ideiglenes tanyájukat, míg a Trnává-vá vedlett Nagyszombatba cseh aszkéták fiatal csapatja tartotta bevonulását a római páter generális jóvoltából. Valaki még szerzetes koromban feltette ezt a kérdést: »Vajon már Róma is azt a barbár elvet alkalmazza reánk: Vae victis!? [Jaj a legyőzötteknek] Hol keresse a letiprott keresztény magyarság azt a krisztusi nemzetköziséget, amely mindenkit testvérként átölel, ha azt Rómában nem találja meg?« És én nem tudtam neki megnyugtató választ adni, kitérőt pedig nem akartam.”³²

²⁸ *A magyar katolikus püspökökari*, 71.

²⁹ *Kassai püspök Rómában*, Magyar Kultúra 8 (1921) 128.

³⁰ BUZINKAY, *A magyar sajtó és újságírás története*, 286.

³¹ Włodzimierz Ledóchowski rendfőnök 1919. december 8-án alapította meg a jezsuita rend csehszlovák viceprovinciáját. BIKFALVI GÉZA, *A jezsuiták nagyszombati megtelepedése – szlovák szemmel*. <https://jezsuita.hu/a-jezsuitak-nagyszombati-megtelepedese-szlovak-szemmel/> (2022. 06. 29.)

³² LESTYÁN SÁNDOR, *Beszélgetés dr. Martinovich Sándorral*, Világ 12 (1921. november 13.) 255, 3.

Martinovich nyilatkozata azonban, mint említettem, kivétel volt, és a katolikus egyházi vezetők a nyilvánosság előtt továbbra is rendkívül visszafogottan nyilvánultak meg. Ugyanez a megközelítés jellemezte a katolikus sajtó irányvonalát is. Jó példa erre 1922 januárjából XV. Benedek pápa halálhírének közlése, amellyel kapcsolatban a *Nemzeti Újság* a következőket emelte ki: „Magyarország szomorú sorsát a Szentatya a legnagyobb részvétellel kísérte s magyar gyermekeinek fájdalmát mindig átérezte. Amikor legutóbb a csehek a felvidéki püspökségek betöltését kérték, XV. Benedek pápa ezt hármassal feltételhez kötötte, melyekkel a felvidéki volt magyar püspökök igényeit védte meg érelyesen. Magyarország iránti jóindulatát, roppant jótekonyságát s a magyar hadifoglyok ügyének segítését a magyar nemzetgyűlés külön is megköszönte a Szentatyanak.”³³

A hercegprímás az egyházkormányzati pozícióit érintő újabb csapást, a nagyszombati apostoli adminisztratúra létrehozását is példás fegyelmezettséggel viselte el. Amikor a *Nemzeti Újság* interjút közölt vele 70. születésnapja alkalmából, Csernoch beszélt ugyan a főegyházmegyéjét sújtó anyagi gondokról, jogainak korlátozásáról, ennek ellenére azonban igyekezett optimizmussal tekinteni a jövőbe. Az újságíró leírása szerint „Fájdalommal állapította meg a hercegprímás e tényeket, de 70 éve dacára teljes energiával és mindenre kiterjedő gondossággal rajta van, hogy az egyház ügyét Csonka-Magyarországon felvirágoztassa, sőt a Rómában is elismert tekintélyével őrökdi a megcsonkított haza és egyházmegyéje határain túl is a magyar katolikusok jövője felett”.³⁴ Amikor pedig 1923-ban ad limina látogatása után nyilatkozott a sajtónak, Csernoch hangsúlyozta, hogy XI. Piusz pápa „Ismeri fájdalmainkat, szenvedéseinket és egy igazán atyai szív szeretetével kívánja nekünk a jobb jövőndőt. Könnyekig meg voltam hatva, amikor a kihallgatás végén áldását fogadtam és hallottam utolsó szavait: Megáldom az egész Magyarországot”.³⁵ Csernoch igyekezett a kormány tekintélyét is megvédeni, ezért azt hangsúlyozta, hogy „Diplomáciai képviselőnk a Vatikánál helyzetének magaslatán áll és szépen dolgozik. Nagyrészt az ő felvilágosító munkájának tulajdonítható, hogy Róma egyházi körei előtt nem ismeretlenek a trianoni Magyarország egyházi viszonyai”.³⁶

³³ XV. Benedek és Magyarország, *Nemzeti Újság* 4 (1922. január 24.) 19, 3.

³⁴ A hercegprímás érseki megyéje megcsonkításáról, *Nemzeti Újság* 4 (1922. június 25.) 142, 5.

³⁵ Csernoch János hercegprímás visszaérkezett római útjáról, *Pesti Hírlap* 45 (1923. március 25.) 69, 2.

³⁶ Uo.

3. AZ 1924-ES EGYHÁZPOLITIKAI ESEMÉNYEK HATÁSAI A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYRE

A fordulópont 1924 tavaszán-nyarán érkezett el. Ekkor ugyanis rövid idő leforgása alatt több kérdésben is olyan egyházpolitikai döntések születtek, amelyeket a magyar közvélemény teljességgel elfogadhatatlannak tartott. 1924 májusában jelentek meg az első hírek arról, hogy a Szentszék Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspök lemondatására készül. A konzervatív *Budapesti Hírlap* egy ungvári levelezőjének írását közölte, amely szerint az egyházmegye hívei nem tudják elhinni a „képtelennek ható” hírt, hiszen ha a csehszlovák kormány nyomásának engedve a Vatikán eltávolítja a püspököt, azzal maga rombolja le a katolikus egyház tekintélyét és semmisíti meg a hívek bizalmát. „És hogy maradjon meg bizalma Rómában annak a klérusnak, mely azt tapasztalja, hogy saját püspöke állása is a vallástalan cseh hatóságok szeszélyétől függ?” – tette fel a kérdést a szerző, majd, mintegy az egyházmegye híveinek nevében, Luther Márton szavait idézve,³⁷ fellebbezését jelentette be a rosszul informált Szent-széktől a jól informálthoz.³⁸

Papp helyzete ekkor azonban már tarthatatlan volt: személyét a csehszlovák kormány politikai okok miatt nem tudta elfogadni, a Szentszéket pedig komolyan aggasztották a görögkeleti skizmatikus mozgalom helyi sikerei.³⁹ A magyar kormány ugyanakkor szerette volna a helyén tartani a püspököt, és ennek megfelelően igyekezett befolyásolni a Vatikánt. A magyar követ május végén tájékoztatta arról Gasparri bíboros államtitkárt, hogy Papp leváltása esetén a közvélemény elkeseredett reakcióira kell számítani, „amely sajtókampányban, parlamenti interpellációkban fog megnyilvánulni, mégpedig oly módon, mely az Egyház tekintélyét nagymértékben csorbítani alkalmas leend”. Szavainak nyomatékosítására azon nyomban átadott egy köteg újságot a bíborosnak, aki érdeklődése jeleként el is kérte a csomagot, igaz, egyúttal hangot adott azon gyanújának, hogy a cikkek jó részét maga Papp inspirálhatta. A Szentszék kisvártatva meghozta döntését: a püspököt 1924. július 1-jei hatállyal felmentették tisztéből, és egyidejűleg kinevezték az eperjesi és a munkácsi egyházmegyék Magyarországon maradt parókiáiból létrehozott apostoli kormányzóság élére. A dekrétum megdöböntette a budapesti kormányköröket, mivel az ország területét érintő egyházkormányzati rendelkezéseket a Vatikán a korábbi gyakorlattal szemben a magyar kormány megkérdezése nélkül hozta meg.⁴⁰

³⁷ Köszönöm GÁRDONYI MÁTÉ segítségét, aki felhívta a figyelmemet a történelmi párhuzamra.

³⁸ L. B., *Cseh befolyás a Vatikánban. Ungvári levél*, Budapesti Hírlap 44 (1924. május 18.) 95. 2.

³⁹ VÉGHSEŐ TAMÁS, *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015 (METEM Könyvek 84) (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015, 155.

⁴⁰ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 4. 1917–1925* (Collectanea Athanasiana; szerk. Véghseő Tamás), Nyíregyháza 2020, 648–649, 14.

Papp leváltását a magyar sajtó a Csehszlovákiának adott újabb érthetetlen vatikáni engedményként ítélte el.⁴¹ Az *Új Nemzedék* például a csehszlovák kormány által támogatott görögkeleti szizmatikus mozgalmak győzelmeként és „a politikai határokat nem ismerő katolikus egyetemesség” súlyos vereségeként értékelte a fejleményt.⁴² A *Pesti Napló* Papp magyarországi apostoli kormányzói kinevezését is nehezményezte, hiszen a jövőendő exarchátushoz egykori egyházmegyéjének mindössze egyetlen parókiája került húsz, korábban az eperjesi egyházmegyéhez tartozó parókia mellett, így logikusabbnak tartotta volna, ha a Vatikán a feladattal a hosszabb ideje Budapesten élő Novák Istvánt, a lemondott eperjesi püspököt bízta meg. „Aki ismeri a viszonyokat, megütközik Rómának ezen az intézkedésén. A pápai diplomácia valahogy nem egyöntetűen és azonos elvek alapján intéz el fontos kérdéseket, hanem vagy kapkod, vagy politizál, vagy rosszul van informálva, mert – ha ezek egyike sem tételezhető fel – szinte hihetetlen, hogy az apostolok utódaival, a püspökökkel esetről-esetre más-képp bántak el.”⁴³

Egyes orgánumok belpolitikai célokra is felhasználták az ügyet, hiszen meglátták a lehetőséget arra, hogy a közvéleményt nyugtalanító kérdést feszegetve gyengítsék a kormány tekintélyét. Az ekkor már ellenzékben lévő fajvédők napilapja,⁴⁴ a Zsilinszky Endre főszerkesztésével megjelenő *Szózat* például úgy vélte, hogy a munkácsi eseményekért végsősoron a Bethlen-kormány a felelős, hiszen nem tudott olyan hatékonyan lobbizni a Szentszéknél, mint a csehszlovák diplomácia. Bethlen István és kormánya ezen álláspont szerint „ezideig passzív szemlélője és néma tűrője volt a Rómából kiinduló olyan természetű intézkedéseknek, amelyek alkotmányunkat tekintetbe nem véve állították befejezett tények elé a magyar szuverenitást”.⁴⁵

A sajtóvisszhang teljesen egyöntetű volt, és ezúttal a keresztény párt hivatalos lapja sem tudta árnyalni a pápai döntés körülményeit. Ezt jelzi, hogy a *Nemzeti Újság* hatalmas késéssel, csak október végén tárgyalta részletesebben Papp ügyét, amelyet igyekezett szélesebb, közép-európai diplomáciai összefüggésekbe ágyazva bemutatni. A lap azt hangsúlyozta, hogy a Vatikán tisztán adminisztratív szempontokra tekintettel intézkedett, és kizárólag a hívek érdekei irányítják, tévedés lenne tehát azt hinni, hogy az intézkedés cseh nyomásra történt volna. „A Szentszék megfontoltan cselekszik s senki részéről befolyásoltatni nem engedi magát, sem a csehektől, sem a románoktól

⁴¹ *A Vatikán állítólag lemondatta Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspököt*, 8 Órai Újság 10 (1924. május 20.) 96, 8; *Papp Antal munkácsi püspököt lemondásra szólította fel a Vatikán*, Szózat 6 (1924. május 21.) 108, 2; *Vallási bolsevizmus az Erdős-Kárpátokban*, Budapesti Hírlap 44 (1924. június 15.) 116, 5–6; *Boszorkánypör a munkácsi görögkatolikus püspök ellen*, Szózat 6 (1924. június 15.) 128, 5.

⁴² *Papp Antal munkácsi püspök küzdelme a szizma ellen*, Új Nemzedék 6 (1924. június 15.) 118, 3.

⁴³ *Miért Papp Antal – és miért nem Novák István a görögkatolikus parókiák kormányzója?*, Pesti Napló 75 (1924. július 13.) 140, 6.

⁴⁴ BUZINKAY, *A magyar sajtó és újságírás története*, 361.

⁴⁵ *Róma eltávolította Papp Antal munkácsi püspököt*, Szózat 6 (1924. június 17.) 129, 5.

vagy a jugoszlávoktól. Politikumokat az egyházi ügyekbe keverni nem enged a Vatikán, kizárólag az Egyház érdekei irányítják.”⁴⁶

Június közepén tehát a rendkívül kritikus magyarországi sajtóvisszhangok alapján a budapesti nunciatúra érzekelte, hogy légüres térbe került, ezért közleményt jelentetett meg, amelyet a legtöbb napilap mindenféle kommentár nélkül közölt le. A szöveg a következőket tartalmazta: „Egyes lapok a minap hosszú cikkeket közöltek Papp Antal munkácsi püspöknek egyházmegyéje éléről való távozásáról. Azt is hangoztatták, hogy a Szentszék politikai nyomásra határozta el magát erre az intézkedésre. A pápai nunciatúra szükségesnek tartja kijelenteni, hogy az újságközlemények különböző adata nem felel meg a valóságnak és a Szentszéknek tulajdonított feltevés valótlan és célzatos. A Szentszéket erre az intézkedésre most is, mint mindenkor, kizáróan vallási és lelki okok késztették, amelyeknek bírása egyedül és kizárólag csak a Szentszék lehet és kell lennie.”⁴⁷

A szokatlanul kritikus hangok tehát ezúttal a pápai diplomácia ingerküszöbét is elérték. Ezt a sajtóközlemény mellett az is bizonyítja, hogy Schioppa nuncius június 19-én jelentést tett a bíboros államtitkárnak az „erőszakos” sajtókampányról, amelyet az ő értesülései szerint a miniszterelnökség sajtóosztálya inspirált, sőt az egyes cikkeket szerinte egyenesen a sajtóosztály helyezte ki a különböző lapokhoz. Az ellenzéki sajtó részvételét annak bizonyítékeként értelmezte, hogy a kormánynak nincs bátorsága nyíltan felvállalni a véleményét, és lehetetlennek tartja, hogy a közvélemény felismeri a különféle lapokat egyaránt érintő sugalmazást. A nuncius összességében úgy találta, hogy a Bethlen-kormány ebben az ügyben tisztességtelen magatartást tanúsított, és jelentéséhez csatolta a kérdéses újságcikkeket, sőt azok olasz fordítását is mellékelte.⁴⁸ A nuncius gyanúja bizonyára nem volt alaptalan, legalábbis erre utal, hogy a magyar külügyminisztérium a kérdéses cikkek közül kettőt a vatikáni magyar követ figyelmébe ajánlott, sőt kifejezetten utasította arra, hogy az egyik tartalmát ismertesse a bíboros államtitkárral.⁴⁹

A heves sajtóreakcióknak – ha minimális mértékben is – de volt kimutatható hatása a Vatikán döntéshozóinak és diplomatáinak gondolkodására. Gasparri bíboros például 1924. augusztus 4-én arról írt Schioppának, hogy az egyháznak a munkácsi püspök javadalmához tartozó tapolcai apátság ügyében nagyon óvatosan kell eljárnia, mivel nem szeretné, ha a Szentszék eljárása újabb sajtókampányra adna okot.⁵⁰ A prágai nuncius pedig 1924. szeptemberében egy magyar diplomatának megmutatta egy felterjesztését,

⁴⁶ L. K., *Sorozatos konkordátumtárgyalások folynak*, Nemzeti Újság 6 (1924. október 23.) 224., 6. A szöveget teljes terjedelmében lásd a tanulmány függelékében.

⁴⁷ *A nunciatúra megcáfolja a munkácsi püspökről terjesztett bíreket*, Új Nemzedék 6 (1924. június 21.) 122., 1; *Papp Antal munkácsi püspök távozása*, Nemzeti Újság 6 (1924. június 21.) 121., 6.

⁴⁸ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 670–671.

⁴⁹ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 664. 665.

⁵⁰ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 699.

amelyben egy csehszlovákiai magyar papnevelde felállításának támogatása mellett érvelt, hangsúlyozva: „reméli, hogy a Szentszéknek ez az intézkedése azt az elkeseredést, melyet Papp elmozdítása és a kolozsvári minorita templom elajándékozása idézett elő, némileg enyhíteni fogná”.⁵¹

Ez utóbbi egyházpolitikai esemény 1924 júniusában történt, amikor a román sajtóban megjelentek az első hírek arról, hogy az Apostoli Szentszék a román görögkatolikus egyháznak ajándékozta a kolozsvári minoriták vagyonát. A magyar sajtó szerint az esemény komoly sokkhatást váltott ki Erdélyben, a *Budapesti Hírlap* például azt írta, hogy a kolozsvári magyarság úgy megtántorodott a hírre, mintha fejbe vágták volna. A publicista szerint az ügy azt jelezte, hogy a Vatikán kezd krónikus rosszul informáltságban szenvedni, hiszen lépései az egyetemes katolikus érdekeket is veszélyeztetik. Romániát ugyanis nem lehet efféle ajándékokkal lekenyerezni: a magyar értékek eladományozása nem hoz politikai hasznot az egyháznak, ellenben alkalmas rá, hogy lerombolja a romániai magyar katolikus társadalom Rómába vetett hitét.⁵² A *Szózat* még harciasabban fogalmazott meg egy nagyon hasonló gondolatmenetet: „Ismételjük, nem tudjuk, miféle befolyások érvényesülnek a Vatikánban. De azt tudjuk, hogy semmiféle magyar vagyon odaajándékozásával nem teszi katolikussá az oláh néptömegeket. A Keletből Nyugatot soha nem csinál. Addig hű fiai ezek csak Rómának, amíg várhatnak tőle valamit, de mihelyt többet ígér Bukarest, szó nélkül hátat fordítanak. Ilyen kétes kilátásokért igazán kár a megszállt területek és Csonka Magyarország ezeréves katolikusságának lelkéből a Róma iránti bizalmat kiölni.”⁵³

Mint ez az epizód is jelzi, a magyar közvélemény figyelme egyházpolitikai téren Románia irányába kezdett áthelyeződni. A kulisszák mögött a román állam már 1920 óta törekedett konkordátum megkötésére a Vatikánnal, amelynek keretében a magyar püspökségek számának csökkentése volt a fő célkitűzése. A lassan haladó, többször megszakadó tárgyalások 1924-ben fordulatot vettek, miután a bukaresti nuncius új, a románok szempontjából kedvező tervezetet dolgozott ki.⁵⁴

A Bethlen Istvánhoz közelálló napilap,⁵⁵ a *8 Órai Újság* július elején hosszú összeállítást közölt az erdélyi egyházpolitikai helyzetről. Eszerint az ottani katolikusok nem tudják megérteni, hogy az egyházi jogokra egyébként olyan kényes Vatikán miért épp a Kárpát-medencében engedi meg, hogy a katolikusok rovására más közösségek (a huszitizmus, illetve a román görögkatolicizmus) erősödjenek meg. A cikk szerint az erdélyi katolikusok közül egyre többen látják úgy, hogy „Róma teljesen magára

⁵¹ Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 716.

⁵² A Vatikán a minorita rend kolozsvári ingatlanait a románoknak ajándékozta, *Budapesti Hírlap* 44 (1924. június 21.) 121, 2.

⁵³ A tájékozatlan Vatikán, *Szózat* 6 (1924. július 16.) 153, 2.

⁵⁴ MARCHUT RÉKA, *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, *Pro Minoritate* (2014) 4, 159; MARTON JÓZSEF, *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, *Erdélyi Múzeum* 57 (1995) 1–2, 50–59.

⁵⁵ BUZINKAY, *A magyar sajtó és újságírás története*, 358.

hagyja őket és a Vatikán e közönyének a következménye az a mozgalom, amely az egyháztól való elszakadást célozza, és amely az »el Rómától« jelszóval ajkán egyre nagyobb mértéket ölt”. Ezt az információt a *8 Órai Újság* egy meg nem nevezett szakértő megszólaltatásával is igyekezett hitelesíteni, aki elmondta, hogy megdöbbenéssel figyeli a Szentszék politikáját, amely eddig az egyházra nézve is csak káros gyümölcsöt hozott. A szakértő szerint a Vatikán, minden jóhiszeműsége dacára, még mindig nem ismeri ki magát megfelelően a Trianon után a Kárpát-medencében bekövetkezett kaotikus egyházpolitikai helyzetben, és ezen az sem segít, hogy információit főleg az utódállamok elitjétől szerzi be. Ők pedig nagyon is tisztában vannak azzal, hogy a katolicizmus a magyarság számára a legfontosabb összekötő erő, ezért igyekeznek minden lehetséges eszközzel megtéveszteni a Vatikánt, amely így kevesebbet tud a térség viszonyairól, mint mondjuk Ausztráliáról. Úgy vélte továbbá, hogy a magyar katolikus vezetők nem kísérelték meg megfelelő módon ellensúlyozni a „céltudatos aknamunkát”, és tétlenül nézik a fejleményeket, ezért cselekvésre szólította fel őket.⁵⁶

Mint említettem, a *8 Órai Újság* szorosan kötődött Bethlen Istvánhoz, ezért valószínű, hogy a cikk a kormány sugalmazására készült, amelynek továbbra is érdekében állt demonstrálni a magyar közvélemény elkeseredettségét határon innen és túl; de a miniszterelnöknek egyben hasznára válhatott a felelősség megosztása, a magyar egyházi elit elégtelennek ítélt lobbitevékenységével szembeni kritika megfogalmazása. A *8 Órai Újság* cikke tehát propagandacélokat is szolgált. Ezt valószínűsíti egy további tényező: amikor a *Pesti Napló* augusztusban interjút készített Bjelik Imre nagyváradi apostoli adminisztrátorral, ő kijelentette, nem tud róla, hogy egyházmegyéjében a hívek végső elkeseredettségükben már a Rómától való elszakadást követelnék. Igaz, ehhez hozzátette: „Ha azonban erkölcsi és anyagi birtokállományainkat nem biztosítják s a feldarabolt katolicizmus veszélybe jut, a helyzet alkalmas lesz arra, hogy agitáció tárgyává fadjon s felő, hogy izgatási anyaggá használják fel.”⁵⁷

A hazafias elköteleződésüket bizonyítani kívánó magyar közszereplők számára a budapesti nuncius – 1921-hez hasonlóan – ezúttal is kényelmes célpontot jelentett (miközben a román diplomácia 1923-tól Schioppa „túlzott magyarbarátsága” miatt tiltakozott a Vatikánnál⁵⁸). Urmánczy Nándor, az irredenta mozgalom atyja a *Pesti Hírlap* 1924. július 13-i számának címlapján jelentette meg túlfűtött érzelmekben bővelkedő cikkét. Ebben úgy vélekedett, hogy a magyar közvéleményt nem foglalkoztatta iga-

⁵⁶ *Róma egyházpolitikája elkeseríti az erdélyi magyarságot*, 8 Órai Újság 10 (1924. július 2.) 130, 4. A szöveget teljes terjedelmében lásd a tanulmány függelékében.

⁵⁷ Bjelik Imre nagyváradi püspök nyilatkozik a romániai magyar katolikusoknak a konkordátum ellen való barádságáról, *Pesti Napló* 75 (1924. augusztus 24.) 174, 2.

⁵⁸ JOHAN ICKX, *Nem, nem, soha! – En nem politizálok... Lorenzo Schioppa távozása Budapestről*, Dai Rappor-ti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925. Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925 (szerk. Somorjai Ádám OSB; Nunciusi jelentések 1), Budapest 2020, 33.

zán komolyan a kolozsvári minoriták ügye: elmaradt a tiltakozás a nemzetgyűlés, a keresztény jelszavakat hangoztató pártok, de még a főpapság és a katolikus intézmények részéről is. Urmánczy mindezt azzal magyarázta, hogy a rossz hírek áradatába mostanra már teljesen belefáradt a magyarság. Ezért riadóztatni akarta a közvéleményt, és mozgalmat kívánt indítani az elajándékozott erdélyi magyar egyházi vagyon visszakövetelésére. Első lépésként pedig felszólította a budapesti nunciust, hogy végre tájékoztassa megfelelően a rosszul informált Szentszékét. „Cseh hitetlen kormányzat, nagy-orosz egyházi propaganda, görögkeleti oláh és szerb államhatalom támadja a megszállott területek katolikusait. Mert ott katolikus és magyar egyet jelent. Ne álljon a Vatikán is azok közé, akik katolikus papokat és szerzeteseket botoznak, üldöznek és börtönbe vetnek azért, mert magyarok”⁵⁹ – indokolta kérését.

A budapesti sajtó továbbra is napirenden tartotta az erdélyi egyházpolitikai kérdéseket, elsősorban a nagyváradai püspökség megszüntetésére vonatkozó román terveket.⁶⁰ A magyar kormány pedig – részben az erdélyi katolikusok javaslata nyomán – sajtókampányt indított a nemzetközi sajtóban, amelynek eredményeként egyes olasz, francia, német és svájci katolikus lapok tiltakoztak az erdélyi magyar egyházmegyéék megszüntetésének szándéka miatt.⁶¹

4. ÖSSZEGZÉS

Mint láthattuk tehát, a magyar nyilvánosság a húszas évek első felében ragaszkodott ahhoz az elképzeléshez, hogy a magyarság és az egyetemes katolicizmus érdekei azonosak, ezért a Vatikántól feltétlenül elvárható a magyar igények érvényesítése. Ez azonban illúziónak bizonyult, hiszen a Szentszék maga kívánta eldönteni, hogy mit tart egyetemes katolikus érdeknek, és hogy hogyan biztosítsa az ingatag politikai helyzetbe került Kárpát-medencében a különféle nemzetiségű hívek pasztorálását, valamint az egyházkormányzati egységek működőképességét.⁶² Amint azt Barcza György vatikáni követ egy 1928-as naplóbejegyzésében (tehát szigorúan csak magánhasználatra) megfogalmazta: „Minket a Pápa és a Szentszék igen szeret, az ember mást

⁵⁹ URMÁNCZY NÁNDOR, *A kolozsvári ajándék. Schioppa nuncius figyelmébe*, Pesti Hírlap 46 (1924. július 13.) 140. l.

⁶⁰ Néhány fontosabb cikk a kérdésről: *Mi lesz a nagyváradai püspökség magyar részével? A nagyváradai püspökség megszüntetésének következményei. Beszélgetés dr. Kollányi Ferenc jáki apáttal*, Pesti Hírlap 46 (1924. augusztus 3.) 158. 4; *Bjelik Imre nagyváradai püspök nyilatkozik a romániai magyar katolikusoknak a konkordátum ellen való barcáról*, Pesti Napló 77 (1924. augusztus 24.) 174. 2; *A szentszék elvette az erdélyi minoriták nagybányai birtokát is. A pápa adományai lehetővé teszik két új, görögkatolikus püspökség felállítását*, Pesti Napló 77 (1924. augusztus 28.) 177. 4.

⁶¹ MARCHUT, *A román konkordátum*, 160.

⁶² TÓTH, *Az Apostoli Szentszék és Trianon*, 7.

se hall, mint a »notre chère Hongrie« [nagyon kedves Magyarországunk] etc. etc, de azért soha semmiféle tekintetben nem teszik meg azt, amit a magyar kormány kíván vagy kér, hanem teljesen az Egyház egoisztikus érdekeit tartják szem előtt, füttyülve arra, hogy haragszunk-e vagy sem.”⁶³ A Bethlen-kormány, miután lassan felismerte, hogy a Szentszékkal szemben igen korlátozott eszköztárral rendelkezik saját érdekeinek érvényesítésére, elkezdte tudatosan alkalmazni a sajtót, hiszen, mint láthattuk, a közvélemény felháborodása – még ha rendkívül korlátozott mértékben is – olyan tényezőnek számított, amit a vatikáni diplomácia hajlandó volt tekintetbe venni.

Ezeknek a realitásoknak a beismerése azonban kétségtelenül nehéz feladat volt, és, hasonlóan Trianon sok más következményéhez, egyfajta gyászunkát, a veszteség tudatosítását kívánta meg a közvéleménytől. Annak a ténynek az elfogadását, amit a magyar sajtóban csak nagyon ritkán fogalmaztak meg olyan egyszerűen, nyíltan és egyértelműen, mint a legitimista napilap, a *Magyarság* 1924. december 3-i számában: „A Vatikán nem sokat törődik a mi állami és nemzeti érdekeinkkel.”⁶⁴

FÜGGELÉK

I.⁶⁵

Róma egyházpolitikája elkeseríti az erdélyi magyarságot.

Az utódállamokban a katolikus egyház egyre nagyobb tért vesz befolyásából. – Elszakadási mozgalmak Erdélyben. – Miért nem tiltakozik az egyházi vagyonok kisajátítása ellen a Vatikán?

(8 Órai Újság, 10 [1924. július 2.] 130, 4.)

Saját tudósítónktól.

Kolozsvár, július 1.

A megszállt területek katolikus lakossága – és itt nemcsak a magyar, hanem az egyéb nemzetiségű lakosok is értendők – nagy megdöbbenéssel, izgalommal, sőt elkeseredéssel szemléli azt a politikát, amelyet a Vatikán az utóbbi években a megszállott területeken folytatott, és amely érthetetlen módon *koncessziókat*⁶⁶ tesz a katolikus egy-

⁶³ MARCHUT, *A román konkordátum*, 162.

⁶⁴ *A tótok Pozsony székbellyel önálló érsekséget követelnek*, *Magyarság* 5 (1924. december 3.) 258, 8.

⁶⁵ Kiemelések az eredetiben.

⁶⁶ Engedményeket.

ház érdekeivel szemben azoknak a vallásoknak, amelyek a megszállott területeken túlsúlyban vannak, és ha nem is minősíthetők államvallásnak, mindenesetre terjeszkedésüknek minden kedvező feltételét biztosítják az utódállamok. Nem tudják megérteni ezek a katolikusok, hogy az egyház, amely különben annyira féltékeny, ilyen-olyan túlzott lelkiismerettel gondoskodik a világ minden részében hívőinek érdekeiről, miért éppen itt hanyagolja el ezeket az érdekeket és miért engedi, hogy Csehországban a huszitizmus, vagy a skiz[ma], Romániában pedig a görögkatolikus oláh egyház fejlődjön és erősbödjék a katolicizmus rovására?

Sorozatos események igazolják ezt az érthetetlen magatartását a Vatikánnak. Hiszen igaz, hogy az utódállamok katolikus lakossága jórészt abból a magyarságból kerül ki, amely a megszállott területeken mindenütt, mint kisebbség szerepel és hogy így a katolikus egyház érdekeinek sérelmei elsősorban az utódállamok sovén nemzeti politikájának terhére írandók. De az egyház, mint a történelem számos példája igazolja, a múltban mindig módot tudott találni arra, hogy *minden nemzetiségi kérdéstől függetlenül, sőt az ilyen kérdésekkel szemben is megoltalmazza* a számára mindenekfelett fontos egyházi érdekeket. *Ez az erély és gondosság azonban most sajnálatos módon hiányzik.*

Papp Antal ungvári magyar görögkatolikus püspököt például, mint annak idején ezt a *8 Órai Újság* is megírta,⁶⁷ elejtette a Vatikán. Elejtette pedig *azon a címen, hogy alatta a görögkeleti vallás a katolicizmus rovására terjed. Csak a tényekkel bomlokegyenest ellenkező információ alapján cselekedette ezt meg Róma*, mert hiszen nemcsak a kiváló püspök egyházkerületében,⁶⁸ hanem itt Erdélyben is mindenki ismeri azokat a nagy érdemeiket és azt a hatalmas munkát, amelyet e nagytehetségű egyházfő éppen a katolikus egyház érdekében kifejtett, és amelynek eredménye az volt, hogy az ő éberségén és erélyén megtört a husziták és a keletiek terjeszkedési mozgalma. *Marmag[g]*⁶⁹ *prágai nunciusnak tulajdonítja a legtöbbet Papp Antal elmozdítását.* Marmag[g]i megtette a cseh kormánynak azt a szívességet, hogy Papp Antal ellen informálta a Vatikánt, amely egyre-másra veszt el elkeseredett híveit, akiket a skizma-mozgalmak vezetői halásznak el. *De még elkeseredettebb a hangulat itt Erdélyben, ahol Róma érthetetlen közönye folytán a katolikus egyházi javak nagy része egymás után került a görögkatolikus oláh egyház kezére.*

Róma nem tiltakozott egyetlen szóval sem az ellen, hogy *az oláh kormány kisajátította a katolikus egyház ingatlan javait.* Nem tiltakozott az ellen sem, hogy *a sovén román kultúrpolitika egymás után ölte meg a katolikus felekezeti iskolákat.* Ez a két körülmény már magában véve mély elkeseredést váltott ki Erdély katolikus lakosságából és csordultig telt a pohár, amikor engedte, hogy a *kolozsvári minorita szerzetházat, templomot és a szer-*

⁶⁷ *A Vatikán állítólag lemondatta Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspököt, 8 Órai Újság* 10 (1924. május 20.) 96, 8.

⁶⁸ Helyesen: egyházmegyéjében.

⁶⁹ Francesco Marmag[i] (1876–1949): érsek, 1923–1928 között prágai nuncius.

zetnek minden ingatlanvagyonát, amely bérházakból, földekből és egy malomból állott, a román kormány ügyesen átjuttassa a görögkatolikus oláh egyház kezére. Először az oláh impérium saját magát ajándékoztatta meg a minorita szerzet e javaival, és amint ez megtörtént, az egész vagyontömeget tovább ajándékozta az oláh egyháznak.⁷⁰

Annál indokoltabb ez az elkeseredés, mert *a minorita szerzet vagyona teljes egészében magáncsaládok, mégpedig magyar és örmény családok alapítványaiából kerül ki és abban semmiféle állami adományozásnak vagy bármely más közvagyonnak nincsen része. A nagy értékű ajándékról már értesítést kapott a görögkatolikus oláh egyház, ellenben [a] katolikus egyház, amelyet oly súlyos veszteség ért az ajándékozással, hivatalosan még nem értesült a dologról.*

Nagyon fáj ez Erdély katolikusainak, akik úgy látják, hogy Róma teljesen magára hagyta őket, és a Vatikán e közönyének a következménye az a mozgalom, amely az egyháztól való elszakadást célozza, és amely az „el Rómától” jelszóval ajkán egyre nagyobb méreteket ölt. Talán ez a mozgalom fel fogja nyitni a Vatikán szemét és a katolikus egyház hű fiai még mindig bíznak valaminő csodában, amely gátat vet annak, hogy a *katolikus egyház kipusztuljon Erdélyből.*

Kérdést intéztünk e mozgalom kapcsán az erdélyi viszonyokat kitűnően ismerő és a vatikáni körökhöz is összeköttetésekkel bíró *kiváló egyházpolitikusunkhoz*, milyennek látja a megszállott területek katolikusainak helyzetét, és mire magyarázza Rómának közönyét ottani hívőinek érdekeivel szemben, és a kérdéseinkre ezt a választ kaptuk:

– Magam is évek óta megdöbbenéssel észlelem, hogy az a politika, amelyet a katolikus egyház a megszállott területeken folytat, csak az egyházra nézve termett eddig káros gyümölcsöket. A Vatikán, amelynek jóhiszeműségében nem akarok kételkedni, kerüli a politizálást, és ennek tulajdonítható, hogy nem ismeri ma sem azokat a kaotikus viszonyokat, amelyeket Magyarország szétदारabolása, a megszállott területeken éppen egyházi kérdésekben teremtett.

Információit, úgy látszik, tisztán olyanoktól meríti, akik ott most impériummal rendelkeznek, vagy ennek az idegen impériumnak érdekszférájába kapcsolódtak bele, és ezek az érdekek – *mint azt a Vatikán hamarosan tapasztalni fogja – éppen nem kongruensek⁷¹ az egyház érdekeivel.* A megszállott területek urai nagyon jól tudják, hogy a katolikus vallás hatalmas összekötő kapcsa volt már a magyarságnak a régi Nagymagyarországon, és nagyon jól tudják azt is, hogy ez a kapocs, a katolikus hitnek éltető, eleven ereje ma is eszmei közösségbe fűzi azt a magyarságot, amelyet a nemzeti gondolat, a magyar öntudat sohasem fog elpusztíthatni az idegen rabságban sem. Éppen ezért nagy súlyt helyeznek arra, hogy az érdekeiknek megfelelő információkból táplálkozzék kizárólag

⁷⁰ A pápa valójában a tulajdonjog fenntartása mellett engedte át örök használatra a görögkatolikusoknak a kolozsvári minorita rendházat és templomot. MARTON, *A Szezszték és Románia konkordátuma 1927-ben*, 54–55.

⁷¹ Egybevágó, összeillő.

az a Vatikán, amelynek környezetéből minden módon iparkodnak kitérni a magyar-barát elemeket.

– Csodálatos, hogy az a katolikus egyház, amelynek hatalmas, a nemzetek fölé emelkedő szervezete a világ minden táján olyan céltudatos, egybevágó tevékenységet fejt ki vallásának terjesztése érdekében, itt, *Közép-Európában, a civilizáció e régi területén, kevesebb tájékozottsággal rendelkezik hívőinek belyzetéről, az egyházi érdekeiket fenyegető veszélyekről, mint akár Ausztráliában vagy Dél-Afrikában.*

– De nem tudom megérteni *Csonka-Magyarország katolikus vezető férfiainak magatartását sem*, akik meg sem kísérlik, hogy ellensúlyozzák a megszállott területek urainak céltudatos aknamunkáját, és tétlenül nézi, hogy mint csúszik ki napról-napra a talaj a katolikus egyház lába alól a megszállott területeken. Ideje volna, hogy végre ők is cselekedjenek.”

2.⁷²

Sorozatos konkordátumtárgyalások folynak.

A Vatikán figyeli a ruténföldi skizmatikus agitációt

Róma, október 20.

(Nemzeti Újság, 6 [1924. október 23.] 224, 6.)

(*A Nemzeti Újság* levelezőjétől). Félhivatalosan közlik vatikáni körökből, hogy a Szentszék és a Lengyel Köztársaság között megkezdődött a konkordátumos tárgyalás.⁷³ E tárgyalás folytatása annak a sorozatnak, amely a háború után beállott területi változások következtében szükséges. A központi hatalmak szétesése után a Szentszék ugyanis kijelentette, hogy nem ismerheti el az új államoknak azt a jogát, hogy a régebbi privilégiumokat gyakorolják, mert ezek két szerződő félnek voltak a megállapodásai, és hatályukat veszítették abban a pillanatban, mielőtt a szerződő felek egyike megszűnt. Így Közép-Európa új államai új diplomáciai viszonyt létesítettek a Szent-székkal, és megkezdődött a tárgyalás a konkordátumok megkötésére. Az első teljesen érvényes és ratifikált konkordátumot a Lett Köztársasággal már meg is kötötték. Bajorországgal szintén kész már a konkordátum, ezt azonban a bajor kormány még nem ratifikálta.⁷⁴

Megbízható értesüléseim szerint a Jugoszláviával és Romániával megkezdett konkordátum-tárgyalásokat csak október végén folytatják ismét, amikor úgy a Szent-

⁷² Kiemelések az eredetiben.

⁷³ A lengyel konkordátumot végül 1925 februárjában kötötték meg.

⁷⁴ A Szentszék Lettországgal 1922-ben, Bajorországgal 1924-ben írta alá a konkordátumot.

szék részéről megbízott *Borgongini*⁷⁵ prelátus főreferens, mint az illetékes diplomaták visszatérnek Rómába. Románia részéről *Penescu*⁷⁶ vatikáni követ már 1921 óta tárgyal a Szentszékkal a konkordátum érdekében. Hogy a tárgyalások ily rendkívül soká húzódnak s hogy azoknak most már négy év óta alig van eredménye, annak *oka főleg Románia, amely lépten-nyomon megszakította a tárgyalásokat, folyton újabb és újabb instrukciók szerzése címén*. A régi Romániában csak nagyon csekély volt a katolikus elem, úgyszólván csakis Iasi vidékén; a magyar területek hozzácsatolása óta azonban óriási komplexum vár megoldásra.

Jugoszlávia részéről *Smodlaka*⁷⁷ volt reichsrati képviselő és vatikáni követ folytatja a konkordátum-tárgyalásokat. *Rodics*⁷⁸ bácskai származású főpapot ugyan kinevezték belgrádi érsekké, azonban ez a kinevezés egyelőre csak címleges, az érsekség valóságos betöltése csak a konkordátum keretében történhet meg, amelyet szintén az ősz folyamán fognak tárgyalni. A régi Szerbiában, mint Romániában kevés volt a katolikus elem, de ma a magyarok, németek, horvátok, dalmátok, szlovének hatalmas blokkot alkotnak, s jugoszláv részről erősebben sürgetik a Vatikánnal való megállapodást.⁷⁹

A csehekkel ez idő szerint nincsenek semmiféle tárgyalások a Vatikán részéről. A rutén vidékeken történő magyarányú skizmatikus agitáció egy ideig alattomban folyt, most már azonban hosszú ideje napról-napra egész nyíltan és középkori terrorral folyik, s hovatovább valóságos világbotránnyá növi ki magát a rutén nép állhatatos ellenállása folytán. A Vatikán eddigi kérdéseire cseh részről eddig mindenkor azzal tértek ki, hogy „a cseh kormány mindent megtesz a »skizmatikus mozgalmak« ellen” – azonban a Vatikánban tudnak arról, hogy a botrányos nyugtalanítások most már üldöztetéseké, sőt gyakran véres verekedésekké fajulnak. A cseh politika itt is nyilvánvaló: az Ukrajnával való erőszakos kapcsolat és beolvasztás egy szláv blokk létesítése végett.

Az említetteken kívül előkészületben van a konkordátumos tárgyalás *Poroszországgal, Württemberggel és az egész Német Birodalommal*.⁸⁰ Ezeket a tárgyalásokat *M. Pacelli*⁸¹ berlini apostoli nuncius vezeti, aki a bajor konkordátumot is létrehozta. Ami a lengyel konkordátum kérdését illeti, jelenleg Rómában tartózkodik *Grapski* Sztaniszlauusz⁸² ta-

⁷⁵ Francesco Borgongini Duca (1884–1954): a Rendkívüli Egyházi Ügyek kongregációjának titkára 1922–1929 között.

⁷⁶ Dimitrie C. Penescu (?–?): a Román Királyság szentszéki követe 1920–1928 között.

⁷⁷ Josip Smodlaka (1869–1956): a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság szentszéki követe 1922–1926 között.

⁷⁸ Ivan Rafael Rodics (1870–1954): ferences szerzetes, belgrádi római katolikus érsek 1924–1936 között.

⁷⁹ A román konkordátumot 1927-ben, a jugoszlávot 1935-ben kötötték meg.

⁸⁰ A konkordátumot Poroszországgal 1929-ben, Németországgal pedig 1933-ban kötötték meg.

⁸¹ Eugenio Maria Pacelli (1876–1958): 1917-től müncheni, majd 1920-tól németországi nuncius, 1930-tól bíboros-államtitkár, 1939-től XII. Piusz néven pápa.

⁸² Stanisław Grabski (1871–1949): lengyel politikus, közigazdász, a szejm alelnöke 1919–1925 között.

nár, a lengyel miniszterelnök fivére, aki a vatikáni lengyel követtel egyetértően készíti elő a konkordátumos tárgyalásokat.

A kolozsvári minorita templom ügyére nézve az az értesülésem, hogy a Szentszék azért juttatta a görögkatolikusoknak a templomot, mert nekik templomuk egyáltalán nem volt, egyébként a görögkatolikusok között is igen sok a magyar. Az eset magyar szempontból mindenesetre sajnálatos. Tudvalevő különben, hogy a templomot az ortodoxok akarták elvenni. A minoriták temploma ügyében kánonjogi alapra már csak azért sem lehetett helyezkedni, mert a Szentszék minden alapítvány fölött jogosan rendelkezik.

Papp Antal püspök ügyében a Vatikán tisztán adminisztratív szempontból intézkedett, s tévedés azt hinni, hogy ez az intézkedés cseh nyomásra történt volna. Utódja *Gebe* Péter,⁸³ aki most lett püspök, kiváló magyar ember. A Szentszék megfontoltan cselekszik, s senki részéről befolyásoltatni nem engedi magát, sem a csehektől, sem a románoktól vagy a jugoszlávoktól. Politikumokat az egyházi ügyekbe keverni nem enged a Vatikán, kizárólag az Egyház érdekei irányítják.

KLESTENITZ TIBOR

⁸³ *Gebé* Péter (1864–1931): 1912-től munkácsi kanonok, 1924-től munkácsi megyéspüspök.

A KETTÉSZAKÍTOTT ÉRSEKI EGYHÁZMEGYE

Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után

Az Osztrák–Magyar Monarchia részeként Magyarország is nagy reményekkel kezdett bele abba a háborús konfliktusba, amelyet I. világháború (1914–1918) néven tart számon az utókor, de végül vesztes országgént zárta azt. Az elveszített nagy háború végén, 1918-ban Teodoro Valfrè di Bonzo érsek, bécsi apostoli nuncius (1916–1920) nem túlzott, amikor ezt jelentette Rómába: „Mária országának, Szent István országának vallási jövője, egykor dicső történetének döntő fordulópontjához érkezett.”¹

Sokat beszélnek a szentistváni Magyarország széthullásáról, arról azonban kevesebb szó esik, hogy ez a történelmi esemény a magyar egyházszerkezetet is szétdarabolta.² További nehézséget jelentett, hogy az utódállamok vallási összetétele más volt, mint az egykori, katolikus többségű monarchiáé. Egész egyházmegyék kerültek a határ túlsó oldalára: Nyitra, Szepes és Besztercebánya az újonnan létrejött, vegyes vallású Csehszlovákiába került, az Erdélyi Egyházmegye az ortodox többségű Román Királyság része lett. Nagyvárad és Szatmár egyházmegyei központjai ugyancsak Romániába kerültek, de területüket szétszabdalta az új határ.

Más egyházmegyék székhelye Magyarországon maradt ugyan, de nagy részüik más állam fennhatósága alá került: például az Esztergomi Főegyházmegye területének 80%-át veszítette el, 493 plébániából 404-et, illetve javainak a nagyobb részét Csehszlovákiához csatolták.³

A Csanádi Egyházmegye három részre szakadt: Szent Gellért vértanú püspök (1030–1046) egyházmegyéjének legnagyobb része, 160 bányai plébánia Temesvár székhellyel Romániához került, 67 bányai plébánia az ortodox többségű Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) része lett.⁴ Mindössze 33 plébánia maradt

¹ „[...] *L'arvenire religioso del regno Mariano, del regno di S. Stefano è giunto ad un bivio decisivo della sua storia, una volta gloriosa*”. Situazione politico-religiosa in Ungheria [1918], f. 30r: ASRS, Fondo Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 15–30r.

² A témához: GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.

³ A 2009-ben boldoggá avatott Mészleányi Zoltán (1892–1951) fontos szerepet játszott az Esztergomtól elválasztott, Csehszlovákiába került területek érdekében folytatott tárgyalásokon. BEKE MARGIT, *Boldog Mészleányi Zoltán Lajos püspök élete és halála*. Budapest 2009, 111.

⁴ *Csanád Egyházmegye jubileumi évkönyve 1980* (szerk. Szilas József), [Szeged] 1980, 37.

Magyarországon Szeged városával együtt, ahol a románok által elüldözött Glattfelder Gyula püspöknek (1911–1943) *de facto* egy teljesen új egyházmegyét kellett egy teljesen új egyházmegyei központtal megszerveznie.⁵

Pécsi Egyházmegyének csak kis része, Észak-Szerém és Dél-Baranya 4 esperessége, összesen 28 plébánia került az új délszláv államba.⁶ Az egyházmegye nagy része, 178 plébánia megmaradt Pécsnek.⁷

A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye jóval nagyobb része került az új, Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz: papjainak 50%-a, egyházmegyei struktúrájának 60%-a, híveinek 70%-a került az új államalakulathoz.⁸ A Főegyházmegye 150 plébániájából mindössze 60 maradt az érsek joghatósága alatt,⁹ így a magyar püspöki kar második legfontosabb méltóságának viselője a határváltozások után megmaradt Magyarország legkisebb egyházmegyéjét, a katolikusok 3%-át irányíthatta csupán.¹⁰

I. A KALOCSA–BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE A VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1918–1923)

Az ősi kalocsai egyházmegye a török kort követő megújulás óta hagyományosan többnemzetiségű volt, legjelentősebb katolikus nemzetiségei a magyar, a német és a délszláv¹¹ (*illyrica*) népcsoportok voltak.¹²

⁵ Vö. még: HORVÁTH GÁBOR, *Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust bordonni”*, *Deliberationes* 11 (2018) 1, 27–78.

⁶ ORCSIK KÁROLY, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken 1918 és 2018 között*, Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből (Vajdaság 3; szerk. Eördögh Tibor), Szabadka 2019, 11–108, 26. Vö. újabban: Uő, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút követő években*, Trianon és az egyházak (METEM könyvek) (szerk. Zombori István), Budapest 2021. Megjelenés előtt.

⁷ (...), *Elcsatolt egyházmegyék: Trianoni megemlékezés Pécs-Vasason*, Pécsi Egyházmegye. <https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/1209-elcsatolt-egyhazi-megye-terianoni-megemlekezes-pecs-vasason> (2021. 05. 05.)

⁸ Vö. LAKATOS ÁNDOR, „A nagy báború árnyékában” – *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye a szerb megszállás idején. (1918–1921)*, A szerbek Magyarországon 1918–1921 (szerk. Zombori István), Budapest 2016, 149–180, 150–152. Vö. újabban: Uő, „*Trianon árnyékában*”. – *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye átalakulása (1918–1923)*, Trianon és az egyházak. Elgondolkodtató érdekesség, hogy a határ szerb oldalán lévő katolikusok száma az azóta eltelt száz évben folyamatosan csökken. A magyar oldalon a II. világháborúig növekedett, azóta csökken a katolikusok aránya. LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 151. Az adatok első közlése: Uő, *Fejezetek a Főegyházmegye 20. századi történetéből*, Kalocsa 2008, 13–47.

⁹ *Status Personalis Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1923*, Coloczae 1923.

¹⁰ LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 149.

¹¹ A korabeli iratok nyelvezetéhez hasonlóan a “szláv” kifejezést használjuk mindazon délszláv (*illyrica*) népcsoportok jelölésére, amelyekről a szövegben szó van, amikor általános megnevezésről van szó, pontosítás nélkül (pl. horvátok, bunyevácok, sokácok értendők alatta).

¹² TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patáchib Gábor és Patáchib Ádám érsekek idején (1733–1784)* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8), Budapest–Kalocsa 2014.

Az 1923-as sematizmus adatai szerint a Főegyházmegye teljes területén (0,1 százalékra kerekítve) 69% (674 607 fő) római katolikus, 1,3% (12 889) görögkatolikus hívő élt, az ortodoxok aránya 16% (156 665), az evangélikusoké 6,5% (63 927), a reformátusoké 4,8% (46 601), az izraelitáké 1,9% (18 635) volt. Egyéb: 0,4% (3 797). Ez összesen 977 122 lakost jelentett. A katolikusok aránya valamivel az országos átlag felett, a protestánsoké valamivel az országos átlag alatt volt. A Főegyházmegyének 287 papja, 36 kispapja és 35 küsszeminaristája volt, valamint a területen 8 szerzetesrend működött 49 házban.¹³

Az érseki egyházmegye 150 plébániájából és önálló lelkészességéből ideiglenesen 110 került szerb megszállás alá, majd a trianoni békét követően végül 90 került a határon túlra.¹⁴ A terület közel egymillió népségéből a katolikusok többsége, 470 ezer fő került a jugoszláv oldalra.¹⁵

Az 1923-as egyházi adatok szerint a magyar nyelvű plébániák aránya 40%, a német nyelvűeké 14%, a délszláv nyelvűeké 1–2 %, a kétnyelvűeké 29%, a háromnyelvűeké 16% volt.¹⁶ A terület nemzetiségi sokszínűsége a szétszakítás után is megmaradt a határ mindkét oldalán, még akkor is, ha a magyarok aránya a határ magyar oldalán jóval nagyobb lett, mint a délszláv oldalon.

A Főegyházmegye legnagyobb települése, Szabadka szabad királyi város és több jelentős helység is a határon túlra került. Szabadka szinte teljes egészében katolikus városnak számított: 1910-ben közel 95 ezer lakosából majd 56 ezer magyar, 33 ezer bunyevác, kétezer német és száz szlovák volt.¹⁷ A Szent Teréz-templomhoz az 1923-as adatok szerint 24 471 római katolikus tartozott, ezzel az ősi érseki egyházmegye legnagyobb plébániája volt.¹⁸

A bácskai színmagyar katolikus plébániák többsége a Tisza-mentén, a Ferenc-csatornától (mai nevén Duna–Tisza–Duna csatorna) északra, a magyarkanizsai, zentai, adai, óbecsei, topolyai és kishegyesi esperesi kerületekben helyezkedett el.¹⁹ Topolya

¹³ *Status Personalis* 1923.

¹⁴ Uo. A plébániák/lelkészességek, illetve a lakosok száma attól függően változhat egy kicsit, hogy melyik évet, illetve melyik kimutatást vesszük alapul. A fent jelzett adatok az 1923-as sematizmus alapján készültek, amely az utolsó közös kalocsa–bácsi sematizmus volt, a rövid ideig tartó visszatéréskor kiadott 1942-est kivéve.

¹⁵ LAKATOS, „*Trianon árnyékában*”, 149–150.

¹⁶ Uo. 149.

¹⁷ Ekkor ugyanis a 94 610 szabadkai lakos közül az összeírás 55 587 magyart, 33 247 horvátot, 3 514 szerbet, 1913 németet és 100 szlovákot rögzített. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 12.

¹⁸ *Status Personalis* 1923, 32. Szabadka négy plébániájához 1923-ban 4 495 ortodox tartozott, a reformátusok és az evangélikusok összesített száma 1 000, a zsidó vallásúak száma 3 000 alatt maradt. A görögkatolikus száma 200-hoz közelített. Uo.; 1915-ben csak 3 384 ortodoxot számoltak a városban. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777–1923. Schematismus Historicus Cleri Archidieceps Colocensis et Baciensis 1777–1923* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3), szerk. LAKATOS ANDOR, Kalocsa/Coloczae 2002, 280–284.

¹⁹ ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 12.

és Kishegyes térségében a többséget alkotó katolikus magyarok mellett jelentős számú református magyar és német, valamint evangélikus magyarok, németek és szlovákok alkotta közösségeket is találunk. A Közép-Bácskában található Kúla katolikussága zömében magyar volt, de a környékbeli falvakban német katolikusok éltek.

A Duna-mentén élő katolikus hívek többségét a német ajkú közösségek tették ki, de találunk magyar katolikus településeket is (Bezdan, Bácsgyulafalva, Bácskertes, Szilágyi, Gombos és Doroszló).²⁰ Nemesmilitics magyar és bunyevác helység volt, Csonoplyán pedig a német többség mellett jelentős volt a magyar és a bunyevác hívek aránya. Monostorszegen sokác (sokac) horvátok éltek. A vármegye székhelye, Zombor szabad királyi város katolikus többségű volt: 30 ezer lakosából 10 ezer volt magyar, 6 ezer horvát és kétezer német katolikus. A szerb ortodoxok szűk 12 ezer főt tettek ki.²¹

Dél-Bácska német és horvát (sokác) katolikusai között egyértelműen kisebbségben éltek a magyarok. Csupán Bácsott és Palánkán volt számottevő magyar katolikus lakosság. Érdekesség, hogy a Bácska egyetlen szlovák katolikus plébániája, Bácsújfalu is e területen található.²² A délen fekvő Újvidék szabad királyi város katolikussága magyar, német és kisebb részben bunyevác volt. 1915-ben a 13 ezer katolikus mellett több mint 11 ezer szerb ortodox, közel háromezer evangélikus német és szlovák, illetve négyezer református magyar és bő kétezer izraelita élt a városban.²³

Az érsekség javainak nagy része végül Magyarországon maradt. Miután a baja környéki terület végül nem került szerb uralom alá, így csupán a birtokállomány közel egyötödét kitevő bácsi uradalom került a határ túlsó oldalára.²⁴

²⁰ Uo. 12–13.

²¹ Zombor jelentős tanyavilággal is rendelkezett, ahol a bunyevác hívek voltak többségben. 1910-ben a 30 593 lakost számláló vármegyeszékhely szűk katolikus többségű város volt: az itt élő 11 881 ortodox szerb mellett ugyanis a 10 078 magyar, a 6 264 horvát és a 2 181 német lakos jelentős többsége a latin rítusú katolikus egyházhoz tartozott. Uo. 13. Számuk 1915-ben 16 813 főt tett ki (további 74 görögkatolikus), míg az ortodoxok 11 892-en voltak. *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa*, 321. 1923-ra fordul a helyzet: 15 806 fő katolikus mellett 16 362 ortodox élt a városban. *Status Personalis* 1923, 28.

²² A bácskai, bánági és szerémségi szlovákok az evangélikus felekezethez tartoznak. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 13, 1. jegyzet.

²³ 1915-ben 13 420 római katolikus és 446 görögkatolikus mellett 11 465 [szerb] ortodox, 2 776 evangélikus [német és szlovák], 4 075 református [magyar] és 2 326 izraelita élt a városban. *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa*, 309. Vö. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 12. 1923-ban 14 731 római katolikusra 15 021 ortodox jutott. *Status Personalis* 1923, 30.

²⁴ Az érseki uradalom birtokainak területe az 1891-es felmérés szerint 85 807 katasztrális holdat tett ki négy kerületbe osztva, a kalocsai (31 924 kh), a hajósi (20 933 kh), a (baja)szentistváni (16 508) és a bácsi kerületbe 16 439 kh). Utóbbi került végül a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, főként erdő és szántó. DÓKA KLÁRA, *Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században* (METEM Könyvek 19), Budapest 1997, 172–174; Az ideiglenesen jugoszláv uralom alatt lévő bajai kerület 14 ezer hold volt. LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 164, 26. jegyzet; Kalocsa, 1921. február 2. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Érck.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslavorum*. Utóbbit közli: LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 166–171.

A háború végén az egymást követő magyarországi politikai események, az őszi-rózsás forradalom, az uralkodó visszavonulása a közügyektől, a (nép)köztársaság kiáltása, a Tanácsköztársaság²⁵ mind-mind tovább fokozták a belső bizonytalanságot és a megalázottság érzést, amelyet a minden oldalról közelítő győztes csapatok bevonulása okozott. 1918 végén a magyar ügyekért is felelős bécsi nuncius azt jelentette Rómába, hogy „most Magyarország rendkívül kritikus helyzetben van”.²⁶ A pápai követ részletesen tájékoztatta feljebbvalóit, és többek között azt is jelezte, hogy ha a győztesek minden területi igényét kielégítik, akkor Magyarország területe 283 ezerről 50–60 ezer négyzetkilométerre csökken, tengeri kijárat nélkül.

A Bácskába a szerbek 1918 novemberében vonultak be.²⁷ A megszállás nem érintette az ezeréves egyházmegye teljes egészét, azonban nagyobb részét igen. Az érintett terület a mai államhatárokon jóval túlnyúlt, érintette az ún. bajai háromszöget is: a demarkációs vonal Észak-Bácskában Baja, Csávoly, Felsőszentiván, Mélykút, Kisszállás (Tompá) és Röske települések, azaz nagyjából Baja és Szeged vonalában húzódott. Az egykori Bács–Bodrog vármegye területéből az 1918 vége és 1921 nyara közt eltelt időben mindössze Jánoshalma, Réim és Borota maradtak magyar fennhatóság alatt. A terület Baja városával és további 22 községgel végül közel három év után térhetett vissza az anyaországhoz. A szerb katonák 1921. augusztus 19-én kaptak parancsot a kiűritésre, amelyet bizonyos értelemben szó szerint vettek: a visszaemlékezések szerint az élőállatokon túl mintegy kétezer szekérnyi ingóságot vittek el. A magyar csapatok másnap, 1921. augusztus 20-án kezdték meg a bevonulást.

Az világosan kitűnik az elérhető dokumentumokból, hogy Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek (1914–1923) igyekezett a határ mindkét oldalán lévő papjai és hívei segítségére lenni, a két területet továbbra is egyetlen egészként látta. A kialakult helyzetről a Szentszéket, sőt magát XV. Benedek pápát (Giacomo Della Chiesa, 1914–1922) is többször tájékoztatta.²⁸

Azzal is igyekezett a jugoszláv uralom alá került területeken élők helyzetét megkönnyíteni, hogy levelezett a megszállt területeket irányító hatósággal.²⁹ Az újvidéki

²⁵ Bővebben: *Az Apostoli Szentszék és a Tanácsköztársaság (1918–1920)*, TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 167–181.

²⁶ „[...] ed ora l'Ungheria si trova in una situazione estremamente critica”. Teodoro Valfé di Bonzo bécsi apostoli nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Bécs, 1918. december 27. ASRS AA.EE.SS Austria–Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 5.

²⁷ Vö. LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 149, 178–179.

²⁸ Vö. Kalocsa, 1918. december 11. ASRS AA.EE.SS Austria–Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 531, fol. 53–56r; Kalocsa, 1921. február 2. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Ér.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslavorum*. Utóbbi közli: LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 166–171.

²⁹ Kalocsa, 1919. január 30. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztaát több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.); Kalocsa, 1919. február 18. KFL I.1.a.

székhelyű *Narodna Uprava*³⁰ számára küldött több levele a mai olvasó szemével is diplomáciai mestermunka. Ezekben az írásokban nem fukarkodik a megszálló hatalom jó szándékát feltételező dicsérő szavakkal sem annak érdekében, hogy orvoslását kérje az igazi nehézségeknek. Felemelte szavát az elkobzott és betiltott sajtótermékek vagy a bezáratott szabadkai Szent Antal nyomda ügyében (ott nyomtatták többek között az egyházmegyei körleveleket is), szóvá tette az útközben „elveszett” leveleket, a fizetésekkel kapcsolatos nehézségeket (a szerbek nem fogadták el az osztrák–magyar bankjegyeket, azonban sokan Magyarországról kapták az illetményüket). Kérte továbbá a szerb hatóságoktól az általuk kikényszerített hivatali eskü felfüggesztését, szóvá tette a jogszerűtlen lelkészi kinevezéseket, amelyet a megszálló hatóságok a kegyúri jogokkal visszaélve kényszerítettek ki, valamint felemelte szavát a magyar ajkú hívek és papok hátrányos megkülönböztetése ellen is.

Levelei nem meglepő módon csupán igen szerény eredményeket hoztak. Míg igyekezett a szerb hatóságoknál közbenjárni, az érintetteknek konstruktív megoldásokat javasolt, így például – annak ellenére, hogy az eljárást nem helyeselte, de talán okulva a Tanácsköztársaság keserű tapasztalataiból is – számukra az eskü letételét javasolta, mivel annak megtagadása erőszakos kiutasításhoz vezetett volna.³¹ A lelkészek, tanítók, szerzetesek tömeges elmozdítása maga lett volna a katasztrófa: a megszállt területeken a hívek elvesztik vezetőiket és a megürült helyek szabad prédává válnak, a meg nem szállt részen pedig nehezen kezelhető „túltömöttség” keletkezne.

A Tanácsköztársaság kikiáltása tovább nehezítette az egyháziak helyzetét. Várady érsek pontosan látta azt a veszélyt, amelyet – a kecskeméti ferences rendház *historia domus*ának szavaival élve, a „nagy kaliberű rablóbanda”,³² azaz a kommunista uralom jelentett az Egyháznak. 1919. május 5-én levélben rendelkezett arról, hogy akadályoztatása idején kire bízza egyházkormányzati jogait.³³ A meg nem szállt területeken a helynöki teendők ellátására a káptalan tagjait kérte, a kanonoki testületben elfoglalt rangjuk sorrendjében. Valamennyi kanonok akadályoztatása esetére Kalocsa vonatko-

Generalia de Archidioecesi, 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, gépelt tisztázat, magyar és német nyelven is. Mindkettőt közli: LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 156–163.

³⁰ A Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóság (*Narodna uprava za Banat, Bačku, i Baranju*). 1919 márciusában megszűnt, a regionális közigazgatást a belgrádi Belügyminisztérium egyik ügyosztálya végezte a továbbiakban. LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 163; KNÉZY LEHEL, *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt. (1918–1921.)*, Baja 1940 (Reprint 2009), 95–96.

³¹ LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 163.

³² MFKL, Kecskemét, Historia Domus, 1919. Közli: *Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1644–1950)* (Levéltári füzetek, Bács-Kiskun megye 6), szerk. SZABÓ ATTILA, Kecskemét 1992, 135.

³³ LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 164. További tény, hogy a Tanácsköztársaság idejéből már volt tapasztalat arra vonatkozóan, mit jelent a kötelező eskü, illetve annak megtagadása. Uo. 163. Kalocsán 1919 júniusában Szamuely Tibor népbiztos (1919) csapatai statáriális kivégzéseket tartottak. Uo. 154.

zásában Gonczlik Kálmán³⁴ érseki titkárt és Pál Mátyás³⁵ lelkiigazgatót nevezte meg. A megszállt területen Tantos Gyula³⁶ bajszentistváni plébánost bízta volna meg a vikáriusi teendők végzésével.

Tantos Gyula élvezte ugyan Várady Lipót Árpád bizalmát, azonban a szerbekét nem, hiszen a megszállás éve alatt letartóztatták, fogva tartották, egyes hírek szerint meg is verték.³⁷ Ő biztosan nem lehetett olyan kompromisszumos megoldás, akit mind a főpásztor, mind pedig a szerb hatóságok elismernek. Valójában más személyben sem nagyon gondolkodtak, hiszen Kalocsán el akarták kerülni azt, hogy a megszállt övezet saját területi vikáriust kapjon, mivel attól féltek, hogy egy ilyen intézkedés az egyházmegye felosztását készítene elő. Mind a magyar kormány mind a Szentszék felé azt bizonygatta az érsek, hogy folyamatos kapcsolatban áll az elszakított részekkel, így nincs szükség oda külön helynök kinevezésére. 1921 tavaszán a pápai államtitkár sürgetésére mégis Evetovics János³⁸ prépost, bácsi plébánost kívánta Várady Lipót Árpád erre a tisztségre Zombor székhellyel kinevezni, azonban a szerbek őt sem akarták elismerni, hiszen benne – személyétől függetlenül – „egy külföldön székelt egyházfejedelem exponensét”³⁹ látták volna. Evetovics prépostot annak ellenére nem fogadták el Belgrádban, hogy kompromisszumos megoldás lett volna, hiszen jugoszláv oldalon 1920-ban képviselői mandátumot kapott. A kinevezésére minden készen állt, a vonatkozó iratokat mind előkészítették, azonban a belgrádi hallgatás (vagyis a hiába várt megerősítés) miatt sosem küldték el őket.⁴⁰ A szerbek egészen más megoldásban és egy egészen más személyben gondolkodtak.

Ezeket az ellenérdekelte elgondolásokat tanúsítja, hogy hamarosan az a hír keltett nyugtalanságot Magyarországon, miszerint a szerb oldalra került plébániák az ekkor már diszmembrált Felvidék mintájára el akarnának szakadni. Az érseki aula információi szerint azonban „a kalocsai érseki egyházmegye bácskai részének papsága egy-két pap kivételével mind az elszakadás ellen van s mindent elkövet, hogy az be ne követ-

³⁴ Gonczlik Kálmán érseki titkár (1915–1921), később kalocsai kanonok (1942–1965). LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára* (Kalocsai múzeumi értekezések 4), Kalocsa 1998, 125–126.

³⁵ Pál Mátyás a kalocsai iskolánöverek lelki igazgatója (1919–1927), később kalocsai kanonok (1931–1938). Uo. 147–148.

³⁶ Tantos Gyula a megszállt részek az érseki uradalom adminisztrátora (1919–1921), később kalocsai kanonok (1931–1955). Uo. 157–158.

³⁷ LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 165.

³⁸ Evetovics János, *bácsi plébániai kormányzó, majd plébános (1912–1923)*. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/evetovics-janos> (2021. 05. 15.)

³⁹ KFL I.1.a. Vicarialis. Iktatószám nélkül. Ér.: 1921. V. 2. A felzetten: „Vicarialis. Érdeklődés a Külgügy-ministerium útján a vicarius elismertetéséről”. Kézírt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratgyűjteményénél.) Közl.: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 165.

⁴⁰ KFL I.1.a. Vicarialis 1324/1921. Kalocsa, 1921. ápr. 29. Eredeti, Várady érsek által aláírt példányok. (Elhelyezve a Generalia tárgyszógyűjteményénél.) Közl.: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 166.

kezzék.”⁴¹ Az elszakadás a szerb kormány érdeke volt, valamint a feljegyzés szerint néhány pap táplált ez irányú reményeket (az írás szám szerint ötöt sorol fel, ami nagyságrendileg még akkor is nagyon alacsony, ha szépített érték lenne).⁴² A dokumentum első helyen Budanovich Lajos említette.

2. BUDANOVICH LAJOS KINEVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ IDŐSZAKA (1923–1941)

Budanovich Lajos (Lajčo Budanovič) Bajmokon, a Főegyházmegye területén született 1873. március 27-én.⁴³ Kalocsán végezte a kisszemináriumot és a teológiát, majd 1897-es papszentelése után több helyen teljesített szolgálatot. Káplán volt Hercegszántón (1897), Katymáron (1897–1898), a szabadkai Szent György Plébánián⁴⁴ (1898–1902), Újvidéken (1902–1910) és Baján (1910–1911), majd plébános Bérégen (1912–1919).

Tehetséges lelkipásztor hírében állt, azonban a korabeli kalocsai feljegyzések szerint kezdettől fogva jellemző volt rá egyfajta öntudatos szlavofil magatartás, amely miatt időnként magyarázkodni kényszerült. Katymári káplán korában, 1897-ben szorgalma mellett kiemelték elbizakodottságát is, külön hangsúlyozva, hogy azokkal is illír nyelven beszélt, akik tökéletesen tudtak magyarul.⁴⁵ Amikor Szabadkáról elkerült 1902-ben, nemzeti érzelmű bunyevácok aláírásokat gyűjtöttek annak érdekében, hogy visszahelyezzék oda.⁴⁶ A korabeli nemzetiségi ellentéteket jól érzékelteti, hogy

⁴¹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1402/1921. sz. Az idézett feljegyzés mellett ugyanabban az aktában található egy levél Vass József vallás- és közoktatástügyi miniszternek címezve, amely név szerint felsorolja az elszakadás mellett lévő öt papot. Kalocsa, 1921. március 30. Közli: LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 171–172.

⁴² Maguk a bunyevácok sem voltak egyöntetűen az elszakadás pártján. Szerb támogatással Bunyevác–Szerb Nemzeti Tanács alakult Zomborban és Szabadkán, amelyek a Magyarországtól való különválást képviselték. A zombori testületből kiváltak alapították a Bunyevác Nemzeti Tanácsot, amelynek tagjai viszont a kisebbségi jogok elismerése fejében a Magyarország keretében maradást támogatták. A párizsi békekonferencián a magyar politikusok a Magyarországhoz fűződő történelmi kapcsolataik mellett azt hangsúlyozták, hogy a bunyevácok és sokárok által lakott területeken olyan kevés szerb él, hogy alig vehetők számba. A Bunyevác Nemzeti Tanács keresztül is vitte volna támogató jegyzőkönyvi határozatát, azonban a szerb csapatok azt erőszakkal megakadályozták. IKOTITY ISTVÁN, *Bunyevácok*, Baja 2019, 23–24.

⁴³ ANTE SEKULIĆ, *Budanović, Lajčo (Ljudevit)*, *Hrvatski biografski leksikon I–IX* (Gl. urednik Aleksandar Stipčević), Zagreb 1983–2021, 1989, II, 425–426.

⁴⁴ *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa*, 282.

⁴⁵ KFL I.1.c. Perszonális iratok, 242/1898. sz. 1898. I. 9. Informatio de Ludovico Budanovich Capellano Katymárensi anno 1897 praestita. Tormásy Gábor esperes, plébános jellemzése. Katymár 1897. december 31; A 19. században katolikus, háromnyelvű (délsláv, német és magyar) település volt. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye*, 217–218. Az 1919-es sematizmus délsláv és német településként írja le. *Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi* 1919, Colocae [1919], 24.

⁴⁶ KFL I.1.c. Perszonális iratok, 6560. sz. 1902. XIII. 5. A felzeten: „Budanovich Lajos káplánt Szabadkára visszahelyeztetni kérte egy Öex[ellenciá]jánál járt küldöttség dr. Judarevich orvos vezetése mellett. Judare-

1912–1913-ban pánszlávizmus és magyarellenesség gyanújába keveredett először a bajai bunyevác kör miatt, amelyet még rövid ottani káplánsága alatt hozott létre és szerelt fel a városban,⁴⁷ majd a következő évben béregi tevékenysége miatt irányult rá a figyelem.⁴⁸

Béregtet a szerb megszállást követően hagyta el. Ekkor hirtelen újra Baján találjuk, immár nem egy nagyközségben, hanem egy szabad királyi város nagy presztízssű plébániáján, Baja-Belvárosban. A kiszélesített városi tanács (*prosireni senát*) 1919. január 4-én egyhangúan választotta plébánossá.⁴⁹ Arról, hogy ez valójában hogyan történt, maga Várady érsek számol be egy levelében, amelyet a szerbek által irányított ideiglenes hatóságnak, *Narodna Upravának* címzett 1919 januárjában:

„A bajai plébánia betöltésénél annyiban esett hiba, hogy a katolikus közönséget képviselni hivatott városi testületet a megszálló hatalom alakította meg, nem választás, hanem kinevezés útján és akként, hogy csaknem kivétel nélkül szerb és bunyevác lakosokból állította össze a képviselő testületet, holott a város és a katolikus plébánia közönségeinek óriási nagy részét nem azok alkotják.⁵⁰ Természetes, hogy az egyoldalúan alakított testület bizalmából választott plébános a kat[olikus]. közönség előtt éppen ezen okból vajmi könnyen ellenszenves foglenni. A bemutatást, figyelembe véve a város közönségének kényszerhelyzetét, elfogadtam, azon reményben s a plébános előtt beiktatása alkalmával kifejezett azon várákozással, hogy iparkodni fog az előzetesen hiányzott közbizalmat legalább utólagosan megszerezni.”⁵¹

vich az előzőleg megkérdezett esperes szerint erős nemzeti érzelmű lévén, a minőknek a küldöttség tagjainak legnagyobb része is lenni látszott, az ügy ad acta tétetik.” Béreg katolikus, délszláv és német nyelvű település volt. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye*, 160–161.

⁴⁷ Bajai Hírlap 1912. október 20-i száma (15 [1912] 84, 1) vádolta meg Budanovich Lajost „*bunyevác becckáplán*”-t a nemzetiségi szellem mesterséges szításával. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a cikk arról a – megjegyezzük abban az időben szintén divatos – asszimilációs oldalról közelítette meg a témát, miszerint Budanovich útjában áll a magyarosodásnak. Béregről, október 24-én kelt, az Érseki Hatóságnak címzett, kiváló magyarsággal megfogalmazott, tiszteletteljes levelében ad magyarázatot a vádakra: egyrészt az országban mindenki használhatja a saját nyelvét, másrészt önérzettel gondol vissza arra, hogy létrehozta és felszerelte a bunyevácok számára a helyi katolikus kört, amellyel egy katolikus társadalmi központot hozott létre és hagyott hátra a bajai alsóvárosnak. KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 5127. sz. 1912. X. 21.

⁴⁸ *A polgár* című újság 1913. január 18-i száma (9 [1913] 16, 3) számol be a béregi eseményekről. „*Híveit a magyarok ellen izgatja a béregi pópa*” – írja a lap. Vizsgálat indult. KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 694. sz. 1913. II. 8. Budanovich Lajos.

⁴⁹ KNÉZY, *Baja*, 84.

⁵⁰ Az 1919-es sematizmus szerint magyar, német és délszláv nyelvű település volt. *Schematismus Cleri* 1919, 23. Az 1920-as adatok szerint Baja lakosságának 77,3%-a vallotta magát magyarnak. További nemzetiségek: bunyevác 13,3%, német 8,5%, szerb 0,4%, tót 0,2%, egyéb 0,2%, horvát 0,1%. Megjegyzendő, hogy a 18. században a magyarok és a bunyevácok aránya körülbelül ennek a fordítottja volt. IKOTITY, *Bunyevácok*, 86.

⁵¹ Kalocsa, 1919. január 30. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztaát több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.). Közl: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 156–161, idézve 159.

Baján valóban vegyes érzelmekkel fogadták a szerbeket. A visszas helyzetet jól szemlélteti az 1921-es magyar bevonulás egyik látványos pillanata, amikor a bajai hölgyek egy hatalmas, fehér, Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya (*Patrona Hungariae*) arcképével díszített selyemzászlót adtak át a Nemzeti Hadsereg képviselőjének.⁵² A zászlót még 1919 júniusában titokban hímézték, amikor azt remélték, hogy a Szegedre akkor bevonuló magyar csapatok Bajára is bejönnek. A bevonulás azonban akkor elmaradt, így azt a belvárosi templom oltárpárnájában rejtették el. A plébániát Budanovich Lajos 1920 januárjában hagyta el, ezt követően jött létre egy Szent Józsefről nevezett iparos-kereskedő férfi kongregáció, amely hivatalosan kulturális tevékenységet folytatott, de keretein belül működött egy – szerbek szemében – irredenta csoport is.⁵³ A szerbek a kongregáció működése miatt több bajai magyar érzelmű papot vegzáltak.

Budanovich 1920 első napjaiban Szabadkára került. Ez a város egyrészt beljebb fektült a megszállott területeken, így jövőbeli hovatartozása szerb-szláv szemszögből biztosabbnak volt mondható, másrészt Szabadka az ősi kalocsa-bácsi érsekség legnagyobb városa, az Ávilai Szent Teréz Plébánia pedig a Főegyházmegye legnagyobb és legjelentősebb plébániája volt.

1920. január 6-án Várady érsek a megüresedett Szent Teréz Plébánia ideiglenes adminisztrátorává nevezte ki.⁵⁴ Január 12-én a város rendkívüli közgyűlése mint kegyuraság „közfelkiáltással” plébánossá választotta.⁵⁵ Miután a jelöltet írásban szabályosan bemutatták Várady érseknek, ő január 15-én kinevezte Budanovichot plébánosnak.

Nincs kétség afelől, hogy ez a plébánosválasztás is a bajaihoz hasonló módon zajlott le.⁵⁶ A végzet furcsa játéka, hogy később, amikor Budanovich Lajos bácskai apostoli kormányzó lett, Őzsentsége Államtitkársága a Várady érseknek írt levél tanúsága szerint abban a tudatban választhatta őt, hogy az érsek jól ismeri és méltónak tartotta őt a szabadkai plébánia élére kinevezni.⁵⁷

Mégis, a szabadkai plébániával kapcsolatos iratanyag tanúsága szerint úgy tűnik, az ügymenet teljesen rendben folyik: a korabeli szabályoknak megfelelően a kegyuraság bemutatja a jelöltet, az érsek elfogadja és kinevezi a választott személyt. Ezt követően

⁵² KNÉZY, *Baja*, 192–193.

⁵³ LAKATOS, „*A nagy báború árnyékában*”, 178.

⁵⁴ KFL I.l.e. Szabadka-Szent Teréz. A 205. sz. 1920. I. 15. aktában. 44. sz. 1920. I. 6.

⁵⁵ KFL I.l.e. Szabadka-Szent Teréz. A 205. sz. 1920. I. 15. akta.

⁵⁶ Ezt már korábbi, 1919-es szabadkai lelkési kinevezések kapcsán is megjegyezte Várady érsek: Kalocsa, 1919. január 30. KFL I.l.a. Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztázat több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.). Közli: LAKATOS, „*A nagy báború árnyékában*”, 156–161.

⁵⁷ KFL I.l.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz. n. (szám nélkül) 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.

az új plébános az Érseki Hatósággal levelez, különböző ügyekről beszámol, engedélyeket kér, ráadásul magyar nyelven.⁵⁸

A személyéhez kapcsolódó kalocsai levéltári iratok azonban belátást engednek az akkori akut nemzetiségi feszültségekbe, a szabadkai történeseknek értelemszerűen egy akkori kalocsai, illetve korabeli magyar olvasatát adva. A háború előtti határokért, így Budanovich Lajos elképzeléseivel ellentétes célokért küzdő Magyarország Területi Épségének Ligája rövidesen az új plébános kinevezését követően azt írta Kalocsára, hogy „megbízhatatlan, kétszínű játékot folytat, és arra törekszik, hogy a szerbektől valami főpapi méltóságot nyerhessen el”.⁵⁹ Az érsek, aki szintén egyházmegyéje területi egységéért küzdött, azonban vádakra reagálva a következő választ adta:

„[...] nevezett lelkész jelleme, politikai nézetei teljesen ismeretesek előttem. Szolgálatait azonban nem utasíthatom el, mert legalább⁶⁰ kivitte azt, hogy mindeddig egyházmegyém megszállott részének lakosságával érintkezhettem és az egyházmegye ezen részének kormányzását is megtarthattam, holott más püspökségek a megszállott terület, illetve a magyar rész lakosságával nem érintkezhetnek.”⁶¹

Látható tehát, hogy Várady érsek a reális politikai lehetőségeket is számításba vette, és igyekezett ezen keretek között megtalálni a legkedvezőbb megoldást. Hamarosan a beérkező panaszokból arról értesültek Kalocsán, hogy Budanovich nem küldi tovább a szerb területre szakadt papságnak a nekik szánt leveleket.⁶² A magyar papok jelezték továbbá, hogy Budanovich Lajos a bácskai rész katolikus egyházi vezetőjének tekinti

⁵⁸ Az első levélben a plébánia lekipásztori ellátása érdekében binálásra (napi két szentmise bemutatására) kér engedélyt, amelyet szabályosan egy évre meg is kap. Szabadka, 1920. febr. 18. KFL I.1.c. Szabadka-Szent Teréz. 674. sz. 1920. III. 3.

⁵⁹ KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 1773. sz., 1921. VI. 9. Benne több levél, közte ez: Magyarország Területi Épségének Ligája. Gálcsy Árpád, a propagandabizottság elnöke. Budapest, 1920. május 31.

⁶⁰ Törölve: „szolgálataira szükségem van, mert befolyásával és tekintélyével.”

⁶¹ Kalocsa, 1920. június 11. KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 1773. sz. 1921. VI. 9. Ugyanazon irat hátoldalára írták fel a válasz piszkozatát.

⁶² Különböző iktatószámú levelek és információk 1920-ból ebbe az aktába téve: uo. 1773. sz. 1921. VI. 9. Az egyik itt található feljegyzés (2140/1920, 1920. VII. 20.) szerint káplánjai – tudván, hogy Budanovich Lajos főpásztori szerepre törekszik – elkezdtek híresztelni a városban, hogy Várady érsek egy magyar helynököt fog kinevezni Petres János csávolyi plébános személyében a területre. Egy ebéd alkalmával a káplánok még azzal is megtoldották a hírt, hogy az új helynököt püspökké is fogják szentelni, mire Budanovich Lajos rácsapott az asztalra és kiabálni kezdett, hogy „ez az én tudtom nélkül meg nem történhetik s aztán Belgrádnak is lesz szava hozzá”. – A dokumentumokat olvasva az az ember benyomása, hogy 1920-ban nem akarták sokan elhinni, hogy az elcsatolás mint teljes abszurditás egyáltalán megtörténhet. Erre a következtetésre jut a korabeli eseményeket szemlélve LAKATOS ANDOR is, amikor az egyházkormányzati intézkedéseket elemezve ezt írja: „Ilyen körülmények közepette a reménykedők abban bíztak, hogy a világégés-ámokfutás egyszer véget ér, s túlélve a nehézségeket a józanész diadalmaskodik, és a helyzet rendeződni fog.” LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 154.

magát, és Belgrádban is ekként tekintenek rá. Kétségtelen, Szabadka ideális helyszín volt egy szerb támogatással esetlegesen létrejövő önálló bácskai katolikus egyházkormányzati egység központjának.

A politikai helyzet a trianoni békeszerződés megkötését követően sem változott (leszámítva azt, hogy a szerbek kivonultak a bajai háromszögből). A Szentszék több év kivárást követően úgy látta, hogy a határok jelentette megosztottság a közeljövőben nem változik, így a diszmembrált területek lelkipásztori ellátása érdekében a főpásztor nélkül maradt egyházmegyei részekre apostoli kormányzókat kezdett kinevezni. A Szentszék, ahogyan itt is, olyan esetekben folyamodik ehhez az eljáráshoz, ha például a politikai helyzet bizonytalansága miatt nem tekintheti véglegesnek a kialakult helyzetet. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság akkori viszonyai szükségszerűvé tették azt, hogy olyan lelkipásztorok kapjanak kinevezést, akik nemcsak ismerik az ottani állapotot, de a kormány is el tudja fogadni őket. A három szerb–horvát–szlovén területre eső egyházmegyerész, Észak-Szerém és Dél-Baranya, a Bánát, valamint a Bácska 1923-ban kapott adminisztrátort.⁶³

Egy érdekes, némileg zavarba ejtő kérdés a bácsi, más néven bácskai apostoli kormányzóság megalapításának pontos dátuma. A közkeletű felfogás szerint ugyanis 1923. február 10-én jött létre ez az egyházkormányzati egység,⁶⁴ azonban találunk olyan dokumentumokat is, amelyek a február 15-i dátumot támasztják alá.⁶⁵ A nap meghatározásánál nincs segítségünkre a jelentős, hasonló súlyú egyházi rendelkezéseket rendre hozó szentszéki közlöny, abból ugyanis egyedül az derül ki az 1923-as évnél a Bácskával kapcsolatban, hogy Budanovich Lajos kalocsa-bácsi főegyházmegyes [Sic!] áldozópap november 9-én apostoli protonotárius *ad instar participantium*⁶⁶ kinevezést kapott XI. Piusz pápától (Achille Ratti, 1922–1939).⁶⁷ A tény, hogy az *Acta Apostolicae*

⁶³ A bánáti apostoli kormányzót egy horvát ferences személyében – a bácskaihoz hasonlóan – 1923. február 10-én nevezték ki. Ivan Rafael Rodić a következő évben belgrád–szendrői érsek (1924–1936) lett, azonban továbbra is bánáti adminisztrátor maradt. A Szentszék ezt a gyakorlatot egészen 1972-ig megtartotta. Az észak-szerémi és dél-baranyai adminisztrátor – a későbbi betagozódás első jeleként – a diakovári (bosznia-szerémi) püspök lett, akit 1923. november 1-én bízta meg a feladattal. ORCSIK KÁROLY megjegyzi, hogy egyes munkákban az észak-szerémi és dél-baranyai kormányzóság létrejöttének dátuma 1922. november 1, azonban ez minden bizonnyal téves adat. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 26., II. jegyzet. A szerbiai püspökök már 1921 szeptemberében javasolták apostoli kormányzók kinevezését. Vö. TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (CVH III/1), Budapest–Róma 2021, 22.

⁶⁴ Vö. *Nova et vetera de Ecclesia Bačiensis–Suboticana*, Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae 1968, 15–34, 28.

⁶⁵ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatlóva: sz. n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához; Pietro Gasparri bíboros államtitkár (1914–1930) ugyanazonapi dátummal értesítette az apostoli kormányzó kinevezéséről Lorenzo Schioppa budapesti nunciust (1920–1925). Vö. TÓTH, *Az Apostoli Szentszék*, 22.

⁶⁶ Olyan apostoli protonotárius elnevezése, akit a pápa nevez ki, és minden valóságos, azaz a Római Kúriában működő valóságos protonotáriushoz hasonlóan főpapi jelvényeket viselhet.

⁶⁷ Vö. AAS 15 (1923) 599.

*Sedis*ből kimaradt ez a fontos dokumentum (ahogy másik kettő délszláv apostoli kormányzó kinevezése is), mindenesetre jól jelzi, mennyire bizonytalan idők voltak akkor.

A Bácsi Apostoli Kormányzóság első körlevele hozza Ermenegildo Pellegrinetti érsek, belgrádi apostoli nuncius (1922–1937) 1923. február 10-én, Belgrádban kelt dekrétumát, amellyel a kalocsai egyházmegye [*Sic!*] Magyar Királyság területén rezideáló püspöke és a Bácskában lévő papjai és hívei között három éve fennálló nehézkes kapcsolattartás miatt Budanovich Lajost, a szabadkai Szent Teréz-templom plébánosát apostoli kormányzóvá nevezi ki, mégpedig „*pro ea dioecesis Colocensis parte, que in territorio Regni Serviorum, Croatarum et Slovenorum jacet*”, vagyis a kalocsai egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban fekvő része számára.⁶⁸ A kinevezésben a Bácsi (Bácskai) Apostoli Kormányzóság⁶⁹ elnevezés egyáltalán nem szerepel, bár a szóban forgó territórium egyébként pontosan körülírható, és értelemszerűen azonos az adminisztratúra területével.

Az apostoli kormányzóság fogalmát egy másik dokumentum használja.⁷⁰ Pietro Gasparri bíboros, Őszentsége államtitkára (1914–1930) 1923. február 15-én kelt leirata nevezi kifejezetten adminisztratúrának ezt a területet. Arról értesíti ugyanis a pápa „miniszterelnöke” Várady Lipót Árpád kalocsa–bácsi [*Sic!*] érseket, hogy a fennálló nehézségek miatt a pápa a Szentszék rendelkezésére álló bácsi régió, azaz *kormányzóság* vezetését Budanovich Lajos papra bízta („*regionis Bacsensis namque administratio ad nutum Sanctae Sedis commissa est sacerdoti Ludovico Budanovic*”). Ugyanazt a hivatalt az akkor hatályos Egyházi Törvénykönyv⁷¹ (CIC 1917) szerint sem tölthetik be érvényesen egyszerre többen, továbbá a betöltött hivatal valaki más számára történő odaigérésének sincs semmilyen joghatása (vö. 150. kánon, CIC 1917), azaz jelen esetben sem lehet a területnek egyszerre két vezetője, Kalocsáról nézve mindenképpen február 15. tekinthető jogilag annak az időpontnak, amikor az arra illetékes egyházi hatóság, vagyis a Szentszék szűkíti a kalocsa–bácsai érsek joghatóságát, és egyházmegyéjén belül egy jól körülhatárolható terület, azaz az adminisztratúra vezetésének jogát átruházza a kinevezett apostoli kormányzóra. Mindez azzal együtt történik, hogy a terület továbbra is a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye része marad, azaz nem került sor új egyházmegye alapítására. Az ekkor keletkezett hivatalos iratokban nem hivatkoznak egykori bácsi püspöki székre, illetve egy korábban létezhetett bácskai egyházmegye leválasztási szándékára.

⁶⁸ *Litterae Circulares* 1923, 1.

⁶⁹ A bács(i) név előfordul még a következő alakokban is: *Bacs(iensis)*, *Bács(iensis)*, *Bač(iensis)*, *Bac(iensis)*.

⁷⁰ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz. n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.

⁷¹ Egyházi Törvénykönyv (*Codex Iuris Canonici*), 1917 (CIC 1917). A jelenleg hatályos Egyházi Törvénykönyvet 1983-ban hirdették ki (CIC 1983).

Várady Lipót Árpád február 17-én kapta meg a hírt.⁷² Ez, az immár harmadik dátum pedig a jogbiztonság elve miatt érdekes. Az általános normák szerint a törvény csak akkor jön létre, amikor kihirdetik (vö. 8. kán. CIC 1917). Ha a rendelkezést még nem közölték szabályosan az érintettel, azaz nem tud róla, nem tud annak megfelelően cselekedni, azaz a közlés előtt hozhat jogszerű intézkedéseket. Rendes körülmények között ezelőtt nem lehet érvényesen az új, ez esetben apostoli kormányzói joghatóságot sem gyakorolni. Ez az időpont, február 17. bizonyos körülmények között lehetne ugyan hatályba lépés dátuma, azonban a bíboros államtitkár által jegyzett szabályos, írásbeli értesítést a nuncius hivatalosan már csak a káptalani helynöknek tudta továbbítani – február 24-i keltezéssel, amelyet két nap múlva, 26-án érkezettek Kalocsán.⁷³ Szabadkán, azonban ahogyan látni fogjuk, nem várták ki ezt a néhány napot sem.

Várady érsek a hír vételének másnapján, február 18-án elhunyt.⁷⁴ Három nap múlva temették el a kalocsai Főszékesegyház kriptájában. Korábban úgy nyilatkozott, hogy egyházmegyéje szétszakítását nem fogja túlélni.⁷⁵ Ötvenhét éves volt.

Fennálló dátumbeli és kifejezésbeli eltérések azt erősítik, hogy a korabeli döntéshozók számára nem volt kezdettől teljesen világos a terület sorsa, elnevezése, a vezető jogai és stabilitása. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a határ két oldalán eltérő módon értékelték az eseményeket, és még pontosnak gondolt dátumok is különbözhetnek attól függően, hogy Szabadkáról vagy Kalocsáról nézik az eseményeket. Minden egy hosszabb folyamat része volt. Úgy tűnik, hogy az egyetlen igazán biztos pont kezdetől fogva az apostoli kormányzó személye volt. Személyes ambíciói nyilvánvaló összhangban álltak a belgrádi vezetés szándékaival, és egyáltalán nem habozott cselekedni: Budanovich Lajos február 10-ét tekintette a kezdetnek, hiszen már február 13-ára összehívta a szabadkai Szent Teréz Plébániára a főként helyi, városi papság képviselőit, és kihirdette a Bácskába szóló apostoli kormányzói (*in Apostolicum Administratorem in Bačka*) kinevezését.⁷⁶ Február 20-án (két nappal Várady érsek halálát követően) létrehozta, egyelőre ideiglenes jelleggel, a város papságából az apostoli kormányzóság hivatalát (*curia*).⁷⁷ Budanovich többek között irodaigazgatót, jószágkormányzót és revizort nevezett ki, valamint létrehozta az önálló egyházi bíróságot.

⁷² LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 172.

⁷³ KFL I.I.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Budapest, 1923. február 24. Csatolva: sz.n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztrátúra kérdése c. aktához.

⁷⁴ LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 172.

⁷⁵ Az első bácsi kormányzósági körlevél külön hangsúlyozta, feltehetőleg nem véletlenül, hogy a megyéspüspök halálával az egyetemes jog szerint (318. kán. CIC 1917) az apostoli kormányzó joghatósága nem szűnik meg. *Litterae Circulares* 1923, 2.

⁷⁶ Uo. 1–2.

⁷⁷ Uo. 2.

Ez utóbbi azért is különösen érdekes, mivel Budanovich kinevezése kifejezetten utal az akkor hatályos Egyházi Törvénykönyv 312. kánonjára.⁷⁸ A kánon szerint a pápa akár betöltött, akár üresedésben lévő egyházmegyét súlyos vagy különleges okból bízhatja apostoli kormányzóra. Ez a hivatal kétféle, ideiglenes (*ad tempus*), illetve állandó (*in perpetuum*) lehet. Budanovich a betöltött egyházmegye területének csak egy részére kapott, és csak *ad nutum Sanctae Sedis*, tehát ideiglenes jelleggel bíró adminisztrátori joghatóságot, amit az is alátámaszt, hogy (egyelőre) nem kapott püspöki kinevezést sem. Az önálló egyházi bíróság léte pedig – még akkor is, ha létrehozását praktikus okok valóban indokolhatták – alapvetően az állandóság jellegével bíró, püspök vezette egyházmegye (*diocesis*) sajátossága (vö. 1572. kán. CIC 1917).

Ugyanez év november 9-én apostoli protonotáriussá nevezték ki,⁷⁹ így a továbbiakban viselhette a főpapi *insigniákat*, majd 1927. február 28-án cisamói címzetes püspökké.⁸⁰ 1927. május 1-én szentelték fel a szabadkai Szent Teréz-templomban.⁸¹ A főszentelő Ermenegildo Pellegrinetti nuncius volt, a társszentelők Antun Bauer zágrábi érsek (1914–1937) és Antun Akšamović diakovári (bosznia–szerémi) püspök (1920–1942) voltak, jelen volt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság több főpásztora.

Az apostoli kormányzó kitartóan azon fáradozott, hogy a rá bízott terület önálló egyházmegyévé alakulását készítse elő. Kalocsai beszámolók szerint nem „*ad nutum Sanctae Sedis*”, vagyis ideiglenes főpásztornak tekintette magát, hanem „*residentialis*,” vagyis megyéspüspöknek.⁸² Tény, hogy Budanovich kormányzó teljesen átszervezte az adminisztratúra egyházi szervezetét, kisszemináriumot,⁸³ lelkészsképeket és plébániákat alapított, amivel sok helyütt tiltakozást váltott ki.⁸⁴ Budanovich számára fontos

⁷⁸ Uo. 1.

⁷⁹ AAS 15 (1923) 599.

⁸⁰ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae Bačensis anno 1927 dimissae*, *Su-boticae* 1928, 16.

⁸¹ Uo. 17.

⁸² KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V.K.M.-nek [vallás- és közoktatásügyi miniszternek], 2.

⁸³ 1924-ben Bácsott alapított kisszemináriumot, majd Szabadkán és Zentán is indult hivatásgondozás. 1928-tól ezeket a képzéseket megszüntették, és Travnikba küldték a kisszeminaristákat. A szabadkai kisszemináriumot végül 1937-ben alapították meg. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 38. A témához: STJEPAN BERETIĆ, *Zlatni jubilej Subotičke biskupije VI. dio*, *Zvonik* 25 (2018) 10, 48.

⁸⁴ Egy ilyen tiltakozás volt Magyarokanizsa, Újvidék, Óbecse és Mohol plébánosainak Kalocsára eljuttatott memoranduma, amelyben mások mellett a kalocsai érsek segítségét kéri. Mint írják: a változtatások hatalmas „elkeseredést és lelki rombolást okoznak a papságban és a hívekben”. A levélhez részletes dokumentációt, többek között Budanovich leveleit is mellékeltek. Az akta fedlapjára a következő megjegyzés került: „A K[egyelmes] Úr ad acta tétetni rendelte.” Vagyis Zichy érseknek nem állt módjában semmit sem tenni. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. 1926. A lelkészsképek szaporítása miatt panasz Budanovich ap. adm. ellen.

volt a papi hivatások ápolása,⁸⁵ de a kispapokat csak szláv nyelvű, délszláv szemináriumokba küldte tanulni (főként Zágrábra).⁸⁶

A Bácsi Apostoli Kormányzóság területén maradt kalocsai iskolanővérek (Miaszszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata vagy Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Kalocsai Társulata) Budanovich püspök közbenjárásának is köszönhetően végül folytathatták működésüket.⁸⁷ Az új hatalom államosította az egyházi iskolákat, de az apostoli kormányzó közbenjárására a nővérek visszatérhettek az immár állami tulajdonú és fenntartású oktatási intézményekbe, és – Budanovich önállósodási törekvései részeként – 1930. október 23-án külön kongregációvá alakultak.⁸⁸ A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Bácskai Társulata, a bácskai iskolanővérek egy későbbi jelentés szerint 22 helyen vezettek intézetet, ezek közül 5 helyen laktak szlávajkúak is, illetve 6 helyen németajkúak, a többi helyen magyarajkúak.⁸⁹ Ennek ellenére az apostoli kormányzó szláv nyelvűvé tette a rend belső életét.

A trianoni határon kívülre került kalocsai birtokok jövedelmét sajátjának tekintette,⁹⁰ illetve a pénzkezelést igyekezett központosítani.⁹¹ Létrehozott továbbá egy alapítványt (*Budanovich püspök alapítványa*) is egy szabadkai bunyevác gimnázium felállítására.⁹²

1936. június 30-án az apostoli kormányzó egyházmegyei szinódust tartott a Szent Teréz-plébániatemplomban,⁹³ amelynek eredménye a Kormányzóságnak irányt mutatni akaró, 500 prokánont tartalmazó, 170 oldalas *Codex Bachiensis*⁹⁴ lett. Az adminisztrátor levele, amellyel a pápának bejelentette a szinódust, azzal kezdődik, hogy a bácsi egyház, amely nyolc évszázadon keresztül ugyanazon főpap irányítása alatt egyesült a kalocsai egyházzal, most ismét önálló, és a pápa kegyéből immár tizennégy

⁸⁵ *Litterae Circulares* 1923, 3.

⁸⁶ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 1. Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz, 5.

⁸⁷ ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 41. A témához: KISS (LAKATOS) ADÉL, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek története Magyarországon 1860–1950*, szakdolgozat, ELTE, Budapest 1996.

⁸⁸ *Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek*, Magyar Katolikus Lexikon I–XVI (főszerk. Diós István), Budapest 1993–2014, IX, 2004, 103–104.

⁸⁹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 2. Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek, 7–8.

⁹⁰ Uo. 1. Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz, 3.

⁹¹ Uo. 1. Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz, 3. és 2; Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V.K.M.-nek, 5–6.

⁹² Uo. 2. Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek, 8.

⁹³ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae Bačiensis anno 1936 dimissae*, Subotica 1937, 3–10.

⁹⁴ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 2. Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek, 2.

éve saját adminisztrátor kormányozza.⁹⁵ Kétségtelen, hogy még az újkori dokumentumok is a kalocsai és bácsi kánonilag egyesült egyházakról (*Colocensis et Bachiensis canonicæ unitarum ecclesiae*) tesznek említést, azonban az is igaz, hogy a kettős név eredete ma sem tisztázott.⁹⁶ Elgondolkodtató az is, hogy az ősi bácsi egyházmegye gondolata sem azonnal, a leválást követően került elő a hivatalos iratokban, inkább úgy tűnik, mintha egy gondolati, illetve saját identitást alapozni kívánó fejlődés eredménye lenne. Az ősi, egykor önálló bácskai egyházmegyével való érvélés mindenesetre részben máig meghatározó maradt egyesek számára a bácskai részen.⁹⁷ 1937-től már a papságnak szóló körlevelek címében is a Bácsi Egyházmegye (*diocesis Bačiensis*) szerepelt az apostoli kormányzóság helyett.⁹⁸ Az „*egyházmegye*” központja Szabadka, „*székesegyháza*” a szabadkai Szent Teréz-templom lett. A székhely választása praktikus okokból teljesen érthető, történetileg azonban mindenképpen előzmény nélküli, hiszen a középkori székesegyház vitán felül Bács városában volt (az érseki vár romjai ma is állnak).⁹⁹

Az eseményeknek ismét elébe menni akaró, magabiztosnak tűnő névváltoztatáshoz biztosan az is hozzájárult, hogy a Szentszék és Jugoszlávia közti tárgyalások során a jugoszláv fél a saját szuverenitása érdekében ragaszkodott az önálló katolikus egyház-szervezet létrehozásához.¹⁰⁰ A *modus vivendi* keresve 1935-ben, a szinódus előtti évben írták alá a felek a konkordátumot, amelyet azonban belpolitikai nehézségek és az ortodoxok ellenállása miatt Jugoszlávia soha nem ratifikált, így az végül nem lépett életbe.

További bátorítást jelenthetett Budanovich Lajosnak az a tény, hogy az 1917-es Egyházi Törvénykönyv 356. kánonja tízévente előírta egyházmegyei szinódus tartását. Igaz azonban az is, azt csak megyéspüspök volt jogosult összehívni (357. kán. 1. § CIC 1917).

⁹⁵ „*Antiqua Colocensis et Bačiensis Archidioecesis novis regni Jugoslaviae finibus in duas partes est divisa, quarum pars major ditioni regni Jugoslaviae subjecta est. Ecclesia Bačiensis, quae per octo saecula ecclesiae Colocensis sub ejusdem Praelati regimine unita gubernabatur, nunc temporis disjuncta, ex gratia Sanctitatis Vestrae quattuordecim annis per subscriptum administratorem apostolicum proprio jure regitur.*” Nr. 2000/1936. Szabadka, 1936. április 17. *Litterae Circulares* 1936, 6.

⁹⁶ Vö. többek között: Kaloca történetéből, szerk. KOSZTA LÁSZLÓ, Kaloca 2000; Uő, *A kalocsai érseki tartomány kialakulása* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2), Pécs 2013. További irodalom: THOROCZKAY GÁBOR, *Előszó*, KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története I–II*, szerk. ROMSICS IMRE–THOROCZKAY GÁBOR, Kaloca 2001–2003, I; TÓTH, *A kaloca–bácsi*, 11–15.

⁹⁷ Az 1968-ban létrejött Szabadkai Egyházmegye első sematizmusa a pánszlávizmus jegyeit magán viselő felfogást tükröz. Az évkönyv szerint már azelőtt létezett itt egyfajta bácsi érsekség, hogy a magyarok megérkeztek a Kárpát-medencébe, amelynek alapítója közvetlen vagy közvetett módon maga Szent Metód, a szlávok apostola. *Nova et vetera de Ecclesia Bačiensis–Suboticana*, Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae 1968, 20–30. A 2009-es szabadkai sematizmus már visszatért a későbbi alapítás elméletéhez. *Schematismus Dioecesis Suboticanae*, Suboticae 2009, 5.

⁹⁸ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Bačiensis anno 1937 dimissae*, Suboticae 1938.

⁹⁹ TÓTH, *A Kaloca–Bácsi Főegyházmegye*, 11–21.

¹⁰⁰ LAKATOS, „*Trianon árnyékában*”. A témához: SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (DHhE 3), München 1975, 109–110.

Eugenio Pacelli (XII. Piusz pápa, 1939–1958) bíboros államtitkár a zsinatot bejelentő levélre adott kellőképpen diplomatikus, de a szinódust mindenképpen tudomásul vevő választ¹⁰¹ értelemszerűen továbbra is Budanovich Lajos címzetes püspök, bácsi apostoli kormányzónak címezte (*Episcopo titulari Cisamensi, Administratori Apostolico Bačienzi*), és levelében nem utalt az adminisztrátor által felvezetett történeti megalapozásra. Érdekes és szomorú egybeesés, hogy az 1936-os szabadkai szinóduson ezt a választ éppen annak a Petrányi Ferencnek¹⁰² volt a feladata felolvasni, akit 1944 őszén meggyilkolnak az ismét bevonuló szerbek.¹⁰³

Magyar oldalon természetesen folyamatosan továbbra is egyetlen egyházmegye-ként tekintettek a területre, amelynek a valódi főpásztora Kalocsán van. Ennek egyik nevezetes példája a Zichy Gyula gróf érseki kinevezésekor kialakult anomália. Zichy 1925-ben érseki kinevezést kapott (kormányzó: 1923–1925; érsek: 1925–1942). Nem kis riadalmat keltett, amikor a kinevező bullából a „kalocsai” mellől elmaradt a „bácsi” jelző. A hiányzó nevet a bulla ünnepélyes felolvasásakor beszúrták, a nunciatúrának pedig levélben kellett megnyugtattania a kalocsaiakat: biztosították a főpásztort, hogy a beszúrás helyes volt, és „a kalocsai és bácsi érsek ur kinevezés [*Sic!*] Bullájában a ba-csiensis szó kihagyása lapsus calami [elírás] folytán történt [...] semmi esetre nem lehet szó az egyházmegyének ketté választásáról szóló intézkedésről”.¹⁰⁴

Zichy érsek a jugoszláv oldalra került javainak ügyében jogi úton is igyekezett érvenyt szerezni igazának, a Hágai Nemzetközi Bíróságon sikerrel perelt Jugoszlávia ellen kárpótlásért az érsekség Jugoszláviába került javai miatt.¹⁰⁵ Abban azonban már nem sikerült döntésre jutni, hogy kit illetnek a szóban forgó javak, a bácsi adminisztrátort vagy a kalocsai érseket.

3. ÚJRAEGYESÜLÉS ÉS KETTÉVÁLASZTÁS (1941–1968)

1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, ezzel a magyar kormány Jugoszláviát megszüntnek tekintette. Másnap a magyar csapatok bevonultak a Délvidékre. Ez azt a reményt is felcsillantotta, hogy a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye két évtized után újra egyesülhet. Zichy Gyula érsek bajai származású bunyevác papját, Ijjas (Ikotity) Józsefet (kalocsai érsek 1969–1987) bízta meg azzal, hogy érseki biztos-

¹⁰¹ No. 156010. Vatikán, 1936. június 11. *Litterae Circulares* 1936, 6.

¹⁰² *Petrányi Ferenc őbecsei plébános (1918–1944), 1932-től esperes*. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/petranyi-franciscus> (2021. 05. 17.)

¹⁰³ Bővebben: *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben*, TÓTH, Hungaria Rómából, 219–244.

¹⁰⁴ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. Budapest, 1925. november 4. Csatolva: sz. n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához. Eredeti kiemelés, szaggatott vonallal.

¹⁰⁵ LAKATOS, *Fejezetek*, 21.

ként segítse ezt a folyamatot, és az időközben elindult változási folyamatokat visszafordítsa.¹⁰⁶ Budanovich Lajos püspök, aki az azt megelőző több mint húsz esztendőben egész másért munkálkodott, egyáltalán nem kívánt lemondani tisztségéről, így végül Angelo Rotta érsek, budapesti apostoli nuncius (1930–1945) dekrétummal vonta vissza adminisztrátori megbízatását, 1941. június 1-i hatállyal.¹⁰⁷ Ijjas József így jellemzi Budanovich Lajost:

„El kell ismerni, hogy bámulatos munkaerővel, semmitől vissza nem rettenő energiával látta el tisztségét. Munkateljesítménye iránt teljes elismeréssel vannak még azok is, akik egyébként fájó szívvel gondolnak vissza más intézkedéseire, melyek a papságban és a hivekben visszatetszést keltettek.”¹⁰⁸

Más helyütt így ír: „Budanovich Lajos püspök úr nem egyszerű egyéniség, hanem kivételes képességű, erős energiájú,” de rögtön hozzá is teszi, hogy „fajtáját fanatikus szerető vezéregyéniség. Soha nem csinált titkot abból, hogy ő nem magyarbarát”.¹⁰⁹

Az apostoli kormányzóság azonban 1941. június 1-el nem szűnt meg, mivel ugyanazon dekrétum, amely Budanovichot felmentette a tisztségből, Zichy érsekre ruházta *ad nutum Sanctae Sedis* az apostoli kormányzói hivatalt. Zichy Gyula kalocsa érsek és bácsi apostoli kormányzó 1942. május 20-án meghalt. Gyetvai Péter¹¹⁰ főszentszéki jegyző, érseki szertartó korabeli feljegyzése szerint az akkori politikai helyzetben teljesen érthető és magyarázható volt, hogy a Szentszék Zichy érseket külön bácskai apostoli kormányzóvá nevezte ki, ahogyan az is, hogy ugyanezen politikai helyzet miatt nem szüntette meg írásban az adminisztratívát (amelyet, mint láttuk, valójában írásban – szorosán véve – meg sem alapított).¹¹¹ Gyetvai szerint legkésőbb a Zichy érsek halálával bekövetkezett széküresedéskor az érseki és az apostoli kormányzói joghatóság

¹⁰⁶ Bővebben: *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli kormányzóság (1941–1944)*, TÓTH, Hungaria Rómából, 199–218. Korábbi megjelenések: TÓTH TAMÁS, *A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján*, *Deliberationes* 1 (2008) 1, 123–138; UŐ, *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941–1944*, *Bácsország. Vajdasági honismereti szemle* 48 (2009), 25–35. Utóbbi horvátul: UŐ, *Ijjas i Budanović. Bačka apostolska administratura 1941–1944*, *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 4 (2012), 115–135.

¹⁰⁷ A dekrétum 1941. május 26-án, Budapesten kelt. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 2100/1941. sz., érk. 1941. május 28.

¹⁰⁸ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrböz. 2.*

¹⁰⁹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek, 2.*

¹¹⁰ *Gyetvai Péter főszentszéki jegyző és érseki szertartó (1941–1944)*, később kalocsa kanonok (1946–1988), több jogi és történeti munka szerzője. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/gyetvai-peter> (2021. 09. 20.)

¹¹¹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1942.10.28. A bácskai apostoli adminisztrátúra kérdése. Adminisztrátori kinevezések. Dr. Gyetvai Péter emlékeztetője.

a káptalanra szállt (317. kán. CIC 1917), így Horváth Győző segédpüspök (1912–1944) mint kalocsai káptalani helynök hibát követett el, amikor a nunciatúrától külön kérte a bácskai apostoli adminisztrátorra történő kinevezését, amelyet azután meg is kapott. Gyetvai Péter javaslata az volt, hogy a következő érseki beiktatáskor¹¹² az új főpásztor – a nunciatúra előzetes szóbeli értesítése után – az egész egyházmegye felett vegye át a joghatóságot, így *per viam facti* megszűnik az adminisztratúra, hiszen immár van törvényes, hivatala ellátásban nem akadályoztatott főpásztora az egész egyházmegyének (vö. 318. kán. 2. § és 334. k. 3. § CIC 1917).

Budanovich Lajost rövid, 1941-es budapesti tartózkodását követően Mátraverebély-Szentkútra internálták.¹¹³ Két év után, 1943. május 26-án tért vissza Szabadkára. Azzal az indokkal kapott engedélyt, hogy meglátogassa a beteg nővérét, azonban a gyorsan forduló hadihelyzetben a magyar hatóságok sem látták már kívánatosnak további internálását. Egyházi szempontból sem volt akadálya a visszatérésnek, mivel még mindig ő volt a Szent Teréz-templom plébánosa. Amikor 1944-ben a Magyar Királyság újra elveszítette a Délvidéket, Grósz József érseknek (1943–1961) 1944. december 20-án vissza kellett adni Budanovichnak – általános helynöki felhatalmazással – a terület irányítását, majd 1946. június 13-án a Szentszék intézkedése révén a püspök újra apostoli kormányzó lett. Haláláig, 1958. március 16-ig vezette az Apostoli Kormányzóságot. Kívánságának megfelelően a szabadkai Szent Teréz-plébánia-templom Nagyboldogasszony oltára mellé temették el. Nem sokkal nyolcvanötödik születésnapja előtt hunyt el. Utódja régóta közeli munkatársa, 1955-től segédpüspöke, Zvekanovich Mátyás (Matija Zvekanović) lett (apostoli kormányzó: 1958–1968; megyéspüspök: 1968–1989).

Csak közel ötven évvel az I. világháború vége, negyvenöt évvel az apostoli kormányzóság megalakulása, illetve tíz évvel Budanovich Lajos halála után látta a Szentszék elérkezettnek az időt az önálló egyházmegye megalapítására. 1968. január 25-én, az egykori Bács vármegye és az ősi érsekség középkori védőszentjének, Szent Pálnak az ünnepén¹¹⁴ adta ki a Szentszék a *Praeclarissima Pauli*¹¹⁵ bullát, amellyel megalapította az önálló Szabad-

¹¹² LAKATOS, „*Trianon árnyékában*”, kézirat. A soron következő beiktatás Glattfelder Gyuláé lett volna (1942), de a kinevezett főpásztor egészségi állapota, illetve ezzel összefüggő lemondása miatt nem került sor rá. Grósz József érsek (1943–1961) beiktatása (1943. július 12.) azonban a jelek szerint ezen megfontolások figyelembevételével történt, azaz úgy tűnik, a Bácsi Apostoli Kormányzóság akkor jogilag megszűnt.

¹¹³ TÓTH, *Hungaria Rómából*, 201. 214–216.

¹¹⁴ Bács–Kiskun megye címerében Bács vármegyére és védőszentjére emlékeztet Szent Pál alakja. A Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye jelenlegi védőszentje Szent István király, míg a Szabadkai Egyházmegye patrónusa Szent Pál.

¹¹⁵ AAS 60 (1968) 321–322; *Schematismus primus*, 35–36; A Bánáti Apostoli Kormányzóságot felváltó Nagybécskerekai Egyházmegye megalapítása még hosszabb kivárási idő után, 1986-ban történt, az Észak-Szerémi és Dél-Baranyai Apostoli Kormányzóság azonban igen gyorsan integrálódott a Diakovári (Bosznia–Szerémi) Egyházmegyébe, a mai Diakovár–Eszéki Főegyházmegye elődjébe.

kai Egyházmegyét (*diocesis Suboticana*).¹¹⁶ Sem az új területi egység elnevezésében, sem pedig az alapító bullában nincs semmilyen történeti vagy más utalás bácsi vagy kalocsai egyházmegyére. A kalocsai érsek a továbbiakban nem használta bácsi titulust.¹¹⁷ A hatar másik oldalán jóval később rendeződött a helyzet: a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye (*archidioecesis Colocensis–Kecskemetensis*) a magyarországi egyházmegye-rendszert újrarendező 1993. május 31-én kelt, *Hungarorum Gens*¹¹⁸ révén jön létre.

¹¹⁶ Az egyházmegyék világszerzte – kevés kivételtől eltekintve, mint például ahogyan ez az Erdélyi Egyházmegye esetében történt – a székváros után kapták a nevüket. A Szentszék ezt a tradíciót követi ma is az új egyházmegyék alapításakor. A Szabadkai Egyházmegye elnevezése ezt a hagyományt tükrözi.

¹¹⁷ A továbbiakban a szentszéki dokumentumok 1993-ig Kalocsai Főegyházmegyről (*archidioecesis Colocensis*) és kalocsai érsekről (*archiepiscopus Colocensis*) beszélnek. Vö. többek között: AAS 60 (1968) 824; uo. 61 (1969) 196–197, 403, 859. Igaz, a bácsi címet a múltban is gyakran elhagyták, de annak más jelentősége volt, mégpedig egyszerűen rövidíteni akartak. A teljességhez hozzátartozik, hogy a Főegyházmegye 20. századi története szempontjából változást jelentő években az *Acta Sanctae Sedis* és az *Acta Apostolicae Sedis* többféleképpen használta az elnevezést, kétségtelenül megfigyelhető azonban a szentszéki közlönyökben a bácsi titulus elkopása, amely minden bizonnyal a területi változásokkal is összefügg. 1905 (Városh Gyula kinevezésének éve): ASS 38 (1905–1906) 331 (*Colocen. et Bacsien*). 332 (*Colocensis*). 335 (*Colocensi et Baciensi*); 1911 (Csernoch János kinevezésének éve): AAS 3 (1911) 183 (*Colocensi et Baciensi*). 601. 610 (*Colocza e Bács*); 1914 (Várady Lipót Árpád kinevezésének éve): AAS 6 (1914) 264 (*Colocza e Bács*), 265 (*Colocza*). 276 (*Colocza e Bacs*); 1923 (Várady Lipót Árpád halálának és Budanovich Lajos protonotáriusi kinevezésének éve): AAS 15 (1923) 136 (*Colocza e Bácsa*). 599 (*Calocsa e Bacsza*); 1925 (Zichy Gyula kinevezésének éve): AAS 17 (1925) 81 (*Colocen.*). 400 (*Colocza*). 508 (*Colocensi*). 650 (*Colocensem*); 1942 (Zichy Gyula érsek halálának és Glattfelder Gyula kinevezésének éve): AAS 34 (1942) 184 (*Colocza*). 298 (*Colocensi*); 1943 (Grósz József kinevezésének éve): AAS 35 (1943) 146 (*Colocensi*). Állítólag Ijas József kalocsai érsek mondogatta, hogy „régén volt a bácsi érsek, most már csak az érsek bácsi”.

¹¹⁸ AAS 85 (1993) 871–876.

FORRÁSOK

I.

Budanovich Lajos kinevező dekrétuma

Belgrád, 1923. február 10.

(Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae

Bačiensis anno 1923 dimissae. Suboticae 1923. 1.

[eredeti kiemelésekkel])

Hermenegildus Pellegrinetti,¹¹⁹

Dei et Apostolicae Sedis gratia Archiepiscopus Adanensis,

apud regnum Serviorum, Croatarum et Slovenorum

nuntius apostolicus.

Post compositum recens immane bellum magna pars dioecesis Colocensis sub ditionem politicam redacta est Regni Serviorum, Croatarum et Slovenorum.

Inde factum est, ut Clerus et fideles regionis, cui nomen „Bačka”, iam fere tres annos nonnisi raras, difficiles et implexas cum suo Episcopo in Regno Hungariae residente, communicationes et relationes habere potuerint.

Quae rerum conditio cum sine gravi rei catholicae atque ecclesiasticae disciplinae detrimento diutius durare non posset, Supremae Apostolicae Sedi, apud quam sollicitudo est omnium ecclesiarum, visum est, ut rectae parochiarum administrationi animarumque saluti prospiceretur, Administratorem Apostolicum pro supra dicta regione constituere ac Rev.do¹²⁰ Domino Ludovico Budanović, Parocho ad Sanctae Theresiae, in urbe Subotica, id muneris committere.

Nos itaque, de mandato Beatissimi Patris, praesentibus litteris declaramus eundem Rev.dum¹²¹ Dominum Ludovicum Budanović, pro ea dioecesis Colocensis parte, que in territorio Regni Serviorum, Croatarum et Slovenorum jacet, Administratorem Apostolicum, ad nutum Sanctae Sedis, nominatum et constitutum esse, cum omnibus officiis, iuribus ac privilegiis, que Administratoribus Apostolicis, iuxta ecclesiasticas leges, maxime vero juxta Can.¹²² 312. et seqq.¹²³ Codicis Juris Canonici, competunt, ita ut facere valeat et debeat, intra fines sui territorii atque jurisdictionis, ea omnia, quae ad

¹¹⁹ Ermenegildo Pellegrinetti érsek, belgrádi apostoli nuncius (1922–1937).

¹²⁰ Reverendo.

¹²¹ Reverendum.

¹²² Canones.

¹²³ Sequentes.

rectam ecclesiarum, populi ac religiosorum Institutorum administrationem pertinent, omnipotenti Deo et Romano Pontifici de sua administratione rationem redditurus.

Datum Belgradi, die 10. Februarii 1923. Hermenegildus Pellegrinetti, m. p. Archiepiscopus tit.¹²⁴ Adanensis, Nuntius Apostolicus. D.¹²⁵ Alfredus Pacini Secretarius. (L. S.¹²⁶)

2.

(KFL.I.I.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923.
pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz.n. 28/X. 1942.
A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.)

Segreteria di Stato
di Sua Santità

Dal Vaticano, die 15 Februarii 1923.

N° 13674.
da citarsi nella risposta

Ill.me ac Rev.me¹²⁷ Domine,

litteras Amplitudinis Tuae, quibus Summo Pontifici praeclaram amoris et reverentiae significationem exhibuisti, Sanctitat Sua libentissime accipere dignata est.

Quod autem refers de gravi rei catholicae statu in regione Baciensi id apprime notum iam Sanctitati Suae fuerat, quae de removendis difficultatibus religioni interpositis sollicitam habere curam unquam intermisit.

Verum adsistentia alicuius pastoris, qui gregi nunc indefenso adesse personaliter possit, quique sacramentum confirmationis, tam multis fidelibus hoc sacramento indigentibus, conferre valeat, in dies magis necessaria apparet.

Gratum igitur Amplitudini Tuae accidet id quod Summus Pontifex nuper benigne disponere dignatus est: regionis Baciensis namque administratio, ad nutum Sanctae Sedis, commissa est sacerdoti Ludovico Budanovic,¹²⁸ quam optime novisti atque dignum habuisti cui unam ex praecepis paroeciis eiusdem regionis committeres. Per hanc

¹²⁴ Titularis.

¹²⁵ Dominus.

¹²⁶ Locus Sigilli.

¹²⁷ Illustrissime ac Reverendissime.

¹²⁸ Regionis ... Budanovic: (utólag) ceruzával aláhúzva.

[%] autem provisionem, supervacanea evadit specialium collatio facultatum sacerdotibus quos Sanctae Sedi commendasti ut confirmandis fidelibus Bacsienis regionis deputarentur.

Ego, vero, Administratori Apostolico, omnia quae in litteris Amplitudinis Tuae exponuntur, de difficultatibus in quibus Instituta a Te commendata versantur, referam, ut is, adiuvante Ill.mo D.¹²⁹ Nuntio Apostolico Beogradensi, maxima cum sollicitudine oppotuna paret remedia.

Interim autem Tecum communicare satago, Summum Pontificem rependere voluisse zelum Amplitudinis Tuae, necnon studium voluntatemque tuam erga Ipsum, Apostolica Benedictione tibi tuisque fidelibus peramanter impertita.

Ego autem hanc occasionem libenter nanciscor meae erga A. T.¹³⁰ existimationis sensus profitendi, quibus maneo

Tibi
addictissimus
(Pietro Gasparri)¹³¹

Ill.mo ac Rev.mo¹³² Domino
Leopoldo A. Varady¹³³
Archiepiscopo Colcensi et Bacsienis

¹²⁹ Illustrissimo Domino.

¹³⁰ Amplitudinem Tuam.

¹³¹ Pietro Gasparri bíboros, államtitkár (1914–1930).

¹³² Illustrissimo ac Reverendissimo.

¹³³ Eredeti kiemelés; (utólag) piros ceruzával aláhúзва.

3•

Budanovich Lajos kinevezését visszavonó dekrétum

Budapest, 1941. május 26.

(KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 2100/1941. sz., érk. 1941. május 28.
[eredeti kiemelésekkel])

(címer)

Angelus Rotta¹³⁴

Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopus Thebarum in Acaia
et in regno Hungarico
nuntius apostolicus

Decretum

N.5450/41.

Auctoritate a Beatissimo Patre Pio Papae XII¹³⁵ Nobis per litteras Eminentissimi ac Reverendissimi Cardinalis Aloysii Maglione¹³⁶, a Secretis Status Suae Sanctitatis, diei 15 Maji 1941 sub N. 3748/41. tributa, praesentium tenore, ob mutatas rerum condiciones in territorio Bacskensi, revocamus a munere Administratoris Apostolici Bacskae „ad nutum Sanctae Sedis” Excellentissimum ac Reverendissimum D.D.¹³⁷ Ludovicum Budanovic¹³⁸, Episcopum titularem Cisami, qui hucusque tale munus sollerter gessit, eiusque in loco, Excellentissimum ac Reverendissimum Dominum Dominum Julium a comitibus Zichy, Archiepiscopum Colocsiensem¹³⁹, nominamus et constituimus Administratorem Apostolicum „ad nutum Sanctae Sedis” illius territorii, quousque a Sancta Sede definitivo regimini Bacskae provideatur.

Statuimus autem ut praesens Decretum ad notitiam feratur cleri et fidelium eiusdem Administrationis Apostolicae a novo Administratore Apostolico.

¹³⁴ Angelo Rotta érsek, budapesti apostoli nuncius (1930–1945).

¹³⁵ XII. Piusz pápa (Eugenio Pacelli, 1939–1958).

¹³⁶ Luigi Maglione bíboros, államtitkár (1939–1944).

¹³⁷ Dominum Dominum.

¹³⁸ Recte: Budanović/Budanovich.

¹³⁹ Recte: Colocensem.

Hoc Decretum suam obtinet vim ab ineunte die 1 Junii huius anni, a quo tempore consequenter cessabit jurisdictio Excellentissimi D.D.¹⁴⁰ Ludovici Budanovic¹⁴¹ qua Administratoris Apostolici, eiusque Vicarii.

Datum Budapestini ex Aedibus Nuntiaturae Apostolicae
die 26 Maji 1941.

+ Angelus Rotta¹⁴²
Archieppus tit. Thebar.¹⁴³, Nuntius Apostolicus.

4.
A Szabadkai Egyházmegye alapító bullája
Praeclarissima Pauli bulla, 1968. január 25.
(AAS 60 (1968) 321–322.
[eredeti kiemelésekkel])

Baciensis
(Suboticanae)
Apostolica administratio Baciensis ad dioecesis gradum tollitur,
«Suboticanae» cognomine.

Paulus episcopus¹⁴⁴
servus servorum Dei
ad perpetuam rei memoriam

Praeclarissima Pauli exempla sequentes, quem sane tanta urgebat Christi caritas, ut diu noctuque Ecclesiarum, quas condidisset, cura atque sollicitudine paene conficeretur (cf. 2 Cor., II, 28), Nos etiam, quos summi numinis providentia «multarum gentium» patrem constituit (cf. Gen., I, 5), et aeternarum rerum procuratores, omni opera et ope annitimur ut omnibus, quotquot christiano nomine censentur, quam plurimum prodesse queamus; quasi enim Auctus, Christi verba littus animi subeunt, iubentis Nos gregem, quem redemit, sanctissime custodire. Quam ob rem, cum in Administratione

¹⁴⁰ Dominum Dominum.

¹⁴¹ Recte: Budanović/Budanovich.

¹⁴² Aláírt.

¹⁴³ Archiepiscopus titularis Thebarum in Acaia.

¹⁴⁴ VI. Pál pápa, szent (Giovanni Battista Montini, 1963–1978).

Apostolica Baciensi res catholica nonnihil profecerit, cuius rei est argumentum quod ibi et Curia iam instructa sit, et sacrum Seminarium conditum pueris excipiendis quos Deus ad Sacerdotium vocaverit, cetera, petiit venerabilis Frater Matthias Zvekanovic, Episcopus titulo Burciensis atque Administrator Baciensis ut ea circumscriptio in dioecesis formam redigeretur. Nos autem, re bene considerata, consilio exquisito a venerabili Fratre Mario Cagna¹⁴⁵, Archiepiscopo titulo Heracleensi in Europa et in Iugoslavia Apostolico Delegato, praetereaue Coetu Episcoporum eiusdem Nationis quid sentiret audito, haec quae sequuntur decernimus atque statuimus. Administrationem Apostolicam Baciensem dioecesium numero adscribimus, *Suboticanam* nomine, servatis finibus, ut hucusque fuere; cuius erit caput atque Episcopi domicilium urbs Subotica, templum autem cathedrale illud, quod est Sanctae Teresiae Abulensi sacrum, cum debitis iuribus. Erit vero nova Sedes cathedralis recto Apostolicae huic Sedi subiecta,¹⁴⁶ donec aliter provideatur; atque beatum Paulum apostolum primum patrum habebit, alterum vero ab eo Cor Immaculatum Beatae Mariae Virginis. Decernimus etiam ut in nova dioecesi cathedrale Canonicorum collegium constituatur, sive [322] caerimoniarum causa, sive consiliis Episcopo dandis eidemque iuvando;¹⁴⁷ tamen, usquedum hoc fieri nequeat, Consultores dioecesani deligantur, qui sacro eorum Praesuli assistant. Mensam episcopalem constituent Curiae emolumenta atque fidelium collationes. Regimen, administratio Ecclesiae Suboticanae, electio Vicarii Capitularis, sede vacante, hisque similia omnia ad leges Iuris Canonici temperentur. Ceterum, haec quae statuimus, venerabilis Frater Marius Cagna, quem nominavimus, exsequi studebit, vel quem ille delegaverit. Re vero acta, documenta exarentur, quorum sincera exempla ad Sacram Congregationem pro Episcopis cito mittantur.

Hanc vero Constitutionem nunc et in posterum efficacem esse et fore volumus; ita quidem ut quae per eam decreta sunt ab iis quorum res est religiose servantur, atque igitur vim suam obtineant. Cuius Constitutionis efficacitati nulla, cuiusvis generis, contraria praescripta officere poterunt, cum per eam iisdem derogemus omnibus. Nemini praeterea haec voluntatis Nostrae documenta vel scindere vel corrumpere liceat; quin immo huius Constitutionis exemplis et locis, sive typis impressis sive manu exaratis, quae sigillum viri praeferant in ecclesiastica dignitate constituti simulque ab aliquo publico tabellione sint subscripta, eadem omnino habenda erit fides, quae huic haberetur, si ostenderetur.

¹⁴⁵ Mario Cagna érsek, belgrádi apostoli delegátus (1966–1970), majd pronuncius (1970–1976).

¹⁴⁶ Jelenleg a belgrádi érsek mint metropolita alá tartozik.

¹⁴⁷ Az alapító bulla előírta székeskáptalan létesítését, azt azonban azóta sem hozták létre. Ebben az is közrejátszhatott, hogy az 1983-as Egyházi Törvénykönyv hatályba lépésével a kanonoki testület szerepe jelentős változáson esett át: magyar nyelvterületen a káptalan ma inkább ceremóniális feladatokat lát el, míg a tanácsadói szerepet a papi szenátus látja el.

Datum Romae, apud S.¹⁴⁸ Petrum, die quinto et vicesimo mensis Ianuarii, in Conversione Sancti Pauli Apostoli, anno Domini millesimo nongentesimo sexagesimo octavo, Pontificatus Nostri quinto.

Carolus Card. Confalonieri
S. Congr. Pro Episcopis Praefectus¹⁴⁹

Aloisius Card. Traglia
S. R. E. Cancellarius¹⁵⁰

Franciscus Tinello
Apostolicam Cancellariam Regens¹⁵¹

Ioannes Calieri, Proton. Apost.
Eugenius Sevi, Proton. Apost.¹⁵²

Loco Plumbi

In Canc. Ap. Tab. Vol. CXXVI N. 74¹⁵³

¹⁴⁸ Sanctum.

¹⁴⁹ Carlo Confalonieri bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa (Cardinalis, Sacrae Congregationis Pro Episcopis Praefectus; 1961–1973).

¹⁵⁰ Luigi Traglia bíboros, Szent Római Egyház kancellárja (Cardinalis, Sanctae Romanae Ecclesiae Cancellarius; 1968–1973).

¹⁵¹ Francesco Tinello, az Apostoli Kancellária régense (1960–1973).

¹⁵² Apostoli protonotárius, illetve főjegyző (protonotarius apostolicus).

¹⁵³ Száma az Apostoli Kancellárián (Cancellaria Apostolica). Az Egyházmegye honlapján a bulla több nyelven is megtalálható, nem egészen pontos fordításban. Ott megtalálható a kiküldés dátuma is: 1968. március 2. <http://www.suboticka-biskupija.info/bula.php> (2021. 07. 02.)

5.

A Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye kialakítása

Hungarorum Gens bulla, 1993. május 31.

(AAS 85 (1993) 871–876.

[részlet, eredeti kiemelésekkel])

[871]

Nova Hungaricarum circumscriptionum ecclesiasticarum compositio.

Ioannes Paulus episcopus¹⁵⁴
servus servorum Dei
ad perpetuam memoriam

Hungarorum gens, quae, ducente Sancto Stephano Primo Rege, Beata Virgine Maria auxiliante, «Magna Domina Hungarorum», firme in fide catholica egit radices, hodie, cum Ecclesia per Pentecostes mysterium sanctificatur, dono accipit novam suarum ecclesialium communitatum dispositionem.

Namque Conferentia episcopalis Hungarica, cupiens votis Concilii Oecumenici Vaticani II obsecundare, quod attinet ad aptiorem circumscriptionum ecclesiasticarum compositionem, opus suscepit novo ordine, gradatim ac progrediente ratione, Provincias ecclesiasticas et dioeceses disponendi, naviter adiuta a Venerabili Fratre Angelo Acerbi¹⁵⁵, Archiepiscopo titulari Zellensi. Quo in opere absolvendo hoc semper fuit propositum, ut in unaquaque dioecesi magis perspicua Ecclesiae natura pateret, atque Episcopus apte et efficaciter munera sua explere posset, prout religiosas, spirituales ac morales necessitates, necnon societatis et culturae mutationes, quae hodie in cursu sunt, magis magisque postulant.

Attente igitur propositionibus perpensis Nobis exhibitis, cognito voto Nuntii Apostolici, quem supra memoravimus, audito consilio Secretariae Status et Congregationis pro Episcopis, ea quae sequuntur statuimus:

[...]

[873]

Archidioecesis Colocensis–Kecskemetensis, cuius metropolitana ecclesia sub titulo Beatae Mariae Virginis in Caelum Assumptae in urbe Colocia sita est, ecclesia autem concathedralis sub titulo Ascensionis Domini Nostri in urbe Kecskemét est posita, comprehendet integrum comitatum Bács–Kiskun, cuius unam partem recipiet quae

¹⁵⁴ II. János Pál pápa, szent (Karol Józef Wojtyła, 1978–2005).

¹⁵⁵ Angelo Acerbi érsek, budapesti apostoli nuncius (1990–1997).

includit urbem Kecskemét a dioecesi Vaciensi, et pagos Dávod, Püspökpuszta, Duna-falva, Homorud¹⁵⁶, Sárhát, Sárosd, Szabadságpuszta et Riha-Élesd a dioecesi Quinque Ecclesiensi ei tributos. Cedet vicum Bogyiszló dioecesi Quinque Ecclesiensi.

[...]

[876]

Ad haec omnia perficienda deputamus memoratum Venerabilem Fratrem Angelum Acerbi, in Hungaria Apostolicum Nuntium, necessarias et opportunas eidem tribuentes facultates etiam subdelegandi, ad effectum de quo agitur, quemlibet virum in ecclesiastica dignitate constitutum, onere imposito ad Congregationem pro Episcopis, simul ac fas erit, authenticum exemplar actus peractae executionis remittendi.

Iubemus denique singula et omnia hisce Apostolicis Litteris decreta plene sortiri vim suam tam nunc quam in posterum usque tempus, rebus quibusvis, etiam speciali mentione dignis, haudquaquam obstantibus.

Datum Romae, apud Sanctum Petrum, die tricesimo primo mensis Maii, anno Domini millesimo nongentesimo nonagesimo tertio, Pontificatus Nostri quinto decimo.

Ioannes Paulus PP. II

TÓTH TAMÁS

¹⁵⁶ Recte: Homorúd.

A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUS MOZGALOM ÉS A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE

megalapításának hatása a magyar–román viszonyra
a trianoni békeszerződést megelőző években

A magyar görögkatolikus identitásdiskurzusban újra és újra felbukkan az az állítás, mely szerint Magyarország keleti határait 1920-ban azért nem a Tisza vonalánál húzták meg, mert – többek között – az 1912-ben a magyar identitású és nyelvű görögkatolikusok számára alapított Hajdúdorogi Egyházmegye is a Tiszántúl magyar jellegének bizonyítéka volt. Így történt ez a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi ünnepségsorozatának nyitó rendezvényén is (2012. február 18.), amikor Orosz Atanáz miskolci püspök-exarcha – maga is hajdúdorogi származású család sarja – ünnepi beszédében utalt erre a nemzedékről-nemzedékre hagyományozódó állításra.¹

Köztudott, hogy a román-magyar határvonal megállapítása során elsősorban a vasútvonalaknak volt jelentősége, ezért a fenti gondolatot inkább a két világháború között helyét kereső magyar görögkatolikus társadalom vágyvezérelt állításának kell tekintenünk. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a térségben élő görögkatolikus népesség hovatarozásának vagy inkább „hova sorolásának” – ha nem is a határ megállapítása során – volt jelentősége, sőt a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor heves viták tárgyává is vált a szabolcsi, szatmári és a bihari régióban, valamint a Székelyföldön található, román liturgikus nyelvű egyházközségek etnikai jellegének megállapítása.

Ezen viták jelentőségét igazolja az a feljegyzés is, amit Raymund Netzhammer (1862–1945) bukaresti római katolikus érsek naplójában² olvashatunk Matthias Erzberger (1875–1921) német politikus bukaresti tárgyalásairól. Erzberger 1916. február 16-án titokban érkezett Bukarestbe. A német kormány és a központi hatalmak képviselőiben az volt a feladata, hogy kapcsolatba lépjen Ferdinánd román királlyal (1865–1927, 1914-től uralkodó) és bírja rá arra, hogy Románia ne adja fel a semlegességet. A titkos találkozóra a Németországban született Netzhammer érsek palotájában került sor a vasárnapi szentmise után, melynek a Hohenzollern-családból származó király és családja rendszeres résztvevője volt. Az érsek beszámolója szerint Erzberger azon kérdésére, hogy Romániának mi oka lenne az Osztrák–Magyar Monarchia megtámadására,

¹ *Emlékkönyv a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi ünnepségsorozatáról, 1912–2012*, szerk. ZADUBENSZKI NORBERT–SZABÓ SÁNDOR, Nyíregyháza 2013, 10–11.

² *Raymund Netzhammer, Bischof in Rumänien: im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan I–II*, hg. von NIKOLAUS NETZHAMMER, München 1995–1996, I, 606–609.

Ferdinánd király azt válaszolta, hogy a Monarchia több súlyos bűnt is elkövetett román nemzetiségű polgáraival szemben. És az elsők között a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását említette! A király szerint ez a románokat nagyon elkésértette, és végérvényesen a Monarchia ellen hangolta.³ A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának tehát nagy szerepe volt abban, hogy a magyar-román viszony éppen akkor került mélypontra, amikor egyébként Tisza István a magyar-román megegyezés (a „román-paktum”) lehetőségét kereste.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a korabeli források adataira támaszkodva bemutassam a magyar görögkatolikusok létének, mozgalmának és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hatását a magyar-román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző 20–25 évben.

I. ÁTLÉPNI A VÖRÖS VONALAT

Első olvasatra talán furcsának tűnik, hogy ebben az összetett konfliktusban már a magyar görögkatolikusok létének kérdése is valamilyen jelentőséggel bírhat. Valójában azonban egy ideig ez, vagyis a magyar görögkatolikusok létezésének megkérdőjelezése uralta a románok – magyarországi és romániai egyháziak és világiak, görögkatolikusok és ortodoxok – gondolkodását és megnyilvánulásait e tekintetben. Ennek megértéséhez ismét Netzhammer érsek naplója ad segítséget. Az érsek feljegyzett egy beszélgetést, amit 1912. március 10-én a vasárnapi szentmise után Károly királlyal folytatott az érseki palotában.⁴ A téma természetesen a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása volt, melynek folyamata azokban a hetekben döntő szakaszához érkezett. Az érsek megosztotta az uralkodóval a legújabb római híreket, melyekre reagálva Károly király egy érdekes megjegyzést tett. A konkrét részletkérdésektől egy kicsit eltávolodva kifejezte őszinte csodálkozását a fölött, hogy a magyarok – értve ez alatt elsősorban a magyar kormányt – egy magyar jellegű bizánci rítusú egyházmegye felállítása mellett döntöttek. Annyira valószínűtlennek tűnt számára ez a lépés, hogy meglepetését a „soha se gondoltam volna...” mondattal fejezte ki. Bár korábban Sturdza miniszterelnöktől hallotta, hogy Magyarországon próbálkoznak a magyar nyelvű liturgiával, de ezt akkor úgy értette, hogy a római katolikus alsópapság részéről történnek ilyen próbálkozások. Még meg is nyugtatta Sturdzát, hogy a Szentszék ezt soha se fogja

³ Uo. 606–609. Néhány hónappal később kiderült, hogy Erzberger titkos küldetése nem érte el a célját és Románia az antant oldalán belépett a háborúba. A bécsi román nagykövet augusztus 14-én nyújtotta át a hadiállapot beállítását kimondó jegyzéket, ami szintén utal a Magyarországon élő románokkal szemben elkövetett igazságtalanságokra. Vö. *Az első világháború*, szerk. SZABÓ DÁNIEL, Budapest 2009, 95. Netzhammer érsek naplójának magyar görögkatolikus vonatkozásaihoz: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása*, Athanasiana 37 (2013) 111–128.

⁴ *Raymund Netzhammer I*, 350–351.

engedélyezni. De azt, hogy ez a jelenség valójában a görögkatolikus parókiákon jelentkezett, csak Netzhammer érsekkel beszélgetve realizálta és ez a felfedezés teljesen megdöbbentette. Károly király ugyanis tisztában volt azzal, hogy a magyar politikai elit, de végeredményben a magyar közvélemény számára is a bizánci rítus és a magyar identitás gyakorlatilag egymást kizáró fogalmak voltak. A bizánci rítust a szlávok és a románok világához tartozó „kódként” kezelték, amit a magyar nemzet és kultúra „kódrendszerével” inkompatibilisnek véltek. Amikor tehát a magyar kormány úgy döntött, hogy támogatja a magyar identitású görögkatolikusok mozgalmát, s megadja nekik az önszerveződés legerősebb eszközét, a saját egyházkormányzatot, akkor Károly király olvasatában egy olyan vörös vonalat lépett át, amit nem lett volna szabad átlépnie. Mégpedig azért, mert ez az átlépés román szemszögből támadás, erőszakos és durva behatolás volt abba a térbe, mely évszázadokon át a magyarországi románság számára az elkülönülés és a megmaradás zálogát jelentette. A Hajdúdorogi Egyházmegye ezáltal a románok szemében annak jelképévé vált, hogy a Magyar Állam rárontott az ország román görögkatolikus lakosaira és a bizánci rítus „magyarításának” támogatásával új fejezetet nyitott a gyűlöletes magyarosító nemzetpolitika történetében.

2. HÁROM LEVÉL

Károly király meglepett felkiáltása 1912-ben már kései reakció, de a magyarországi románok természetesen már jóval korábban eljutottak erre a felismerésre. A magyar görögkatolikusok létezésének megkérdőjelezése, vagy legalábbis valós létszámuk radikális alábecslése éppen a védekezés első, leginkább kézenfekvő eszközeként került bevetésre. A román görögkatolikus egyháziak a magyar görögkatolikus önszerveződés 1868-tól kezdődő intenzív szakaszát végigkísérték annak bizonygatásával, hogy magyar görögkatolikusok nem is léteznek, valójában a reformátusok uralta magyar kormány „kreálmányai”. Érthető módon elsősorban a Szentszéket próbálták meggyőzni felterjesztéseikkel, melyek közül most csak hármat emelünk ki.

Az első Victor Mihály gyulafehérvár–fogarasi metropolita (1895–1918), vagyis az erdélyi román görögkatolikus egyház legfőbb elöljárójának 1896. augusztus 7-én a bécsi nunciatúrának megküldött jelentése.⁵ A jelentés apropója a nagy botrányt keltő magyar nyelvű görögkatolikus liturgia volt, amit Ujhelyi Andor hajdúdorogi parókus az Egyetemi templomban mutatott be 1896. június 27-én.⁶ Mihályi metropolita

⁵ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905* (CA II, 4/1), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON, Nyíregyháza 2014 (a továbbiakban: *Források II/4/1.*), 227–231.

⁶ A liturgia valójában nem volt teljesen magyar nyelvű: Ujhelyi Andor parókus a pápi csendes imákat ósláv nyelven végezte. Bár Ujhelyi a magyar liturgia elkötelezett híve volt, de talán ő maga is érezte az Egyetemi templomba demonstratív céllal szervezett liturgia provokatív élet: Vö. Firczak Gyula munkácsi püspök jelentése XIII. Leó pápának 1896. november 25-én: *Források II/4/1.*, 250–256, 254.

a magyar görögkatolikusok létszámára vonatkozóan azt a megállapítást teszi, hogy a Munkácsi, Eperjesi és Nagyváradai Egyházmegyékben mindössze 41 olyan parókia van, melynek hívei csak magyarul tudnak. Létszámukat kb. ötvenezerre teszi. További 57 parókián a csak magyarul tudó hívek ruszinokkal és románokkal vegyesen élnek. Ezen parókiák összlétszámát (tehát magyarokat, románokat, ruszinokat együtt számolva) szintén ötvenezerre teszi.⁷ Ezzel szemben a magyar görögkatolikus mozgalom képviselői beadványaikban rendszeresen 250–300 ezer hívő jogos lelki igényeiről írnak. A román főpásztor tehát azt a látszatot kívánja kelteni, hogy nincs szó valós, tömeget érintő, mindenképpen megoldást sürgető lelkipásztori problémáról. Ez a szempont a szentszéki döntéshozatali mechanizmusokban – a „*salus animarum suprema lex*” elve miatt – mindig döntő jelentőséggel bír. Következő lépésként a „protestáns veszélyre” hívja fel a Szentszék figyelmét, ami vissza-visszatérő argumentum a román görögkatolikusok érvelésében. Az első nyomtatásban megjelenő magyar nyelvű liturgikus könyvek a debreceni nyomdában készültek, Debrecen pedig a „kálvinista szektások Rómája” – mutat rá a román főpap.⁸

Kétségtelen, hogy a magyar görögkatolikusok mozgalmát a református politikai körök – a római katolikus főpapokkal ellentétben – támogatták. Sőt, az Egyetemi templomban bemutatott liturgia mögött is György Endre (1848–1927) országgyűlési képviselő, a tiszántúli református egyházkerület gondnoka állt, aki elhitette a magyar görögkatolikus mozgalom motorjának számító hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság tagjaival azt, hogy a millennium évében a fővárosban kellő sajtóelőkészület⁹ mellett megtartott magyar nyelvű liturgia segíteni fogja a mozgalom kettős céljának – a magyar nyelv liturgikus használatának elismerése és egy magyar görögkatolikus egyházmegye megalapítása – elérését. A valóban jól előkészített sajtóvisszhang azonban katasztrofális következményekhez vezetett: a magyar liturgia híre napokon belül eljutott a Szentszékhez, ahonnan rövid vizsgálat után¹⁰ rendkívül szigorú tiltó határozat érkezett: az érintett görögkatolikus püspököknek haladéktalanul gondoskodniuk kellett a magyar nyelv liturgikus használatának megszüntetéséről, a használatban lévő liturgikus könyvek megsemmisítéséről és a mozgalomban résztvevő papok megbüntetéséről.¹¹

A nem várt súlyos következmény a református támogatás átértékelésére készítette a mozgalom fővárosi tagjait, akik Szabó Jenő (1843–1921)¹² köré csoportosulva egyre

⁷ *Források II/4/1*, 229.

⁸ Uo. 230.

⁹ Az akkor még újdonságnak számító Telefon Hírmondó (a rádió előfutára) is napokon át hirdette a magyar nyelvű liturgiát. Vö. *Források II/4/1*, 215.

¹⁰ Mihályi metropolita jelentése is a vizsgálat részét képezte.

¹¹ *Források II/4/1*, 245–246.

¹² 1868–1893 között a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium alkalmazottja (elnöki osztály, majd vasúti osztály), 1874–1893 között osztálytanácsos, miniszteri tanácsos, a vasútállamosítási ügyek előadója,

inkább átvették az irányítást. Melles Emil (1857–1932),¹³ aki később a főváros első görögkatolikus parókusa lett, nyílt publicisztikában kérte György Endrét, hogy tartsa távol magát a magyar görögkatolikusoktól. A mozgalommal egyáltalán nem szimpatizáló Drohobeczky Gyula (1853–1934) kőrösi püspök egyenesen azt a vádat fogalmazta meg, hogy György Endre célja a budapesti liturgiával a szentszéki tiltás kiprovokálása volt, hogy az elkeseredett magyar görögkatolikusok szakítsanak Rómával és hozzanak létre egy református befolyás alatt álló nemzeti egyházat.¹⁴

A protestáns veszéllyel való riogatásnak a román egyháziak részéről tehát csak anynyiban volt alapja, hogy valóban létezett egy – nem teljesen világos céloktól vezérelt – református politikai támogatás. Ugyanakkor teljesen megalapozatlan volt az a feltételezés, hogy ez a református támogatás a magyar görögkatolikusok Rómától való elszakadásához vezethet. Ilyen felvetés vagy fenyegetés nem fogalmazódott meg a mozgalom képviselői részéről.

Mihályi metropolita levele után néhány nappal a gyulafehérvár–fogarasi főegyházmegye ökonómusa, Vasile Hossu (1866–1916), később lugosi (1903–1912), majd szamosújvári megyéspüspök (1912–1916) is tollat ragadott és újabb veszélyre hívta fel az állomáshelyét éppen elfoglaló Emidio Taliani (1838–1907) bécsi nuncius figyelmét.¹⁵ Tisztában volt azzal, hogy a magyar liturgiát ellenző román álláspontnak van egy gyengéje. Mégpedig az, hogy a magyar görögkatolikusok nem kértek többet a Szent-széktől annál, mint amit a románok már két évszázaddal korábban megkaptak: vagyis azt, hogy a népnyelvet használhassák a liturgiában. Hossu el is ismeri, hogy a román templomokban használatos liturgikus nyelv megegyezik a népnyelvvél.¹⁶ De természetesen azt is hozzáteszi, hogy ez nekik „jár”, mivel már ezzel a gyakorlattal léptek unióra Rómával. Ezzel szemben – állítása szerint – a magyar nyelv liturgikus használata csak néhány évre nyúlik vissza és csak az a célja, hogy a kormány magyarosító törekvéseit szolgálja. Az alábbi forgatókönyvet valószínűsíti: amennyiben a magyar liturgia engedélyeztetése megtörténik, minden román faluban akad majd két-három család, akik bejelentik igényüket a magyar liturgiára, a kormányzat pedig kötelezni fogja a parókusokat a magyarul misézésre, prédikálásra, hitoktatásra. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a román görögkatolikusok nemzeti identitásukat féltve

1896-tól főrendházi tag (elsőként a görögkatolikus vallású világiak közül), 1898-tól a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának elnöke.

¹³ Melles Emil vezércikke a *Kárpáti Lapok*ban: KL 3 (1897) 16, 1.

¹⁴ Drohobeczky Gyula kőrösi püspök levele XIII. Leó pápához a magyar liturgia ügyében 1897. január 26-án. Vö. *Források II/4/1*, 280–289, 284.

¹⁵ 1896. augusztus 10. *Források II/4/1*, 233–234.

¹⁶ „E soltanto nella chiesa rumena, che la lingua liturgica è identica colla lingua volgare, però è da notare, che i rumeni, quando ritornarono all'unione si trovavano gir da molto tempo nell'uso della lingua liturgica rumena.” *Források II/4/1*, 233–234, 234.

elhagyják a katolikus egyházat és a román ortodox egyháznál keresnek menedéket.¹⁷ Az ökonómus által megfogalmazott veszély az egyházi szóhasználatban a görögkatolikus egyházak történelmét végig elkísérő „szizmaveszély”, ami konfliktushelyzetekben egyfajta jelképes „vörös pánikgombként” jelent meg. Mivel azonban az érdekelték túlságosan gyakran tenyereltek rá erre a pánikgombra, a Szentszék nagy fenntartásokkal fogadta ezeket a jelzéseket. Ezért Vasile Hossu azon megállapítása, mely szerint a magyar liturgia a román görögkatolikus egyház megsemmisülését fogja előidézni, nem töltötte el a Szentszék olyan mértékű félelemmel, amit a levélíró remélt. A későbbi püspök arról is megfedekezett, hogy Róma máshonnan is tájékozódott, így a kúriai döntéshozók előtt ismert volt az a tény, hogy a magyar nyelv liturgikus használata ekkor már egy évszázados múltra tekintett vissza. Tehát a magyarosításra irányuló politikai szándék nem „találhatta fel” a magyar liturgiát, hanem azt csak a maga céljainak szolgálatába állíthatta, ami viszont ténylegesen meg is történt.

A magyar görögkatolikus ügy lelkipásztori jelentőségének csökkentése, a „protestáns veszéllyel”, valamint a „szizmaveszéllyel” való riogatás ellenszereként az 1898-ban alakult Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága római zarándoklatot szervezett. A magyar görögkatolikus társadalomhoz intézett felhívás így fogalmaz: „1. *Annak bizonyítása, hogy a görögkatolikus magyarok bűségeen ragaszkodnak az egyház egységének központjához, Rómához, s ez a ragaszkodás élő hite, tiszta meggyőződésen és odaadó szereteten alapul.* 2. *Azokkal szemben, akik úgy informálták a Szentszékét, hogy nincs is görögkatolikus magyarság, e zarándoklattal bizonyítjuk létiünket és azt is, hogy elég nagy számban vagyunk abhoz, hogy figyelembe vegyenek bennünket.* 3. *Végül ki kell mutatnunk Őszentsége előtt, hogy amikor más ajkú hittestvéreinkhez hasonlóan, nyelvünket istentiszteleti nyelvvé emelgetni kérelmezzük, csak a köztünk lábra kapott bitközőny, vallásmegvetés és valláselbagyás ellen küzdünk, mozgalmunk minden ízében tiszta, őszinte és katolikus.*”¹⁸

Az 1900. évi szentévre időzített zarándoklat kétségtelenül sikeresnek bizonyult.¹⁹ A mintegy félezer magyar görögkatolikus hívő megjelenése Rómában feltűnést keltett, s nyilvánvalóvá tette, hogy egy valóban létező és a Szentszékhez hű közösségről van szó. Bár a zarándokok a magyar liturgia engedélyezését hiába kérték, megjelenésük,²⁰ szervezettségük és elszántságuk²¹ jó benyomást tett a Kúriára.

¹⁷ Uo. 233.

¹⁸ A felhívás szövege: KL 4 (1898) 51, 2–3. Kiadva: *Források II/4/1*, 387–390.

¹⁹ A zarándoklatról kiadott emlékkönyv: *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, A Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest 1901.

²⁰ A zarándokcsoport összetétele vegyes volt: nagy számban csatlakoztak – hatalmas anyagi áldozatot vállalva – egyszerű falusi emberek (elsősorban Hajdúdorogról), budapesti polgárok, hivatalnokok, művészek, papok. A társadalmi különbségek ellenére a zarándokcsoport megjelenése a római bazilikákban, majd pedig a Vatikánban egy hívő közösség szimpatikus képét mutatta, ami a Kúria figyelmét se kerülte el.

²¹ A zarándokok mindenképpen XIII. Leó pápának akarták átadni kérvényüket. Annak tartalma miatt viszont az Államtitkárság nem látta célszerűnek az audiencia megadását. Ekkor Szabó Jenő kijelentette, hogy addig nem távoznak Rómából, amíg a pápa nem fogadja őket, s ezért készen állt jelentős anyagi áldozatra is.

Mindez arra készítette Epaminonda Lucaciu (1877–1960) szerb-csanádi román görögkatolikus parókuszt, a Memorandum-perből ismert Vasile Lucaciu fiát, hogy tollat ragadjon és a román görögkatolikusok nevében figyelmeztesse XIII. Leó pápát a magyar liturgia jelentette veszélyre.²² A fentebb idézett két levél többnyire tárgyilagos hangvételétől eltérően Lucaciu levele inkább primitív gúnyolódó megjegyzésekkel tűzdelt szenvedélyes feljelentőlevél. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, mert a Kúria is komolyan vette, s felvették a Rendkívüli Egyházi Ügyek és a Propaganda Fide Kongregációk 1902. április 16-i összevont ülésének iratai közé.²³ Azért is figyelmet érdemel továbbá, mert a fentebb ismertetett szempontok és ellenérvek mellett megjelenik egy újabb elem: a „zsidó-szabadkőműves” magyar kormánynak nemcsak az a célja, hogy elszakítsa a görögkatolikusok egy részét Rómától, de meg is akarja alázni a Szentszéket azért, hogy nevetségessé teszi az egész világ előtt. Ezt a sajátos következtetést a magyar liturgikus fordításokkal indokolja. Állítása szerint a debreceni reformátusok megbíztak egy görögkatolikus papot, aki ittas állapotban látott hozzá a liturgikus szövegek fordításához és több helyen olyan kifejezéseket alkalmazott, melyek a szent szövegeket nevetségessé teszik. A debreceni reformátusok aztán finanszírozták ennek a fordításnak a kiadását, s ezzel nevetségessé tették a szent szövegeket.

Szerencsére példát is hoz, így állítását ellenőrizni tudjuk. Példaként az esketési szertartás egyik himnuszát idézi, mely a kezdősora után napjainkban az „Izajás örvendj” címet viseli. Ennek éneklése alatt a pap kézen fogva a jegyeseket megkerüli az oltárt. Ezért ezt Izajás táncának is nevezik. Lucaciu állítása szerint az ittas állapotban lévő fordító annyira erőltette a szöveg magyar jellegét, hogy a jellegzetes magyar tánc, a bokázás kifejezését használta („Izajás bokázik”) és ezzel gúny tárgyává tette a szent szöveget.

Lucaciu határozott állítása ellenére a nyomtatásban (nem csak Debrecenben) megjelent magyar nyelvű görögkatolikus liturgikus könyvek egyike se tartalmazza ezt a fordítást. De a fennmaradt kéziratok szerkönyvekben is hiába keressük. A történet hitelességét az a tény is kétséggé teszi, hogy az esketés szertartását tartalmazó Szerkönyvet (Euchologion) nem egy ember, hanem egy liturgikus fordító bizottság fordította le Danilovics János hajdúdorogi külhelynök irányítása és a Munkácsi Egyházmegye által kirendelt lektorok felügyelete alatt.²⁴ A legnagyobb jóindulattal is csak annyit állapíthatunk meg, hogy Lucaciu egy nem ellenőrzött mendemondát juttatott

²² Források II/4/1, 480–485.

²³ Források II/4/1, 485–489.

²⁴ A liturgikus kiadványok: 1. *Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája*, Debrecen, 1882. 2. *Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion)*, Debrecen, 1883. 3. *Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai*, Debrecen, 1890. 4. *Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a bozzávaló imákkal*, ford. Danilovics János. Debrecen, 1892. A bizottság munkájáról: IVANCSÓ ISTVÁN, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége* (Athanasiana füzetek 1), Nyíregyháza 1999.

el a római döntéshozók elé. Tették két szempontból van jelentősége. Az első az, hogy a liturgikus szövegek hitelességének kérdése a Szentszék számára mindig kiemelt szempont. Tehát jól gondolta Lucaciu, hogy ezen a téren érdemes elhíntenie a gyanút és megkérdőjelezni a magyar görögkatolikus alkalmasságát arra, hogy a hit tisztasága szempontjából kifogástalan szövegeket alkossanak. A második szempont az, hogy Lucaciu eljárása és stílusa jól érzékelteti azokat az indulatokat, melyek a kérdés körül egyre csak erősödtek.

3. MAGYAR–ROMÁN KONFLIKTUS BUDAPESTEN

Az Egyetemi templomban végzett magyar liturgiát gyors – talán túlságosan is elhamarkodott – és szigorú tiltás, majd pedig hosszú hallgatás követte a Szentszék részéről. A magyar kormány ugyan diplomáciai offenzívába kezdett (vatikáni akció), de az újabb és újabb kérvényekre a Szentszék hallgatással válaszolt. Ez az adott körülmények között kifejezetten pozitív eredmény volt, hiszen a Szentszék a liturgikus nyelv kérdésében nem engedhetett. Ugyanakkor a tiltó rendelkezésben megfogalmazott szankciók ellenőrzését sem szorgalmazta. A görögkatolikus magyarok római zarándoklatának tapasztalatai és a beszerzett információk alapján ugyanis a Szentszék is belátta, hogy itt nem egy kezdeti stádiumban lévő mozgalomról van szó, amit még csírájában el lehet fojtani, hanem egyes parókiák esetében már akár egy évszázadra is visszanyúló töretlen hagyományról. Jelentős zavarok nélkül tehát ez a szokás nem szüntethető meg. Ez a felismerés vezetett – Nikolaus Nilles jezsuita tudós hathatós közreműködésével – a *tolerari potest*, vagyis a hallgatólagos tűrés álláspontjához.²⁵ Az érintett megyéspüspökök azt az utasítást kapták, hogy tegyenek meg mindent a magyar nyelv liturgikus használata további terjedésének megakadályozásáért, de alapvetően saját lelkiismeretük és belátásuk szerint cselekedjenek.²⁶

Ez az álláspont nyilvánvalóan csak elodázni tudta a döntést. A görögkatolikus püspököknek nem voltak meg az eszközeik a gyakorlat megfékezésére. Sőt, a fővárosban létesített első görögkatolikus parókia esete azt is megmutatta, hogy még az ország hercegprímása se tudott eleget tenni a szentszéki elvárásoknak.

Az egy évtizedes előkészítés után 1905-ben megalapított budapesti görögkatolikus parókia a főváros kegyurasága mellett az Esztergomi Főegyházmegye kötelékében kezdte meg működését. A főváros kifejezetten azzal a feltétellel vállalta a kegyurasá-

²⁵ Nikolaus Nilles szerepéhez bővebben: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye*. Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (CA I. Studia, 3) (szerk. Véghseő Tamás), Nyíregyháza 2010, 91–97.

²⁶ Felice Cavagnis, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának levele Emidio Taliani bécsi nunciusnak, Róma, 1902. április 16. *Források II/4/1*, 490.

got, hogy a templomi nyelvnek magyarnak kellett lennie.²⁷ Ennek biztosítása érdekében az a Melles Emil lett az első parókus (1905–1932), aki maga is liturgiafordító volt és aki a fővárosba a szatmárnémeti magyar görögkatolikusok liturgikus gyakorlatával érkezett. Mivel ez a gyakorlat bő teret adott a magyar nyelvnek, csak idő kérdése volt, hogy a kialakult törekény *status quo* valamilyen oknál fogva felboruljon. Ez a pillanat 1907 májusában érkezett el, amikor a szentszéki követségről érkező diplomáciai jelentésekben felbukkant a magyar liturgia ügye, előre jelezve, hogy valamilyen változás várható a kérdésben.²⁸ Az első változás 1907 októberében következett be, amikor Róma kivette a budapesti román görögkatolikusokat – a Szentszéknél ruténként nyilvántartott – Szegényház téri (ma Rózsák tere) görögkatolikus parókia joghatósága alól.²⁹ Ez azt jelentette, hogy a fővárosban élő román görögkatolikusok a területileg illetékes római katolikus plébániák joghatósága alá tértek vissza. Mivel maga Melles Emil parókus is elismerte,³⁰ hogy a parókiához tartozó román hívek kifogásolták nála a magyar nyelv liturgikus használatát, nem nehéz kikövetkeztetni, hogy milyen irányból érkezett a kezdeményezés.

Ez azonban csak az első lépés volt. Rövid szünet után Róma ismét napirendre vette a magyar liturgia ügyét, és rövid vizsgálódást követően 1910 tavaszán betiltotta a budapesti templom nyelvhasználati gyakorlatát. Az eljárás megindítása mögött ez esetben is egy feljelentés állt, mely ez alkalommal nem a románoktól, hanem – úgy tűnik – magától Andrij Septickij leMBERGI érsektől indult ki.³¹

²⁷ Budapest székesfőváros közgyűlési határozata a budapesti görögkatolikus parókia felállítására tárgyában, Budapest, 1904. december 9. *Források II/4/1*, 583–584. A parókia történetéhez: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Budapesti Görög Katolikus Parókiák*. A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2013, 1167–1181.

²⁸ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 2. kötet: 1906–1912* (CA II. Textus/Fontes 4/2), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON, Nyíregyháza 2019 (a továbbiakban *Források, II/4/2*), 59–61.

²⁹ *Források II/4/2*, 66–67.

³⁰ Melles Emil budapesti görögkatolikus parókus jelentése Rajner Lajos esztergomi érseki helynöknek, Budapest, 1907. július 31. *Források II/4/2*, 65–66.

³¹ A Görög szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának felterjesztése Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása tárgyában, Budapest, 1910. november. *Források II/4/2*, 159–167, 164. Septickij érsek a Budapesten dolgozó galíciai rutén vendégmunkások lelkipásztori ellátásának ürügyén avatkozott be a fővárosi görögkatolikus parókia életébe. A beavatkozás egy tanulmányait végzett római katolikus teológuson, Szentessy Alfonzon keresztül történt, aki mindenképpen görögkatolikus pap szeretett volna lenni. Mivel római katolikus volt, rítusváltásra lett volna szüksége, de ehhez a támogatást nem kapta meg se a budapesti parókiától, sem pedig az esztergomi érsektől. Az elutasítás kapcsán komoly konfliktusba keveredett a parókia papjaival. A kudarc nem vette el a kedvét. Lembergbe utazott és Septickij érseknél jelentkezett papszentelésre. Az érsek bízta meg azzal, hogy a vendégmunkások körében „támasszon igényt” a Rózsák terei parókiától való elszakadásra és egy önálló budapesti rutén parókia létesítésére, melynek aztán papja lehetett volna. Az elszakadás okaként azt jelölték meg, hogy a parókiális templomban magyarul végzik az istentiszteleteket, amit a rutének nem értenek és ezért inkább nem is mennek templomba. Septickij gondoskodott arról, hogy az igény eljusson a Szentszékhez és a római dikasztériumok foglalkozzanak a magyar liturgia ügyével. Vö. Szabó Jenő főrendiházi tag, elnök (Görög

4. A „HAJDÚDOROGI MONSTRUM”

Az újabb szentszéki tiltás hatására a kormány megváltoztatta korábbi álláspontját. Az 1896-os tiltástól kezdődően a kormányok első célja a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyeztetése volt. Ennek elérése után következhetett a második cél megvalósítása, vagyis egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye felállítása, ami a magyar görögkatolikusok másik évtizedes kíváncsága volt. Az 1910-es tiltás nyilvánvalóvá tette, hogy a nyelvkérdés a Szentszék számára olyan elvi kérdés, melyben nem fog engedményeket tenni. Ennek belátása után a kormányzat az egyházmegye felállítására fókuszált.

Ugyanakkor a sorrend megváltoztatása ellenére a felállítandó új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelvének kérdése megválaszolásra várt. Az ószláv és a román nem jöhetett szóba, hiszen a magyar görögkatolikusok éppen ettől menekültek. A magyar nyelv Róma ellenkezése miatt nem kerülhetett még csak napirendre se. Kompromisszumos megoldásként ekkor elővették Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás (1891–1912) egyik régi javaslatát. A nagy tekintélyű és a magyar görögkatolikusok mozgalmát mindvégig szimpátiával kezelő bíboros már egy jó évtizeddel korábban is azt tanácsolta, hogy egy nemzeti szempontból semleges nyelvet, az ógörögöt fogadják el liturgikus nyelvként.³² Ezt a megoldást először a magyar görögkatolikusoknak kellett elfogadniuk, hiszen az ógörög liturgikus nyelvvel kapcsolatban számtalan gyakorlati nehézség állt fenn. Az elfogadást segítő közbeszédben megjelent a különbség-tétel a szoros értelemben vett „lényegi” és kevésbé lényeges liturgikus cselekmények között. Ez tette lehetővé aztán azt az interpretációt, hogy az ógörög liturgikus nyelv tulajdonképpen csak a Szent Liturgia „lényegi” részére, vagyis az átváltoztatás szavaira vonatkozik. Minden mást lehet magyarul végezni. Ez nem egyezett se a Szentszék szándékával, se pedig a keleti egyház liturgikus teológiájával.

A magyar kormány tehát Róma felé az ógörög liturgikus nyelv elfogadásával nyitott, míg Ferenc Józsefet aktuálpolitikai célokkal ösztönözték. Bár a király már 1881-ben is készen állt a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására, s akkor csak a püspöki kar ellenkezésén bukott el a kezdeményezés,³³ 1910-ben már egészen más volt a kontextus.³⁴ Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) miniszterelnök (1910–1912) és a háttérben természetesen Tisza István (1862–1918) a Hajdúdorogi Egyházmegye

Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága) magánlevele Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkárnak, Budapest, 1910. október 11. *Források* II/4/2, 133–136.

³² SZABÓ JENŐ, *Hajdudorog két zászlaja*, Magyar Világ 1 (1906. július 1) 16, 1–2.

³³ Az 1881. évi eseményekhez: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben*, Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára (szerk. Somorjai Ádám–Zombori István), Budapest 2016, 315–325.

³⁴ Az egyházmegye megalapításának közvetlen előzményeihez: VÉGHSEŐ TAMÁS, *A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei*, Athanasiana 35 (2013), 109–121.

ügyét összekötötték a véderőtörvény megszavazásával, amit az uralkodó személyesen is nagyon fontosnak tartott. A kialakult nemzetközi helyzetben a monarchiának égető szüksége volt a hadi kiadások növelésére és a hadsereg korszerűsítésére. A kiegyezés során megalkotott szabályok értelmében a hadi költségvetést is meghatározó véderőtörvényről a magyar parlamentnek tízévente szavaznia kellett. Az éppen aktuális szavazás a kiadások jelentős növelését kellett, hogy eredményezze, vagyis Magyarország részéről nagyobb áldozatokat követelt. Bár a kormány jelentős parlamenti többséggel rendelkezett, a szavazás kimenetele nem volt egyértelmű. A kormány ezért szükségesnek látta demonstrálni, hogy az uralkodó nemcsak kér a magyar nemzettől, hanem a magyarok nemzeti érdekeit szolgálni is kész. A magyar görögkatolikusok jogos kérésének meghallgatása olyan nemzeti ügy volt, melynek felkarolása nagyot lendíthetett a véderőtörvény ügyén is.

Ferenc József elfogadta ezt az érvelést, és nem is próbálta elhallgatni a sajátos árukapcsolást X. Piusz pápa (1903–1914) előtt. A hivatalos ügyintézés előtt személyes küldöttje, a vatikáni körökben otthonosan mozgó Lippay Bertalan festőművész, majd pedig Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök közvetítésével 1911 tavaszán teljes őszinteséggel tárta fel a helyzetét a pápa és államtitkára, Rafael Merry del Val (1865–1930) bíboros előtt. A festőművész által közvetített üzenet már nemcsak a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáról szólt, hanem egy másik kérést is tartalmazott. Szintén a magyar nemzeti ügyek közé tartozott a pánszláv veszéllyel szembeni védekezés, melynek egy egészen új színtere nyílt ezekben az években. Az Egyesült Államokba irányuló migrációban a Magyarország legszegényebb vidékein élő görögkatolikusok számarányukat jóval meghaladó mértékben voltak érintettek. A Szentszék viszonylag későn, 1907-ben küldött az Egyesült Államokban élő – elsősorban Galíciából és Magyarországról – kivándorolt görögkatolikusok közé püspöki rangú apostoli vikáriust, Sztotér Ortinszkij (1866–1916) személyében. Az apostoli vikárius galíciai lévén az ukrán irányvonalat követte, ezért hamar konfliktusba került a Magyarországról kivándorolt görögkatolikus hívekkel és azok többnyire magyar identitású papjaival. A magyar kormány azt akarta elérni, s ez volt az uralkodó másik kérése, hogy a Szentszék magyar érzelmű püspököt küldjön ki az Egyesült Államokba.³⁵

Ferenc József kérései jóindulatú fogadtatásra találtak X. Piusz környezetében, ami az 1903-as konklávé eseményei fényében nem meglepő. Az uralkodó őszinteségére Merry del Val államtitkár is őszintén felelt, s nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar érzelmű püspök kiküldése az Egyesült Államokba sok időt igénylő, bonyolult kérdés.³⁶ Sok ideje azonban az uralkodónak nem volt, ezért ez a kérés lekerült a napirendről, s minden figyelem a Hajdúdorogi Egyházmegyére összpontosult. A Szentszék nem látta akadályát annak, hogy a hét magyarországi görögkatolikus püspökség mellett

³⁵ *Források*, II/4/2, 198–199.

³⁶ *Források*, II/4/2, 253–254.

egy nyolcadikat is felállítsanak. Sőt, ismerve a meglévő egyházmegyek nagy kiterjedését, lelkipásztori szempontból ezt kifejezetten hasznosnak ítélték. Az elvi beleegyezés után viszonylag hamar megkezdődött a gyakorlati kivitelezés. A Szentszék diplomáciai jegyzékben megfogalmazott garanciákat kért a magyar kormánytól a liturgikus nyelvre és az új egyházmegye finanszírozására vonatkozóan. A kormány kötelezte magát arra, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának megakadályozása érdekében minden lehetséges eszközzel támogatni fogja az új egyházmegye püspökét. Hasonló kötelezettséget vállalt arra is, hogy az egyházmegye intézményrendszerének kiépítését és működtetését teljeskörűen finanszírozni fogja és az anyaegyházmegyeknek nem kell a törzsvagyonukból semmit se átengedni az új egyházmegyének.³⁷

1912 februárjában megkezdődtek a tárgyalások a kormány, a Szentszék képviselője és a parókiákat átadó egyházmegyek főpásztorai között az új egyházmegyebe besorolandó parókiák listájáról. Alessandro Bavona (1856–1912) nuncius 1912. januári váratlan halála után Francesco Rossi-Stockalper (1876–1957) ügyvivő vezette a nunciaturát és képviselte a Szentszéket. Az ügyvivő a pápa és Merry del Val bíboros-államtitkár akaratát képviselve egyértelműen támogatta az egyházmegye-alapítás gyors lebonyolítását. Mivel ezzel a hozzáállással egyben a magyar kormány törekvéseit is előmozdította, felmerült vele szemben az a vád is, hogy mindezt kenőpénz ellenében tette. Matthias Erzberger a már korábban említett 1916. február 16-i bukaresti tárgyalásán ezt biztos információként közölte Ferdinánd királlyal, kiegészítve azzal, hogy a háború alatt kémkedett is, ezért a német kormány elérte a Szentszéknél a visszahívását.³⁸ A korrupció vádját gyengíti az a tény, hogy a magyar kormánynak valójában nem volt szüksége arra, hogy a bécsi nunciatura ügyvivőjét lefizesse. A folyamat leelején, mikor a bécsi nunciatura még semmit se tudott az új görögkatolikus egyházmegye tervéről, a magyar kormány már megkapta X. Piusz pápa és Merry del Val államtitkár feltétlen támogatását. Nem volt arra szükség, hogy a bécsi nunciaturán bárki is a magyar kormány érdekeit támogassa a Szentszéknél.

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása a részletkérdéseket tisztázó februári 8-i tárgyalások során vált súlyos bel- és külpolitikai problémává és a magyar-román viszonyt alapjaiban megrengető eseménnyé.³⁹ A tárgyalások alapja ugyanis egy olyan parókia-lista volt, mely a román görögkatolikus püspökök számára elfogadhatatlannak bizonyult.⁴⁰ Bár a püspöki kar 1911 novemberében megtartott ülésén nem volt elvi

³⁷ Ez utóbbi a kormányzat számára fontos szempont volt, mert mindenképpen el akarták kerülni annak látszatát, hogy a magyar jellegű egyházmegye felállításával a nemzetiségi egyházmegyeket anyagi hátrány éri. A kormánygaranciák: *Források, II/4/2*, 434–435, 528, 638, 646.

³⁸ *Raymund Netzhammer I*, 606–609.

³⁹ A február 8-i tárgyalás jegyzőkönyve: *Források, II/4/2*, 411–414.

⁴⁰ A munkácsi és az eperjesi egyházmegyek képviselői csak néhány apróbb változtatást kértek.

ellenvetésük egy új görögkatolikus egyházmegye felállítása ellen,⁴¹ a részletek ismeretében már hevesen elleneztek a kivitelezést. Ezen a ponton egy érdekes közjáték zajlott le, amit Rossi-Stockalper ügyvivő örökített meg. Amikor Radu nagyváradi püspök azt állította, hogy novemberben nem kaptak tájékoztatást az elcsatolandó parókiák számáról, Csernoch János kalocsai érsek azzal az ellenvetéssel élt, hogy márpedig ő maga olvasta fel neki a listát.⁴² Radu püspök erre olyannyira indulatosan reagált, hogy az ügyvivőnek rendre kellett utasítania. A román püspökök között Radu püspök azért is kiemelkedett, mivel a tervzet szerint elveszítette volna egyházmegyéje parókiáinak egyharmadát. Az összesen 104, román egyházmegyékből átsorolandó parókia közül 52 volt nagyváradi. Radu azért is kerülhetett vezető szerepbe, mert Mihályi metropolita betegség miatt nem tudott jelen lenni. A szintén jelen lévő Vasile Hossu, még lugosi, de már kinevezett szamosújvári püspök engedékenyebb volt, de ő maga is túlzásnak tartotta az átadandó parókiák számát. A román tárgyalófelek több esetben – különösen a bihari régióban – is vitatták egy-egy parókia magyar jellegét.

Az átsorolandó parókiák kiválasztásának alapelvei külön figyelmet érdemelnek, mivel jól megvilágítják, milyen súlyos problémákhoz vezethet, ha egy alapvetően lelkipásztori feladat (a magyar identitású görögkatolikus hívők jobb és hatékonyabb lelkipásztori ellátása) megoldását politikusok veszik a kezükbe és azt eszközzé alakítják át saját politikai és ideológiai céljaik megvalósítása érdekében. A kormányzat nem is tagadta, hogy az új egyházmegyébe besoroltak mintegy 25–30 ezer román hívőt is, aminek alapvetően nemzetpolitikai okai voltak.⁴³ A kormányzat nem tartotta ugyanis célszerűnek, hogy az új egyházmegyébe minden magyar görögkatolikus közösség bekerüljön, így a régi egyházmegyék tisztán nemzeti jelleget öltsenek. Ez a gondolat egyáltalán nem volt újdonság. Évtizedekkel korábban Tisza Kálmán miniszterelnök nyíltan kijelentette, hogy éppen emiatt nem támogatja egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását.⁴⁴ Ezért a magyar görögkatolikus hívek mintegy 40 százaléka nem is került besorolásra az új egyházmegyébe.⁴⁵ Azért, hogy a román egyházmegyében maradt magyar görögkatolikusok nyelvhasználati jogait a román püspökök

⁴¹ Éppen ellenkezőleg: „rokonszenvenvel üdvözöltük az elképzelést” („salutammo con simpatia l'idea mentovata”) – ismerik el egy későbbi tiltakozó levelükben: a román püspökök levele Alessandro Bavona bécsi nunciushoz, Budapest, 1911. november 10. *Források*, II/4/2, 363–365, 364.

⁴² Francesco Rossi-Stockalper bécsi nunciatúrai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak Bécs, 1912. február 11. *Források*, II/4/2, 430–432, 431.

⁴³ Lényegében ezt ismeri el Tisza István miniszterelnök parlamenti felszólalásában 1913. december 5-én. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. Huszadik kötet*, Budapest 1914, 426.

⁴⁴ Tisza Kálmán ezt az álláspontját az 1881. évi meghíúsult egyházmegye-alapítási kísérlet alkalmával fejtette ki. Vö. Drohobeczky Gyula kőrösi püspök levele XIII. Leó pápához, 1897. január 26. *Források*, II/4/1, 280–289, 284.

⁴⁵ Egészen feltűnő, hogy például azok a mai kárpátaljai magyar görögkatolikus közösségek, melyek 1990-ben 45 év szovjet ildőzés és azt megelőzően 25 év csehszlovák elnyomás után is megőrizték magyar identitásukat, soha nem is voltak a Hajdúdorogi Egyházmegye parókiái!

biztosítsák, a döntéshozók a Hajdúdorogi Egyházmegyébe soroltak olyan közösségeket is (mintegy 25 ezer hívővel), melyek román identitású közösségek voltak és ezért nem akartak az új egyházmegyéhez kerülni. Vagyis olyan helyzetet kívántak teremteni, mely egyfajta együttműködésre kényszeríti a román püspököket a hajdúdorogi püspökkel. Ha a román püspökök „jól bánnak” a magyar hívekkel, akkor a hajdúdorogi püspök is „jól fog bánni” a román híveivel.

A román püspökök minden lehetséges fórumon tiltakoztak a kivitelezés ellen, s a parókia-lista megismerésétől (1912. február eleje) kezdve elkecsesedett harcot folytattak azért, hogy a román egyházmegyékből átsorolt parókiák számát a lehető legkisebbre csökkentsék. Ebben érték is el eredményeket, hiszen végül 104 helyett 83 parókia került átsorolásra román egyházmegyékből.⁴⁶ A román püspökök sokáig abban reménykedtek, hogy a Szentszék meghallgatja ellenvetéseiket és végül sikerül megakadályozniuk vagy legalább elhalasztaniuk a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását. Rómában erős támaszuk és szövetségük volt a Girolamo Gotti bíboros vezette Propaganda Fide Kongregáció, amit viszont X. Piusz pápa szándékának megfelelően az Államtitkárság teljesen kihagyott a tárgyalásokból.⁴⁷ Radu és püspöktársai minden lehetséges eszközzel húzták az időt, sőt a nagyváradi püspök „jóindulatú tanácsként” még azt is javasolta Rossi-Stockalpernek, hogy ő maga lassítsa a folyamatokat mindaddig, míg az alapítás tárgyalanná nem válik.⁴⁸

A románokat hidegzuhanyként érte a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hivatalos bejelentése, mivel azt remélték, hogy a hosszúra nyúlt alkudozás jelentősen fogja legalább hátráltatni a kormányzati szándék megvalósítását. Először Ferenc József hozta nyilvánosságra az egyházmegye felállítását május 6-án, majd pedig június 8-i dátummal megjelent a *Christifideles Graeci* kezdetű bulla, ami némi módosítással ugyan, de lényegében tükrözte a kormányzati szándékot.⁴⁹ Csalódottságukat nem rejtették véka alá: olyan tiltakozáshullám indult, melynek megnyilvánulásai korábban ismeretlen formákat öltöttek. 1912. szeptember 15–18. között a bécsi nunciatúrára a heves indulatokat kezdetleges latinsággal és olaszszággal megfogalmazó táviratok érkez-

⁴⁶ A nagyváradiából 44, a gyulafehérvár–fogarasiból 35, a szamosújváriból 4.

⁴⁷ A Propaganda Fide Kongregációt és személyesen Gotti bíborost mélyen sértette ez az eljárás. Olyannyira zokon vették a mellőzést, hogy a Kongregáció keleti részlegeiből 1917-ben létrejött Keleti Kongregáció évi üzenetében át ellenszenvvel viseltetett a Hajdúdorogi Egyházmegye iránt.

⁴⁸ „Nekem is írt egy magánlevelet, amiben azt írta, hogy ez egy olyan ügy, amit el kell fektetni és soha többé nem szabad újra elővenni (Anche a me scrisse privatamente dicendomi che era questo un affare da mettere a dormire e così non farlo mai più risolvare.)” Francesco Rossi-Stockalper bécsi nunciatúrai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak Bécs, 1912. február 9. *Források*, II/4/2, 415–418, 416.

⁴⁹ A bulla szövege valójában csak az *Acta Apostolica Sedis* július 1-jei számában jelent meg: AAS 4 (1912. július 1) 12, 429–435. Érdekes, hogy eredetije ugyan eljutott a bécsi nunciatúrára, de onnan nem került továbbításra a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez. Ma is a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzik. Jelzete: AAV Arch. Nunz. Vienna 766, fasc. 9. fol. 461–466r.

tek az átcsatolt román egyházközségek egy részéből.⁵⁰ A hivatalát nem sokkal korábban elfoglaló új nunciust, Raffaele Scapinelli di Léguignot (1858–1933) megdöbbsentette a jelenség, de őszintén rácsodálkozott az indulatok hevességére maga Radu Demeter nagyváradi püspök is,⁵¹ aki köztudottan semmit se tett az indulatok megfékezése érdekében. Egymást követték a kisebb-nagyobb tiltakozó gyűlések, felterjesztések, kérések az érintettek részéről. „Zúzzuk össze a hajdudorogi monstrum fejét!” – buzdított ellenállásra az aradi *Romanul* 1912. december 11-i száma.⁵² A tiltakozó iratok mind ugyanazt juttatták kifejezésre: alapítson a magyar kormány és a Szentszék görögkatolikus egyházmegyét a magyaroknak, de őket hagyják békén. Ragaszkodnak addigi egyházi kereteikhez, s legfőképpen ragaszkodnak a román liturgikus nyelvhez, amit az alapító bulla értelmében még három évig használhattak, s utána át kellett volna térniük az ógörögre.

A fentebb említett „vörös vonal” átlépése ekkor vált nyilvánvalóvá a parókiák és a hívek szintjén.

5. „...MERT NEKÜNK EZ A SZÉP ÉS EZT TUDJUK ANYÁNKTÓL...”

Ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállnunk és megvizsgálnunk a román tiltakozások közül két levelet, melyet a nyíradonyi és a nagyvásárosi hívek írtak főpásztoraiknak, vagyis Radu nagyváradi püspöknek, illetve Mihályi érsek-metropolitának.⁵³ Mindkét levél jól illusztrálja a görögkatolikus népesség vallási és nemzeti identitásának összetettségét.

A leveleket aláíró hívek egyöntetű kérése az, hogy ne vegyék ki őket egyházmegyéjük kötelékéből. Nem akarnak új egyházmegyébe kerülni, nem akarnak semmilyen változást vallási életükben: „...csak az a kívánságunk és kérésünk hogy nekünk békét hagyjanak...” – fogalmaznak a nyíradonyiak, „...minden tudásunk és belégyezésünk nélkül vallásunk és szertartásunktól meg akarnak fosztani és egy más szertartásra akarnak átbélyözni...” – panaszolják a nagyvásárosiak és az érsek tanácsát kérik: „...ha mi nem akarunk valásunkat szertartásunkat elváltoztatni, a törvény erőszak útján raja szorít e vagy nem és hogy lehetne ez megteríteni, s hol?”

⁵⁰ Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1912–1916 (CA II. Textus/Fontes 4/3), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL., Nyíregyháza 2019 (a továbbiakban *Források*, II/4/3), 141–143.

⁵¹ Radu püspök bécsi tartózkodása idején beletekintett a nunciaturának küldött táviratokba, s ahogy fogalmaz, maga is elborzadt. Azonnal készített egy bocsánatkérő levélmintát, amit megküldött az érintett parókusoknak, hogy azt felhasználva kérjenek bocsánatot a nunciustól. *Források*, II/4/3, 141–143.

⁵² A cikk magyar fordítása a Munkácsi Egyházmegye levéltárából: *Források*, II/4/3, 275–277.

⁵³ A nyíradonyiak levele: *Források*, II/4/2, 702–703. A nagyvásárosiak felterjesztése: *Források*, II/4/3, 722–723.

Azért is ódzkodnak a változástól, mert valójában nem tudják, hogy pontosan mi fog történni: „...minket bele akarnak olvasztani valami ujonan épülő magyarszertartásu muszka vagy orosz Püspökséghez...” – írják a nyíradonyiak és nem értik, hogy a fejük fölött miért hoznak ilyen döntést róluk, pedig elmondhatják: „...bű gyermekei vagyunk mink ami édes Magyar hazánknak vérel és pénzzel adózunk neki és bűségesek leszünk hozzá mindhaláláig és az Országukban élő többi testvér nemzetekkel is kívánn szeretetben és békeséggel élni...” A Nagyváradon székelő román püspököik segítségét kéri, hogy ne történhessen meg az, amitől leginkább félnek: „...a mi ősi templomunkból mely az édes őseink verejtékéből épült, el akarják törölni a nekiünk ékesen szóló román nyelvű liturgiáját...” A nagykászoniak már arról számolnak be, hogy „...hozánk jöt egy idegen pap s magyarul végezte a szent mise szolgálatát már most a mi helybeli lelkészünk is magyarul végezi...”

Mindenképpen ragaszkodnak a román liturgikus nyelvhez, s ezt a ragaszkodást a nyíradonyiak megkapó, ugyanakkor lehengerlő egyszerűséggel indokolják: „...mert nekiünk ez a szép és ezt tudjuk az anyánktól...” Olyan területre lépett be „a törvény”, vagyis az államhatalom, ami ezeknek a közösségeknek a legbensőbb, lelki-szakraális tere és ott félelmet keltő változtatásokat kívánt eszközölni. Nem csoda, hogy „...csak elég marat el hogy a papot megnem verték...” – írják a nagykászoniak.

A fenti idézetekből kitűnik, hogy mindkét levelet magyarul írták, jöllehet logikus lett volna, ha a román identitásukhoz és liturgikus szokásaikhoz ragaszkodó hívek a saját román főpásztoruknak románul írtak volna. A nagykászoniak leveléből világosan ki is derül ennek oka: „...megkérjük, a nagyméltoságu Érsek Ur kegyelmes atyánkat, méltotason a választ nem a papnak küldeni hanem ezen kérés aláíróknak és magyarul legyen írva hogy magunk olvasbasuk...”

6. REVÍZIO ÉS PÜSPÖKJELÖLT-KERESÉS

A bukaresti és a szentpétervári követségről érkező diplomáciai jelentések arról tá-
núsodnak, hogy Románia és Oroszország a magyarországi román és szláv nemzetisé-
gek elleni támadásként értékelte a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását.⁵⁴ A til-
takozásokra reagálva a magyar kormány nyitott a *Christifideles Graeci* bulla revíziója
felé. 1912 őszén Lukács László miniszterelnök parlamenti interpellációra válaszolva
tett ígéretet arra, hogy hajlandók felülvizsgálni az új egyházmegyébe besorolt parókiák
listáját. A Szentészék kezdetben hevesen ellenezte a revízió gondolatát, hiszen abban te-
kintélyének csorbulását látta, s nem is járult hozzá a hivatalos ügymenet elindításához.
Kompromisszumos megoldásként végül Scapinelli nuncius 1912. november 17-én kelt

⁵⁴ Pl. Szilassy Gyula szentpétervári követ jelentése Leopold Berchtold külügyminiszternek, Szentpétervár, 1912. június 3. *Források*, II/4/2, 707. Karl Emil Fürstenberg bukaresti követ jelentése Leopold Berchtold külügyminiszternek, Sinaia, 1912. május 24. *Források*, II/4/2, 552–560.

végrehajtási dekrétumával⁵⁵ életbe léptette az új egyházmegyét, de egyúttal azt is belefoglalta a szövegbe, hogy adott a módosítás lehetősége. Az elképzelések szerint Papp Antal munkácsi püspök kinevezett hajdúdorogi apostoli kormányzóként elkezdte az egyházmegye megszervezését, s ezzel párhuzamosan megkezdődik az első hajdúdorogi püspök személyének kiválasztása. Amikor pedig a magyar kormány és a Szentszék megtalálja a megfelelő személyt erre az egyre nehezebbé váló feladatra, akkor annak első feladatává teszik a revízió megszervezését.

Ezzel az elképzeléssel kulcskérdéssé vált a püspök személyének kiválasztása. A románbarátságáról közismert Ferenc Ferdinánd (1863–1914) trónörökös, akit mélyen sértett, hogy nem tudta megakadályozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, minden követ megmozgatott azért, hogy egy román-érzelmű, vagy legalább annak tartott pap kerüljön az új egyházmegye élére. A neves történész, Ludwig von Pastor, a római Osztrák Történeti Intézet igazgatója útján próbálta meg befolyását érvényesíteni.⁵⁶ Ezen a ponton egy szinte tragikomikus eseménysornak is tanúi lehetünk. Ludwig von Pastor a trónörökös megbízásából a románul jól beszélő Hadzsega Gyulát ajánlja Merry del Val államtitkárnak. Az államtitkár szeretne kedvében járni a sértődött főhercegnek, ezért azonnal utasítja Scapinelli bécsi nunciust, hogy vesse fel Hadzsega Gyula jelölését a magyar kormánynak.⁵⁷ A nuncius felkeresi Zichy János kultuszminisztert, aki a Hadzsega név hallatán azonnal kijelenti, hogy a magyar kormány soha sem fog hozzájárulni Hadzsega Bazil püspöki kinevezéséhez, mivel közismert, hogy ellenezte a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását.⁵⁸ A nuncius ezt tudomásul vette és jelentette az államtitkárnak, aki szomorúan törli Hadzsega Gyula nevét a jelöltek listájáról.⁵⁹ Nincs arra utaló jel, hogy bármikor is kiderült volna, hogy két különböző személyről volt szó: Hadzsega Gyula azért nem lett hajdúdorogi püspök, mert Zichy miniszter összekeverte Hadzsega Bazillal, s ez a tévedés nem tűnt fel se a bécsi nunciushoz, sem pedig Merry del Val államtitkárnak...

A későbbi befutó, Miklósy István zempléni főesperes neve ugyan már 1912 nyarán felmerült, viszont kinevezésére csak 1913 áprilisában, felszentelésére pedig az év októberében került sor. A késlekedés, mely elsősorban a revízió lehetősége, majd pedig a kivitelezésének módja körüli bizonytalanságnak köszönhető, nem tett jót az ügynek.

⁵⁵ A *Christifideles graeci* kezdetű bulla végrehajtási rendelete, Bécs, 1912. november 17. *Források*, II/4/3, 234–237.

⁵⁶ Ludwig Freiherr von Pastor (1854–1928): *Tagesbücher – Briefe – Erinnerungen*, Herausgegeben von WILHELM WÜHR, Heidelberg 1950, 548–549.

⁵⁷ Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár utasítása Raffaele Scapinelli bécsi nunciushoz, Róma, 1913. január 14. *Források*, II/4/3, 294–295.

⁵⁸ Raffaele Scapinelli bécsi nuncius jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak, Bécs, 1913. január 29. *Források*, II/4/3, 299–300.

⁵⁹ Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár utasítása Raffaele Scapinelli bécsi nunciushoz, Róma, 1913. február 4. *Források*, II/4/3, 304–305.

Bár a román főpásztorok elfogadhatónak találták az új püspök beiktatása utáni revízió gondolatát, az érintett román parókiák egy részének papjai és hívei ellenszegültek Papp Antal kormányzó egyházmegye-szervezési törekvéseinek. Az ellenszegülés egy szomorú epizódja volt a kismajtényi incidens 1913 áprilisában, amikor a faluba érkező Jaczkovics Mihály püspöki helynököt a román liturgikus nyelvet féltő hívek tetteleg is bántalmazták.⁶⁰ A határozott és kemény hatósági fellépés, valamint a revízió egyre jobban elterjedő híre egy időre lecsendesítette a kedélyeket. Miklósy püspök 1913. október 5-i szentelésén szép számban vettek részt román papok is. Az ideiglenes debreceni székhelyen megkezdett egyházmegyei adminisztráció, a papokkal való találkozás és kapcsolattartás emberi gesztusai jelentősen enyhítették a feszültséget.

7. A MÉLYPONT: A DEBRECENI BOMBAMERÉNYLET

A nyugalmas időszak azonban nem tartott sokáig. Radu nagyváradai püspök és az erdélyi román sajtó⁶¹ már néhány héttel Miklósy püspök hivatalba lépése után szorgalmazni kezdte a revízió elkezdését. A kérdés az úgynevezett „román paktumot” előkészítő politikai tárgyalások napirendjére is felkerült, mégpedig – Radu püspök állítása szerint – oly értelemben, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye revíziója nélkül nem lehetséges semmilyen megegyezés.⁶²

Miklósy püspök egy ideig halogatta a válaszadást, majd 1914. január 13-án *Az Est* című országos napilapnak adott interjújával mindenkit meglepve teljesen új helyzetet teremtett. Újságírói kérdésre kijelentette, hogy ellenzi a Tisza István miniszterelnök által kezdeményezett román paktumot, s félreérthetetlenül ország-világ tudomására hozta: „*mint magyar ember ebből az egyházmegyből, a melynek élére a király ő felsége és a pápa ő szentsége állított, egy talpalatnyi földet sem fogok átengedni a románoknak*”.⁶³

Miklósy püspök harcias és teátrális kijelentése a kormányköröket és a Szentszéket meglepte, a románokat pedig elkésérítette. A püspök tartotta magát a kijelentéséhez, s a február 7-ére meghirdetett tárgyalásra, melynek témája a revízió lett volna, nem ment el. Maga helyett egy tiltakozó nyilatkozatot küldött. Ebben azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a revíziónak nincsen jogalapja, mivel lecsendesedtek azok a za-

⁶⁰ Jaczkovics Mihály megtámadásának dokumentumai: *Források*, II/4/3, 342–357.

⁶¹ Pl. *Az Unirea* 1913. október 21-i számában megjelent „olvasói levél”, melynek olasz fordítását Radu püspök Rómába is eljuttatta: *Források*, II/4/3, 524–525.

⁶² A nagyváradai püspök ezt Tisza István miniszterelnök tudomására hozta, aki ezt elfogadta. Vö. Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Nagyvárad, 1913. október 22. *Források*, II/4/3, 523–524.

⁶³ Miklósy püspök tiltakozik a román paktum ellen, *Az Est* 5 (1914. január 13) II, 2.

vargások, melyeket „*lelkiismeretlen egyének*” a hívek megtevesztésével és megfélemlítésével okoztak.⁶⁴

Február 17-én – Ferenc Ferdinánd trónörökös utasítására – a magyarországi románok képviselői felálltak a tárgyalóasztaltól, s ezzel a román-paktum reménye is elszállt. Néhány nap múlva az események drámai fordulatot vettek. Február 23-án postacsomagba rejtett pokolgép robbant a hajdúdorogi püspök debreceni székhelyén, megölve Jaczkovics Mihály helynököt, Slepkovszky János püspöki titkárt és Csath Sándor egyházmegyei jogtanácsost. Miklósy István püspök – a merénylet célpontja – csak kisebb sérüléseket szenvedett.⁶⁵ A merénylet végrehajtóit – az orosz-román Ilie Cataraut és Timoftei Kirilowot – ugyan viszonylag gyorsan azonosították, az egyre feszültebb nemzetközi helyzet és a román hatóságok bünpártolása⁶⁶ nem tette lehetővé kézre kerítésüket. A román görögkatolikus közösségek felháborodását a háborúra készülő Oroszország titkosszolgálatára próbálta meg kihasználni, ahogyan a magyarországi ruszinok között akkor már évek óta zajló „skizmatikus-mozgalom”⁶⁷ szálait is orosz kezek mozgatták. A debreceni bombamerényletet és a máramarosi skizmapert Vladimir Bobrinszkij⁶⁸ gróf személye kötötte össze, aki 1914. február 4-én személyesen is megjelent a per tárgyalásán. Beutazása a magyar kormány különleges oltalomlevelének köszönhetően volt lehetséges, mivel Ausztriából ki volt tiltva. Ez utóbbi miatt Románián keresztül érkezett és távozott. Hazautazása során találkozott és megbeszélést folytatott Catarauval is.⁶⁹ A merénylet megrendelői arra számítottak, a debreceni robbanás a magyarországi románok fegyveres felkelésének jele lesz. Ebben csalódnuk kellett, mivel a magyarországi román közvéleményt is elborzasztotta a merénylet ténye és brutalitása.

A merénylet hatással volt viszont a kormány álláspontjára. A revízió gondolatától ugyan nem lépett vissza, de azt már csak viszonyossági alapon volt hajlandó végrehajta-

⁶⁴ Miklósy István hajdúdorogi püspök átirata Jankovich Béla vallás- és közoktatástügyi miniszternek, Nyíregyháza, 1914. február 6. *Források, II/4/3*, 602–603.

⁶⁵ A merényletről: KATKÓ MÁRTON, *Az 1914-es debreceni merénylet*, Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (CA I. Studia 3), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS Nyíregyháza 2010, 289–321.

⁶⁶ Alexandru Marghiloman román politikus (1918-ban miniszterelnök) emlékirataiban feljegyzi, hogy Károly király elismerte előtte, hogy Cataraut a román hatóságok menekítették ki. Idézi: HORVÁTH JENŐ, *A millenniumtól Trianonig. Huszonöt év Magyarország történetéből, 1896–1920*, Budapest 1939, 140.

⁶⁷ A „skizmatikus mozgalom” az 1900-as évek elejétől kezdve a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyéek egyes parókiáin bukkant fel. Néhány – az Egyesült Államokba kivándorolt, ott ortodoxszá lett, majd Magyarországra visszatelepült – ruszin laikus a görögkatolikus egyháztól való elszakadásra buzdította családtagjait, egyházközségét, majd pedig a környező parókiákat. A mozgalom vezetői orosz kolostorokban kaptak kiképzést, propaganda-anyagot és anyagi támogatást. Mivel a mozgalom komoly sikereket ért el, a magyar hatóságok izgatás vádjával perbe fogták a vezetőket.

⁶⁸ Vladimir Bobrinszkij (1867–1928) orosz politikus, az általa alapított „Galíciai Orosz Egyesület” révén a pánszláv mozgalom támogatója.

⁶⁹ JANCÓS BENEDEK, *A román irredentista mozgalmak története*, Budapest 1920, 334.

ni. Vagyis a román egyházmegyékhez visszacsatolandó parókiák helyett olyan magyar jellegű parókiákat kértek, melyek eredetileg földrajzi fekvésük miatt nem kerültek be az alapító bullába.⁷⁰ Ezzel egyidejűleg több erdélyi nagyvárosban is szervezkedni kezdtek a magyar görögkatolikus hívek és kérték felvételüket a Hajdúdorogi Egyházmegyébe.⁷¹ Ezzel kezdett valóra válni a román görögkatolikus püspökök nagy félelme, akik kezdetől fogva tartottak attól, hogy az új magyar görögkatolikus egyházmegye újabb és újabb közösségeket fog magához csábítani és ez egyházmegyéikben hatalmas zavarokat fog okozni.⁷² A viszonyosságra épülő revízió a román görögkatolikusok számára semmilyen előnnyel sem járt, ezért arra nemet mondtak.

8. A LITURGIKUS NYELV: ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

A revízió gondolata mellet a Hajdúdorogi Egyházmegye első éveinek állandóan napirenden lévő témája a magyar nyelv liturgikus használatának gyakorlata volt. A *Christifideles Graeci* kezdetű bulla kiadása után viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, mennyire mást gondolnak erről Rómában és Budapesten. A Szentszék szándéka szerint az új egyházmegye feladata lett volna a magyar nyelv liturgikus használatának megakadályozása, vagyis a meglévő gyakorlat – amit a Szentszék egyértelműen abúzusnak tartott – kiszorítása a görög nyelv bevezetése által. Ezért került bele az alapító bullába az a mondat, hogy „...*hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra Liturgia nunquam adhibere licet. (...a magyar nyelvet, mintbogy nem liturgikus nyelv, a Szent Liturgiában soha sem szabad alkalmazni...)*”⁷³ és ezért kért a Szentszék írásos garanciákat a magyar kormánytól. A kormányzat viszont a bullának azon mondatába kapaszkodott, ami kimondta: a magyar nyelv oly mértékben használható a liturgikus cselekményekben, mely mértékben a római katolikus egyházban a latin nyelv mellett.⁷⁴ Sajátos minimalista liturgikus szemlélettel közelítve a kérdéshez és az „extraliturikus” részek körét a lehető legtágabban értelmezve az az álláspont alakult ki, hogy ha a Szent Li-

⁷⁰ Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Budapest, 1914. március 14. *Források*, II/4/3, 662–668. A viszonyossági alapon történő revíziót Csernoch János hercegprímás is támogatta, s ennek érdekében mértékletességre és kompromisszumkészségre szólította fel Miklósy István püspököt: Csernoch János hercegprímás átirata Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Esztergom, 1914. március 8. *Források*, II/4/3, 620–622.

⁷¹ Pl. az aradi magyar görögkatolikus hívek kérvénye X. Piusz pápához, Arad, 1914. március 1. *Források*, II/4/3, 638–639.

⁷² Erre mutat rá Mihályi metropolita Scapinelli bécsi nunciusnak küldött átiratában (Balázsfalva, 1914. április 25). *Források*, II/4/3, 703–707.

⁷³ Vö. *Christifideles graeci* kezdetű bulla: *Források*, II/4/2, 708–714, 711.

⁷⁴ „*Ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua, vernacula vero in functionibus tantum extraliturigicis toleretur eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est.*” *Források*, II/4/2, 708–714, 711.

turgia „lényegi” részében – vagyis az átváltoztatáskor – görögül hangzanak el a pap szavai, akkor eleget is tettek a bulla előírásainak. A görög nyelvre való áttérés valójában a kortársak számára is az abszurditás kategóriájába tartozott. Ennek viszont csak azok a román püspökök adtak hangot, kiknek szavára a Szentszék ekkor – többek között a sértegető és skizmával fenyegetőző táviratok miatt – keveset adott. Mihályi metropolita és Radu püspök hiába jeleztek, hogy az új egyházmegye nem kizorítani, hanem előmozdítani fogja a magyar nyelv liturgikus használatát.⁷⁵ Visszhang nélkül maradt az a figyelmeztetés is, hogy a Szentszék korábbi állásfoglalásai szerint a bizánci liturgiában nincsenek extraliturgikus részek, ahogyan pl. a latin liturgiában. Ezért a magyar kormány értelmezésének alapjai semmisültek meg.⁷⁶

A Szentszék megelégedett azzal, hogy a magyar kormány garanciáira hivatkozott. Ha a magyar kormány garanciát vállalt a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának kizorítására, akkor a Szentszék nem vonhatja ezt kétségbe.⁷⁷ A kormánygarancia később – már XV. Benedek pápa idején – a szentszéki tisztségviselők számára kézenfekvő hivatkozási alap lett, s lehetővé tette azt a magyarázatot is, hogy a magyar kormány egyszerűen becsapta az idős és hiszékeny X. Piusz pápát.⁷⁸ Bár a korabeli szentszéki források mind arról tanúskodnak, hogy a Szentszék komolyan gondolta a görög nyelv

⁷⁵ Pl. Radu nagyváradai görögkatolikus püspök átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Nagyvárad, 1916. február 10. *Források II/4/3*, 802–806.

⁷⁶ Erre hivatkozik Pop-Csicsó István román képviselő parlamenti felszólalásában: Budapest, 1913. június 14. *Az 1910. évi június hó 21-ére birdett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenkilencedik kötet*, Budapest 1913, 106–113.

⁷⁷ Ezzel érvel Merry del Val államtitkár is: Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár átirata Gaetano De Lai bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció, Róma, 1912. július 12. *Források II/4/3*, 91–92.

⁷⁸ A román közvéleményben nagyon népszerűvé vált az a Vasile Hossu szamosújvári püspöktől származó anekdota, mely szerint X. Piusz – miután a püspök magánkihallgatáson felvilágosította arról, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyében tovább terjed a magyar nyelv használata – így kiáltott fel: „*Figliuoli miei! Mi hanno ingannato! (Gyermekeim! Engem becsaptak!)*” Nincs okunk kételkedni a történet hitelességében, ugyanakkor ismét fel kell idéznünk Netzhammer érsek naplóját, ami némileg más megvilágításba helyezi azt a kérdést, hogy X. Piusz mennyire volt tájékozott a magyar nyelvhasználat ügyében. A bukaresti érseket a pápa 1912. április 24-én rövid magánkihallgatáson fogadta. Netzhammer nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a pápa túlságosan is megbízik a magyarokban. Nyíltan megfogalmazta azt a meggyőződését, hogy a magyarok becsapják a Szentszékét. A pápa próbálta csitítani a felzaklatott érseket a magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban is: a Szentszék ismeri ezeket a törekvéseket, küzd is ellenük, az új egyházmegye liturgikus nyelve pedig az ógörög lesz. Netzhammer ekkor keserűen megjegyezte, hogy a magyarra fordított liturgikus szövegek már kiadásra is kerültek. A pápa erre csak ennyit válaszolt: „*Tudom, ott van fem*” – és rámutatott a könyvespolcára. Az érsek tovább győzködté a pápát azzal érvelve, hogy Magyarországon több egyházközségben már bevezetett gyakorlat a magyar nyelv használata. X. Piusz azonban azzal hárította el ezt a felvetést, hogy nincs oka kételkedni abban, hogy a magyarok tartani fogják magukat a kötelezettségvállaláshoz, és bevezetik az ógörög liturgikus nyelvet. Netzhammer erre ismét hevesen reagált, s kijelentette, hogy ezt egy román se hiszi el. Erre X. Piusz rendkívül fontos választ adott: „*A románok semmit se róbatnak fel a magyaroknak! Hiszen a románok jogtalanul használják a román népnyelvet a liturgiában!*” *Raymund Netzhammer I*, 361–363. Ez a párbeszéd inkább arra utal, hogy a pápa valójában jól ismerte a helyzetet.

bevezetését, mégis úgy tűnik, hogy ez csak egy hivatalos, a Szentszék tekintélyét mindenáron védelmező irányvonal volt, s a valóságban továbbra is az 1900-es évek elején kialakított *tolerari potest* álláspontja érvényesült. Az Államtitkárság a Propaganda Fide Kongregáció közreműködésével elküldte az új egyházmegyének a szükséges görög nyelvű liturgikus könyveket,⁷⁹ szigorúan meghagyta azok kinyomtatását és az alapító bullában rögzítve, a végrehajtási rendeletben ismételten megerősítve kimondta, hogy három év múlva minden hajdúdorogi egyházmegyés templomban át kell állni a görög nyelvre. A szigorúság ellenére a három év elteltét követően ötéves hosszabbítást kérő Miklósy püspök minden különösebb nehézség nélkül megkapta a kért lehetőséget, természetesen akkor is szigorú intések kíséretében.⁸⁰

A háttérrel nagyon jól megvilágítja Girolamo Gotti bíboros – a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának nagy ellenzője – 1915-ben, Miklósy püspök hosszabbítási kérelméhez fűzött megjegyzése. E szerint a Szentszéknek két lehetősége van: 1. kimondhatja, hogy a *Christifideles Graeci* kezdetű bulla előírásai nem valósultak meg; 2. megadja a kért hosszabbítást. Mivel olyan nem létezik és kimondani is képtelenség – írja a bíboros –, hogy egy pápai bulla rendelkezéseit nem hajtották végre, ezért valóban csak a hosszabbítás megadása jöhet szóba.⁸¹ A Szentszék tekintélyének megőrzése tehát mindenképp fölött állt.

Az egyre nyilvánvalóbbá váló helyzetet Radu nagyváradai püspök nem tudta elfogadni. Nagy kitartással és elszántsággal minden alkalmat megragadott, hogy a Szentszéknel jelentse az abúzus – a magyar nyelv liturgikus használatának – terjedését. Az egyházmegye felállítása után rendszeresen elküldte embereit a debreceni, budapesti, hajdúdorogi, szatmárnémeti görögkatolikus templomokba, hogy fiútanúi legyenek a magyar nyelv liturgikus használatának, majd pedig ezeket a jelentéseket továbbította Rómába. Még 1916-ban is tollat ragadott, hogy megtegye feljelentését.⁸²

⁷⁹ Girolamo Roller, a Propaganda Fide Kongregáció keleti ügyosztálya titkárának átirata Eugenio Pacelli, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja helyettes titkárának, Róma, 1912. augusztus 6. *Források II/4/3*, 117. Roller titkár levelében van egy apró megjegyzés, ami nem kerülheti el a figyelmünket. A titkár azt írja, hogy ugyanazokat a görög nyelvű, megbízható liturgikus könyveket küldik el a Hajdúdorogi Egyházmegyének mintául, melyeket a görög melkitáknak is elküldtek, bár azok már áttértek az arab nyelvre. Vagyis miközben szó se lehetett a magyar nyelv liturgikus alkalmazásáról a Hajdúdorogi Egyházmegyében, mivel a magyar nem tartozik a liturgikus nyelvek közé, a Propaganda Fide Kongregáció ellenvetés nélkül elfogadta, hogy egy másik keleti katolikus egyházban áttérjenek az arabra, ami szintén nem liturgikus nyelv.

⁸⁰ Miklósy István hajdúdorogi püspök kérvénye XV. Benedek pápához, Nyíregyháza, 1915. szeptember 24. *Források II/4/3*, 761–762.

⁸¹ Girolamo Gotti bíboros, a Propaganda Fide Kongregáció prefektusának átirata Pietro Gasparri szentszéki államtitkárnak, Róma, 1915. november 28. *Források II/4/3*, 797–798.

⁸² Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök emlékirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Nagyvárad, 1916. február 10. *Források II/4/3*, 802–806.

9. LOJALITÁS A MAGYAR ÁLLAMHOZ „HAJDÚDOROG” UTÁN?

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának keserű tapasztalata kétségtelenül nagy próbatételt jelentett a magyarországi román görögkatolikus klérus számára. Hamarosan ezzel a negatív tapasztalattal a hátuk mögött kellett megküzdeniük egy újabb konfliktushelyzettel, ami Románia hadba lépésével kezdődött és az 1918-as összeomlásba torkolt.

Amikor 1916 augusztusában Románia belépett az első világháborúba és megtámadta Magyarországot, a szatmári görögkatolikus papok Romulus Marchiş főesperes vezetésével hűségesküet tettek a király és a haza mellett. Magától értetődőnek tartották, hogy ki kell fejezniük lojalitásukat a magyar állam iránt és cáfolniuk kell azt a gyanút, hogy magyarországi románként Románia fennhatósága alá kíváncsoznának. Méltatlankodva vetették el még a felvetést is, hogy ők a közismerten elmaradott és alacsonyabb kultúrájú Romániához szeretnének csatlakozni.⁸³ Néhány hónappal később Radu püspök is hasonló hűségnyilatkozatot tett a felsőházban: *„Nekiünk tehát nem idegen a magyar szent korona uralma. Mi nem kérjük a bangoztatott felszabadítást. Mi ragaszkodunk e bon sértetlenségéhez, mert tudjuk, hogy a jövőben is a magyar szentkorona fénye és melege van bízva arra, hogy a magyarországi románságnak culturalis, gazdasági és politikai fejlődését biztosítsa”* – mondta nagy tetszést aratva a felsőház tagjai előtt.⁸⁴

Mindössze másfél-két év telik el és mindketten korábbi hűségesküjükkel ellentétesen cselekednek.

1918. november 16-án Marchiş főesperes már arról tájékoztatta Miklósy püspököt, hogy *„a változott viszonyok és forradalmi eszmék miatt”* a korábban Nagyváradhoz tartozó egyházközségek a Szatmárnémetiben november 13-án tartott gyűlésükön kinyilvánították a Hajdúdorogi Egyházmegyétől való elszakadásukat. A főesperes a nagyobb baj elkerülése érdekében, ami alatt a Hajdúdorogi Egyházmegye teljes felszámolását értette, azt javasolta Miklósy püspöknek, hogy fogadja el a nép akaratát és nevezze ki őt teljhatalmú püspöki biztosnak, s ezt a nunciatúrával is közölje.⁸⁵ Miklósy püspök természetesen elutasította a javaslatot, nem ismerte el a néhány nappal később megalakult Román Nemzeti Vikariátust sem és a nunciatúrától az engedetlen főesperes megbüntetését kérte.⁸⁶ A hadi események azonban nem neki kedveztek. A Nyíregy-

⁸³ Szamos 48 (1916. szeptember 19) 243, 2–3.

⁸⁴ *Az 1910. évi június 21-ére birdetett országgyűlés főrendibázának naplója. IV. kötet, XC. ülés, 1917. február 1, 302.*

⁸⁵ Romulus Marchiş szatmári főesperes jelentése Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Nagykároly, 1918. november 16. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1917–1925* (CA II. Textus/Fontes 4/4), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL., Nyíregyháza 2020 (a továbbiakban: *Források II/4/4*), 119–120.

⁸⁶ Miklósy István hajdúdorogi püspök átirata Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciának, Nyíregyháza, 1919. január 12. *Források II/4/4*, 149–151.

házát elfoglaló román csapatok letartóztatták, Debrecenbe hurcolták és arra kényszerítették, hogy írásban mondjon le a román egyházmegyéktől átszatolt parókiákról.⁸⁷

Marchiş főesperesnek a kánonjoggal súlyosan ellenkező, önkényes lépésétől Radu püspök hivatalosan elhatárolódott, de a Szentszéktől azt kérte, hogy ő lehessen ezen egyházközségek ordináriusa.⁸⁸ A román katonai offenzíva sikerein felbuzdulva újabb és újabb levelekben sürgette a Szentszék válaszát. De ekkor már nemcsak a korábbi sérelmek orvoslása lebegett előtte célként, hanem merész távlatokban kezdett el gondolkodni. Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciust tájékoztatta arról, hogy Románia hamarosan a Tiszától a Dnyeszterig húzódó, 15 millió lakosú, hatalmas állam lesz, melyben a katolikusok ugyan kisebbségben lesznek, de az állam olyan szabadságot biztosít számukra, mely a legszebb reményekkel töltheti el őket. Amint lezárulnak a béketárgyalások, Románia azonnal tárgyalásokat kezd a Szentszékkal egy konkordátumról, aminek a megkötése semmilyen akadályba nem fog ütközni, mert az új román alkotmány mindenkinek szabadságot és vallási autonómiát fog biztosítani. Mindezek megteremtik a szükséges alapot ahhoz, hogy a Szent Unió ügye a fellendülés szakaszába jusson.⁸⁹ Radu püspök ezzel arra az elképzelésre utalt, amit a román görögkatolikusok előszeretettel vázoltak fel a Szentszék előtt: a román görögkatolikus egyháznak jó esélyei vannak az ortodoxok megnyerésére. A nunciust ugyanakkor nem hozta lázba ez az eszme. Szükszavúan továbbadta az információt a bíboros-államtitkárnak, de nem reagált a felvetésre.⁹⁰ Radu püspöknek se adatott meg, hogy az elképzelései valóra váltásán munkálkodhasson. Ugyan Románia szenátora lett, de egyúttal ez is okozta a tragédiáját: 1920. december 8-án a bukaresti szenátus ellen elkövetett bombamerényletben vesztette életét.

A vitatott parókiák sorsa 1919 tavaszán-nyarán eldőlt. A nunciatúra ekkor már nem tudott kapcsolatba lépni Miklósy püspökkel, a magyar kormány részéről pedig semmilyen érdemi reakció nem érkezett a szentszéki megkeresésekre. Mivel az érintett egyházközségek területe ténylegesen a román hadsereg ellenőrzése alá került, a Szentszék azokat 1919. május 10-én a nagyváradai püspök joghatósága alá rendelte.⁹¹ Néhány hónappal később Vasile Suciú, a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye helynöke

⁸⁷ *Források II/4/4*, 175–176.

⁸⁸ Radu Demeter váradai püspök és Vasile Suciú balázsfalvi káptalani helynök levele Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciushoz, Balázsfalva, 1918. december 6. *Források II/4/4*, 146–148.

⁸⁹ Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök átirata Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciushoz a román görögkatolikus egyház jelenéről és jövőjéről, Balázsfalva, 1918. december 12. *Források II/4/4*, 126–127.

⁹⁰ Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius jelentése Pietro Gasparri államtitkárnak, Bécs, 1919. január 8. *Források II/4/4*, 148–149.

⁹¹ Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius dekrétuma Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Bécs, 1919. május 10. *Források II/4/4*, 172–173.

kérvényezte a székelyföldi külhelynökség harmincöt parókiájának visszasorolását a főegyházmegyébe, amit a Szentszék július 29-én ideiglenes intézkedésként elrendelt.⁹²

A parókiák tehát *de facto* visszakerültek az anyaegyházmegyékhez, de ez nem mindenkinek volt elegendő. Alexandru Niculescu kanonok (későbbi gyulafehérvár–fogarasi érsek), a román püspökök római képviselőjeként 1919 tavaszán azzal a céllal járta a szentszéki hivatalokat, hogy elérje a Hajdúdorogi Egyházmegye felszámolását: mint-hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye létezésének nincs jogalapja, – írja Niculescu – a románok azt várják, hogy egy szentszéki határozat adja meg neki a kegyelemdöfést.⁹³

A Szentszék természetesen nem volt partner a leszámolásban, mivel a Hajdúdorogi Egyházmegye felszámolása a szentség hírében elhunyt X. Piusz emlékének meggyalázásával lett volna egyenlő. Ugyanakkor már maga a szándék és annak hivatalos megfogalmazása is jól érzékelteti milyen mély sebeket okozott a románoknak az az intézkedés, mely a magyar görögkatolikusok évtizedes vágyának beteljesülését jelentette. Ahhoz pedig, hogy ugyanaz az esemény egyik oldalon fájdalmat, a másik oldalon pedig örömet okozzon, nem kellett más, mint az, hogy egy alapvetően lelkipásztori kérdés megoldása politikusok kezébe kerüljön.

FÜGGELÉK

I.

*Firczák Gyula munkácsi püspök kérvénye XIII. Leó pápához a magyar liturgia ügyében
Ungvár, 1896. november 14.*

(ÖStA HHStA MdA PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 259r–262v.

[MNL OL X 869, W 868 tekercs, 235–239. felvétel – gépirás])

Szentséges Atya!

Alulírott fiúi mély hódolattal vettem a „de Propaganda Fide” című Congregatió-nak f. évi szeptember hó 26-ról kelt 5693 számú átiratát. – Mielőtt azonban az abban foglalt disciplinaris rendeletet, melynek erejénél fogva, a magyar liturgia betiltandó a magyar liturgikus könyvek pedig megsemmisítendő, papságomnak és hűveimnek kihirdetném és végrehajtanám, mint főpásztor lelkiismeretemben kötelezve érzem magam trónod előtt térdreborulva Neked, Szentséges Atya, a következőket legmélyebb fiúi hódolattal becses tudomásodra hozni.

⁹² Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius dekrétuma, Bécs, 1919. július 29. *Források II/4/4*, 186–187.

⁹³ Alexandru Niculescu kanonok, a román püspökök római prokurátorának felterjesztése Federico Tedeschini helyettes államtitkárhoz, Róma, 1919. március 21. *Források II/4/4*, 162–165.

A munkácsi, eperjesi és a nagy-váradai gör. kath. egyházmegyékben létező magyar ajkú hivek, számra nézve körülbelül 200.000, látva, hogy szláv testvéreik szlávul, román testvéreik pedig román nyelven végzik az istentiszteletet, e czimen még ezelőtt 100 évvel mozgalmat indítottak aziránt, hogy mint magyar nemzetiségűek a többi ajkú gör. kath. hivatkozva elkülönítve és önálló egyházmegyévé H.-Dorogh metropolissal alakulva önálló püspökkel és önálló magyar nyelvű görög liturgiával is birjanak. E mozgalom, Szentséges Atya, kezdettől fogva meleg pártolásra talált, nemcsak a hiveknél, de b. e. püspök elődeimnél és főképp a magyar állam magas kormányánál is.

Hogy ezen állításomat beigazoljam, mindenekelőtt hivatkozom b. e. Bacsinszky András, munkácsi püspökre (1772–1809) a ki a hajdúdoroghi magyar hivek lelki szükségleteit tekintetbe vette s kérelmükre megengedte, hogy náluk a szent beszédek kizárólagosan magyarul tartassanak a Sz. meneteknél az áldozárok is az epistolát és az evangeliumot magyarul olvashatják.

B. e. Bacsinszky András püspöknek eme kezdetleges engedményével a hivek későbbben nem voltak megelégedve, hanem hivatkozva magyar nemzetiségükre, és hivatkozva a szlávok és románok szláv illetőleg román istentiszteletére nagyobb kedvezményeket illetőleg egyenjogúságot követeltek. S e nagyobb engedmények kiereszkolésára igen kedvező idő volt 1848/49-iki szabadságharcz ideje, amikor a magyar nemzeti szellem e hazában felébredt és e hazának minden polgárát áthatotta és lelkesítette, egy-néhány magyar gör. kath. papot pedig akként ragadott magával, hogy ezek e hazafias szellemnek hatása alatt liturgikus könyveinkből egyes ódákat, tropárokat és sztrichirákat kezdtek fordítani magyar nyelvre s ezekből önálló ima- és énekkönyveket a hivek részére kezdtek szerkeszteni. – Egy ily ima- és ének könyvet szerkesztett b. e. Roskovics Ignác h. böszörményi lelkész is, a mely imakönyv b. e. Popovics Bazil munkácsi püspök (1834–1864) által jóváhagyatott és terjesztetett is. – Ezen imakönyv terjesztésének az lett az eredménye, hogy b. e. Popovics püspök uralkodásának utolsó éveiben a magyar hivek templomaiban a kántor és a hivek éneke magyar lett. – Különben Popovics Bazil püspök 1865. évi november 9-iki 4125 sz. rendeletével expresse is megengedte, hogy a sz. misében az epistolák, s az evangelium olvasása, az áldozás előtti ima és a kántor éneke is magyar nyelven történhetik, egy úttal elrendelte azt is, hogy Csopey kanonok, Roskovics és Vályi fordításai gyűjtsenek össze és küldessenek föl Rómába; azonban Popovics püspöknek a következő 1864-ik évben bekövetkezett halála, ennek végrehajtását – a hosszú interregnum alatt megakadályozta.

Látván a h.-dorogi hivek, hogy föllépésüket és buzgalmaikat siker koronázza, ezen időszak hazafias szellemétől ösztönözötve, 1868 évi április hó 18-án H.-Dorogra alakuló gyűlést hirdettek s arra az összes magyarajkú hivatkozva meg is hívták. – A gyűlésre mintegy 52 község 220 képviselője és 51 pap jelent meg. – A gyűlés Farkas Lajos városi hadnagy elnöke alatt meg is tartatott oly eredménnyel, hogy a gyűlésen küldöttségeket kijelöltek és menesztettek is b. e. Pankovics István, munkácsi püspökhöz (1866–1874) b. e. Simor János Magyarország hercegprímásához és a magyar állam magas

kormányához, kérve egy önálló magyar püspökség felállítását és a magyar lithurgia engedélyezését. Kérelmüket és buzgalmukat most is némi siker koronázta a mennyiben a nagyméltóságu vallás és közokt. m. kir. ministeriumnak 1873. évi szeptember 26-án, 25.899 sz. intézkedése folytán Pankovics István munkácsi püspöknek előterjesztése és jóváhagyása mellett a magyar g. kath. hivek szükséglete miatt Hajdu-Dorogon egy püspöki külhelynök részére a vallás lapból évi 3000 frtnyi fizetés utalványoztatott ki a püspöki külhelynöknek pedig kötelességévé tétetett, hogy a lythurgikus könyvek magyar fordításáról gondoskodik.

Az első püspöki külhelynök Hajdu-Dorogon b. e. Danilovics János kanonok, cz. apát volt, a ki, hogy említett kötelességének eleget tegyen, tényleg hozzá is fogott a lithurgikus könyvek fordításához. Költséget e könyvek fordításához és nyomtatására a nagyméltóságu m. kir. kultuszministeriumtól kapott munka segítséget pedig b. e. Pásztelyi János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspököktől nyert a kik 1875 évben melléje, mint a fordítási bizottság elnökéhez még egy 8 tagu bizottságot jelöltek ki, hogy a fordítás annál jobb és tökéletesebb legyen. E bizottság 1875 évben H. Dorogon össze is jött s ott főbb pontjaiban lefordította a Liturgikont és az Euchologiont. A Horologion később b. e. Danilovics János vikárius és Melles Emil kis-dobrai lelkész fordítása folytán látott napvilágot. – Végre Danilovics János vikárius buzgólkodása folytán a nép részére egy fordított „Énekkönyv” is bocsáttatott közzé, a mely a Triodion, Pentikostarion, Oktoichos és a Minea utrenyei és vecsernyeie énekeiből van összeállítva. – Ezen imakönyvet én, a magyarajkú g. k. nép magán használatára jóváhagytam; hogy ezáltal részint kéziratokban, részint nyomtatásban megjelent és szélteben használt rossz fordításokat kiirtsam; részint, hogy a népnek hitéletét ezáltal fejlesszem és a templomba járást – a mai hideg világban – annál inkább fokozzam.

Hogy liturgikus könyveink fordításának engedélyezési joga Téged illet meg Szent-séges Atya, ezt az említett két püspök is elismerte, ami kitűnik onnét, hogy ők csak azon szándék és feltét alatt engedték meg a fordítást, hogy a h.-dorogi püspöki külhelynök annak idején e fordított könyveket Neked, Szentséges Atya, be fogja mutatni s arra apostoli áldásodat fogja kikérni, minek folytán ők a szoros értelemben vett liturgikus könyveket nem approbálták; azok használatát nem engedélyezték; sőt azok approbálására és terjesztésére nézve magokat illetékeseknek nem is tekintették. – Ezen állításom valódisága még onnét is kitűnik, hogy b. e. Pásztelyi János püspök 1883 évben márczius 3625 sz. rendeletének VII. pontjában papságának meghagyta, hogy ők ó-szláv nyelven végezzék az isteniszolgálatokat a magyar nyelv használatát pedig az isteniszolgálatoknál csak oly mértékben engedte meg, a milyen mértékben az a latin egyházban is használatban van sőt ezen rendelet vétőit ellen fegyelmi eljárást is helyezett kilátásba.

A hajdu-doroghi vikariatusságban működő papok azonban b. e. Pásztelyi János püspöknek fent említett tiltó rendeletét nem igen vették figyelembe, amennyiben a magyar szellem és a hazafiasság terjesztése miatt igen meleg pártolásra találtak a magyar

kormányánál, b. e. Pasztelyi János püspök pedig látva e fegyelmetlen és elbizakodott papokat, ellenök fegyelmi eljárást nem mert foganatosítani, félve, nehogy a magyar szellem üldözőjeként tűnjék fel, papjai pedig mint a „magyarság vértanúi” ünnepeltessenek a hirlapokban. S e politikai körülmény, bátran mondom, egyrészt szülő oka annak, hogy H. Dorogh városában már 1868 óta törvénytelenül kisebb-nagyobb mértékben magyar nyelven miséznek. Ezekből tehát Szentséges Atya, láthatod, hogy H.-Doroghon a politika és a hazafiság hozta létre a lythurgiában a jelenlegi fegyelmetlen állapotot.

De ezeken kívül még azt is megjegyzem, Szentséges Atya, hogy a jelenlegi millenaris évben, a mikor a h.-doroghiak újlag az önálló püspökség felállítását szorgalmazták, ismét a hazafiság és az említett körülmény volt azon indító ok a mely az Ujhelyi Andor h.-dorogi lelkésznek bátorságot adott arra nézve, hogy ő a budapesti egyetemi templomban f. é. június 27-én, – a fegyelem ellenére – magyar sz. misét szolgáltat. Mielőtt ezen magyar miséről a lapokból értesültem, haladéktalanul magam elé citáltam az illetőt; és akkor ő szóval, később pedig rendeletem következtében írásban nyilatkozott a történetek felől. És magáról a misézésről az adott írásbeli válasza következő: „Midün ama sz. mise elvégzésére Budapestre indultunk, magammal vittem mindenféle szertartásunkhoz tartozó felszerelést s így egy ó-szláv nyelvű Liturgikont is. S valamint itthon, úgy Budapesten is a sz. mise lényegét a kánont, mit imádkozva olvasni kell, ó-szláv nyelvű liturgikonból olvastam.”

Szentséges Atya! Elismerem és fájlalom, hogy a h.-doroghi külhelynöki vikariatuságban a szertartási disciplina már 28 év óta megzavartatott, de nem bomlott fel a hitélet, a ragaszkodás sz. Péter székéhez, az ép és erős most is, mint volt valaha. Ép ezért én fiui bizalommal fordulok Hozzád Szentséges Atya, hogy te a magyar nép lelki szükségleteit vedd tekintetbe szertartási fegyelmoket a te ismert bölcsességed szerint akként rendezd, hogy mind az egyházi fegyelemnek, mind a hazafiasságnak elég legyen téve, és hogy minden nagyobb collisiók annál is inkább kikerültesse; mert legújabb országos törvényeink most, magát a felekezetenélküliséget is oltalmukba veszik. Én részemről a mai viszonyokat szem előtt tartva, e magyar nép részére a ruthén egyház lythurgiája és lythurgikus könyveinek használata mellett a következő engedmények megadását mély alázattal ajánlani bátorkodom:

- 1.) Hogy náluk mindenféle egyházi oktatás és magán ájtatosság magyarul tartassék.
- 2.) Hogy az áldozárok azon magyar-ajku gör. szertartásu parochiakon melyek a püspök által taxative megjelöltetnek, minden istenszolgálatnál, a melyen a nép tömegesen részt vesz sőt magánál a sz. misénél is, az ekteniákat az ekfonézis kivételével magyarul mondhasák, ezenkívül az epistolát és az evangeliumot is magyarul énekelhessék, ezenkívül az áldozás előtti imát is magyarul mondhasák.

- 3.) Hogy minden istenszolgálatnál a melyen a nép tömegesen részt vesz az Egyházi Tipik olyképen tartassék be, hogy a kántor szláv éneke mellett a nép-ének magyar legyen.
- 4.) Végre ezen egyházi ének rendezésével a két ruthén megye egyik püspökét megbízni méltóztassék oly föltétel alatt, hogy a kántor és a nép részére összeállított „Énekkönyvet” jóváhagyás végett a „de Propaganda Fide” című Congregationnak mutassa be.

Alázatteljes kérelmemet szabad legyen a következő okokkal támogatnom:

- 5.) A h.-doroghi vikáriatuságban a tiszta szláv nyelvű lythurgiát visszaállítani teljesen lehetetlen, amennyiben a nép már hozzászokott saját magyar egyházi énekéhez, azt 100 év óta gyakorolta s az által vallja a maga hitét is; most e néptől ezen egyházi éneket elvonni annyit jelentene, mint őt mostani ájtatos hitéletében háborgatni, abból kifogatni és esetleg a haeresisnek kiszolgáltatni.
- 6.) A magyar nép látva, hogy szláv testvérei szlávul, román testvérei románul végeztetik a sz. misét is, ő pedig, ha még az énektől is meg lesz fosztva, jogában sértett lesz is feloldozottnak fogja magát hinni a tilalomtól és az engedelmisségtől az egyházi hierarchia iránt és könnyen átsapathat a szakadárokhöz, a kiknél már helyenként magyarul is miséznek. Ettől pedig azért lehet félni, minthogy egyes dühös agitátorok röpiratokat bocsájtanak a hivek közé és az Apostoli Szentszéket előtte ellenségeként tüntetik fel.
- 7.) A nép assistentiáját az isteni szolgálatoknál a latin egyház is respectálja, amennyiben megengedi a népnek saját nyelvű énekét; – azt hiszem, hogy annyira a magyar nép is érdemes a görög ritusban. A különbség azonban a két egyház között abban van, hogy a görög egyházban a nép még most is a chorusban van s így a nép magyar énekének a choralis könyvekből összeállítottnak kell lenni.
- 8.) Az áldozárok részére az ekteniák elmondását ekfonezis nélkül magyar nyelven, az epistola és az evangelium éneklését szintén magyar nyelven azért kérem, minthogy a szent misének eme részei szertartásunkban a diákonus énekei s ezenkívül lithurgiánkba a nép assistentiája miatt vannak beékelve.
- 9.) Végre a nép magyar énekét az isteni szolgálatoknál és a sz. misénél is azért megengedhetőnek és szabályzandónak ajánlom, mert ez által a megbolygatott egyházi fegyelem törvényesen helyre fog állani és a hazafiságnak is elég lesz téve ellenkező esetben a magyar énekek kitiltása a templomból a püspököt a magyar közvélemény előtt oly színben tüntetné fel, mintha ő a magyar nyelvnek ellensége és a pánszláv eszméknek terjesztője s előharczosa volna.

Egyébiránt fiui kegyeitem és hódolatom jeléül Szentséged apostoli trónjának zsá-molya elé borulva, mély alázattal vagyok

Ungvárott, 1896. november hó 14.

Szentségednek Krisztusban legengedelmesebb fia:

Firczák Gyula s. k.
munkácsi püspök.

2.

*Vászary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek felterjesztése Mariano Rampolla
szentszéki államtitkárhoz
Budapest, 1897. január 7.*

(ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 236r–24 or.
[MNL OL X 869, W 868 tekercs, 230–234. felvétel – gépírás])

Főmagasságu és Főtisztelendő Ur! Mélyen tisztelt Uram!

A magyar lythurgia kérdése, miután a S. Propaganda Congregatióának e tárgyban a magyarországi gör. kath. püspökökhöz intézett döntvénye, ki által, s mi módon, nem tudni – közhirré vált, mindegyre nagyobbodó mérvben foglalkoztatja és izgatja úgy a magyar ajku gör. katolikusokat, kik hazafias lelkesedéssel csüggnék azon kívánságu-kon, hogy a magyarság számára magyar nyelven tartassék a sz. lythurgia, mint pedig az államférfiakat, kik a közérdek szempontjából kedveznek e mozgalomnak.

A hivek lelkiületében lappangó tűz, kik egyébként a Szent Székhez ragaszkodnak, újabb tápot nyer azok részéről, kik szent vallásunk iránt gyűlölettel viseltetnek; vagy olyanok, részéről, kik a magyar faj iránt irigységgel viseltetnek; mások részéről kö-zönbösségből melylyel minden vallást tárgyalnak; mások részéről a szakadárság iránti hajlandóságból, ismét mások részéről az eretnokség iránti tekintetből. – A kérdésnek magán összejöveletekben, s a hirlapokban való tárgyalása a hiveket és a papságot mind-inkább elkeseríti; heves támadásokra szolgáltat alkalmat a Szent Szék ellen a magyar nyelvnek az istentiszteletből való kitiltása miatt; végül pedig minden tiszteletet és fe-gyelmet felforgat, úgy, hogy az általános eszmezavarból magára a Sz. Unióra baj és veszedelem háramolhat, ha csak ideje korán alkalmas módon annak eleje nem véte-tik. – Nyíltan mondogatják, s egyben tanácsolják, s ajánlják az egyesült hiveknek, hogy térjenek a szakadárságra; legyenek eretnekekké; alakítsanak, amennyiben az újabb hazai törvények azt megengedik, „tekintet nélkül a pápára” új egyházat, vagy

mint mondják magyar felekezetet. Látva a törekvések és szándékok eme zűrzavarát; tekintve az anyaszent-egyházat s annyi hívő lélek üdvét fenyegető veszélyeket; tekintetbe véve a házára is háramló bajokat, kötelességemnek ismertem Főmagasságodat, ki az egyház legfőbb kormányzatában részt vesz, tájékoztatni, s Főmagasságod útján az Apostoli Széknél orvoslást keresni. – Kétségtelen ugyanis, erős hitem, s mindenkor hirdetem, hogy szertartási ügyekben bármit is rendelni, változtatni, újítani, hozzáadni, vagy elvenni egyedül az Apostoli Székhez tartozik, amely a kérelmek teljesítésében avagy megtagadásában minden más hatalomtól teljesen függetlenül jár el, s bölcs elhatározásában nem indul ki más szempontból, mint a mit az egyház java és a hivek üdvé előír.

Nem is arról van egyébként a jelen esetben szó, hogy mit ír elő a törvény? Hanem arról, mit tanácsos tenni? Az Apostoli Széknek kell valamit tennie, a kedélyek megnyugtatósára s a lelki veszedelem elhárítására. Főmagasságod szíves engedelmevel előadom, mit tartok legközelebb teendőnek.

Az Apostoli Szék ne döntsön ez idő szerint se a magyar lythurgia javára, sem pedig ellenére. Ne döntsön a javára, nehogy az engedmény a hierarchikus hatalom rovására kicsikartnak tűnjék fel; de ellene se döntsön, nehogy az elkeseredett hiveknek a szakadarságra vagy eretnokségbe utat nyisson. Ellenben hagyja meg nekem, az Apostoli Szék, mint az ország primásának, hogy a szóbanforgó ügyben azon gör. kath. püspökökkel, kikhez a magyar ajkú gör. katolikusok tartoznak, tanácskozzam érdemlegesen tárgyaljak. Mihelyt közhirrre válik, hogy az Apostoli Szék hozzáfogott a kérdés tárgyalásához s határozathozatalhoz való előkészítéséhez, a reménység és a várakozás a kedélyeket megnyugtatta, idő folytával pedig – amennyiben az ügy tanulmányozása, a szükséges adatok beszerzése évekre is kinyújtható – teljesen lecsendesíti.

Ha pedig minden, mi a végleges döntéshez kívántattik, a Szt. Szék előtt lesz, időközben a kedélyek is lecsillapulván döntsön az Apostoli Szék bölcs belátása és képességéhez képest.

Ily módon reményelem, hogy az ügynek is használva lesz, másoldalról a kormánynak mely a parlament részéről erős nyomás alatt áll, engem pedig, hogy az apostoli Szent Széknél közbenjárjak, folyton sürget alkalom nyílik a szabadulásra és megkönnyebbedésre.

Egyébként bármint határozzon az Apostoli Szék mély tisztelettel és hódolattal fogom fogadni, csupán azt óhajtom és kérem, hogy elhatározott s a bajok megelőzésére irányuló szándékát velem idejekorán közölni sziveskedjék.

Engedje meg Főmagasságod, hogy magamat kegyeibe ajánljam a ki legmélyebb tisztelettel és alázatos kézsókkal vagyok,

Budapest, 1897. évi január hó 7-én

Főmagasságodnak alázatos szolgája

Vaszary Kolos s. k.

bibornok, Magyarország Herczeg-primása, esztergomi érsek.

Az eredetivel egyezik. – Esztergom 1898. január hó 5.

Br. Gudenus Arthur főszentszéki jegyző. –

VÉGHSEŐ TAMÁS

III.
SZERZETESSÉG

TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI ÉS HATÁSAI A KALOCSAI ISKOLANŐVÉREK MŰKÖDÉSÉRE

Különös tekintettel a Bácskában

„Most öreg napjaimban, mikor már-már munkaképtelenné válok, arra ébredek, hogy egyszerűen lekapcsolnak a törzsről, egy bizonytalanságba. Az öreg fát nem lehet már átültetni, mert az elpusztul az új talajban... Siralombázakká lettek ezek a bácskai bázak. Nem tudok többet írni, reszket minden tagom.”¹

Brenner Mária Soteris nővér, 1930. november 26.

A magyar társadalom egészét sokkhatásként érték az 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon-palotában kényszerűen aláírt békeszerződésben foglaltak. Jelen tanulmányomban szeretném bemutatni, hogy ennek hatására milyen nehézségek jelentkeztek a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának életében, a rend működésében. Milyen emberi és intézményi vonulata volt a diktátumnak az ő esetükben, különös tekintettel a Bácskában.²

Mielőtt azonban ebbe belekezdenék, szeretnék néhány mondatot ejteni magáról a rendről, hogy megfelelő kontextusból mélyedhessünk el a trianoni békeszerződés következményeiben.³ A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővéreket még

¹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül. Brenner Mária Soteris nővér 1930. november 26-án Kúlról írt sorai Bleilőb Mária Bernárda általános főnöknőnek.

² A tanulmány az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH) keretén belül, a TKI támogatásával készült el. Ezúton köszönöm meg TUSOR PÉTERnek, hogy jelen tanulmányom e kötetben megjelenhetett. Továbbá köszönettel tartozom KÖFALVINÉ ÓNODI MÁRTÁNAK, amiért felhívta figyelmemet a MNL BKML kiskunfélegyházi fióklevéltárában található bácskai nővérektől származó levelekre, valamint Walter János piarista szerzetes, apostoli vizitátor irataira. Walterrel kapcsolatban a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában kutatásomhoz nyújtott segítségét szintén köszönöm KOLTAI ANDRÁSNAK. Ugyancsak köszönöm a Bácskai Apostoli Kormányzóság és a nővérek viszonyáról adott tájékoztató észrevételeket a kalocsai iskolanővérek *ad nutum Sanctae Sedis* pápai asszisztensének, TÓTH TAMÁSNAK. A levéltárakban nyújtott további segítségét szintén megköszönöm LAKATOS ANDORNAK és LAKATOS ADÉLNAK, valamint HOMOKI-SZABÓ ANDREÁNAK. Végezetül az érdeklődésemre adott szíves válaszokat és segítséget köszönöm DÁVID MÁRIA BERNADETTE kalocsai általános főnöknőnek, valamint BANGÓ MÁRIA KLÁRA általános tanácsosnőnek, továbbá MARIJA ZRINKA ŠESTAK zágrábi általános főnöknőnek és VICSEK MÁRIA LÍVIA bácskai általános főnöknőnek.

³ A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegyét ért változásokra a statisztikai adatokat lásd TÓTH TAMÁS, *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944)*, Uő, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori*

Kunszt József kalocsa-bácsi érsek (1852–1866) hívta meg egyházmegyéjébe, majd 1860-ban telepítette le őket. Franz Mária Terézia, az első általános főnöknő (1860–1911) vezetésével itt a rend önálló kalocsai társulattá szerveződött.⁴ A vidéki katolikus leányifjúság nevelése és oktatása képezte fő társulati profiljukat, később valamilyen szinten a fiúgyerekek elemi oktatásával is foglalkoztak, de mindvégig a leánynevelésen volt a súlypont.⁵ A társulatnak zárdái és egyéb intézményei elsősorban a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegyében voltak, de más egyházmegyék területén is megjelentek országszerte.⁶

A rendi virágzásnak a kalocsai iskolanővérek számára is az első világháborút lezáró békeszerződés vetett gátat. Értelemszerűen az lesújtóan hatott rájuk is. Több évtizedes idegőrlő huzavona vette kezdetét, mely során az általános főnöknők kitarótán, teljes energiabedobással igyekeztek mind saját előljárói jogait érvényesíteni az országhatárral elszakított bácskai zárdák felett, mind pedig a társulat működésének ottani feltételeit biztosítani.

I. HÁNYATOTT VISZONYOK

Ahogy a korabeli Magyarországon sokan mások, úgy Bleilőb Mária Bernárda általános főnöknő (1911–1933) és az érsek is ideiglenesnek tekintették az országhatárok megváltoztatását, átmeneti állapotként kezelték, bíztak a visszarendeződésben. A rendfőnöknő rendszerint a megszállt területen lévő zárdákról beszélt leveleiben, beadványaiban és kérvényeiben. Zichy Gyula gróf, pécsi megyéspüspök kalocsai apostoli kormányzóként (1923–1925), majd kalocsa-bácsi érsekként (1925–1942) ténylegesen a Bácskára nem tudta kiterjeszteni joghatóságát, a pápának felelve Budanovich Lajos irányította apostoli kormányzóként a területet 1923-tól,⁷ aki nem egyszer eléggé

magyar egyháztörténelemből, Budapest 2021, 199, 208. Vö. LAKATOS ANDOR, „A Nagy Háború árnyékában” – A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921), A szerbek Magyarországon 1918–1921 (szerk. Zombori István), Budapest 2016, 149–154.

⁴ KÉT KALOCSAI ISKOLANŐVÉR, *Franz Mária Terézia tiszteendő anyának, a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek alapítójának és első általános főnöknőjének élete és a szerzetes-társulat története 1825–1911*, Kalocsa 1925. A nővérek megtelepítésének szándéka már 1856-ban megfogalmazódott Kunszt érsekben. Lásd PETRÁS ÉVA, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története (1860–1950)*, szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged 2008, 6.

⁵ KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA, *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története 1860 és 1946 között, különös tekintettel a második világháborús eseményekre*, doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2020, 29.

⁶ Hivatalosan az 1924-es általános káptalan döntött az „iskolanővérek” megnevezés mellett, addig az „iskolanénék” névalakot használták.

⁷ TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (CVH III/1), Budapest–Róma 2021, 22. A kalocsai érsekség és az elszakított bácskai terület eredetileg érseki birtokai-

sajátosan és szelektíven értelmezte mind a *Codex Iuris Canonici*t, mind pedig az egyéb szentszéki rendelkezéseket. Ezekről is az alábbiakban olvashatunk bővebben.⁸

A szerb megszállás 1918-ban vette kezdetét a Bácskában, illetve a déli országrészben.⁹ Ez 1920-ban a Bácska esetében jogilag is érvényre jutott, a terület a Szerb–Horvát–Szlovén (1929-től Jugoszláv) Királyság¹⁰ fennhatósága alá került. Bleilőb Mária Bernárda általános főnöknő és az elszakított kalocsai iskolanővérek fennmaradt leveleiből ismerjük utóbbiak hányatott sorsát, működési nehézségeiket. A hatóságok minden lehetőséget megragadtak, hogy akadályozzák a rendfőnöknő bácskai zárdák feletti joghatóságának gyakorlását. Bunyevác lelki terrorról panaszkodtak a nővérek legfőbb előjárójuknak, aki alapvetően a helyben maradásra ösztönözte nővéreit a magyar lakosság és magyar tanulók érdekében. Sorra államosították iskoláikat, s ha az intézményeiket nem is, gyakran az azok létalapját jelentő alapítványokat igen (pl. zombori Koczik–árhaváz esetében). Helyenként a zárdák is részben vagy egészben elvételre ke-

nek gazdasági rendezése tárgyában elhúzódo egyeztetések zajlottak. A bácskai birtokok ügyében lásd KFL III.3.d. Jóságigazgatóság 1. Iratok 5–24.

⁸ KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 870/1924; KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 2112/1941; KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 1810/1944; KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 937/1924.

⁹ Maga gróf Zichy Gyula pécsi megyéspüspökként is tapasztalta már a szerb megszállók jelenlétéből adódó nehézségeket, visszasságokat. Az egyház nevében határozottan tiltakozott Pécs és egyházmegyéje déli területeinek szerbek általi elcsatolása ellen. Az 1918. november 14-i belgrádi katonai egyezmény következtében meghúzott Barcs–Szigetvár–Pécsvárad–Bátaszék–Baja demarkációs vonal lényegében kettészakította az egyházmegyét. A püspök kezdeti felszínes jó viszonya a szerb tisztekkel hamar megszűnt, melynek oka a szerbek által a püspöki uradalmakban elkövetett pusztítás és rablás voltak. Három éves atrocitásokkal, szabadrablással tűzdelt délszláv megszállást szenvedett el az egyházmegye. 1919-ben teljesen megtiltották az átélést az anyaország és a demarkációs vonallal elszakított terület között, ekkor a püspök utóbbi kormányzására Fent Ferenc helynököt nevezte ki. A Pécsi Egyházmegyéből a szerb megszálló csapatok a trianoni határokon túlra csak 1921 márciusában vonultak ki, de a Drávántúlt, a Baranyai háromszöget az egyházmegye a békeszerződés következtében elvesztette, azokat Antun Akšamović diakónári megyéspüspök kormányozta apostoli kormányzóként. Mindezek fényében a Kalocsára átkerülő főpap, Zichy Gyula nem kergetett hiú ábrándokat a szerbek magyarokhoz való viszonyulása terén a Bácskában sem. Vö. BENKÉNÉ JENŐFFY ZSUZSANNA, *A pécsi egyházmegye a szerb megszállás éveiben*, <https://tortenelemportal.hu/2013/01/szerb-megszallas-pecsi-egyhazmegye/> (2021. 09. 07.) és Uő., *A félreismerett Zichy Gyula*, <https://tortenelemportal.hu/2013/03/zichy-gyula-kalocsai-ersek/> (2021. 09. 07.) Mosonyi Dénes püspöki irodaigazgató társaságában Zichy Belgrádba is elutazott 1919 júliusában, hogy felhívják a figyelmet a szerb katonai túllapásokra, ám sikertelenül jártak: az ottani francia és brit követ közlése szerint sajnos semmit nem tudtak tenni a visszaélések ellen. Lásd BABEL BALÁZS, *Hit, erkölcs, történelem. A kalocsa–kecskeméti érsek, metropolita négy előadása*, [Kalocsa] 2010, 26–27. A páduai fegyverszünettel Dél-Magyarország négyötöde szerb–francia megszállás alá került. Lásd KÓFALVINÉ ÓNODI, *A Miaszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története, 172–196*. A szerb megszállásról lásd részletesen LAKATOS, „A Nagy Háború árnyékában”, 149–180. Zichyt az Apostoli Szentszék Várady érsek halála után nevezte ki kalocsai apostoli kormányzóvá, majd érsekké.

¹⁰ A tanulmányban az egyszerűség kedvéért a délszláv és szerb jelzőket használjuk 1929 előtt. Kivételt képez, ha egy-egy okból a konkrét nemzetiséget meg lehetett nevezni a források alapján.

rültek. A jugoszláv állami hatóságok mindent megtettek, hogy a kalocsai anyaházal való kapcsolattartást gátolják, az oda küldött leveleknek csak egy része jutott el a címzetthez, de útlevelet sem adtak a nővéreknek, így fokozatosan lehetetlenné vált a kapcsolattartás.¹¹ Az érintkezés nehézségei miatt 1918 óta a zombori házfőnöknő, Pfeiffer Mária Kornélia járt el a Bácskában, 1920-tól tovább szélesítette jogköreit az általános főnöknő, ekkortól ideiglenes helynöknő lett.¹²

Az általános főnöknő már 1919. október 30-i nyilatkozatában a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közoktatásügyi minisztériumának Bácska–Bánát–Baranya ügyosztálya által kiadott 10560/1919. számú rendeletére reagálva semmisnek és jogtalannak jelentette ki mindazokat a határozatokat, amelyeket akár az iskolaszékek, akár a képviselőtestületek az ő hozzájárulása nélkül meghoztak, abban az esetben is, ha azokhoz a bácskai helynöknő vagy az ottani rendházak főnöknői az ő tudta és beleegyezése nélkül hozzájárultak volna. Kijelentette, hogy továbbra is fenntartja jogait a társulati iskolák felett. Igazán a trianoni határok 1920. januári meghúzásával romlott meg a helyzet. 1920. április 15-i nyilatkozatával Bleilőb Mária Bernárda annyi engedményt tett a nővérek egzisztenciájának megóvása érdekében, hogy hozzájárulását adta, hogy a jugoszláv impérium alá kerültek az állami hatóság által megkövetelt hivatalos esküt letehessék. Ennek azonban feltétele volt, hogy az nem vonhatta maga után az iskoláik államosítását, tehát csak abban az esetben engedélyezte, ha fennmaradt a joga a tanerők disponálására. Elvárta tehát, hogy az állam ebbe ne szóljon bele. Továbbá az esküt leteheték abban az esetben, ha a belső rendi életük, szabályzatuk nem szenvedett csorbát. Mint azonban tapasztalniuk kellett, az ígéretek és a valóság nem járt kéz a kézben.¹³

Szűk kivétellel adtak csak engedélyt a Magyarországra való átutazáshoz a délszláv hatóságok (pl. haláleset a családban), viszont abban az esetben, ha véletlenül elszólták magukat, hogy Kalocsát is felkeresnék, az engedélyt az átutazásra azon nyomban megtagadták. Az általános főnöknő disponálásait a valóságban figyelmen kívül hagyták, nem engedték kivitelezni. Amennyiben az eldisponált betartotta az előjárója utasítását, akkor a hatóságok elmozdították oktatói/nevelői állásából, nem taníthatott tovább, így egzisztenciája tovább romlott. Az az iskolanővér, akit pedig az állami hatóságok kívántak áthelyezni, de az általános főnöknő hozzájárulása nélkül erre nem volt hajlandó, ugyanígy járt.¹⁴

Evetovics János prépost, bácsi plébános igyekezett a nővérek érdekében közvetíteni, eljárni az egyházi és világi hatóságok felé. Erről levélben 1920. június 6-án Bácsról tá-

¹¹ KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 870/1924. A levelek célba jutásának kérdésessége nem volt új keletű probléma, ezt egy 1919. január 30-án kelt levelében is felpanaszolta már Várady érsek, a délszláv hatóságoknak írt levelében, lásd LAKATOS, „A Nagy Háború árnyékában”, 157.

¹² KÖFALVINÉ ÓNODI, *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története*, 173.

¹³ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

¹⁴ KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 870/1924.

jékoztatta is az Egyházmegyei Hatóságot. Május 29-én Vilics Márkkal, a közoktatásügyi minisztérium tanügyi osztályának vezetőjével folytatott megbeszélést Újvidéken. Az iskolanővérek államsegélyben ekkor nem részesültek ugyanis, napról-napra egyre nehezebb körülmények között éltek. Vilics a kiutalást nem tartotta lehetetlennek, meglátása szerint ez a nővérek oktatási intézményeinek hitvallásos jellegét sem érintené. A további jelleget érintő kérdésben a felálló új szerb–horvát–szlovén kormánynak lehetett majd döntési joga. Közölte tehát, hogy a Milenko Vesnić vezetésével 1920. május 16-án hivatalba lépő kormány fog a felekezetekkel és az Apostoli Szentszékkel is tárgyalni. Vilics június elején személyesen sürgette meg az államsegélyt¹⁵ Belgrádban. Evetovics az utalások körül felmerülő problémák miatt szükségesnek látta, hogy a bácskai zárdák ellátási nehézségeire hivatkozva az Egyházmegyei Hatóság nyilatkozzon az állam felé, hogy fenntartja a nővérek fizetés iránti igényét, illetve kérje annak folyósítását. Korábban az állam felé az iskolanővérek ugyanis nem nyilatkoztak ez ügyben. Így az új délszláv államhatalom részéről nem érkezett 1919. december óta semmi kifizetés. Ennek pótlása az egzisztenciális problémák miatt már tarthatatlan volt. Evetovics lépését támogatásáról biztosította Kalocsáról mind az érseki hatóság, mind pedig az általános főnöknő.¹⁶ A hitvallásos katolikus oktatás teljes egészében azonban nem szűnt meg így sem, a délszláv kormányzat ezt nem tudta maradéktalanul elérni, amit – akkor még – Várady Lipót Árpád kalocsa–bácsi érsek (1914–1923) megnyugvással konstatait.¹⁷ Várady érsek egy Bánffy Miklós gróf, magyar királyi külügyminiszternek írt 1921. májusi levélből tudjuk, hogy miután Evetovicsról úgy gondolták, hogy a jugoszláv kormányzat szemében elfogadott, elvégre mandátumot is szerzett a belgrádi parlamentbe, a *Skupština*-ban, így felvetették, hogy esetleg érseki helynökké lehetne kinevezni a Bácskára. A szerbek azonban ez elől elzárkóztak. Ekkorra az Apostoli Szentszék már fontolóra vette az apostoli kormányzóság felállítását is, a szerb püspöki kar is ezt tanácsolta. A döntés még Várady halála előtt született meg, őt ez rendkívül le is sűjtotta, siettette a súlyos szívbeteg főpap halálát. A szabadkai plébános, Budanovich Lajos ezt követően apostoli kormányzóként vette át 1923-ban a Bácska irányítását.¹⁸ A szerb hatóságok a terület elszlávosítására törekedtek már évek óta, az egyházi hatóság részéről ebben a magyarbarátsággal nem vádolható Budanovich is partner volt.¹⁹

1921. január 19-én az érsek – ekkor még szintén Várady – menteni a menthetőt alapon irányelvekben foglalta össze a Bácskára vonatkozó javaslatait. Szükségesnek,

¹⁵ KFL I.a. (103. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Vidéki házak iratai. 849/1920; Az államsegély összegét – ettől függetlenül – amikor meg is kapták, aránytalanul kevesebb volt a görögkeletiekhez képest. BÁBEL, *Hit, erkölcs, történelem*, 28.

¹⁶ KFL I.a. (103. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Vidéki házak iratai. 556/1920.

¹⁷ LAKATOS, „A Nagy Háború árnyékában”, 155.

¹⁸ Uo. 165, 172; TÓTH, *Az Apostoli Szentszék és Trianon*, 22.

¹⁹ Vö. TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 201.

sőt kötelezőnek nevezte meg a szerb nyelv elsajátítását az elcsatolt területekre került nőknek. Tudva levő volt, hogy tannyelvként akarja azt az új államhatalom alkalmazni, így ez nélkülözhetetlen. Tanácsolta, hogy szerbül tudó nők kerüljenek alkalmazásra már akkor is, nehogy a késelem további kellemetlenségeket okozzon, azaz hogy a nyelvet nem beszélők legyenek továbbra is elsősorban az iskolákban.²⁰ Az általános főnöknő Marczenkovich Mária Leticia nővért augusztus 6-án hivatalos látogatónővé nevezte ki a Bácskára. Az 1921/1922-es tanévtől engedélyezte számára, hogy szabad belátása szerint disponálásokat hajtson végre, jelölteket vegyen fel a társulatba. Mindezek terén jelentéskötelezettséggel bírt. A disponálási jogát 1923 júliusában megszüntette, azonban minden más jogkörét megtarthatta és kiemelt figyelmet várt el tőle az iskolaügyben. Mindezt bő egy évvel később ismét megerősítette.²¹ Léh Mária Hilda nővér 1921. június 27-i levelében panaszkolta el az általános főnöknőnek, hogy sehonnan sem kaptak fizetést. Értesítette arról is, hogy minden hivatalos levelet be kell mutatniuk a hatóságoknak, a kalocsaiakat borítékostul, ellenkező esetben büntetést helyeztek kilátásba.²²

A szerbek az úgynevezett névvegyelemzéssel érték el magyar iskolák, tagozatok megszüntetését. Azaz, akinek a családneve -icsre (-ichre, -itsre) vagy -vicsre (-vichre, -vitsre) végződött, arról megállapították, hogy nyilván délszlávok, így tehát nincs szükség ott tovább magyar tanerőre. Az -er végződésű családnevekkel rendelkezőket vagy német vagy zsidó iskolába helyezték. Mindez a felekezeti rendszerre is sérelmesen hatott. Sok nővért így elbocsátottak az iskoláktól és szerb tanerőket vettek fel a helyükre. A hatóságokat nem érdekelte az sem, hogy az illető gyerekek mondjuk magyarul vagy németül értettek csak. A szülők tiltakozása sem jelentett semmit.²³ A nők már 1922 májusában kaptak olyan értesítést is, hogy iskoláik a következő tanévet nem kezdhetik meg már római katolikus iskolákként.²⁴ Budanovich ekkor segített fellebbezni nekik. A katolikus fél sürgette, hogy mielőbb konkordátumban szabályozzák az állam és az Egyház közötti viszonyt.²⁵ Nők 1924. februári panaszos soraiból tudjuk, hogy a történelem- és földrajz-oktatásban is teljes egészében az új államhatalom szemüvegén keresztül kellett negatív színben oktatni a magyarok-

²⁰ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

²¹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

²² Uo.

²³ KFL I.I.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 870/1924.

²⁴ KFL I.I.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 937/1924.

²⁵ A délszláv katolikus Egyház részéről Alojzije Stepinac zágrábi koadjutor érsek vezetésével vettek részt a konkordátum érdekében zajló egyeztetéseken. 1935-re körvonalazódott megkötésének lehetősége, mely többek között a délvidéki magyar katolikusok érdekeit is igyekezett volna garantálni. Általánosságban is a jugoszláv püspökök tiltakoztak a szerb ortodox egyház domináns fellépése ellen a katolikusok kárára. A konkordátum megkötését végül Barnabás szerb ortodox pátriárka fellépése hiúsította meg. Lásd BABEL, *Hit, erkölcs, történelem*, 28. Vö. SÁGI GYÖRGY, *Szemben az árral: Alojzije Stepinac, a rendíthetetlen horvát érsek*, <https://ujkor.hu/content/szemben-az-arral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek> (2021. 09. 26.)

ról. A történelmi képeket is be kellett szolgáltatniuk az iskolákból, ahogyan a Himnusz-táblákat is. A magyar vonatkozású dolgokat cenzúrázva lehetett közölni. A szerb történelmet dominánsan kellett prezentálni.²⁶

Egy ízben Rómába küldött kérvényében a bácskai apostoli kormányzó is elismerte, hogy az 1921-es szerb betörés során több helyen valóban érte sérelem a nővéreket a szerb hatóságok felől. Érezhető azonban, hogy Budanovich nem úgy érzékelte mégsem az állapotokat, mint amilyen nehéznek a nővérek beszámoltak arról legfőbb eljárójuknak. Ez talán érthető, hisz más érdekek vezették és más nézőpontból tekintett a folyamatokra. Saját maga apostoli kormányzói kinevezésétől javult véleménye szerint a helyzet.²⁷ Azt sem tagadhatjuk le természetesen, hogy ő maga – ahogyan általános helynöke, Raich Balázs is – elsősorban a horvát szempontokat tekintette követendőnek, nem pedig a szerbet, lévén bunyevácként az állt hozzá közelebb. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban azonban a bunyevákokat nem horvátokként, hanem katolikus szerbökként tartották számon, ezért a szerb dominanciát próbálták az iskolákban is szulykolni.²⁸ A kalocsai rendi kormányzattól való elszakadást kívánták elérni kezdetektől mind az egyházi, mind a világi hatóságok, noha a nővérek túlnyomó többsége ezt ellenezte. Mindezen visszasságokra részletesen 1924. április 12-én hívta fel a rendfőnöknő, ekkor már Zichy figyelmét.²⁹

2. A RENDTARTOMÁNY FELÁLLÍTÁSA KÖRÜLI PROBLÉMÁK

1924-re jutott odáig a helyzet, hogy az általános főnöknő is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a bácskai zárdák működésének és a Kalocsához tartozásának megőrzése érdekében a bácskai rendtartomány felállítása szükséges, és felállítását kérvényezte az illetékes szentszéki dikasztériumtól, a Szerzetesek Szent Kongregációjától (*Sacra Congregatio de Religiosis*).³⁰ Budanovich olyan irányú ígéretet tett az új kormány irányvonalát közvetítve, hogy további javulás várható, ha rendtartomány alakul. Nem kizárt, hogy ez is hatással volt az általános főnöknőre, hisz ő mindenképpen tenni óhajtott valamit hányatott sorsú nővértársai érdekében. Hogy Budanovichnak milyen elképzelései voltak ekkor pontosan, azt ebből még nem feltétlenül tudhatjuk, minden-

²⁶ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

²⁷ TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER, *Inventarium Vaticanum I. A* Budapesti Apostoli Nunciatúra levéltára (1920–1939) (CVH I/14), Budapest–Róma 2016, 75.

²⁸ ORCSIK KÁROLY, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken 1918 és 2018 között*, Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből, Szabadka 2020, 41.

²⁹ KFL I.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 870/1924.

³⁰ Uo.

esetre a későbbi történések fényében nem zárható ki, hogy valóban csak az elszakítás első szintjének tekinthette a rendtartományt.³¹

Az önálló rendtartomány felvetése Bácska esetében nem volt egyedülálló ötlet. Ugyanezt tartotta célravezetőnek Jantausch Pál nagyszombati apostoli kormányzó is 1924 novemberében a Csehszlovákiába került zárdák kapcsán. 1919-ben még három zárda működött a Felvidéken: Alsókorompa, Bélábánya és Vágújhely, 1924 végén azonban már csak utóbbi kettő. Egzisztenciájuk rohamosan romlott, fizetést nem kaphattak, ahhoz a csehszlovák állampolgárságot fel kellett volna venniük és a magyarról lemondani, amit nem vállaltak.³² A rendtartomány felállításának itt nem volt tehát nagy realitása, 1926-ban, majd 1928-ban utóbbi kettő zárda is felfüggesztette csehszlovákiai működését.³³

Bácska esetében nagyobb esély volt a rendtartomány megalakítására. Ehhez kérte 1924. április 5-i levelében – a korábban az Örök Városban tanuló, majd dolgozó és ott jó kapcsolatokkal bíró³⁴ – Zichy Gyula gróf, kalocsai apostoli kormányzó közvetítését és közbenjárását a rendfőnöknő. A főpap az ügy érdekében minden tekintélyét igyekezett latba vetni.³⁵ A legfőbb előljárónő levelében kiváltképp a zombori, szabadkai és újvidéki házfőnöknők hozzá eljuttatott véleményéből jutott nehéz szívvel a fenti döntésre. Ebben sorolta fel az érseknek a nővéreket ért korlátozó intézkedéseket és ellehetetlenítő hatósági fellépéseket. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy 1918 óta tart már az áldatlan állapot, ami az idő előre haladtával csak romlott. Azt is leszögezte az új rendtartomány felállítására vonatkozó kérése alátámasztására, hogy az állami- és egyházi hatóságoktól jövő sürgetések és fenyegetések alapján is attól tart, hogy a Bácskában a társulatot feloszlatták és az ottani nővéreket más jugoszláviai társulatokba olvasztják be akaratuk ellenére. Ezért kérte tehát Zichyt Rómában a közbenjárásra. Lehetőleg mielőbb, ugyanis a közelgő rendi káptalanra a Bácskából is át kellett volna jönnie iskolanővéreknek.³⁶

Zichy felismerve a helyzet komolyságát és sürgős voltát, még ugyanazon a napon – tehát április 5-én – levelet írt a Szerzetesek Szent Kongregációjának mind a közelgő

³¹ TÓTH-TUSOR, *Inventarium Vaticanum I*, 75.

³² MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül. Minden bizonnyal Jantausch ezirányú levele véletlenül keveredett a kalocsai iskolanővérek bácskai iratai közé.

³³ KÓFALVINÉ ÓNODI, *A Miaszsonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története*, 172.

³⁴ Zichy Gyula gróf a 19. század utolsó éveiben a római *Accademia dei Nobili Ecclesiastici* növendékeként a Pápai Gergely Egyetemen tanult. XIII. Leó, majd X. Piusz pápa mellett szolgálattevő kamarásként szolgált, utóbbi nevezte ki a pécsi egyházmegye élére és szentelte 1905-ben püspökké.

³⁵ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 870/1924; BENKÉNÉ JENÓFFY, *A félreismert Zichy Gyula*, <https://tortenelemportal.hu/2013/03/zichy-gyula-kalocsai-ersek/> (2021. 09. 07.). Zichy jelen volt XIII. Leó halálos ágyánál, a pápa közvetlen környezetéhez tartozott, bizalmasa volt, az öreg egyházfő kedvelte őt.

³⁶ Uo. és KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 937/1924.

káptalan, mind pedig a rendtartomány szeparációja tárgyában. Május 6-án mielőbbi római intézkedés érdekében majd ezt a kérésüket megismételték.³⁷ Ennek előzménye, hogy április 12-i Zichy apostoli kormányzónak írt levelében rávilágított a bácskai helyzet változatlanására Kákonyi Mária Michaéla általános helynöknő, aki egyben az általános látogatóő³⁸ tapasztalatairól is beszámolt annak hozzá írt jelentése nyomán.³⁹ Az utóbbi végiglátogatta az elcsatolt területen lévő zárdákat, s tájékozódott a helyi viszonyokról minden településen. Az általános helynöknő tájékoztatta a főpapot arról is, hogy több beadvánnyal is éltek, de nem sok eredményre jutottak. Többek között a belgrádi magyar külképviselőhez is eljuttatott egy feliratot, amit véleménye szerint a szerb hatóságok felé továbbítottak is, de végül *ad acta* került. Evetovics János bácsi prépost számára is háromízben állított össze jegyzéket a rendet ért sérelmekről. Ezek kapcsán ugyan minden esetben igyekezett eljárni a prépost, de javulás nem történt, csak ígéretek érkeztek. Az általános látogatóő személyesen felterjesztést nyújtott át Francesco Cherubini belgrádi apostoli nunciushoz, majd később utódjának Ermenegildo Pelleggrinetti apostoli nunciushoz is. Ennek hatására ugyan diplomáciai jegyzékváltásra sor került, de konkrét javulás nem következett be az iskolanővérek életében, sőt... A hatóságok enyhítéseket ígértek, de végül csak tovább romlott a helyzet az általános főnöknő álláspontja szerint.⁴⁰ Mikor Budanovich apostoli kormányzó lett Marzenkovich Mária Leticia nővér négy memorandumot is nyújtott be hozzá, ám akkor is csak ígéretet kapott, az iskolanővérek helyzete nem rendeződött. Kákonyi Mária Michaéla általános helynöknő az iskolákban tapasztalható visszasságokról is az említett április 12-i levelében számolt be.⁴¹

Mind a nővérek, mind pedig az érsek mielőbbi gyors szentszéki döntést szerettek volna, hogy a helyzet a lehetőségekhez képest normalizálódjon. Azonban itt azt fontos megjegyezni, hogy a gyakorlat azt mutatja, hogy Róma hasonlóan kényes és bizonytalan esetekben rendkívül körültekintően, óvatosan, sok mérlegelést követően hozott csak tényleges döntést. Ugyanis nem engedhette meg magának, hogy hirtelen határozzon. Minden esetben tanulmányozta a helyzetet, tekintve hogy az akkori politikai berendezkedés alakulása – az, hogy mennyire tekinthető stabilnak – nem volt még látható.⁴² Mindezek fényében nem lehetett gyors döntésre számítani.

³⁷ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1109/924.

³⁸ Marzenkovich Mária Leticia zombori házfőnöknő.

³⁹ Lásd Függelék.

⁴⁰ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 937/1924.

⁴¹ Uo. A zombori házfőnöknő belgrádi útjairól és a nővérek nehézségeiről, pl. a Koczik-árvaház kálváriájáról egy névtelen jelentés is fennmaradt, feltehetően szerzője egy zombori iskolanővér volt: LAKATOS, „A Nagy Háború árnyékában”, 173–176.

⁴² *Nota bene* az egyházmegyehatárok is majd csak 1993-ban lettek az országhatárhoz igazítva véglegesen és teljes mértékben, II. János Pál pápa (1978–2005) *Hungarorum Gens* apostoli konstitúciója alapján. Vö. II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Hungarorum Gens*. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=501> (2021. 09. 25.)

A rendtartomány felállítása azonban már kezdetekkor is nehezen indult. Mosonyi Dénes pécsi általános helynök⁴³ 1924. november 24-én telefonon, majd röviden írásban is arról értesítette Révay Tibor kalocsa kanonok, bácsi kispripostot, hogy őt az imént értesítették Rómából, hogy furcsa dolog történt: az iskolanővéreknek a rendtartomány felállítására vonatkozó kérelme ugyan a Szerzetesek Szent Kongregációjába megérkezett, azt azonban nem találják, eltűnt, így kéri, hogy a nővérek mindent újra nyújtsanak be.⁴⁴ Révay 1925. január 10-én az iránt érdeklődött az általános főnöknőtől, hogy továbbra is tartják-e magukat ahhoz, hogy a bácskai rendtartomány felállításra kerüljön, s ha igen, vannak-e további okok is, amik ennek szükségességét indokolják. Bleilőb Mária Bernárda ugyanezen a napon megírt válaszában megerősítette, hogy az 1924. november 24-én feliratban leírt panaszok továbbra is fennállnak, így a rendtartomány felállítását szükségesnek tartja. Annyi megjegyzéssel élt még az általános főnök, hogy a politikai változások hatására – azaz, miután remélhetőleg a Bácska visszacsatolásra fog kerülni Magyarországhoz a jövőben – a rendtartomány megszüntethető lesz majd.⁴⁵ 1925. január 26-i levelében Révay kiegészítő adatokat kért be, melyre szintén még ugyanazon a napon kelt válaszelevelében írta meg az általános főnök, hogy a fennálló helyzet a Bácskában 20 zárda működését érinti 220 iskolanővérrel.⁴⁶ Minden szükséges információ összesítését követően Révay ezt feltehetően Mosonyinak továbbította, aki március 10-én tájékoztatta a bácsi kispripostot a beadvány Rómába történő megküldéséről, s az ottani ágenshez intézett kéréséről, hogy az ügymenetet lehetőség szerint sűrítse meg, hogy mielőbb döntést kapjanak.⁴⁷

3. A LÉTEZŐ ÉS NEM LÉTEZŐ RENDTARTOMÁNY

Végül a Szerzetesek Szent Kongregációja 1925. június 6-án hozott döntést, elrendelve a rendtartomány felállítását. A dekrétum kihangsúlyozta, hogy a pápa elfogadta a kérést, és leszögezte, hogy kikérték a belgrádi nuncius véleményét is, aki szintén támogatta a rendtartomány felállítását.⁴⁸ A szentszéki döntésről az Érseki Hatóságtól 1925. június 12-én értesült az általános főnök, továbbá Mosonyi június 15-én máso-

⁴³ Mosonyi a szerbek magyarokhoz fűződő „jóindulatát” saját bőrén tapasztalta meg korábban. 1920 őszén a szerb katonák letartóztatták Buzássy Ábel ciszterci házfőnököt, őt pedig meg is botozták. Diplomáciai botrány is kialakult az ügyből, az Apostoli Szentszék is tiltakozott a szerbek túllapása miatt. A szerbek végül 1921. augusztus 22-én vonultak ki a magyar fennhatóság alatt megmaradt területekről. Vö. BÁBEL, *Hit, erkölcs, történelem*, 27.

⁴⁴ KFL I.I.a. (102. ND) Kalocsa Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül. Vö. TÓTH-TUSOR, *Inventarium Vaticanum I*, 75.

⁴⁵ KFL I.I.a. (102. ND) Kalocsa Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ KFL I.I.a. (102. ND) Kalocsa Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2038/1925.

latban mellékelte Révaynak is a dokumentum szövegét.⁴⁹ Az általános főnöknő augusztus 17-i kérésére az érsek másnap a szentszéki rendelkezés hitelesített másolatát elküldte Marcenkovich Mária Leticia zombori házfőnöknőnek, akit a legfőbb eljárónő egyúttal a rendtartomány főnöknőjének is megnevezett. A kinevezendő tartományfőnöknő Belgrádba utazott, ugyanis a rendtartomány felállításával a belgrádi nuncius lett megbízva. Mivel azonban akkor a nuncius éppen házon kívül volt, így annak titkára, Barluzzi olvasta el a leiratot, majd visszaadta azt a nővérnek. Az újabb bonyodalom ennek eredménye lett.⁵⁰

Az általános főnöknő a rendtartomány felállítása és a tartományfőnöknő kinevezése körüli további nehézségekről 1925. október 27-én számolt be Zichy érseknek. Tájékoztatta, hogy Marcenkovich Mária Leticia nővér október 14. és 24. között az Örök Városban járt, a szentévi zárandoklaton vett részt. Ekkor a felmerülő problémákról konzultált Serédi Jusztinián szentszéki követségi tanácsossal. Ő azt tanácsolta a nővéreknek, hogy mivel a tartományra vonatkozó szabályok a módosított *Statutum* kapcsán Rómában még nem nyertek elfogadást, így addig is, amíg ez megtörténik, az általános főnöknő nyújtson be folyamodványt a pápához, kérve tőle, hogy engedélyezze számára a tartományfőnöknő kinevezését. Tehát, hogy a tartományfőnöknő személyéről a bácskai kormányzás mielőbbi zavartalanítása érdekében a szabályozás szentszéki elfogadását megelőzően már dönthessen a rendfőnöknő az átmeneti időre vonatkozóan is. A neves bencés kánonjogász a kérvény koncepcióját el is készítette a nővérnek, ezt az általános főnöknő Zichynek mellékelve elküldte. Serédi a mielőbbi gyors ügyintézés érdekében kérte, hogy az érsek a Rómába továbbított szabályzat-tervezettel együtt küldje majd meg a kérvényt. Az érsek kísérőlevelével ellátva ezt az általános főnöknő meg is küldte Serédinek. Utóbbinak Zichy érsek ugyanennek összefoglalásával november 2-án kiemelte, hogy szükségesnek látja ő is, hogy addig is, míg a szabályzat elfogadásra nem kerül, a zombori házfőnöknőt tartományfőnöknővé már kinevezzék.⁵¹

A Vatikánban azonban továbbra is lassan haladt előre az ügy. Ebből adódóan az általános főnöknő 1926. június 7-én megkérte az érseket, hogy próbálja megsürgetni a dolgokat. Június 8-án kelt levelében ezt az érsek meg is tette, kérte Serédit, hogy minden hathatós befolyását bevetve igyekezzék elérni, hogy a már hosszú ideje húzódó ügy végére végre pont kerülhessen.⁵² Párhuzamosan, június 7-én kelt levelében a Szerzetesek Szent Kongregációja prefektusa, Laurenti bíboros erősen szabadkozva írta az általános főnöknőnek, hogy igen kellemetlen a dolog számára, de a következő

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2605/1925. Egyes források titkárként nevezik meg, akinek a nővér bemutatta a leiratot, máshol Barluzzit *agens commendatore* (*agente commendatore*) megnevezéssel illetik a szövegek.

⁵¹ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 3532/1925.

⁵² KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1745/1926.

jutott a tudomására: a rendtartomány felállítására vonatkozó dekrétum nem jutott el Belgrádba a nunciushoz, így ebből adódóan minden addigi a rendtartomány kapcsán hozott intézkedés semmis, jogilag érvénytelen és hatályát veszti, tekintve, hogy a nunciushoz kellett volna intézkednie az ügyben. *Nota bene* ez a dekrétum volt az, amit a nővér a nuncius titkárának mutatott meg. A Szent Kongregáció tartotta fenn magának a tartományfőnöknő kinevezésének jogát is, így ennek érdekében három jelölt megnevezését és róluk információt kértek.⁵³

Kérdéseket mindenképpen felvet ez a dolog. Alapvetően nem feltételezzük, hogy ha egy nuncius kap egy utasítást az Apostoli Szentszéktől, azt ne hajtaná végre, diplomataként a küldőjét képviseli és neki kell engedelmeskednie. Az tény, hogy a dekrétumban valóban nem szerepelt, hogy át kell adni azt a nunciatúrának, ezért a titkár visszaadta. Tehát Pellegrinetti így kézbe valóban nem vehette. A forrásokból az látszik, ami a nagyobb probléma, hogy Barluzzi erről a nunciust vagy akarattal, vagy akaratlanul, de nem értesítette. Hogy őt ezért érte-e megrovás, nem találtam adatot, így nem állíthatom sem ezt, sem azt. Az azonban, hogy a nuncius nem tudhatott a rendtartomány ügyéről, még így sem reális, azaz hogy váratlanul érte volna őt annak felállítása. Hipotetikusán Rómát valószínűsítem az újabb értesítés mögött, amire már a nuncius valós lépéseket is tett. Kevésbé valószínű, hogy Budanovichtól értesült volna róla, tekintve, hogy ha esetleg korábban támogatta is a rendtartomány ügyét, az idő előrehaladtával hozzáállása változott, a bácskaiak kapcsán a függetlenítési szempontok kerültek előtérbe. Ennek megfelelően saját szája szerint érvelt a nunciushoz. TÓTH TAMÁS le is szögezi, hogy a bácskai nővérek önálló társulatba szervezésének ügyét a püspök önállósodási törekvéseinek részeként kell értelmeznünk.⁵⁴ A kalocsai általános főnöknő azonban a kialakult nehézségek ellenére sem adta fel, hogy a tartomány előbb vagy utóbb, de felállításra kerülhessen. Követve a prefektus instrukcióit megnevezte a három jelöltjét a tartományfőnökség élére:

- 1.) Marcenkovich Mária Leticia (tanítónő, szabadkai házfőnöknő),
- 2.) Peich Mária Polyxéna (női kézimunkára képesített tanítónő, újvidéki házfőnöknő)
- 3.) Fábíán Mária Speciós (tanítónő, magyarkanizsai házfőnöknő)⁵⁵

Bleilőb Mária Bernárda megjegyezte Laurentinek adott válaszában, hogy meglátásuk szerint ők nem követtek el az ügyben mulasztást. Tájékoztatta a prefektust, hogy a dekrétum hiteles másolatát az általa jóhiszeműen tartományfőnöknővé kinevezett Marcenkovich Mária Leticia nővér Pellegrinetti nuncius titkárának bemutatta, aki

⁵³ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 226/1926.

⁵⁴ TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 208.

⁵⁵ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül.

azt nem tartotta magánál, mivel nem szerepelt a szövegben, hogy azt a nunciátúrán kellene hagyni. Megjegyezte, hogy mielőbb megküldi a dekrétum szövegét Belgrádba, ezúttal közvetlenül a nunciusnak címezve. A tartományfőnöknő kinevezése kapcsán annyit még hozzátett, hogy Pierre Bastien bencés kánonjogásznak, a Szerzetesek Szent Kongregációja konzultora egyházi kézikönyvében olvasottak alapján bátorkodott mindezt megtenni, de természetesen ezzel kapcsolatban is kész engedelmesen alávetni magát a dikasztérium döntésének a fent nevezett jelöltek kapcsán.⁵⁶

A Laurentinek és a Pellegrinettinek szóló irományokat Zichy egyaránt támogató levéllel látta el. Az általános főnöknő levelét Pál Mátyás, az iskolanővérek lelkiigazgatója tiltotta át latin nyelvre, s terjesztette június 26-án az Érseki Hatóság elé, ami azt július 3-án továbbította Rómába. A belgrádi nunciusnak szóló levelet a dekrétum hitelesített példányával azonban már június 23-án postázták. Ugyanezt Zichy is megtette július 2-án a bácskai tartomány felállításáról szóló pápai rendelkezés megküldése tárgyában. Bleilőb Mária Bernárda általános főnöknő július 6-án a három felterjesztett nővér kapcsán további információkkal látta el az érseket, megjegyezve, hogy továbbra is Marcenkovich Mária Leticia kinevezését preferálná. Pellegrinetti nuncius július 12-i levelében értesítette a kalocsai érseket, hogy a rendtartomány kapcsán neki szóló küldeményeket megkapta.⁵⁷

Serédi 1926. július 18-án értesítette Rómából Zichyt, hogy a Szerzetesek Szent Kongregációja újra elkezdte tárgyalni a rendtartomány ügyét és annak szabályzat-tervezetét. A bencés kánonjogász kihangsúlyozta, hogy döntés sokára várható. A kettőt egyben tárgyalják, mivel elmondásuk szerint összefüggenek. A politikai háttér kapcsán hozzátette, hogy ez sem a gyors döntésnek kedvez. Az érsek tudomására hozta azt is, hogy Pellegrinettivel június folyamán is konzultáltak már, de várhatóan újra ki fogják kérni véleményét a rendtartomány ügyében. Serédi híreiről Zichy érsek július 23-án az általános főnöknőt is informálta.⁵⁸

1926. október 4-én kelt, Camillo Laurenti bíborosnak, a Szerzetesek Szent Kongregációja prefektusának címzett levelében a kalocsai érsek továbbra is hangsúlyozta, hogy a Budanovich Lajos alá tartozó Bácskai Apostoli Kormányzóságban nem megoldott a kalocsai iskolanővérek helyzete, áldatlan állapotok uralkodnak. Leszögezte, hogy Budanovich nem tesz érte eleget, hogy rendeződjék a nővérek helyzete. A jugoszláv hatóságok is ellenségesen viszonyulnak hozzájuk. Beszámolt az iskolák működé-

⁵⁶ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 226/1926. A Laurenti bíborosnak szóló válaszelevelét mind a négy általános tanácsosnő: Pfeiffer Mária Leopoldina, Kákonyi Mária Michaéla, Vojnich Mária Aquina és Habisch Mária Immaculata nővérek is ellátták kézjegyükkel.

⁵⁷ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1971/1926; KFL I.1.a. Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai házak. 2077/1926; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2326/1926; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1975/1926; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2126/1926.

⁵⁸ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2348/1926.

sének megbénításáról és kitért az elkönfiskált zárdák visszaadásának és a civil igazgatók eltávolításának szükségességére. Elengedhetetlennek tartotta, hogy a hitközségek tartsák fenn az iskolákat, áthelyezésnél az állami hatóságokat pedig csak tudomásulvételel céljából kelljen tudósítani – mint ahogyan az korábban is történt, az Osztrák–Magyar Monarchia idejében. Továbbá az általános főnöknő azzal a kéréssel is Zichyhez fordult, hogy az Apostoli Szentszék szólítsa fel az apostoli kormányzót tanítóképző felállítására. Ezt a kalocsai érsek mindenképpen fontosnak tartotta a bácskai régió számára. Végül az érsek kérte, hogy a fővédnökséget a zárdák és intézményeik felett az Apostoli Szentszék lássa el.⁵⁹ A döntés azonban még évekig váratott magára.

Marczenkovich Mária Leticia nővér 1928. március 19-én kelt levelében az érseknek leszögezte, hogy a szerbek el kívánják lehetetleníteni a szerzetes-tanerőket, a katolikus leányiskolák fenntartását. Budanovichtól hasztalan várnak bármit is. A belgrádi nunciust is sikertelenül kérték, hogy erőteljesebben emelje fel hangját. Közölte a nővér, hogy ez is az oka, hogy inkább Zichynek írt. Kérte az érseket, hogy próbáljon meg lehetőség szerint odahatni az Apostoli Szentszék irányában, hogy történjék már valami, utasítsák a nunciust, hogy a közoktatásügyi minisztériumnál erélyesebben lépjen fel. A szlovén, horvát és bosnyák zárdák némi autonómiát élveztek ekkoriban (disponálási jog, tanerők prezentálása a miniszternek, tanhatóságok felügyelete alatti működése a szerzetesi tanerőknek). Hasonlókat kérnének már 1920 óta a nővérek, hasztalan. A korábban elvett zárdák közül sem mindegyiket adták még vissza (pl. Zombort még nem). Közölte az érsekkel, hogy a tanerők kinevezésénél a szerzetesnővéreket mellőzik, diszkriminálják. Budanovich és/vagy a nuncius tudna ebben változást elérni. A főnöknő úgy látta, hogy az apostoli kormányzó részéről azonban hiányzik ehhez az akarat. Erre példaként hozta, hogy ötszöri kérésre sem nevezett ki olyan papot, aki akkor misézne, amikor a szabadkai nővérekre bízott 624 diák részt tudna azon venni. Zichy a nővérek sérelmeit összefoglalva, azt március 29-én továbbította Rómába. Közvetlenül XI. Piusz pápához (1922–1939) fordult.⁶⁰

1928 áprilisában Marczenkovich Mária Leticia, a kalocsai általános főnöknő által első helyen preferált tartományfőnöknő-jelölt további nehézségekről számolt be az általános főnöknőnek. Már erélyesebb hangnemben kérte, hogy próbáljanak mielőbb segítségükre lenni, érezhető soraiból, hogy a türelmét kezdte elveszíteni az évek óta húzódó nehézségek közepette. A magyar és német tanerőket a szerb nyelvtudás hiányára hivatkozva ki akarták tenni az iskolákból, helyükre szerbeket helyezni. Meglátása szerint a cél a Bácska elszlávosítása volt. A nővérek iskolákból történő eltávolításával az Egyháznak is kárt okoznak, különösen, hogy azt remélik, hogy ingatlanjaikat ezáltal

⁵⁹ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 3115/1926; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül. Laurenti bíboros folyamatosan levelezett a szerbiai zárdák ügyében. Vö. TÓTH–TUSOR, *Inventarium Vaticanum I*, 137.

⁶⁰ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1422/1928.

könnyebben megszerezhetik. A nővér úgy látta, hogy Budanovich nem tett semmit ennek megakadályozása érdekében. Kérte ezért az általános főnöknőt, hogy kérje meg az érseket, Mosonyi kanonokot, és a hercegprímást, hogy teljes súllyal vessék latba minden tekintélyüket Rómában, hogy a válság megszűnjék, valamint a Szentszékét, hogy küldjön a nunciushoz direktívákat, hogy tegyen lépéseket a közoktatásiügyi miniszternél.⁶¹

Zichy a pápának írt levele mellett az akkor már Magyarország hercegprímásává és esztergomi érsekké előlépett Serédi Jusztinián bíborost is kérte 1928. április 12-én, hogy Rómában jártakor ne felejtse el az iskolanővérek ügyét is felhozni a pápának. Továbbá kérte az egyházfőt, hogy a belgrádi nunciuson keresztül járjon közben, valamint szólítsa fel Budanovichot a katolikus érdekek védelmére. Rámutatott, hogy az iskolák ügyében szükséges, hogy az Apostoli Szentszék utasítsa a nunciust, hogy a minisztériummal tárgyaljon. Ha ez nem történik meg, az iskolák elvesztése idő kérdése, valamint fennáll a veszélye, hogy a kalocsai iskolanővéreket ki fogják utasítani a térségből.⁶²

Az általános főnöknő október 2-án sokadszorra mutatott már rá az érsekhez szóló soraiban, hogy a délszláv fennhatóság alatti zárdák fennmaradása úgy biztosítható, ha rendtartományt hoznak belőlük létre. Az általános főnöknő Cesare Orsenigo budapesti apostoli nuncius segítségét is kérte mind a rendtartomány, mind pedig a nővérek érdekében történő fellépésre. Erről a rendfőnöknő 1928. október 2-i levelében tájékoztatta az érseket, jelezve, hogy a rendtartomány véglegesítését kérte Rómától. Mindezek ellenére a rendtartomány ügye nem haladt előre. Az ügyben Orsenigo nuncius is konzultált az Apostoli Szentszékkel, noha hivatalosan nem őhozzá tartozott a bácskai zárdák helyzete.⁶³ Erre október 3-án Zichy érsek maga is kérte a budapesti apostoli nunciust, hogy diplomáciai úton próbáljon a szerb hatóságok felé lépéseket tenni a zárdák esetleges feloszlatását megakadályozandó.⁶⁴ December 3-án az érsek a nuncius tudomására hozta, hogy a közeljövőben Rómába kíván utazni, s ott rákérdezne a nővérek zárdáiból létrehozandó rendtartomány ügyére, ehhez kérte a pontos információkat, hogy Orsenigohoz mikor érkezett be a nővérek Zichy által támogatott beadványa, s azt ő mikor továbbította a Szentszékhez. Értelemszerűen, ha ezeket pontosan tudja, akkor a Vatikánban is pontosabban tud rákérdezni a fejleményekre. Orsenigo készséggel adott felvilágosítást az ügyben december 7-i válaszlevelében.⁶⁵ A budapesti nuncius tehát alapvetően konstruktívan állt hozzá az üggyhöz.

⁶¹ Uo.; MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁶² KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1422/1928.; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1630/1928.

⁶³ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 121/1928.

⁶⁴ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül, az előzőhöz csatolva.

⁶⁵ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül, az előzőhöz csatolva.

4. A BÁCSKAI ZÁRDÁK ÉS NŐVÉREK ELSZAKÍTOTTSÁGA KALOCSÁTÓL

Pellegrinetti belgrádi nuncius tájékozódott a kalocsai iskolanővérek bácskai helyzetéről, melynek nyomán összeállította jelentését, és 1930. május 16-án felterjesztette Vincenzo La Puma bíborosnak, a Szerzetesek Szent Kongregációja titkárának. Ebben Róma tudomására hozta, hogy meglátása szerint, ha a magyar területen lévő anyaházzal és általános főnöknővel maradna meg továbbra is a szoros kapcsolat, akár rendtartomány szintjén is, az politikai és nemzetiségi okokból állandó gyanakvást és várhatóan üldözést jelentene a bácskai nővérek számára. A nuncius ez alapján megfontolandónak tartotta, hogy a szerbiai területen lévő zárdákat Kalocsáról leválasztva külön, független társulatként azonos szabályokkal működtessék tovább, Bácskai Szegény Iskolanővérek Társulata néven. Június közepére ennek hatására Rómában úgy látták, hogy önálló rendtartomány megalakítása súlyos nehézségekbe ütközne. Zichy érsek mindezekről június 29-én tájékoztatta Bleilőb Mária Bernádát. A végleges állásfoglalás előtt azonban La Puma az általános főnöknő véleményére is kíváncsi volt, azaz, hogy a további kiválás vagy szeparáció ügyében mit gondol.⁶⁶

Alapos megfontolás után ő a következőket hozta Zichy érsek tudomására július 14-én. Az általános főnöknő a zárdák és iskolák fennmaradása érdekében nehéz szívvel, de beleegyezett a bácskai házak leválasztásába, ha az új társulat ténylegesen a dikasztérium védelme alá és a Szerzetesek Szent Kongregációja titkárának igazgatása alá fog tartozni, illetve ha a Szentszék biztosítja, hogy jogilag a bácskai társulat a kalocsaihoz fog tartozni a jelenlegi szabályokat követve. Kérte továbbá, hogy a politikai helyzet változásával, vagyis ha megszűnne Magyarország megcsonkítottsága, a bácskai társulat automatikusan a kalocsai társulatban folytathassa működését. Zichy az általános főnöknő véleményét szeptember 4-én a Szerzetesek Szent Kongregációjával tudatta, annak elképzeléséről támogatólag nyilatkozva.⁶⁷

1930. október 23-án került végül kiállításra a dekrétum a bácskai zárdák szeparációjáról és új társulattá szerveződésükről. Hivatalosan azonban erről csak karácsony előtt értesültek az információáramlás nehézségei miatt. Révay, egy november 21-én az általános főnöknőnek írt levelében is bizonytalanul csak úgy fogalmazott, hogy az érkezett információkból arra következtet, hogy megtörtént a bácskai leválasztás, noha hivatalos értesítés erről Kalocsára nem érkezett Rómából; így hónap végén levélben érdeklődött Giuseppe Manzia kúriai tisztviselőtől, hogy tudna-e segíteni, megbízható híreket adni. Maga Bleilőb Mária Bernárda, rajta keresztül pedig az érsek Marczenkovich Mária Leticia november 22-i keserű hangvételű leveléből értesült először arról, hogy megtörtént az elszakítás. Manzia december 3-án megerősítette, hogy a szétválasztás még október 23-án megtörtént. Révay a felvilágosítást néhány nappal később

⁶⁶ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2864/1930.

⁶⁷ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 3107/1930.

meg is köszönte, jelezve, hogy az érsek ettől függetlenül hivatalos értesítést vár Rómából. Ez december 22-én végül meg is érkezett. La Puma bíboros hivatalosan is tájékoztatta Kalocsát a Manziától már tudott tényekről, a bácskai társulat szervezésének megkezdéséről.⁶⁸ Zichy tudomásulvétel céljából december 26-án közölte ezt a kalocsai általános főnöknővel.⁶⁹

A bácskai társulat sem indult azonban olyan könnyen. A leválasztott zárdák helyzetével kapcsolatban aggodalmát fejezte ki a kalocsai általános főnöknő. Sorozatosan kapta ugyanis a leveleket az ottani nővérektől, akik esdekeltek, hogy fogadja át őket a kalocsai társulatba. Az idős Brenner Mária Soteris nővér november 26-án megtörténő írtá Kúláról, hogy nem tudja elképzelni, hogy egyezhetne bele az általános főnöknő az elszakításba, teljes bizonytalanságban élnek a nővérek. Elviselhetetlen állapotokról számoltak be, még azok is, akik korábban engedelmességüket nyilvánították ki Róma irányába a Bácskában maradás kapcsán. Rendszeresen bunyevác zsarnokoskodásról számoltak be. Elmondták, hogy a kalocsai anyaházhoz ragaszkodó nővéreket, akik úgy vélték, hogy rendtartományt kellett volna felállítani az elszakítás helyett, a hatóságok lelki terrorban tartják.⁷⁰

A leválasztott bácskai társulat kapcsán megjegyezte Bleilőb Mária Bernárda, hogy annak állapota valóban áldatlan, ugyanis saját általános főnöknőt is csak bő egy év alatt 1931. január 1-el sikerült választaniuk Kopunovics Mária Róza személyében, aki ekkortól a Mária Annunciáta szerzetesi nevet használta. Az ügyeket a Budanovich által önkényesen kinevezett – hozzá hű – hat nővér, mint bizottsági tag vitte addig is.⁷¹ Brenner Mária Soteris egy még december 20-i levelében meg is jegyezte, hogy semmi esélyt nem láttak arra nézve, hogy bácskai általános főnöknőnek Marczenkovich Mária Leticíát válasszák meg, hiába lenne jobb választás. Vele a püspök szóba sem állt. Ő maga, azaz Brenner Mária Soteris el sem szándékozott menni a választásra, tekintve, hogy a bunyevácok uralnak le mindent amúgy is, ők maximum asszisztálhatnak csak, valós hatásuk nincs a magyaroknak a döntésre. *Ergo* a választás tisztaságát is megkérdőjelezte.⁷² Habár a bácskai társulat jelentős számban magyarokból állt, voltak németajkú nővérek, s a 22 helyséből csupán 5-ben voltak szlávok, ennek ellenére a nővérek hivatalos nyelvét Budanovich a bunyevácot tette meg. A délszláv novíciákat is horvát területre küldte tanulni, így magyar nyelvtudást később sem szerezhettek.⁷³

⁶⁸ KFL I.L.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 5030/1930.

⁶⁹ KFL I.L.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 5444/1930.

⁷⁰ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁷¹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁷² MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁷³ Zichy érsek 1941. április 16-án bízta meg azzal Ijas Józsefet, hogy tájékozódjon a bácskai helyzetről. Bácskát Ijas 1941. április 24. és május 3. között kereste fel Evetovics Kunó ciszterci főiskolai tanár kíséretében. A nyelvi viszonyok megzavarását 1941 tavaszán Zichy érseknek és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentésében a Budanovichhoz hasonlóan bunyevác származását, de erős *bungarus*-tu-

Sokan voltak akik kifejezésre juttatták Magyarországra történő áttelepülési szándékukat, köztük az említett Brenner Mária Soteris, de Marcenkovich Mária Leticia is, amennyiben nem lenne belőle bácskai rendfőnöknő. A panaszos levelek alapján a kalocsai rendfőnöknő forradalmi hangulatot érzékelt a Kalocsához hű magyar nővérek részéről. Kalocsához tartozó jugoszláv rendtartományban még áldozatot hozva vállalták volna, hogy szerb–horvát nyelven tanítsanak és maradjanak, azonban a teljes elszakíttóságot az akkori vezetés alatt nem bírták elviselni. Pszichésen és mentálisan erősen megviselte őket a helyzet, munkájuk rovására ment a folytonos stressz-állapot, egyesek a rendből történő kilépést fontolgatták.⁷⁴

E keserű sorokat olvasva a kalocsai általános főnöknő 1931. szeptember 21-én kérelmet fogalmazott Zichy érseknek, hogy lehetőség szerint járjon el Rómában, hogy helyezték hatályon kívül a bácskai házakat elszakító dekrétumot, s helyette mégis inkább Kalocsához tartozó jugoszláv rendtartományt állítsanak fel.⁷⁵ Véleménye szerint a jugoszláv hatóságok ugyanúgy viszonyulnának egy esetleges tartományfőnöknőhöz, mint egy bácskai általános főnöknőhöz. A jugoszláv viszonyokhoz természetesen alkalmazkodnának. Kérte továbbá az érseket, hogy amennyiben jónak látja, kérje pártatlan apostoli vizitátor kiküldését Rómából. Olyanét, aki tud magyarul és németül, ugyanis minden nővér jól beszél magyarul, többen németül is, beleértve az új társulat 18 szerb–horvát nemzetiségű tagját. Ha tényleg jönne vizitátor, előbb tanácsosnak tartotta, hogy Kalocsára jöjjön az anyaházban tájékozódni.⁷⁶ Az éppen Rómában tartózkodó Zichy az általános főnöknő által hangoztatott tapasztalatokat és az áldatlan bácskai helyzetet tolmácsolta helyben megfogalmazott és benyújtott levelében XI. Piusz pápának szeptember 26-án. Az akkor előadottakat 1932. március 7-én La Pumanak szóló levelében megismételte, kérve apostoli vizitátor kinevezését és kiküldését. Hangoztatta, hogy a bácskai nővérek panaszai nem szűnnek, sőt, csak szaporodnak, még a Bácskában született nővérek is hangoztatják már, hogy a magyarországi részre akarnak átkerülni a jugoszláviai állapotok miatt.⁷⁷ Az Apostoli Szentsek engedélyével ekkor 50-es nagyságrendben bácskai nővérek át is léptek a kalocsai társulatba.⁷⁸ Dobó Mária Borgiász 1932. február 25-i leveléből tudjuk, hogy habár többen jöttek volna még át Magyarországra, Budanovich ezt is akadályozta, a nővérekkel szemben pedig lekezelő hangnemet ütött meg. Maguk is csak az egyik gyóntatótól értesültek arról, hogy dönteniük kellett volna szabadon, hogy ki melyik társulatban képzei el további működését. Az optálás lehetőségéről a jelek szerint azonban őket nem informálták a bácskai

dattal rendelkező Ijjas József határozottan helytelenítette. TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 204; Uo. 208–209. Vö. ORCSIK, *A magyar katolikusok belyzete a Délvidéken*, 40.

⁷⁴ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁷⁵ Lásd Függelék.

⁷⁶ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1146/1932.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1810/1944.

társulat irányítói.⁷⁹ Igaz Bleilőb Mária Bernárdához hasonlóan utóda, Vojnich Mária Aquina (1933–1947) is fontosnak tartotta a magyar jelenlét folytatólagos megőrzését a Bácskában. Ezt bizonyítja Schwendner Mária Adrienne nővérnek valószínűleg 1932 elején Szentfülöpre írt dátum megjelölése nélküli leve. Megfogalmazása szerint próbálják magukat missziós nővérnek felfogni a sajnálatosan megváltozott helyzetben.⁸⁰

Walter János piarista generális asszisztens személyében 1939. május 20-án⁸¹ sor került apostoli vizitátor kinevezésére.⁸² Zichy érsek július 1-i tájékoztatása alapján az apostoli vizitátor kalocsai megérkezését július 10-re várták. Mosonyi annyival egészítette még ki az érsek által közölteket, hogy a vizitátor azon kérését tolmácsolta, hogy nem szeretne semmi felhajtást sem Kalocsán, sem az egyes zárdákban maga körül. Csendben és visszafogottan kívánja végezni munkáját.⁸³ A pesti piarista rendház *historia domusának* Tomek Vince házfőnök általi bejegyzéséből tudjuk, hogy rendtársuk június végén érkezett meg hozzájuk és augusztus 19-ig maradt, de még vakációja idején is jórészt távol volt, vizitálta a kalocsai iskolanővérek magyarországi és jugoszláviai zárdáit.⁸⁴ Ezen felül bíboros protektor kinevezésére is sor került a kalocsai iskolanővérek ügyét felkarolandó. XII. Piusz pápa (1939–1958) Camillo Caccia Dominioni protodiakónus bíborost bízta meg ezzel a feladattal 1939. május 14-én.⁸⁵ A bíborossal a nővérek innentől kezdve folyamatosan tartották a kapcsolatot, tájékoztatták a fejleményekről, s viszont várták készséges segédkezését ügyükben a római Kúriában. Caccia Dominioni 1946 novemberében bekövetkező haláláig segítette a kalocsai iskolanővéreket.⁸⁶

5. KALOCSAI VISSZARENDEZŐDÉS A BÁCSKÁBAN ÉS A ZÁGRÁBI TÁRSULAT MEGALKULÁSA

Miután Horvátország 1941. április 10-i kiválásával megszűnt Jugoszlávia, a Magyar Királyi Honvédség bevonult a Bácskába, a baranyai háromszögbe és a Muraközbe.⁸⁷

⁷⁹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁸⁰ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁸¹ Más forrás szerint május 21-én. MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁸² KFL I.1.a. (100. ND) Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések. 2441/1942.

⁸³ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁸⁴ PMKL II.9.a. Lib. 13. 415.

⁸⁵ KFL I.1.a. (100. ND) Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések. 2441/1942.

⁸⁶ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁸⁷ Ante Pavelić usztasa vezér nevében Slavko Kvaternik nyugalmazott ezredes proklamálta a Független Horvát Államot. Névleg II. Tomiszláv király – azaz Aimone spoletói herceg, III. Viktor Emánuel olasz király unokafivérének kisebbik fia – lett az uralkodó, a gyakorlatban a Poglavnik irányított kezdetektől. Grósz József szombathelyi megyéspüspök lett a Muravidék apostoli kormányzója. Lásd SÁGI, *Szemben az árral*. <https://ujkor.hu/content/szemben-az-arral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek> (2021. 09. 26.). Vö.

A visszacsatolás után a kormány és a magyar Egyház egyik fő célkitűzése volt Budanovich püspök mielőbbi elmozdítása, a területnek a Kalocsa–Bácsi Érsekségbe történő teljes integrálása.⁸⁸

Vojnich Mária Aquina általános főnöknő sem tétlenkedett. Április 15-én Zichy érseknek írt levelében kifejezésre juttatta örömet és aggodalmát is a bácskai viszonyok miatt. Utalt elődjének a bácskai zárdák leválasztásakor tett kikötésére, miszerint a politikai változás bekövetkeztével a zárdák is visszacsatolásra kerüljenek a kalocsai általános főnöknő joghatósága alá, a bácskai társulat pedig szűnjék meg. Kérte az érsek közvetítését a helyzet mielőbbi rendezése érdekében.⁸⁹ Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius türelemre intette a magyar felet, azonban azzal biztatta, hogy az Apostoli Szentszék minden bizonnyal figyelembe fogja venni a változásokat.⁹⁰ A nővérek érdekében Walter János is igyekezett előrelépést elérni Rómában, a két társulat unióját a kalocsai általános főnöknő joghatóságának a bácskai rendházakra történő kiterjesztésével.⁹¹ Május 3-án Zichy újfent tájékoztatta Rottát az addigi bácskai fejleményekről, egyúttal XII. Piusz számára is helyzetjelentéssel szolgált a katolikus iskolák ügyében és a bácskai helyzetről.⁹²

La Puma bíboros május 13-án terjesztette a Szerzetesek Szent Kongregációjának álláspontját a pápa elé, melyet ő jóváhagyott, és amely alapján leiratban felhatalmazták a kalocsai általános főnöknőt, hogy átvegye az első világháború előtt általuk vezetett iskolákat a felszabadult Bácskában. Erről május 30-án tájékoztatta az érsek Vojnich Mária Aquinát.⁹³ Június 4-i levelében a kalocsai rendfőnöknő a társulatok teljes egyesítését kérte a Szerzetesek Szent Kongregációjától. Megjegyezte, hogy néhány nővér van csak akik nem érznek kötődést a kalocsai anyaházhoz.⁹⁴ Ugyanazon a napon Kopunovics Mária Annunciáta bácskai általános főnöknő úgy fogalmazott, hogy átmenetinek tartja a visszarendeződést, így nem hajlandó együttműködni a magyar féllel. Álláspontja szerint a bácskai társulat működése a Bácskában felfüggesztődött. Helyette horvát irányba kezdett gravitálni. Tisztában volt vele, hogy a magyar katonai és polgári körökben is nagy vele szemben az ellenszenv, kvázi többszörösen árulónak tartották.⁹⁵

SÁGI GYÖRGY, *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grósz József érsek tevékenysége 1944–1946*, BA-szakdolgozat, PPKE BTK, Piliscsaba 2011, 46.

⁸⁸ SÁGI GYÖRGY, *Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról (Forrásközlés)*, LK 88 (2017) 1, 348.

⁸⁹ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1313/1941.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

⁹² KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1313/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1804/1941.

⁹³ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2112/1941.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

Mosonyi egy május 13-án Walternak küldött leveléből megtudjuk, hogy maga az érsek is mielőbbi döntést szeretett volna a bácskai zárdák státusza felől, az érsek az unió fontosságát hangsúlyozta június 5-én Rotta nunciusnak írt levelében.⁹⁶ Az apostoli nuncius mindenestre kíváncsi volt a bácskai nővérek véleményére is. Zichy érsek június 9-én hozta Vojnich Mária Aquina tudomására, hogy a május 13-i rendelkezés alapján – további szentszéki rendelkezésig – a kalocsai általános főnöknőre ruházták át minden bácskai zárda és társulati iskola kormányzását. Jogilag ez nem uniót, hanem egy kézben történő kormányzást jelentett. Erről tudomásulvétel céljából értesítette Kopunovics Mária Annunciátát, addigi bácskai általános főnöknőt. Utóbbit kérte, hogy a nuncius június 7-i értesítését figyelembe véve tegye meg az egyesüléssel kapcsolatos kérelmét, de legalábbis írja meg véleményét, a bácskai társulat nővéreinek szempontjából.⁹⁷ Rottának pedig megjegyezte, hogy legalább egy hét múlva várja csak a nővértől a választ, mert mint megtudta, házon kívül tartózkodik.⁹⁸ A visszatérő magyar fennhatóságot értelemszerűen a kalocsai iskolanővérek bácskai tagjai túlnyomórészt örömmel fogadták.

Azonban hiába tért vissza magyar uralom alá a Bácska, Budanovich mint ha mi sem történt volna, ugyanúgy próbálta letörni a kalocsai iskolanővéreket, mint korábban, mint ha továbbra is jugoszláv uralom lenne, realitás érzékét teljesen elveszítette. A szabadkai nővéreket egyenesen meg is fenyegette. Alapvetően a visszacsatolás után is azon a véleményen volt, hogy a magyar iskolákban tanítsanak a kalocsai iskolanővérek, a bunyevácokban a bácskaiak.⁹⁹ Apostoli kormányzói hivatalából Rotta nuncius június 1-én mentette fel.¹⁰⁰ Ekkorra a 145 tanítói státuszban már csak 50 iskolanővér vett részt az oktatásban. Ez is oka lehetett, hogy a Szerzetesek Szent Kongregációja felettebb gyorsan rendelkezett a kalocsai általános főnöknő jogainak kiterjesztéséről a Bácskára, hogy a zárdaiskolák katolikus jellegét megőrizték. Kezdetben még nem sejtették, sem Róma, sem pedig a nővérek, hogy a magyar állam minden visszacsatolt területen lévő iskolát majd állami felügyelet alá von.¹⁰¹ 1941 úrnapiján köszönőlevelet küldtek La Pumának.¹⁰²

A betegeskedő általános főnöknő képviselőjében 1941. június 12-én Bali Mária Ildefonsa és Tukats Mária Annunciáta általános tanácsosnők a szabadkai zárdában ünne-

⁹⁶ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2186/1941.

⁹⁷ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2254/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2262/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2442/1941.

⁹⁸ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2254/1941.

⁹⁹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül; TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 209.

¹⁰⁰ SÁGI, *A Kalocsa–Bácsi Főgyűházmegye helyzete*, 2011.

¹⁰¹ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

¹⁰² Uo. Bleilőb Mária Bernárda nem élhette már meg utóda kormányzati jogainak kiterjesztését a Bácskára, ugyanis még 1939 elején elhunyt.

pélyesen felolvasták a két társulat kormányzásának kalocsai kézben való összevonására vonatkozó szentszéki leiratot. A szöveg horvátul is felolvasásra került.¹⁰³

Július 1-én Kopunovics Mária Annunciáta levélben fordult a kalocsai általános főnöknőhöz¹⁰⁴, válaszolva, hogy a Szerzetesek Szent Kongregációjának határozatának kézhezvétele előtt Alojzije Stepinac zágrábi érsek útján kérte ugyanezen dikasztériumtól a bácskai társulat fiataljaival, született horvátokkal, hogy ezentúl ők a horvát leánynevelést szolgálhassák. Székhelyüket Szabadkáról Zágrábba tervezték áttenni és tevékenységüket nevükből a bácskai jelző elhagyásával Szegény Iskolanővérek Társulata néven folytatni. Lényegében saját pozícióját is menteni kívánta ezzel a bunyevác legfőbb előjárónő, minekutána kormányzási jogköre a Bácskában megszűnt. A vele tartó nővérek nem voltak hajlandók ismét magyar szellemben tanítani az ifjúságot.¹⁰⁵ A Vojnich Mária Aquina vezetése alatt egykézben működő társulattól végül július 17-én ténylegesen ki is váltak.¹⁰⁶

A kalocsai vezetés tisztában volt vele, hogy Róma erőszakkal nem fogja kettészakítani a rendet, de számoltak vele, hogy a politika közbeszólhat. Ennek megakadályozására kérték protektoruk, Camillo Caccia Dominioni protodiakónus bíboros közbenjárását, továbbá számítottak Luttor Ferenc szentszéki követségi tanácsos, Apor Gábor báró, szentszéki követ és meghatalmazott miniszter, valamint Gallus Tibor jezsuita, a Collegium Germanicum et Hungaricum tanulmányi felügyelőjének segítségére is.¹⁰⁷

A Szerzetesek Szent Kongregációja július 17-én a június 10-én hozzájuk intézett kérést megtárgyalva hozzájárulását adta, hogy a szegeti és dobrnai zárdák a zágrábi zárda mellé csatlakozva új társulatot alkothassanak. Ehhez arányos összeget kellett volna a kalocsai iskolanővéreknek átadni részükre. Az új társulatba kerültek a hozományukat megtarthatták. A dikasztérium Stepinac érsek véleményét is kikérte, valamint saját belátására bízta a határozat megvalósításának módját, azaz a megalakulással kapcsolatos teendők intézését.¹⁰⁸ A horvát főpap részéről a magyar fél konstruktív hozzáállást tapasztalhatott. Stepinac a szentszéki dekrétumot augusztus 4-én Zichy érseknek is megküldte másolatban, majd 19-én tájékoztatta őt az új társulat felállítása érdekében addig megtett intézkedéseiről. Ugyanezen a napon levélben fordult Kopunovics Mária Annunciátához is, aki lényegében jogfolytonosan általános főnöknőnek tekintette magát a Zágrábba költöző új társulat élén. Ugyan ez a későbbiekben kérdéseket vetett

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Június 12-én nem volt jelen a felolvasáskor, így részére írásban küldték el a rendelkezés szövegét.

¹⁰⁵ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4587/1941. A magyar egyházközsegekben a kalocsai iskolanővérek magyar szellemben igyekeztek a két háború között is okítani az ifjúságot. Lásd ORCSIK, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken*, 39.

¹⁰⁶ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4587/1941.

fel, ettől függetlenül valóban őt tekintette mindenki a zágrábi társulat vezetőjének. A források ugyanis ellentmondásosak, hogy mennyire tekintették új társulatlak a zágrábit, mennyire pedig a bácskai társulat átköltözött „töredékének”. Ennek eldöntése túlmutat történeti kompetenciánkon, az egyházjog területére vonatkozik.¹⁰⁹ Stepinac tudomására hozta a nővérnek a római rendelkezésben foglaltakat, hozzátéve, hogy mindezek a körülmények fennállásáig érvényesek. Ez utóbbi kifejezés értelmezése okozta a háború után az újabb vitákat Budanovich és a magyar fél között. Mindkét fél érveiben voltak igazságelemek. A Zágrábba ment nővérek ugyanis magukat a bácskai társulat átköltözéseként értelmezték, és hogy csak a bácskai zárdák kerültek a kalocsai rendfőnöknő kormányzása alá. A magyarokkal ellentétben ideiglenesnek tekintették a változást, ami az értelmezésük szerint a háborús helyzet végén majd visszaáll automatikusan az 1930-as állapotra, míg a magyar fél ezt az esetleges visszarendeződést újabb pápai döntéshez kötötte, szintén az 1941-es dekrétumra hivatkozva.¹¹⁰

A zágrábi általános főnöknő augusztus 29-én levélben fordult Vojnich Mária Aquinához.¹¹¹ Ebben beszámolt a zágrábi alakulásról, megemlítve, hogy Stepinac reá bízta, hogy felügyelje a megegyezés szerinti zárdák átvételét és anyagi értelmű likvidálását. Találkozót is kért lehetőleg Szabadkán, ahol esetleg őt egy nővértársa képviselné.¹¹² Kérte a kalocsai általános főnöknőt, hogy a bácskai nővéreknek hozzá tudomására a római dekrétumot és szabadon dönthessenek, melyik társulathoz akarnak csatlakozni: Kalocsához vagy Zágrábhoz. Az információáramlás nehézsége miatt kezdetben Zichy érsek és munkatársai szökevényként tekintettek Kopunovics Mária Annunciáta nővérre és társaira, szerencsére mielőtt ezt Rómába jelentették volna, a kalocsai társulat eloszlatta a félreértést. Utóbbiak álláspontja szerint el lettek engedéllyel bocsátva a Zágrábba távozók. Vojnich Mária Aquina azonban ezt az engedélyt fekvőbetegként adta meg, mikor Budapesten kezelték, ezért mulasztották el az érsek tudomására hozni, ami miatt most elnézést kértek.¹¹³

Walter János apostoli vizitátor nem mulasztotta el továbbra is figyelemmel kísérni a kalocsai iskolanővérek helyzetét. Megállapítása szerint a kalocsai társulat irányában messzemenőig figyelmesnek mutatkozik az illetékes dikasztérium.¹¹⁴ A piarista október 3-i információi szerint 17 nővér volt csupán, akik Zágrábhoz kívántak a továbbiakban tartozni. Fontosnak nevezte, hogy első fórumként a nővérek a zágrábi érsek

¹⁰⁹ Grósz érsek 1950. április 29-i fejtegetéséből az olvasható ki, hogy ő különböző társulatlak tekintette a zágrábit, a bácskait pedig megszűntnek. KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2411/1950.

¹¹⁰ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4587/1941.

¹¹¹ Szembetűnő, hogy a kalocsai általános főnöknőnek szóló leveleit nem új rendi nevén, hanem rendszerint korábbi, még a kalocsai társulatban betöltött nevén írta alá, Mária Rózáként.

¹¹² KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4587/1941.

¹¹³ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

¹¹⁴ MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

segítségével próbáljanak közös nevezőre jutni a vitás kérdésekben, ne rögtön Rómához forduljanak, tekintve, hogy ez esetleg visszaiüthet rájuk. Azaz lehetőség szerint a hierarchia köztes helyi szintjeivel egyeztessenek első körben, s így próbáljanak meg először eredményeket elérni. A kalocsai és zágrábi társulat között megrendezendő találkozót is lényegesnek tartotta, ennek megvalósítására ösztönözte Vojnich Mária Aquinát, vagy Kalocsán, vagy Szabadkán. Ettől függetlenül voltak fenntartásai, hogy a tárgyaló felek elérhetnek-e eredményt, bármilyen jó tárgyalók is legyenek. Hatékonyabbnak tartotta azt a felállást, ha ő tárgyalna Stepinac érsekkel a problémák elsimítása céljából. A hozományok kiadását reálisnak tartotta a zágrábi iskolanővéreknek, egyéb összegek kifizetésére azonban nem látott módot és lehetőséget az elszakadókna a kalocsaiaktól. Az egyes zárdákban esetleg lefolytatandó helyszíni vizsgálatra sem látta a jelen helyzetet alkalmasnak. Azt mindenképpen fontosnak tartotta, hogy igazolják, hogy minden nővérnek szabad döntése volt, hogy mely társulathoz kíván tartozni. Javasolta, hogy szóvá legyen téve, hogy eredetileg az egyházmegyei hatóságok közötti információváltásból értesültek a római döntésről, nem hivatalos úton az Apostoli Szentszék illetékes dikasztériumától. Ő maga október végén tervezte az ügyben felvenni a kapcsolatot Stepinaccal, de Zichy informálását is fontosnak tartotta.¹¹⁵

Walter leveléről az érseket a kalocsai általános főnöknő október 14-én tájékoztat- ta és közölte, hogy tanácsait magukévá teszik, amennyiben Zichy is egyetért. Ezen felül engedélyt kért a kalocsai főpaptól, hogy a zágrábi társulatra vonatkozó dekrétum szövegét körlevélben szétküldje a zárdáknak, a nővérek szabad döntési jogát ez alapján biztosítandó, ne érezze senki sem, hogy rákényszerítik az egyik vagy másik társulat- hoz tartozást. Tájékoztatta az érseket arról is, hogy eddig 18 nővér távozási szándéká- ról van tudomása az új társulatba. Reményét fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy a zágrábi érsek érveik iránt megértő lesz, s a távozók is konstatálják majd, hogy további összegek kifizetésére számukra a hozományukon felül nincs lehetőségük anyagilag. A most leválasztott zárdák korszerűsítésére és felújítására az elmúlt években nagyobb összeget áldoztak a bácskai vagyonból. Október 18-án Zichy érsek teljes egyetértéséről biztosította Vojnich Mária Aquinát, valamint Walter elképzelései kapcsán is támoga- tólag nyilatkozott.¹¹⁶

Az általános főnöknő anyagi ügyek tekintetében felmerült elszámolási javaslatát október 25-én terjesztette elő. Zichy érsek három nappal később küldte meg neki magyar fordításban a dekrétum szövegét, melyet korábban Stepinac érsek juttatott el hozzá, hogy valamennyi zárdát informálják a történeésekről. Zichy érsek a hónap végén személyesen írt Rómába Walternek, ő is kérve, hogy minden lehetőséget ra- gadjon meg, hogy a kalocsai iskolanővérek segítségére tudjon lenni. Hangsúlyozta

¹¹⁵ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4587/1941.

¹¹⁶ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 5371/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalo- csai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6411/1941.

neki, hogy bizalommal vannak elképzelései iránt. Vojnich Mária Aquina november 25-én terjesztette az érsek elé a társulati tagok nyilatkozatát. Minderről Zichy értesítette az apostoli vizitátort. Igen beszédes, hogy 178-an Kalocsához tartozásukat jelentették ki, további 3 fő volt, aki először Zágrábba ment, végül azonban meg gondolta magát. Így végül is Kopunovics Mária Annunciátát csupán a maradék 17 iskolanővér követte a horvát fővárosba. Itt is hangsúlyozta az érsek, hogy a kalocsai társulat további összegeket nem tud és nem is kíván az átlépőknek kifizetni. Oka: amit fentebb már említettünk, a három új társulatba tartozó házát a kalocsai társulat bácskai vagyonából vásárolták meg és szerelték fel, így a többi bácskai zárda karbantartása elmaradt.¹¹⁷

A visszacsatolt területen a magyar kormányzat csak állami jellegű iskolákat, intézeteket tartott fenn. Érthetően így forrásoktól esett el a kalocsai társulat. A helyzet sürgős voltára való tekintettel a Walternek írt jelentését az érsek Rotta nunciushoz juttatta el, kérve hogy futárral küldje ki Rómába.¹¹⁸ A bácskai helyzet teljes rendeződését a szentéletű főpap hírében 1942. május 20-án 70 éves korában hosszú betegség után elhunyt Zichy Gyula gróf nem élhette meg. A visszacsatolás utáni első bácskai útjára ment volna éppen, nagyon készült rá. Bérmaútja során tartott volna Szabadkára, ám útközben rosszul lett, így visszavitték székvárosába, ahol rövidesen megért Teremtőjéhez. Az utolsó főpásztor, aki az ősi Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye déli részeire is betehette tehát a lábát, utódja, Grósz József érsek (1943–1961) lett.¹¹⁹

6. AZ ÚJRA VISSZATÉRŐ JUGOSZLÁV VILÁG

Ugyan Grósz érsek tanácsait követve a kalocsai iskolanővérek az ellenség közeledtével sem hagyták el zárdáikat, helyben maradtak, mellyel tapasztalataik szerint kivívták a szovjetek tiszteletét is, volt ahonnan végül mégis távozni kényszerültek. Az érsek tanácsára, – miszerint a szerzetesi ruha több védelmet nyújt számukra nőként –, beváltotta a hozzá fűzött reményeket, ezzel kapcsolatban pozitív tapasztalatuk volt. A szabadkai nővéreknek korábban a városházán javasolták, hogy meneküljenek, ne várják meg a szovjeteket. Bali Mária Ildefonsa házfőnöknő húsz nővérrel azonban helyben maradt, a többiek vonattal távoztak. Három nap múlva bevonultak Szabadkára a szovjetek. Budanovich kérésére két szerb partizán strázsált a zárda előtt, hogy

¹¹⁷ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6411/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 5371/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4587/1941; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1810/1944.

¹¹⁸ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6411/1941.

¹¹⁹ LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa–Bácsi Érsekségtől a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegyéig 1909–2009*, Kalocsa 2009, 50.

ne érje bántódás a nővéreket (ez a partizánok kevés jó cselekedetének egyike volt)¹²⁰. Végül szerb nyomásra a magyar nővéreknek így is Szegedre kellett távozniuk, helyükre jugoszláv származású nővérek kerültek a városba. Zárdájukat lefoglalták, hiába bizonygatták Budanovich és a jugoszláv hatóságok számára, hogy az épület a telekkönyv alapján is a társulat tulajdona, az épületekhez nincs köze sem az egyházközségnek, sem pedig a városnak.¹²¹

Bali Mária Ildefonsa általános tanácsosnő javasolta az általános főnöknőnek, hogy a dél-bácskai zárdák védelmében mielőbb kérvényezzék ismételt Rómától rendtartomány felállítását. Vojnich Mária Aquina azonban ekkor, 1944 decemberében nem látta túl sok realitását, hogy ez belátható időn belül megvalósulhat. Felhozta, hogy a Bácskába visszaérkező Budanovich korábban minden erejével igyekezett a rendtartomány megalakítását megakadályozni. Feltehetően a rendfőnöknő most is erre számított. Kalocsára annak is híre ment, hogy Kopunovics Mária Annunciátát is visszahívták már Szabadkára, noha még nem érkezett meg oda a kalocsai általános főnöknő december 1-i tudomása szerint. Meglátása szerint, ha vissza is tér, a bácskai zárdák felett jogtalanul próbálná visszavenni az irányítást Róma hozzájárulása nélkül.¹²²

Grósz József Bundanovichot bízta meg újól a Bácska feletti érseki általános helynöki teendőikkel. Budanovich az érsekhez intézett 1945. július 27-én kelt levelében érthetően merőben más szemszögből értelmezte a Bácskában 1918 óta történt eseményeket, a kalocsai iskolanővérek helyzetét. A bácskai érseki általános helynök a nővérek szemére vetette, hogy miután – az ő véleménye szerint – egyházi hatóság nélkül maradtak, állami fizetést fogadtak el, iskolákat adtak át az államnak, fegyelmezetlenség uralkodott. A püspök itt teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy mindezekre a szinte teljesen megszűnt egzisztencia miatt szorultak rá, másrészt, hogy állami rendelkezések és a saját hozzáállása is rontotta a nővérek részvételét az oktatásban. Az, hogy a helynöknőt esetleg nem kedvelték, az még nem indokolta volna a kilépések számát és az állítólagos fegyelmezetlenséget, amiről Budanovich igyekezett ekkor Grószot meggyőzni, és a bácskai társulat 1930-as megalapítását egyértelműen logikusnak és jogosnak feltüntetni, mondván, hogy ezt követően megszűntek a kilépések. Jelen esetben nem megállapítható, hogy megfelel-e a valóságnak az az állítása, hogy az 1941-es római leirat – amelynek értelmében a kalocsai általános főnöknő alá vonták a bácskai zárdák kormányzását – hozzá nem jutott el. Az azonban valószínűsíthető, hogy az informá-

¹²⁰ A délvidéki szerb megtorlásokról, vérengzésekről lásd SÁGI, *Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése*, 347–367.

¹²¹ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1810/1944.

¹²² Uo.; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1654/1945. Grósz 1944 novemberében érdeklődött Budanovichtól, hogy érseki helynökként át tudná-e venni a terület kormányzását? A válasz természetesen igen volt. Maga Ijjas érseki biztosként ekkoriban volt kénytelen elhagyni a Bácskát, szabadkai állomáshelyét. Az apostoli kormányzói kinevezésre 1946. június 13-án került sor. Lásd SÁGI, *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye helyzete*, 52.

ció tudomására jutott, talán épp Kopunovics Mária Annunciátától, aki igyekezett a hozzá hű nővérekkel valamilyen formában átmenteni a bácskai társulat működését. A források ismeretében nem tűnik Budanovich azon kijelentése sem reálisnak, hogy Vojnich Mária Aquina „zsarolásának” volt csak köszönhető, hogy a Kalocsához tartozás mellett nyilatkoztak ilyen nagy számban az iskolanővérek. A számtalan általános főnöknőhöz beérkező panaszos levél, de a Zágrábba távozók elképzelése is ezt cáfolni látszik, azaz ők sem kértek a három zárdán felül továbbiakat. A bunyevác érzelmű nővérek is tisztában lehettek azzal, hogy az összlétszámon belül kisebbségben vannak, noha korábban úgy kormányozták a bácskai nővéreket, mintha többségben lennének. Értelemszerűen a püspök Kopunovics Mária Annunciátát méltatta, hogy mindent megtett a bácskai társulat átmentése érdekében. Hangsúlyozta ismételten, hogy neki a római döntésről nem volt hivatalosan tudomása, azt azonban ő ettől függetlenül úgy értelmezi, hogy a háború idejére szólt csak, utána visszaáll a korábbi állapot.¹²³ Ezzel kapcsolatban a magyar fél később több ízben fel is hívta a figyelmet: automatikusan nem történhet semmi változás Róma újabb döntése nélkül. Tehát a bácskai társulat bácskai státuszának helyreállítása sem tekinthető automatikusan magától értetődőnek. Budanovich 1945. augusztus 27-i rendelkezései között maga sem vitatta, hogy a társulatokról később kell a Szentszéknek döntenie. A társulati vagyon kapcsán ellenben helyénvalónak tartotta, hogy az általa visszahívott Kopunovics Mária Annunciáta kezelésébe kerüljön, amit a magyar nővérek vitattak. Lényegében ezzel Budanovich felfogásában önellentmondás alakult ki, ami a későbbi véleménykülönbségeket csak elősegítették, a helyett, hogy megoldás születhetett volna.¹²⁴

A volt bácskai általános főnöknőnek Budanovich, a bácskai vagyonmentés címszava alatt engedélyezte azt is, hogy Szabadkán új zárdát nyisson. A püspök felhívta a bácskai plébánosok figyelmét – a Grósznek adott tájékoztatása szerint – hogy ne engedjék, hogy idegen vagyonnak minősítsék a társulati vagyont. Az érseknek szóló levelében azt írta, hogy a nővérek személyi ügyeibe Kopunovics Mária Annunciátának nincs szándéka beavatkozni. A további lépésektől való tartózkodást kérte, felsőbb hatóságtól – az érsektől – várt további utasításokat. Kérte továbbá a felsoroltaknak jóváhagyó tudomásulvételét.¹²⁵ Szándékától függetlenül annyi megállapítható, hogy a volt bácskai rendfőnöknő visszahívása, és a neki adott felemás korlátozott engedély nem kedvezett a mielőbbi rendezésnek.

Mindazonáltal Budanovich püspök az említett augusztus 27-én kelt rendelkezésében is annak a sok vitát kiváltó téves értelmezésnek adott hangot, hogy a bácskai általános főnöknőt csupán a háború idejére távolították el a kalocsai általános főnöknő

¹²³ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2187/1945; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1654/1945.

¹²⁴ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1654/1945.

¹²⁵ Uo.

kiküldöttjei szentszéki engedéllyel. Így volt tehát kénytelen a Bácskán kívülre menni. Most viszont a püspök közlése szerint visszatért a társulat vagyonát átvenni. A szabadkai társulati vagyon a püspök szerint nem tekinthető elmenekült magyar tanítónők, ellenséges hatalmak vagyonának, idegen impérium elhagyott vagyonának. Azaz nem kezelhetők külföldiek vagyonaként. Fejtegetései között leszögezte, hogy a nővéreknek vannak az egyházközség és politikai község tulajdonában lévő ingatlanjai a telekkönyv szerint. Megfogalmazása szerint külföldi társulat nem lehet birtokosa jelesül a már említett szabadkai vagyonnak, a bácskai ingatlanok és ingóságok birtokosa Kopunovics Mária Annunciáta társulata. Bízta is őket, hogy ragaszkodjanak társulatukhoz.¹²⁶ A forrásokból az rajzolódik ki, hogy alapvetően a nővéreket kiutasították, azért hagyták el Szabadkát. S tekintve, hogy a kalocsai társulat alapította az ottani zárdát, nem lehet idegeneknek sem nevezni őket. A második világháború utáni visszarendeződésben külföldinek a jugoszláv határokon túli tulajdonos számított, az általa leírtakból, hogy nem tekinthető külföldi vagyonnak a szabadkai társulati vagyon, az tetszik ki, hogy Budanovich szerette volna elkerülni az új hatalom által az egyházi javak kisajátítását. Más szempontból azonban a tények elferdítése miatt a kalocsai iskolanővérek jogai sérültek.

Ezzel kapcsolatban Vojnich Mária Aquina szeptember 12-én az alábbiakat hozta Grósz érsek tudomására. Hangsúlyozta, hogy nem igaz, hogy a bácskai társulathoz tartozott a szabadkai zárdá, hiszen az csak 1930–1941 között létezett a Bácskában. A zárdá korábban is ott volt, eredetileg a kalocsai társulat tagjaként, így a kalocsai rendfőnöknő álláspontja szerint birtokosai, de a telekkönyv szerint való tulajdonosai továbbra is ők. Vojnich Mária Aquina véleménye szerint a püspök nem szólhatna bele a zárdák irányításába, mivel a bácskaiak is a kalocsai általános főnöknőre lettek bízva 1941-ben, minden ház további szentszéki rendelkezésig. Kivételt képez a Zágrábba átköltözött nővérek által kormányzott három zárdá. Mivel az általános főnöknő a határváltozás miatt csakugyan nem tudta közvetlenül kormányozni a bácskai zárdákat, felhatalmazásával ezt Ambrus Mária Alfréda általános helynöknő tette Újvidékről, a nővérek vele meg voltak elégedve. 1944-ben nevezte ki, mikor megnehezült a kapcsolattartás a Bácskával. A kalocsai általános főnöknő álláspontja szerint a volt bácskai általános főnöknőnek tehát semmi joga nincs a bácskai zárdák felett. Nem igaz, hogy a kalocsai társulat a háború idejére vette át a bácskai házakat, hanem következő szentszéki intézkedésig. Vitatta az általános főnöknő, hogy eltávolították volna a volt bácskai általános főnöknőt a kiküldöttjei 1941 nyarán. Önként ment el, levélben kért engedélyt a távozáshoz Zágrábba, eredetileg ekkor Bajára lett volna disponálva. Vojnich Mária Aquina leszögezte továbbá, hogy Budanovich püspöknek nincs joga visszaruházni a jogokat és hatalmat a zárdák felett a Bácskában. Mint fentebb is írtam, telekkönyvileg a kalocsai társulat tulajdona volt a zárdá, ennek nyomán úgy gondolta a kalocsai álta-

¹²⁶ Uo.

lános főnöknő, hogy e konkrét esetben is hamis a püspök állítása. Hozzátette, hogy a Bácskában még 170 nővér van: Palánka és Szabadka I. kivételével mindenütt vannak kalocsai iskolanővérek, tehát nem külföldiek, hanem az általános helynöknő által igazgatott jugoszláv területen élő nővérek. A kalocsai általános főnöknő álláspontjától eltérően azonban nem zárhatjuk ki, hogy Budanovichban felmerült valós félelemként, hogy az iskolanővérek bácskai helyzetének rendezetlensége esetleg a jövőben ürügyül szolgálhat a kibontakozó új jugoszláv kommunista állam számára a társulati ingatlanok államosítására. Noha a kalocsai rendfőnöknő véleménye érthető volt a tapasztalataik alapján. Az államosításokat végül valóban nem kerülhették el a politikai balratalódást követően, noha nem kizárólagosan a püspök által hangoztatottak miatt.¹²⁷

Az általános főnöknő az érsek segítségét és közbenjárását kérte, hogy rendeződjék a helyzet. Grósz ennek érdekében minden tőle telhetőt meg is tett. Az érsek diplomáciai érzéke itt is megmutatkozott, ámbar kevésbé volt eredményes, mint más helyzetekben. Megköszönte Budanovich korábbi tájékoztatását, megjegyezve, így világosabb neki már, hogy mit milyen megfontolás alapján intézett a püspök úgy, ahogy. Leszögezte, hogy a bácskai házak kormányzása a Szentszék további intézkedéséig a kalocsai általános főnöknőre illetve ottani általános helynöknőjére tartozik. Külön elbírálás tárgyát fogja képezni, hogy a Zágrábba települt társulatnak milyen igényei lehetnek a bácskai házakra. Felhívta a püspök figyelmét arra, hogy a helyzet változásával nem automatikusan változik a rendelkezés, csak az Apostoli Szentszék döntésével valósulhat ez majd meg. Kopunovics Mária Annunciáta kapcsán megjegyezte, hogy amennyiben a társulati vagyon megóvására tett lépéseket, az dicsérendő, de a kormányzás átvételét nem teheti meg. Bármely társulatnak menti is a vagyont meg, az egyetemes egyházi érdeket szolgál. Az érsek az egyetemes katolikus egyházi ügy fontosságát hangsúlyozta, a helyi és egyéni ügyekkel szemben. Ezzel a megjegyzésével burkoltan ki is oktatta a püspököt. Maga részéről a Bácskában méltányosabbnak tartotta volna rendtartomány megalakítását. Véleménye szerint a névleges függőség az anyaházhoz jobb lett volna, a tartományban a függetlenségüket is biztosítani lehetett volna. A jelen állapot sem az Egyháznak, sem a rendtagok lelki állapotának nem tesz jót. A legjobbnak az érsek azt tartotta volna, ha a Bácskában Ambrus Mária Alfréda általános helynöknő kormányoz, a volt bácskai rendfőnöknő pedig tekintélyével segíti a társulati vagyon megóvását. Tudomásulvétel céljából mindezeket a kalocsai általános főnöknővel is közölte.¹²⁸

Szeptember 14-én a kalocsai iskolanővérek bácskai helyzete kapcsán személyes feljegyzést is készített magának az érsek, miután kikérte az érseki levéltárból a vonatkozó – általam is kutattott – iratokat és áttekintette azokat. Mindezek alapján világossá vált számára, hogy az akkori általános főnöknő, Bleilőb Mária Bernárda feltételekkel

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Uo.

egyeztett bele a korábbi szétválásba. A Szerzetesek Szent Kongregációja ezt akkor nem vette figyelembe, így az általános főnöknő csak belenyugodni tudott a döntésbe. Az érsek szerint a bácskai társulat a feljegyzések készítésekor is megvolt, csak Zágárrba költözésükkor elhagyták a nevükből a bácskai jelzőt, amely véleménye szerint átmeneti lépésnek tekinthető, illetve úgy tekinthettek rá. Az iratokból ugyanis az érsek megállapította, hogy 1941-ben nem történt meg a kalocsai és bácskai társulat egyesítése, csak a kormányzása lett kiterjesztve a kalocsai általános főnöknőnek a Bácskára, ideiglenesen, de nem megszabva, hogy meddig. Rögzítette magának, hogy az 1941 előtti állapot visszaállítására tehát nincs szükség tárgyalással, vagy egyéb módon, sem különleges intézkedésekre. A kalocsai általános főnöknőnek adott felhatalmazás a viszsza vonandó csak, hatályon kívül helyezendő. Ehhez viszont a Szentszéknek van joga, Budanovich önhatalmúlag nem ruházhatja ezt a jogkört rá a volt bácskai rendfőnöknőre a bácskai zárdák esetében. Elkeserítőnek tartotta, hogy az illetékes dikasztérium tűrte, hogy elszabotálják egyes egyházi körök a bácskai rendtartomány megalakításának ügyét, holott saját meglátása szerint, ha az akkor megvalósult volna, minden további bonyodalomnak elejét lehetett volna venni. Hibának tartotta az egyházi körök eljárását, hogy 1930-ban nem kérdezték meg a nővéreket, hogy ki melyik társulatban kíván maradni, a bácskaiakat automatikusan a bácskaiban „hagyták”. Kissé szarkasztikusan megjegyezte feljegyzésében, hogy bezzeg 1941-ben ezt mennyire fontosnak tartották a jugoszlávok. Az optálás egyébként akkor rendben meg is történt. Minden nővér szabadon nyilatkozhatott. Röviden fogalmazva a tények alapján kettősmérce alkalmazását vélelmezte az ügy kapcsán. Kissé cinikusan megjegyzést tett Kopunovics Mária Annunciáta általános főnökségére is, azaz, hogy már 15 éve általános főnöknő, holott szerinte talán egyszer sem lett – legalábbis szabályosan – megválasztva. *Nota bene* az is tény, hogy Róma legitimnek elfogadta megválasztását 1931 elején. Az érsek azt is konstata, hogy a nővér érezteti neheztelését azon nővérekkel szemben, akik nem követték Zágárrba. Értsd ez alatt az általa vezetni kívántak jelentős részét.¹²⁹

Menteni a menthetőt 1948. november 2-án a dél-bácskai házfőnöknők közös levélben fordultak az akkor már általános főnöknőként a kalocsai társulatot vezető Bali Mária Ildefonsához (1947–1969), hogy tegyen lépéseket rendtartomány felállíttatására az ismét jugoszláv fennhatóság alá került területen. A zárdák előjáróinak az általános főnöknő is osztotta véleményét. November 13-án a Szerzetesek Szent Kongregációjához fordulva kérvényezte, hogy a 20 jugoszláviai zárdából rendtartományt állítsanak fel. Leszögezte, hogy Kalocsáról politikai és nemzetiségi okokból lehetetlenné vált a dél-bácskai zárdák kormányzása. Egyik irányból sem utazhatnak át a határon a nővérek.¹³⁰

¹²⁹ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül.

¹³⁰ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6876/1948. A kérelmet az általános tanácsosnők: Vojnich Mária Aquina, Dehény Mária Alacoque, Hevesi Mária Angelica, Csonka Mária Piencia

Az 1945/1946-os tanévben a nővéreket eltiltották az oktatástól, fizetést sem kaptak. 15 zárdát államosítottak. A lakosság támogatását azonban továbbra is élvezték a nővérek. Az ott élők nem akarták, hogy a kalocsai iskolanővérek távozzanak a Bácskából, segítették megélhetésüket adományaikkal.¹³¹ Azonban sorban kiutasították őket Adárról, Kúláról, Moholról, Óbecséről, Palánkáról, Szabadka I.-ről, Szenttamásról, Zombor II.-ről. A zárdaépületeket más célokra lefoglalták. A kalocsai iskolanővérek tehát fokozatosan szétszórásba kerültek a Bácskában. Plébániákon kezdtek szolgálni, pl. Adán, Moholon, Szenttamáson. Magyarországra is települtek át nővérek Adárról, Hódságról, Bácsról, Magyarkanizsáról, Martonosról, Moholról, Óbecséről, Palánkáról, Zomborból, Újvidékről és Topolyáról. Sokakat kiutasítottak. 5 német nemzeti-ségű nővért még a háború idején Palánkáról elhurcoltak, majd bebörtönöztek.¹³² Az általános főnöknő kérte, hogy a rendtartomány kialakításával Grósz érseket bízza meg a Szentszék. Azért is folyamadott, hogy a bácsi zárdában posztulátust és noviciátust nyithassanak, valamint, hogy ő nevezhesse ki az előjárókat. Ehhez kísérőlevélben kérte az érsek segítségét, közbenjárását. December 10-én Kujáni Ferenc érseki általános helynök latin fordításában megküldték Rómába az általános főnöknő kérelmét az érsek levelével kísérvé, melyben Grósz Luigi Lavitrano bíboros prefektusnak összegezte a kalocsai iskolanővérek bácskai helyzetét és kérte a dikasztérium mielőbbi intézkedését.¹³³

Az ügymenet lassúsága miatt az általános főnöknő 1949. február 9-én kérte az érseket, hogy ha rendtartomány megalapítása késlekedést is szenved, legalább engedélyezzék számukra a bácsi noviciátus megnyitását, a jelöltek illetve növendékek a fennálló helyzet miatt ugyanis nem tudnak áttérni a határon Kalocsára. A bácskai posztulátusi idők is kiteltek már, a beöltözésnek kellene sorra kerülnie, de ugyanezen okokból erre sincs mód. Budanovich püspök folytonos kifogásokkal élt, hogy miért nem lehetséges a nővéreknek a fogadalmakat letenniük. Február 23-án Grósz érsek, amellet hogy

nővérek is ellátták kézjegyükkel. A kalocsai társulat állapotára vonatkozóan lásd SÁGI GYÖRGY, *Az utolsó általános főnöknői relatio quinquennalis (1943/1947): Az iskolák államosítása- és a szerzetesrendek feloszlása előtti utolsó belyetkép a Miaszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegegy Iskolanővérek Társulatának állapotáról és működéséről*, XXIV. Tavaszí Szél Konferencia 2021 Tanulmánykötet II. (szerk. Molnár Dániel–Molnár Dóra), Budapest 2021, 647–657. Grósz érsek az 1948-ban esedékes, de végül meghiusuló *ad limina* alkalmából készítendő jelentése számára is végeztetett vizitációt. Érseki vizitátorokként Kujáni Ferenc, Ijás József, Schopper Antal és Szentmihályi Ferenc látogatták végig a női szerzetesházakat és intézményeket – köztük a kalocsai iskolanővéreket – a főgyházmegye magyar fennhatóságú részén, mely fölött a főpásztornak ténylegesen is fennállt a joghatósága. Vö. KFL I.1.a. (165. ND) Pontifex: Relatio Quinquennalis 4414/1948, 3487/1948, 3473/1948, 3248/1948.

¹³¹ KFL I.1.a. (100. ND) Kalocsai iskolanővérek: Bácskai provincia 1654/1945. Ikt. sz. nélkül.

¹³² MNL BKML XII. 6. (16. doboz) Bácskai Zárdák iratai 1918–1944. Ikt. sz. nélkül.

¹³³ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6876/1948.

levélben folyamodott XII. Piusz pápához az általános főnöknő rendi utánpótlás terén előterjesztett kérésével kapcsolatban, engedélyt adott noviciátus alapítására.¹³⁴

Egyértelmű volt, hogy az egyházi és világi hatóságok a bácskai zárdák elszakadására törekedtek a kalocsai anyaháztól. Erre július 2-i levelében az általános főnöknő fel is hívta ismételten az érsek figyelmét, továbbá a rendi utánpótlás megőrzése céljából hozott intézkedéseket taglalta, áttekintve a folyamatokat s kérte ehhez Grósz támogató megerősítését. 1944 óta nem tudták már e célból Kalocsára felküldeni a jelölteket, így próbaévvüket sem tudták hivatalosan megkezdeni. Berecz Mária Orsolya bácsi házfőnöknő, a bácskai helynöknő egyik tanácsosnője szóban tájékoztatta Budanovich püspököt, hogy a 7 jelöltből a próbaévet 6–7 év várakozás után végül megkezdte. Itt az általános főnöknő Grósznak írt levelében megjegyezte, hogy már 1948. november 13-án kérte az érseket, hogy a rendtartomány érdekében eljárjon, azóta azonban nem jött konkrét válasz tudomása szerint Rómából. 1949. február 9-én noviciátus alakításának engedélyezését kérte, az akadályok miatt a bácskaiak számára, amire engedélyt kaptak február 23-án.¹³⁵ A helynöknő helyettese, Zách Mária Hermenegild tanácsosnő erre alapozva kérte a posztulánsok kánoni kihallgatását Budanovichtól, ő azonban válasz nélkül a magyarkanizsai plébános útján megüzente, hogy a helynöknő helyettesét nem tekinti törvényes előjárónak, részvételét a beöltöztésen megtiltja. A helynöknő ekkor fogságban volt.¹³⁶ Végül Evetovics bácsi plébánost jelölte ki a kánoni kihallgatásra. Továbbá a beöltöztéskor tett fogadalmi szövegből megparancsolta, hogy hagyják el a kalocsai jelzőt. Ezt engedelmségből meg is tették. Ettől függetlenül a püspök azt hangoztatta, hogy nem lesz érvényes a noviciátus, mert tőle nem kértek engedélyt a posztuláns idő megkezdéséhez. Ez nem volt igaz, írásban valóban nem, szóban viszont kértek engedélyt. Kánonjog szerint a fogadalomnak érvénye nem függ a posztulátustól. 4 örökfogadalomra várónak a helynöknő helyettese kánoni kihallgatást kért Budanovichtól. Az be is rendelte őket június 17-re Szabadkára, majd megtagadta tőlük, hogy az örökfogadalmat letegyék. Zách Mária Hermenegildet harmadmagával június 22-re rendelte végül magához, valamint a bácskai, valójában ekkor már zágrábi nővérek általános főnöknőjét harmadmagával tárgyalni a társulat ügyében. Ekkor Grósz korábbi, 1945. szeptember 14-i levelére hivatkozott, miszerint „a jogi helyzet ugyanis annyiban nem kétes, hogy az Apostoli Szentszék újabb intézkedéséig, a kalocsai általános főnöknőre, illetve most az általa kinevezett és Bácskában tartózkodó helynöknőre tartozik a bácskai házak kormányzása.” Mindezek után Budanovich kijelentette, hogy az új

¹³⁴ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1093/1949.

¹³⁵ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 3946/1949; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 4011/1949.

¹³⁶ Ambrus Mária Alfréda általános helynöknőt a hatóságok 1949 májusától harmadmagával Újvidéken tartották fogságban decemberig, majd őt Pozserovára szállították át, társait Péterváradra. A helynöknő csak 1950. március 2-án került szabadlábra, s tért vissza Újvidékre. Lásd BANGÓ BEÁTA [MÁRIA KLÁRA], *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*, Budapest 2000, 64.

jogi helyzet érvénybe lép és Kopunovics Mária Annunciáta lesz a különálló bácskai társulat általános főnöknője.¹³⁷ Fontos megjegyezni, hogy igen különösnek hat, hogy még mindig Kopunovics Mária Annunciáta bácskai általános főnökségét hangoztatta volna ekkor Budanovich, hiszen 1946-tól már Kujundzsits Mária Angelina volt a zágrábi társulat általános főnöknője (1946–1958). Amennyiben valóban ilyen tartalmú kijelentést tett, azzal már nem csak a kalocsai általános főnöknő és bácskai általános helynöknőjének helyettese, hanem a zágrábi általános főnöknő számára is megkérdőjelezhető mondatok hagyták el a száját. Sajnos a zágrábiak álláspontja ezzel kapcsolatban előttem nem ismert.

Bali Mária Ildefonsa az érsek beavatkozását, római közbenjárását kérte ezért a rendtartomány megalakítására, valamint hogy ne kényszerítsék döntés szabadsága nélkül idegen társulatba a nővéreket. Erre az érsek az alábbi gondolatokat jegyezte fel: a püspöknek engedélye nem szükséges, maximum megkérdézheti, hogy a posztulátusi időt kitöltötték-e, de a fogadalomtételt nem gátolhatja meg. Így Budanovich teljesen jogszerűtlenül lépett fel. Ezt az érsek abszurdumnak nevezte, hozzátéve hogy az Apostoli Szentszék szeparációt ugyan végrehajthat, de nem kényszerítheti a nővéreket akarattukon kívül más társulatba. Tény, hogy zavaros a nővérek jogi helyzete. A rendtartomány mielőbbi felállítást tartotta az érsek is szükségesnek, annak sürgetését ő is pártolta.

1949. július 4-én az általános főnöknő megismételte 1948-as kérelmüket a jugoszláviai tartomány felállítása érdekében, egyúttal leszögezte, hogy nem kéri a bácskai társulat bácskai visszaállítását, azaz gyakorlatban a zágrábi társulat fennhatósága alá kerülést, ugyan ilyen formában a zágrábiakat nem nevesítették sem a kalocsai iskolanővérek, sem Budanovichék a szövegekben. Ezt igazolandó a bácskai házfőnöknők csatolt támogató kérvényét mellékelte, jelezve, hogy Kalocsához húek. Megjegyezte, hogy 1930–1941 közötti időszak rossz emlékeket idéz az iskolanővérek körében. 1941-ben végül önként összesen csak 20 horvát nővér csatlakozott az új társulathoz, 190 nővér Kalocsával maradt. A Szerzetesek Szent Kongregációjához intézett kérelmének soron kívüli felterjesztését kérte Gróosztól, aki július 12-én támogató levelével együtt ezt meg is tette.

Budanovich tovább nehezítette a nővérek helyzetét. Korábban hitelesített másolatban megkapta a nővérektől annak az 1941-es leiratnak a szövegét, melyben Róma elrendelte, hogy a kalocsai általános főnöknő kormányozza további szentszéki döntésig a bácskai zárdákat. Szeptember 26-án Grósz érseknek írt levelében hozza Bali Mária Ildefonsa a főpásztor tudomására, hogy a püspök nem elégszik meg most már a náluk lévő leirat hitelesített másolatának bemutatásával, az eredeti szöveg hitelesített másolatát kéri tőlük. Így ezt az általános főnöknő kérte kiadni társulati titkárságuknak másolás céljából. Budanovich további dokumentumok bemutatást is kérte: azt az iratot,

¹³⁷ KFL I.L.A. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6837/1949.

amely beszámol arról, hogy Stepinac kérését meghallgatva úgy döntöttek Rómában, hogy amíg az akkori helyzet fennáll, Stepinac hallgassa meg a kérelmeket. A zágrábi érsek ezt Zichynek annak idején megírta.¹³⁸

A Szerzetesek Szent Kongregációja 1949. október 5-én hozott döntést a rendtartomány¹³⁹ felállításának engedélyezéséről, ennek gyakorlatba történő átültetése azonban ismét lassan haladt. A döntésről október 7-én kelt levelében tájékoztatta az érseket a római ágens, Péterffy Gedeon, a Pápai Magyar Intézet igazgatója. Kézhez kapva a leíratot, Grósznek megakadt a szeme az „*Ex.mo Administratori Archiepis. Bacsien*” megfogalmazáson, így ezzel kapcsolatban október 17-én értelmezést kért Rómától, valamint külön kérte Péterffyt is, hogy a Békés Gellérttel való egyeztetést követően kérjenek pontos szöveget. Békés ugyanis prokurátorként szintén képben volt az ügy kapcsán.¹⁴⁰

Még október 14-én Gyetvai Péter érseki titkár a következőképpen összegezte a rendtartomány ügyét: a felállításra Grósz kapott utasítást Rómából. Előterjesztés is Kalocsáról ment korábban. A titkár úgy tudta, – noha ez különös –, hogy Budanovich apostoli kormányzói kinevezése Rómában még nem történt meg.¹⁴¹ A rendelkezés közre adása szükséges többek között az általános főnöknőnek, a kinevezendő tartományfőnöknőnek és Budanovichnak. A dekrétum közlése előtt Gyetvai javaslat kérését látta szükségesnek az általános főnöknőtől, hogy hol legyen a posztulátus és a noviciátus, valamint a székhelye a tartományfőnöknőnek. Első ízben a tartományi előjárókat az érseknek kell kineveznie. Ezzel kapcsolatban azt látta célszerűnek, hogy a jelöltek személyére vonatkozóan is a kalocsai általános főnöknő tegyen javaslatot. Azt is tanácsolta, hogy a békesség érdekében Budanovich véleményét is ki kellene kérni és mindkét fél által elfogadott személyeket kellene kinevezni a tartomány vezetőségébe. Ha ezek a rendtartomány felállítását engedélyező dekrétum kézhezvétele előtt történnének meg, Budanovich jó eséllyel Rómából kérne először tájékoztatást. Gyetvai ennek elkerülése érdekében azzal a javaslattal élt, hogy egyszerre kéne a tartomány felállítására vonatkozó dekrétumot kiküldeni az érdekelteknek és javaslattételt kérni Budanovichtól. Ha ilyen formában értesül a püspök a szentszéki döntésről, valamelyest kedvezőbb helyzetből indulna a szervezés magyar szempontból. Míg nincs döntés a tartomány vezetőségéről, addig a helynöknőnek kellene továbbra is kor-

¹³⁸ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6100/1949.

¹³⁹ Az eredeti felállításra vonatkozó szövegekben „vice-provincia” alakban említik. A magyar források azonban kivétel nélkül provinciáról, azaz rendtartományról írnak.

¹⁴⁰ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6511/1949; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6837/1949; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 7804/1949.

¹⁴¹ Gyetvai Budanovich apostoli kormányzói státuszáról itt az *Annuario Pontificio*ra és Békés privát megjegyzésére hagyatkozott, Budanovich apostoli kormányzói kinevezésére valójában már 1946. június 13-án sor került.

mányoznia.¹⁴² Magyarán mondván az érseki titkár véleménye szerint esetleg hátrányba kerülhetnének abban az esetben is, ha először csak a dekrétumról szerez tudomást Budanovich, majd már később kéri a véleményét, de akkor is, ha előbb véleményét kérnek, majd utána juttatják el neki a dekrétumot. Ezért ahogy fentebb írtam, álláspontja szerint az együttes megküldés az ideális.¹⁴³

Budanovich püspök még június 18-án bunyevác nyelven *pro memoriát* adott ki, melyben a korábban már említett sajátos szemléletben értelmezte a Bácska illetve a kalocsai iskolanővérek helyzetét, annak Magyarországhoz és a kalocsai társulathoz tartozását. Zách Mária Hermenegild ezt magyar fordításban eljuttatta Kalocsára. Október 24-én az általános főnöknő Grósznek is megküldte egy példányban, ahogyan Kujáni általános érseki helynök és Ijjas József, korábbi bácskai érseki biztos válasz *pro memoriát* is, melyben a két pap pontról-pontra cáfolta meg a püspököt, rámutatva csúsztatásaira és félremagyarázásaira, összegezve a valós tényeket a vádakkal és téves jogértelmezéssel szemben. Zách Mária Hermenegild is kapott egy példányt, és több másolat is készült, egyet ezekből Budanovich titkárához is eljuttattak. A viszont *pro memoria* után átmenetileg Budanovich ismét visszakozott, az önkényes intézkedésekkel felhagyott. A nővérek ezt úgy értelmezték, hogy minden bizonnyal gondolkodóba ejtette őt a Kujáni–Ijjas-féle szöveg. Így az általános főnöknő a bácsi házfőnöknő kérésére annak az 1941-es dekrétumnak a másolatát kérte az érsektől, hogy juttassa el a püspöknek, amely újabb intézkedésig a kalocsai kormányzat alá rendelte a bácskai nővéreket. A *pro memoria* egy-egy magyar és latin példányát Kujáni fordításában Rómába is elküldték Békésnek. Kérték, hogy ha Budanovich esetleg küldene valami iratot a Szerzetesek Szent Kongregációjához a bácskai társulat feltámasztásáról, arról értesítse őket, a küldöttök alapján pedig védje a kalocsai társulat álláspontját. Budanovich azonban nem tett újabb lépéseket.¹⁴⁴

Grósznek egy 1949. október 25-i feljegyzéséből tudni lehet, hogy az engedély ugyan már megérkezett, de az nem volt világos, így Rómától magyarázatot kértek. Péterffy Rómából írt válaszában kötelességének tekintette az érseknek megjegyezni, hogy a nővérek által remélt elintézését a rendtartomány felállításának nem lehet remélni, csak a helybeli ordinárius főhatósága alatt lehetséges az akkori helyzetben a működés.¹⁴⁵ Így tehát a tartomány felállítása a jelek szerint csúszni látszott.

1950. február 20-án a kalocsai társulat rendi határozatot hozott a bácskai nővérek ügyében. Megengedték a kalocsai jelző elhagyását, engedve Budanovichnak, szintén az ő javaslatára elrendelték titkos szavazással a helynöknő megválasztását az addigi

¹⁴² KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6837/1949; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6511/1949.

¹⁴³ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 6511/1949.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 7804/1949.

helynöknő helyébe. Leszögezték, hogy ez azonban nem eredményezhet semmiképpen különválást az anyatársulattól. Ha Rómából időközben a rendtartomány felállítására vonatkozóan megerősítés érkezne, a helynöknő tartományfőnöknővé válna. Grósz korábbi magyarázatot kérő levelére ugyanis a rendelkezésre álló források alapján ezeitől még nem érkezett érdemi reagálás, eltekintve Péterffy fent említett megjegyzésétől. Az általános főnöknő fenntartja magának az új helynöknő jóváhagyási jogát. Ezen engedmények csak erre az egy esetre szóltak, további esetben a rendi szabályzat az irányadó, ha nincs szentszéki döntés. Leszögezték, hogy az általános főnöknő, akit az 1947-es általános káptalanon választottak meg, minden jugoszláv zárdának is főelőjárója. A káptalanon megjelenni nem tudó bácskai és kínai nővérek a kalocsaiakra ruházták a szent kánonokat követve a választást. Az elnöklő érsek a választást érvényesnek találta és törvényességét elismerte, kihirdette. A választást a jugoszláv zárdák nővérei örömmel fogadták egyetemesen, nem támadták meg. Az említett rendi határozatban foglaltakat február 21-én Grósz érsek is ellenjegyezte.¹⁴⁶

Az előző év július 2-i és október 24-i feliratát kiegészítve 1950. március 4-én az érsek tudomására hozta az általános főnöknő, hogy május 2-án esedékes a 7 bácsi novícia fogadalomtétele. Az ottani előjáró (helynöknő-helyettes) Tumbász István bácsi plébános, tiszteletbeli kanonok közbenjárását kérte Budanovich-hoz a kánoni vizsgálat elrendelésére. Rendes válasz helyett azonban csak észrevételezte, hogy idegen állambeli intézményre nem tehetnek fogadalmat. Két feltétele az engedélynek: a nővérek címéből a kalocsai jelző hagyatassék el és a nővéreket saját maguk közül választott bácskai nővér kormányozza. Ehhez még 1950. február 20-án hozzájárult az általános főnöknő, mint fentebb olvasható is volt a határozatban, ezt az érsek ellen is jegyezte. Még előtte február 13-án az általános főnöknő is kérte a püspöktől a kánoni vizsgálatot. A kalocsai rendfőnöknő március 4-i levelében azt is közölte az érsekkel, hogy a bácsi novicmesternő is felkereste az ügyben a püspököt, de az nem fogadta. Fenti kifogásait hangoztatta a titkárok előtt. Kancsár Mária Teofánia így csak írásban tudta benyújtani kérvényeit. Választ az általános főnöknő sem kapott. Így a helyzetre tekintettel a novíciákat magánfogadalom-tételre utasították, így próbáltak segíteni nekik. Ez zárt körben, egy szentmise második felében történhetett meg. Szertartások mellőzésével a főnöknő adta át a fekete fátvolt. Ebben jelenve meg a misén, kellett letenniük a fogadalmat a szabályzatban foglaltak szerint, de nem lehettek jelen szülők és családtagok sem. A püspök a kánoni beöltöztetést nem engedélyezte ugyanis, a posztulánsok nevelése akadályokba ütközött a Bácskában. A II. próbaév kis szertartással történhetett meg ezért az általános főnöknő döntése alapján, könnyű kis fátvol feltételével. Az érsek véleményét, támogatását kérte, hogy a fennálló nehézségek miatt így történhessék meg a fogadalomtétel. Maga Budanovich egy idő után már nem is volt hajlandó postai úton

¹⁴⁶ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1360/1950.

foglalkozni az ügygel, érintkezni e tárgyban Kalocsával. Kujáni is igyekezett kánonjogilag eloszlatni a püspök kételyeit.¹⁴⁷

Róma hiába adott rá engedélyt korábban, a rendtartomány megalakítása a gyakorlatban nem ment olyan gyorsan, mint azt magyar részről remélték a felmerülő értelmezési probléma, majd az arra adandó egyértelmű válasz hiányából kifolyólag. Grósz érsek a korábbi, 1941-es szentszéki rendelkezés folytatólagos érvényben létét hangsúlyozta ezért továbbra is, s ennek megfelelően is jártak el. Leszögezte, hogy nem automatikus az általános főnöknő jogainak megszűnése sem, ahogyan a püspök sem automatikusan lett ismét apostoli kormányzó a Bácskában.¹⁴⁸

Péterffy 1950. április 28-i, minden bizonnyal Kujáninak címzett levele is bizonytalanságokat tartalmaz. Itt is írta, hogy a nővérek által kívánt módon a tartomány felállítása nem lehetséges. Fontosnak tartotta azonban megjegyezni, hogy Budanovichnak Rómából nem küldtek a Szerzetesek Szent Kongregációjától utasítást illetve értesítést a tartomány ügyében. Meglátása szerint ez azt mutatja, hogy az Apostoli Szentszék szemszögéből is szinte leküzdhetetlen akadályok álltak fenn. Péterffy véleménye szerint Róma tisztában van azzal, hogy külföldön székelő legfőbb előjárókat nem igen látszik tolerálni a jugoszláv vezetés. Véleményük, hogy ehhez még kevésbé reális a politikai helyzet, mint 1929-ben volt. Gyakorlatilag a két társulati területrészt között szinte lehetetlen az érintkezés. A bácsi résznek így önállóság biztosítása lenne a célra-vezető Péterffy meglátása szerint. Ehhez az általános főnöknőnek azt kellene kérnie az Apostoli Szentszéktől, hogy az 1941-es dekrétumot módosítsák, hogy a Bácskában eljáró előjárónő kormányozhassa hivatalosan is az ottani zárdákat a tartomány esetében. Ezt az ottani főnöknőnek a belgrádi nunciuson keresztül lenne tanácsos kérnie.¹⁴⁹

Azt itt meg kell jegyeznem azonban, hogy Ettore Felici apostoli nunciust még a *Luftwaffe* 1941-es belgrádi bombázásait követően rendelték vissza Rómába, ahol a pápai államtitkárságnál szolgált tovább, többé nem tért vissza Jugoszláviába. Felicit 1946 elején hivatalosan is felmentették nunciusi hivatalából. Új apostoli nuncius nem került kinevezésre, az amerikai Joseph Patrick Hurley látta el ideiglenesen a nunciatúra vezetését régensként, a Stepinac elleni koncepció per idején is ő volt jelen a pápa képviselőként. Tehát volt nunciatúra, de csak alacsonyabb szinten volt képviseltetve az Apostoli Szentszék. Noha 1950 augusztusában is még ő járt el a források alapján, Silvio Oddi már előző év nyarán ügyvivőként kinevezésre került utódául.¹⁵⁰ 1952-ben szakadt meg a diplomáciai kapcsolat a jugoszlávokkal, miután a lepoglavai börtönből ugyan ki-

¹⁴⁷ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1611/1950; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2411/1950.

¹⁴⁸ Uo. Az apostoli kormányzói kinevezésre 1946. június 13-án került sor. Lásd SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főgyűházmegye helyzete*, 52.

¹⁴⁹ KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 2411/1950.

¹⁵⁰ CHARLES R. GALLAGHER SJ, *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, New Haven–London 2008. 192–195.

engedett, de haláláig Krašićba internált Stepinac érsek bíborosi kinevezéséről értesült az állami vezetés. Tito ugyanis ezt igen rossz néven vette.¹⁵¹

Péterffy a belgrádi nuncius hiányáról nem tudhatott, vagy azt figyelmen kívül hagyta, s megszokásból alkalmazta a megnevezést levelében a nunciatúrai hivatalvezetőre, mindenesetre Budanovich bevonását az iskolanővérek helyzetének rendezése érdekében nem látta elhagyhatónak. Meglátása szerint problémát jelentett az is, hogy az 1941-es magyar határváltozást nemzetközi szinten nem fogadták el soha békeszerződésben, szemben az újonnan visszaálló magyar–jugoszláv határvonalat igen. A rendtartomány ügye így továbbra is megoldatlan volt. Kujánival folytatott megbeszélése nyomán Grósz érsek másnap kelt Bali Mária Ildefonsának írt levelében szintén már sokadjára a tartomány felállításának szükségességét hangsúlyozta, amellyel megoldódónának a problémák. Ebben a levelében is megjegyezte, hogy hivatalosan az 1941-es dekrétum nem került visszavonásra, azaz a kalocsai általános főnöknő jogosan kormányozza továbbra is a bácskai zárdákat helynöknője útján. Grósz megfogalmazásából az a következtetés is levonható, illetve feltételezhető, hogy véleménye szerint Budanovich esetleg nem is támogatta volna a tartomány felállítását, noha az érsek szerint az nem jelentett volna a püspök számára különösebb extra nehézséget egyházkormányzati szempontból. Budanovich szemében a zágrábi társulat és a korábbi bácskai társulat közötti egyezés vagy különbözőség jogi definíciója, illetve az egyes nővérek hovatarozásának kérdése állt előtérben, ami gátolta a kalocsaiakkal való nézetkülönbségek feloldását, végső soron pedig a tartomány felállításának megvalósulását is.¹⁵²

Minden bizonnyal tovább bonyolította a helyzetet, hogy időközben 1950-ben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét, a kalocsai iskolanővérek is egyik napról a másikra utcára kerültek, internálták őket, ingatlanjaikat a kommunista állam elvette tőlük, egzisztenciájukat elvesztették.¹⁵³ Bali Mária Ildefonsa általános főnöknőt is kitelepítették 1950-ben. Gyűjtőtáborba ke-

¹⁵¹ SÁGI GYÖRGY, *Szemben az árral: Alojzije Stepinac, a rendíthetetlen borvát érsek*, <https://ujkor.hu/content/szemben-az-arral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek> (2022. 02. 13.)

¹⁵² KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 24/11/1950; KFL I.1.a. (102. ND) Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. Ikt. sz. nélkül.

¹⁵³ KÖFALVINÉ ÓNODI, *A Miaszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története*, 380. A négy évtizedes illegálításban való működés érzékeltette hatását. A rend lassan előregedett. 1989-re 241 főre csökkent a létszámuk. A rendek újraindulását felügyelő Takács Nándor székesfehérvári segédpüspöknek (1988–1990) – utóbb koadjutor (1990–1991), majd megyéspüspöknek (1991–2003) – a püspöki kar szerzetesügyi referensének (1990–2003) eljuttatott beszámolókból tudjuk, hogy a munkaképesek száma ennek is csak töredéke, 64 fő volt. Lásd MSZKL I.3.a.5.15. Kalocsai iskolanővérek Vö. MSZKL I.3.a.6. Kalocsai iskolanővérek. Lásd sajtó alá rendezve SÁGI GYÖRGY–KOLTAI ANDRÁS, *Szerzetesrendek helyzetjelentései 1989–1990*, Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000 (szerk. Fejérdy András), Budapest 2021, 211–216.

rült, az anyaházból szállították el százharmincadmagával.¹⁵⁴ 1969. év végi lemondásáig¹⁵⁵ ilyen körülmények között volt kénytelen a kalocsai társulatot életben tartani illegálisan működve tovább. Az internálótáborból való szabadulását követően is csak közvetítéssel érhetek el hozzá a levelek.¹⁵⁶ A magyar szerzetesség érdekében minden tőle telhetőt megtevő – szentszéki felhatalmazás nélkül – az állammal megállapodást aláíró püspökkari elnököt, Grósz Józsefet 1951-ben ítélték el koncepció perben 15 év börtönre és 10 év közügyektől való eltiltásra. 1956-ban amnesztiával szabadulhatott csak, 1990-ben rehabilitálták.¹⁵⁷

7. BÁCSKAI KITEKINTÉS

Kopunovics Mária Annunciátának végül nem sikerült azt elérnie, hogy kormányzása alatt vonja össze a bácskai zárdákat. Mint fentebb említésre került, Szabadkán viszont a zágrábi társulat is meg tudta vetni a lábát. Ő maga egyébként is csak 1946-ig állhatott társulata élén, utóda a fentebb már említett egyik korábban vele Zágrábba áttelepülő iskolanővér, Kujundzsits Mária Angelina lett. Szemmel láthatóan az új társulat megszervezőjéhez hasonlóan a közvetlen utódok is eredetileg még korábban a kalocsai társulatban kezdték meg szerzetesi életüket.¹⁵⁸

A bácskai nővérek helyzete azonban még évtizedekig sajnos bizonytalanságot mutatott, hiába volt Rómában napirenden ügyük. Továbbra is a kalocsai általános főnöknő kormányzása alá tartozott a terület, helynöknő útján. Bali Mária Ildefonsa kalocsai általános főnöknő megbízásából Zách Mária Hermenegild kormányozta a terület zárdáit. A Bácskában végül 1960-ban alakult pápai jogú független tartomány. Az első káptalant 1963-ban tartották meg, ahol Zách Mária Hermenegildet tartományfőnöknővé (1963–1969) választották. Végezetül a bácskai tartományból 1971-ben lett önálló –

¹⁵⁴ A súlyos beteg, mozgásképtelen Vojnich Mária Aquina volt általános főnöknőt a hatósági személyek magára hagyva a zárdában hagyták, órákkal később szállították csak kórházba. Állapota tovább romlott, egy évvel később el is hunyt. Lásd BANGÓ, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*.

¹⁵⁵ Markovits Mária Jozefa általános helynöknő Rómában bekövetkezett váratlan halálát követően mondott le, hogy kint választhassanak új általános főnöknőt, az állami befolyást elkerülendő. Így vette át a társulat vezetését római központtal Zemplén Mária Mediatrix általános főnöknő (1969–1977). Vö. BANGÓ, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*, 108.

¹⁵⁶ A gyűjtőtáborból kikerülve először Grósz érsek segítségével másodmagával egy budapesti albérletbe került, majd rövidesen Balatonszársóra költözött át, végül Balatonakaratyára helyezte „székhelyét”. Vö. BANGÓ, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*, 107.

¹⁵⁷ SÁGI GYÖRGY, *Grósz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete*, Arma. Tanulmányok a Colloquium Officiale III konferencia előadásából (szerk. Kiss Alpár), Budapest 2018; BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grósz-per*, Budapest 2002.

¹⁵⁸ Vö. Marija Zrinka Šestak zágrábi általános főnöknő levele SÁGI GYÖRGYnek, Zágráb, 2022. január 5.

máig működő – társulat kialakítva, s lett ekkor az akkori tartományfőnöknő, Hippich Mária Benedikta a társulat első általános főnöknője (1971–1976). A 1975-ös káptalanon ebben a pozíciójában megerősítették, azonban a következő év őszén elhunyt. Halála után a társulat jövőjével kapcsolatban elhúzódo levelezés zajlott az Apostoli Szentszékkel, az idő alatt általános helynöknőként Schwartz Mária Kreszenciána kormányozta a bácskai társulat zárdáit. Az új általános főnöknő (1978–2002) megválasztására végül 1978-ban került sor, Fiala Mária Ivánka személyében.¹⁵⁹

Zárásként az egyházkormányzati változásról is ejtenék pár mondatot. Budanovich Lajos püspök ismeretes, hogy az általa kormányzott terület élén kvázi megyéspüspökként óhajtott működni. Ő maga azonban végül nem érthette ezt meg ténylegesen, hogy önálló egyházmegyévé szerveződjön a joghatósága alatti terület, 1958-ban elhunyt. Magában a Bácskában tíz évvel később, 1968-ban alakult meg a Szabadkai Egyházmegye, Zvekanovich Mátyás vezetésével.¹⁶⁰

FÜGGELÉK

I.

Kalocsa, 1924. április 12.

(KFL I.I.a. [102. ND] Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 937/1924.)

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Gróf, Püspök,
Apostoli Kormányzó Úr!
Kegyelmes Főpásztorom és Atyám!

Bácskai házaink hivatalos látogatónőjének, Mária Leticia¹⁶¹ zombori házfőnöknőnek e házak állapotáról feljuttatott jelentései több ízben feltárták előttem a szomorú helyzetet, melybe a megszállók intéző tényezőinek vallástalan, rideg, materialista irányelvek alapján megindított munkája juttatta zárdáinkat és iskoláinkat. A megbízott főnöknő a bajok és a nyílt sebek gyógyítása céljából gyakran fordult kérvényekkel, memorandumokkal az illetékes forumokhoz, s bár kedvező ígéretekben nem volt hiány, a szó üres, tartalmatlan maradt, ténnyé nem váltódott.

¹⁵⁹ Vö. Vicsek Mária Livia bácskai általános főnöknő elektronikus levele SÁGI GYÖRGYnek, 2022. január 18.

¹⁶⁰ A tartomány és az új társulat megalakulásáról, az egyházmegye-rendszer alakulásáról lásd KÓFALVINÉ ÓNODI, *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története*, 380–381. Vö. TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 216.

¹⁶¹ Marzenkovich Mária Leticia.

Nyert megbízatásának mindjárt kezdetén a magy. kir. külképviseletnek (Belgrád) tártta fel sérelmeinket, egy terjedelmes felíratban s azt személyesen nyújtotta át az akkori vezetőnek, Marsyk, első osztályú konzulnak. Meggyőződése szerint a magy. kir. külügyminisztérium ezt célhoz is juttatta, de ott a rosszindulat „ad acta” helyezte, tehát eredményt nem produkált.

Majd Evetovics¹⁶², bácsi prépost, nemzetgyűlési képviselő, felszólítására, 3 ízben állította össze a Társulattal szemben elkövetett atrocitások és iskoláinkat ért sérelmek jegyzékét. A prépost úr esetről-esetre referált az ügyekben lefolytatott tárgyalások, interpellációk megtörténtéről s rövid időn belül bekövetkező javulásról biztosított; ám a valóság, sajnos rácsáfolt ígéreteikre, szavukra.

A bús sikertelenséget tapasztalva, az egyházi fórumnál tett kísérletet a főnöknő. Felterjesztést nyújtott át személyesen mindkét nunciushoz (Peregrinetti [*Sic!*], Cherubini)¹⁶³, utóbb Korcsec képviselőnél. A lépés hatásaként bekövetkezett állítólag a diplomáciai jegyzékváltás, s az elnyomók a foganatosított intézkedések enyhítését helyezték kilátásba, ámde végeredményül a helyzet a korábbinál is súlyosabbá, tűrhetetlenebbé vált.

Megtörtént aztán az apostoli adminisztrátor¹⁶⁴ kinevezése Bácska részére. A főnöknő, a kötelességszerű hódolat bemutatása alkalmával élve, kiaknáztta azt, hogy őméltsága figyelmét nagyszámú sérelmi ügyünkre irányítsa. Nem kevesebb, mint négy sürgetőnél-sürgetőbb hangú memorandum került az adminisztrátorhoz. Az ígéret elhangzott, de eredmény nem követte.

Mivel szerény véleményem szerint a deprimáló meddőség oka a közvetítő tényezők energiátlanságában rejlik, amennyiben ők, mint szlávok, nem óhajtkák magukat exponálni a mi érdekeinkért s nem nyúlnak célra vezető eszközökhöz: azért eltökéltem, hogy Társulatunk e súlyos ügyében Excellenciához fordulok, esedezve, kegyeskednék bácskai 20 házunknak ügyeit-bajait az Apostoli Szentszék előtt feltárni. Rendületlenül hisszük, ingadatlanul reméljük, hogy Excellenciád nemes szíve, fennkölt lelkülete megindul testvéreink szomorú helyzetén s személyének súlyánál, hatalmas befolyásánál fogva közvetlenül Szentséges Atyánk¹⁶⁵, mint legmagasabb bajainak orvoslását, sérelmeink jóvátételét, szerzetesi jogainak csorbítottan [*Sic!*] tiszteletben tartását, szabályszerű életmódunknak akadálytalan követhetését.

A Társulatot direkte vagy indirekte ért atrocitásokat és sérelmeket, könnyebb áttekintés végett csoportokba különítem. Más-más szakaszban sorolom fel: 1) A katolikus, kifejezetten zárdaiskolák működését megbénító intézkedéseket; 2) a szerzetesi

¹⁶² Evetovics János bácsi prépost-plébános.

¹⁶³ Ermenegildo Pellegrinetti és Francesco Cherubini belgrádi nunciusok.

¹⁶⁴ Budanovich Lajos szabadkai plébános.

¹⁶⁵ XI. Piusz pápa.

életmód folytatását nehezítő rendeleteket, szabályokat; 3) összefoglalom a bajok gyógyítását eszközölni hivatott javaslatokat.

1. A kat. iskolák működését bénítja: a) a kat. gyermekeknek a névvegyelemzés alapján szokásba vett kényszerű beosztása szerb (pravoszláv), református, luteránus, sőt helyel-közzel zsidóiskolába. Az „its”, „vits” végzetű névvel bíró kat. gyermekeket a szerb iskolába-járásra kényszerítik, olyan esetben is, ha nem tudnak szlávul; az „er” végzettel bírók német iskolába kerülnek, annak ellenére, hogy az luteránus jellegű, pl. Újvidéken. Temerinben és több más helyen zsidó iskolába is beosztottak katolikus gyermekeket. A szülők eredménytelenül tiltakoznak a tanhatóságnál az erőszakoskodás ellen; jogvédelemben nem részesülnek. Ugyanez a viszály [*Sic!*] helyzet és állapot van Szenttamáson, Óbecsén, Péterrévén, Adán, Magyarkanizsán stb., tehát első sorban magyarul vidéken.

b) A zárdaiskolák és ált. a kat. iskolák tervszerű, fokozatos csökkentése, a tanulók létszámának redukálása, osztályösszevonások, fölmentések útján (többféle átlűrügy címen: kihágás, hosszú működési idő stb.). E sérelem minden zárdaiskolánál megtörtént. Felmentések fordultak elő: Zomborban: Kornélia¹⁶⁶, Dolores, Petronella¹⁶⁷, Florencia¹⁶⁸, Erzsébet¹⁶⁹, Szybilla, Pia¹⁷⁰, Olympiász, Flóra, Blanda, Alkantára¹⁷¹ testvérek fölmentése; Újvidéken: Csonka Ilona¹⁷² jel., Ráfaela, Kinga, Lujza testv. fölmentése; Hódságon: Erika és Kőnig Teréz¹⁷³ jel.; Adán: Fidélia, Topolyán: Oszlár Ilona jel. Őrszálláson Berchmána¹⁷⁴, Teofília¹⁷⁵, Wilfrida testv. – Temerinben Antónia¹⁷⁶, Szentfűlöpön: Doriáth Magdolna jel., Bácsban Julitta testvér.

¹⁶⁶ Pfeiffer Mária Kornélia.

¹⁶⁷ Ivánovits Mária Petronella.

¹⁶⁸ Róka Mária Florencia.

¹⁶⁹ Mayer Mária Erzsébet.

¹⁷⁰ Leberl Mária Pia.

¹⁷¹ Lippert Mária Alkantára.

¹⁷² Csonka Mária Piencia.

¹⁷³ Kőnig Mária Evangelisza fivérei között volt a hazai, korai ökumenikus szemlélet, felekezeti közti sajtó vezéregyénisége, Király Kelemen ferences szerzetespap, egyházi író, az *Egység Útja* szerkesztője valamint a két világháború közötti hazai sváb közélet kiemelkedő alakja, Kőnig Antal lapszerkesztő (*Sonntagsblatt*), újságíró. Lásd KIRÁLY KELEMEN OFM, *Naplóm 1944–1947.* szerk. Sági György, Budapest 2018. és SÁGI GYÖRGY, *Szentfűlöpí-Kőnig Antal magyarországi sváb újságíró fordulatokban bővelkedő élettörténete (1890–1971)*, FONS 28 (2021) 2, 277–307. Nővére, a szintén kalocsai iskolánővér Kőnig Mária Júlia hosszú ideig szintén a Bácskában szolgált többek között házfőnöknőként, illetve több társulati iskolában is tanított. Egy másik fivére is ferences volt, Király Anaklét, 1947-től haláláig, tíz éven át a Budapest-Margit körüti kolostor gárdiánja. Vö. Uo. 278–279.

¹⁷⁴ Dickmann Mária Berchmána.

¹⁷⁵ Tóth Mária Teofília.

¹⁷⁶ Gaáll Mária Antónia.

c) A mesterségesen megüresített állásokba a fönnevezett helyeken civil, rendszerint szerb tanerők kinevezése. Ezek azután a tudatlanságnak és vallástalanságnak célszerű terjesztőivé válnak.

2. A szerzetesi, fegyelmi élet folytatását károsan, sőt áldatlanul befolyásolják: a névre történő fizetések, az állam által való kinevezések minden zárdában s ezzel kapcsolatban az önkényű áthelyezések. Ezek a tünetek lazítják a szerzetesi fegyelmet, előidéznek a szervezet bomlását. Áthelyezték rendeletileg: Vesztina¹⁷⁷, Julitta, Erika¹⁷⁸, Euzébia és Ráfaela testvért. A rendelet végrehajtása ellen óvást emeltek; testvéreink megmaradtak az ált. főnöknő által kijelölt helyükön, amiért fölmentették őket állásukból; csak Vesztina testvért sikerült Evetovics prépostnak Bácsban állásában megtartania.

3. Szerény javaslataimat és alázatos kérelmemet az alábbiakban van szerencsém konkrétan összefoglalni és felterjeszteni: a) elkonfiskált zárdáink visszaadandók, mégpedig abban az állapotban, amelyben a lefoglaláskor találtattak; az épületek az eredeti, az alapítással megjelölt célra és rendeltetésre szolgáljanak. Ilyen elkonfiskált zárdák: 1. Zomborban az I. intézet, melyben a testvérek lakásán kívül polgári és kereskedelmi iskolánk és internátusunk volt; ez a ház jelenleg szerb képzőül és internátusul szolgál. 2) A zombori II. intézetben, amelyben a testvérek lakásán kívül elemi népiskola, internátus és árvaház volt, lefoglalták az összes iskolatermeket s itt most civil tanerők vezetik a szerb állami polg. leányiskolát, melynek magyar tagozatát megszüntették, tanulóihiány ürügye alatt; ezt meg a névvegyelemzessel érték el. Kat. magyar és német gyermekeket itt is beosztottak a szerb tagozatba. 3) A zombori III. intézet, a Koczik-árvaházat raktárul használják a szerbek. 4) A Futakon lefoglalt zárda- és árvaházban szerb gazdasági iskolát helyeztek el. 5) A moholi ház földszinti helyiségét és a kert 2/3-dát szintén lefoglalták és civil tanerőket telepítettek be.

b) A fölmentett tanerők (az 1. p. c. alatt felsorolt testvérek) reaktiválандók.

c) A civil igazgatók és tanerők eltávolítандók a zárdaiskolákból; ezeknek, valamint a civil – többnyire szerb tanerőknek – működése ugyanis csak ügynek kárára jár: a pravoszlavizmus, vagy legalábbis a vallási közömbösség vizeire kormányozzák a reájuk bízott hajót. A zárdaiskolák vezetése a szerzetes tanerőkre bízassék. Az ellenőrzést bátran gyakorolhatják a tanhatóságok.

d) A kat. gyermekek, tekintet nélkül nevük hangzására, felvehetők legyenek a zárdaiskolákba. Ezeknek nyilvánossági és felekezeti jellege nyerjen elismerést azon az alapon, hogy kizárólag törvényszerű kvalifikációval bíró tanerők látják el az oktatást minden zárdaiskolában.

e) A kat. iskolákat tartsák fenn a hitközségek. Nem a politikai községek, hanem az állam vette át az iskolákat. És ha az állam fizeti továbbra is a tanerőket, feltétlen ingerenciát akar gyakorolni az iskolaiügyekben; ez a körülmény csak romlásra vezethet,

¹⁷⁷ Waschoffer Mária Vesztina.

¹⁷⁸ Pertschy Mária Erika.

mert ők szisztematice tönkretesznek minden szépet, jót, nemest, ha nem viseli homlokán a „narodni” bélyeget.

f) A szerzetesi tanerőket mindenkor a szerzetesi eljáró nevezze ki s a közoktatásügyi miniszter elismeri.

g) Az áthelyezés joga a sz. engedelmesség fogadalmának erejénél fogva a szerzetesi elöljárót illeti meg. A szándékolt intézkedés – végrehajtás előtt – tudomásvétel céljából közlendő az illetékes tanfelügyelőség útján a közoktatásügyi miniszterrel. Ez volt a múltban is az el nem vitatott, meg nem akadályozott gyakorlat.

h) A kellő successio biztosítása végett róm. kat. tanítóképző állítandó be a zombori zárda falai között. Legcélszerűbb lenne, ha a kat. hívek sürgetnék a felállítást és ajánlkoznának fenntartókul; a legtöbb egyénnél azonban, sajnos, hiányzik a kor követelményeinek felismerése. Az égető bajon leghatásosabban az Apostoli Szentszék segíthetne oly módon, hogy felszólítást intéz a bácskai apostoli adminisztrátorhoz, a róm. kat. tanítóképzőnek, ennek a föltétlenül szükséges intézménynek, a kat. plébániák támogatásával történendő létesítése végett. A tanítótság mély és tartós hatást gyakorol a társadalmi rétegekre, ezért a papnevelés után legfontosabb lenne Bácskában a róm. kat. tanítóképző.

i) Zárdáink, iskoláink helyeztessenek az Apostoli Szentszék Fővédnöksége alá. – Ez a körülmény azonban nem zárja ki az állam főfelügyeleti jogának s az állami tanterv kötelező hatályának elismerését a zárdaiskolákra nézve is.

Társulatunkat Excellenciád Főpásztori imáiba és magas pártfogásába ajánlottam, a legmélyebb tisztelettel és hódolatos kézsókkal vagyok

Kalocsa, 1924. április 12-én,

Excellenciádnak

Krisztusban engedelmes leánya:

Kákonyi Mária Michaéla
általános helynöknő.

2.

Kalocsa, 1931. szeptember 21.

(KFL I.1.a. [102. ND] Kalocsai Iskolanővérek: Bácskai provincia. 1146/1932.)

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Érsek Úr!
Kegyelmes Főpásztorom és Atyám!

Vasárnap délután Kalocsára megérkezve értesültem Excellenciádnak Rómába való elutazásáról. Nagyon sajnálom, hogy személyesen nem találkozhattam Nagyméltóságoddal; igen fontos ügyben szerettem volna Kegyelmes Atyám főpásztori közbenjárását kérni. Mivel ezt a legnagyobb sajnálatomra előszóval nem tehettem, a legmélyebb tisztelettel bátorkodom írásban feltárni Nagyméltóságod előtt anyai szívemnek keservét és folyton növekedő aggodalmát az 1930. okt. 23-án kelt 4277/28. sz. Decretum értelmében külön választott bácskai zárdáink sorsa miatt.

Egymásután érkeznek hozzám az ottani nővérektől a legsiralmasabb levelek, esdeklő kérések, hogy fogadjam át őket a Kalocsai Társulatba. Bár annak idején hódoló engedelmisséggel fogadták a Szerzetesek Római Szent Kongregációjának a különválasztásra vonatkozó rendelkezését, most még az akkor legmegadóbbak közül is nagyon sokan elviselhetetlennek érzik az ottani állapotot. Nem tudják magukat beleélni az új alakulatba, amely szláv nemzetiségi alapon fejlődik. Egyik nővér így ír hozzám intézett levelében: „A kétségbeesés szélén álló jugoszláviai lelkileányai esdve kérik Tisztelendő Anyánkat, szíveskedjék lépéseket tenni a Szentszéknél érdekünkben, mert valóságos zsarnokok kezébe jutottunk. Rettenetes bunyevác uralom alatt élni, mert bosszúállás, terror és pártoskodási szellem cselekedeteiknek rugója. A bizottság tagok, kik szabályellenes módon jutottak a mostani pozícióba, leírhatatlan hajszát indítanak azon nővérek ellen, kik nem hajlandók elszakadni kedves anyaházunktól, hanem provinciát óhajtanak Jugoszláv területre.”

Bátorkodom tisztelettel megemlíteni, hogy a különválasztott s immár közel egy év óta fennálló új Társulatnak még mindig nincs generális főnöknője. A folyó ügyeket jelenleg a Budanovich püspök úr által kinevezett hat nővérből álló bizottság intézi a püspök úr szándéka szerint és irányítása mellett.

Véleményem szerint igen sok bajnak oka az a körülmény, hogy az új Társulat főelőjáró nélkül áll. Szinte forradalmi hangulat érezhető a nővérek nyilatkozataiból. Fájdosan érintette a nővéreket a püspök úr önkényes, szabályellenes eljárása a hatos bizottság kinevezésével.

A nővérek közül többen nyilatkoztak, hogy ha provincia létesülne, azaz, ha összefüggésben maradhatnának a kalocsai anyaházzal, akkor Isten kegyelméből meghoznák az áldozatot, hogy szláv államban működjenek és a még eléggé el nem sajátított szláv nyelven tanítsanak, de a teljes szakítást s hozzá a jelen vezetés alatt, nem tudják

elviselni. Sokan elvesztették lelki békéjüket; az epekedés megroncsolta testi egészségüket, megbénítja munkabírásukat, sőt némelyek veszélyeztetve érzik szerzetesi hivatásukat is.

Bizalommal bátorkodom azért azon alázatos kérelemmel fordulni Kegyelmes Atyámhoz, méltóztassék a fentjelzett állapotokról informálni a Szerzetesek Szent Kongregációját és egyben kérelmezni a különválasztásra vonatkozó Decretumnak hatályon kívül helyezését, javasolva a provincia alakításának elrendelését. Erős a meggyőződésem, hogy a politikai hatóságok a separált társulat generális főnöknőjét sem respektálnák jobban, mint a provincia élén álló Tartományfőnöknőt, illetve annak intézkedéseit. A tartomány alkalmazkodnék a jugoszlávi viszonyokhoz.

Kegyelmes Atyám, ha Excellenciád a Szent Kongregáció Vezetőségével folytatott tárgyalásai kapcsán szükségesnek véli, méltóztassék indítványozni, illetve kérelmezni a Szent Kongregáció részéről egy pártatlan vizitátor kiküldését. Szerény véleményem szerint tudjon ez a kiküldött magyar és német nyelven beszélni, hogy közvetlenül érintkezhessék a nővérekkel. A szláv nyelv tudása nem szükséges, mert valamilyen nővér tud magyarul; egyetlen nővér sincs olyan, aki csak a szláv nyelvet értené, vagy beszélne. Alig van az új Társulatban 18 szláv nemzetiségű nővér; ezek is jól beszélnek magyarul. Szerény véleményem szerint kívánatos volna, hogy a Szentszék kiküldötté előbb Kalocsára jönné anyaházunkba, hogy itt s esetleg más magyarországi házainkban is meggyőződést szerezzen a Társulatunkban uralkodó szellemről. A vizitátor Urunk anyaházunkban való tartózkodása alatt alkalmam nyílnék a Szentszék kiküldöttjével részletesen is közölni a jugoszláv területen működő nővéreknek hozzám beérkezett panaszait.

Az üggynek Isten szándéka szerinti elintézéséért lelkem mélyéből imádkozva, Kegyelmes Atyám kezét hódolattal csókolva, a legmélyebb tisztelettel vagyok

Kalocsa, 1931. szeptember 21-én

Excellenciádnak

Krisztusban legkisebb leánya:

Bleilőb Mária Bernárda
általános főnöknő.

(A levelekben szereplő aláhúzások az írójuktól származik. A szövegek a mai helyesírás szabályait figyelembe véve lettek átírva, pl. nem katolikus, hanem katolikus.)

3. *Archontológia*¹⁷⁹

a) A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai (Szegény) Iskolanővérek Társulatának általános főnöknői:

Franz Mária Terézia	1860–1911
Bleilőb Mária Bernárda	1911–1933
Vojnich Mária Aquina	1933–1947
Bali Mária Ildefonsa	1947–1969
Zemplén Mária Mediatrix	1969–1977
Moullion Mária Antónia	1977–1989
Nagy-Pál Mária Consummata	1989–1995
Máriai Mária Romuálida	1995–2001
Csatlós Mária Ilona	2001–2013
Dávid Mária Bernadette	2013–

b) A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai (Szegény) Iskolanővérek Társulatának bácskai nominált tartományfőnöknője:

Marczenkovich Mária Leticia	1925–1930	(nem megerősítve)
-----------------------------	-----------	-------------------

c) A Miasszonyunkról Nevezett Bácskai Szegény Iskolanővérek Társulatának általános főnöknője:

Kopunovics Mária Annunciáta (Marija Anuncijata Kopunović)	1931–1941
--	-----------

d) A Miasszonyunkról Nevezett Nővérek (Szegény Iskolanővérek) Társulatának zágrábi általános főnöknői:

Kopunovics Mária Annunciáta (Marija Anuncijata Kopunović)	1941–1946
Kujundzsits Mária Angelina (Marija Anđelina Kujundžić)	1946–1958
Milasin Mária Beáta (Marija Beata Milašin)	1958–1969
Marija Fides Vidaković	1969–1981
Marija Consolata Rajković	1981–1987
Marija Admirata Miklaužić	1987–1997

¹⁷⁹ A teljes és pontos névsor nem készíthetett volna el VICSEK MÁRIA LÍVIA bácskai és MARIJA ZRINKA ŠESTAK zágrábi általános főnöknő segítsége nélkül.

Marija Tarzicija Tunjić	1997–2001
Marija Nada Šestak	2001–2009
Marija Martina Koprivnjak	2009–2021
Marija Zrinka Šestak	2021–

e) A Miasszonyunkról Nevezett (Kalocsai Szegény) Iskolanővérek Bácskai Tartományának tartományfőnöknői:

Zách Mária Hermenegild	1963–1969
Hippich Mária Benedikta	1969–1971

f) A Miasszonyunkról Nevezett Iskolanővérek Bácskai Társulatának általános főnöknői:

Hippich Mária Benedikta	1971–1976	(általános helynöknő)
Schwartz Mária Kreszenciána	1976–1978	
Fiala Mária Ivánka	1978–2002	
Benes Mária Gabriella	2002–2008	
Vicsek Mária Livia	2008–	

SÁGI GYÖRGY

MAGYAR PIARISTÁK CSEHSZLOVÁKIÁBAN: A NYITRAI ÉS A TRENCSÉNI RENDHÁZ TÖRTÉNETE (1918–1922)

1961-ben, amikor a magyar kommunista rendőrség éppen az utolsó nagyszabású egyházellenes persorozatot folytatta le, az első világháború utáni nehéz évekre már kevesen emlékeztek. Pedig még éltek olyan főszereplők, mint a 79 éves Jozef Branec-ký (1882–1962), az ismert szlovák ifjúsági író, aki ekkor Bazinban, egy öregotthonban lakott. Egy csehszlovák lapnak adott interjúját a magyar piaristák írógéppel sokszorosított rendi értesítője, a *Piarista Hírek* is közölte.¹ Ezt a budapesti (Mikszáth Kálmán téri) piarista rendházban élő, 84 éves Mátrai János (1877–1971) is olvashatta, aki abban az évben adta át a „Piarista Múzeum” őrének hivatalát fiatalabb rendtársának, Mészáros Imrének, és ezzel utolsó hivatalos megbízatását is letette.² Az interjú olvasása közben biztosan eszébe jutottak azok a negyven évvel korábbi események, amelyeknek főszereplői voltak. Akkor ugyanis ők ketten vezették a Csehszlovákiához csatolt Észak-Magyarországon a nyitrai, illetve a trencsényi piarista rendházat, és házfőnök-ként élték át a megszállás és az impériumváltás eseményeit.

A magyar piarista rendtartomány (ahogy akkor emlegették, a magyar kegyestani-törérend³) „trianoni története” a történeti szakirodalomban alig jelenik meg. Az eddigi legrészletesebb tanulmány 1943-ban annak a BIRÓ IMRÉNEK a tollából származik, aki 1921-től tartományfőnöki titkárként maga is részese volt az eseményeknek. Ő a rendtartomány akkori közelmúltját, az 1918–1943 közötti évek történetét foglalta össze –

¹ Branecký József [önéletrajzi interjú], ford. DRAGOS KÁROLY, *Piarista Hírek* (1962) 29–31. Életére lásd LÉH ISTVÁN, *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum. A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, s. a. r., kieg. KOLTAI ANDRÁS (METEM Könyvek 21), Budapest 1998, 68. További bibliográfia: KOLTAI ANDRÁS, *Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába* (Magyarország Piarista Múltjából 1), Budapest 2007, 168. A tanulmányban szereplő további piarista szervezetek mindegyikének életrajzi és (rá vonatkozó) bibliográfiai adatai megtalálhatók egyik vagy mindkét műben, a továbbiakban ezekre nem hivatkozom külön.

² LÉH, *Catalogus*, 251. A Piarista Múzeumra lásd KOLTAI, *Bevezetés*, 18–19.

³ E név (és a jelen történet) háttéréhez hozzátartozik, hogy a magyar rendtartomány II. József nexus-rendelete nyomán 1781-től kezdve valóban önálló, a római központtól független szervezetként működött. A kapcsolat csak 1904–1910 között állt helyre, történetünk idején a magyar piaristákat sokkal szorosabb hivatali, értékrend- és műveltségbeli kapcsolat fűzte a magyar állami közoktatáshoz, mint az itáliai vagy spanyol rendtársakhoz.

kis túlzással – a saját maga által írt konzisztóriumai jegyzőkönyvek alapján.⁴ Ezután a közelmúltban RÁCZ KÁLMÁN szentelte disszertációjának egy fejezetét a Csehszlovákiához kerülő piarista rendházaknak, amelyben jobbra BIRÓ gondolatmenetét követve, de új adatokkal is kiegészítve mutatta be az eseményeket.⁵ A trianoni békeszerződés centenáriumán ébredt érdeklődés hullámához csatlakozva, az ő nyomaikba lépve kezdünk foglalkozni a témával.⁶ Elsődleges célunk az eseménytörténet alaposabb feltárása és a történetek piarista résztvevői szerepének – cselekvésük logikájának, döntéseik mozgatórugóinak – vizsgálata. Ezt a célt egyrészt jól támogatja a magyar „rendfőnökség” (valójában tartományfőnökség) iratai között fennmaradt viszonylag bőséges rendkormányzati iratanyag,⁷ másrészt ennek a révén egy következő lépésben remélhetőleg szintetizálni lehet az eredményeket más kutatásokkal akár egyháztörténeti, akár lokális történeti kontextusban.

Az Észak-Magyarországból Szlovénzskóvá váló országrészen élő piaristák sorsában 1918–1922 között kulcsszerepet játszott a házfőnökök tevékenysége. A városok katonai megszállásának és a piarista gimnáziumok államosításának első sokkjából felocsúdván elsősorban az ő kötelességük lett gondját viselni a magyar közoktatási rendszerről levágva „légüres térbe” kerülő rendházaknak. A rendházak működésének körülményei és az azokat befolyásoló tényezők részletesebb bemutatásán túl így arra is kíváncsi voltam, hogy a házfőnökök mennyire voltak az események aktív alakítói, és ezzel hogyan illeszkedtek bele a piaristák csehszlovákiai jelenlétének konszolidációja felé vezető lassú folyamatba.

Minderről a trencsényi és a nyitrai rendház élén álló házfőnökök szemüvegén keresztül, a tartományfőnökhöz küldött leveleik és jelentéseik alapján lehet képet alkotni, amelyeket az említett tartományfőnökségi iratanyag őriz. (A rendházak életéről rendszerint beszámoló házi krónikák – *historia domus* – e két esetben nem, vagy csak

⁴ BIRÓ IMRE, *A forradalmak és a restauráció kora*, A magyar piarista rendtartomány története, Budapest 1943, 258–329. A romániai eseményeket ugyanebben a kiadványban testvére és rendtársa, BIRÓ VENCEL foglalta össze.

⁵ RÁCZ KÁLMÁN, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938*, Ph.D. értekezés, ELTE, Budapest 2008, 155–163. Az említés szintjén tárgyalta a témát SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (DHhE 3), München 1975, 16.

⁶ Ennek eredményeként eddig megjelent: SZEKÉR BARNABÁS, *Trianon és a magyar piaristák (1) Rózsabegy*. <https://archivum.piarista.hu/hir/trianon-es-a-magyar-piaristak-1-rozsabegy>; UÓ, *Trianon és a magyar piaristák (2) Podolin*. <https://archivum.piarista.hu/hir/trianon-es-a-magyar-piaristak-2-podolin>; UÓ, *Trianon és a magyar piaristák (3) Léva*. <https://archivum.piarista.hu/hir/trianon-es-a-magyar-piaristak-3-leva> (mind 2021. 09. 25.).

⁷ PMKL, Magyar tartományfőnökség új levéltára (I.1.b).

alig hasznosíthatók.)⁸ Mind Braneczky József⁹ üzenetei, mind Mátrai János beszámoló¹⁰ a szokásos ügyvitelhez szükséges minimumot bőven meghaladó mértékben informálnak a város és benne a rendház helyzetéről, illetve a saját elképzeléseikről és tevékenységükről. Ezzel együtt fontos szem előtt tartani, hogy mind ezek, mind a konzisztórium kapcsolódó döntései és válaszlevelei alapvetően a rendtartomány hivatali kommunikációjának lenyomatai, vagyis hiányoznak olyan témák, amelyek ebben az összefüggésben nem relevánsak, de számunkra talán érdekesek lehetnének, mint például a piaristák helyi „nem hivatalos” kapcsolatrendszerének alakulása.

I. A PIARISTA RENDHÁZ ÉS GIMNÁZIUM NYITRÁN ÉS TRENCSENBEN

A piaristák a 18. század óta jelen voltak mindkét városban.¹¹ Nyitra, ahol 1698-ban telepedtek le az első páterek, és 1701-ben kaptak alapítványt Mattyasovszky László püspöktől, a 18. század első felében a rend legfontosabb magyarországi rendháza volt, a tartományfőnökök gyakori székhelye, a növendékek képzésének egyik helyszíne. Idővel ugyan a rendi intézmények számában mérhető jelentősége csökkent (utolsó „központi” funkciója, a növendékek teológiai stúdiuma 1894-ben költözött el innen Budapestre, illetve Kolozsvárra), ám a 20. század elején is tekintélyes rendháznak számított, amely szoros kapcsolatokat ápolt a püspökséggel, és a prosperáló gimnáziumnak köszönhetően a városi és környékbeli társadalommal is. Szent László téri épületegyüttese teljes egészében a rend tulajdonában állt, a barokk templomtól délre a rendházi, északra a gimnáziumi szárny, amelyet 1899-ben Alpár Ignác építész közreműködésével kibővítettek, ezért két évtized múltán is megfelelő otthona volt az iskolának. A házat az 1918/1919. tanévben nyolc piarista szerzetes lakta, második emeletén körülbelül 20 férőhelyes konviktus működött.¹²

⁸ Trencsénben Braneczky József házfőnök 1919. április 22-ig vezette a krónikát, majd Magyarországra küldte (erről alább még lesz szó). Ha van – szlovák nyelvű – folytatása, akkor az valószínűleg a Trencséni Állami Levéltárban, a trencséni piarista rendház rendezetlen iratanyagában található (Státny Archív v Trenčine, Piaristické gymnázium v Trenčine). A nyitrai *historia domus* 1935-ben még Nyitrán, a szlovák tartományfőnökségen volt, jelenlegi őrzési helye azonban ismeretlen. Az inventárium szerint nincs a Nyitrai Állami Levéltárban őrzött nyitrai rendházi iratanyagban (Státny Archív v Nitre, Piaristi v Nitre) és nincs Budapesten, a PMKL-ban sem.

⁹ A továbbiakban Braneczky József nevét a magyar formájában használom, ahogy az általam felhasznált magyar nyelvű iratokban ő maga is használta, noha a szlovák írásmód is indokolható lenne.

¹⁰ Különösen azok, amelyeket a tartományfőnöki iktatásban mint „magánlevelet” regisztráltak.

¹¹ A két rendházra és gimnáziumra vonatkozó irodalmat lásd KOLTAI, *Bevezetés*, 125–128, 153–154. Rövid összefoglalás: BORJÁN TIBOR–KOLTAI ANDRÁS–LEGEZA LÁSZLÓ, *Piaristák* (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében), Budapest 2007, 32–38, 58–59, 64.

¹² *A magyar kegyes-tanítórend névtára az 1918/19. tanévre*, Budapest 1918, 34.

A trencsényi főtéren álló Xavéri Szent Ferenc-templom és mellette a kollégium-épület a 17–18. században a jezsuiták számára épült. A piaristák a Társaság feloszlása után, 1776-ban kapták meg az épületeket és a hozzájuk tartozó alapítványok jövedelmét Mária Teréziától a gimnáziumban való tanítás fejében. Hogy a jezsuita örökség részét képező noviciátusi alapítványt felhasználhassák, itt nyitották meg második magyarországi noviciátusukat, így 1848-ig a trencsényi ház is a piarista növendéknevelés egyik helyszínéül működött. 1849-ben a Thun-féle oktatási reform során a gimnáziumot négy évfolyamos algimnáziummá alakították, de a kormányzat és a város összefogásával 1870-re megnyílhatott az V–VI., majd 1877-re a VII–VIII. osztály is. Az iskola növekvő létszáma és helyigénye miatt a századfordulóra szűknek bizonyult a régi kollégiumépület, amelyen a rendházzal osztozott. Ezért 1913-ban a gimnáziumot (a Tanulmányi Alap kezelőjeként) fenntartó magyar állam és a rend bővítésbe kezdtek azzal a koncepcióval, hogy a régi épületet felújítják, és teljes egészében iskolai célra alakítják át, a rendházat pedig a telek hátsó részére építendő új szárnyba költöztetik. Az építkezést az állam finanszírozta, a piaristák ennek és az új rendháznak a fejében lemondtak a régi kollégiumépület tulajdonjogáról. Az építkezés idejére a szerzetesek lakását a két szomszédos főtéri házba helyezték át, amelyeket a Tanulmányi Alap megvásárolt. Ebben az ideiglenes rendházban 1918/1919-ben csak öt szerzetes lakott, mind a gimnázium tanárai.¹³

Történetünk kezdetén tehát a piaristák mindkét helyen népes, nyolc évfolyamos főgimnáziumban tanítottak. Nyitrán az alsó kettő, Trencsénben az alsó három évfolyamon működött két-két párhuzamos osztály. Az alábbi összlétszámok ezzel összhangban azt mutatják, hogy a Vág-parti város piarista középiskolája ekkor mintegy 100 fővel népesebb volt a Nyitra-partinál.

A nyitrai és a trencsényi főgimnáziumba beiratkozó tanulók száma
(1916/17–1917/18)¹⁴

	1916/17		1917/18	
	<i>Nyilvános</i>	<i>Magán</i>	<i>Nyilvános</i>	<i>Magán</i>
<i>Nyitra</i>	453	27	473	61
<i>Trencsén</i>	578	68	578	76

A 19. század utolsó évtizedeitől növekvő mértékben jellemző volt, hogy a piarista gimnáziumok tanári karába a szerzetestanárok mellett, egyedi megállapodások alapján más fenntartó (többnyire az állam) által delegált pedagógusok is bekerültek. A tan-

¹³ Uo. 47–48.

¹⁴ *A Szent László királyról címzett nyitrai r. kath. főgimnázium értesítője az 1917/18. tanévről*, közléstesi MÁTRAJ JÁNOS, Nyitra 1918, 27. *A trencsényi kir. kath. főgimnázium értesítője*, összeáll. SIMONIDES ISTVÁN, Trencsén 1918, 40.

területbe Nyitrán nyolc, Trencsénben hat főt kellett kiállítania a rendnek. (1916–1918 között ebből Nyitrán kettő, Trencsénben egy állást világi helyettes tanár töltött be.) A nyitrai gimnázium 16 fős tantestületének másik felét a püspökség finanszírozta, amely ugyanezen években két egyházmegyes pap mellett hat világi tanárt delegált oda. Trencsénben pedig, amely a Tanulmányi Alapból fenntartott „királyi katolikus főgimnázium” volt, 14 tanári állást állami alkalmazottak töltöttek be, mind világi férfiak.

A háború éveiben azonban nem volt ennyi tanár az iskolában. A nyitrai gimnáziumból egy piarista, egy egyházmegyes pap és két világi tanár is a harctéren szolgált. A hittanár egyházmegyes pap óráit a nyitrai püspök utasítására két teológiai tanár tartotta meg – az egyikük Tiszó József, azaz Jozef Tiso (1887–1947), az első Szlovák Köztársaság későbbi elnöke –, a többiek feladatait a tanári kar tagjai között osztották szét. A trencsényi tantestületnek három világi tagja hiányzott frontszolgálat miatt, az ő helyettesítésükről is a helyben maradóknak kellett gondoskodniuk.

A háborús évek ezen felül még sokféle módon nyomták rá a bélyegüket a tanárok és a diákok életére, amiről a gimnáziumi értesítők érzékletesen tudósítanak. Ezek közül kettőt érdemes kiemelni, amelyek fontos adalékot jelentenek a cseh megszállás utáni eseményekhez is. Az egyik, hogy a hadsereg mindkét városban használta a gimnázium épületeit és tereit. Nyitrán az iskolaudvart folyamatosan, a tornatermet többször egymás után hónapokon át tartották lefoglalva.¹⁵ Trencsénben a régi kollégiumépület éppen elkezdett felújítását akasztotta meg, hogy 1914 nyaratól 1916 januárjáig katonákat szállásoltak el benne, majd, miután az év végére sikerült oktatásra alkalmas állapotba hozni, tíz hónapra ismét beköltözött oda a hadsereg. A gimnázium csak 1917. október 11-én foglalhatta el benne a helyét. Előtte a tanítás három éven keresztül az állami felső leányiskola és az elemi iskola termeiben zajlott délutánonként(!), 40 perces órákon.¹⁶ A másik sajátos körülmény, hogy – nyilván a több helyen is előforduló hasonló esetek miatt – az osztályok rendes év végi vizsgái (a VIII. osztály kivételével) a kultuszminisztérium rendeletére 1917 és 1918 nyarán is elmaradtak, és helyette csak ismétléseket tartottak.¹⁷

¹⁵ *A Szent László királyról címzett nyitrai r. kath. főgimnázium értesítője az 1917/18. tanévről*, 10.

¹⁶ *A trencsényi kir. kath. főgimnázium értesítője [1918]*, 3.

¹⁷ *A Szent László királyról címzett nyitrai r. kath. főgimnázium értesítője az 1917/18. tanévről*, 8. *A trencsényi kir. kath. főgimnázium értesítője [1918]*, 4.

2. A FORDULAT ÉVE (1918–1919)

Trencsént 1918. november 10-én szállta meg a cseh katonaság.¹⁸ Az idegen csapatok jelenléte helyreállította a közrendet, de a bizonytalanság érzését aligha csökkentette a lakosságban, hogy néhány nap elteltével megszűnt a vonatközlekedés, s nem járt a posta, sem a hírlapok. A helyi Szlovák Nemzeti Tanács december 3-án felszólítást tett közzé a hivatalnokoknak és a főgimnázium tanárainak, hogy „a tót állam szolgálatára jelentkezzenek.” A hivatalnoki kar először a főispán és az alispán vezetésével testületileg nemet mondott, majd a vezetők mégis kinek-kinek a lelkiismeretére hagyták a döntést, miután egyrészt a Nemzeti Tanács nem fogadta el a közös választ, másrészt hamar világossá vált a kérdés egzisztenciális vonzata. December 7-én a megszálló katonaság letartóztatta és Magyarhradisra (Uherské Hradište, ma Csehország) deportálta a Trencsén vármegyei törvényszék elnökét, egyik ügyészét és jegyzőjét, akik – a fentiek ellenére – egész hivatalukkal tetették le az esküt a Magyar Köztársaságra.¹⁹ Ilyen előzmények után december 11-én Braneczky József házfőnök felkereste a trencsényi Szlovák Nemzeti Tanács alelnökét, és a tanítással kapcsolatos tervek felől érdeklődött. Azt a választ kapta, hogy a folyó tanévre még megmarad a magyar tanítási nyelv, de bekerül mellé a szlovák nyelv mint rendes tantárgy. „A jövő szeptembertől azonban radikális intézkedés alapján fog kezdődni a tanítás, ha már előbb is másképp nem intézkedik a Cseh Rada.”²⁰

A „cseh rada”, vagyis a csehszlovák kormány azonban másképp intézkedett, már másnap, december 12-én kinevezte a trencsényi állami reálgimnázium igazgatójának Juraj Nerádot.²¹ Négy napra rá Nerád megjelent Igor Pietor, a trencsényi Szlovák Nemzeti Tanács titkára kíséretében Simonides István (1863–1933) piarista gimnáziumigazgató irodájában, hogy a csehszlovák állam nevében átvegye az intézményt. Simonides – miután csendőrökkel fenyegették – nem állt ellen, de kijelentette, hogy csak „a magyar állam jogainak fenntartásával az erőszaknak engedve” engedelmeskedik. December 16–18-án jegyzőkönyv készítése mellett lezajlott a gimnázium hivatali iratainak, vagyonának, felszerelésének és épületének átvétele.²² Az új igazgató az utolsó napon a tanári kart is összehívta, és megkérdezte, hogy ki lép át csehszlovák szolgálatba.

¹⁸ A cseh katonai megszállás kronológiáját lásd pl. SZARKA LÁSZLÓ, *A multietnikus nemzetállam 1918–1992*, Pozsony 2016, 80–86.

¹⁹ Braneczky József házfőnök beszámolója az 1918. november 10. és december 7. közötti időszakról a házi krónikában: PMKL, *Diaria domus Trenchiniensis* (II.26), *Continuatio historiae Domus Trenchiniensis Scholaram Piarum* (1836–1919) (nr. 3), 329–338.

²⁰ Uo. 338.

²¹ Juraj Nerád a házi krónikában fellelt, egyelőre azonosítatlan újságcikk szerint „volt Mährisch-Ostrau-i főreáliskolai tanár, [...] Trencsén megyei születésű ember, Vágcsütörtökön született, közép- és felsőiskoláit Morvaországban végezte és a Matematika-fizika szakot választotta tárgyául”.

²² PMKL II.26, 3, 338–339. Lásd még a jegyzőkönyv másolati példányát: PMKL I.1.b, Iktatott levelezés (Ikt. lev.), Trencsén/1919/7.

A piarista szerzetesek közül senki nem jelentkezett, a világi tanárok közül négyen, de két nappal később a négyből hárman visszakoztak.²³ Simonides István mint leköszönő igazgató egy hónapnyi haladékat kapott az igazgatói lakás átadására (ez volt az egyetlen lakás a gimnázium épületében). A többi piarista tanár megmaradhatott rendházi lakásában, ő azonban a haladék leteltével, 1919. január 15-én Budapestre utazott. Simonides lett az első magyar piarista, aki a csehszlovák megszállás következtében elhagyta „Szlovenszkó” területét.²⁴

Az állami gimnázium rövidesen megnyílt, de nem a piaristáktól átvett régi kollégiumépületben, hanem a szintén lefoglalt állami felsőbb leányiskola épületében (a két iskolát valószínűleg összevonták, mert a csehszlovák gimnáziumokban bevezették a koedukációt). Az előbbi az igazgatói lakást nem számítva rövid ideig üresen állt, majd a háború éveivel hasonlóan ismét katonák, csak ezúttal a cseh hadsereg egységei költöztek bele, s első emeletén Sokol-egyesületi helyiséget rendeztek be.²⁵

„Ezen események után úgy kezdtük magunkat érezni, mint akik csak vendégszerepelnek s hosszabb tartózkodásra nemigen van kilátásuk” – írta a házi krónikába még karácsony táján Braneczky József házfőnök.²⁶ A nyomasztó bizonytalanságon felül azonban a piaristák feljelentése, házkutatás vagy hasonló, ellenük irányuló atrocitás nem szerepel a város hangulatával egyébként sokat foglalkozó feljegyzések között. A rendház közösségének négy helyben maradó tagja a tanév hátralevő részében a piarista templom liturgikus és lelkipásztori szolgálatát látta el, feltehetőleg ugyanúgy, mint a megszállás előtt. A latin nyelvű misézést mindenki végezte, a szlovák nyelvű vasár- és ünnepnapi prédikáció, illetve a gyóntatás, ahogy korábban, úgy most is a szakolcai születésű, szlovák anyanyelvű Braneczky feladata maradt.²⁷

Braneczky már februárban összeismerkedett az új trencsényi zsupánnal, Jozef Minárikkal (1868–1923). Azért kereste fel, hogy elmagyarázza neki az épületek (a régi, az épülőfélben lévő új és az ideiglenes rendház) tulajdonviszonyait, miután találkozott egy mérnökkel, aki a zsupán megbízásából éppen felmérést végzett az építkezésen. A házfőnök kifejtette, hogy az új traktust nem iskolai, hanem rendházi célra kezdték építeni. Leírása szerint Minárik szívélyesen fogadta, biztosította, hogy nyugodtan élhetnek a városban továbbra is, csak „semmilyen ellenakcióban, ellenmozgalomban ne

²³ Uo. 339–340.

²⁴ Uo. 343. Beszámolója és költségei megtérítésének kérelme: PMKL I.L.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/85. Simonides István a budapesti rendházba költözött, majd 1919 augusztusában a kecskeméti piarista gimnázium igazgatójává nevezte ki Szinger Kornél tartományfőnök. LÉH, *Catalogus*, 344; SZAKÁL ÁDÁM–KOLTAI ANDRÁS, *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság* (Magyarország piarista múltjából 7), Budapest 2013, 103–104.

²⁵ PMKL II.26, 3, 355.

²⁶ Uo. 340.

²⁷ Uo. 353.

vegyünk részt”, és igyekezett – hiába – rábírní, hogy jelentkezzen állami szolgálatra.²⁸ Látogatásának sikerén felbátorodva Braneczky nemsokára hosszú memorandumot írt a zsupánnak arról, hogy a régi kollégiumépület a rend tulajdona, és szeretné visszakérni a kulcsokat, amelyeket a jelenlegi gimnáziumigazgató jogtalanul tart magánál. Azt azonban nem vitatta, hogy az állam jogszerűen használhatja az épületet, sőt „előzékenységgel adott helyet” a zsupán kérésének, hogy a megyei múzeumot ott helyezhessék el.²⁹ A memorandumba foglalt kérés meghallgatásra talált, március 10-én az ott lakó katonai szakasz távozásakor visszakapta a kulcsokat mint a piarista rend tulajdonjoga elismerésének zálogát.³⁰

Az államesküti le nem tevő magyar hivatalnokok 1919. március 20. körül elrendelt kiutasítása, amely állítólag mintegy 120 családot érintett Trencsénben, a piarista szerzetesekre nem vonatkozott. E felől személyesen a zsupán nyugtatta meg a házfőnököt.³¹ A kiutasított magyar hivatalnokok távozása azonban megerősítette Braneczkyt „abban a tudatban, [...] hogy Trencsénben magyar piaristára szükség nem lesz”. Ennek sajátos gesztussal is nyomatékot adott: egy gyászos hangvételű búcsúüzenettel 1919. április 22-én lezárta a *historia domus*t, és az 1776 óta vezetett krónika három kötetét a piaristák egy bizalmas ismerőse, Dettrich Béla adóhivatalnok gondjaira bízta, aki a városból Győrbe tartott. Dettrichhel elismervényt íratott alá, amelyben arra kötelezte, hogy megőrzi magánál a köteteket, és csak az ő vagy a tartományfőnök írásbeli felszólítására adja át bárkinek.³²

Simonides és Braneczky eljárása a fenti események során teljes összhangban volt a Szinger Kornél tartományfőnök által a megszállások kezdetekor megfogalmazott üzenet szellemével. Ez arra utasította a rendházak lakóit, hogy ne hagyják el a helyüket, védjék meg jogaikat és tulajdonukat, de az erőszakkal ne szálljanak szembe.³³ A *historia domus* elküldése, amelyet Braneczky később úgy indokolt meg, hogy „féltem a csehek elől s a benne kifejezett erős kritika miatt nyugalmamat”,³⁴ ezen viszont némileg túlmutatott. Ez, – az a benyomásom –, inkább a házfőnök formálódó cselekvési terve egyik első megnyilvánulásának tekinthető, amely azt célozta, hogy szülőföldjén maradjon piaristaként. Ehhez illeszkedik az is, hogy májusban, amikor Magyarország

²⁸ Uo. 345.

²⁹ Uo. 345–350. Azt nem tudjuk, hogy a múzeum valóban odakerült-e.

³⁰ Uo. 351.

³¹ Uo. 352–353, 355–356.

³² Uo. 356–358.

³³ Szinger Kornél tartományfőnök a rendházakhoz, Budapest, 1918. nov. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Körlevelek/1918/1495. A megszállásra vonatkozó részlet: „A megszálló csapatoktól menekülni nem célszerű, hiszen vidéken bizonytalanabbak az állapotok és az utazás is sokféle veszéllyel jár. Legbiztosabb az otthon, mivel élmezőnk csak itt van igazán biztosítva, szerény holminkat is itt védhetjük meg legjobban. Ha – amitől Isten óvjon – valahol életveszedelemről lehetne szó, ott a hatóság intézkedik a kiürítés iránt. Ne exponálja magát senki!”

³⁴ Braneczky József a tartományfőnöknek, Budapest, 1919. okt. 16. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/616.

gon a Tanácsköztársaság uralma alatt az egész rendtartomány fennmaradása bizonytalan volt, felmerült annak a lehetősége, hogy átveszi a nyitrai rendház vezetését a konviktussal, és néhány rendtársával együtt tanítana az államosított gimnáziumban.³⁵

Az elszigetelődés érzését a magyar hivatalnokok kitelepítése mellett az is erősíthette a trencsényi piarista közösségben, s ezzel a házfőnök útkeresésére is hatással lehetett, hogy Budapesttel, a piarista rendtartományi vezetéssel 1919 januárjában gyakorlatilag megszakadt a kommunikációjuk. Simonides távozása után egészen augusztus végéig sem hírt, sem utasítást nem küldtek egyik irányba sem. A szokásos ügymenet hivatalos küldeményeit (számadások stb.) lehetetlennek bizonyult átküldeni a határon.³⁶ A Tanácsköztársaság hatalomra jutását követően pedig a rendtartományi vezetésnek is súlyosabb problémái támadtak annál, mint hogy a felvidéki házaknak híreket küldjön, vagy el nem küldött dokumentumaikat sűrösse.

Szinger Kornél tartományfőnök hosszú idő után elsőként Trencsénbe küldött üzenete 1919. augusztus 19-én kelt, és a piarista tanárok hazarendeléséről szólt.³⁷ A komün bukása után ugyanis a tartományi vezetés elhatározta, hogy a kilenc felvidéki rendházból visszahívja mindazokat, akik még aktív korú tanárok voltak, hogy a magyarországi gimnáziumokban adjon nekik feladatot.³⁸ A házfőnököket viszont továbbra is a rend jogainak védelmére és vagyonának gondozására kérte fel mindaddig, amíg a politikai viszonyok nem tisztázódnak. Így 1919. szeptember 23-án este megtartották

³⁵ „A trencsényi házfőnök tegnap itt volt a zsupánnál, aki előtt kifejtette, hogy cseh–szlovák területen kíván maradni és az esküt le akarja tenni, ha a tanári állásban megmaradhat. Egyben azon kívánságának is kifejezést adott, hogy a nyitrai társház vezetését is elvállalná, ha a zsupán úr engedélyt adna neki ahhoz, hogy a konviktust fenntarthatja. [...] A jövő héten Braneczky újra megjelenik Nyitrán, amikor már bizonyára teljes tudatában lesz a [pozsonyi] minisztériumnál nyert ígéretnek. A gimnázium vezetését nem bízzák rá, hanem csak mint házfőnök köteles tanítani. [...] NB. Éppen mikor továbbítani akartam soraimat, érkezett meg Braneczky, aki azt mondta, hogy most szolgálatot nem hajlandó vállalni a szlovák minisztériumnál, mert állását nem hagyhatja el.” Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. máj. 8. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n.

³⁶ Erre egy 1919 őszi példa: „Számadásaim készen vannak, de e sorok vivője azokat nem akarja magával vinni a szigorú vizsgálat miatt. Más módot kell keresnem azok továbbítására.” Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. nov. 17. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/iktsz. n.

³⁷ A tartományi konzisztórium döntése az áthelyezésekről: PMKL I.1.b, Konzisztóriumnyi jegyzőkönyvek (Konz. jk.), 24. füzet, 1919. aug. 18. A tartományfőnök 1919. aug. 19-én kelt levelének fogalmazványa: PMKL I.1.b, Levelezési füzetek (Lev. füzet), 68. füzet, 53.

³⁸ Nem teljesen világos, hogy a rendtagok hazatelepítésében milyen szerepet játszott az a körülmény, hogy híre ment, hogy a hónap végéig minden idegen állampolgárt kiutasítanak Csehszlovákia területéről (pl. *Budapesti Közlöny* [1919] 88 [aug. 17.] 8.). Erre utal, hogy a hivatkozott tartományfőnöki utasítás arra az esetre szólt, ha „a cseh–szlovák területről a rendtagoknak tényleg el kellene távozniuk”, s hogy a három szerzetes utazását Budapestre (Braneczky ugyanis helyi illetőségű volt) már azelőtt megszervezték, hogy megérkezett volna, talán a nyitrai házfőnök közvetítésével, Szinger Kornél üzenete (erre lásd a következő jegyzetben szereplő jelentést). A tartományfőnökség hivatali iratanyagában ugyanakkor sehol sem szerepel explicite, hogy ez a rendelkezés oka, ráadásul a többi rendháznak ugyanekkor küldött levelekből is hiányzik a fent idézett feltétel.

az utolsó házigyűlést, amelyen Braneczky hosszú beszédben emlékezett meg a magyar piaristák most véget érő trencsényi szolgálatáról, majd három szerzetestársa vonattal elutazott Magyarországra. Bútorait és személyes holmijukat tehervagonokban szállították magukkal, Szöllősi Károly és Németh Jenő Nagykanizsára készült, Tárkányi Ferenc pedig Tatára.³⁹

Nyitrára Trencsénnel szinte egyidőben, 1918. december 10. körül érkeztek meg a megszálló csapatok.⁴⁰ Érkezésük után írt első levelében Mátrai János, aki egy személyben volt házfőnök és gimnáziumigazgató, mindjárt két sajátos eseményről is beszámolt a tartományfőnöknek. Az egyik, hogy a csehek túszoikat szedtek – a székesegyház prépost-plébánosát, az alpolgármestert, ügyvédek, orvosokat, más értelmiségieket –, akiket december 17-én Prágába szállítottak. „Feketelistájukon” maga Mátrai is szerepelt, csak egy diákja általa nem is ismert rokonának köszönhette, hogy őt végül nem vitték magukkal.

A másik pedig, hogy a gimnázium szlovák nyelvkurzusoknak adott helyet: „most két tót nyelvű kurzus van: egy kezdők, egy a haladók részére. Roppant sok tisztviselő jelentkezett. Az egyik kurzust a püspöki ceremoniárius, a másikat a nagyszemináriumi spirituális [Jozef Tiso] vezeti. Lázás munka folyik a tót nyelv terjesztése terén.” Mátrai levele szerint a város nyugodt maradt, a házfőnök csak arra panaszkodott, hogy – Trencsénhez hasonlóan – sem újságot, sem levelet nem lehet kapni vagy küldeni. Az ő levelét is „gyalogposta”, egy a téli szünetre Budapestre utazó kollégája vitte magával.⁴¹

Nyitrán a csehszlovák állami hatóság nem jelentkezett be azonnal a gimnázium át vételére, így a karácsonyi szünet után nagyjából a rendes mederben folytatódhatott a tanév. Csak az új zsupán főjegyzőjétől kaptak egy határozatot, amely szerint tilos magyar nyelvet, irodalmat és történelmet tanítani. Mátrai János e határozat kapcsán járt először 1919 januárjában Ludovít Okánik (1869–1944) nyitrai zsupánnál, aki mit sem tudott a hivatala nevében, de kinevezése előtt kiadott rendeletről. A házfőnök-igazgató a minisztériumnak is írt, de mivel nem kapott választ, arra a következtetésre jutott, hogy „tehetiünk, amit akarunk”, és a tantestülettel egyetértésben visszavették a betiltott tantárgyakat az órarendbe.

A megszállás azért árnyékot vetett a tanítás rendes menetére. A tornacsarnokot (ahogy az a korábbi években is előfordult) lefoglalta a katonaság, a tantestület tovább foglalkozott, amikor Hatala István egyházmegyes pap márciusban a nagyszombati csehszlovák állami gimnázium igazgatói posztjára távozott, a magyar és szlovák nem-

³⁹ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. szept. 23. (Valószínűleg az utazók vitték magukkal.) PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/557. Érkezésükről a szept. 29-i konzisztóriumon is szó volt, ahol végül mindhármukat máshova helyezték, mint korábban: Németh Jenő Szegedre, Szöllősi Károly Magyaróvárra, Tárkányi Ferenc Kecskemétre került. PMKL I.1.b, Konz. jk., 1919. szept. 29. A házigyűlés jegyzőkönyvét csak decemberben sikerült Budapestre küldeni. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/ 890.

⁴⁰ SZARKA, *Multietnikus nemzetállam*, 83.

⁴¹ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1918. dec. 20. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1918/iktsz. n.

zetiségű diákok pedig rendszeresen egymásnak feszültek.⁴² Az időközben megalakult Vavro Šrobár-féle pozsonyi teljhatalmú szlovák minisztérium rendelete szerint a tanév a még át nem vett magyar középiskolákban 1919. április 30-ig tartott. A diákok április utolsó napján (az előző évek gyakorlatához hasonlóan) az év végén vizsgák nélkül kapták meg a bizonyítványukat. Vizsgát csak a magántanulók és az érettségizők tettek május első hetében, de tanítás ekkor már nem volt.⁴³ A pozsonyi minisztérium ezen iskolák igazgatóit május 1-jével mentette fel tisztségükből.⁴⁴

A minisztérium oktatásügyi referense, Anton Štefánek (1877–1964), aki a középiskolák államosítását felügyelte és ekkor sok esetben személyesen vezette is, május 18-án látogatott Nyitrára.⁴⁵ Ide azonban még nem azért jött, hanem csak érdeklődött a piarista épületegyüttes tulajdonviszonyai felől, és azt kérte az őt fogadó Mátrai Jánostól, hogy a vakáció idején ismét szlovák nyelvkurzusokat tarthassanak az iskolában.⁴⁶ A nyári kurzusok oktatói a rendházban és az üres konviktusban kértek maguknak szállást. A piaristák, s különösen a házfőnök számára ennél komolyabb megpróbáltatást jelentettek a nyár folyamán náluk is megjelenő katonák. A rendház tartományfőnöki lakosztályába repülőtisztek vették be magukat, az udvaron pedig több gyalogos század tábori konyháját állították fel, és lovakat is tartottak, miközben mindannyian kiszolgálták magukat a piaristák készleteiből. A szlovákul egyáltalán nem beszélő Mátrai június végén – ezektől az eseményektől aligha függetlenül – megbetegedett, felépülése hetekig elhúzódott.⁴⁷

Mindezeket az információkat szinte kivétel nélkül Mátrai János Budapestre küldött levelei tartalmazzák, aki – Braneczky József példájával szemben – láthatólag gondot fordított arra, hogy a megszállás után ne szakadjon meg közte és a tartományfőnökség között a kommunikáció. Mivel posta Nyitráról sem járt, Magyarországra utazó ismerőseire bízta üzeneteit, sőt, hivatalos iratokat is küldött így. Hasonló módszerrel kapott válaszokat is.⁴⁸ Csak május és augusztus között, körülbelül a Vörös Had-

⁴² Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. jan. 16. és ápr. 7. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n. (mindkettő).

⁴³ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. ápr. 7. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n.; BIRÓ, *A forradalmak*, 265. Más piarista iskolák tanévzárására lásd BIRÓ, *A forradalmak*, 260–285. A rendelkezésre általában pl. JUNEK, MAREK, *A szlovákiai oktatáspolitikai és viszonyai a magyar iskolák pedagógusaiboz 1918 és 1922 között*, Fórum Társadalomtudományi Szemle 5 (2003) 4, 145–150.

⁴⁴ JUNEK, *A szlovákiai oktatáspolitikai*, 148. Mátrai János a saját nevére szóló határozatot csak június végén kapta kézhez. Eredeti példánya magyar fordítással: PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n. (1919. jún. 28.).

⁴⁵ Tevékenységére lásd pl. JUNEK, *A szlovákiai oktatáspolitikai*.

⁴⁶ Mátrai János a tartományfőnöknek (melléklet: „Nyitrai főgimnáziumunk lefoglalása”, „A piarista társház lefoglalásának terve”), Nyitra, 1919. szept. 12. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/507.

⁴⁷ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. aug. 29. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n.

⁴⁸ Például: „A nyugtatványokat holnapután viszi Budapestre a Püspök úr [ti. Batthyány Vilmos], aki egyenesen felszólított, hogy küldjek valamit, szívesen el fogja vinni. [...] Jelen soraimat a nyitrai tanfel-

sereg északi hadjáratának kezdetétől a Tanácsköztársaság bukásáig szüneteltek itt is az üzenetváltások. Üzeneteinek tartalma és hangvétele ráerősít arra a benyomásra, hogy Braneczkyvel ellentétben Mátrai János, bár kötelességét pedánsan teljesítette, rendkívül kényelmetlenül érezte magát az új helyzetben. Félt, hogy nem fogja tudni megvédeni a rendházat és a gimnáziumot, nem utolsósorban azért, mert csak németül és magyarul beszélt, szlovákul egyáltalán nem. Így gyakori leveleit mintegy köldök-zsinórnak is tekinthetjük, amellyel az „otthonnal”, a magyar piaristákkal igyekezett összekötni magát.

Mátrai már 1919 januárjától kezdve többször kérte, hogy a tanév végén mentsék fel a tisztségéből.⁴⁹ Úgy tűnik, hogy a tartományi konzisztórium augusztusban fontolórra vette a kérését, de Szinger Kornél tartományfőnök, aki minden más házfőnököt meghagyott Szlovencskón, végül vele sem tett kivételt.⁵⁰ A szerzetesek közül az aktív tanárokat Nyitráról is hazahívták, a nyugalmazott tanárokat viszont a konzisztórium helyben hagyta, mert nem tudta biztosítani az ellátásukat. Nyitrán három nyugalmazott lakott, a házfőnöknek saját magán kívül róluk is hosszabb távon kellett gondoskodnia. Mivel Mátrai ekkor, augusztus utolsó napjaiban még mindig bizonytalan volt a jövőbeni lehetőségeiben – a gimnáziumot még nem vették át, de a civil tanárokat már kiutasították, a zsupáni hivataltól sem kapott határozott választ⁵¹ –, a tartományfőnök azt kérte tőle, hogy kérjen hivatalos helyen engedélyt az idős szerzetesek lakhatására a nyitrai, illetve a szentgyörgyi rendházban.⁵² (Szentgyörgy ügy került képbe, hogy tudni lehetett, hogy ott megszűnik az algimnázium, nem fog iskola vagy tanári kar költözni a rendházba, ezért alkalmas helynek látszott néhány nyugalmazott elhelyezésére. A szentgyörgyi házfőnök, Pálmai Miklós [1854–1924] néhány nappal korábban kapott ugyanilyen megbízást Szinger Kornéltól, saját rendházára vonatkozóan.⁵³)

Mielőtt azonban ezzel foglalkozhatott volna, az új tanév kezdetén, 1919. szeptember elején végül sor került a nyitrai gimnázium állami átvételére. A pozsonyi teljhatal-

ügyelő viszi Budapestre, ahol postára adja. [...] A Püspök úr egyenes kívánságára történik, hogy választ szeretne hozni Nyitrára.” Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. jan. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n.

⁴⁹ Az első ilyen tartalmú levél: Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. jan. 26. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/92.

⁵⁰ A jegyzőkönyv szerint haza akarták hívni, és Braneczkyt szánták a helyére, de a kimenő üzenetben már nem ez szerepelt. PMKL I.1.b, Konz. jk., 24. füz., 1919. aug. 18., ill. uo. Lev. füz., 68. füz., p. 53 (1919. aug. 19-i kelettel). A kérdést azonban, úgy látszik, maga Braneczky nem érezte lezártnak, mert még 1919. nov. 17-i levelében is így írt: „Mátrai hf. úrnak a helyzete tarthatatlan ott, s ilyen volna az enyém is. Ilyen tartalmú levelet írt Mátrai hf. úr is, amelyet fölvittem volna [Budapestre], ha időközben nem megy föl ő.” PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/iktsz. n.

⁵¹ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. aug. 29. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n.

⁵² PMKL I.1.b, Konz. jk., 24. füz., 1919. szept. 1., ill. uo. Lev. füz., 68. füz., p. 72.

⁵³ PMKL I.1.b, Konz. jk., 24. füz., 1919. aug. 28., ill. uo. Lev. füz., 68. füz., p. 61. BIRÓ, *A forradalmak*, 281.

mű szlovák minisztérium Jozef Rozimot nevezte ki igazgatónak. Rozim esztergomi egyházmegyes pap volt, korábban Szakolcán volt a gimnázium hittanára, majd a csehszlovák állami átvétel után igazgatója.⁵⁴ Innen érkezett Nyitrára, ahol kétszer egymás után megkísérelte a formalitások (bizottság, jegyzőkönyv stb.) mellőzésével megszerezni az igazgatói iroda kulcsát, de Mátrai János mindkétszer elutasította. Ezután Rozim szerzett a minisztériumtól egy határozatot, amely szerint a piaristák kötelesek átengedni a gimnáziumot, sőt a rendházat is, hogy az állami tanárok lakása biztosítva legyen. A szerzeteseknek a Magyarországra távozás és a podolini rendházba költözés alternatíváját ajánlotta fel. Harmadszor, szeptember 12-én ezzel a rendelettel és Štefán Štefánik zsupánhelyetttel érkezett. Mátraiak így a gimnázium átadását már nem volt lehetséges elodáztatni. Ezért, miután az igazgatói irodában hosszú beszédet mondott – magyarul – az intézmény bő kétszáz éves történetére visszatérvén, és kifejezte „ad memoriam” tiltakozását annak „a fenntartók megkérdése és az épület tulajdonosának beleegyezése nélkül történt lefoglalása és használatba vétele” ellen, az ilyenkor már szokásos eljárás szerint jegyzőkönyv készítése mellett átadta a gimnázium épületét, vagyonát és felszerelését.⁵⁵

A rendház átadására vonatkozó felszólítás viszont, nehéz helyzetbe hozta Mátrait, mert az erőszaknak való meghajlás itt szembekerült a rábízott rendi tulajdon védelmével mint irányelvvel (kiegészítve azzal a friss utasítással, hogy gondoskodjon a három nyugalmazott rendtárs lakhatásáról). Egyébként ez volt az első eset Szlovénországon, hogy szóba került egy piarista ház kiürítése és a szerzetesek kvázi deportálása. Ebben a kérdésben ezért nem engedhetett. Előadta, ezúttal házfőnöki minőségében, hogy a rendház épülete a piarista rend tulajdona, amellyel az állam nem rendelkezhet korlátlanul, de tudnak és hajlandóak is elegendő szobát biztosítani 12 állami tanár részére, úgy, hogy négy piarista is elfér még az épületben. A zsupánhelyettes (aki talán addigra ismerte már valamelyest a házfőnököt) elfogadta az érvelést, és neki köszönhetően az új igazgató is beletörődött ebbe a megoldásba.⁵⁶ Jozef Rozim rövid határidőt szabott a szobák kiürítésére. Mátrai János a kielezett helyzetben a szlovákul tudó és az új viszonyok között magát jobban feltaláló Braneczky József segítségét kérte. A zsupáni hivatalban 24 órányi haladékot sikerült szerezniük, majd Braneczky Pozsonyba ment, ahol két vasútikocsi-engedélyt

⁵⁴ *A szakolcai kir. kath. főgimnázium és a vele kapcsolatos Jobanneum-internátus értesítője*, közli RESCH AU-RÉL, Szakolca [1918], 9. Kinevezésére lásd *Budapesti Hírlap* 38 (1918. dec. 10.) 289, 3.

⁵⁵ Mátrai János a tartományfőnöknek (melléklet: „Nyitrai főgimnáziumunk lefoglalása”; „A piarista társház lefoglalásának terve”), Nyitra, 1919. szept. 12. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/507. Az igazán részletes beszámolót a két fejezetre tagolt melléklet tartalmazza. Ezt szintén a házfőnök írta, de valószínűleg néhány héttel később. A kormányhatározat másolata, a jegyzőkönyv egy példánya és az utolsó félévi pénzügyi számla: uo. Nyitra/1919/621.

⁵⁶ Uo.

igényelt a nyitraiak részére.⁵⁷ A vagonokban csomagokkal és három szoba bútorzatával a Magyarországra rendelt három nyitrai piarista szeptember 21-én áttutazott a határon, miközben Braneczky hazatért, hogy a trencsényi költöztetést segítse, Rozim és az állami gimnázium tanárai pedig szeptember 23-án beköltöztek a nyitrai rendházba és néhány nap múlva elkezdték a tanítást a gimnáziumi épületszárnyban.⁵⁸

Mátrai János, amikor Braneczky segítségét kérte, egyúttal annak a feladatnak az elintézését is rábízta, hogy szerezzen hatósági engedélyt a nyugalmazottak lakhatására a szentgyörgyi és a nyitrai rendházban. A trencsényi házfőnök szeptember 20-án Pozsonyban egyúttal a minisztériumba is ellátogatott. Félsikert ért el, Karol Medvecký (1875–1937) vallásügyi referens, aki az egyházi vagyoni ügyeket kezelte, a szentgyörgyi rendházra megadta az engedélyt, a Nyitrára vonatkozó kérésre viszont nem reagált.⁵⁹ A költözések után ezért Braneczky rövidesen – október 8-án – visszament hozzá egy „nem hivatalos megbeszélésre”. „[M]egemlítvén [...] hogy hasznára igyekeznünk lenni a Republikának, újból kértem a nyitrai s egyúttal a trencsényi házat, amellyel kapcsolatban megemlítettem templomi kötelezettségeinket, amelyek három embert kívánnak” – írta erről a tartományfőnöknek. Mindezzel, de leginkább szolgálatkészségének hangsúlyozásával ezúttal sikerült meggyőznie a referenst, aki megígérte a kérés teljesítését, és hangsúlyozta, hogy értesülése szerint a trencsényi házfőnök „a hívek lelki épülésére és közmegelegedésére” végzi lelkipásztori szolgálatát, ezért örülne, ha hosszabb távon ott maradna. Nem sokkal később Braneczky Szentgyörgyön találkozott Pálmai Miklóssal, akitől ekkor tudta meg, hogy eredetileg ő kapott felhatalmazást a tárgyalásra. Ezért megegyeztek, hogy a Nyitrára és Trencsényre vonatkozó hivatalos kérelmet közösen adják be a minisztériumhoz. Ezt már 1919. október 13-án meg is tették. Medvecký állta a szavát, és engedélyt adott a házfőnökön felül 3–3 szerzetes lakhatására mindkét helyen, Braneczky pedig ezután egyből Budapestre utazott, ahol beszámolt az eredményről a tartományi vezetésnek, és átadta a dokumentumok fordítását.⁶⁰

A magyar piaristák kilenc háza közül így háromnak legalább részleges használatát az új államhatalom viszonylag magas szintű engedélye biztosította. Mátrai János számára az átvétel és a költözés konfliktusai után a végzésnek külön jelentősége volt,

⁵⁷ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. szept. 23. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/557. A beszámoló szerint Rozim 48 órát adott, de nem tudjuk, mikortól, és erről Mátrai sem számolt be, így az elutazás előtti napok eseményeinek kronológiája homályos.

⁵⁸ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. okt. 5. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/624. A nyolc ott lakó piarista közül négy költözött haza, de egyikük, Koczun Jakab ekkor nem Nyitrán volt, ezért nem a többiekkel utazott.

⁵⁹ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. szept. 23. PMKL, I. 1. b, Ikt. lev., Trencsén/1919/557. Medvecký ekkori szerepére és működésére lásd pl. SALACZ, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 13–14.

⁶⁰ Braneczky József a tartományfőnöknek, Budapest, 1919. okt. 16. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/616. Braneczky budapesti látogatása során készített részletes beszámolója az egész ügyről az engedélyek fordításával.

hogy fegyvert adott a kezébe az állami gimnázium igazgatójával szemben (amelynek a bevetésére ugyanakkor, úgy tűnik, később már nem volt szükség). Braneczky József pedig az ügyintéző szerepének vállalásával a trencsényi ház és a maga számára nyert a legtöbbet: egyfelől lakhatási engedélyt és ennek köszönhetően rövidesen társakat, mert a tartományfőnök odaköltöztette a gazdaságilag fenntarthatatlannak bizonyuló selmecbányai rendházból az idős Rauchbauer Józsefet (1855–1934), valamint a szlovák anyanyelvű, még aktív korú Puder Józsefet (1874–1941).⁶¹ Másfelől személyes kapcsolatot teremtett a szlovák minisztérium egyházi ügyekben legfontosabb tisztviselőjével. Kapcsolatépítésének sikerét az is mutatja, hogy Medvecký révén egy másik kérvényt is beadhatott a minisztériumhoz 4 000 korona anyagi segélyről ideiglenes rendházuk tetejének javítására – amelyet bár nem azonnal, de meg is kapott.⁶²

3. KONSZOLIDÁCIÓ A HOSSZÚ ÁTMENETI IDŐSZAK KEZDETÉN (1919–1922)

1919 őszére a cseh megszállás alatt élő piarista rendházak élete átmenetileg nyugvópontra jutott. Hogy hosszú távon a rendtagok mihez fognak tudni kezdeni az alakulófélben lévő új államban, illetve a rend vagyonának mi lesz a sorsa, azt azonban ekkor még senki sem tudhatta biztosan. A piarista tartományfőnök és tanácsa a személyi döntések meghozatala, valamint Szentgyörgy, Nyitra és Trencsén használatának biztosítása után gyakorlatilag teljes passzivitásba vonult a csehszlovák területre került magyar rendházak ügyében. Álláspontjuk röviden úgy foglalható össze, hogy amíg a magasabb szintű megegyezések – előbb a békeszerződés, majd a Szentszék, a magyar, illetve a csehszlovák állam közötti egyezmények – nem jöttek létre, addig ők sem bocsátkozhatnak tárgyalásokba sem a magyar piaristák jogállásáról, sem esetleges ottani feladatvállalásáról, sem – főként – a rend oda eső vagyonának sorsáról.

Ami a feladatvállalást illeti, akkori önértelmezésük szerint a magyar piaristák küldetése a magyar közoktatás szolgálatára irányult. Ettől az alapelvtől egyik pillanatról a másikra – érthető módon – nem tértek el. Az iskolák államosítása után a tartományi vezetés jobb híján beletörődött abba, hogy a működésük ellehetetlenül, ezért hívták vissza az aktív tanárokat, és ezért nem adtak a „jogfenntartáson” kívül más feladatot a kint maradóknak. A saint-germain-i békeszerződés és az erre alapuló csehszlovák alap törvény kiadása után a tartományfőnök és tanácsa a magyar nyelvű kisebbségi oktatásba való bekapcsolódást fontolgatta. 1921 májusában készítettek például egy tervezetet, amely szerint hosszú távon azokra a rendházakra tartanak csak igényt, amelyek

⁶¹ A konzisztórium döntése (Braneczky budapesti látogatása idején): PMKL I.1.b, Konz. jk., 24. füzet, 1919. okt. 15. Érkezésükről: Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. nov. 17. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/iktsz. n.

⁶² Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. okt. 7. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/607.

esetében erre lehetőség van.⁶³ A gyakorlatban azonban egyedül a túlnyomó magyar többségű Léván történt kísérlet erre az 1920/1921. tanévben, máshol még tárgyalásokról sem tudunk. Ott pedig egy év alatt kiderült, hogy a magánoktatás keretében megszervezett iskola a hatóságok ellenszelében kudarcra van ítélve.⁶⁴

A teljes változtathatatlanság álláspontjáról csak néhány év után mozdult el a tartományi vezetés. Addigra egyrészt világossá vált, hogy a csehszlovák állam, bár egyértelműen ellenezte a rendházak magyarországi irányítását, nem tervezi sem a piaristák kollektív kiutasítását, sem vagyonuk államosítását. Másrészt kiderült, hogy némelyik rendház gazdaságilag fenntarthatatlan (vagy legalábbis nem sikerült megoldani a fenntartását). Ezzel együtt külső katalizátorra is szükség volt, amely Vojtassák János, az 1921-ben kinevezett szepesi püspök személyében testesült meg. Vojtassák ugyanis szeretne volna megszerezni a területén fekvő két rendházat (a rózsahegyit és a podolinit) különböző célokra, és mivel a magyar piaristáknál nem járt sikerrel, a piarista rend római generálisához, majd a szentszéki Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjához fordult.⁶⁵ A Szentszék közvetítésével és sürgetésére a rend 1922. február 2-án meg egyezett a püspökkel a két rendház hosszú távú bérbeadásáról, majd ezen felbátorodva pápai engedéllyel bérbe adta három másik házat (Kisszeben, Léva, Selmechánya) is.⁶⁶ A rendházak lakóit részben Magyarországra költöztette, részben szétszította a többi rendház között.⁶⁷

Abban a négy rendházban, amelyből nem költöztek ki a piaristák, – Nyitrán, Privigyén, Szentgyörgyben és Trencsénben – mindez szinte semmi változást nem hozott. Mivel a magyar provincia tagjai maradtak, a csehszlovák államtól továbbra sem számíthattak iskolai megbízatásra. Változatlan személyi összetételű, nagyrészt idősekből álló közösségekként működtek tovább, amelyeknek a feladata lényegében az önfenntartás maradt. Az a 3–4 piarista, aki még aktív korú volt, és részt akart venni a „csehszlovák világban”, egyénileg kereshette erre a lehetőséget. A helyzet csak 1930-ban változott meg, amikor hosszú előkészítést követően Giuseppe del Buono piarista generális megalapította a szlovák rendtartományt, mely lehetővé tette, hogy a szlovák piaristák új tagokat vegyenek fel, és hogy tervezni kezdjék a közoktatásba való bekapcsolódásukat.⁶⁸

Az 1919 és 1922 közötti időszak, a hosszúra nyúló átmeneti állapot első éveit azonban a kint maradó házfőnökök számára még elsősorban a rendházi élet új rendjének kialakításáról szóltak.

⁶³ PMKL I.1.b, Konz. jk., 26. füz., 1921. máj. 25.

⁶⁴ SZEKÉR, *Léva*.

⁶⁵ Lásd pl. PMKL I.1.b, Konz. jk., 27. füz., 1921. nov. 9., dec. 21.

⁶⁶ BIRÓ, *A forradalmak*, 261–262, 272, 277, 280.

⁶⁷ Így került például Rózsahegyről Nyitrára Sárffy Ignác.

⁶⁸ BIRÓ, *A forradalmak*, 290–291.

Nyitrán a megmaradt négy magyar piarista – Mátrai János házfőnök, Váry Gellért (1842–1929) nyugalmazott generális asszisztens, Ferenczi József (1852–1932) és Roch Gyula (1853–1924) – mellé beköltözött az állami gimnázium 12 tanára (köztük négy pap, a többi nőtlen világi férfi). A feszültség közöttük a beköltözés után sem enyhült. Mátrai 1919. október 5-én azt írta a tartományfőnöknek, hogy az új igazgató „a házból való eltávolíttatással fenyegetett bennünket, ha el nem fogadjuk ajánlatukat, hogy havi 600 koronáért teljes kiszolgálást, lakást, kosztot, világítást, fűtést adjunk nekik. [...] A legkellemetlenebb lesz reám nézve a cseh tanárokkal való étkezés. Az együtt kosztolást ők kikötötték. Továbbá kijelentették azt is, hogy az étkezésnél magyarul nem szabad beszélgetnünk, hanem csak németül, ha már nem tudunk tótul. Attól félek, hogy minden alkalommal okot keresnek az összetűzésre és a leggondosabb bánásmód mellett is szenvednünk kell.”⁶⁹

Az iskolai célra lefoglalt gimnáziumi épületszárny használatáért nem kaptak bért a piaristák. Az 1919 nyarán megtartott szlovák nyelvkurzus tanáraitól és az átmenetileg ott lakó katonáktól utólag is hiába kértek fizetséget a szállásért.⁷⁰ A rendházban szeptembertől lakó és kosztoló állami tanárok, illetve az üresen álló második emeleti szobákba 1920 tavaszán újra beköltöző katonák viszont már kifizették a kezdetben meghatározott havi 600 koronás árat (amelynek emelését Mátrai hiába próbálta elérni).⁷¹ A mélypontot a négy magyar piarista számára a házfőnök beszámolója alapján az 1919/1920-as tél jelentette, amely tüzelőhiánnyal, korlátozott villanyhasználattal és a koszt meg a hűvös miatt morgoló állami tanárokkal nehezítette az életüket.⁷² A gazdasági helyzet nehézségét számszerűen nem lehet érzékeltetni, mert a számadások ma már nincsenek meg. A bevételek oldalán jelentős hiányt okozott, hogy a rendház legtöbb alapítványi tőkéjét régebb óta a tartományfőnökség kezelte Budapesten, s ezek kamata a megszállás kezdete óta nem érkezett meg Nyitrára.⁷³ A helyben kezelt vagyonelemek azonban hoztak jövedelmet, mind az alapítványok és kintlévőségek, mind a rendház saját kezelésben lévő gazdasága.⁷⁴ Nyitra határában ugyanis több tagban mintegy 66 hold szántófölddel, szőlővel és kertekkel rendelkeztek, amelyen maguk gazdálkodtak (a szántó egy részének kivételével).⁷⁵ 1919 nyara végén például az előző évi boruk, következő júniusban cseresznyéjük eladásából szereztek néhány ezer

⁶⁹ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. okt. 5. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/624.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Mátrai János Német Károlynak, ill. a tartományfőnöknek, Nyitra, 1920. márc. 1., ill. márc. 17. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1920/iktsz. n. (mindkettő).

⁷² Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. nov. 22. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n.

⁷³ 1919 januárjában a házfőnök még nyugtát küldött a rendi központi pénztárból kapott illetményekről (azaz a rendtagok „zsebpénzéről”, amelyet a központból folyósítottak), de tavasszal már nem kaptak pénzt a határon túlról. Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. jan. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/113; uo., Hgy. jk., 1919. tavaszi gyűlések, Nyitra (1919. ápr. 7.).

⁷⁴ PMKL I.1.b, Hgy. jk., 1919. őszi gyűlések, Nyitra (1919. okt. 31.)

⁷⁵ PMKL I.1.b, Rendházak vagyonálladékai, Status domorum (1918).

korona bevételt.⁷⁶ Hogy úrrá lettek a nehézségeken, azt jelzi, hogy hitelfelvétel nélkül kihúzták az évet, sőt, Mátrai magára vállalta egy szakolcai elmeegógyintézetben kezelt rendtársuk kezelési díját is.

Mátrai azonban továbbra is attól tartott, hogy elveszítik az egész rendházat, és nem minden alap nélkül. Az őszi tárgyalásokon ugyan elkerülték a kilakoltatást, de a zsupánhelyettes közben arról is beszélt, hogy a távozásuk után a rendházat odaadják a cseh piarista provinciának. A vallásügyi referens pedig a gimnázium állami tulajdon voltát bizonygatta üzeneteiben. Nem javított a házfőnök biztonságérzetén az sem, hogy, mint már feljebb szó volt róla, csak németül és magyarul beszélt, és hogy nem számított helyi illetőségűnek, mert csak 1914 után érkezett „csehszlovák területre”. Ezért fenyegetésként értékelte azt a köriratot is, amelyben a pozsonyi vallásügyi referatúra 11 kérdést tett fel a rendház viszonyairól 1920 márciusában. Kitöltése után a négy nyitrai piarista közösen azt a kérdést fogalmazta meg, hogy „nem volna-e ajánlatos a nehézségek elkerüléséért *propter formam* ft. Pálmai Miklós asszisztens urat Szlovenszko területére provinciális hatáskörrel megbízni úgy, amint ezt már itt több férfi és női szerzetesrend megtette. [...] Eme ajánlásunkat az teszi indokolttá, hogy a cs. minisztérium vallásügyi osztálya a szlovenszko piaristáknak Budapesttől való függését erősen kifogásolván, helyzetünket igen megnehezítené vagy lehetetlenné tehetné és ingó s ingatlan szerzeményi vagyonunkat is lefoglalhatná.” Azzal is érveltek, hogy szükség volna az állami gimnázium által fizetendő bér letárgyalására, amelyre szüksége lenne a háznak.⁷⁷ Javaslatukat a budapesti konzisztórium „megfontolás tárgyává” tette,⁷⁸ de érdemben nem reagált rá, ezért Mátrai tovább ütötte a vasat. Májusban Szentgyörgyben járt, ahol Pálmai Miklós ideiglenes házfőnökkel is megállapodott abban, hogy a tartományfőnöki delegátus kérdése időszerű és fontos, majd írt róla egy memorandumot, és minden felvidéki házfőnöknek elküldte véleményezésre. A kezdeményezést mindannyian nagy lelkesedéssel fogadták, a legtöbben mindjárt fel is sorolták mindazt, amire a megbízott által orvoslást keresnének, és részben egymás szempontjaira is reagáltak. Ezzel egy nagyon érdekes közös helyzetértékelés született, amelyet Mátrai János el is küldött Budapestre.⁷⁹ A konzisztórium is megtárgyalta, még hozzá véletlenül éppen Braneczky József budapesti látogatásával egyszerre, aki nem ezért jött, de így személyesen is támogatólag szólhatott hozzá a kérdéshez.⁸⁰ Ő sem segíthetett azonban azon, hogy a konzisztórium tagjai szerint még nem érett meg a helyzet a rendhá-

⁷⁶ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1919. aug. 28., ill. 1920. jún. 18. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1919/iktsz. n., ill. 1920/580.

⁷⁷ Mátrai János a tartományfőnöknek, Nyitra, 1920. ápr. 7. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1920/341.

⁷⁸ PMKL I.1.b, Konz. jk., 25. füz., 1920. ápr. 24.

⁷⁹ Mátrai János a tartományfőnöknek (melléklete a házfőnökök által aláírt, kiegészített memorandum), Nyitra, 1920. máj. 31. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1920/565. Lásd a Függelékben. Vö. még RÁCZ, *Az esztergomi érsekség*, 160.

⁸⁰ Braneczky József a tartományfőnöknek, Budapest, 1920. jún. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1920/577.

zak sorsáról való tárgyalásra. Fekete Endre (1844–1923) asszisztens és Német Károly (1873–1930) titkár azt mondta neki, hogy az állami és egyházi hatóságok megegyezése előtt semmit sem tehetnek.⁸¹

Mátrai János javaslata tehát egyelőre nem ért célta. A magyar tartományfőnök ugyan továbbra is (sőt, egyre inkább) adott eseti engedélyeket csehszlovákiai piarista ingatlanok hasznosítására, egyes külső szereplőkkel való egyezkedésre, rövid távú megegyezésekre,⁸² de rajta ez nem segített, hiszen ő éppen azt szeretne volna, hogy ne kelljen személyesen tárgyalnia a csehszlovák hatóságokkal, különösen olyan kényes kérdésben, mint a gimnázium használatáért járó bérleti díj. Szinger Kornél talán beláthatta ezt, mert teljesítette régóta ismételtetett kérését, végre hazahívta Nyitráról, és Cserhelyi Sándort (1868–1938) állította a helyére, aki 1920. augusztus 28-án vette át a hivatalát.⁸³

A Braneczkyhez hasonlóan Trencsén megyéből származó Cserhelyi kézenfekvő választás volt, nemcsak azért, mert kiválóan beszélt szlovákul, hanem azért is, mert a szerb megszállás alatt álló Nagybecskerekéről, ahol az előző tanévet szintén házfőnöki minőségben töltötte, 1920 nyarán kiutasították a piaristákat.⁸⁴ Feltehetőleg már Nyitrára érkezésekor tisztában volt vele, hogy a ház igazgatása hosszabb távú feladat lesz. Talán ez tükröződik leveleinek kiegyensúlyozott, tárgyilagos hangvételében is, amely messze volt mind Mátrai lehangoltságától, mind Braneczky optimizmusától.

Cserhelyi fő tevékenysége a kvázi bérházként működő rendházépület és a gazdaság ügyeinek közben tartása volt. Úgy tűnik, sem utasítást nem kapott, sem maga nem törekedett arra, hogy megváltoztassa a rendház működésének addigra kialakult kereteit, így azok hosszú éveken át nem is változtak. A bérlők kiléte és a bérleti feltételek persze időnként módosultak. Az 1920/1921. tanévben az állami gimnázium például konviktust alakított a 2. emeleten (a piaristák 1919-ben bezárt konviktusa helyén), de a vártnál kisebb érdeklődés miatt ez valószínűleg csak egy évet ért meg.⁸⁵ 1921/1922-ben egy gyalogezred irodája és egy állami kereskedelmi iskola foglalta el ugyanazon emelet nagy részét.⁸⁶ A „szolgáltatások” terén a piaristák jellemzően az egyszerűsítés irányába haladtak: 1921-ben megszüntették az étkeztetést, és attól a téltől a bérlők már a fűtésről (tűzfűtésről) is maguknak gondoskodtak. A villanyvilágítást közösen kellett

⁸¹ Uo.

⁸² PMKL I.1.b, Konz. jk., 25–26. füz., *passim*.

⁸³ A házfőnökök közötti átadás-átvétel jegyzőkönyvének példánya, Nyitra, 1920. aug. 28. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1920/810.

⁸⁴ 1919-ben került a nagybecskereki rendház élére azért, hogy ha nem is szerb, de valamilyen szláv nyelven tud szerzetes vezesse a házat. (Korábban egyébként gimnáziumigazgatóként szerzett vezetői tapasztalatot Trencsénben és Léván, lásd LÉH, *Catalogus*, 81.) Miután a piaristákat kiutasították Nagybecskerekéről, 1920. augusztus elején érkezett vissza Budapestre két társával és 6 vagon holmival. PMKL I.1.b, Konz. jk., 25. füz., 1920. aug. 9. és 18. Vö. BIRÓ, *A forradalmak*, 285–287.

⁸⁵ PMKL I.1.b, Ikt. lev.

⁸⁶ BIRÓ, *A forradalmak*, 267. PMKL I.1.b, Ikt. lev.

megoldani, de a kereskedelmi iskola idővel külön mérőórát kapott.⁸⁷ A piaristák gazdaságának jövedelme a Cserhelyi érkezését követő években a bérleti díjak mellett sem volt elegendő a költségvetés egyensúlyban tartására. Levelei ennek két okát nevezték meg: egyrészt a megelőző év bősége után az 1921. év rossz termést hozott, másrészt a bort egyre nehezebben tudták eladni az olcsó magyar import miatt.⁸⁸ A házfőnök többször is átmeneti kölcsönöket volt kénytelen felvenni, hogy készpénzhez jusson.

1921. február 13-án nevezetes esemény történt a nyitrai piarista templomban: Clemente Micara prágai apostoli nuncius püspökké szentelte a teljes egészében Csehszlovákia területére került katolikus egyházmegyék élére kinevezett új főpásztorokat, Kmetykó Károlyt a nyitrai, Blaha Mariánt a besztercebányai és Vojtassák Jánost a szepesi püspökségre.⁸⁹ Az új nyitrai püspök egykor a gimnázium diákja volt, így az ünnepség után a magyar piaristáknak egykori tanárai iránt érzett hálájáról beszélt, és biztosította őket pártfogásáról, ám azt is megkérdezte a házfőnöktől, hogy át tudná-e adni a rend egy-két házát a redemptoristák részére.⁹⁰

A törekvés, hogy a magyar piaristák helyére a szlovák lakosság pasztorációját jobban ellátni képes szerzeteseket telepítsenek, nemcsak a nyitrai, hanem – mint feljebb szó volt róla, – a szepesi püspök részéről is jelentkezett, sőt éppen az lett az a kulcsemény, ami lehetővé tette, hogy a piaristák a Szentszék engedélyével elhagyhassák nemcsak Rózsahegyét és Podolint, hanem mindegyik arra ítélt házukat. A nyitrai püspök azonban nem járt sikerrel: Nyitrát és Trencsént, mint a nyugalmazottak lakhelyét mindenképp fenn akarta tartani a tartományi vezetés. Kmetykó felkarolta azt tervet is, hogy az állami gimnázium helyett vagy mellett a püspökség hozzon létre katolikus gimnáziumot a városban.⁹¹ Szinger Kornél szívesen hozzájárult volna, hogy ezt az iskolát a piarista épület gimnáziumi szárnyában helyezték el, ám ez végül nem valósult meg.

Cserhelyi Sándor és rendtársai életmódjáról e körülmények között keveset tudunk. A ház bérleti díjával nem valószínű, hogy különösebben mély kapcsolatot ápoltak volna. Az idős szerzetesek – 1920-ban Váry Gellért 78 éves volt, Ferenczi József 68, Roch Gyula 67, az 1922-ben Rózsahegyéről odaköltöztetett Sárffy Ignác Roch-hal egyidős – elmondták a rájuk eső alapítványi miséket, de arra nincs adatunk, hogy akár csak miséztek is volna nyilvánosan a piarista templomban. A szembejárt többször is Budapesten kezeltető Roch Gyula a zsolozsma imádkozása alól is felmentést kapott. Mindez arra utal, hogy nem folytattak aktív pasztorációt. Ugyanakkor Sárffy kivételével mind veterán helyi tanárok voltak egy olyan városban, amely Trencsénnel ellentétben

⁸⁷ PMKL I.1.b, Ikt. lev.

⁸⁸ PMKL I.1.b, Ikt. lev.

⁸⁹ RÁCZ, *Az esztergomi érsekség*, 94.

⁹⁰ Cserhelyi Sándor a tartományfőnöknek, Nyitra, 1921. febr. 15. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1921/170.

⁹¹ Cserhelyi Sándor a tartományfőnöknek, Nyitra, 1922. dec. 10. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra/1922/1432.

továbbra sem nélkülözte a magyar társaságot. Sokan voltak, akik hálával emlékeztek vissza az idős pedagógusokra. Ferenczi József például 1925-ben ünnepelte aranymiséjét, s ekkor sok régi tanítványa és tisztelője köszöntötte fel, nemcsak mint tanárt, hanem mint a zobori hegyközség sok éve regnáló elnökét.⁹²

Nagyrészt Vojtassák püspök rámenősségének köszönhetően a római piarista generalátus érdeklődésére 1921 tavaszától Budapesten is terveket szőttek a felvidéki rendházak jövőjével kapcsolatban, majd augusztusban Szinger Kornél magyar tartományfőnök Tomrfs Viñas piarista generálissal Prágába utazott, ezt követően pedig végiglátogatta a kilenc rendházat.⁹³ Nyitra a tervekben hosszú távon fenntartandó helyként szerepelt, egyrészt a nyugalmazottak miatt, másrészt azért, mert elképzelhetőnek tartották, hogy egyszer magyar nyelvű középiskola legyen. A ház bizonytalan anyagi helyzete ezt akadályozta, ezért nem sokkal később, talán éppen Szinger vizitációs körútjának hatására, újra előtérbe került a gimnáziumi szárnyért járó bér megigénylése. A házfőnök felvette a kapcsolatot a pozsonyi minisztérium tanügyi referatúrájával, és el is érte, hogy a referens 1921 decemberében 10 000 korona, majd több alkalommal nagyságrendileg azonos összegű bérelőleget utalt ki nekik, s készek mutatkozott a piarista tartományfőnök megbízottjával szerződést kötni.⁹⁴

Az első tárgyaláson, 1922. szeptember 19-én azonban nem tudtak megegyezni, és bíróság elé vitték az ügyet. Az elsőfokú tárgyalás eredményét a kormány mint felperes megtámadta, és azt igyekezett bebizonyítani, hogy a gimnáziumépületet a piaristák korábban a magyar állam ingyenes használatába adták, ami így a csehszlovák államot is megilleti, de újabb tárgyalás helyett a kormány – konkrétan a prágai oktatásügyi minisztérium – ajánlatára 1924. szeptember 5-én peren kívüli megállapodás született. Így a nyitrai piaristák évi 70 000 koronát kaptak az államtól a gimnáziumért, 1919-ig visszamenőleg mint kártalanítást, 1924-től mint bérelőleget. Végleges szerződést ugyanis Cserhelyi továbbra sem kötött, hogy ne akadályozza meg a nyitrai püspök katolikus gimnázium nyitására vonatkozó terveit.

Braneczky József nyitrai terveit keresztülhúzta a gimnázium államosítása és a konfliktus, amelybe Mátrai oldalán maga is belekeveredett, Trencsénben viszont az 1919/20. tanév kezdetére, bár egyedül maradt, sikerült magát az új viszonyok között is

⁹² PMKL I.r.b, Hgy. jk., 1925. őszi gyűlések, Nyitra (1925. dec. 6.). Ferenczi József, azaz „Franci bácsi” valóban a gimnázium legendás alakja volt a századelőn, amint az az alábbi, halála után néhány évvel kiadott visszaemlékezéséből is kiderül: „Ki volt Franci bácsi – kit mindenki csak így becézett? Ferenczi József piarista tanár, Nyitra egyik legnépszerűbb alakja, [...] Amikor Ferenczi nevét pendítem meg, akár egy ezer húros cimbalom zendül meg lelkemben egy mosolygó, verő-fényes diákkor emléke. A gimnázium ekhós folyosója, a barna padok, a nagy falitábla, a katedra... és mellette az őszhajú, gyermekarcú pap-tanár, ki körülményes és szíveket dobogtató előkészület után szedi elő fekete jegyzőkönyvét és halálos csendben olvassa föl ép a te nevedet!” FAITH FÜLÖP, *Nevető Nyitra*, Nitra 1939, 16–17. Az adatot köszönöm KOLTAI ANDRÁSNAK.

⁹³ A vizitáció beszámolója: PMKL I.r.b, Konz. jk., 26. füzet, 1921. aug. 31.–szept. 1. A nyitrai és trencsénii rendházra vonatkozó részét lásd a Függelékben. Utal rá röviden BIRÓ, *A forradalmak*, 288–289.

⁹⁴ A gimnáziumi bér ügyéről összefoglalóan lásd BIRÓ, *A forradalmak*, 267–269.

jól pozicionálnia.⁹⁵ Továbbra is ellátta lelkipásztori szolgálatát a piarista templomban, s miután a régi kollégium épületéből újra kiköltöztek a katonák, és a tanév kezdetével ott ismét iskola – ezúttal csehszlovák állami polgári iskola – nyílt, hitoktatói állást is vállalt benne. (Ám, hogy az államesküet ne kelljen letennie, és ne kerüljön konfliktusba emiatt saját rendjével, sem rendes kinevezést, sem fizetést nem kért érte.) Erre is azért vállalkozott, mint írta, „hogy a vezető körök bizalmát megszerezsem a piaristákkal szemben s a nyugalmazottak itteni tartózkodását lehetővé tegyem”.⁹⁶ Az előbbi cél felé jó úton haladt: „amikor híre terjedt, hogy Nyitrára megyek házfőnöknek, félíg-meddig hivatalos küldöttségek jöttek hozzám, hogy itt maradásra bírjanak” – számolt be például ugyanebben az 1919. október 7-én írt jelentésében. Éppen másnap találkozott Karol Medvecký vallásügyi referenssel a pozsonyi minisztériumban, aki, mint láttuk, szintén jó véleménnyel volt a munkájáról, és megígérte engedélyét a nyugalmazottak nyitrai és trencsényi elhelyezésére.

Ahhoz azonban, hogy a rendházat és saját magát fenntartsa, neki is gondoskodnia kellett az anyagiakról. A jelek szerint a megszállás első évében az alapítványi tökejevedelemhez nem tudott hozzájutni, így csak az ingatlanbérletekre számíthatott. A ház alapítványi vagyonához tartozott mintegy 40 hold mezőgazdasági terület a város határában, valamint a régi épület földszintjén egy patika (amely már a jezsuita időkben is ott működött). Ezek bérleti díja azonban éves szinten csak kb. 3 100 koronát jelentett, az 1918. évi bevételnek kb. 10%-át.⁹⁷ A régi épület többi részének használatáért a katonaság, majd a polgári iskolát fenntartó állami hatóság ekkor itt sem adott semmilyen ellenszolgáltatást. Ezért a házfőnök szeptember közepén megállapodott Magyarországra utazó rendtársaival, hogy azok nála hagyják saját megtakarított pénzüket – Németh Jenő 17 000, Szöllősi Károly pedig 8 000 koronát. Az ad hoc „rendi segéllyel” Braneczky időt nyert. Ebből egy éven keresztül fedezni tudta saját kiadásait, sőt, a nehezebb helyzetben lévő podolini és selmecbányai rendháznak is küldött 4 000–4 000 koronát.⁹⁸ Rövidesen azt írhatta Budapestre, hogy „mindent beszereztem, egy egész évre valót, s ami még nincs, meglesz, be van biztosítva [...] Gabona van bőven, krumpli van, hüvelyes részben van, részben lesz, fa van és lesz, a 8 db malacot nevelem stb.”⁹⁹ Az ideiglenes rendház tetőjavításának költségét Medvecký

⁹⁵ Első őszi üzenetében azt írta: „Én most itt végzem templomi funkcióimat, s várom a jövőt. Semmiben sincs hiányunk, sem bántódásunk, sőt amiben lehet, a hatóságok még kedveznek.” Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. szept. 23. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/557.

⁹⁶ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. okt. 7. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/607.

⁹⁷ PMKL I.1.b, Rendházak vagyonálladékai, Status domorum (1918).

⁹⁸ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. szept. 23. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/557. Az elutazók ennyi pénzt nehezen vihettek volna át a határon (legalábbis saját tudomásuk szerint), másfelől így az árfolyamkülönbséget figyelembe véve kérhették vissza pénzüket a tartományfőnöktől (Csehszlovákiában jóval többet ért a korona, mint Magyarországon).

⁹⁹ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. okt. 7. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1919/607.

referensnél tett látogatása után, ahogy feljebb szó volt róla, a kormánytól igényelte meg (mint a magyar Tanulmányi Alap örökösétől). Amikor egyről három főre emelkedett a rendház létszáma, akkor kiegészítő jövedelemről is gondoskodott: novemberben kiadta az ideiglenes rendház átalakított ebédlőjét az állami gimnázium hittanára, egyik üres szerzetesi lakását pedig két helyi tisztviselő részére havi 60–60 koronáért.¹⁰⁰ A rendtársaktól kapott „segély” elfogytával 1920 nyarán új, tartósabb anyagi alapot kellett keresnie a rendháznak. A korábbi tőkejövedelem egy része, amelyet helyben kezeltek, már befolyt, ez azonban a szántó, a patika és az ideiglenes rendház földszintjén lévő boltok bérleteivel együtt sem adott elegendő bevételt.¹⁰¹ Ezért Braneczky egy fiúkonviktus megnyitására tett indítványt, amely viszonylag kiszámítható és a szükségletekhez igazítható bevételt képes hozni, ráadásul „hivatásunkkal nem ellenkező foglalkozás”.¹⁰² A konzisztórium jóváhagyta erre vonatkozó kérését, így az 1920/1921. tanév elején meg is nyílt az intézmény. Ősszel sikerült a szántóföld egy részére is előnyösebb feltételekkel szerződést kötnie.¹⁰³ A rendház vagyona és jövedelme körüli viszonyok konszolidálásának harmadik fontos lépéseként megszületett a régi és a félkész új rendházépület állami bérletének szerződése. Ez az igény több piarista épület esetében is felmerült, és részben éppen ennek érdekében sürgette Mátrai és a többi házfőnök egy delegátus kinevezését, ám ez elmaradt, a tartományi vezetés pedig halogatta az épületek használatának „végleges”, azaz hosszú távú lekötését, különösen a csehszlovák államhatalom részére.

Braneczky József éppen ebben az utóbbi ügyben jött Budapestre 1920 júniusának végén, a delegátus-kérdés tárgyalása idején.¹⁰⁴ Az épületek tulajdonviszonyairól Budapestten kapott tájékoztatást, otthon továbbadta Karol Medveckýnek, és abból a csehszlovák kormány berkeiben pedig azt szűrték le, hogy a rendház és az iskola ingatlanai és a hozzájuk tartozó alapítványi vagyon a csehszlovák Tanulmányi Alap¹⁰⁵ tulajdonát képezi. Így előkészítettek egy szerződést, amely értelmében az épületeket a csehszlo-

¹⁰⁰ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1919. nov. 20. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1920/iktsz. n.

¹⁰¹ Az 1920. őszi trencsényi házigyűlés jegyzőkönyve, Trencsén, 1920. dec. 22. Elküldve 1922-ben, a PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1922/622. jelzetű levél mellékleteként.

¹⁰² Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1920. júl. 29. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1920/728. Az engedély: PMKL I.1.b, Konz. jk., 25. füz., 1920. aug. 11., ill. Lev. füz., 71. füz., p. 5.

¹⁰³ Az 1920. őszi és 1921. tavaszi trencsényi házigyűlések jegyzőkönyvei, Trencsén, 1920. dec. 22., ill. 1921. máj. 31. Elküldve 1922-ben, a PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1922/622. jelzetű levél mellékleteiként. Az új bérlő a csehszlovák földművelésügyi minisztérium lett, az állami igény előtt a még élő szerződéssel rendelkező trencsény-teplai cukorgyárnak meg kellett hajolnia.

¹⁰⁴ PMKL I.1.b, Konz. jk., 25. füz., 1920. jún. 24. Lásd feljebb is.

¹⁰⁵ A Tanulmányi Alap és a Vallásalap mint a katolikus egyház állami kezelésben álló, kulturális célra szolgáló vagyontömege csehszlovák területre eső elemeit az új államhatalom a magyar állam jogutódjaként saját igazgatása alá vonta. Ezt a magyar püspökök ugyan vitatták, de mint látjuk, a jelen eset szereplői például a csehszlovák Tanulmányi Alap létezését tényként kezelték. RÁCZ, *Az esztergomi érsekség*, 101–105.

vák állam veszi bérbe az Alaptól olyan feltétellel, hogy a bérleti díjat kezdetben az építkezés befejezésére fordítja. Am a piarista rendet – valószínűleg ugyanazon információ alapján, annak ellenére, hogy a gimnáziumban éppen nem tanítottak –, elismerték a vagyon hasznélvezőjének, ezért a szerződésbe is belefoglalták a rend ezen jogát, meghagyva őket a patikabérlet kedvezményezettjeiként, és a rend képviselőjeként a házfőnököt is meghívták a szerződés aláírására. Braneczky ezzel biztosítva látta a piaristák jogait, és a rend részéről hozzájárult annak megkötéséhez, ami 1921. január 21-én meg is történt.

Mindezzel a trencsényi házfőnök egyszerre stabilizálta a rendházi háztartás anyagi alapját és „építette a felé irányuló bizalmat” mind az állami hatóságokban, mind – a konviktus révén – a helyi társadalomban. A magyar rendtartomány vezetése felé azonban nem volt ennyire figyelmes. A konviktusi engedély megszerzése után nyolc hónappal, 1921. április 25-én később küldött újra üzenetet Budapestre, amelyben kész tényként közölte a két megállapodást, és beszámolt a konviktus működéséről (amelynek felszerelését a szülei által kölcsönadott pénzből szerezte be).¹⁰⁶ Ezt a konzisztórium tagjai érthetően megrökönyödve olvasták, mert szabálytalannak számított mind központi jóváhagyás nélkül szerződést kötni, mind a rendi ügyekbe családi vagyont bevonni. Ráadásul álláspontjuk szerint a trencsényi épületek a rend tulajdonát képezték, ezért a bérleti szerződést hibásnak tartották, és óvást emeltek ellene – arról nem is szólva, hogy rendházi és iskolai épületek esetében ehhez hasonló hosszú távú megállapodáshoz sehol nem járultak hozzá. A házfőnök a számonkérésre június 23-án alapos és kifogástalan hangvételű „apológiájában” ismertette az egyes ügyeket, és hangoztatta a rend érdekeit szem előtt tartó jó szándékát. Azzal érvelt, hogy az anyagi fenntarthatóság megteremtése érdekében „nagyobb szabadságot” kellett megengednie magának, bízva az utólagos jóváhagyásban, illetve, hogy ha nem fogadja el a szerződést ebben a formában, akkor az állami hatóság akár mindegyik ingatlant lefoglalhatta volna.¹⁰⁷ Míg más körülmények között egy ilyen eset akár a házfőnök felmentéséhez is vezethetett volna, ekkor ez, úgy tűnik, fel sem merült. A második beszámolót megismerve a konzisztórium békülékeny hangot ütött meg, és „megnyugodva vette tudomásul” az intézkedéseket.¹⁰⁸ Amikor Szinger Kornél tartományfőnök augusztusban végiglátogatta a felvidéki rendházakat, úgy látta, hogy Trencsénben a konviktus keresett és a

¹⁰⁶ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1921. ápr. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1921/358.

¹⁰⁷ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1921. jún. 23. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1921/633.

¹⁰⁸ PMKL I.1.b, Konz. jk., 26. füzet, 1921. aug. 8.; uo. Lev. füzet, 73. füzet. pp. 16–17. A jóváhagyás alól kivétel volt a piarista épületek bérletére kötött szerződés. Ezzel szemben továbbra is kifogást emeltek, mert a csehszlovák állam a Tanulmányi Alap által egykor a piaristákra ruházott ingatlant végső soron az Alap tulajdonának tekintette (azzal, hogy a rend az oktatási kötelezettség viselésének feltételével kapta meg), ők viszont sajátjuknak tartották. Az óvásnak azonban nem lett gyakorlati következménye, a bérleti konstrukció időtálló lett.

földbérlet bevált, így személyes tapasztalata alapján is megnyugodott Braneczky József döntéseiben.¹⁰⁹

Az ekkor kialakított „működési modell” valóban jónak bizonyult.¹¹⁰ Alighanem Karol Medveckývel kialakított jó kapcsolata révén az ideiglenes rendház tetejének felújítása után a következő években a csehszlovák Vallásalap támogatásával a templom külső és belső renoválására is sor kerülhetett. A konviktus is sikeres volt. „22 növendékünk van, akik havonként és személyenként 300 koronát fizetnek s ezért kapnak teljes ellátást, mosást stb. – írta az első tanévben. – [...] Annyian jelentkeztek, hogy a refektóriumnak használt szobában is el kellett három diák ágycsészéjét helyezni. [...] A konviktorok tisztességes ellátásban részesülnek, én velük étkezem s velük vagyok egész délután.” A diákok helyét az ideiglenes rendházban (tulajdonképpen a saját szobájában és a szomszédos helyiségekben) rendezte be, és a költségkímélés érdekében a családját az általuk nyújtott kölcsönön felül is bevonta a munkába: „édes anyám vezeti a konyhát [...] míg legényöcsém végzi az összes többi teendőt. Mosóasszonyon kívül más segítség nem jön házukba.” A konviktus kedvéért Braneczky a polgári iskolai hittanítást is feladta.¹¹¹ A konviktor fiúk létszáma a következő években valamelyest még emelkedett is, s ezzel úgy tűnik, hogy a házfőnök törekvése teljesült: Trencsénben maradhatott a csehszlovák republika teljes értékű polgáraként, és viszonylag kiszámítható körülmények között diákokkal foglalkozhatott piarista szerzetesként. Azt gondolom, azt is a „révbe érés” jeleként értelmezhetjük, hogy 1922 nyaratól kezdve rendszeressé és kiszámíthatóvá vált a budapesti központtal folytatott kommunikációja: a szokásos jelentéseket és beszámolókat időben és meglepetések nélkül elküldte.

Ami a rendház többi lakóját illeti, Puder Józsefet még 1920 májusában Szentgyörgyre helyezték.¹¹² Rauchbauer József visszavonult életet élt „könyvei között”, a konviktus mindennapi életében nem vett részt. A piarista templomban viszont továbbra is szolgált a házfőnökkel együtt, 1922-ben például az alábbiak szerint: „vasárnap reggel fél 7 órakor szentmise és szlovák prédikáció [Braneczky Józsefé], 8-kor csendes szentmise és 9-kor diákmise [...] Délután 2 órakor litánia. A vasár- és ünnepnap 8 órai misét a katonalelkész végzi, a 9-est a hittanár. Megtörténik azonban elég gyakran, hogy egyik vagy másik akadályozva van, akkor Rauchbauer József [...] mindig a legnagyobb szívességgel mondja el a szentmisét”.¹¹³ A kisszebeni rendház kiürítése idején elvállalta az iskola fizikaszertárának összecsomagolását és elszállít-

¹⁰⁹ PMKL I.1.b, Konz. jk., 26. füz., 1921. aug. 31. Lásd a Függelékben.

¹¹⁰ PMKL I.1.b, Hgy. jk., 1922 őszi gyűlések, Trencsén (1922. dec. 27.); 1923 őszi gyűlések, Trencsén (1923. dec. 27.).

¹¹¹ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1921. ápr. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1921/358.

¹¹² Házfőnöki kinevezést kapott az idős Pálmai Miklós (maga által kért) felmentése után. PMKL I.1.b, Konz. jk., 25. füz., 1920. máj. 5.

¹¹³ PMKL I.1.b, Hgy. jk., 1922. őszi gyűlések, Trencsén (1922. dec. 27.).

tatását.¹¹⁴ Félig-meddig Rauchbauer is helyi tanárnak számítható, mert korábban tíz éven át (1894/1895–1904/1905) tanított Trencsénben, de nincs nyoma annak, hogy akkori kapcsolatai megmaradtak volna. A házfőnök, aki egyébként pontosságáért és rendszeretetéért mindig dicsérte, egyszer meg is vallotta, hogy „kedves magyar társaságát” ő nem tudja pótolni.¹¹⁵

* * *

A trencsényi és a nyitrai piarista rendház és szerzetesközösség mind tagjait, mind tevékenységét, mind gazdálkodását, mind társadalmi kapcsolatait tekintve átalakult 1919 és 1922 között. Ebben a, mondhatjuk, hogy az impériumváltás folyamatába illeszkedő átalakulásban a házfőnökökre fontos szerep hárult. A trencsényi és nyitrai párhuzamos történet során ennek a szerepnek három különböző árnyalatával és értelmezésével találkozhattunk.

Mátrai János Nyitrán egy számára hirtelen ellenségessé váló világban igyekezett helytállni, amelyben szlovákul nem beszélő, helyi kötődéssel nem rendelkező, tehát a „magyar uralmat” megtestesítő előjáróként a csehszlovák hatalom kiépítőinek tanácsadói céljává vált. A helyzetét világosan felismerte és nehezen is viselte el, ezt tükrözi a budapesti központtal folytatott kommunikációja is. Ezzel együtt tulajdonképpen sikerrel járt, a legveszélyesebb helyzetben megakadályozta a piaristák elűzését Nyitráról, és rendezett állapotot hagyott utódjára.

Cserhelyi Sándor megfelelő ember volt ennek az állapotnak a megőrzésére és a további konszolidációra, ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy végül megegyezésre jutott az államhatalommal a gimnáziumi épületszárny bérmegállapodásáért indított küzdelemben, és hogy a tartományfőnök 1923-ban őt nevezte ki a kiürített rendházak felügyelőjének. Nem meglepő, hogy 1930-ban ő került a megalakuló szlovák piarista rendtartomány élére.

Braneczky József szintén kulcsfigurája lett a szlovák rendtartománynak (Cserhelyi lemondása után ő is viselte a tartományfőnökséget). Ő kezdettől behelyezkedett a „szlovák piarista” szerepébe, és kis trencsényi világa kiépítésén dolgozott. A tartományfőnökséggel eközben lazább kapcsolatot tartott, sőt néha mintha ürügyként használta volna a kommunikációs nehézségeket. Ennek a legegyszerűbb példája az 1920/1921. tanév, amikor nyolc hónapig nem jelentkezett, majd három-négy jelentős ügyben kész eredmény elé állította a tartomány vezetését. Időnként a szerzetesi engedelmisség határait feszegető munkája azonban nem hozott rossz gyümölcsöt: a Rózsahegynél vagy

¹¹⁴ Rauchbauer József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1922. okt. 9. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1922/1146.

¹¹⁵ Braneczky József a tartományfőnöknek, Trencsén, 1921. ápr. 25. PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1921/358.

Lévánál semmivel sem jobb adottságokkal rendelkező trencséni rendházban nemcsak fennmaradt a piarista jelenlét, hanem a konviktus révén évekig egyedül ott zajlott „piarista munka” Szlovenszkó területén.

FÜGGELÉK

I.

A csehszlovák fennhatóság alatt élő piarista rendházak közös kérelme tartományfőnöki megbízott (procurator provincialis) kiküldése iránt¹¹⁶
 1920. április vége
 (PMKL I.1.b, Iktatott levelezés, Nyitra/1920/565)

A nyitrai piarista társház főnökétől
 27/1920

Nagyságos és Főtisztelendő Rendfőnök Úr!

A világháborúnak 1918. okt. 28-án reánk nézve nagyon szerencsétlen befejezése után magyar hazánknak igen jelentékeny részét idegen nemzetek szállották meg, akik e megszállott területeket nemcsak elszakították az anyaországtól, hanem teljesen a saját államformájuk közigazgatása alá rendelték. Sajnos, ide esik rendünknek több intézete, amelyekben működésünk a beállott változás folytán lehetetlenné vált. A természeti szépségekben és gazdagságban pótolhatatlan felvidéken kilenc intézetünk működése jelenleg teljesen szünetel. Társházaink gondozásáért a házfőnökök helyükön maradtak, akik több helyen csak a nyugalmazott rendtagokkal oszthatják meg keserves panaszait, a munkára alkalmas rendi tanároknak nagyobb része pedig magyar földön teljesíti pap-tanári kötelességét.

Mi, Szlovenszkó területén lévő rendtagok, akik gondviselő Atyánktól, a Rendfőnök Úr Őnagyságától elszakítva a hontalanságnak keserű érzésével várjuk szomorú sorsunknak jobbra fordulását, addig is, míg ez a boldog idő bekövetkezik, rendi ügyeinknek jogos védelméért és elődeinktől szerzett ingó és ingatlan vagyonunk megmentéséért

¹¹⁶ Mátrai János nyitrai házfőnök állította össze Pálmai Miklós szentgyörgyi megbízott házfőnökkel folytatott beszélgetése után, majd elküldte a többi érintett rendháznak. Miután azok házfőnökei is elolvasták, aláírták, valamint hozzáfűzték a saját megjegyzéseiket, Mátrai a kérelmet a megjegyzésekkel (Függelék, 2) és egy kísérőlevéllel (Függelék, 3) együtt Budapestre küldte. A tartományfőnökség 1920. június 22-i kelettel érkezett a küldeményt, Szinger Kornél tartományfőnök pedig olvasás közben ceruzás megjegyzésekkel látta el, amelyeket alább lábjegyzetben, dőlttel szedve közlünk.

alázatos tisztelettel és fiúi hódolattal fordulunk a Nagyságos és Főtisztelendő Rendfőnök Úrhoz, kegyeskedjék a főt. Rendkormányal az alulírott házfőnökök ajánlását a mellékelt megjegyzésekkel együtt megbeszélés tárgyává tenni:

1) A Szlovenszko területén levő férfi és női szerzetesekhez hasonlóan ajánljuk a Prokurator Provinciális kinevezését, aki rendi ügyeinknek a cseh–szlovák miniszteriumnál szószólója legyen.

2) A Prokurator előterjesztene a čs. miniszteriumnál társházainknak a megszállásból származott sérelmes panaszait; megvédené rendi gimnáziumi épületeinkhez és ezek belső felszereléséhez való jogigényünket.

3) Minthogy illetékes helyről az a benyomás szerezhető, hogy egyik-másik gimnáziumunk idővel rendi vezetés alatt megnyitható volna, evégből a Prokurator tárgyalást kezdene a čs. miniszteriumnál, hogy miként nyithatnók meg felekezeti jellegű intézeteinket az összeállítható rendi szlovák illetőségű és szlovákul beszélő tanári testülettel.¹¹⁷

4) A Prokurator megkeresné a čs. miniszteriumot, hogy a nyitrai gimnáziumnak 1919/20. évi használati díját utalja ki és egyben a nyitrai püspökséggel, mint társfenntartóval együtt szorgalmazná felekezeti jellegű nyitrai gimnáziumunkhoz való tulajdonjogunkat.¹¹⁸

5) A Prokurator gondoskodnék arról, hogy nyugalmazott rendtársainknak a nyitrai, szentgyörgyi és trencsényi¹¹⁹ házainkban való lakhatása semmi kellemetlenséggel ne találkozók.

6) A Prokurator kieszköznél, hogy a megélhetési nehézségekkel küzdő kisszebeni, privigyei¹²⁰ és rózsahegy-i társházak érdemesült tagjai az előbbi társházakba volnának beoszthatók. A kiürített társházak pedig csak a házfőnökökre volnának bízhatók.¹²¹

¹¹⁷ !! [szé]jegyzet]

¹¹⁸ Russel [Károly (1860–1923) piarista].

¹¹⁹ Az új házban.

¹²⁰ Podolini, selmeci.

¹²¹ Átadbatók. Róma engedélyével átadbatók legyenek.

7) A megváltozott helyzet folytán nemcsak ajánlatos, hanem feltétlenül szükséges is, hogy társházaink élén olyan előljárók legyenek, akik szlovák hivatalos nyelven a hatóságokkal szóval és írásban érintkezhetnek. Ez az egyetlen mód arra, hogy ezen a vidéken érvényesülhessünk.

Nyitrán, 1920. máj. 31.¹²²

Nagyságodnak engedelmes gyermekei az Úrban:

Mátrai János nyitrai házfőnök
 Gombos Antal lévai házfőnök
 Rappensberger Vilmos selmeci házfő[nök]
 Czimmermann Pál kisszebeni házfőnök
 Szepesi Bódog podolini házfőnök
 Bán József rózsahegy-i h[áz]fő[nök]
 Szegess Mihály privigyei házfőnök
 Pálmai Miklós, a szentgyörgyi társház vezetésével ideigl[enesen] megbízva
 Braneczky József trencséni házfőnök

2.

A csehszlovák fennhatóság alatt élő piarista előljárók megjegyzései a Mátrai János nyitrai házfőnök által fogalmazott közös kérelemhez

1920. május

(PMKL I. 1. b. Iktatott levelezés, Nyitra/1920/565)

A fogalmazványt átolvasta és a következő megjegyzéssel kíséri:

1) a lévai házfőnök: A ház tagjainak többsége a felterjesztés mellett foglal állást. A lévai intézetre vonatkozólag nem sokat remél. A város 1919. aug. 26-án deputacioval kérte a magyar intézeteknek eddigi jellegükkel való meghagyását Léván, és a felelet az volt, hogy októberben megnyílt a cseh–szlovák állami gimnázium, és pedig az első osztály csak tót nyelven.

¹²² Ez valószínűleg inkább a kísérlőlevél (Függelék, 3) kelte, a dátum ezen a helyen ugyanis későbbi (bár ugyancsak Mátrai János kezével írt) betoldásnak hat, amely valószínűleg akkor került a szövegbe, amikor az már minden felvidéki rendházat megjárva visszakérült Nyitrára.

2) A selmeczbányai házfő[nök] helyesli az ajánlat felterjesztését és a kinevezendő Procurator teendői közé felveendőknél tartja még a következőket:

1. A nagyszombati érseki helynöknek 1920. évi febr. 27-én 1636. sz. leirata értelmében be kellett jelenteni az összes járandóságokat, amelyeket társházaink, illetve tanintézetünk az államigazgatástól – bármily címen – élveztek. Ugyanilyen járandóságok kimutatását kérte a cs. miniszteriumnak bratislavai vall. és közokt. referense is 1920. évi márc. 8-án 937. sz. a. leiratában. – A Procurator ezt tudomásul véve kieszközölhetné, hogy a kimutatott állami járandóságok és háborús segélyek tényleg ki is utaltassanak és hogy a gimnázium átvételekor Stefanek tanügyi referens által kilátásba helyezett 3 havi végkielégítés az elbocsátott tanároknak kifizettségük.

2. A Procurator módját ejthetné, hogy a katonaság által megszállt házaink (a selmeczbányai házunknak 12 helyiségét rongálják állandóan már 1919. évi nov. hó 4. óta) kártérítést kapjanak a szenvedett rongálásokért, érzékeny károkért.

3) A kisszebeni társház örömmel üdvözli a felterjesztést, és annak minden egyes pontja mellett állást foglal. Magáévá teszi a selmeczbányai házfőnök megjegyzéseit és kívánságait. Itt az ideje, hogy végre a szlovenszkoí társházak anyagi és szellemi érdekeit megvédelmező Procurator neveztesse ki.

4) A podolini társház megjegyzése: „Jobb későbbben, mint soha.” A megszállás kezdetén kellett volna már egy rendi „Procuratura” felállítását megszervezni, hogy ne legyünk teljesen magunkra hagyatva; hogy az esetleges erőszakoskodások ellen, melyeket társházunkkal szemben oly sokszor éreztettek, valaki hivatalosan felszólalhasson; az épület rongálásáért a kártérítést nyomatékosabban követelhesse – gimnáziumi épületünk 1919. nov. eleje óta kaszárnnyául szolgál egyes megszálló cseh–szlovák katonaságnak, – a kár, melyet az épületben okoztak circa 10 ezer korona, nem számítva a rajzszerter kárát, melynek szekrényeit feltörték és benne mindent tönkre tettek. – Ez az egyik ok, amely miatt égetően szükséges most is a tervbe vett procuratura minél előbb való létesítése, a másik ok az, hogy legyen egy szerv, amely a rendi központtal az összeköttetést közvetítené és így az egyes házak, főnökei és tagjai ne legyenek teljesen a bizonytalannak kiszolgáltatva, állandó rettegésben élve, nem tudva mikor fogják le, mi lesz vele, mihez fogjon, miből éljen? – A podolini házat csak úgy tudom őrizni, illetőleg a társházban még lakni, hogy a megélhetésem miatt kénytelen voltam 1920. jan. közepe táján a podolini plébánia adminisztrálását elvállalni, miért a plébánián legalább a kosztomat megkaphassam. – Nemcsak száműzetés – keserű kenyéren, hanem börtön a mi helyzetünk, melynek rettenetességét növeli, hogy nincs aki vigasztalhatna, aki megmondhatná, mily hosszú időre vagy elítélve? Bizonytalanság, tanácstalanság, elhagyatottság a Szlovenszkoí rekedt piaristák sorsa. – A Procuratura létesítése némileg enyhíthetné helyzetünket, miért is a felterjesztéshez örömmel hozzájárulok, bár ismétlem, igen későn mozgolódunk. Szepesi B[ódog] házfőnök.

5) A rózsahegyi társház helyesli a javaslatot. Nagyon jó lenne, ha valaki a szlovenszkói rendházak sorsát mielőbb dűlőre juttatná. Igaz, hogy most az államalakulat foglalkoztatja elsősorban a politikai világot, s emellett minden eltörpül, de azért a puhatólódzás nem árt s a kisebb jelentőségű ügyeket (kártérítés, végkielégítés stb.) talán el is lehetne intézni. A rózsahegyi tanári kar a 3 havi végkielégítést írásban is, kiküldött útján is kérte, de csak udvarias ígéretet kapott. A rózsahegyi házban vannak jelenleg ellátásban a szepesegyházmegyei kis szeminárium növendékei. A kinevezendő procurator (vagy csak megbízott rendtag) tárgyalást kezdhette az illetékes tényezőkkel az iránt, hogy a vallásalap venné meg a házat szemináriumnak; a kis szeminárium ugyanis kénytelen vándorolni, mert Szepeshelyen nincs főgimnázium. Itt állandó, alkalmas helyük lehetne.

6) A privigyei társház helyesli a fölterjesztést s a procuratorság mielőbbi megszervezését óhajtáná, mert hova-tovább elviselhetetlenné lesz a helyzet, s panaszainkkal jelenleg csak oda fordulhatunk, ahonnan a sérelmek elkövetésére a felbíztaás származik.

A bajok és panaszok, úgy látszik, mindenütt egyformák, mintha csak ez mind felsőbb parancsra és utasításra történnék. Eddig csak türtőztettük magunkat s a béke kedvéért megadással türtünk mindent azon biztos reményben, hogy ez nem tart soká; de ebben a világfelfordulásban arra is lehetünk még elkészülve[!], hogy a teljes kibontakozás s a kapzsiság és gyűlöletből nekivadult népek és nemzetek közt a megértés még tovább várat magára, hogysem mi azt minden orvoslás és segélynyújtás nélkül türelmünkkel és idegzetünkkel kibírnók.

Anyagi helyzetünkről s az állami pénztárból ezelőtt élvezett járandóságainkról felhívásra mitőlünk is mentek jelentéssé kimutatások s különösen pedig a papságnak általánosságban osztogatott ruhasegélyt szorgalmaztuk, de eddig eredménytelenül.

Épületeink, erőszakkal lefoglalt tanhelyiségeink s azok felszerelése; úgyszintén a ház rendelkezésére és céljaira szolgáló vendégszobák és egyéb helyiségek bútorzata kevés kíméletben részesülvén, romlik s lassan csak pusztul. E tekintetben valami rendet kellene csinálni, ami a megbízandó procurator első és sürgős dolga volna.

7) A szentgyörgyi társház tagjai szótöbbséggel óhajtják a procuratura felállítását, de annak létesítése előtt feltétlenül érintkezésbe kellene lépnie a rendfőnök úrnak a Budapesten székelő cseh–szlovák consulátussal azon célból, hogy megtudja, vajjon[!] a kinevezendő procuratort elfogadja-e a cseh–szlovák állam, vagy nem. Ha nem volna hajlandó elfogadni, miképen akarna a függőben levő kérdésekről tárgyalni. A procurator személyét illetőleg feltétlenül szükségesnek tartják, hogy az illető tót anyanyelvű legyen, vagy legalább tökéletesen bírja a tót nyelvet, hogy tótul tárgyalhasson. A tótul nem tudót a szlovák hatóságok bizalmatlanul fogadják. Szentgyörgyön 3, legfeljebb 4 egyén élhet meg rendi segély nélkül.

[8]) A trencsényi társház a procurator kinevezését helyesli, és szükségesnek tartja. Így a vallásügyi Referens a vallásalap terhére azonnal megvenné a rózsahegy házat szepesegyházmegyei seminarium céljára, de nincs kivel ez ügyben tárgyalnia.

A Procurator a használt helyiségekért, épületért kárpótlást, lakbért kérhet, amit a Vallásügyi Referens támogatni fog véleményem szerint, mert pl. a trencsényi rendháznak iskolai célra való felhasználásáért ő maga akart díjat kérni, de felvilágosításomra, hogy az állam eddig 40 000 K-át fektetett ott javításokba (meszelés, ajtó, ablak, tető, klozett stb.) és újabb 80 000 K-ás javítás van előirányozva, elállt szándékától, mert más oldalról értesítettek, hogy kérésünk ily körülmények között eredménytelen lenne. Az üres épületek, szobák, helyiségek lefoglalását illetőleg figyelembe veendő a törvény intézkedése, hogy közcélra (iskola, katonaság, kórház, csendőrség, jótékony egyesület stb.) bármely üresen álló ház, lakás (magánlakás is) lefoglalható. Magánszemélyektől azonban kikötött bér kérendő. Így nálunk lakik két cseh tisztviselő, két egymásba nyíló szobában s fizetnek havi 50–50 K lakbért.

A cseh–szlovák állam a procuratort föltétlenül elfogadja, aki tárgyalást kezdetre – ha arra utasítást kap a Rendkormánytól – az összes házak sorsát illetőleg.

Amint a felterjesztett irat is megjegyzi, a procurator tárgyalhatna egy-két rendi gymn. fenntartása ügyében. E tekintetben a vallásügyi Referens segítségünkre lenne, de előzőleg e kérdésekre vár határozott feleletet:

- a. Hányan vannak rendtagjaink közül, akik jól beszélnek tótul?
- b. Hányan vannak, akik, ha jól is beszélnek tótul, tótul tudnának tanítani?
- c. S hányan tudnának tót szellemben¹²³ tanítani?

A nyugalmazott rendtagoknak a nyitrai, sz[en]tgyörgyi és trencsényi rendházakban való elhelyezése nem ütköznék nagyobb nehézségbe (jóllehet ki van kötve a létszám), minthogy e házakban kisebb-nagyobb aktivitást tudunk felmutatni. (Tót sz[en]tbe-széd, cura animarum, a nyitrai házban a civil tanárok bennlakása és étkezése, ami azonban – étkezés – mellőzendő lenne.)

A procuratornak határozott programmal kellene jönnie, aki egyúttal utasítaná a házfőnököket (s minél előbb!) a jövő, küszöbön álló beszerzést illetőleg.

A trencsényi ház véleménye szerint a procurator az összes házak ügyeinek végleges rendezését nem vállalhatja, mivel nagy értékekről és igen bonyolult jogi kérdésekről van szó, úgyhogy a Referens szavai szerint is a piarista házak ügye a legnehezebb téma, azért csak aktuális kérdésekre terjedhet ki hatásköre. Egyedül ki vállalná a nagy felelősséget?

Helyes intézkedés lenne, ha az egyes házak élére tótul tudó főnökök kerülnének.

¹²³ ?! [széjjegyzet]

A trencsényi ház a valóságnak megfelelően a sok panasszal és nyugtalansággal szemben kötelességének tartja kijelenteni, hogy leszámítva két rendtársunknak ellenséges bemondás folytán történt 1919. jún. 13–30-ig Trencsénben való internálását, semmi bántódásunk nem történt, sőt – ha Magyarország sorsa nem aggasztana – teljes nyugalomban élnénk. Összes illetékeit megkapja a ház az adóhivataltól. A patika után kapjuk a bért (jövő évtől felemeltük 5 000 K-ra), a vallásalap pénzéből vásárolt ház – amelyben most lakunk – boltbérletét (3 600 Kor.) élvezzük, amit azelőtt nem kaptunk meg. A templom sekrestyéjében nagyobb javítást eszközöltünk 1 000 K értékben, a Kalazancius-szobor alá talapzatot állítottunk föl 200 K értékben s mindet legelső szóra a Referens kifizette, de *ki kellett mozdulni a házból s el kellett hozzá menni*. A jelzett ház (amelyben most lakunk) tetejének javítását is kilátásba helyezte (7 000–8 000 K).

Pálmay[!] asszisztens úrral a Referensnél felvidéki házaink, rendtársaink politikai magatartásáért írásban felelősséget vállaltunk, s egy esetet leszámítva, amit azonnal rendbehoztunk, nem volt kifogása ellenünk.

Házaink anyagi támogatását kilátásba helyezte, sőt egyenesen megkérdezte, nincs-e szükségünk pénzre, mire azt feleltem, – nehogy függő viszonyba jussunk vele –, hogy nincs.

Nagy baj lehetne belőle, ha ezen, súlyos panaszokkal teli írás a čs. ministerium kezébe kerülne – amint eddig nehéz is volt levelet Magyarországra vinni – mert joggal megkérdőzhethetnék, hogy vajon az egyes házfőnökök előadták-e panaszaikat, jogos kívánságaikat az illetékes helyen? Mert, ha nincs procurator, a házfőnök tiszte és kötelessége az egyes ügyekben eljárni, annál is inkább, mert ki-ki saját házának állapotát, szükségletét és jogos kívánságait legjobban ismeri; s bizony könnyen mindnyájunk kiutasítása lehetne az eredmény. S ez által nagy zavarba hozhatnók magyarországi házainkat s a főt. Rendkormányt, hogy egyszerre hol helyeznének el minket s valószínűleg az egyes házakban élelmezési zavarokat is okoznánk, pedig itt mindennel bőven el vagyunk látva.

A trencsényi ház ajánlja, hogy az ügyek fejlődését várjuk be, és ne vágjunk elébe, ha csak a főt. Rendkormány a békeszerződés aláírása után másként nem határoz s a házak ügyeinek mielőbbi végleges elintézését nem határozza el. A procurator kinevezését azonban helyesli.

3.

*Mátrai János levele Színger Kornél tartományfőnökönek*¹²⁴

Nyitra, 1920. máj. 31.

(PMKL I.1.b, Iktatott levelezés, Nyitra/1920/565)

A nyitrai kegyes-tanítórendi társház főnökétől
27/1920. szám

Nagyságos és Főtisztelendő Rendfőnök Úr!

Folyó évi ápr. hó 20-án pozsonyszentgyörgyi társházunkban történt látogatásom alkalmával megbízott főt. Pálmai Miklós ny. asszisztens, házfőnök úr, hogy beszélgetésünk közben felmerült rendi ügyeinket tudassam a felvidéki házfőnökökkel, nem volna-e ajánlatos Szlovenszko területére egy Prokurator Provinciális kinevezése? Társalgásunk resultatumát összeállítva közöltem a társházakkal, akik ajánló soraink mellett levő íven külön is papírra vetették megjegyzéseiket.

Mínthogy az idő rövideje miatt a társházak észrevételeit már nem összegezhettem, kegyes engedelmével ajánló felterjesztésünkhöz mellékelem a megjegyzéseket is.

Főt. Pálmai Miklós assz. úr azzal is megbízott, hogy – ha ajánlatunk a Rendfőnök Úr Őnagyságának szíves beleegyezésével találkozik, nevezzem meg főt. Russel Károlyt eme rendkívüli állásra, mint aki egyházjogi kérdésekben is legalkalmasabban védheti rendi ügyeinket.

Egyébként a Nagyságos és Főtisztelendő Rendfőnök Úr bölcs intézkedéseinek mindenben gyermeki hódolattal engedelmeskedünk.

Nagyságodnak hű fia az Úrban
Nyitrán, 1920. máj. 31.

Mátrai János
házfőnök

¹²⁴ Kísérőlevél a tartományfőnöki megbízott kiküldése iránti közös kérelemhez (Függelék, 1) és a házfőnökök megjegyzéseihez (Függelék, 2).

4.

*Följegyzés Szinger Kornél magyar piarista tartományfőnök „szlovenszkói” látogatásáról
a tartományi konzisztóriumon tartott beszámolójáról (részlet)*

1921. augusztus 31.

(PMKL I.1.b, Konzisztórium-i jegyzőkönyvek, 26. füzet, 1921. aug. 31.)

[...] *Nyitrán* a püspököt nem találta otthon. Megtudta, hogy nem volt Prágában. A püspök távollétében a vikáriussal tárgyalt. Említette, hogy a gimnázium ügyében B[uda]pesten tárgyalt a püspök titkárával. Előadta a román analógiát. A vikárius mondta, hogy a 3 gimnázium ügye jó úton van. A cseh állameszme a nexust velünk nem engedi meg. Rendfőnök kérte, hogy a vikárius referáljon a püspöknek és a püspök figyelmébe ajánlotta a nyugalmazottakat. A nyugalmazottak illetményeik rendezését kérték. Rendfőnök intézkedett, hogy adja ki a ház, ha bírja. Ha nem tudja kiadni, itt fenntartja számukra. Nincs intentiójuk. A háznak 9 000 K adóssága van. Van még 30 hl bora. Csak ebből van jövedelmük. A föld egy része hosszú bérletre van kiadva, az eddig kezelt földet terményért adta ki a házfőnök. Lovaik, amelyek még megvannak, így nincsenek eléggé foglalkoztatva. Nincs kellő takarmányuk sem. A lovakat el kell adniok, inkább a teheneket tartsák meg. Szőlőjük elég jó karban van, sok szép gyümölcsöt terem.

[...]

Trencsénben a konviktus keresett. A konviktus felszerelése nem szerepel a számadásban. Reméli, hogy ebben az évben letörleszti. Rauchbauer József meg van elégedve. A földbérlet ügye meglehetősen igazolt. Az állam jelentékenyen többet fizet érte, mint a gyár. Bérletcseréről van szó. Faiskola lesz. Rauchbauernek illetményeit nem tudja fizetni, itt fenntartjuk számára. Jelentékenyen van még ott műemlék (monstrancia, miseruhák). A Múzeum az átvett és otthagyt műkincsekről katalógust adott. A kriptát feldúlta a katonaság. [...] Az új épületet különféle hivatalok számára építik. A régit meghagyják addig, míg konviktus lesz benne. A templom teteje rossz. A szükséges költségek előteremtésére a házfőnök gyűjtést indított. [...]

SZEKÉR BARNABÁS

TRIANON ÉS A MÁRIAPÓCSI BAZILITÁK: MEGÚJULÁS ÉS ÚTKERESÉS¹

Az 1915–1920 közötti években a Nagy Szent Bazil Rend máriapócsi rendházának tagjai igyekeztek minden „fronton” helytállni. Részt vettek az első világháború következményeként megjelenő terménybeszolgáltatásokban, a kolostor testülete rendszeresen megszavazta újabb és újabb hadikölcsönök jegyzését, de az ungvári és a munkács-csernekhegyi rendházakat is pénzkölcsönnel támogatták. Amikor újabb problémaként megjelent a nagyszámú hadiárva ellátásának kérdése, a szerzetesek a máriapócsi kegykép másolatainak eladásából származó pénzüsszeg egy részével járultak hozzá a gyermekek nevelésének költségeihez. Az oroszok által elpusztított felvidéki falvak újjáépítésénél egy ház felépítését a máriapócsi monostor is vállalta,² de hadifoglyoknak és a betegsegélyező számára is adott pénzt.³ Mindezek mellett a folyamatos áremelkedéssel is szembe kellett nézni, ami a monostor alkalmazottainak fizetésemelésével járt.⁴

A háborúval járó terhek mellett, feladatkörüknek megfelelően, a baziliták a máriapócsi kegyhely gondozását is ellátták. 1917-ben súlyos veszteségek érték a búcsújáróhelyet: a kegytemplom nyolc harangjából hetet elvittek, hadi célokra leszerelték a templom vörösréz tetejét és a kegykép fogadalmi adományait is ellopták, melyet feltételezhetően a kolostorban dolgozó orgonahangoló követett el.⁵ A trianoni békeszerződés olyan körülményeket hozott a Rend életében, melyek következtében a szerzeteseknek a változás útjára kellett lépniük.

¹ A tanulmány az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

² *A máriapócsi kolostor jegyzőkönyve 1915–1933* (a továbbiakban *Jegyzőkönyv*) NSZBRL, I. doboz I-1-b 12–13.

³ *Указатель 1901 I/I – 1925 31/XII*. NSZBRL I. doboz I-1-b. 1916–1917. évi bejegyzések

⁴ *Jegyzőkönyv* 24–28.

⁵ FÖLDVÁRI KATALIN, *A máriapócsi kegykép 1917-ben elrabolt fogadalmi tárgyai*, Athanasiana 50 (2020) 114–141.

1. A MEGÚJULÁS

a) *A Nagy Szent Bazil Rend reformja*

A trianoni országhatárok új helyzetet teremtettek a magyar katolikus egyházkor-mányzat struktúrájában. A Hajdúdorogi Egyházmegyét az új határok három részre osztották: nagyobbik része Magyarországon maradt Nyíregyháza székhellyel, ehhez 82 parókia tartozott. A Bodrogház 4 parókiája Csehszlovákiához került, az egyházme-gye majdnem felét kitevő 75 parókia pedig Romániáé lett. A 82 hajdúdorogi egyház-község mellett Magyarországon maradt 20 eperjesi és egy-egy munkácsi, nagyváradi, valamint lugosi egyházmegyes parókia is.⁶

A trianoni békeszerződés gyökeres fordulatot hozott a baziliták szervezetében is. A történelmi Magyarország területén fennálló magyar tartomány kilenc monostort foglalt magában: Munkács, Máriapócs, Ungvár, Krasznibrod, Bukóchehy, Bikszád, Misztice, Kisberezna, Husztbaranya. Trianon után csak Máriapócs maradt Magyar-ország területén, a szerzetesek nevelését végző munkácsi kolostor Csehszlovákiá-hoz került, a bikszádi rendház Románia területére esett.⁷ Maxim Atanáz⁸ mária-pócsi monostorfőnök így jellemezte a békekötés következtében kialakult helyzetet: „A Szent Bazil Rend magyarországi provinciájához jelenleg kilenc monostor tartozik. Ezek közül az új politikai határok szerint Csonka-Magyarországon van: 1. Máriapócs, román megszállás alatt; 2. Bikszád, cseh megszállás alatt; 3. Munkács–Csernekhegy (anyazárda); 4. Husztbaranya; 5. Misztice; 6. Ungvár; 7. Kisberezna, 8. Krasznibrod (rommá lőtték a háború alatt, s egyelőre nem gondolhatunk a felépítésére sem) és 9. Bukóchehy (elhagytuk tíz esztendő óta, mert vadvízfelszivárgás miatt az épület lak-hatatlan). Van összesen 18 páter. Anyagilag és erkölcsileg is első helyen a máriapócsi monostor áll.”⁹

A húszas évek elejéig valamennyi, Magyarország területén lévő bazilita kolostor a Magyarországi Provinciához tartozott, melynek anyarendháza Munkács–Csernek-

⁶ VÉGHSEŐ TAMÁS–TERDIK SZILVESZTER, „...minden utamat már előre láttad”. *Görögkatolikusok Magyar-országon*, Strasbourg 2012, 52; PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története II*, Nyíregyháza 1990, 123–125. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 4. kötet: 1917–1925* (CA. Textus/Fontes II/4/4), Nyíregyháza 2020.

⁷ VÉGHSEŐ TAMÁS, *Trianon-trauma: az egyházmegye veszteségei, küzdelem a fennmaradásért*, Orcád vilá-gossága. Görögkatolikusok Magyarországon (szerk. Terdik Szilveszter), Debrecen 2020, 410; DUDÁS BER-TALAN–LEGEZA LÁSZLÓ–SZACSVAY PÉTER, *Baziliták*, Budapest 1993, 20.

⁸ HETÉNYI VARGA KÁROLY, *Szerzetesek a borogkereszt és a vörös csillag árnyékában I*, Budapest 2000, 31–32.

⁹ „Mindnyájunk közös kincse”. *Források a máriapócsi kegytemplom és a bazilita rend történetéhez a 20. század első feléből*, szerk. MAJCHRICSNÉ UJTELEKI ZSUZSA–NYIRÁN JÁNOS, Debrecen 2019, 106–107. Vö. *Jegyző-könyv, felvettett Ungváron a Szent-Bazil Rend monostorában 1918. évi augusztus hó 23. napján a Magyarországi Nagyszent Bazil Rendi Káptalani gyűlésen*, 1–2. NSZBRL 7. doboz I-1-a. (a továbbiakban: A káptalani gyűlés jegyzőkönyve).

hegy volt. 1920. november 2-án a csernekhegyi monostor a Legszentebb Üdvözítőről elnevezett galíciai provincia kötelékébe került.¹⁰ Csernekhegyen 1921 elején megnyílt a noviciátus,¹¹ a magyar szerzetesek egyik része itt, másik része pedig a galíciai Krechovban tanult.¹²

A Nagy Szent Bazil Rend közben reformokra szorult, melyek folyamata már 1882-ben elkezdődött, miután a jezsuiták június 15-én átvették a dombromilyi bazilita kolostort. Munkájuk 19 éven át tartott, ám ezeknek a reformoknak az elfogadása nem volt kötelező, ezért a régi szerzetesek kihalásáig galíciai provincia két csoportra oszlott: a megreformált és a reformokat elutasítók közösségére. A magyarországi rendtartomány vezetője 1906-ban Homa Joákim¹³ lett, aki hozzálátott a reform előkészítéséhez, az első világháború kitörése azonban hátráltatta a megállapodást.

Még tartott a háború, amikor a Rend 1918. augusztus 23-án Ungváron nagykáptalt tartott és bár itt végül határozatot hoztak a Rend jelen lévő képviselői arról, hogy a reformok kidolgozására a Jézus Társaságot kéri fel,¹⁴ a trianoni békekötés következményeként ezt már a csernekhegyi kolostort 1920. november 2-án átvevő galíciai baziliták valószínűsítették meg.¹⁵ „[...] a galíciai baziliták kimondották, hogyha másképp nem tehetnék, inkább bezárják egyik monostorukat, de minket mégis ki fognak segíteni, hogy a reform útjára léphessünk, mert látták, hogy cseh megszállás alatt a rutén görögkatolikus hívek között cseh pénzzel és hivatalosan támogatott agitációval terjesztik a skizmát. [...] Tehát az „unió” van veszélyben. A munkácsi püspök működését a politikai viszonyok teszik lehetetlenné, egyedül a Szent Bazil Rend az, melyhez a népnek bizalma van még.”¹⁶ – írja a reformról szóló jelentésében Maxim Atanáz.

Kalis Atanáz, galíciai bazilita provinciális 1920. szeptember 12-én értesítette a Keleti Kongregációt arról, hogy megkezdte a kárpátaljai baziliták reformját, melyet a Kongregáció jóváhagyott. A provinciális munkássága tehát Máriapócsra nem terjedhetett ki, időközben azonban a csernekhegyi kolostort átvették a galíciai baziliták. Bár Kalis Atanáz Rómától nem kapott felhatalmazást magyarországi reformtevékenységre, az

¹⁰ PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 145.

¹¹ A noviciátus első növendékei Jócsák Máté, Sándor Jozafát, Dudás Miklós és Liki János Imre voltak. Ungváron jártak gimnáziumba, majd a rendi internátus lakói voltak. Ők alkották később a magyar provincia gerincét. DUDÁS–LEGEZA–SZACSVAY, *Baziliták*, 20.

¹² A közel két évig tartó noviciátuson 1921–1943 között összesen 40 magyar novícius volt. A növendékek összes költségét a máriapócsi monostor viselte. DUDÁS BERTALAN, *A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében*, A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987 (szerk. Timkó Imre), Nyíregyháza 1987, 106–107.

¹³ *A Szent Bazil Rend gyűszűje* [Homa Joákim], MVk 7 (1931) 10, 164–165.

¹⁴ *A káptalani gyűlés jegyzőkönyve*, 4.

¹⁵ PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi bazilita kolostorok egyházbizleti helyzetének alakulása a XX. században*, Pozstbizánci Közlemények 2 (1995) 5.

¹⁶ MAJCHRICSNÉ–NYIRÁN, *Mindnyájunk*, 108.

új szabályokat elsőként a magyar szerzetesek fogadták el.¹⁷ Máriapócs fontos szerepet töltött be a bazilita monostorok között: „A változott politikai viszonyok dacára a mi provinciánk csakis a régi összetételében és egységében reformálható meg. Ha Máriapócsot, mint amely egyedül maradt meg Csonka-Magyarországon kiszakítjuk a régi provinciából – a cseh megszállás alatt lévő monostorokat magukra hagyjuk, mielőtt a reform végre volna hajtva, a szerzetrend krízisbe kerül, s a provincia is halálra volna ítélve. Anyagi és erkölcsi támogatásban a rend intézményei eddig is Máriapócsról részesültek, s ha csak a reform előbb talpra nem állítja ottani monostorainkat – önmagukban egyelőre nem állhatnak fenn; viszont Máriapócs egymagában gyenge alap volna ahhoz a mai viszonyok között, hogy egy új provincia alapítását megkezdje [...]”¹⁸

A reformot átvett magyar baziliták a noviciátust a galíciai Krechovban vagy Csernekhegyen végezték, majd hazatértek Máriapócsra és 1923. december 5-én átvették a kolostort, mely ettől kezdve a galíciai provinciához tartozott.¹⁹

b) Új területeken: missziók és lelkipályorklatok

A máriapócsi rendházba 1923-ban visszatért „megreformált” baziliták – Maxim Atanáz, Zsatkovics Dénes,²⁰ Bojtsik Sebestyén²¹ – ennek szellemében kezdték meg működésüket:²² „A munkácsi, ungvári és máriapócsi kolostorokra alapozva indul meg a további alkotó munka. [...] A most megjött három atya tulajdonképpen csak a helyet veszi át. Egyet a rendház gazdagodásának vezetése, egyet a máriapócsi hivek gondozása, egyet ismét a kegytemplom teljesen lefoglal. Ami a reformból megvalósul, az tulajdonképpen csupa benső dolog lesz. [...] Pár év múlva mind kiváló munkaerő, s akkor kezdődik majd a reform kihatólagos tevékenysége.”²³

A görögkatolikus sajtóban nagy örömmel üdvözölték a Nagy Szent Bazil Rend reformját: „Ez nekünk a mindenünk! Ők a görög egyház multjának nagyérdemű munkásai, ők a görög egyház jövődjének letéteményesei is. Rájuk tekint a nép, mert ismeri szigorú rendet tartó, külsőségeiben is példaszerű életüket, rájuk tekintenek az egyháziak is, mert imponál még a Krisztussal benső egyesülésben álló papnak is aláza-

¹⁷ PIRIGYI, *Bazilita kolostorok*, 4–5.

¹⁸ MAJCHRICSNÉ–NYIRÁN, *Mindnyájunk*, 109.

¹⁹ PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 145; PIRIGYI, *Bazilita kolostorok*, 5.

²⁰ VÉGHSEŐ TAMÁS, *Görögkatolikus papok történeti névtára. A Hajdúdorogi Egyházmegyében és a Miskolci Apostoli Exarchátusban szolgált – 1850 és 1950 között szentelt – áldozópapok*, Nyíregyháza 2015, 107; IVANCSÓ ISTVÁN, *A magyar görögkatolikus egyház papjainak nekrológiai (1912–2020)*, Nyíregyháza 2021, 93.

²¹ VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 104.

²² VÖ. FR. CYRILL, *A Szent Bazilrend reformja*, Görögkatolikus Tudósító 4 (1924) 4, 2.

²³ CIRILL, *Szent Bazil Rendje*, Görögkatolikus Tudósító 3 (1923) 51, 4.

tos, mély lelkeségük. Ez volt valaha, s ennek kell lenni újból a Szent Bazil rendnek. És a rend rálépett erre az utra.”²⁴

A reform során visszaállították a máriapócsi monostorban a fegyelmet és a szerzetesek saját megszentelődésükön kívül mások megszentelésébe, apostoli tevékenységbe kezdtek: népmissziókat és lelkigyakorlatokat tartottak.

„A Szent Bazil-rend egyik legnemesebb hivatása a lélekmentés: visszavezetni Krisztushoz mindazokat, kiket tőle a világ elsodort. Ezt a munkát a rend népmissziók vezetése által is folytatni kívánja.”²⁵ A máriapócsi baziliták első misszióját Buj községben tartotta Legeza Tivadar²⁶ és Bojtsik Sebestyén 1925 őszén,²⁷ ezt pedig évente újabbak követték.²⁸ A népmissziókra általában két szerzetes ment el. Az ünnepélyes megnyitó után napi három alkalommal tartottak szentbeszédet, a lányokat, legényeket, asszonyokat, férfiakat és gyermekeket külön oktatták. A missziót mindig egy gyertyás körmenet zárta szombat este, a szerzetesek pedig vasárnap a szentmisében búcsúztak el a hívektől.²⁹ Szemléletesen írja le az 1931. szeptember 12–16. között, Legeza és Bojtsik által Tolcsván tartott misszió körmenetét a *Görögkatolikus Szemle*: „Megható volt a 16-án délelőtt 11 órakor megtartott szentséges körmenet. Hatalmas menetben hódolt a nagyszámú népserég az Eucharisztikus Krisztusnak. A körmenetet a gyermekserég nyitotta meg, azután a kongregációs leányok, a levente-egyesület, a csendőrség, a helyi ipartestület és a tűzoltók katonásan fegyelmezett csoportja következett. A missziós keresztet fehér őszirózsacsokorral feldíszítve négy egyházközségi tag vitte, ezután a csilingelő ministránsok, a tömjénfüsttel állandóan hódoló P. Legeza s a helybeli esperes lelkész által hordozott és imáival körülvelt legmértóságosabb Oltáriszentség haladt. Az Oltáriszentség után teljes papi díszben haladtak égő gyertyát tartva a kezükben: Mayer Géza rk. esperes-plébános, Fenerik³⁰ Nikon gk. esperes-lelkész és dr. Sztankay Andor lelkész. A papság után a képviselőtestület haladt, [...] a rózsafüzértársulat és a nép hatalmas tömege zárta be a menetet.”³¹

²⁴ CIRILL, *Szent Bazil Rendje*, 3; vö. *Máriapócs*, Görögkatolikus Tudósító 4 (1924) 6, 1–2.

²⁵ *A Szent Bazil-rend tavaszi missziói*, MVk 2 (1926) 3, 53–54.

²⁶ VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 110; IVANCsó, *Papi nekrológok*, 112–113.

²⁷ *A Szent Bazil-rend első missziója*, MVk 1 (1925) 5, 117–118.

²⁸ A görögkatolikus sajtó rendszeresen tudósított ezekről. Néhány példa: *Misszió Ópályiban*, MVk 2 (1926) 5, 95; *A Sz. Bazil-rend missziói*, MVk 7 (1931) 2, 29; *Rendiünk missziói*, MVk 7 (1931) 5, 80; *A bazilita atyák*, GkÉ 1 (1937) 1, 11.

²⁹ Vö. *A bazilita atyák missziós tevékenysége*, GkÉ 1 (1937) 1, 11; TÖRÖK ISTVÁN IZSÁK, *Máriapócs és a baziliták*, „Téged jöttünk köszönteni”. Máriapócs, 2005. november 21–22. A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga (szerk. Ivancsó István), Nyíregyháza 2005, 197; DUDÁS BERTALAN, *Baziliták, tovább az új ezredében Magyarországon?*, BHÉ 2 (1996) 4, 1–3.

³⁰ Helyesen: Fenczik

³¹ *Misszió Tolcsván*, GkSz 3 (1931) 18, 3.

A baziliták népmissziói nagy sikert arattak a hívek körében: „A görögkatolikus nép vallásos lelkiületének legbeszédesebb megnyilvánulása az a mélységes áhitat, mellyel a szentmissziókat fogadja és hallgatja. Valóságos ünneppé avatja azt a néhány napot, mely alatt ez a legigazibb lelki kultúra, a misszió folyik. Bármilyen nagy a templom, soha sem elég a tömegek befogadására, bármilyenek az akadályok, elhárítják azokat, csakhogy a misszió részt vegyenek, bármily kemények, bármily közömbösök is a szívek, meglágyulnak, felolvadnak a szent idő kegyelmi áradatában.”³² – írja a *Máriapócsi Virágokert*.

A beszédek egy-egy ilyen alkalom során nem csak a hívek lelki gondozására voltak hatással, hanem szerzetesi hivatások ébredését is elősegítették. A 92 éves bazilita szerzetes, Erdei József³³ így emlékezett vissza arra a misszióra, amelyet szülőfalujában, Nagylétán tartottak a szerzetesek: „Volt nagy misszió a szülőfalumban, három bazilita atya volt kint: Dudás Bertalan³⁴, Legeza atya, Tivadar bácsi és Regős atya, Regős Dénes³⁵, aki megváltoztatta az életemet. 16 éves voltam és én már akkor akartam volna velük menni a rendházba. Hát olyan ember, pap volt, hogy szerettünk volna olyanok lenni, mint ő. Nagyon kellemes, bájos, nagyon szimpatikus ember volt és a fiatalság az egész faluban pár napon belül tűzbe ment volna érte.”³⁶

A baziliták az 1925–1950 között tartott 362 népmisszióból 194-et hazai községekben végeztek.³⁷ A szerzetesek azonban nemcsak Magyarországon, hanem Szlovákiában, Erdélyben, Kárpátalján³⁸ és az USA-ban is vezettek missziókat. A bazilita papok amerikai missziója 1928-ban vette kezdetét: „[...] P. Szkiba János Teofán³⁹ és P. Legeza Elek Tivadar⁴⁰ a Szent Bazil rend megreformált magyarországi rendtartományának misszionáriusai, kiküldöttei, nagy, lélekmelegítő munkára hívta őket Amerika görög-katolikus magyarjainak és magyar-ruthénjainak püspöke, Takács Bazil,⁴¹ s ők szí-

³² *Népmissziók*, MVk 6 (1930) 5, 89.

³³ DUDÁS RÓBERT GYULA, *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, Budapest 2020, 99.

³⁴ VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 159–160; FÖLDVÁRI KATALIN, *Sorsfordító bazilita szerzetesek a kommunista diktatúrában*, MEV 1–4 (2019) 194–200; DUDÁS BERTALAN, „Közös örökségünk” Németh Péter interjúja, *Szabolcs–Szatmári Szemle* 25 (1990) 4, 407–428.

³⁵ VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 186; IVANCSÓ, *Papi nekrológok*, 163; „Maradjunk meg mindnyájan a szeretetben”. P. Regős Dénes bazilita atya emlékére (szerk. Török István Izsák) (Baziliták sorozat 2), Máriapócs 2005.

³⁶ FÖLDVÁRI, *Sorsfordító*, 200–205.

³⁷ DUDÁS, *A baziliták szerepe*, 108.

³⁸ VÖ. SZKOROPÁDSZKY PÉTER, „A béke után...” – A Munkácsi Egyházmegye útkeresése az I. világháborút követően. Az első világháború és a görögkatolikusok. Tanulmánykötet (szerk. Marosi István–Suslik Ádám) Nyíregyháza–Beregszász 2020, 125–126.

³⁹ HETÉNYI VARGA, *Szerzetesek*, 47–48; BENDÁSZ ISTVÁN–BENDÁSZ DÁNIEL, *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye bírvalló és megburcolt papjai*, Budapest 2014, 398–402; VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 85.

⁴⁰ DUDÁS, *Észak-Amerika*, 232.

⁴¹ Uo. 21.

vesen vállalták a munkát.”⁴² – adott hírt a két szerzetes útjáról a sajtó. A baziliták tevékenysége a beszámolók szerint Amerikában nagy nyilvánosságnak örvendett: „Még be sem fejeződik egyik misszió, mikor már az atyák egyike más helyen másik missziót kezd. Csaknem mindenütt teljes nyolcnapos missziókat adnak naponként 2–3 beszéddel. A hívek mindenütt tömegesen vesznek részt ezeken. Hazeltonban, hol december 8-án kezdődött s 16-án végződött a misszió, több mint 1 200 ember járult a szentségekhez. A nyolcnapos misszió alatt a hívek különféle egyházi célokra 2 500 dollárt adtak össze.”⁴³ Amerikában 1928–1929-ben Legeza Tivadar és Szkiba Teofán 26 missziót vezetett, 1933–1934-ben Legeza és Sztankaninecz Márián 21, majd 1937–1938-ban Dudás Miklós⁴⁴ Legezával 39 népmissziót tartott.⁴⁵ A magyar bazilitáknak ismerniük kellett az ukrán nyelvet, hiszen a noviciátust 1920-tól Csernekhegyen, ukrán nyelven végezték, így nem okozott nekik problémát, hogy Amerikában vagy Kárpátalján rutének, szlovákok vagy magyarok között tartották a missziót.⁴⁶

A missziók mellett lelkigyakorlatokat is tartottak. Az első ilyen alkalomra, amelyen papok vettek részt, 1925 júliusában került sor Gojdis Péter Pál bazilita, későbbi vértanú eperjesi püspök vezetésével: az első turnusban, július 27–31. között 7 görög és 3 római katolikus pap, míg a másodikban, augusztus 3–7. között már 10 görögkatolikus és 6 római katolikus pap vett részt.⁴⁷ Az első években papoknak és tanítóknak hirdettek meg lelkigyakorlatokat,⁴⁸ emellett azonban igyekeztek szélesíteni a résztvevők körét: „Ha valaki a modern írókat tanulmányozza, kik az akaratképzést természetes alapokon akarják megvalósítani, azt látja, hogy ezek égisz magasztalják az akaratgyakorlatok nevelő értékét. [...] Ezeket az akarat-edző gyakorlatokat már a szent Bazil-rend is megkezdte. Meg volt az első két lelkigyakorlat papok részére. [...] a lelkigyakorlatok erősítő, edző eredményeire nemcsak a papoknak, tanítóknak van szükségük, de mindenkinek. S ezért is sorozta be a Bazil-rend jövő feladatai közé a második magyar, a máriapócsi lelkigyakorlatos ház felállításának gondolatát.”⁴⁹

⁴² *A megreformált Szent Bazil-rend követői az Északamerikai Egyesült Államokban*, MVk 6 (1928) 12, 239–244; *Bazilita missziók Amerikában*, MVk 4 (1928) 2, 248.

⁴³ *A missziós Baziliták tevékenysége*, Görögkatolikus Lelkipásztor 3 (1929) 3, 78.

⁴⁴ „Egyházamért kész vagyok meghalni”. P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére (szerk. Török István Izsák) (Baziliták sorozat 1), Máriapócs 2005; VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 138–139; IVANCSÓ, *Papi nekrológok*, 95–107.

⁴⁵ DUDÁS, *Baziliták szerepe*, 108.

⁴⁶ DUDÁS–LEGEZA–SZACSVAY, *Baziliták*, 20.

⁴⁷ *Papi lelkigyakorlatok Máriapócsan*, MVk 1 (1925) 1, 23.

⁴⁸ A lelkigyakorlatok a Nagy Szent Bazil Rend 1925–1932 között kiadott folyóiratában, a *Máriapócsi Virágoskertben* kerültek meghirdetésre, illetve itt és a *Görögkatolikus Szemlében* közzölték a beszámolókat is. Néhány példa: *Lelkigyakorlatok*, MVk 4 (1928) 4, 76; *Lelkigyakorlatok Máriapócsan*, MVk 4 (1929) 7, 122; *Papi lelkigyakorlatok*, MVk 5 (1929) 8, 145; *Papi és tanítói lelkigyakorlatok*, MVk 5 (1929) 9, 201; *Tanítók lelkigyakorlati Máriapócsan*, GkSz 4 (1932) 14, 3.

⁴⁹ *A lelkigyakorlatok akarat-edző ereje*, MVk 1 (1925) 2, 47–48.

A szerzetesek 1924 és 1948 között összesen 302 lelkigyakorlatot vezettek a rendházaik mellett középiskolákban és különböző egyesületekben (pl. Mária Kongregáció, KALOT összejövetelek) is.⁵⁰

2. AZ ÚTKERESÉS

a) Út az önállósulás felé

A máriapócsi baziliták az 1920-as években a papnövendékek nyári rítus-oktatása révén kapcsolódtak be a papnevelésbe. Miklósy István püspök (1913–1937) fontos szerepet szánt a kegyhelynek, a magyar görögkatolikusok hitéleti centrumának tekintette. Az azonban, hogy a máriapócsi monostor a galíciai provincia kötelékébe került⁵¹ megnehezítette a máriapócsi baziliták intenzívebb bevonását a Hajdúdorogi Egyházmegye életébe, mivel a galíciai provincia előjárói kifejezetten ellenségesen viszonyultak az egyházmegyéhez.⁵²

1921-ben Máriapócson megalakult a Magyar Görög Katolikusok Országos Szövetsége (MAGOSZ), melynek létrehozásában a baziliták is részt vettek.⁵³ A Szövetség 1929. június 1-én kérvényt intézett XI. Piusz pápához, melyben kérte, hogy a Nagy Szent Vazul Rend máriapócsi monostorát minden más kötelékből vegyék ki és emeljék apátság rangjára.

A kérelmet a következőkkel indokolták:

1. Trianon után a Magyarországon maradt római katolikus szerzetesrendek megszakították a kapcsolatot a külföldre szakadt házakkal és Magyarországon új provinciát szerveztek. Egyedül a baziliták vannak külföldi, galíciai fennhatóság alatt.

2. A galíciai baziliták az „ukrainizmust” terjesztik, így a lembergi ruthén provincia tendenciája ellentétben áll a magyar integritási törekvésekkel.

3. A ruthén egyházmegyék minden olyan intézménnyel rendelkeznek, amelyek elengedhetetlenek a fejlődésükhöz, a Hajdúdorogi Egyházmegyének azonban egyetlen intézete sincs, ezért van szüksége a máriapócsi monostor összes anyagi és szellemi erejére. Szükséges lenne továbbá az is, hogy magyar baziliták legyenek a görögkatolikus hívek szellemi vezérei, de a szerzeteseknek ehhez önállóaknak kell lenniük, hogy kizárólag a magyar hívek szolgálatában állhassanak.

⁵⁰ DUDÁS–LEGEZA–SZACSVAY, *Baziliták*, 20.

⁵¹ PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 145.

⁵² VÉGHSEŐ–TERDIK, *Minden utamat*, 64; PIRIGYI, *Bazilita kolostorok*, 7–8. Vö. TÖRÖK, *Máriapócs*, 198–199; PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 146–149.

⁵³ *Ószi búcsú Máriapócson*, Nyírvidék (1921) 2; *M.A.G.O.Sz.*, Görög katolikus Népiskola 1 (1921) 2, 9–10.

4. A görögkatolikus magyarságnak Magyarországon nincs szemináriuma, sem Rómában alapítványa. Ha a monostor önálló lesz, birtokai lehetővé fogják tenni, hogy növendékei a teológiát vagy a római görög kollégiumban, vagy a grottaferratai bazilita apátságban⁵⁴ végezzék.

5. A *Christi fideles Graeci* bulla (1912) rendelkezése értelmében a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög lenne, de a görögkatolikus magyarságnak nincs olyan intézménye, ahol ezt a nyelvet tanítanák. A Rómában vagy Grottaferrataban végzett bazilita növendékek azonban oktathatnák az ógörög nyelvet a máriapócsi monostorban, elősegítve a Szentszéknek a görög nyelvű liturgia bevezetésére irányuló szándékát.

6. A gróf Károlyi család elsősorban a magyar nemzeti célok szolgálatára adományozott birtokot a monostornak.⁵⁵ Ezért is lehetetlen, hogy a monostor „ukrainista” politikai célokat szolgáló kötelékben maradjon.

7. Egyetlen monostor önálló provinciát nem képezhet, viszont a máriapócsi nem alapíthat filiákat addig, amíg egy idegen célú szervezet elveszi tőle anyagi és szellemi erejének nagy részét. Ha a máriapócsi monostor elnyeri függetlenségét, javait a saját céljaira fordíthatja, megerősödik tekintélye és társadalmi helyzete, így számos fiatal lép majd be soraiba, akiket elhelyezhet új alapításaiban.⁵⁶

A MAGOSZ vezetősége 1929. szeptember 5-én kérte Miklósy István püspök támogatását, aki bár a bazilita szerzetesek külföldi kormányzattól való függetlenedését nem csak a nemzeti, hanem gazdasági szempontból is „felette kívánatosnak” ítélte, az elszakadás megvalósításának sikerét egy külön rendtartomány létrejöttében látta, amelyhez Máriapócsra kívül legalább még egy rendház szükséges. Ehhez azonban nem állt rendelkezésre megfelelő fedezet.⁵⁷

A Szentszék 1932-ben rendezte az egykori történelmi Magyarország területén működő bazilita kolostorok helyzetét. Ezek a közös, 1932. április 2-án felállított, Szent Miklósról elnevezett provinciába kerültek, az utódállamok kolostorait pedig egy-egy regionális előljáró vezette. Róma ide csatolta az öt csehszlovákiai (Husztbaranya, Misztice, Kisberezna, Munkács, Ungvár), egy jugoszláviai (zágrábi rezidencia),⁵⁸ egy

⁵⁴ Grottaferrata a Rend olasz ágának (*Ordo Basilianus Italiae*, alapítva 1579-ben) központja.

⁵⁵ Károlyi Ferenc gróf, miután a kegykép előtt kigyógyult súlyos betegségéből, magára vállalta a kegytemplom építésének további költségeit, sőt a templom mellé monostort is emeltetett, melynek fenntartására környékbeli birtokaiból ezer holdat adományozott. Vö. TERDIK SZILVESZTER, *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*, Nyíregyháza 2014, 27–76.

⁵⁶ MAJCHRICSNÉ-NYIRÁN, *Mindnyájunk*, 134–137.

⁵⁷ Uo. 139–141.

⁵⁸ Residentia in Zagreb: a zágrábi rezidencián két szerzetes élt és ahol háromnál kevesebb szerzetes él, az még vagy már nem monostor, hanem szerzetesház.

magyarországi (Máriapócs) és a két romániai (Bikszád, Majszin) bazilita rendházat.⁵⁹ A provincia tartományfőnöke Bulik Polikárp Péter⁶⁰ lett, a provincia székhelye pedig Ungvár. Magyar ágának vezetője Dudás Miklós, későbbi hajdúdorogi megyéspüspök lett. A román ág vezetését Maxim Atanáz, a bikszádi monostor főnöke látta el. A jugoszláviai ágat a zágrábi szerzetesház vezetője, Višošević János irányította, míg a cseh-szlovák rendházak Munkács alá tartoztak.

b) A hajdúdorogi rendház

A Szenszék döntése megadta a kívánt függetlenséget a magyar bazilitáknak, akik már egy évvel később megkezdték Hajdúdorogon egy új rendház létesítésének előkészítését, amely az önállósodás folyamatának fontos állomása volt. Az új kolostor egy sikeres, 1930-ben tartott missziónak köszönhetette létrejöttét:⁶¹ „A világégés után járó lelki, erkölcsi dekadencia, az anyagi gondok, a napjainkban kulmináló nyomor, tagadhatatlanul erőt vett az embereken s a mély letargiából [...] a kegyelmi életre vezetni őket csak igen nagy erőmegfeszítés árán, és pedig rendkívüli eszközök révén lehet csupán. [...] Erre adott alkalmat Hajdúdorogon a márc. 22-30-ig tartott népmisszió, melyet P. Szkiba Teofán és P. Dudás Miklós szent Bazil-rendi szerzetesatyák tartottak. Úgy a délelőtti, mint az esti szentbeszédnek alkalmával zsúfolásig megtöltötték a hívek a székesegyházat. [...] A misszió hatásának egyik szép megnyilatkozása az is, hogy a hitközség óhajtja a szent Bazil-rend Hajdúdorogon való letelepedését, minek különösebb akadályja nincs. A 11 ezer lelket számláló hitközségnek úgyszólván már a székesegyház [...] A hitközség bizonyára juttatna 100 holdas javadalmat a páterek ellátására, ha az építendő templom mellé a rend kolostort építené. Erre nagy szükség is volna, mert a mai modern pasztorációhoz a parochus mellett két segédlelkész és egy hitoktató bizony kevés.”⁶² Ehhez Lengyel János nyug. iskolaigazgató és felesége,

⁵⁹ *Catalogus Provinciae S. Nicolai Ordinis Basiliani Sti Josaphat ineunte anno 1933. Typographia PP. Basilianorum, Užhorod 1933, 9–21; Catalogus Provinciae Sti Nicolai Ordinis Basiliani Sti Josaphat ineunte anno 1935, Užhorod 1935, 11–33.*

⁶⁰ HETÉNYI VARGA, *Szerzetesek*, 23.

⁶¹ 1929-ben már történt utalás arra, hogy szeretnének Hajdúdorogon többek között kolostort létesíteni: „Hajdúdorog nekünk afféle szent városunk, amely legközelebb áll ideálunkhoz: görög-katolikus és magyar. Ábrándozunk fejlesztéséről, benépesítjük gondolatban kultúrintézményekkel jó előre: gimnáziummal, kolostorral, papfiúkat nevelő internátussal, hogy majdan innen sugározzék szerte a kultúra, fel egész a Kárpátok lejtőjére, amelynek népe a magyart tartja eszményképének.” IFJ. GRÓH ISTVÁN, *A hajdúdorogi eset*, GkSz 1 (1929) 2, 1.

⁶² *Hitélet Hajdúdorogon*, GkSz 2 (1930) 8, 5. A kezdeményezésről a Rend folyóirata is beszámolt: „Április hóban valószínűleg Hajdúdorog kerül sorra, melynek lelkésze már előterjesztést tett a rendfőnökségnek. [...] Hajdúdorogon nem régen az e. m. missziós papi egyesület tartott missziót. A hitélet öröndetes fejlődésének jele, hogy már ismét kíváncznak a lelket megújító missziós Betszaida-forrás után pedig, ha valahol, Haj-

Szabó Mária nyug. polgári iskolai tanárnő nyújtottak segítséget, házukat és földjüket a Rendnek adván.⁶³ Az 1933. december 24-én keletkezett alapító okiratban a házaspár bőkezűségét így indokolja: „kívánságunk az, hogy a Rend az idők folyamán Hajdúdorogon olyan egyházi és kultúrintézményt létesítsen, melyek Hajdúdorog népének az erkölcsi és anyagi jólétét előmozdítani, kultúráját emelni és fokozni alkalmasak.”⁶⁴ A rendház ügyének elrendezése Dudás Miklós fáradozásának volt köszönhető:⁶⁵ közbenjárta a római hatóságoknál, akik támogatták az elképzelést. Ezt követően levelet írt Miklósy püspökhöz, aki szintén hozzájárult a baziliták Hajdúdorogon való letelepedéséhez. „Nagy lépéssel közeledik célja felé a Rend, mióta P. Dudás Miklós lett a tartomány főnök, ki egymás után gördíti el az útjában álló torlaszokat. [...] Mert a dorogi rendház évek óta vajdudó alapítását valóban gyors tempóban oldotta meg, alapítólevele két hét alatt jóváhagyva érkezett vissza Rómából s pár héttel később rendtársaival együtt apostoli buzgósággal és lelkesedéssel megkezdte az igazi keresztény katolikus hitélet emelésére és elmélyítésére irányuló missiót Hajdúdorogon”⁶⁶ – hangzik a sajtó lelkes üdvözlése. A *Görögkatolikus Szemle* rendszeresen tájékoztatta az olvasókat a munkálatokról: „A Szt. Bazil-rend hajdudorogi rendházának megvalósítása gyors ütemben halad előre. Az alapítólevél visszaérkezett Rómából a rend generálisának jóváhagyása-

dudorogon van az a hely, hol még a sablonszerű lekipasztorkodás is terhes és nehéz. Maga a terület óriási, a hivek száma nagy. [...] A dorogi misszióval kapcsolatban – nem rendünk részéről, hanem egészen kívülálló helyről – felvetődött az a gondolat, hogy a magyar bazilita rendtartomány kiépítéséhez Hajdudorog alkalmas módon hozzájárulhatna, ha lehetővé tenné ott egy bazilita kolostor és templom felépítését. Ahhoz ugyanis, hogy Magyarország mai megcsonkított területe önálló rendtartománnyá lehessen, legalább három rendháza van szükség. Mily áldás lehetne magára Hajdudorogra egy bazilita templom, a városnak a székesegyháztól távol eső valamely részében, ha mily áldás volna az egész magyar görögkath. egyházra, ha egy új rendház felállítása által a magyar rendtartomány megszervezéséhez s közvetett uton általa a bazilita rend tevékenységének magyar területen való intenzívebbé tételéhez hozzájárulnánk.” *Rendünk missziói*, MVk 6 (1930) 4, 65.

⁶³ *Lengyel János nekrológja*, GkSz 13 (1941) 16–17, 1; *Legyen emléküik örök!*, Máriapócsi Zarándok Naptár az 1942-ik évre (szerk. Dudás Bertalan), Ungvár 1941, 86–87.

⁶⁴ TÖRÖK, *Máriapócs*, 198.

⁶⁵ *Megemlékezés a hajdudorogi Szent bazil Rendről*, GkSz 12 (1940) 9, 4.

⁶⁶ A cikk rávilágít a máriapócsi rendház anyagi körülményeire is: „Sok oldalról hangoztatják a Rend máriapócsi, mesés kincseket jövedelmező birtokát és egyéb jövedelmi forrásait. [...] A Rend összes iskoláit úgy a községben, mint a 300 embert eltartó birtokán, saját erejéből tartja fenn. Úgy szintén kápolnáit, egyleteit és összes vallásos, hazafias és kulturális intézményeit. A Rend reformálása óta a jelölteknek idegen országokban történő előkészítésére, Rómában többszörös doktorokká való kiképeztetésére évente súlyos ezreket áldoznak. És más jövedelmi forrás nincs, mint az a homokbirtok. Mert a szeszgyárban csak azért dolgozzák fel a krumplitermést deficittel, hogy az engedélyt el ne veszítsék. A malom pedig, mint erkölcsi testületnek tulajdona, leginkább akkor van üzemben, ügyszólván ingyen, a szegény nép számára, amikor a környékbeli modern berendezésű malmok állanak, mert az üzembentartás nem hoz kielégítő hasznot. [...] Ami pedig a búcsúk jövedelmét illeti, Trianon óta még a vendégek ellátási költségét sem fedezi. [...] Ezzel meg van adva – vázlatban – a válasz a Szent Bazil Rend túlzott fokban híresztelt gazdagságára.” *A Szent Bazil Rend hajdudorogi actioja*, GkSz 5 (1933) 20, 2–3.

val és az alapítványhoz tartozó épület átalakítása ideiglenes szerzetházzá folyamatban van, hogy a további építkezés, berendezkedés stb. már onnan legyen irányítható.”⁶⁷

A monostor alapkövének megáldására 1935. augusztus 20-án került sor.⁶⁸ 1935-re egy, később a monostor terveibe illeszkedő kápolnát építettek.⁶⁹ 1939–1940 között épült fel a kápolnát is magába fogadó hajdúdorogi rendház.⁷⁰ A háromszintes épület földszintjén tantermeket és szobákat, az emeleteken pedig szerzetesi cellákat és kollégiumi termeket alakítottak ki. A Rend működési jogának tíz évvel későbbi megvonásáig nevelték a baziliták az ifjúságot ebben a fiú internátus-konviktusban.⁷¹ Az utolsó évben, 1950-ben 52 líceumi tanítóképzős tanult Hajdúdorogon.⁷² A szerzetesek a rendház kiépülése után már Hajdúdorogon is tartottak lelkigyakorlatokat.⁷³

c) Egy budai és egy nyíregyházi bazilita kolostor alapításának tervei

A *Görögkatolikus Szemle* 1933. áprilisi számában felmerült annak gondolata is, hogy a budapesti egyházközségben megalakítandó *Actio graeco-catholica* programján belül⁷⁴ tegyenek lépéseket arra, hogy Budán a baziliták számára rendház létesítésére kerüljön sor.⁷⁵ A következő számban megjelenő, erre a felvetésre adott válasz szerzője ezzel indokolta a terv megvalósításának lehetetlenségét: „Mindenekelőtt le kell szögezmem,

⁶⁷ *Egyházi élet*, GkSz 5 (1933) 9, 3.

⁶⁸ *Alapköszentelés Hajdúdorogon*, GkSz 7 (1935) 17, 2; TÖRÖK, *Máriapócs*, 198.

⁶⁹ VATTAMÁNY IMRE, *A Szent Bazil Rend dorogi kápolnájának megáldása november 17-én*, Kelet 1 (1935) 20–22, 8, 25; A templom építésére küldött adományokról a sajtó folyamatos tájékoztatást adott, buzdítva ezzel a híveket további adakozásra: „Impozáns keretek között tartotta meg szeptember hó 24-én a Szent Bazil rend első nagygyűlését Hajdúdorogon. [...] A több ezer főnyi közönség részvételével megtartott gyűlés tárgya a templomépítő helyi bizottság megalakulása volt, amelybe tüntető szívességgel tömörült Hajdúdorog társadalmának intelligenciája és gazdaközönsége. [...] A gyűlés foglalkozott a telekkérdéssel is, amelyen a Rend templomát, kolostorát és kultúrintézményeit építtetné. A község szépítéséért minden alkalmat megragadó és felhasználó Bobus főjegyző proponálta, hogy álljon mellé 79 ember hasonló adománnyal és meglesz az óhajtott és kiválasztott telek ára. És azonnali fizetés mellett felajánlott 10 q búzát és öt éven keresztül, adománylevéllel biztosított 5 q, összesen 35 q búzát. Ezzel az önkéntes adakozók sorát megnyitotta, melyet Rákóczi Szűz Máriás-lobogós kurucainak késői unokái közül számosan követtek.” *TEMPLOMÉPÍTŐ BIZOTTSÁG, A Szent Bazil Rend első gyűlése Hajdúdorogon*, GkSz 5 (1933) 21, 2–3; További adományok felsorolása: *TEMPLOMÉPÍTŐ BIZOTTSÁG, A Szent Bazil rend actióját Hajdúdorog magáévá tette*, GkSz 5 (1933) 23, 3; *Épül a baziliták temploma Hajdúdorogon*, GkSz 8 (1936) 6, 2–3; *A hajdúdorogi szt. Bazil-rend templomára és zárdájára történt adományok nyilvános nyugtázása*, GkSz 8 (1936) 9, 4.

⁷⁰ A rendházat 1943-ban áldották meg, miután az 1942. november 16-ra tervezett ünnepség elmaradt. Vö. *A hajdúdorogi egyházmegye elmúlt esztendeje*, Máriapócsi Zarándok Naptár az 1942-ik évre, 70.

⁷¹ DUDÁS, *A baziliták szerepe*, 107.

⁷² DUDÁS–LEGEZA–SZACSVAY, *Baziliták*, 23–24.

⁷³ *Lelkigyakorlatok tartása Hajdúdorogon*, GkSz 8 (1936) 9, 3.

⁷⁴ Vö. LADOMÉRSZKY BÉLA, *A Magosz. mint az Actio Graeco-Catholica szerve*, GkSz 6 (1934) 18, 1.

⁷⁵ *Tótin Andor bozzászólása az Actio graeco-catholica kérdéséhez*, GkSz 5 (1933) 9, 2.

hogy Nagy szent Vazul rendjének Budapesten való letelepülése elvitathatatlanul fontos feladat lenne. Csakhogy e szép terv jelenlegi megvalósítása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Így az első nehézség abban áll, hogy annyira kevés a magyar bazilita páterek száma,⁷⁶ hogy Máriapócon még a noviciát [*Sic!*] sem tudták megnyitni és Dorogra is csak egy vagy két embert küldhetnek.⁷⁷ De ennél is nagyobb baj a mai nehéz gazdasági helyzet, amely egyszerűen lehetetlenné teszi a közeljövőben való megvalósítást, mert sem a szt. Vazul rend, sem az egyházközség nincs abban a helyzetben, hogy egy pesti rendház felépítésére százazreket vagy tízezreket is áldozhasson.⁷⁸ A cikk írója szerint a Fővárostól akkor kapna ilyen irányú anyagi segítséget, ha a Nagy Szent Bazil Rend önálló magyar rendtartománnyal rendelkezne. A bazilita szerzetesek budapesti letelepülését azonban semmi esetre sem szabad elhanyagolni, „a főiskolai internátus megvalósításával kapcsolatban lehetne egy két páttert felhozni. És ha számuk megnövekedik, ha önálló magyar rendtartománnyá lesznek és a gazdasági helyzet reménykeltőbb lesz, akkor itt van Budapesten még Kőbánya, Angyalföld, esetleg a hivek számának növekedtével Lágymányos, ahol megtelepülhetnének [...]”⁷⁹ – szövegezte a javaslat. A *Szemle* 1936. március 15-i számában még mindig arról tudósít, hogy egyre több helyről hangzik el a baziliták Budán való letelepedése iránti igény. A folyóirat egy, a *Nemzeti Életben* megjelent cikkekre hivatkozva ezt írja: „A jövő esztendőben éri meg alapításának negyedszázados évfordulóját a hajdudorogi egyházmegye. [...] A budaiak akként igyekeznek tartalmat adni a jubileumnak, hogy már most egyengetik a Szent Bazil-rend Kelenföldön való letelepülésének az útját. A szerzetesek letelepedésével valóra válna az internátus megnyitása is, ami lehetővé tenné, hogy a megszállott területek ifjúsága a magyar fővárosban végezze tanulmányait. Az érdekes elgondolás megvalósulása esetén óriási jelentőségre tehet szert a magyar revíziós törekvések szempontjából.”⁸⁰

A budai rendház létrehozása végül nem valósult meg, az erről szóló cikk után, 1938-ban a *Görögkatolikus Szemlében* megjelent azonban egy olyan írás is, amely annak az ötletét veti fel a nemrég felavatott ferences rendi kolostor és lelkigyakorlatos ház kapcsán, hogy a Nagy Szent Bazil Rend Nyíregyházán alapítson rendházat: „Tudjuk, hogy minden kolostorépítés katolikus szempontból örömdolog tény [...] de ugyanakkor [...] mi, görögök a lelkek megmentése terén hasonló intézmény felállításán fá-

⁷⁶ 1933-ban a máriapócsi kolostorban hat bazilita pap, egy novícius és három szerzetes testvér élt. Vö. *Catalogus Provinciae S. Nicolai Ordinis Basiliani Sti. Josaphat ineunte Anno 1933*, Užhorod 1933, 16.

⁷⁷ A Szent Miklós Provincia 1935. évi katalógusában a hajdudorogi ház rezidenciaként szerepel, lakói ekkor: Szabó Miklós Izidor és Mező Teofil Ferenc bazilita szerzetese papok és Demcsák Sebestyén József szerzetes testvér. *Catalogus Provinciae Sti Nicolai Ordinis Basiliani Sti Josaphat ineunte anno 1935*, Užhorod 1935, 21.

⁷⁸ DÁVIDHÁZI, *A budai helyi lelkészség és a baziliták*, GkSz. 5 (1933) 10, 2.

⁷⁹ Uo. 2.

⁸⁰ *A baziliták Budán*, GkSz 8 (1936) 6, 3.

radoztunk-e?”⁸¹ A baziliták először csak egyetlen kolostorral, a máriapócsival rendelkeztek Magyarország területén, majd sor került a hajdúdorogi rendház megalapítására: „[...] örülünk ennek a gyarapodásnak is. De szeretettel fordul figyelmünk a mostani aktualitás kapcsán a Szent Bazil-Rend felé: keressék a módot, hogy Nyíregyháza városában is megvessék lábukat minél előbb és megépítsék itt az önálló tartományukhoz amúgy is szükséges harmadik rendházukat.” – írja cikkében FEHÉR JÓZSEF. A szerző szerint egyrészt, bár a ferences lelkigyakorlatos ház is nagy hatással bír a „lelkek formálására” nézve, egy görög lelkigyakorlatos ház ugyanolyan vagy talán még nagyobb erővel bírna.

„De más szempontból is kíváncsi a baziliták – és tegyük hozzá bazilisszák – meglepedése Nyíregyházán; középiskolai ifjúságunk nevelése legcélszerűbben az ő kezükben oldható meg. Egyelőre egy bazilita vezetés alatt álló fiú- és a bazilisszák gondjaira bízott leányinternátus eleget tenne szükségleteinknek.”⁸² A szerző a megvalósítás módját abban látja, hogy a már meglévő nyíregyházi középiskolákat alakítanak át „görög jellegűvé”, mivel saját gimnáziumokat a görögkatolikusság anyagiak hiányában nem tudna létrehozni. Nyíregyháza ezért is lenne megfelelő hely a Rend letelepedésére, mert máshol ilyen internátusok a középiskolák hiánya miatt nem volnának létrehozhatók. „A Szent Bazil-Rend magyar ágának szüksége van rá, hogy még egy kolostort állítson fel. Ahhoz viszont kétség nem fér, hogy ebből a szempontból egyedül Nyíregyháza jöhet szóba.” – véli a szöveg írója.

A budai és a nyíregyházi rendházak alapításának tervei végül nem valósultak meg, a Nagy Szent Bazil Rend más településeken hozott létre kolostorokat.

d) A Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek

Az 1930-es években⁸³ a Nagy Szent Bazil Rend Dudás Miklós tartományfőnök fáradozásainak köszönhetően új ággal, másodrenddel bővült, a regionális előjáró ugyanis lépéseket tett a bazilita nővérek hazánkba való visszatelepítése érdekében,⁸⁴ akikre a leányifjúság nevelése szempontjából volt szükség. Dudás kérésére Humenyuk Mag-

⁸¹ FEHÉR JÓZSEF, *Görög lelkigyakorlatosház*, GkSz 10 (1938) 20, 1.

⁸² Uo. 2.

⁸³ Egy apácázárda létesítésének gondolata már 1916-ban felmerült, amikor a munkácsi püspök arra kérte a bazilitákat, hogy gondoskodjanak az árván maradt gyermekek ellátásáról. A szerzetesek ekkor eltervezték egy zárda alapítását, ahol a nővérek az árvák gondját viselték volna, ennek kivitelezése azonban az első világháború által teremtett körülmények miatt nem valósulhatott meg. Vö. TÖRÖK, *Máriapócs*, 197.

⁸⁴ Magyarországon már Szent István idejében több bizánci rítusú monostor létezett (pl. Dunapentele, Veszprémvölgy), ahol görög szerzetesnővérek éltek. Ezek a rendházak a tatárjárás következtében semmisültek meg. Vö. KERESZTES SAROLTA, *Baziliták*, Veszprém 2007, 5–7; Uő, *Szerzetességünkről* (A Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek Kiadványai 1), Máriapócs 1996, 164–166; PAPP GYÖRGY, *A veszprémvölgyi apácázárda*, GkÉ 1 (1937) 7, 4–5; *A veszprémvölgyi apácázárda*, GkÉ 1 (1937) 8–9, 6.

dolna ungvári főnöknő 1935-ben négy nővért küldött rendházukból Máriapócsra,⁸⁵ ahol az új otthonukat jelentő kis házat 1935. november 8-án szentelték fel.⁸⁶ A nővérek 1937-ben itt nyitották meg a noviciátust hat taggal. Az (Árpád-kor óta) első görögkatolikus apácaavatásra 1938. június 6-án került sor: Mária, Makrina és Bernadett nővérek tettek fogadalmat Máriapócsra, majd alig három hét múlva Bazília és Emilia nővérek követték őket.⁸⁷ Az első két nővér 1940. szeptember 22-én tett ünnepélyes fogadalmat.⁸⁸ Rendházukat 1941. november 8-án áldotta meg Dudás Miklós megyéspüspök,⁸⁹ a Zarándokháznak is nevezett épület a búcsújáróknak szállást, éttermében pedig ellátást adott.⁹⁰ A nővérek kolostorában lehetőség volt nők számára lelkigyakorlatok megtartására is, itt került sor 1942. szeptember 21–24. között a papnők lelkigyakorlatára is, ami világviszonylatban az első volt.⁹¹ A bazilita nővérek fő feladatukként a leányifjúság és nők katolikus lelkeségének formálásában vettek részt, 1939-től hárman közülük tanítottak a Szent Bazil Rend máriapócsi iskolájában,⁹² ezenkívül gondozták a kegytemplomot, miseruhákat varrtak.⁹³ A világháború vége felé megnyitották Máriapócsra az első magyar görögkatolikus árvaházat, melyben 17 gyermeket gondoztak.⁹⁴

A bazilita nővérek 1945. április 2-án Sátorajújhelyben, szeptember 12-én pedig Hajdúdorogon is letelepedtek. Lengyel János és felesége a szerzetesek mellett Hajdúdorogon a nővéreket is segítette: „[...] a Bazilissza Zárdának Hajdúdorogon letették az alapját. E célra, hogy a gör. kat. nőnevelés fejlesztése intenzívebb módon lehetséges legyen, Hajdúdorogon a legjobb helyen, a Fő utcán egy 4 000 négyszög öles szép belsőséget vettek. [...] hogy ott biztosítva legyen, az államsegélyen avagy közadakozás folytán felépítendő női kolostor kápolnával, leánynevelőintézettel és esetleg majdan

⁸⁵ DUDÁS MIKLÓS, *Isten bozta őket...*, Kelet 1 (1935) 20–22, 2; *Isten bozta őket...*, KE 2 (1935) 10, 322–323.

⁸⁶ *Bazilissza-zárda Magyarországon*, KE 2 (1935) 10, 324; *Az első görögkatolikus apácazárdá ünnepélyes megáldása Máriapócsra*, Kelet 1 (1935) 20–22, 4–6.

⁸⁷ *Az első gör. katb. apácaavatás*, KE 5 (1938) 7–8, 211.

⁸⁸ *Egy év a hajdúdorogi egyházmegye történetéből*, A Máriapócsi Könyvező Szűz Zarándok Naptára az 1941-ik évre (szerk. Dudás Bertalan), Ungvár 1940, 42.

⁸⁹ *A hajdúdorogi egyházmegye elmúlt esztendeje*, Máriapócsi Zarándok Naptár az 1942-ik évre, 70.

⁹⁰ PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 150; *A máriapócsi Zarándokház első éve*, Máriapócsi Zarándok Naptár az 1943. évre (szerk. Dudás Bertalan), Ungvár 1942, 79–80.

⁹¹ *Papnők lelkigyakorlata*, KE 9 (1942) 6–8, 108; *Lelkigyakorlat papnők részére*, GkSz 1 (1942) 31, 3.

⁹² *A Szent Bazil Rendi Nővérek Magyarországon*, A Máriapócsi Könyvező Szűz Zarándok Naptára az 1941-ik évre, 82.

⁹³ *A bazilissza apácarend és magyarországi célkitűzése*, Máriapócsi Magosz Naptár 9 (1937) 72–74; GAUSZ TIBOR SJ, *Ha az ő szavát halljátok...*, Budapest 1943, 207–209; *Felvétel a bazilissza nővérekhez*, GkE 1 (1937) 1, 10; *Magyar Bazilissza Nővérek máriapócsi noviciájára felvételüket kérhetik*, Máriapócsi Zarándok Naptár az 1944. évre (szerk. Szirtes Tivadar), Ungvár 1943, 60.

⁹⁴ *A máriapócsi bazilissza nővérek*, Máriapócsi Naptár a magyar görögkatolikus hívők részére az 1947. évre, Nyíregyháza 1946, 63.

internátussal kapcsolatos kulturintézmények létesítése.”⁹⁵ A nővérek Sátoraljaújhelyen 1945 áprilisában árvaházat nyitottak,⁹⁶ 1946. szeptember 10-től pedig Hajdúdorogon leánynevelő intézetet működtettek.

e) *A Szent István Provincia*

1939-ben öt kárpátaljai,⁹⁷ 1940-ben pedig három romániai bazilita kolostor került vissza Magyarországhoz.⁹⁸ A Szent Miklós Provincia megalapítása óta Romániában Nikulán, Magyarországon pedig Hajdúdorogon egy-egy új rendház létesült. „A magyarországi Szent Bazil Rend helyzetének rendezésével az Apostoli Szentszék megindította a Kelet-Magyarország és Erdély visszacsatolásával adódott egyházi helyzet rendezését. A Keleti Kongregáció október hó 19-én kelt s Ő Szentsége XII. Pius pápa által november 23-án jóváhagyott határozatával a Magyarország területén levő összes bazilita kolostorokat Szent Jozafátnak [...] égi pártfogása alatt egy rendtartományban egyesítette Máriapócs székhellyel.”⁹⁹ A magyarországi bazilita monostorok tartományfőnöke Dolhy Leontin¹⁰⁰ lett. A rendtartomány magyar, ruszin és román csoportra oszlott, élükön külön regionális vezetőkkel: a román ág élére Maxim Atanáz került (hatásköre a bikszádi, nikulai és majszi rendházakra terjedt ki), a magyar csoport vezetője Dudás Bertalan lett (hozzá tartozott a máriapócsi, a hajdúdorogi kolostor és a beregdéai szerzetesház), a ruszin ágat (ide sorolhatók a kárpátaljai és ungvári rendházak) pedig Sztankaninec Antal¹⁰¹ irányította. Miután Dolhy Leontin 1942-ben

⁹⁵ *Gör. kat. női kolostor alapítása Hajdúdorogon*, GkSz 10 (1938) 2, 3.

⁹⁶ „Köszönetet mondunk mindazoknak a jötevőknek, akik lehetővé tették, hogy a bazilissza szerzetes Nővérek Saujhely [Sic!] [Sátoraljaújhely. F.K.] Széchenyi-tér 12 sz. alatt árvaházat nyithattak. Ujabb jötevők áldozatkészsége lehetővé tette, hogy néhány teljesen árva, vagy félárva leánykát ismét felvehessünk. Az árvaházban még több árva számára van férőhely, de felszerelési cikkekben hiányt szenvedünk. [...] Bármilyen csekély, természetben, vagy pénzbeli adományt hálás köszönettel veszünk.” *Köszönetet mondunk*, Zempléni Kisujság 1 (1947) 1–49, 142.

⁹⁷ „A Szent Bazil Rend Kárpátalja visszatérése folytán visszanyerte régi anyaházát, a munkács-csernek-hegyi monostort és még öt más rendházat. A máriapócsi házfőnököknek, P. Jeőcsák [helyesen: Jőcsák. F.K.] Máténak, ki most egyben a visszaállított magyar rendtartomány főnöke is, a rendházak átvétele nagy gondot okozott. A rendnek Magyarországon ugyanis mindössze csak 15 áldozópapja volt.” *A Szent Bazil Rend*, KE 6 (1939) 8, 274. A rendházak a következők: Máriapócs, Munkács–Csernekhegy, Ungvár, Hajdúdorog, Misztrice, Kisberezna, Huszbaranya és a beregdéai rezidencia. Vö. *Catalogus Provinciae Sti Nicolai Ordinis Basiliani Sti Josphat ineunte anno 1940*, Ungvár, 1940.

⁹⁸ *A Nagy Szent Bazil Rendje Magyarországon*, A Máriapócsi Könyvező Szűz Zarándok Naptára az 1941-ik évre, 75–81.

⁹⁹ *A magyarországi Szent Bazil Rend*, KE 8 (1941) 1, 15.

¹⁰⁰ VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 77.

¹⁰¹ BENDÁSZ–BENDÁSZ, *Helytállás*, 418–424.

elhunyt, a Szentszék utódává Dudás Bertalant nevezte ki. A magyar ág vezetője Liki Imre János,¹⁰² a románé Marina György, a rusziné Mondyk Antal lett.¹⁰³

A Provincia utolsó katalógusa 1942-ben jelent meg, mely szerint ekkor Tkacsuk Demeter volt a Szent Jozafát Kongregáció római általános főnöke. A szerzetesek száma erre az évre így alakult: Hajdúdorogon 4, Máriapócon 13, Husztbaranyán 3, Munkácscon 23, Ungváron 15, Kisberezsnán 5, Miszticén 6, Bikszádon 18, Majszinben 5, Nikula kolostorában pedig 11 szerzetes élt. A magyarországi baziliták száma 103 volt, melyek közül 40 felszentelt pap, 9 teológus és 54 szerzetes testvér.¹⁰⁴ A Szent Miklós Provincia a második világháború után felbomlott.

A baziliták rendházainak megnyitása Makón folytatódott, ahol a szerzetesek a makiói egyházközség segédlelkései lakásába költöztek be. CSEPREGI IMRE, római katolikus plébános, pápai prelátus naplójában így ír 1946 júniusában a baziliták Makóra való letelepedéséről: „Felkeresett dr. Rohály úr¹⁰⁵ [...] Elmondta, hogy bazilita szerzeteseket akar Makóra hozni. Ezek a segédlelkései lakásba és javadalmakba kerülnének, egy közülük tanító is lesz, és így visszaállítják a hitvallásos iskolájukat. [...] A bazilita atyák egyben ellátnák a környékbeli helységek görög katolikus híveit is lelkiekben: Szentes, Hódmezővásárhely, Battonyát is ideszámítva. Jó gondolat.”¹⁰⁶ Az első bazilita, aki a későbbiekben Szegeden is ellátta a lelkipásztori teendőket, 1946. július 29-én érkezett meg Makóra,¹⁰⁷ a másik szerzetes, Máté pedig október 9-én.¹⁰⁸ A településen tehát Zsatkovics Emil Dénes és Volosinovszki Mihály Máté¹⁰⁹ szolgáltak segédlelkésként 1946–1948 között.

A bazilita szerzetesek Makón való letelepedésével hazánkban kolostoraik száma háromra nőtt, a Rend szabályzatának értelmében pedig ott, ahol legalább három szerzetesközösség működik, szükség esetén új rendtartományt lehet szervezni. Ennek alapján a Szentszék 1947. március 7-én létrehozta a magyarországi baziliták számára a Szent István Provinciát, melynek tartományfőnöke Dudás Bertalan lett.

Mivel Dudás Miklós tartományfőnök az 1933-ban alapított hajdúdorogi rendházban tanítóképzőt nyitott, melyet a Rendre kívánt hagyni, szükséges volt, hogy minél több szerzetes szerezzon tanári diplomát. Ezért vásárolt a Rend 1947-ben Kispesten házat, amely tanulmányi házként szolgált.¹¹⁰ A baziliták 1948-ban ide költöztek át,

¹⁰² IVANCSÓ ISTVÁN, *Dr. Liki Imre János O. S. B. M. (1904–1961)*, Athanasiana 18 (2004) 265–266; Uő, *Papi nekrológok*, 68; „Bátraké a föld és az ég”. *Dr. Liki Imre János bazilita szerzetes emlékére* (szerk. Török István Izsák) (Baziliták sorozat 3), Máriapócs 2008.

¹⁰³ PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 148.

¹⁰⁴ PIRIGYI, *Bazilita kolostorok*, 8.

¹⁰⁵ Rohály Ferenc (1904–1982) Makón parókus 1937–1959 között. Vö. VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 140–141.

¹⁰⁶ *Dr. Csepregi Imre, Napló I. 1944–1946* (szerk. Tóth Ferenc), Makó 2011, 527.

¹⁰⁷ TÓTH, *Napló*, 548.

¹⁰⁸ Uo. 588.

¹⁰⁹ VÉGHSEŐ, *Papi névtár*, 172–173; IVANCSÓ, *Papi nekrológok*, 170–171.

¹¹⁰ *Hatvan éves a Kispesti görög katolikus kápolna*, BHÉ, 13 (2008) 1, [1].

ahol miseközpontot¹¹¹ létesítettek.¹¹² A kisperesti hívek már 1934-től tettek kísérleteket arra, hogy valamelyik templomban havonta legalább egyszer görögkatolikus liturgiát hallgathassanak, próbálkozásaik azonban sikertelenek maradtak. A háború után elsőként Timkó Imre (1975–1988 között hajdúdorogi püspök) talált lehetőséget a kisperesti Kisfaludy utcában álló szegényházi kápolnában havi egy Szent Liturgia megtartására, majd Pétery József váci püspök (1942–1967) engedélyével 1948-ban megnyílhatott a miseközpont a Kossuth Lajos u. 10. szám alatt lévő épületben. A Nagy Szent Bazil Rend egy törvényszéki bíró kúriáját vette meg és alakította át saját céljaira. Elsőként a Makóról áttelepült Zsatkovics Dénes és Volosinovszki Máté szolgáltak itt, majd Zsatkovicsot 1949-ben Regös Dénes váltotta fel.¹¹³ A kisperesti rendházból egyetemre járhattak a szerzetesek. A Rend működési jogának 1950-es megvonása előtt 17 teológus szerzetesnövendék volt, akik biztosították volna a tanárok utánpótlását is.¹¹⁴

A Szent István Provinciát 1950-ben az állam megszüntette. A kisperesti miseközpontot ellátó szerzetesek a váci egyházmegye keretein belül működtek 1953-ig, ekkor nekik is el kellett hagyniuk a rendházat. A szerzetesrendek működési jogának megvonása 1950-ben megtörte az eddigi folyamatot új helyzetet teremtve a Nagy Szent Bazil Rend életében.

¹¹¹ A környék és a település görögkatolikus híveinek szent liturgián való részvételre lehetőséget adó kápolna. Vö. PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 193.

¹¹² PIRIGYI, *Görögkatolikusok*, 149.

¹¹³ *Catalogus Ordinis Basiliani Sti Josaphat ineunte anno 1949, apud Curam Generalem Ordinis, Romae*, 1949, 70.

¹¹⁴ DUDÁS–LEGEZA–SZACSVAY, *Baziliták*, 24. 1969-ben Kisperest szórványlelkészség lett, a Rend 1994-ben kapta vissza a rendházat. „Miután a bazilita atyák újból visszakapták jogos tulajdonukat, [...] felújították a kápolnát, új padozat és padlózat készült és képárvánnyal is gazdagodott a templom. Lebontották a szerzetesház melletti romos épületet, helyébe egy minden igényt kielégítő, hat cellából és egy nagyobb közösségi helyiségből álló noviciusházat építettek.” PETRÓ LAJOS, *Kisperesten jártunk*, BHÉ 6 (2000) 3, 1. A baziliták 1996-ban kezdték meg ismét működésüket Kisperesten. A kisperesti kápolna fennállásának 50 éves jubileumára (1998. november 13.) a kápolnát átalakították, 1999-ben pedig ikonosztázióval gazdagították. Az ikonokat Latorczainé Újházi Aranka festőművész készítette. BAZÍLIA NÖVÉR, *A szerzetesség hírei*, GkSz 10 (1999) 2, 7. A Rend újrászerveződése után (1990) a következő baziliták szolgáltak a kisperesti szórványlelkészségben: Szántai Miklós Máté OSBM (1994–1996, 2002–2003, 2008–2010), Sebődi Miklós Jozafát OSBM (1996–2002), Szocska Antal Ábel OSBM (2001–2002, 2004–2008), Lőrinc László Krizosztom OSBM (2009–2011). Forrás: <https://hd.gorogkatolikus.hu/adattar-parokia/Budapest-Kisperest> (2021. 05. 19.)

FÜGGELÉK

I.

A baziliták reform jubileuma
(MVk 7 [1930] 65, 248.)

Munkácsról írók: Kedves ünnepet ünnepeltek nov. 2-án a Sz. Bazilrend anyaegyházában, a csernekhegyi monostorban. A reform megkezdésének 10 éves jubileumi ünnepe volt ez. Más monostorokból is összejöttek a szerzetesek, hogy egy szívvvel s lélekkel adjanak hálát Istennek a lefolyt tíz évben kapott kegyelmekért. A hálaadó istentisztelet után P. Bulik csernekhegyi monostorfőnök röviden összefoglalta a reform jelentőségét, felemlítette azokat a nehézségeket, melyekkel küzdeniök kellett a reform elején. Majd P. Jócsák mint a reform első noviciusa a magyarok, rutének és románok nevében megköszönte az ő szíveségüket s Isten áldását kérte a reformot vezető munkájára.

November 2-án volt tíz éve, hogy megérkeztek Munkácsra a Róma által kirendelt bazilita atyák és testvérek. Ez a hat tagból álló mentő expedíció (3 páter, 3 fráter) vette kezébe már kihalófélben lévő rend ügyét.

Nagy odaadással és felkészültséggel megkezdtek a reformálásnak nagy és nehéz munkáját. A tíz évi kemény munka a pusztulás szélén álló rendünket annyira talpra állította, hogy jelenleg 118 taggal rendelkezik a régi Magyarország területén. Ebből 18 páter, 38 fogadalmas testvér, 38 klerikus, 10 novicius klerikus, 14 novicius testvér.

Ezen reformált baziliták közül került ki Gojdicz Péter Pál harpasi c. püspök eperjesi Apostoli Adminisztrátor is. A reformált baziliták a tíz év alatt a régi Magyarország területén és Amerikában összesen 90 nép missiót és 37 lelkigyakorlatot adtak.

A reform még nincs befejezve. Számszerint még kevesen vagyunk. De naponkint kérjük az aratás Urát, hogy küldjön újabb munkásokat. A következő évek oly reménnyel kecsegtetnek, hogy minden évben egy-két, de esetleg több rendtagunk térdel az oltár elé, hogy fölvegye a magasztos egyházirend szentségét.

FÖLDVÁRI KATALIN

IV.
HISTORIOGRÁFIA

TRIANON ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYÁNAK HISTORIOGRÁFIÁJA¹

A versailles-i Grand Trianon palotában 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés jelentős fordulópontot jelentett Magyarország számára, amely nem csak elveszítette korábbi közép-európai nagyhatalmi pozícióját, hanem az új határokkal területének, népességének kétharmada is külföldre került. E gyászos esemény máig meghatározó szerepet játszik a magyar történettudatban, a történetek értékelése, elemzése, interpretációja az elmúlt évszázadban – az adott történeti korszaknak, rezsimnek megfelelően más-más aspektust kiemelve – rendre napirenden volt, számos történészt és közéleti személyiséget foglalkoztatott.

A szakirodalomban elsősorban a békeszerződés jogszerűségét, politikai tartalmát, gazdasági hatásait, a környező államok kisebbségpolitikáját, a magyar állam korábbi nemzetiségi politikáját elemezték, néhol egyéni sorsokat vagy attitűdöket mutattak be. Az, hogy egy publikáció ezeket a különféle szempontokat integráns egységben tárgyalná a békeszerződés magyar katolikus egyházra gyakorolt hatásával, meglehetősen ritka, sokkal gyakoribb, hogy egy-egy hosszabb történeti periódust átfogó egyház-történeti munka keretében, vagy egy egyházmegye történetének bemutatása kapcsán foglalkoznak egy alfejezet, vagy egypár bekezdés erejéig a kérdéssel. Másrészt, egy-egy jelentős egyházi téma, szemszög megragadásával elemzik az 1920-as történéseket és azok hatását. A kérdés szakirodalma az itt vázolt kereteken belül meglehetősen heterogén: több mű a békediktátum következményeit tárgyalja, míg magát a szerződést, az ahhoz vezető utat nem, vagy tipikusan egy hosszabb időívet vizsgál, amelyben benne van Trianon is, de csak egy-két bekezdés erejéig. Következésképpen a címben megjelölt téma lehatárolása, úgy, hogy lefedje mindazokat a történetírói munkákat, amelyek fontosak, korántsem volt könnyű feladat.

Jelen tanulmányomban kísérletet teszek arra, hogy ismertessem azokat a jelentősebb történeti munkákat, amelyek a trianoni békediktátummal, illetve közvetlen következményeivel foglalkoznak, kitérve a főbb eredményeikre és rámutatva azokra a

¹ Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 128346. számú, „A szentszéki-magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei” című posztdoktori ösztöndíjának támogatásával. A kéziratot 2021. szeptember végén zártam le, tehát addig ad áttekintést a szakirodalomról.

területekre, amelyeken a kutatásban még hiányosságok tapasztalhatók. Mindazonáltal úgy vélem, hogy áttekintésem hasznos lesz azok számára, akik nemzeti tragédiánknak a magyar katolikus egyházra gyakorolt hatásával szeretnének a jövőben foglalkozni, mivel rálátást kapnak a főbb szakirodalmakra és egy történész számára az elődök munkásságának ismerete elengedhetetlen.

I. A VÁLOGATÁS SZEMPONTJAI

A különböző korszakokban íródott fontosabb történeti munkák összegyűjtése során meg kellett húznom a historiográfiai vizsgálódás határait, tisztáznom kellett azokat a kérdéseket, kritériumokat, amelyek révén kirajzolódtak a téma körvonalai, keretei. Az első meghatározó szempont ezek közül az idő-, illetve tartalmi keret volt. Ennek nyomán vetődött fel a kérdés, hogy csak azt a szakirodalmat soroljam ide, amely konkrétan 1920-al foglalkozik, vagy azt is, amely egy hosszabb időintervallumban ok-okozati összefüggésben mutatja be Trianon hatását a magyar katolikus egyházra? Ha csak az előbbieket venném sorra, egy teljességgel hibás felfogás lenne, hiszen a legtöbb egyházmegye szerkezetében nem 1920-ban következett be a döntő változás, az elengedhetetlen csapatok bevonulása már korábban megtörtént, illetve elkezdődött, a határok mentén szétagolt egyházmegyék vagyoni, egyházi jogi kérdéseinek rendezése pedig egész hosszan, az esztergomi főegyházmegye esetében például 1937-ig elhúzódott.² Nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül tehát a közvetett következményeket sem, így például a békeszerződés következtében külföldre került egyházmegyerészek vagy Magyarországon székhely nélkül maradó egyházmegyecsonkok történetét, egyházkormányzását bemutató tanulmányokat. Azonban ha közülük mindazokat bevonom a vizsgálódás körébe, amelyekben Trianonnak a katolikus egyházra, egy-egy egyházmegye vagy a hívő közösség életére gyakorolt hosszabb távú hatása szerepel, akkor akár olyan munkák is szerepelhetnének itt, amelyek napjainkig tekintik át e témakört. Szintén messzire vezetne, ha az összes olyan munkát ide venném, amely alapvetően nem egyháztörténet, de egy kicsit is érinti Trianon és az Egyház kapcsolatát. Úgy döntöttem tehát, hogy elsősorban azokat a tanulmányokat tekintem át, amelyek Trianonnal és az ok-okozati összefüggésekkel, közvetlen előzményekkel és/vagy következményekkel foglalkoznak, azonban a revízió bekövetkeztéről és ennek a katolikus egyházra gyakorolt hatásáról, az 1938–1941-ben visszatért területek egyházkormányzati rendezéséről született szakirodalmakra nem térek ki. Ugyanígy az összes olyan tanulmány felvonultatása, amely a két világháború között a határokon túlra került magyarsággal foglalkozik, és egy-két mondatban vagy bekezdésben megemlíti a kato-

² Vö. RÁCZ KÁLMÁN, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*, Ph.D. értekezés, ELTE, Budapest 2009, 198–199.

likusokat is, meghaladná e tanulmány kereteit. Szintén nem vettem bele a historiográfiába ha egyházi személy életraja érinti egy pár bekezdés erejéig Trianont.

A válogatás következő szempontját az adott történeti munka jellege adta. Ismeretterjesztő jellegű publikációk viszonylag nagy számban születtek: az összes ilyen jellegű cikk összegyűjtése meghaladná e tanulmány kereteit. Így ezekre jelen vizsgálódásomban nem térek ki, a szigorúan tudományos, szakmai munkákat tekintem át: ezek egy része önálló primer kutatáson alapuló, más részük a korábbi szakirodalom eredményeit összegző munka. Ennek megfelelően Trianon egy-egy konkrét aspektusát vizsgáló, résztémakörét analizáló tanulmányok mellett fontosnak tartottam egy-két nagy ívű, máig meghatározó, összegző jellegű szakkönyv, monográfia, forrásközlés bemutatását, felvonultatását is. E kritériumok nyomán azonban nem vizsgálhattam volna a Trianon és a katolikus egyház viszonyára adott reflexiókat a két világháború között. Ugyanis, míg a rendszerváltás utáni szakirodalomnál természetes elvárásként jelentkező tudományossági kritérium a lábjegyzetek (vagy ennek hiányában legalább végjegyzetek) készítése, a két világháború közötti időszakban nem jelentkezett e hivatkozási forma feltétlen igényként. Annak érdekében, hogy mégis vethessen az olvasó egy pillantást a Trianont közvetlenül követő évtizedekben a békediktátum értékelésére, illetve a katolikus egyházra gyakorolt hatásának akkori bemutatására, némi engedményt tettem, tehát az e történeti periódusban született munkák esetében nem vártam el kötelező elemként a jegyzeteket.

A következő megválaszolandó kérdés a történetet író személyére vonatkozik: a történetírás általában a történészek mestersége, de a historiográfiához vehetjük-e ha nem történész végzettségű személy vagy nem gyakorló történész készít az adott kor elvárásainak megfelelő, jól strukturált, tényeken alapuló, netán a pozitivistá történetírásnak megfelelő, számadatokon alapuló munkát? Amennyiben mindezt a történetírás szándékával tette, úgy vélem, hogy igen. Bár nyilvánvalóan más szemszögből fogja megközelíteni Trianont egy történész, egy statisztikus, egy papi személy vagy történetesen egy egyházjogász. Ezek a különbségek különösen szembetűnőek a két világháború közötti munkákban.

S ezzel el is érkeztünk az elemzés következő kritériumával kapcsolatban felmerült kérdéshez: hány év távlatából tekintünk valamit történelemnek? Mikor tekintendő forrásnak és mikor történeti munkának egy írás? Bizonyos esetekben nagyon szűk határmezsgyén mozgunk. Például: történeti munkának tekinthető-e egy 1940-es évek-ből visszatekintő memoár? Ellene szóló érv, hogy írója maga is átélte a békediktátumot és a következményeit, azonban mellette szóló érv, hogy 20 év távlatából tekint vissza, egy hosszabb korszakot ír le adatokkal alátámasztva, elbeszélő módon.³ Vagy például mennyiben lehet, lehet-e egyáltalán történetírás egy 1921-ben publikált Trianon utáni állapotokat leíró könyv, melynek ráadásul csak egy fejezetének egy része foglalkozik

³ HAICZL KÁLMÁN, *Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából*, Esztergom 1940.

Trianon és az egyház viszonyával, ugyanakkor a tényadatok közlése során korabeli elsődleges forrásokat használ fel.⁴ Annak érdekében, hogy a két világháború közötti reflexiókat, illetve az áttekinthető jellegű, de a történettudományban később szervesült történeti munkákat és írójuk témával kapcsolatos álláspontját is be tudjam mutatni, ezeket a történeti munkákhoz vettem.

Végül a válogatási szempontok közé kívánczik még, hogy külföldi vagy magyar történetírók munkáit mutatom-e be. Mivel előbbieik munkáinak egy része Magyarországról nem elérhető, teljességében történő bemutatásukra, felvonultatásukra nem vállalkozhatok. Elsősorban tehát a magyar szakirodalmat tekintem át, de utalni fogok egypár jelentősebb külföldi szakirodalomra is.

A továbbiakban a fent részletezett szempontokat szem előtt tartva, időrendben haladva mutatom be Trianon és a katolikus egyház viszonyának historiográfiáját.

2. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A két világháború között a Trianont és következményeit a történettudomány számára értékelhető, hitelesnek tekinthető módon megörökítő írók Trianont sokkal inkább a jelennek, mint múltnak élték meg. Bízta a revízióban, igazságtalan békének festették le, a katolikus egyház veszteségeit, az utódállamokban elszenvedett sérelmeket sorolták vagy éppen apológia-jellegű lett írásuk: az utódállamok vádaskodásával szemben védték a helyi egyházat. E munkák szükségképpen szubjektívek, még akkor is, ha írójuk történetesen statisztikus. Ilyen például BUDAY LÁSZLÓ 1921-es műve, *A megcsonkított Magyarország*, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Léway-díjjal ismert el, s amelyet BENISCH ARTÚR recenziójában így jellemzett: „jelenleg az egyetlen, teljesen megbízható, tudományos alapossággal, de világosan megírt könyv a mai Magyarországról”.⁵ A mű 14., *Egyház és iskola* című fejezete kitér a katolikus egyház és Trianon viszonyára is, bemutatva hány plébániát szakítottak el és mennyi maradt határainkon belül. Az író történettudományban való jártasságát és az előző évben történt elcsatolások feletti fájdalmát tükrözi a következő megjegyzése:

⁴ BUDAY LÁSZLÓ, *A megcsonkított Magyarország*, Budapest 1921. Bővebb elemzését lásd a következő alfejezetben.

⁵ BUDAY LÁSZLÓ: *A megcsonkított Magyarország*, Magyar paedagogia 31 (1922) 19–21.

„Pázmány Péter hiába istápolta Nagyszombatot, Honterus hiába prédikált Brassónak, s az egy Istent valló Dávid Ferenc mártírvére hasztalan hullott Torda piacára: a régi magyar egyházak köröskörül idegen kézre kerülnek, s velük nemcsak mai kulturális értékek, hanem sok százados tradíció és történelmi emlékek távolodnak el szemeink elől. Egyházaink szervezetét keresztül-kasul hasogatják az új határvonalak.”⁶

A munka jelentőségét nem a téma méltatásának hossza adja, hanem az, hogy közvetlen reflexiót olvashatunk benne az 1920-as trianoni békediktátumra.⁷

Szintén statisztikai a megközelítése a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete által 1938-ban kiadott, *A felvidéki magyarság búsz éve 1918–1938* című kötetnek, mely az *Egyházi élet* című fejezetben foglalkozott a Trianon következtében csehszlovák uralom alá került Felvidéken az egyházat ért sérelmekkel, az egyházi élet kereteivel. A korabeli recenziók táblázatokkal, statisztikai adatokkal ellátott, alapos, tárgyilagos kötetként írják le, amely megfigyelés a kötetet kézbe véve megerősíthető.⁸ Ugyanakkor nem kifejezetten történetírói munkának készült, hanem gyakorlati céllal íródott, önmeghatározása szerint tájékoztató zsebkönyv volt. Kiadásának apropóját az 1938-as első bécsi döntés, illetve az ezzel együtt járó revízió adta.⁹

Mindössze 5 évvel Trianon után került kiadásra *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* című kötet Dicsőszentmártonban. Ez egy áttekintő munka, az erdélyi püspökség történetét követi végig a kezdetektől a kötet íródásáig, kitekintéssel az erdélyi szerzetesrendekre, illetve a csanádi és szatmári egyházmegyéek történetére. A kötet több szerző közreműködése eredményeképpen valósult meg, *A román uralom éve*i fejezetben Balázs András ír Trianonról és annak következményeiről. Az Erdélyben élő magyarok fájdalomával mutatja be a román állam részéről az erdélyi katolicizmust ért sérelmeket. Egyfajta apologikus jelleg érződik rajta, mintha részben válasz lenne az őket ért román vádaskodásokra. Hangsúlyozza:

„Erdély katolikus népe – a többi népkisebbségekkel együtt – az új uralom alá lojálisán igyekezett beilleszkedni s a maga részéről minden lehetőt elkövetett, hogy az új viszonyok között, vallásának, nyelvének és fajiségének megtagadása nélkül, a maga törvénytisztetével, rendszeretével, munkásságával hasznos, sőt alkotó eleme legyen az új államnak.”¹⁰

⁶ BUDAY, *A megcsönkített Magyarország*, 237.

⁷ Uo.

⁸ *A felvidéki magyarság búsz éve. 1918–1938. A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása*, Vasi Szemle 6 (1939) 3, 187–188; FÁBIÁN ISTVÁN, *A felvidéki magyarság búsz éve. 1918–1938. Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. 1938. (Egyetemi Nyomda.)*, Vigília 5 (1939) 4, 310–311; x, *A felvidéki magyarság búsz éve. (1918–1938.)* (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Kiadása), Debreceni Szemle 13 (1939) 3, 139.

⁹ Budapest 1938.

¹⁰ *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925, 330.

Ennek ellenére a román állam mindent megtett az eltiprásukra, ahogy BALÁZS fogalmazott:

„Az új határok immár nem csupán azt jelentették reá nézve, hogy a biharpüspöki vagy kiürtösi határállomáson csak szuronyos határrendőrség kordonja mögött, utlevéllel juthat át és szigorú vámvizsgálat után szoríthat kezet a határon túl lakó fajtestvérével, hanem jelentettek egészen új gondolatvilágot, más intézményeket, más szokásokat, más törvényeket, más nyelvet, más embereket, más erkölcsöket. [...] Az új rendszer a maga hatalmi berendezkedését, az úgynevezett konszolidációt, a kisebbségek legyöngítésével, teljes háttérbe szorításával véli megalapozhatni. Intézkedései jórészt fokozatos támadássá váltak ősi jogok és javak, törvények és intézmények lerontására, melyek az erdélyi katolikus nép s általában a faji és vallási kisebbségek faji és vallási életének, fennmaradásának éltető elemét, levegőjét képezték.”¹¹

A tanulmány az élni akarást vázolja, kiállást az ősi jogok, intézmények mellett.¹² Nem sokkal későbbi, 1929-ből való STEIER LAJOS német nyelven kiadott vaskos könyve: *Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft*, mely szintén nem kifejezetten Trianont tárgyalja, de az egyházi körülményeinek, következményeinek egy egész fejezetet szentel. A csehszlovák állam részéről elszenvedett sérelmeket számos tényadattal támasztja alá, azonban tekintve, hogy írója a ma Szlovákiában található Liptószentmártonban született, műve szükségképpen szubjektív.¹³ A később említendő SALACZ GÁBOR többször épít rá munkájában, azonban a magyar történetírásban a mű felhasználása nem igazán gyökerezett meg.¹⁴

Szintén a két világháború közötti való HAICZL KÁLMÁN kormányfőtanácsos, szőgyéni plébános 1940-ben írt *Egyháztörténeti emlékek a cseh megszállás korában* című műve, melyben a papság sérelmein kívül – például a Szent István nap ünneplésének tiltása, a magyar püspökkel az érintkezés ellehetetlenítése – a saját sérelmeit is leírja: 6 hétig a pozsonyi fogházban tartották, hazatérve túlzó tót nacionalista káplánja kifosztotta, a bort vízre cserélte a pincéjében, amely után kénytelen volt elbocsátani. Munkája kifejezett céljaként a következőket jelölte meg:

¹¹ Uo. 330–331, 332.

¹² Uo. 330–375. A kötetben elszórtan máshol is találunk Trianonra utalásokat, például: RÉTY IMRE, *A csanádi egyházmegye a török bódoltság után*, uo. 455–457. válaszol arra a vádra, hogy a Bánát katolicizmusa a mindenkorai államhatalom eszköze lenne. Vagy lásd még például: PAKOTS KÁROLY, *Aszatmári egyházmegye története*, uo. 474–476.

¹³ Vö. GOGOLÁK LAJOS, *Két halott. Steier Lajos 1885–1938. Bajza József 1885–1938*, Kisebbségvédelem 1 (1938) 1, 35–37. A kötet megírásához ismereteit Bécsben tartózkodva gyűjtötte össze: *Steier Lajos*, MSz 32 (1938) 1–4, 269–270. A fent említett kötet: LAJOS STEIER, *Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft*, Zürich 1929.

¹⁴ Korabeli recenzió a kötettről: BALLA ANTAL, *A csehszlovák állam*, MSz 5 (1929) 1–4, 46–50.

„E körülmények figyelembevételével az alábbiak nem nyújthatnak ugyan teljes képet a megszállott terület egyházi viszonyairól és állapotáról, de adatokat szolgáltatnak a jövő egyháztörténet írójának a magyar katolikus papság itteni súlyos helyzetének megismeréséhez, egyszerűen megismerteti azt a munkát, amelyet papságunk a szent ügy és egyházunk jogainak védelmében nyíltan s ahol így nem lehetett, csendben és titkon kifejtett.”¹⁵

A mű nem közvetlenül említi Trianont és szakirodalom megjelölést sem tartalmaz, de tele van tényadatokkal, részben általa készített feljegyzéseken alapul¹⁶ és szervesen beépült az egyháztörténet-írásba, hiszen az utána a témával is foglalkozó SALACZ GÁBOR szintén több alkalommal hivatkozott rá 1975-ben kiadott *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* című munkájában.¹⁷

3. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Trianon és a katolikus egyház viszonyát a második világháborút és a kommunista diktatúra fokozatos kiépítését követően teljesen máshogy szemlélték az internacionalista ideológiával átitatott közegben Magyarországon megjelenő munkákban, mint azokban, amelyek kéziratban, az asztalfiókban maradtak, és/vagy egy szellemileg szabadabb légkörben, az emigrációban kerültek kiadásra. Klasszikus értelemben vett történetírói munkáknak a rendszerváltásig a téma ritkán volt tárgya, mindössze két olyan publikációt találtam, amelyben markánsan kirajzolódik a körvonalazott értelmezésbeli különbség.

A diktatúra időszakában Magyarországon nem jelenhetett meg a megsemmisíthetőnek ítélt egyházat objektíven bemutató munka, még kevésbé olyan, amely a nacionalizmust erősítette volna. SOMLAI KATALIN, aki Trianont vizsgálta a marxista történetírásban a következőképpen jellemezte az akkori hozzáállást nagy nemzeti tragédiánkhöz:

„A kommunisták a nemzet nagyságát az állam határaihoz szabták. Ez a szemlélet aztán alapjaiban negligálta a Trianonhoz köthető sérelmeket és revansista vágyakat. Európa ideológiai kettészakadásával párhuzamosan Trianon megítélése ideológiailag is ambivalenssé vált. [...] Radikálisan megváltozott a világpolitikai helyzet is, új törésvonalak alakultak ki, már nem az első világháborút lezáró békekötésekhez való viszonyulás mentén, hanem a demokrácia-kommunizmus dichotómia alapján. Mindez azt eredményezte, hogy a hatalmat

¹⁵ *Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából*, 8.

¹⁶ HAICZL 1920-ig bezárólag három éven át naplót vezetett, ezek után saját bevallása szerint csak odavetett jegyzetekkel dolgozott.

¹⁷ *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (DHhE 3), München 1975.

megszerző kommunista párt, mely egyébként sem tudott egyértelmű véleményt formálni Trianonról, levette a kérdést a napirendről. A probléma kikerült az aktuálpolitika köréből. [...] Noha a trianoni békeszerződés kikerült a múlt meghatározó sorsfordulói közül és politikailag nemkívánatossá vált, a történettudomány mégsem retusálhatta ki teljesen a múlt narratívájából. [...] Trianont a Horthy-rendszer konszolidációjának közegébe illesztették, s nem a békeszerződést magát tárgyalták, hanem az arra épült ellenforradalmi ideológiát ítélték el, mely Trianon segítségével terelte el az emberek figyelmét a társadalmi problémákról és az elmaradó modernizációról.”¹⁸

Ennek fényében érthetjük meg az 1953-ban megjelent *A klerikális reakció, a Horthy-fasizmus támasza* című könyv felfogását Trianon és a katolikus egyház viszonyáról. A kötet korabeli terminológiával erősen teletűzdelt fejezetben, *Revizionizmus* cím alatt foglalkozik a katolikus egyház és Trianon viszonyával, kizárólag a revízió szemszögéből közelítve, amelyet a fejezetet jegyző BALÁZS BÉLA, az MTA Történettudományi Intézet munkatársa Sztálin szavaival jellemez: „eltereli a széles rétegek figyelmét a szociális kérdésekről, az osztályharc kérdéseiről a nemzeti kérdések irányába – a proletariátus és a burzsoázia számára »közös« kérdések irányába. Ez pedig kedvező talajt teremt az »érdekek összhangjának« hazug hirdetése... számára.”¹⁹ Főként gazdasági szempontból közelítették meg a kérdést, a Vatikánt pedig „a magyar főpapok által irányított revizionista propaganda” támogatójaként tüntették fel, amellyel állításuk szerint nyugtalanságot, forrongást akartak szítani a szomszéd államokban és „irredentizmus” szítása révén Magyarországon is.²⁰ A szakirodalmat az MTA Történettudományi Intézete adta ki és hazai levéltári forrásokat használ a diktatúra ideológiájának alátámasztására.²¹

Ez a felfogás éles kontrasztot alkot azzal, amelyet SALACZ GÁBOR pusztán az asztaliók számára íródott kötetében találunk, amely primer magyarországi forrásokkal dolgozó alapmű és az egyik legtöbbet idézett munka a témában. Bár SALACZ a környező országok levéltáraiban (kormányok, hatóságok levéltárai, egyházmegyei, rendi levéltárak) nem végzett kutatást és a Vatikánban még nem is végezhetett, mivel még nem voltak megnyitva a vonatkozó fondok,²² elsőként vázolta fel a magyar katolicizmus küzdelmekkel teli életét 1919-től Csehszlovákiában, Romániában, Jugo-

¹⁸ *Trianon a marxista történetírásban*, Limes – Tudományos szemle 15 (2002) 2, 52–53, 54.

¹⁹ *A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza*, Budapest 1953, 86–100, az idézet: 87.

²⁰ Uo. 89.

²¹ Uo.

²² A szentszéki levéltárakban található, XI. Piusz pápa idején keletkezett iratok 2006-tól váltak kutathatóvá: *Comunicato: L'apertura degli archivi della Santa Sede per il pontificato di Pio XI (febbraio 1922–febbraio 1939)*, 30. 06. 2006, Bolletino della Sala Stampa della Santa Sede, n. 0340.

szláviában és Ausztriában.²³ A Szarvason született, papnak, majd művészettörténésznek készült, 1924-ben doktorált SALACZ karrierje szépen ívelt felfelé, 1942-től a pécsi egyetem jogi karán tanított újkori egyetemes történetet. Azonban, ahogy visszaemlékezésében leírta:

„Katolikus voltom miatt már 1946-ban «B-listára» kerültem, annak ellenére, hogy anti-nácis voltom közismert volt. A Kisgazda Párt közbenjárására visszavettek állásomba pár hét elteltével s ezután 1950. október végéig újból előadtam a pécsi jogi karon, amikor azonnali hatállyal felmentettek, majd 1951. január végével nyugdíjaztak. A nyilvánvaló ok köztudomás szerint ugyancsak katolikus hitem volt.”²⁴

1954–55-ben raktári anyagkönyvelő lett, ezután szerény nyugdíjából és gyermekei segítségével volt kénytelen eltartani magát, könyvei nagy részét nem engedték megjelenni. Az emigrációba kényszerült ADRIÁNYI GÁBOR bonni egyetemi professzor karolta fel, aki *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* sorozatában több kötetét is kiadta.

4. A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

a) Átfogó munkák

Míg a két világháború között Trianonnak a magyar katolikus egyházra gyakorolt hatása inkább publicisztikában jelent meg, a második világháborút követően pedig szinte tabutémának számított, vagy ideológiai köntösbe bújtatva jelent meg, a rendszerváltástól megszorodtak a történetírói munkák a témában. Egy részük hosszabb időszakot felölelő szakkönyv részeként, más részük önállóan foglalkozik Trianon és a katolikus egyház viszonyával. Először az előbbiekre szeretnék rálátást adni, hiszen ezeket érdemes mintegy elsődleges tájékozódásként kézbe vennie a kutatóknak, amely után a konkrét főegyházmegye, egyházmegye, egyházmegyerész, esetleg egy adott főpásztor és Trianon viszonyát tárgyaló, vagy annak következményeit kontextusban bemutató újabb szakirodalmak átolvasása során kaphatunk egy részletesebb képet.

Amennyiben témánkat egy tágabb perspektívából szeretnénk szemlélni, ADRIÁNYI GÁBOR: *A Katolikus Egyház története a 20. században: Kelet-, Közép-kelet- és Dél-Európában* című művét fellapozva ez elénk tárul. Bár a kötetnek nem kifejezett célja Trianon

²³ Vö. ADRIÁNYI GÁBOR, *A kiadó előszava*, SALACZ, A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt, 5. A datálás: Bonn, 1975. január 18.

²⁴ SALACZ 1975. december 19-én papírra vetett önéletrajzát ADRIÁNYI GÁBOR közölte nekrológiájában: *Salacz Gábor 1902–1978*, *Katolikus Szemle* 31 (1979) 1, 78–79.

és az Egyház viszonyának bemutatása, mégis jelentős összegző gondolatokkal foglalja össze annak hatásait a környező országokról és Magyarországról szóló fejezetekben, főként német, angol, olasz és egyéb külföldi szakirodalomra építve.²⁵

Ha a magyar katolikus egyház két világháború közti történetével foglalkozik valaki, megkerülhetetlen alpmű GERGELY JENŐ 1997 megjelent, ill. 1999-ben javított kiadásban újranyomott *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945* című kötete,²⁶ melyből – többek között – plasztikusan kirajzolódik a Trianon utáni egyház-szervezet töredezettsége, illetve az Apostoli Szentszéknek az utódállamokhoz és a kialakult helyzethez való viszonyulása.²⁷ Ezt kiválóan kiegészíti BALOGH MARGITTAL közösen jegyzett az 1790–1992-es időszak legfontosabb magyar államhatárokon belüli eseményeit csokorba gyűjtő kronológia és a magyarországi egyházszervezetet leképező, az egyes egyházkormányzati egységek élén álló tisztségviselők és az állam egyházakkal kapcsolatot tartó szervei archontológiáját, különféle felekezeti statisztikákat, térképeket és bibliográfiát is tartalmazó adattár.²⁸ Ez nem pusztán a katolikus, hanem az ortodox, evangélikus, református, unitárius, izraelita és a kis egyházak adatait is tartalmazza. MERÉNYI-METZGER 1998-ban az utódállamokhoz került főegyházmegyék, egyházmegyék és egyházmegye részek ordináriusainak archontológiáját készítette el és tette közzé,²⁹ a következő szándékkal:

„Jelen írás – a fenti munkához kapcsolódva [ez alatt Balogh Margit és Gergely Jenő előbb idézett szakkönyvét érti], mintegy kiegészítésképpen – szeretné közzé tenni a trianoni béke-

²⁵ ADRIÁNYI GÁBOR, *A Katolikus Egyház története a 20. században. Kelet-, Közép-kelet- és Dél-Európában*, [Budapest] 2005.

²⁶ Budapest 1997 és Budapest 1999 [2. jav. kiadás]. A korszakra vonatkozóan CSIZMADIA ANDOR és LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ szintén alpműnek tekintett szakkönyveikben (az említés sorrendjében: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966; *Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945*, Budapest 2005, ill. utóbbi angol nyelvű előzménye: *Church and state in Hungary, 1919–1945*), GERGELY JENŐNél kevésbé részletesen foglalkoznak a Trianon és az egyház témakörrel. LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ a békeszerződés revíziójának szentelt egy fejezetet, míg CSIZMADIA ANDOR a két világháború között kényes kérdésnek, szinte tabutémának számító Trianont nem részletezhette.

²⁷ GERGELY JENŐ fent említett monográfiájáról számos recenzió született, melyek alapvetően pozitívan méltatják a kötetet. Vö. ROTTLER FERENC, *Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Múltunk 43 (1998) 1, 242–244; BALOGH MARGIT, *Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945*, Budapest, 1997. ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék. 400 o., Századok 133 (1999) 2, 446–448; KÖHEGYI MIHÁLY, *Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, MEV II (1999) 1–2, 284–287; TÖRÖK JÓZSEF, *Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Vigilia 64 (1999) 6, 471–472.

²⁸ *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Kronológia*, Budapest 1993; UÖK, *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Adattár*, Budapest 1996. Recenzió: DÓKA KLÁRA, *Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*, MEV 6 (1994) 3–4, 288–290.

²⁹ *Trianon után a szomszéd államokhoz került római katolikus főegyházmegyék és apostoli kormányzóságok fűpásztorainak archontológiája*, Századok 132 (1998) 6, 1343–1373.

diktátum után az elszakított területeken működött és működő latin szertartású – a görög katolikusokat egy későbbi tanulmányban külön ismertetve – római katolikus főegyházme-gyek, egyházmegyek és apostoli kormányzóságok főpásztorainak archontológiáját, 1920-tól napjainkig.³⁰

Az ígért görögkatolikus archontológia közzétételére tudtommal nem került sor, azonban ha szeretnénk a trianoni békeszerződés hatását a hazai görögkatolikus egy-házra görögkatolikus szemszögből röviden összefoglalva megismerni, akkor PIRIGYI ISTVÁN 1990-ben kiadott *A magyarországi görögkatolikusok története* című kétkötetes munkájához érdemes fordulnunk.³¹

Kifejezetten a katolikus egyházszervezet változásaival foglalkozik Trianontól kezd-ve a publikáció időpontjáig SEBŐK LÁSZLÓnak a *Regio*ban 1991-ben publikált cikke,³² viszont THOROCZKAY GÁBOR *Észrevételek A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta című tanulmányhoz* című kiegészítése arra utal, hogy némileg alaposabban is eljárha-tott volna tanulmánya megírásakor a szerző.³³ BEKE MARGIT 2005-ben hasonlókép-pen áttekintést adott a Trianont követő egyházi közigazgatásról 1947-ig bezárólag.³⁴ Legutóbb 2021-ben MIKLÓS PÉTER adott áttekintést a kérdésről: *A trianoni békediktátum hatása a magyar katolicizmusra* címmel megjelent tanulmányában, egy általános be-vezető alfejezetet követően elsősorban a csanádi egyházmegyére és Glattfelder Gyula tevékenységére fókuszálva.³⁵

b) Analizáló munkák

Az átfogó, összegző munkák mellett több analizáló, Trianon és a katolikus egyház viszonyának egy-egy aspektusára rámutató tanulmány készült el. Ezek közül tekint-sük először azokat – az óramutató járásával egyezően – amelyek egy-egy egyházme-gye, apostoli kormányzóság Trianon utáni sorsát levéltári alap kutatások nyomán vá-zolták! Arról, hogy a felvidéki egyházmegyét hogyan érintette Trianon SZTYAHULA LÁSZLÓ kéméndi esperes 2012-ben az ELTE-n megvédett és 2013-ban könyv alakban

³⁰ Uo. 1343.

³¹ Nyíregyháza 1990. Kapcsolódó recenzió: HOLLÓS JÁNOS, *Pirigy István: A magyarországi görögkatoliku-sok története*, Szolgálat (1990) 88, 142–144.

³² *A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta*, *Regio* 2 (1991) 3, 65–88.

³³ *Észrevételek A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta című tanulmányhoz*, *Regio* 3 (1992) 3, 223–227.

³⁴ *A katolikus egyházi közigazgatás alakulása a Kárpát-medencében 1920–1947 között*, *LSz* 55 (2005) 2, 39–52.

³⁵ A következő kötetben jelent meg: A Horthy-korszakról az értéktérítő történetírás jegyében. Az Újra-gondolt negyedszázad konferenciasorozat. Áttekintés és tanulmányok (szerk. Gulyás László–Miklós Péter–Tóth Marcell–Zeman Ferenc), Szeged 2021, 305–316.

napvilágot látott doktori disszertációja ad egy átfogó képet, bár nem kifejezetten csak Trianonra koncentrál. Ő a Pozsonyi Állami Levéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár és a Vatikáni Apostoli Levéltár, valamint a beregszászi római katolikus egyház könyvtárában gyűjtött primer források segítségével tárta fel a csehszlovákiai magyar katolikus egyház történetét 1918-tól 1950-ig. A könyvben a második fejezet foglalkozott a csehszlovák fennhatóság alá került felvidéki egyházmegyéek 1918 és 1938 közötti történetével, továbbá az író tematikus rendben további alfejezetekben mutatott rá az egyházkormányzat és az egyházmegyéek életének legfontosabb szegmenseire. Kitér például a káptalanok, oktatás és nevelés, papképzés, hitéleti intézmények, zarándoklatok és kegyhelyek, egyházi írók, kiadók, szerzetesek, egyesületek és társulatok témakörökre.³⁶

Egy ennél némileg szűkebb keresztmetszetet vizsgált RÁCZ KÁLMÁN 2008-ban írt disszertációjában, az esztergomi érsekség 1919-től 1937-ig húzódó diszmembrációját, mely szintén egyenes következménye Trianonnak.³⁷ A főegyházmegye Magyarországon maradt részének lelkipásztori ellátása és Csehszlovákiába került részének tervezett önállósodása több vagyoni kérdést is felvetett, melyeket *Esztergomi érsekség kontra Csehszlovák állam – egyházi birtokpercek a hágai bíróság előtt* című két tanulmányában,³⁸ illetve *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938* tanulmányában³⁹ szintén ő dolgozott fel. Az ok-okozati összefüggésre kiválóan rávilágítanak az előbb említett tanulmány első részének bevezető részében leírtak, melyben a szerző többek között így fogalmazott:

„...a magyar kormány számára éppen a hágai ingatlanpercek külpolitikai súlyában rejtett a kérdés igazi jelentősége. A külpolitikai prioritásokba illeszkedően a „magyar ügy” egy olyan nemzetközi fórumot kapott ugyanis, ahol az európai politika és közvélemény érdeklődése mellett a trianoni jogtalanságok demonstrálására nyílt folyamatos lehetőség. Különösen igaz volt ez az esztergomi érsekség vagyonperére, mellyel szorosan összefüggött a főegyházmegye kormányzati integritásának a trianoni határok ellenére történő fenntartásáért – természetesen nem a kompetenciával e téren nem rendelkező hágai bíróság előtt – vívott politikai harc is. A régi egyházszervezeti határoknak az új államhatárok ellenére történő megőrzésére irányuló törekvés így Trianon mindenre kiterjedő érvényének késleltetésére is alkalmasnak bizonyult.”⁴⁰

³⁶ *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950*, Kéménd 2013. A kötetet ismertetik: M. A., „Négy-öt magyar összebajol”. *A dunamocsi plébánost a Vörös Hadsereg katonái kegyetlen módon fölakasztották egy Duna menti fára* (Szttyabula László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950*), Magyar Fórum 26 (2014) 5, 15; D. RÁCZ ÉVA, *Magyar katolikusok Csehszlovákiában*, Prágai Tükör 21 (2013) 5, 60–62.

³⁷ *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)*.

³⁸ Fórum 6 (2004) 3, 35–52 és Fórum 6 (2004) 4, 67–95.

³⁹ ESZ 1 (2000) 1, 105–119.

⁴⁰ *Esztergomi érsekség kontra Csehszlovák állam*, 37.

Ha valaki a szlovákiai egyházmegyéek történetét, illetve Trianon rájuk gyakorolt hatását szeretné megírni, azok számára megkerülhetetlen a pozsonyi Komensky Egyetem egyetemi tanárának, a Pápai Történettudományi Bizottság tagjának, EMÍLIA HRABOVECnek több témában született publikációja. Ezek közül az első hosszabb terjedelmű, Szlovákia és a Szentszék kapcsolatáról 1918–1922 közötti periódusra vonatkozóan írt német nyelvű szakkönyve,⁴¹ amelyben tulajdonképpen szlovák államtörténetet ír, a magyar nézőpontnak nem enged teret, a rendkívül gazdag magyar szakirodalom nagy részét nem használja és a magyar levéltári forrásokat is ignorálja. A prágai kormány egyházellenes, illetve bírálható intézkedéseit Szlovákiával szemben korrekt módon írja le, azonban a Magyarországot érintő tényeket az államalkotó többség szemszögéből mutatja be.⁴²

HRABOVECnek a másik témában írt kötete egy 557 oldalt kitevő forrásgyűjtemény, amely Szlovákia és a Szentszék 1918–1927-es kapcsolatáról publikál többségében szentszéki levéltári forrásokat.⁴³ A munka – akárcsak a már fent említett német szakkönyv – a szlovák nemzeti történetírás szándékával íródott, a szlovákiai nemzetiségek, így a magyarság szempontjait sem veszi figyelembe.⁴⁴ A szerző további, a témához szorosan kapcsolódó tanulmányokat is írt, melyek közül egy kifejezetten az első világháborút lezáró békeszerződések pasztorális következményeit vizsgálja Magyarországra és Csehszlovákiára nézve szlovák szemszögből olasz nyelven.⁴⁵ Az Apostoli Szentszék és Csehszlovákia kapcsolata a második világháborút követően, illetve az 1920-as években cseh részről is felkeltette a kutatók érdeklődését, PEHR MICHALnek, SEBEK JAROSLAVnak, SMID MAREKnek és HELAN PAVELnek köszönhetően egy tanulmánykötet és több forráskiadvány is napvilágot látott szentszéki levéltári forrásokra építve.⁴⁶

⁴¹ *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen* (Wiener Osteuropa Studien 15), Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2002.

⁴² A kötetről sokkal bővebben: ADRIÁNYI GÁBOR, *Hrabovec Emília: Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen. Wiener Osteuropa Studien, 15, Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. 2002. 422 o. A Szentszék és Szlovákia 1918–1922 között a nemzetközi kapcsolatok tükrében*, Századok 137 (2003) 4, 999–1002.

⁴³ *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov*, Bratislava 2012.

⁴⁴ Vö. SOMORJAI ÁDÁM, *Vatikáni források a szlovák államiság kezdeteire, 1918–1927. A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú szemlélete igényes tudományos publikációkban?*, MEV 2012, 3–4, 167–181.

⁴⁵ Vö. Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale: il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria, La sollecitudine ecclesiale di Pio XI alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009 (Atti e documenti 31), a cura di Cosimo Semeraro, Città del Vaticano 2010, 363–395. Lásd még: Uő, *La Santa Sede e la fine della Monarchia Austro-Ungarica*, Annuario 2002–2004. Accademia d'Ungheria in Roma, Istituto Storico Fraknoi, Roma 2005, 311–327.

⁴⁶ PEHR MICHAL–SEBEK JAROSLAV, *Ceskoslovensko a Svätý stolec. Od neprávlelostí ke spolupráci (1918–1928). I. Úvodní studie*, Prága 2012; *Ceskoslovensko a Svätý stolec. II/1. Kongregace pro mimorádné církevní záležitosti (1919–1925). Vyberová edice dokumentu* (szerk. HELAN PAVEL–SEBEK JAROSLAV), Prága 2013; *Ceskoslovensko*

Bár nyilvánvalóan ők sem Trianont állítják vizsgálódásuk középpontjába, egy-egy általuk közölt dokumentum erős ok-okozati összefüggésben van vele.⁴⁷

Nagyon röviden tájékozódhat a kutató a szatmári egyházmegye Trianonjáról az egyházmegye 2006-os jubileumi sematizmusából⁴⁸ és BURA LÁSZLÓnak az egyházmegye 1904 és 2004 közötti történetét bemutató kislexikonjából.⁴⁹ Azonban egyik kötet sem kimondottan Trianonra fókuszál. Kassa Trianont követő egyházi közigazgatását SZUROMI SZABOLCS ANZELM 1918–1982 közötti, csak szakirodalomra épülő áttekintése érinti,⁵⁰ továbbá ANDREJ JÁN foglalkozott az egyházmegye 1918 utáni történetével szlovák nyelven írt köteteiben.⁵¹

A nyitrai, besztercebányai, szepesi, rozsnyói római katolikus, valamint az eperjesi görögkatolikus egyházmegye és Trianon kapcsolata magyar szemszögből önálló publikáció formájában tudommal még nincs feldolgozva, mindössze nagyobb, áttekintő jellegű munkák részeként. Tekintve, hogy magyar nézőpontból eddig meglehetősen kevés publikáció született a felvidéki magyar egyházmegyék történetéről, míg szlovák részről erre kifejezetten ambiciózus törekvést látunk, fontos lenne, hogy magyar kutatók ezek feltárására is vállalkozzanak, és megismertessék a nemzetközi közvéleménnyel a magyar nemzet tragédiájaként máig fájó békediktátum történeti gyökereit és következményeit.

Szintén nem került még a magyar kutatás fókuszába a négy Romániába került görögkatolikus egyházmegye Trianonja és azt követő története. A román kutatásába annál inkább, ANDREEA ROTCHE a gyulafehérvári–fogarasi érsekség két világháború közti történetét dolgozta fel 2013-as disszertációjában,⁵² LUCIAN TURCU, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem előadója pedig angol nyelven írt tanulmányában mind a négy

a *Svatý stolec. III. Diplomatická korespondence a další dokumenty (1917–1928)*, Vyberová edice (szerk. SMID MAREK–PEHR MICHAL–SEBEK JAROSLAV–HELAN PAVEL), Prága 2015.

⁴⁷ VÖ. SOMORJAI ÁDÁM, *Újabb csehszlovákiai az Apostoli Szentsek és Csehszlovákia kapcsolataira 1917–1928 között*, MEV 29 (2017) 1–2, 137–143. További két kapcsolódó rövid tanulmány: HELAN PAVEL, *II Vaticano e la Cecoslovacchia negli anni venti del XX secolo nei fondi vaticani – profilo dei rapporti*, Bollettino dell'Istituto Storico ceco di Roma 7 (2010) 95–105; SMID MAREK, *Co skryvají vatikánské archivy k období první republiky let 1918–1929*, Cirkevní dejiny 4 (2011) 7, 55–62.

⁴⁸ *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmus*, Szatmárnémeti 2006. Feltételezhető, hogy az e kötet irodalomjegyzékében szereplő kéziratban maradt munkák közül SIPOS FERENC négykötetes *A szatmári egyházmegye története* is foglalkozik az egyházmegye és Trianon kapcsolatával.

⁴⁹ *A második évszázad (1904–2004). A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kislexikona*, Csíkszereda 2003. A Romániába és Csehszlovákiába került, valamint a Magyarországon maradt plébániák felsorolását és pár szóban a trianoni béke közvetlen következményét lásd 14–15.

⁵⁰ *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*, Magyar Sion 5 (2011) 1, 97–104. különösen: 99–101.

⁵¹ *Dejiny košickej diecézy 1918–1938*, Prešov 1994; *Dejiny košického biskupstva latinského obradu v rokoch 1918–1939*, Prešov 1999.

⁵² *Arhiepiscopia greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș între cele două războaie mondiale (1918–1940)*, Ph.D. thesis, Cluj-Napoca 2013.

egyházmegye sorsát ismertette ugyanebben az időintervallumban.⁵³ Trianont követő történetükről számos információval leszünk gazdagabbak VÉGHSEŐ TAMÁS a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektora és az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport vezetője által szerkesztett vasos forráskiadványból is, amely átfogóan 1917-től 1925-ig kíséri végig a magyar görögkatolikusok történetét. Nem pusztán a Magyarországon elérhető forrásokat használta, hanem a szentszéki levéltárakból és a Román Külügyminisztérium Bukarestben található levéltárából is közöl forrásokat, ezáltal egy több szempontú megközelítést ad. A magyar görögkatolikusok története megismeréséhez, az ok-okozati összefüggések feltárásához fontos alapmű.⁵⁴

VÉGHSEŐ TAMÁS külön tanulmányban foglalkozott a hajdúdorogi egyházmegye és Trianon kapcsolatával is vatikáni levéltári forrásokra támaszkodva, a *Trianon-trauma: az egyházmegye veszteségei, küzdelem a fennmaradásért* címmel.⁵⁵ A munka angol nyelven is napvilágot látott.⁵⁶ Egy másik tanulmányában Trianon egyházkormányzati következményeiből kiindulva a Miskolci Apostoli Exarchátus megszületését dolgozta fel.⁵⁷ Kutatócsoportjának fiatal tagja, FÖLDVÁRI KATALIN jelen kötetben szereplő tanulmánya szintén a magyar görögkatolikusok történetéhez adalék: a máriapócsi baziliták történetébe enged bepillantást, amely az egyetlen Magyarországon maradt monostoruk volt Trianon után.⁵⁸ A trianoni békeszerződés következtében sok görögkatolikus hívó került Romániába, ahol az ortodox egyház volt az uralkodó nemzeti egyház, a rítust a nemzetiségi hovatartozás fontos tényezőjének tekintették. Az erdélyi görögkatolikusok ebből is fakadó nehézségeivel, az utódállam politikájának rájuk gyakorolt hatásával foglalkozik LUKÁCS IMRE RÓBERT cikke.⁵⁹

A békeszerződésnek az erdélyi egyházmegye igazgatására gyakorolt hatásáról egy erdélyi magyar teológus, MARTON JÓZSEF írt. Románia Trianon utáni nemzetiségi politikáját, az erdélyi katolikusok vallás és nemzetiség révén kettős kisebbségbe kerülését és az erre adott választ vázolja.⁶⁰ 2020-ban került kiadásra *A Trianoni békediktátum*

⁵³ *Alone, among its own: the Greek-Catholic Church in Transylvania between 1918–1940*, Acta Musei Napocensis 55 (2018) 2, 101–117.

⁵⁴ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 4. kötet: 1917–1925*, Nyíregyháza 2020.

⁵⁵ Lásd a következő kötetben: *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon* (szerk. Terdik Szilveszter), Debrecen 2020, 404–412.

⁵⁶ *The Trauma of Trianon: The Eparchy's Losses and Fight for Survival*, The Light of Thy Countenance. Greek Catholics in Hungary (szerk. Terdik Szilveszter–Szabó Irén–Veljanovszki Dávid), Debrecen 2020, 404–412.

⁵⁷ *Trianon, Miskolci Apostoli Exarchátus*, „Az úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) – 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek. Nagykovács, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai (szerk. Papp András), Miskolc 2017, 53–62.

⁵⁸ Lásd e kötetben *Trianon és a máriapócsi baziliták: megújulás és útkeresés* címmel.

⁵⁹ *A görögkatolikusok helyzete Erdélyben az I. világháború után*, IAEs 6 (2010) 1, 65–78.

⁶⁰ *A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására*, IAEs 6 (2010) 1, 79–90.

és az erdélyi magyarság autonómiatörekvései a 20. században és a 21. század elején című kötet, melyben TÓTH SZILÁRD foglalkozik a trianoni szerződés ratifikálása körüli vitákkal a román parlamentben, ANDRÁS SZABOLCS az impériumváltás idején a katolikus egyház helyzetével, PÁL ANTAL SÁNDOR pedig Székelyföld 1921-es állapotával. Ezenkívül a tanulmánygyűjteményből ráláthatunk a közvetlen előzményekre és megismerhetjük az erdélyi autonómiatörekvéseket is.⁶¹

Erdély román megszállásától vezetí végig az olvasót a trianoni békediktátumig, illetőleg annak szentszéki megítéléséig, kitekintve a következményekre is a Pápai Gerely Egyetemen egyháztörténetből doktorált EÖRDÖGH ISTVÁN. A témát olasz és magyar nyelven, olasz, valamint vatikáni levéltári források nyomán, információit ezekkel alátámasztva dolgozta fel.⁶² Tágabban, valamennyi, a békeszerződés következtében Romániába került erdélyi magyar egyház, illetve felekezet sorsát vizsgálja LUKÁCS OLGA, ismertetve a román állam oktatáspolitikájának, agrárpolitikájának és egyházpolitikájának rájuk gyakorolt káros hatását és az őket érő hátrányos megkülönböztetést.⁶³

A nagyváradi római katolikus, illetve részben a csanádi egyházmegye Trianon utáni történetéhez jómagam publikáltam vatikáni levéltári forrásokat, körvonalazva Glattfelder Gyulának a nagyváradi és a Szegeden felállítandó káptalanról 1923–1924-ben körvonalazott elképzeléseit. Bár tanulmányom nem közvetlenül Trianon és az egyházmegyék kapcsolatát vizsgálja, az összefüggés mégis világos. A békediktátum következtében elszakított egyházmegyerészben rezideáló csanádi kanonokok nem tudtak az 1923-ban székhelyét elhagyni kényszerülő Glattfelder püspököknek segítségére lenni a magyarországi egyházmegyerész kormányzásában, ezért gondolkodott Szegeden társaskáptalan felállításában vagy a nagyváradi irodalmi kanonoki stallumok birtokosainak segítségével.⁶⁴ A csanádi egyházmegye Trianonját, illetve az egyházmegye 20. századi határváltozásai kontextusában igazgatásának a világháborút követő változá-

⁶¹ TÓTH SZILÁRD, *A trianoni szerződés ratifikálása körüli viták a román parlamentben* (1920. augusztus 17–26.), *A Trianoni békediktátum és az erdélyi magyarság autonómiatörekvései a 20. században és a 21. század elején* (szerk. Garda Dezső), Csíkszereda 2020, 236–301; ANDRÁS SZABOLCS, *A római katolikus egyház helyzete az impériumváltás idején*, uo. 302–323; PÁL-ANTAL SÁNDOR, *Székelyföld 1921-ben egy helyzetjelentés tükrében*, uo. 324–362.

⁶² *Alle origini dell'espansionismo romeno nella Transilvania ungherese (1916–1921)*, Cosenza 1992; Erdély román megszállása, 1916–1920. Olasz és vatikáni levéltári források alapján, Szeged 2000. A magyar kötetről recenzió: CSÓTI CSABA, „A jelenlegi politikai helyzetben semmiféle módját nem látom annak, hogy miképpen tudna a Szentszék közbenjárni...”, *Limes* 13 (2000) 2–3, 354–356.

⁶³ *Az erdélyi magyar egyházak kisebbségi sorsból adódó összefogása az 1918-at követő korszakban mint történelmi megbékélési forma*, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Reformata Transylvanica* 65 (2020) 1, 11–32. A tanulmány a következményekre teszi a hangsúlyt, Trianont magát csak megemlíti.

⁶⁴ *Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan 20. századi történetéhez*. (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi beadványai a Szentszékhez), *Lymbus* 2019, 631–653.

sát KOVÁCS JÓZSEF ismertette.⁶⁵ Szintén Trianon csanádi egyházmegyére gyakorolt hatására és Glattfelder püspök kiutasításának körülményeire láthatunk rá a püspök 1928-as ad limina jelentéséből, melyet GÁRDONYI MÁTÉ, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának egyetemi tanára publikált.⁶⁶ Kifejezetten Trianon hatását vizsgálta a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére MIKLÓS PÉTER egyik tanulmányában.⁶⁷

A Kalocsa–Bácsi főegyházmegye és Trianon kapcsolatát a 2011-től 2018-ig a Pápai Magyar Intézet rektoraként, ezt követően pedig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkáráként tevékenykedő TÓTH TAMÁS, illetve a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár vezetője, LAKATOS ANDOR tárták fel. Előbbi egy hosszabb történeti periódus ívében helyezte el a főegyházmegye kettészakítását, melynek eredője a trianoni békeszerződés volt. Ennek hatásait először a számok tükrében vázolta, majd a Bácsi Apostoli Kormányzóság megalakításától, az 1941-es revízió következményein át a Szabadkai Egyházmegye 1968-as felállításáig rajzolta meg a főegyházmegye és a kormányzóság kapcsolatának történetét a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár forrásanyagára építve.⁶⁸ LAKATOS ANDOR szintén e levéltár iratanyagából indult ki *A szerbek Magyarországon 1918–1921* című kötetben megjelent tanulmányában, melyben a világháború Kalocsa–Bácsi főegyházmegyére gyakorolt közvetlen következményeit, a szerb megszállás és az uralomváltás nyomait ismertette a püspöki körlevelekben és a hivatali levelezésben, továbbá a Bácsból érkező jelentéseken keresztül. A helyzetet kiválóan illusztrálják az általa felhasznált és közölt hosszabb forrásidézetek.⁶⁹ Ugyanebben a kötetben a pécsi püspökség szerb megszállás alatti történetének részleteivel HORVÁTH ISTVÁN, SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA és TENGELY ADRIENN foglalkoztak. A szerzők a tanulmány megírásához a Pécsi Püspöki Levéltárban, a Pécsi Káptalani Levéltárban és a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárában végeztek primer kutatásokat. Vázolják az egyházi személyek és a szerb megszállók kapcsolatát,

⁶⁵ *Csanád Egyházmegye Trianonja*, A Szeged–Csanádi Egyházmegye névtára 2020, Szeged 2021, 7–12; *Szent Gellért egyházmegyéjének határváltozásai a XX. században*, A Szegedi Szent Gellért Szeminárium évkönyve (2015) 1–2, 7–26.

⁶⁶ Glattfelder Gyula csanádi püspök jelentése az Apostoli Szentszékek egyházmegyéje állapotáról (1928), *Deliberationes* 13 (2020) 1, 85–99.

⁶⁷ *Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére*, Lokális Trianon 1.: Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920 (szerk. Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc), Szeged 2021, 85–197.

⁶⁸ *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye kettészakítása (1920) és annak következményei*, A Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja 2020, Kalocsa 2020, 82–95. Lásd még tanulmányát e kötetben: *A kettészakított érseki egyházmegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után* címmel.

⁶⁹ „A nagy háború árnyékában” – *A kalocsa–bácsi főegyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921)*, A szerbek Magyarországon 1918–1921 (szerk. Zombori István), Budapest 2016, 149–180. Részben e témát is érinti: Uő, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909–2009)*. A Kalocsa–Bácsi Érsekségtől a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegyéig, Pozsony–Kalocsa 2009.

az anyaországtól való elzárttság hatásait, az egyházi uradalnak helyzetének alakulását, a kísérletet a pécsi egyházmegyei autonómia megvalósítására, a szerbek kísérletét az oktatási intézmények átvételére, az okozott vagyoni károkat és a szerbek kivonulása után a püspökségi uradalnak kártalanítási perét.⁷⁰

A délvidéki katolikus magyarság helyzetét egy szélesebb időintervallumban ORCSIK KÁROLY vizsgálta, a vizsgálódása fókuszában nem Trianon áll, de részben rámutat a következményekre is.⁷¹ Ennél szűkebb periódust vizsgál SARNYAI CSABA MÁTÉ, aki térben is egy jóval behatároltabb területet választott elemzésre: a Szerbiai Bánságban élő magyar katolikusok sorsának alakulását.⁷²

Észak-Szlavónia és Dél-Baranya I. világháborút követő egyházkormányzatáról DOMAGOJ TOMAS írt disszertációjában, aki – némi kitekintéssel – az itt kialakított apostoli kormányzóságnak a diakovári egyházmegyébe történő 1971-es beolvasztásáig követte végig az eseményeket.⁷³ Zágráb, Zengg–Modrus és Bosznia–Szerém egyházmegyékről tudtommal eddig nem készült magyar feldolgozás. Végül, de nem utolsósorban, a győri és szombathelyi egyházmegyéitől elszakított területek kérdésében a gazdag német szakirodalom⁷⁴ mellett JENŐFFY ZSUZSANNA és SCHMIDT PÉTER munkáit érdemes kézbe vennünk. Előbbi a győri egyházmegye papságának helyzetével foglalkozott az Ausztriához csatolt területen 1918–1922 között a Győri Egyházmegyei Levéltár és a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár forrásai alapján,⁷⁵ utóbbi pedig több kapcsolódó tanulmányát követően német nyelven a bécsi egyetemen védte meg disszertációját a burgenlandi apostoli kormányzóság 1918–1922-es történetéből.⁷⁶

⁷⁰ *A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921)*, A szerbek Magyarországon 1918–1921, 113–147.

⁷¹ *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken 1918 és 2018 között*, Vajdaság 3 (2020) 11–108.

⁷² *A katolikus magyarság helyzete a Délvidéken a két háború között, a Szerbiai Bánság példáján*, Az első száz év. A kisebbségi magyar identitás szervezeti és intézményi kontextusa a Vajdaságban (szerk. Pap Tibor), Szabadka 2021, 7–15.

⁷³ *Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju u kontekstu crkveno-državnih odnosa*, Ph.D. értekezés, Sveučilište u Zagrebu Hrvatski studiji, Zagreb 2016.

⁷⁴ Ezekről kiváló áttekintést ad SCHMIDT PÉTER lent idézett disszertációja. A Burgenlandi Apostoli Adminisztrátúra keletkezésével és történetével több tanulmányában foglalkozott például JOSEF RITTSTEUER, *Die Errichtung der Apostolischen Administration Burgenland*, Burgenländische Heimatblätter 23 (1961) 3, 130–137; *Kirche im Grenzraum. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte der Diözese Eisenstadt*, Eisenstadt 1968; *Die kirchliche Entwicklung des Burgenlandes, 50 Jahre Burgenland*. Vorträge im Rahmen der Landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv, Eisenstadt 1971, 160–177; *Diözesanchronik 1918 bis 1975*, Diözese Eisenstadt. Gestern-heutemorgen, Eisenstadt 1974, 100–109; *Die katholische Kirche – gestern und heute*, Burgenländische Forschungen 70, Eisenstadt 1981, 92–109; *Die Diözese Eisenstadt ist fünfzig*, Burgenländisches Jahrbuch 2010. Begegnung Dialog. 50 Jahre Diözese Eisenstadt, Eisenstadt 2010, 11–13.

⁷⁵ *A győri egyházmegye papságának helyzete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között*, ESz 14 (2013) 4, 60–83.

⁷⁶ *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die kirchenrechtliche Regelung des Burgenlandes durch den Heiligen Stuhl 1918–1922*, Ph.D. értekezés, Universität Wien 2017. További kapcsolódó tanulmánya: Uő, *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922)*. A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai, Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára, Budapest 2009; Uő, *Die Entstehung der Aposto-*

Az egyházmegyéék mellett természetesen a szerzetesrendeket is érzékenyen érintette Trianon, amelyre jelen kötet alapját jelentő 2021. júniusi konferencián több előadást is hallhattunk. Arról, hogy a piaristákat hogyan érintette Trianon, KOLTAI ANDRÁS és SZEKÉR BARNABÁS adtak elő,⁷⁷ a máriapócsi baziliták Trianon utáni útkereséséről FÖLDVÁRI KATALIN,⁷⁸ a trianoni békeszerződés kalocsai iskolanővérekre gyakorolt hatásáról pedig SÁGI GYÖRGY.⁷⁹ Jőmagam a ferencesek Trianon utáni helyzetével, a világháború utáni nehézségekkel történő megküzdésével foglalkoztam a rendi prokurátorok szemszögéből római és hazai levéltári források nyomán.⁸⁰ Továbbá a budapesti apostoli nunciatúra iratanyagában a premontreiek két világháború közti forrásait mutattam be, a rend Trianon utáni megpróbáltatásait tártam fel a szentszéki levéltárakban található nunciusi jelentésekből, amelyek eddig nagyrészt ismeretlenek voltak a szakirodalom számára.⁸¹ Általánosságban elmondható, hogy ez a szegmense a kutatásnak még nagyon sok izgalmas felfedeznivalót tartogat a történészek számára.

c) Egy ígéretes aspektus: az Apostoli Szentszék és Trianon kapcsolata

Az egyházkormányzathoz, ill. szerzetesrendekhez kapcsolódó írárok mellett rendkívül sok aspektusa van Trianon és a katolikus egyház kapcsolatának: vizsgálható egy-egy főpásztor, a katolikus nagygyűlések vagy a katolikus sajtó szemszögéből, vagy éppen a királykérdés perspektívájából.⁸² Ezek közül egy jelentős és a kutatási perspektívák szempontjából ígéretes aspektus Trianonnak az Apostoli Szentszék szempontjából történő vizsgálata. Több, már említett tanulmányból plasztikusan kirajzolódik ez a nézőpont, azonban ha összegzően szeretnénk egy rálátást, akkor sem kell nélkülözniünk a szakirodalmat.

lischen Administration Burgenland. Die Politik von Bischof Johannes Graf Mikes in der westungarischen Frage (1919–1922), Ungarn-Jahrbuch 31 (2011–2013), Regensburg 2014, 315–362; Uő, Mikes és Trianon: A szombathelyi püspök nyugat-magyarországi politikája (1919–1922), Tanulmányok gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspökről (szerk. Bakó Balázs–Pál Ferenc), Szombathely 2015, 83–110.

⁷⁷ Előbbi *A szlovákiai piarista provincia létrejötte*, utóbbi *A magyar piaristák Csehszlovákiában 1918–1923* címmel. SZEKÉR tanulmánya (*Magyar piaristák Csehszlovákiában: a nyitrai és a trencséni rendház története [1918–1922]*) jelen kötetben olvasható.

⁷⁸ Lásd e kötetben *Trianon és a máriapócsi baziliták: megújulás és útkeresés* címmel.

⁷⁹ Lásd e kötetben *Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolanővérek működésére, különös tekintettel a Bácskában* címmel.

⁸⁰ *Ferences rendi prokurátorok és a magyar ferences rendtartományok az 1920-as évek fordulóján*, LK 90 (1919) 187–212; *Gli affari ungheresi sull'agenda dei procuratori generali dei Frati Minori all'inizio degli anni Venti*, Gli agenti presso la Santa Sede delle comunità e degli stati stranieri. II. Secoli XVIII–XX, a cura di Matteo Sanfilippo–Péter Tusor (ed.), Viterbo 2021, 163–190. s.a.

⁸¹ *A budapesti apostoli nunciatúra iratanyagában található premontrei források*, s.a. Megjelenés: a „900 éves a premontrei rend” 2020. szeptember 10. és 12. között rendezett gödöllői konferencia tanulmánykötetében.

⁸² Lásd e kötet vonatkozó tanulmányait.

A rendszerváltás után nem sokkal, 1996-ban EÖRDÖGH ISTVÁN tekintette át szentszéki levéltári kutatások nyomán pár oldalas tanulmányában röviden, hogy miként próbált közbenjárni felterjesztéseiben Csernoch János hercegprímás Magyarország és a szelt egyházmegyék érdekében, hogyan vázolta a Pápai Államtitkárság Lorenzo Schioppa nuncius követutasításában Trianont és a revíziós törekvéseket,⁸³ valamint, hogy mit gondolt az utóbbiak realitásáról a nuncius.⁸⁴

HAMERLI PETRA szintén szentszéki levéltári kutatásaira építve ismertette Schioppa nuncius 1920. október–decemberi jelentéseit.⁸⁵ Az írás átfedéseket tartalmaz egy könyvfejezetként megírt tanulmányával, amelyben átfogóan jellemezte és vonta meg a mérlegét Lorenzo Schioppa nuncius hivatali idején írt politikai jelentéseinek.⁸⁶ Az utóbbi a SOMORJAI ÁDÁM által szerkesztett *Lorenzo Schioppa nuncius politikai jelentéseiből* című forráskiadványban jelent meg, amelynek nem kimondott célja Trianon hatásainak, illetve a revíziós törekvéseknek a bemutatása a magyar katolikus egyházra, de erre óhatatlanul ráláthatunk a forrásokból, ugyanis az 1920-as évek elején Trianon fájdalma és megváltoztatásának reménye jelen volt a politikában és a közéletben.⁸⁷

Míg az előbb említett kötet forrásokat közöl, UJHÁZI LÓRÁND a Trianon centenáriuma írt Trianon 100 kötetben a már létező szakirodalomra épít, annak megállapításait összegzi, általános, vázlatos formában, hangsúlyt fektetve az alapfogalmak (pl. *dismembratio*, *eparchia*, *exarchatus*, helynökök stb.) elmagyarázására.⁸⁸

A legújabb szakirodalom a témában a *Collectanea Vaticana Hungariae* III/1-es sorozatánál megjelent *fasciculus*, melyben az Apostoli Szentszék politikáját mutattam be a szétszakított egyházmegyék kérdésében. Céлом ebben egy általános áttekintés nyújtása, méltó megemlékezés volt Trianonról annak ellenére, hogy a járványhelyzet hosszabb római kutatást nem tett lehetővé. A lábjegyzetekben szereplő vatikáni levéltári

⁸³ A követutasítást részletesen elemeztem: TÓTH KRISZTINA, *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (szerk. Fejérdy András), Budapest–Róma 2015, 85–105; ugyanez a tanulmány angolul: KRISZTINA TÓTH, *Instructions for Nuncio Lorenzo Schioppa at the Beginning of His Mission*, Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria (1920–2015) (ed. Fejérdy, András), Città del Vaticano 2016, 106–138.

⁸⁴ EÖRDÖGH ISTVÁN, *A trianoni béke és a Vatikán*, Vigilia 61 (1996) 7, 510–514.

⁸⁵ *A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével (1920. október–december)*, ESz 18 (2017) 2, 80–96.

⁸⁶ *Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius politikai jelentései Magyarországról, 1920–1925*, Lorenzo Schioppa nuncius politikai jelentéseiből, 13–26.

⁸⁷ Budapest 2020.

⁸⁸ *A trianoni békeszerződés és a szentszéki rendelkezések hatása a magyar egyházigazgatási rendszerre*, Trianon 100. Tanulmányok a békeszerződés centenáriuma (szerk. Barna Attila), Budapest 2020, 459–478.

forrásokkal pedig szeretném elősegíteni a Rómába induló, téma iránt érdeklődő történész kollégák kutatását.⁸⁹

Végül azok a tanulmányok, amelyek az egyes utódállamoknak az Apostoli Szentszékekkel folytatott konkordátumtárgyalásairól szólnak, ha nem is kimondottan Trianon és a katolikus egyház kapcsolatát elemzik, de kétségtelenül sokat elmondanak arról, hogyan vélekedtek az Apostoli Szentszék, a magyar kormány és az utódállamok a békeszerződés következtében előállt helyzetről, s ezeket a különböző nemzetiségű történészek hogyan interpretálták. Azért is figyelemre méltók továbbá, mivel e szerződések, illetve szerződéstervezetek jelentős mértékben befolyásolták a Magyarországtól elszakított egyházkormányzati egységek és katolikus hívők sorsát. Így e tanulmányban sem megkerülhető e munkák rövid bemutatása.

Magyar szerzők tollából különösen sok feldolgozás született Románia és az Apostoli Szentszék konkordátumáról. Ezek sorába illeszkednek MARTON JÓZSEF, SAS PÉTER, MARCHUT RÉKA, SARNYAI CSABA MÁTÉ ÉS NODA MÓZES tanulmányai, melyek a román konkordátumtárgyalásokat, az érintett felek álláspontját, a konkordátum megkötését, lényegi pontjait és értékelését ismertetik. Míg MARTON egy átfogó képet ad a konkordátum megkötéséhez vezető útról,⁹⁰ SAS szélesebb kontextust vizsgált: Románia és a Szentszék két világháború közti kapcsolatának meghatározó elemeit, az 1927-es konkordátum mellett az 1932-es Római Egyezményt.⁹¹ MARCHUT RÉKA pedig a magyar kormány szemszögéből mutatta be a különféle tervezetek fogadtatását,⁹² illetve legutóbb arra kereste a választ, hogy hogyan próbálta a konkordátumot a magyar és a német diplomácia alakítani.⁹³ Szintén e témához kapcsolódik SARNYAI CSABA MÁTÉ egyik tanulmánya, amely az erdélyi katolikusoknak az 1921-es, a román konkordátumjavaslatra memorandumba foglalt válaszát elemzi,⁹⁴ a másik angol nyelven nyújt átfogó képet a konkordátumtárgyalásokról az érintettek szemszögéből és a szerződés hatásáról a Romániában élő magyar katolikusokra.⁹⁵ Végül NODA MÓZES

⁸⁹ *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (CVH III/1), Budapest–Róma 2021. Recenzió: SÁGI GYÖRGY, Tóth Krisztina: *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei*, Magyar Sion 15 (2021) 1, 166–167.

⁹⁰ *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, Erdélyi Múzeum 57 (1995) 1–2, 50–59.

⁹¹ *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*, ESz 4 (2003) 1, 80–89.

⁹² *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, Pro Minoritate 2014 (Tél), 3–22.

⁹³ *Román konkordátum Bukarest, Róma, Budapest és Berlin diplomáciai erőterében*, Szabad nemzet szabad hazában. Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára (szerk. Varga Zsuzsanna–Melkovics Tamás), Budapest 2021, 115–124.

⁹⁴ *Az erdélyi világi katolikusok helyzetértékelése az impériumváltás után (1921)*, Közép-Európai Közlemények 2 (2009) 135–140.

⁹⁵ *The Debate of the Romanian Concordat from the Perspective of Hungarian Catholics in the Twenties of the 20th Century*, Central European Papers 1 (2013) 1, 17–26.

szintén angol nyelven, történelmi, politikai és egyházi kontextusba helyezi az 1927-es megállapodást.⁹⁶

Közel sem ennyire feldolgozottak magyar nézőpontból Csehszlovákia tárgyalásai a Szentszékkal és a végül megírt jugoszláv konkordátum: bár több korábban e tanulmányban említett átfogó munka tárgyalta ezeket is, de olyan tanulmányt vagy kötetet, amely kimondottan e témákkal foglalkozott volna, nem találtam. A jugoszláv konkordátum tárgyában újabban IGOR SALMIČ tanulmánya érdemel figyelmet, aki szentszéki levéltári források bevonásával szlovén szemszögből vizsgálja az Apostoli Szentszék és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia konkordátum-tárgyalásait,⁹⁷ cseh szemszögből pedig JINDŘICH DEJMEK foglalkozott a csehszlovák *modus vivendivel*.⁹⁸ Az 1933-as osztrák konkordátumot és az ahhoz vezető utat szintén több osztrák szerző feldolgozásából ismerjük, köztük például STEFAN SCHIMA és SIEGFRIED HÖFINGER tanulmányaiból.⁹⁹

KONKLÚZIÓ

Ahogy az itt felvonultatott történelmi munkákból kitetszik, bár az eredmények számottevőek, még bőven van teendője a magyar történettudománynak a vizsgált témában. Éppúgy jellemzőek az átfogó, nagyobb korszakot felölelő elemzések, mint az analízis, egy konkrét egyházmegye és Trianon kapcsolatát tárgyaló mély elemzések. Több elszakított egyházmegye 1920-as évekbeli története nincs kellőképpen feltárva és a szerzetesrendek és Trianon kapcsolatának tisztázásában is mutatkoznak még fehér foltok. A magyar írók tollából született szakirodalom nagy része magyar nyelven íródott, de érdemes lenne minél többet legalább angolul – vagy a nagy világnyelvek egyikén – is közölni, hogy a környező országokban is szervesülhessenek a kutatási eredmények, ahol, mint azt láthattuk, már megkezdődött saját szemszögekből, nemzeti történetírásuk narratívájából a katolikus egyház és Trianon kapcsolatának feltárása. Ezért is jelentős, hogy a magyar történészek írják meg objektíven, hazai és

⁹⁶ *The Historical, Political and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordat between the Vatican and Romania*, *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 9 (2010) 27, 281–301.

⁹⁷ *“Oriente e Occidente si toccano ancora, ma non si confondono”. Relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia alla luce delle trattative concordatarie (1918–1939)*, *Il Papato e le chiese locali*. Studi – The Papacy and the Local Churches. Studies, Sette Città 2014, 558–601.

⁹⁸ *Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928*, *Český časopis historický* 2 (1994) 268–285.

⁹⁹ STEFAN SCHIMA, *Überschätzt von Freund und Feind? Das österreichische Konkordat 1933/34*, Österreich 1933–1938. Interdisziplinäre Annäherungen an das Dollfuß-/Schuschnigg-Regime (hrsg. von Ilse Reiter-Zatloukal–Christiane Rothländer–PiaSchölnberger), Wien 2012, 42–57; SIEGFRIED HÖFINGER, *Die Genese des österreichischen Konkordats von 1933/34. Eine Studie zur Entwicklung der Staat-Kirche-Beziehungen in Österreich*, Hamburg 2014. Átfogón lásd még: *60 Jahre österreichisches Konkordat* (hrsg. von Hans Paarhammer–Franz Pototschnig–Alfred Rinnerthaler), München 1994.

külföldi levéltári forrásokra egyaránt támaszkodva a magyar katolikus egyház (ide értve a Trianon következtében a határainkon túlra került egyházrészeket is) és Trianon viszonyának történetét, melyhez reményeim szerint a korábbi elemzések rövid bemutatásával ez a tanulmányom is hasznos kiindulópontul szolgál.

TÓTH KRISZTINA

RÖVIDÍTÉSEK

AA.EE.SS.	Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
AAS	Acta Apostolicae Sedis
AAV	Archivio Apostolico Vaticano
ASS	Acta Sanctae Sedis
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati
BHÉ	Bazilita Harmadrendi Értesítő
CIC	Codex Iuris Canonici
CST	Collectanea Studiorum et Textuum
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
DHhE	Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae
ESz	Egyháztörténeti Szemle
ELKH	Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
GkÉ	Görögkatolikus Élet
GkSz	Görögkatolikus Szemle
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
MdÄ	Ministerium des Äußern
IAeS	Iustum Aequum Salutare
KE	Keleti Egyház
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
KL	Kárpáti Lapok
LSz	Levéltári Szemle
LK	Levéltári Közlemények
MVk	Máriapócsi Virágoskert
METEM	Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség
MEV	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
MFKL	Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár
MMAL	Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára
MNL BKML	Magyar Nemzeti Levéltár Bács–Kiskun Megyei Levéltára

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
FRL	Ferences Rendtartomány Levéltára
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zemplén Megyei Levéltára
MSz	Magyar Szemle
MSZKL	Magyarországi Szerzeteselőjárók Konferenciáinak Levéltára
MTI	Magyar Távirati Iroda
NSZBRL	Nagy Szent Bazil Rend Levéltára
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
PL	Prímási Levéltár
Mm.	Mindszenty magánlevéltár
PMKL	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
SZEK	Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár
SZEL	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
AC	Acta Cancellariae
VFL	Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

SZERZŐK

HAMERLI PETRA, Ph.D., egyetemi adjunktus (PTE BTK)

GIANONE ANDRÁS, Ph.D., kutatótanár (Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium)

BALOGH MARGIT, D.Sc., tudományos tanácsadó (ELKH BTK TTI)

KLESTENITZ TIBOR, Ph.D., tudományos munkatárs (NKE HHK); tudományos munkatárs, OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport)

Mons. TÓTH TAMÁS, Ph.D., egyetemi magántanár (PPKE HTK); főiskolai tanár (Gál Ferenc Egyetem TK)

Rev. VÉGHSEŐ TAMÁS, Ph.D., főiskolai tanár (Szent Atanáz Görögkatolikus Hit-tudományi Főiskola); kutatócsoport-vezető (MTA-SzAGKHF Lendület Görög-katolikus Örökség Kutatócsoport)

SÁGI GYÖRGY, tudományos segédmunkatárs (ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); Ph.D. hallgató (PPKE BTK)

SZEKÉR BARNABÁS, levéltáros (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levél-tára)

FÖLDVÁRI KATALIN, tudományos segédmunkatárs (MTA-SzAGKHF Lendület Gö-rögkatolikus Örökség Kutatócsoport); doktorjelölt (Debreceni Egyetem)

TÓTH KRISZTINA, Ph.D., tudományos munkatárs (PPKE BTK)

INDEX

- Acerbi, Angelo 152. 153.
 Akšamović, Antun 138. 191.
 Alpár Ignác 239.
 Ambrus Mária Alfréda 216. 217. 220.
 Andrássy Gyula, ifj. 14. 19. 20. 23.
 Apáti Imre 54. 73. 75.
 Apor Gábor 210.
 apostoli kormányzó *lásd* Zichy Gyula
 Apponyi Albert 14. 17. 21. 28. 96.
- Bacsinszky András 179.
 Balás Lajos 31. 106.
 Bali Mária Ildefonsa 209. 213. 214. 218. 221.
 226. 227. 235.
 Bán József 265.
 Bánffy Dezső 7. 23. 28. 40.
 Bánffy Miklós 193.
 Bangha Béla 36. 104. 105.
 Bangó Mária Klára 189.
 Barabás Győző 92.
 Barcza György 117.
 Bárdossy László 56. 57. 58. 59. 60. 69. 79. 80.
 Barluzzi, nunciatúrai titkár 199. 200.
 Barnabás, pátriárka 194.
 Barthou, Louis 47.
 Bastien, Pierre 201.
 Báthy László 31.
 Batthyány Vilmos 31. 106. 108. 109. 248.
 Bauer, Antun 138.
 Bavona, Alessandro 165. 166.
 Bazília, bazilissza apáca 286.
 Behoinik (Behojnik) Pál 91.
 Behoinik Mihály 91.
 Békés Gellért 222. 223.
 Bély Alajos 65.
 Belovics (Belovich) Ferenc 76. 81.
- Benedek, XV. 105. 107. 108. 111. 128. 174. 175.
 Benes Mária Gabriella 236.
 Beneš, Edvard 21. 67. 93. 94. 95. 97.
 Beniczky Ödön 20.
 Berchtold, Leopold 169.
 Berecz Mária Orsolya 220.
 Beresztóczy Miklós 65. 85. 86.
 Bernadett, bazilissza apáca 286.
 Berthelot, Philippe 97.
 Bethlen Gábor 40.
 Bethlen István 14. 17. 18. 21. 22. 23. 27. 31. 113.
 114. 115. 116. 118.
 Biró Márton, Padányi 62.
 Bjelik Imre 103. 116.
 Blaha Marián 105. 256.
 Bleilőb Mária Bernárda 189. 190. 191. 192. 198.
 200. 201. 204. 205. 207. 209. 217. 234. 235.
 Blum, Léon 99.
 Bobrinszkij, Vladimir 172.
 Bobus, főjegyző 283.
 Bocskai István 40.
 Bojtsik Sebestyén 275. 276.
 Borgongini Duca, Francesco 122.
 Boromissza Tibor 106.
 Bourgeois, Léon Victor Auguste 98.
 Brand Sándor 51. 55. 74.
 Braneczky József (Jozef Branecký) 239. 242.
 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251.
 254. 258. 259. 260. 261. 262. 265.
 Brenner Mária Soteris 189. 205. 206.
 Briand, Aristide 15. 97. 98.
 Budanovich Lajos (Lajčo Budanović) 8. 131–
 149. 190. 193. 194. 195. 197. 200. 201. 202.
 203. 205. 206. 208. 209. 211. 213. 214. 215.
 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225.
 226. 228. 229. 233.

- bukaresti érsek lásd Netzhammer, Raymund Albin
 Bulik Polikárp Péter 281. 290.
 Buzássy Ábel 198.
- Caccia Dominioni, Camillo 207. 210.
 Cagna, Mario 150.
 Capus, Alfred 93.
 Catarau, Ilie 172.
 Cavagnis, Felice 161.
 Cerretti, Bonaventura 107.
 Cherubini, Francesco 197. 229.
 Clemenceau, Georges 67. 93. 94. 95.
 Confalonieri, Carlo 151.
 Coquet, James de 95.
 Czapik Gyula 103.
 Czettler Jenő 29. 30. 31.
 Zimmermann Pál 265.
- császár–király *lásd* Lipót, I.
 Csatlós Mária Ilona 235.
 Csath Sándor 172.
 Csempesz Dénes 70.
 Cserhelyi Sándor 255. 256. 258. 262.
 Csernoch János 15. 21. 24. 26. 28. 29. 30. 31. 33.
 36. 105. 106. 111. 144. 166. 173. 312.
 Csonka Mária Piencia 218. 230.
 Csopay, kanonok 179.
 Csury Jenő 54. 76.
- Dami, Aldo 95.
 Daniélou, Charles-Léon-Claude 98.
 Danilovics János 160. 180.
 Dávid Ferenc 297.
 Dávid Mária Bernadette 189. 235.
 De Lai, Gaetano 174.
 Deák Leó 34.
 Dehény Mária Alacoque 218.
 del Buono, Giuseppe 252.
 Della Chiesa, Giacomo 128. (*lásd még* Benedek, XV.)
 Demcsák Sebestyén József 284.
 Dettrich Béla 244.
 Dickmann Mária Berchmána 230.
 Dobó Mária Borgiász 206.
 Dolhy Leontin 287.
- Doriáth Magdolna, jelöltő 230.
 Drohobeczky Gyula 158. 166.
 Dudás Bertalan 277. 287. 288.
 Dudás Miklós 274. 278. 281. 285. 286.
- Emilia, bazilissza apáca 286.
 Endrédy Vendel 54.
 Erdei József 277.
 érsek *lásd* Zichy Gyula
 Erzberger, Matthias 154. 155. 165.
 Esterházy János 59.
 Esterházy Pál 49.
 Evetovics János 130. 192. 193. 197. 220. 229. 231.
 Evetovics Kunó 205.
 Excellenciád *lásd* Zichy Gyula
- Fábián Mária Speciősa 200.
 Farkas Lajos 179.
 Farkas százados 64.
 Fekete Endre 254.
 Fekete Géza 63.
 Felici, Ettore 225.
 Fenczik Nikon 276.
 Fent Ferenc 191.
 Ferdinánd, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 8.
 22. 154. 155. 165.
 Ferenc Ferdinánd (Habsburg-Lotharingiai) 97. 170. 172.
 Ferenc József, I. (Habsburg-Lotharingiai) 62.
 164. 167.
 Ferenczi József 252. 256. 257.
 Fiala Mária Ivánka 228. 236.
 Firczák Gyula 156. 178. 183.
 Fischer-Colbrie Ágost 110.
 Fonyadt Antal 54.
 Franz Mária Terézia 190. 235.
 Freud, Sigmund 94.
 Fürstenberg, Karl Emil 169.
- Gaáll Mária Antónia 230.
 Gallus Tibor 210.
 Gasparich József (Josip Gašparič) 80.
 Gasparits Márk Kilit 68. 72.
 Gasparri, Pietro 13. 15. 17. 20. 107. 112. 114. 128.
 135. 136. 147. 175. 177.
 Gebé Péter 123.

- Gellért, Szent 124.
 Gergely Jenő 302.
 Glattfelder Gyula 35. 125. 143. 144. 303. 308. 309.
 Gajdics Pál Péter, Boldog 278. 290.
 Gombos Antal 127. 265.
 Gonczlik Kálmán 130.
 Gotti, Girolamo 167. 175.
 Gömbös Gyula 47.
 Grábár Lajos 52. 54. 55. 56. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83.
 Grabski, Stanisław 123.
 Grabski, Władysław 123.
 Gratz Gusztáv 19. 20. 23.
 gróf *lásd* Zichy Gyula
 Gröss József 29. 53. 60. 62. 66. 83. 143. 144. 207. 211. 213. 214. 215. 216. 217. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227.
 Gudenus Arthur 185.
 Gyetvai Péter 142. 143. 222.
 Gyöngyösi János 66.
 György Endre 157. 158.
 Habisch Mária Immaculata 201.
 Habsburg dinasztia 7. 11. 12. 13. 14. 16. 21. 22. 23. 36. 40. 45.
 Hadzsega Bazil 170.
 Hadzsega Gyula 170.
 Haiczl Kálmán 298. 299.
 Hamvas Endre 144.
 Harmsworth, Sidney Harold 96.
 Hársligethy-Vinkovits Viktor 63. 64. 65.
 Hatala István 246.
 Hegedűs Pál 18. 19.
 Hertelendy Béla 84.
 Hevesi Mária Angelica 218.
 Hippich Mária Benedikta 228. 236.
 Hitler, Adolf 52. 55. 60. 71. 77.
 Hock János 44.
 Homa Joákim 274.
 Hóman Bálint 58. 69. 205.
 Honterus, Johannes 297.
 honvédelmi miniszter *lásd* Nagy Vilmos
 Horthy Miklós 13. 14. 16. 18. 19. 20. 22. 23. 26. 27. 45. 47. 55. 56. 57. 58. 61. 68. 70. 71. 78. 82. 300. 303.
 Horváth Ferenc 84.
 Horváth Győző 143.
 Hossu, Vasile 158. 159. 166. 174.
 Humenyuk Magdolna 285. 286.
 Hurley, Joseph Patrick 225.
 Huszár Károly 31. 33. 36. 107.
 Ijjas (Ikotity) József 138. 139. 141. 142. 144. 205. 206. 214. 219. 223.
 Imrédy Béla 50.
 Ince, XI., Boldog 39.
 István, I., Szent (Árpád-házi) 7. 32. 36. 37. 39. 41. 42. 43. 46. 49. 56. 59. 68. 70. 88. 124. 143. 285. 298.
 Ivánkovits János 106.
 Ivánovits Mária Petronella 230.
 Jaczkovics Mihály 171. 172.
 Jankovich Béla 172. 173.
 János Pál, II., Szent 24. 152. 197.
 Jantausch Pál 196.
 Jerics Iván (Ivan Jerič) 52. 75. 76. 81.
 Jeszenszky Andor 75.
 Jeszenszky Sándor 163.
 Jouvenel, Henry de 98.
 József Ágost (Habsburg-Lotharingiai) 14. 15. 16. 17. 19. 23.
 József Ferenc (Habsburg-Lotharingiai) 19.
 József, II. (Habsburg-Lotharingiai) 237.
 Jöcsák Máté 274. 287. 290.
 Judarevich, orvos 131. 132.
 Kákonyi Mária Michaéla 197. 201. 232.
 Kalis Atanáz 274.
 kalocsai érsek *lásd* Hamvas Endre
 Kancsár Mária Teofánia 224.
 Karlin, Andrej 62. 83.
 Károly, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 155. 156. 172.
 Károly, IV. (Habsburg-Lotharingiai, Boldog) 7. 11–24. 41. 47.
 Károlyi család 280.

- Károlyi Ferenc 280.
 Károlyi József 7. 28. 29. 30. 35. 36. 38.
 Károlyi Mihály 27. 44. 45.
 Károlyi Sándor 44.
 Kegyelmes Atyám *lásd* Zichy Gyula
 Keresztes-Fischer Ferenc 34. 58. 60. 69. 79.
 Khuen-Héderváry Károly 162. 163. 164.
 Király Anaklét 230.
 Király Kelemen 230.
 Kirilow, Timoftei 172.
 Klebelsberg Kuno 7. 27.
 Klekl József (Jožef Klekl) 76. 81.
 Kmetykó Károly 105. 256.
 Koczik Pál 191. 197. 231.
 Koczun Jakab 250.
 Kollarics (Kollarits) Ferenc 91.
 Koprivnjak, Marija Martina 236.
 Kopunovics Mária Annunciáta (Marija Anuncijata Kopunović) 205. 208. 209. 210. 211. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 221. 227. 235.
 Kopunovics Mária Róza 205. 211. (*lásd még* Kopunovics Mária Annunciáta)
 Košak (Kocak, Kosák) Teodor 76.
 Kotzig Jenő 55.
 Kovács-Kopácsy Lajos 52.
 König Antal 230.
 König Mária Evangeliszta 230.
 König Mária Júlia 230.
 Krátky István 79.
 Krüger Aladár 7. 27. 29. 32. 33. 34.
 Kujáni Ferenc 219. 223. 225. 226.
 Kujundzsits Mária Angelina (Marija Anđelina Kujundžić) 221. 227. 235.
 Kunszt József 190.
 Kühár Mihály 76.
 Kvaternik, Slavko 83. 207.
 La Puma, Vincenzo 204. 205. 206. 208.
 Lamarzelle, Gustave Edouard Louis de 98.
 Lansing, Robert 94. 95.
 László, I., Szent (Árpád-házi) 7.
 László T. László 302.
 Latorczainé Újházi Aranka 289.
 Laurenti, Camillo 199. 200. 201. 202.
 Lavitrano, Luigi 219.
 Leberl Mária Pia 230.
 Ledóchowski, Włodzimierz 110.
 Legeza Tivadar 276. 277. 278.
 Léh Mária Hilda 194.
 Lehár Antal 17. 18.
 Lenain, Henry 98.
 Lengyel János 281. 286.
 Lengyel Jánosné *lásd* Szabó Mária
 lengyel miniszterelnök *lásd* Grabski, Władysław
 Leó, XIII. 156. 158. 159. 160. 166. 178. 196.
 Liki János Imre 274. 288.
 Lipót, I. (Habsburg) 39.
 Lippert Mária Alkantára 230.
 Lloyd George, David 94. 95. 97.
 Lónyay Menyhért 40.
 Lőrinc László Krizosztom 289.
 Lucaciu, Epaminonda 160. 161.
 Lucaciu, Vasile 160.
 Lukács László 169.
 Luther Márton 112.
 Luttor Ferenc 210.
 Makrina, bazilissza apáca 286.
 Manzia, Giuseppe 204. 205.
 Marchis, Romulus 176. 177.
 Marczenkovich Mária Leticia 194. 197. 199. 200. 201. 202. 204. 205. 206. 228. 235.
 Margaine, Alfred 98.
 Margitai József 61.
 Mária Blanda, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Dolores, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Euzébia, kalocsai iskolanővér 231.
 Mária Fidélia, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Flóra, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Julitta, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Kinga, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Lujza, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Olympiász, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Ráfela, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Szybilla, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária Terézia (Habsburg) 240.
 Mária Wilfrida, kalocsai iskolanővér 230.
 Mária, bazilissza apáca 286.
 Máriai Mária Romuálida 235.
 maribori püspök *lásd* Karlin, Andrej; Tomažič, Ivan Jožef

- Marina György 288.
 Markovits Mária Jozefa 227.
 Marmaggi, Francesco 119.
 Martinovich Sándor 110. 111.
 Masaryk, Tomáš Garrigue 94. 97. 98.
 Mátrai János 237. 239. 245. 246. 247. 248. 249.
 250. 252. 253. 254. 255. 258. 259. 262. 263.
 265. 270.
 Mattyasovszky László 239.
 Maxim Atanáz 273. 274. 275. 281. 287.
 Mayer Béla 106.
 Mayer Géza 276.
 Mayer Mária Erzsébet 230.
 Medvecký, Karol 250. 251. 258. 259.
 Melles Emil 158. 162. 180.
 Merry del Val, Rafael 164. 165. 166. 167. 170.
 174.
 Mészáros Árpád 73. 74.
 Mészáros Imre 237.
 Meszlényi Zoltán Lajos, Boldog 124.
 Metód, Szent 140.
 Mező Ferenc Teofil 284.
 Mihályi, Victor 156. 157. 158. 166. 168. 173. 174.
 Mikes János 48. 49.
 Miklaužić, Marija Admirata 235.
 Miklósy István 170. 171. 172. 173. 175. 176. 177.
 279. 280. 282.
 Milasin Mária Beáta (Marija Beata Milašin)
 235.
 Minárik, Jozef 243.
 Mindszenty József *lásd* Pehm József
 miniszterelnök *lásd* Bárdossy László
 Molnár Dezső 76.
 Mondyk Antal 288.
 Montini, Giovanni Battista 149. (*lásd még* Pál,
 VI.)
 Monzie, Anatole de 98.
 Mosonyi Dénes 191. 198. 203. 207. 209.
 Moullion Mária Antónia 235.
 Mundi János 84.
 Murai Frigyes 55. 63. 82.
 Mussolini, Benito 47. 60. 71. 77.
 Nagy-Pál Mária Consummata 235.
 Nagy Vilmos 65.
 Német Károly 253. 254.
 Németh Jenő 246. 258.
 Németh Zsigmond 44.
 Nerád, Juraj 242.
 Netzhammer, Raymund Albin 154. 155. 156.
 174.
 Niculescu, Alexandru 178.
 Nilles, Nikolaus 161. 172.
 Nitti, Francesco Saverio 95.
 Novák István 32. 113.
 Oddi, Silvio 225.
 Okánik, L'udovít 246.
 Orosz Atanáz 154.
 Oroszlány Endre 75.
 Orsenigo, Cesare 203.
 Ortinskij, Szotér 164.
 Ostenburg-Moravek Gyula 18.
 Oszlár Ilona, jelöltető 230.
 Ottó, II. (Habsburg-Lotharingiai) 12. 23.
 Pacelli, Eugenio Maria 122. 141. 148. 175. (*lásd*
még Piusz, XII.)
 Pacini, Alfredo 146.
 Pál Mátyás 130. 201.
 Pál, VI., Szent 149.
 Pálmai Miklós 248. 250. 254. 261. 263. 265.
 269. 270.
 Pankovics István 179. 180.
 Papp Antal 32. 112. 113. 114. 115. 119. 123. 170.
 171.
 Párvy Sándor 31.
 Pastor, Ludwig von 170.
 Pásztelyi János 180. 181.
 Paul-Boncour, Joseph 98.
 Pavelić, Ante 76. 207.
 Pázmány Péter 39. 40. 110. 297.
 Pecsornik Ottó 56. 78. 79. 81. 82.
 Pehm József 43–99.
 Peich Mária Polyxéna 200.
 Pellegrinetti, Ermenegildo 136. 138. 145. 146.
 197. 200. 201. 204. 229.
 Penescu, Dimitrie C. 122.
 Pertschy Mária Erika 231.
 Péterffy Gedeon 222. 223. 224. 225. 226.
 Pétery József 289.
 Petrányi Ferenc 141.

- Petres János 134.
 Pfeiffer Mária Kornélia 192. 230.
 Pfeiffer Mária Leopoldina 201.
 Pietor, Igor 242.
 Pirigyi István
 Piusz, X., Szent 164. 165. 167. 173. 174. 178. 196.
 Piusz, XI. 111. 135. 202. 206. 229. 279. 300.
 Piusz, XII. 83. 122. 141. 148. 207. 208. 220.
 Poincaré, Raymond 95.
 Pop-Csicsó István 174.
 Popovics Bazil 179.
 Poszavec György 68. 77.
 Pozsgár Rezső 70.
 Prohászka Ottokár 45.
 provinciális *lásd* Szinger Kornél
 Puder József 251. 261.
 Puhan, Alfred 66.
 püspök *lásd* Zichy Gyula
- Radnai Farkas 31. 109.
 Radu Demeter (Demetriu Radu) 166. 167. 168. 171. 174. 175. 176. 177.
 Raich Balázs 195.
 Rajković, Marija Consolata 235.
 Rajner Lajos 162.
 Rákóczi Ferenc, II. 40. 45. 283.
 Rákóczi György, I. 40.
 Rakovszky István 14. 18. 19. 20. 22. 23.
 Rampolla, Mariano 183.
 Rappensberger Vilmos 265.
 Ratti, Achille 135. (*lásd még* Piusz, XI.)
 Rauchbauer József 251. 161. 262. 271.
 Regős Dénes 277. 289.
 Révay Tibor 198. 199. 204.
 Révész István 28.
 Roch Gyula 252. 256.
 Rodić, Ivan Rafael 122. 135.
 Rodics Ignác (Ignacije Rodić) 63. 65. 86. 88. 89. 90.
 Róka Mária Florencia 230.
 Rrolleri, Girolamo 175.
 Roskovics Ignác 179.
 Rossi-Stockalper, Francesco 165. 166. 167.
- Rothermere, Lord *lásd* Harmsworth, Sidney Harold
 Rotta, Angelo 62. 65. 86. 89. 90. 142. 148. 208. 209. 213.
 Rozim, Jozef 248. 249.
 Rubinek Gyula 14.
 Russel Károly 264. 270.
- Sagmesiter Pál 69
 Salacz Gábor 298. 299. 300. 301.
 Sándor Jozafát 274.
 Sándor, I. (Karadorđević) 47. 55.
 Sárffy Ignác 252. 256.
 Scapinelli di Léguignot, Raffaele 168. 169. 170. 171. 173.
 Schioppa, Lorenzo 7. 11. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 37. 38. 107. 108. 114. 116. 135. 312.
 Schwartz Mária Kreszenciána 228. 236.
 Schwendner Mária Adrienne 207.
 Sebestyén Mátyás 81.
 Sebődi Miklós Jozafát 289.
 Septickij, Andrij 162.
 Serédi Jusztinián 36. 37. 64. 83. 199. 201. 203.
 Šestak, Marija Nada 236.
 Šestak, Marija Zrinka 189. 227. 235. 236.
 Sigray Antal 16. 20.
 Sill Ferenc Aba 54.
 Simonides István 242. 243. 244. 245.
 Simor János 179.
 Sixtus (Bourbon) 15. 20.
 Slepkovszky János 172.
 Smodlaka, Josip 122.
 Somssich József 107.
 Šrobár, Vavro 247.
 Steier Lajos 298.
 Stepinac, Alojzije Viktor, Boldog 55. 63. 194. 210. 211. 212. 222. 225. 226.
 Steton-Watson, Robert William 94.
 Sturdza, Dimitrie 155.
 Suciu, Vasile 177.
- Szabó Jenő 157. 159. 163.
 Szabó László 105.
 Szabó Mária (Lengyel Jánosné) 281. 282. 286.

- Szabó Miklós Izidor 284.
 Szamuely Tibor 44. 129.
 Szántai Miklós Máté 289.
 Széchenyi István 40.
 Széchényi Miklós 109.
 Szegess Mihály 265.
 Szentessy Alfonz 162.
 Szepesi Bódog 265. 266.
 Szilassy Gyula 169.
 Szinger Kornél 243. 244. 245. 248. 249. 251.
 252. 255. 256. 257. 260. 262. 263. 264. 270.
 271.
 Szkiba Teofán 277. 278. 281.
 Szocska Antal Ábel 289.
 Szöllősi Károly 246. 258.
 Sztankaninecz Antal 287.
 Sztankaninecz Márán 278.
 Sztankay Andor 276.

 tábori püspök *lásd* Uzdóczy-Zadravec István
 Takács Bazil 277.
 Takács Nándor 226.
 Taliani, Emidio 158. 161.
 Tamásy István 59.
 Tantos Gyula 130.
 Tardieu, André 94.
 Tárkányi Ferenc 246.
 tartományfőnök *lásd* Szinger Kornél
 Tedeschini, Federico 178.
 Teleki Béla 52. 54. 55. 59. 69. 73.
 Teleki Pál 14. 79.
 Terbócz Miklós 64. 91. 92.
 Thassy Kristóf 61.
 Thun-Hohenstein, Leo von 240.
 Tinello, Francesco 151.
 Tisza István 40. 45. 97. 155. 164. 166. 171.
 Tisza Kálmán 40. 166.
 Tiszó József (Jozef Tiso) 241. 246.
 Tkacsuk Demeter 288.
 Tomažič, Ivan Jožef 62. 83.
 Tomek Vince 207.
 Tomiszláv, II. (Savoya) 207.
 Tóth Mária Teofília 230.
 Tóth Miklós 180.
 Tóth Tamás 189. 200. 309.

 Traglia, Luigi 151.
 Tukats Mária Annunciáta 209.
 Tumbász István 224.
 Tunjić, Marija Tarzicija 236.
 Udvardy Jenő 55. 68. 70. 71.
 Udvardy Jenőné 59.
 Ujhelyi Andor 156. 181.
 Urmánczy Nándor 116. 117.
 Uzdóczy-Zadravec István 15. 35. 51. 58. 63.
 107.

 Vaida-Voevod, Alexandru 97.
 Valfrè di Bonzo, Teodoro 124. 176. 177. 178.
 Vályi János 179.
 Várady Lipót Árpád 128. 129. 130. 132. 133. 134.
 136. 137. 144. 191. 192. 193. 194.
 Városey Gyula 144.
 Váry Gellért 252. 256.
 Vass József 19. 131.
 Vaszary Kolos 106. 163. 183. 185.
 Vesnić, Milenko 193.
 Vicsek Mária Lívia 189. 228. 235. 236.
 Vida Ferenc 74.
 Vidaković, Marija Fides 235.
 Vilics Márk 193.
 Viñas, Tomàs 257.
 Višošević János 281.
 Vojnich Mária Aquina 201. 207. 208. 209. 210.
 211. 212. 213. 214. 215. 216. 218. 227. 235.
 Vojtassák János 105. 252. 257.
 Volosinovszki Mihály Máté 288. 289.

 Waitz, Sigismund 15.
 Walter János 189. 207. 208. 209. 211. 212. 213.
 Waschoffer Mária Veszтина 231.
 Wilson, Thomas Woodrow 67. 93. 94. 95.
 97. 98.
 Wojtyła, Karol Józef 152. (*lásd még* János Pál,
 II.)
 Wolff Károly 27. 35.

 Zách Mária Hermenegild 220. 223. 227. 236.
 Zemplén Mária Mediatrix 227. 235.
 Zichy Gyula 138. 139. 141. 142. 144. 148. 190.
 191. 195. 196. 197. 199. 201. 202. 203. 204.

205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213.
222. 228. 229. 233. 234.
Zichy János 170.
Zita (Bourbon) 15. 18. 23.
Zrínyi Miklós 56. 68. 72. 78.
Zvekanovich Mátyás (Matija Zvekanović)
143. 228.
Zsálíg Norbert 64.
Zsatkovics Emil Dénes 275. 288. 289.
Zsilinszky Endre 113.

A MAGYAR KATOLICIZMUS ÉS TRIANON

Összefoglalók

IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI

A SZENTSZÉKI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Az 1920. évi I. törvénycikk értelmében a magyar nemzetgyűlésnek az első világháborút lezáró békeszerződés (Trianon, 1920) alapján kellett volna döntenie arról, hogy ki legyen Magyarország királya. A legitimisták úgy vélték, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása ellenére továbbra is az 1916-ban megkoronázott IV. Károly Magyarország törvényes uralkodója, a szabad királyválasztók viszont egy nemzeti király megválasztását tűzték ki célul, ezért a kérdést nem sikerült eldönteni. 1921-ben IV. Károly két alkalommal is megkísérelte a magyar trón visszaszerzését, azonban – elsősorban a nemzetközi körülmények miatt – a kísérlet elbukott és a Habsburg-ház trónfosztásával végződött, végül az egykori uralkodót és családját Madeirára száműzték.

A tanulmány Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius (1920–1925) jelentéseinek segítségével igyekszik megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen álláspontot foglalt el a király visszatérési kísérleteivel kapcsolatban az Apostoli Szentszék. Schioppa részletesen beszámolt a kísérletekről és arról, amit azok szervezéséről tudott. Jelentéseinek megírásakor láthatóan törekedett arra, hogy objektív képet adjon az eseményekről, annak ellenére, hogy a Szentszék felfogásához alapvetően a legitimisták véleménye állt közelebb.

HAMERLI PETRA

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK ÉS TRIANON

Az első világháború után a trianoni békeszerződés kérdése megjelent az országos katolikus nagygyűléseken is, amelyek a magyar katolicizmus legfontosabb közéleti fórumának tekinthetők. E nagygyűléseken a szónokok természetesen kitértek a trianoni kérdéskomplexum különböző elemeire is. Az éves rendszerességgel megtartott fórumokon szó esett a békeszerződés okairól és következményeiről, különös tekintettel a magyar katolikus egyházat ért veszteségekre és a határokon kívül rekedt katolikusok sorsára. Több előadó érintette a sikeres revízió előfeltételeit. Az 1938 és 1941 között megvalósult revíziós sikerekért hálát adó nagygyűlési megnyilatkozásokat a tanulmány utolsó fejezete ismerteti.

A függelékben a legitimista Károlyi József 1923-as beszéde olvasható, aki a trianoni kérdéskört a legrészletesebben vizsgálta az országos katolikus nagygyűlések szónokai közül, és aki a revízió előfeltételének tartotta nemcsak a katolikusok vezető szerepét, hanem a Habsburg-ház visszatérését is.

GIANONE ANDRÁS

PEHM (MINDSZENTY) JÓZSEF ÉS TRIANON

A tanulmány és az itt először közölt 10 dokumentum azt mutatja be, hogy Magyarország hajdani primása, Mindszenty (1942-ig Pehm) József miként viszonyult az első világháborút lezáró trianoni békeszerződéshez és mit tett a revízió érdekében. Pehm diagnózisa szerint Trianon büntetés: elsősorban az Isten iránti hűtlenségért, másodsorban a liberalizmusért, a marxizmusért és a kozmopolitizmusért. Magyarországon nem létezett ekkoriban olyan politikai áramlat, amely ne lett volna revizionista. Pehm József gondolkodásának is ez képezte fundamentumát. Az ő eszményképe nem egy etnikai alapon átrendezett Közép-Európa, hanem az ezeréves Szent István-i Magyarország, az erős magyar keresztény királyság volt. Így gondolkodott a keresztény és a legitimista értelmiség java: a legitimnek tekintett II. Ottó király hazatérése és trónra ültetése az egyetlen kiút a „trianoni börtönből”, ami egy nemzeti királytól nem várható el.

A revíziós gondolat ápolásában az egyébként ellenzéki Pehm egyetértett a kormánnyal. Ennek számtalan alkalommal tanújelét adta. A zalai részek püspöki biztosaként 13 év alatt 14 új lelkészséget hozott létre, köztük a revíziós templomot a határ menti Gáborjánházán, ami Isten házáként is arra a veszteségre volt hivatva emlékeztetni, amit a vármegye Trianonban veszített területben, vallási és kulturális értékekben. 1938. november 19-én Imrédy Béla kormányfőt Pehm javaslatára avatták zalaegerszegi díszpolgárrá az első bécsi döntés (1938. november 2.) érdekében kifejtett tevékenységéért.

Pehm/Mindszenty József komoly erőfeszítéseket tett az ezeréves Zala vármegye integritásáért, kivált a többségében horvát lakosságú Muraközért, amikor 1941. április 14-én elvállalta a térség visszacsatolása érdekében kifejtett magyar társadalmi akció-sorozat vezetését. Még Bárdossy László miniszterelnökkel is konfrontálódott annak érdekében, hogy a kormány lépjen túl az etnikai elveken és vigye véghez a terület átcsatolását. Ez több kül- és belpolitikai tényezőnek köszönhetően végül sikerült is: a magyar parlament 1941. december 16-án elfogadta a XX. törvénycikket, amelyben rögzítette a Délvidék – értvén ezalatt a Muraközt is – visszacsatolását a Magyar Szent Koronához.

Pehm apátplébános a következő években Muraköz teljes integrálásáért küzdött. Lényegében a dualista kori asszimilációs törekvéseket kísérelte meg megvalósítani,

csak sokkal feszítettebb ütemben. Amennyire jogosítványából és lehetőségeiből telt – akár a horvát papok menesztése árán is – hozzákezdett a muraközi hívek magyar papokkal való ellátásához, hiszen azzal kellett szembesülnie, hogy a muraközi horvát papok távolról sem barátai Magyarországnak. A térség egyházkormányzati átrendezését is megkísérelték, de a Szentszék a háború végéig nem kívánt politikai színezetű döntést hozni, és nem módosította az egyházmegyei határokat, így Muraköz a zágrábi érsekség része maradt.

Mindszenty egész életében történeti érdeklődésének középpontjában maradt Trianon. A budapesti amerikai követségen töltött 1956 és 1971 közötti másfél évtizedben az elérhető szakirodalom alapján feldolgozta a békekötés történetét. A máig kéziratban maradt művében láthatóan nem tudott elszakadni a történelmi Magyarország ábrándjától, az ország feldarabolását erőszaknak, megtévesztésnek, a győztesek önteltségének tulajdonította.

BALOGH MARGIT

„A ROSSZUL INFORMÁLT SZENTSZÉKTŐL
A JÓL INFORMÁLTHOZ FELLEBBEZÜNK.”

Trianon egyházkormányzati következményei a magyar sajtó tükrében

A trianoni békeszerződés egyházkormányzati következményei rendkívül összetett kérdést jelentettek, a magyar sajtó azonban – ideológiai különbségektől nagyrészt függetlenül – szinte kizárólag a nemzetpolitika szemszögéből szemlélte. A korabeli hírfogyasztókat bizonyára nem segítette, hogy – mint egyes klerikusok rámutattak – a Magyar újságok gyakran feltűnő tájékoztatlanságot mutattak az egyházi jogi kérdésekben. Jelen tanulmány az 1920 és 1924 közötti évek sajtóvitáit követi nyomon, megvizsgálva, hogyan értékelte az országos sajtó egyházkormányzati téren a trianoni békeszerződés következtében hozott intézkedéseket.

A kortárs Magyar közvélemény ragaszkodott ahhoz a gondolathoz, hogy a magyarság és az egyetemes katolicizmus érdekei azonosak, ezért a Vatikántól elvárható a Magyar követelések érvényesítése. Ez azonban illúziónak bizonyult, hiszen a Szentszék maga akarta eldönteni, hogy mit tekint egyetemes katolikus érdeknek, és hogyan biztosítja a különböző nemzetiségű hívek lelkipásztori ellátását és az egyházkormányzati egységek életképességét a politikailag instabil Kárpát-medencében. Gróf Bethlen István kormánya, miután fokozatosan felismerte, hogy saját érdekeinek érvényesítésére a Szentszékkal szemben igen korlátozott eszközei vannak, tudatosan kezdte igénybe venni a sajtót, hiszen a közfelháborodás, ha rendkívül korlátozottan is, de olyan tényező volt, amelyet a vatikáni diplomácia hajlandó volt figyelembe venni. A realitások elismerése azonban még mindig nehéz feladat volt, és

mint Trianon számos következménye, ez is egyfajta gyászmunkát, a veszteség tudatosítását igényelte a nyilvánosság részéről.

KLESTENITZ TIBOR

A KETTÉSZAKÍTOTT ÉRSEKI EGYHÁZMEGYE
Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után

Az ősi Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 150 plébániájából és önálló lelkészségéből 1918-ban ideiglenesen 110 került szerb megszállás alá, majd a trianoni békét követően végül 90 került a határon túlra. A terület közel egymillió népességéből a katolikusok többsége, 470 ezer fő került a jugoszláv oldalra. A terület nemzetiségi sokszínűsége a szétszakítás után is megmaradt a határ mindkét oldalán, még akkor is, ha a magyarok aránya a határ magyar oldalán jóval nagyobb lett, mint a délszláv oldalon. Várady Lipót Árpád kalocsa–bácsi érsek (1914–1923) igyekezett a határ mindkét oldalán lévő papjai és hívei segítségére lenni, a két területet továbbra is egyetlen egységként látta.

A Szentszék több év kivárást követően úgy látta, hogy a határok jelentette megosztottság a közeljövőben nem változik, így a diszmembrált területek lelkipásztori ellátása érdekében a főpásztor nélkül maradt egyházmegyei részekre apostoli kormányzókat kezdett kinevezni. 1923-ban Budanovich Lajos (Lajčo Budanović) szabadkai plébánost nevezték ki bácsi (bácskai) apostoli kormányzónak, aki azonban azon fáradozott, hogy a rá bízott terület önálló egyházmegyévé alakulását készítse elő. 1927-től címzetes püspök. Budanovich kormányzó teljesen átszervezte az adminisztratúra egyházi szervezetét, kisszemináriumot, lelkészségeket és plébániákat alapított, amivel sok helyütt tiltakozást váltott ki.

A terület 1941 és 1944 között ismét Magyarországhoz és a kalocsa–bácsi érsek fennhatósága alá került. Később maga az apostoli adminisztratúra is megszűnt. Budanovich Lajos 1944-ben vette vissza a terület kormányzását és 1946-ban nevezték ki újra apostoli kormányzónak, amelyet 1958-ig vezetett. Csak közel ötven évvel az I. világháború vége, negyvenöt évvel az apostoli kormányzóság megalakulása, illetve tíz évvel Budanovich Lajos halála után látta a Szentszék elérkezettnek az időt 1968-ban az önálló Szabadkai Egyházmegye megalapítására. A határ másik oldalán jóval később rendeződött a helyzet: a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye a magyarországi egyházmegye-rendszert újrarendező 1993-as pápai rendelkezés révén jön létre.

TÓTH TAMÁS

A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUS MOZGALOM ÉS A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE
*megalapításának hatása a magyar–román viszonyra a trianoni békeszerződést
megelőző években*

Az első világháborút megelőző évek nagy visszhangot kiváltó eseménye volt a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása 1912-ben. A Szentszék, Ferenc József király mint főkegyúr és a magyar kormány szándéka szerint az új egyházkormányzati egység kifejezetten a magyar anyanyelvű és identitású bizánci rítusú katolikusok hatékonyabb lelkipásztori ellátását volt hivatott szolgálni. Az egyházmegye-alapítás a magyar görögkatolikusok több évtizedes küzdelmének fontos mérföldköve volt, bár a legfőbb célkitűzést, vagyis a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezését nem engedte elérni. Ez utóbbi a Szentszék számára elfogadhatatlan volt, s ezt az álláspontot a magyar katolikus felsőklérus és a román görögkatolikus hierarchia is osztotta. A korabeli görögkatolikus egyházi közvéleményben 1912-re ugyan konszenzus alakult ki az új egyházmegye létjogosultságát illetően, a konkrét megvalósítás során előtérbe helyezett nemzetpolitikai szempontok a román görögkatolikusok indulatos tiltakozásához vezettek. Az új egyházmegyébe ugyanis számos olyan parókiát is átsoroltak a román görögkatolikus metropólia egyházmegyéiből (különösen a nagyváradiból), melyek magyar jellegét az illetékes főpásztorok indulatosan, de többnyire jogosan vitatták. Ennek eredményeként a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának módja az egyébként is feszültségektől terhelt magyar–román viszonyban egy újabb konfliktuszónát nyitott és hozzájárult a Tisza István által kezdeményezett román–paktum tervének kudarcához. A konfliktus súlyát jelzik a debreceni bombamerénylet Miklósy István első hajdúdorogi püspök ellen 1914 februárjában, Románia hadba lépésének indoklása Matthias Erzsébet titkos bukaresti tárgyalásain, a magyarországi román görögkatolikus alsó- és felsőpapság szembefordulása a magyar állammal 1918 őszén és az eseményeket kísérő indulatos megnyilvánulások, valamint időnként erőszakos események.

Korabeli forrásokra támaszkodva a tanulmány a magyar görögkatolikusok létének, mozgalmának és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hatását mutatja be a magyar–román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző években.

VÉGHSEŐ TAMÁS

TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI ÉS HATÁSAI A KALOCSAI

ISKOLANŐVÉREK MŰKÖDÉSÉRE

Különös tekintettel a Bácskában

A tanulmányban bemutatásra kerül, hogy az első világháborút követően kialakuló, majd a trianoni békeszerződésben 1920. június 4-én rögzítésre kerülő új, a Magyar Királyság és a Szerb–Horvát–Szlovén (Jugoszláv) Királyság között felálló, utóbbi fennhatósága alá kerülő Bácskában milyen körülmények között éltek mindennapjaikat a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának tagjai. Részletes áttekintést kap az olvasó arról, hogy az egyes általános főnöknők, Bleilőb Mária Bernárda, Vojnich Mária Aquina és Bali Mária Ildefonsa a kalocsa–bácsi érsekek, Várady Lipót Árpád, de különösen gróf Zichy Gyula és Grósz József segítségével milyen eszközökkel és módokon igyekeztek az elszakított területek zárdái felett biztosítani jogaitak változó hatékonysággal. A tanulmány betekintést enged a pápai diplomácia idevonatkozó lépéseiről, a Szerzetesek Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio de Religiosis*) és a felek között zajló levelezésekről, a folyamatok előre haladtáról, a belgrádi és budapesti apostoli nunciusok szerepéről, nem utolsósorban pedig a Bácskában érseki helynökként majd kétszer is apostoli kormányzóként kinevezésre kerülő Budanovich Lajos tevékenységéről az iskolanővérek ügyében.

A tanulmány vázolja, hogy milyen lépések történtek az elszakított bácskai zárdából felállítandó, de a kalocsai anyaházzal egységben lévő rendtartomány felállítása érdekében Marczenkovich Mária Leticia nővér vezetésével 1925-től, s hogy ez végül miért nem valósult meg mégsem. Szintén képet kap az olvasó arról, hogy ezzel szemben milyen körülmények között történt meg a bácskai zárdák szeparációja 1930-ban Budanovich támogatásával. Bemutatásra kerül, hogy a felálló Miasszonyunkról Nevezett Bácskai Szegény Iskolanővérek Társulatának általános főnöknőjévé váló Kopunovics Mária Annunciáta miként kormányozta a bácskai zárdákat 1931-től. Továbbá, hogy amikor Bácska ismételten a magyar állam fennhatósága alá került, ő miként települt át az őt támogató bunyevác érzelmű nővérekkel a zágrábi központtal megalakuló új társulat legfőbb előljárónőjeként. Nem utolsósorban arról, hogy miként lettek 1941-ben ezzel párhuzamosan a bácskai zárdák szentszéki döntésből kifolyólag a kalocsai általános főnöknő kormányzása alá rendelve újabb szentszéki döntésig. A második világháborút követően kibontakozó vitába is betekintést nyerhetünk, a jugoszláv és magyar egyházi és szerzetesi képviselők között kibontakozó nézetkülönbségekről a bácskai zárdák kormányzása tekintetében.

Végezetül a tanulmányban kitekintés jelleggel röviden felvázolásra kerül, hogy miként alakult meg nagy nehézségek után a Bácskában az 1960-as években tartománya az iskolanővéreknek Zách Mária Hermenegild vezetésével, s miként lettek önállóak 1971-től Miasszonyunkról Nevezett Iskolanővérek Bácskai Társulata néven Hippich Mária Benedikta vezetésével. Ezzel pont került egy hosszú folyamat-

ra, mely eredményeként napjainkban két független társulat működik a második világháborút követően ismételten elcsatolt területen, a bácskai és a zágrábi, egy az anyaországban, a kalocsai.

SÁGI GYÖRGY

MAGYAR PIARISTÁK CSEHSZLOVÁKIÁBAN: A NYITRAI
ÉS A TRENCSENI RENDHÁZ TÖRTÉNETE (1918–1922)

A tanulmány a magyar piarista rendtartomány két rendházának sorsát mutatja be az első világháború végi cseh megszállást követő első néhány évben. A forrásbázist a rend belső hivatali iratanyaga, azaz Mátrai János nyitrai és Braneczky József trencsényi házfőnök Budapestre küldött levelei, illetve a tartományfőnök arra adott válaszai adták.

A rendházaknak otthont adó két város, Nyitra és Trencsén egyaránt 1918 decemberében került cseh katonai megszállás alá, majd rövidesen megkezdődött a politikai és közigazgatási hatalomátvétel. Ez a piarista rendet elsősorban az általuk fenntartott középiskolák államosítása révén érintette. A két régi és népes fiúgimnázium lefoglalása különböző időben, de azonos forгатókönyv szerint zajlott: Trencsénben szinte azonnal, 1918. december 16-án, Nyitrán kilenc hónappal később, a következő tanév elején, 1919. szeptember 12-én vette át a csehszlovák állam az iskolát, lefoglalva azok épületét és minden felszerelését. A szlovákul beszélő piarista tanároknak felajánlották, hogy csehszlovák állami szolgálatba lépve folytassák munkájukat, de ezt mindkét helyen mindannyian elutasították. Sajátos módon Nyitra volt az egyetlen hely, ahol felmerült, hogy a piaristákat a rendházukból is kilakoltatják. A házfőnök ellenállásának köszönhetően ez nem történt meg, ám lakást kellett biztosítaniuk a rendházban az új állami iskola 12 tanárának.

Szinger Kornél piarista tartományfőnök 1919 őszén visszahívta csehszlovák területeiről mindazokat a rendtagokat, akik aktív tanárok voltak, így Nyitrán a házfőnök és három idős, nyugalmazott szerzetestanár, Trencsénben pedig egyedül a házfőnök maradt. A bizonytalanságban a tartományfőnök megbízta a kint maradt rendtagokat, hogy hatósági engedéllyel biztosítsák a nyitrai, valamint a szentgyörgyi rendházban az idősek lakhatását. Az ügyet Braneczky József tárgyalta le, aki azt egyúttal a saját trencsényi rendháza számára is megszerezte, így hamarosan ő is kapott két társat maga mellé.

Innentől kezdve a házfőnökök fő feladata a „takaréklángra” tett rendházak megőrzése és a rájuk bízott idős szerzetesek ellátása lett addig, amíg sorsukról hosszú távú döntés születik. Ők e hatáskörüket egyszer lépték át, 1920-ban, amikor megpróbálták rávenni a tartományfőnököt egy delegátus kinevezésére és az új állammal való tárgya-

lások felgyorsítására – ám nem jártak sikerrel. A nyitrai rendház élén Mátrai János, majd az őt 1920-ban váltó Cserhelyi Sándor a rendházépület bérházként való üzemeltetéséből, illetve mezőgazdasági üzemükből szerzett bevétellel igyekezett ezt biztosítani. Emellett korán felismerték, hogy az épület és a közösség hosszabb távon csak úgy lesz fenntartható, ha elérik, hogy az állam bért fizessen a gimnáziumépület használatáért, amely valójában a rend tulajdonát képezte. Cserhelyi évekig tartó pereskedés után 1927-ben járt ebben sikerrel. Támogatta az új nyitrai püspök, Karol Kmet’ko katolikus gimnázium létrehozására irányuló törekvését is, amely azonban eredménytelen maradt. Trencsénben Braneczky József 1921-ben maga is megállapodott az állammal az épületet illető kérdésekben, sőt további bérleti szerződéseket is újrakötött, hogy a rendház anyagi helyzetét stabilizálja, ám emiatt a magyar tartományfőnökkel konfliktusba került, mivel nem kért rá engedélyt. Engedéllyel nyitott viszont fiúkonviktust a rendházban, amely nemcsak anyagilag bizonyult sikeres vállalkozásnak, hanem szociális értelemben is. Az 1920-as években tulajdonképpen a szlovák identitású Braneczky volt az egyetlen magyar piarista, aki csehszlovák területen a rend hivatásának megfelelő munkát tudott végezni, vagyis gyermekek nevelésével foglalkozhatott.

Mivel a két rendház anyagi konszolidációja sikeres volt, más rendházakkal ellentétben ezeket nem üritették ki 1922-ben, hanem még évekig megmaradtak ebben az átmeneti működésmódjukban, és előjáróikkal együtt a szentszéki–csehszlovák *modus vivendi* aláírását követően, 1930-ban megszülető szlovákiai piarista provincia fontos alkotóelemeivé váltak.

SZEKÉR BARNABÁS

TRIANON ÉS A MÁRIAPÓCSI BAZILITÁK: MEGÚJULÁS ÉS ÚTKERESÉS

Miután a Nagy Szent Bazil Rend Máriapócson élő tagjai 1915 és 1920 között több „fronton” is igyekeztek helytállni, a kegyhely kolostora a Rend magyarországi provinciájához tartozó kilenc rendház közül anyagilag és erkölcsileg is kiemelkedett az első világháború után. A trianoni országhatárok azonban nem csak a magyar katolikus egyházkormányzat szervezetében teremtettek új helyzetet, hanem a bazilita rendházakéban is: a kilenc kolostor közül csak Máriapócs maradt Magyarország területén. A rendházak struktúrájának átszervezése mellett maga a Rend is reformokra szorult, melyeket, bár már 1882-ben elkezdődtek, csak az 1920-as évek elején sikerült megvalósítani. A jezsuiták segítségével véghezvitt változásoknak köszönhetően visszaállították a fegyelmet a Nagy Szent Bazil Rendben és a szerzetesek a korábbi szemlélődő életmódból kilépve új feladatokba, mások megszentelésébe kezdtek. A baziliták az 1925–1950 között nem csak hazánkban, hanem Szlovákiában, Erdélyben, Kárpátalján és Amerikában is vezettek missziókat. A szerzetesek emellett lelkigyakorlatokat is tar-

tottak, melyek közül az elsőre 1925 júliusában került sor Gajdics Péter Pál bazilita szerzetes, későbbi vértanú eperjesi püspök vezetésével.

A történelmi Magyarország területén működő bazilita kolostorok helyzetének rendezésére 1932-ben került sor: ezek a közös, Szent Miklósról elnevezett provinciába kerültek, az utódállamok kolostorait pedig egy-egy regionális előjáró vezette. A tartomány létrejötte megadta a kívánt függetlenséget a magyar bazilitáknak, akik számára az önállósodás folyamatának fontos állomása volt egy új rendház létesítése Hajdúdorogon. A kolostorban működő fiú internátusban 1950-ig nevelték az ifjúságot.

A Rend később új közösségekkel gazdagodott: az 1935-ben Máriapócsra érkezett bazilita nővérek kolostora 1940-re épült fel, míg a férfi szerzeteseké 1946-ban letelepedtek Makón, majd innen 1948-ban Kiszepestre költöztek át. A bazilita szerzetesek Makón való letelepedésével hazánkban kolostoraik száma háromra nőtt, így a Rend szabályzata értelmében lehetőség nyílt új rendtartomány megszervezésére. Ennek alapján a Szentszék 1947. március 7-én létrehozta a magyarországi baziliták számára a Szent István Provinciát, amely 1950-ig működött. A szerzetesrendek működési jogának megvonása 1950-ben megtörte az eddigi folyamatot, új helyzetet teremtve a Nagy Szent Bazil Rend életében.

FÖLDVÁRI KATALIN

TRIANON ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYÁNAK HISTORIOGRÁFIÁJA

A trianoni békeszerződés, melyet Versaillesban, a Grand Trianon palotában írtak alá 1920 június 4-én fordulópontot jelentett Magyarország számára, amely elvesztette területének kétharmadát és közép-európai nagy hatalmi pozícióját. Azóta ez a téma élénken foglalkoztatja mind a közéletet, mind a tudományos közösséget. Számos történelmi munka vizsgálta a békeszerződés jogszerűségét, politikai tartalmát, gazdasági hatásait, az utódállamok kisebbségpolitikáját, a magyar állam korábbi nemzetiségi politikáját, vagy éppen egyéni sorsokat, attitűdöket mutattak be. Ezek között ritka az olyan publikáció, amely ezeket a szempontokat a békeszerződés magyar katolikus egyházra gyakorolt hatásával integráns egységben tárgyalná. Sokkal gyakoribb, hogy egy-egy hosszabb történelmi periódust átfogó monográfia vagy szakkönyv keretében, vagy egy egyházmegye történetének bemutatása kapcsán foglalkoznak egy alfejezet, vagy egy pár bekezdés erejéig a kérdéssel. Ezen kívül egy-egy jelentős egyházi téma, esemény vagy szemszög megragadásával elemzik azt. Így a téma szakirodalma meglehetősen heterogén.

A jelen tanulmány azoknak a munkáknak a historiográfiáját tekinti át, amelyek a trianoni békeszerződésnek a katolikus egyházra gyakorolt hatásával foglalkoznak Magyarországon és az utódállamokban, elsősorban magyar szerzők szemszögéből, meg-

említve azonban néhány fontos, külföldi szerző által írt tanulmányt vagy könyvet is. 1921-től napjainkig ismerteti a szerződés megítélését, rámutatva arra, hogyan befolyásolta azt a politika és az ideológia már közvetlenül az aláírása után, és hogyan vált tárgyilagosabbá a rendszerváltás után.

TÓTH KRISZTINA

HUNGARY'S CATHOLICISM AND TRIANON

Summaries

THE ATTEMPTS OF CHARLES IV TO RECLAIM THE HUNGARIAN THRONE IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS OF THE HOLY SEE

In order to comply with Act I of 1920, the Hungarian National Assembly should have decided on the person of the new king of Hungary immediately following the Treaty of Trianon (1920), which ended World War I. Since the legitimists claimed that – although the Austro-Hungarian Empire had already collapsed – the legitimate king of Hungary was still Charles IV, a Habsburg, who had been crowned in 1916, while the free electors argued for the election of someone of Hungarian nationality, they were unable to come to an agreement. In 1921, Charles IV made two attempts to reclaim the Hungarian throne, but – mainly because of the international political climate – both of his attempts failed, eventually leading to the dethronement of the Habsburg Dynasty and subsequently, to the exile of Charles IV and his family to Madeira.

The aim of the paper is to examine the attitude of the Apostolic Holy See regarding the mentioned attempts of the king by analysing the reports written by Lorenzo Schioppa apostolic nuncio to Budapest (1920–1925). In his reports, Schioppa provided a detailed account of the attempts and of the information at his disposal concerning how they were organised. Evidently, he intended to provide an objective account of the events despite the fact that the approach of the Holy See was closer to the legitimists' view.

After providing a brief summary of the royal question, the paper uses the reports of Lorenzo Schioppa to describe the events from the king's first attempt to the eventual dethronement of the Habsburg Dynasty.

PETRA HAMERLI

THE HUNGARIAN CATHOLIC CONGRESSES AND THE TREATY OF TRIANON

After the First World War, issues connected to the Treaty of Trianon (1920) were also discussed and examined at the Hungarian Catholic Congresses, which can be considered as the most important public forums of Hungarian Catholicism of the period. Speakers at these annual congresses addressed various aspects of the Treaty,

for instance the causes and consequences of the peace accord with a focus on the losses suffered by the Hungarian Catholic Church, as well as the fate of those Catholics stranded outside the new Hungarian borders. Several speakers discussed the possibility of a territorial revision and its preconditions. The last section of the paper briefly describes the General Assembly's statements issued after the partial revision of former Hungarian territories in 1938.

The Appendix contains the 1923 speech of the royalist József Károlyi, who, in his oration, provided the most detailed analysis of the issues raised by the Treaty of Trianon. Károlyi underlined that Catholicism should have a leading role in Hungarian politics, and argued for the restoration of the Habsburg Dynasty as a precondition for territorial revisions.

ANDRÁS GIANONE

JÓZSEF PEHM (MINDSZENTY) AND TRIANON

The paper and the ten documents published here for the first time show how the former Primate of Hungary, József Mindszenty (until 1942 Pehm), viewed the Treaty of Trianon that ended the First World War and what he personally did to bring about its revision. According to Pehm's diagnosis, Trianon was a punishment: firstly for disloyalty to God, and secondly for liberalism, Marxism and cosmopolitanism. At the time, there was no political current in Hungary that was not revisionist. This formed the foundation of József Pehm's thinking as well. His ideal was not an ethnically reorganised Central Europe, but Saint Stephen's thousand-year-old Hungary, a strong Hungarian Christian kingdom. This view was shared by most Christian and legitimist intellectuals: according to them, the return and enthronement of King Otto II, who was regarded as the legitimate ruler, was the only way out of the "prison of Trianon," while the same thing could not be expected from a king of Hungarian nationality.

Pehm, who was otherwise in opposition, agreed with the government on the idea of revision. He gave evidence of this on numerous occasions. As Episcopal Commissioner for the Zala region, he established 14 new parishes in 13 years, including the revisionist church in the border town of Gáborjánháza, which, as a house of God, was also a reminder of the county's loss of territory and religious and cultural values at Trianon. On the 19th of November in 1938, Béla Imrédy, the prime minister, was made honorary citizen of Zalaegerszeg at Pehm's suggestion for his activities in favour of the First Vienna Decision (2nd of November in 1938).

József Pehm / Mindszenty made serious efforts for the integrity of the thousand-year-old Zala County, primarily for that of the mainly Croatian-populated Muraköz,

when on the 14th of April in 1941, he took the lead in a series of Hungarian social actions for the re-annexation of the region. He even confronted prime minister László Bárdossy in order to persuade the government to go beyond ethnic principles and carry out the re-annexation of the area. Owing to a number of foreign and domestic political factors, this was eventually achieved: on the 16th of December in 1941, the Hungarian Parliament passed Act XX of 1941, which ensured the re-annexation of the Southern Region, including Muraköz, to the Hungarian Holy Crown.

In the following years, Abbot Pehm fought for the complete integration of Muraköz. In essence, he was attempting to implement the assimilation efforts of the Dualist Era, only at a much more accelerated pace. As much as he had the authority and the means to do so, even at the cost of dismissing Croatian priests, he began to provide the parishioners of Muraköz with Hungarian priests, as he had to face the fact that the Croatian priests in Muraköz were far from being friends of Hungary. Attempts were also made to reorganise the ecclesiastical government of the region, but the Holy See refused to make a politically charged decision until the end of the War and did not alter the diocesan boundaries, leaving Muraköz part of the Archdiocese of Zagreb.

Throughout his life, Mindszenty's interest in history remained focused on Trianon. In the one and a half decades between 1956 and 1971, which he spent at the American Embassy in Budapest, he was conducting research on the history of the treaty drawing on the literature available. In his work, which is still in manuscript form, he was clearly unable to abandon the historical vision of Hungary, attributing the dismemberment of the country to violence, deception and the arrogance of the winners.

MARGIT BALOGH

“WE APPEAL FROM THE ILL-INFORMED HOLY SEE TO THE WELL-INFORMED”

*The Consequences of the Treaty of Trianon Regarding
the Church Government as Presented in the Hungarian Press*

The consequences of the Treaty of Trianon for the church government is an extremely complex issue; however, the Hungarian press, largely irrespective of ideological differences, viewed it almost exclusively through the lens of national politics. It certainly did not facilitate the situation of contemporary news consumers that, as some clerics have pointed out, Hungarian newspapers often showed a remarkable lack of information on questions of canon law. This paper attempts to trace the press controversies taking place between 1920 and 1924 in order to examine how the national press assessed the measures taken by the church government as a consequence of the Treaty of Trianon.

At the time, the Hungarian general public insisted that the interests of Hungarians and those of universal Catholicism were the same; therefore, they expected the Vatican to implement the Hungarian claims. However, this proved to be wishful thinking, as the Holy See wanted to decide for itself what would be in the interest of universal Catholicism and how to ensure the pastoral care of the believers belonging to various nationalities and the viability of the units of church government in a politically unstable Carpathian Basin. The government of Count István Bethlen, having gradually realised that it had very limited means of asserting its own interests against the Holy See, began to make conscious use of the press, since public indignation was a factor, even if an extremely limited one, which the diplomacy of the Vatican was willing to take into account. At the same time, acknowledging the sad reality was still difficult, and like many of the consequences of Trianon, it required a kind of mourning, an awareness of the losses on the part of the general public.

TIBOR KLESTENITZ

THE DIVIDED ARCHDIOCESE: APOSTOLIC ADMINISTRATION IN BÁCSCA AFTER THE FIRST WORLD WAR

Out of the 150 parishes and independent vicariates of the historical Archdiocese of Kalocsa–Bács, 110 were temporarily occupied by the Serbs in 1918, and eventually, after the Treaty of Trianon, 90 became part of the Kingdom of Yugoslavia. Out of a population of nearly one million, the majority of the Catholics, 470,000 people, belonged from that point on to Yugoslavia. The ethnic diversity of the region was maintained on both sides of the border after the division, even if the proportion of the Hungarians on the Hungarian side of the border was much higher than on the Yugoslav side. Yet, Lipót Árpád Várady, Archbishop of Kalocsa–Bács (1914–1923), strove to help his priests and parishioners on both sides of the border; that is, he continued to see the two territories as a single entity.

As after some years of waiting, the Holy See realized that the division caused by the borders would not change in the near future, it decided to appoint apostolic governors in those parts of the diocese left without a pastor in order to ensure the pastoral care of the believers living in the annexed territories. In 1923, Szabadka (Subotica, Serbia today) parish priest Lajos Budanovich (Lajčo Budanović), was appointed Apostolic Administrator of Bács (Bácska); however, he was striving to prepare the area entrusted to him for its transformation into an independent diocese. He served as titular bishop from 1927. Administrator Budanovich completely restructured the ecclesiastical organisation of the administration, establishing minor seminaries, pastorates and parishes, which led to widespread protests.

Between 1941 and 1944, the area was returned to Hungary and came under the jurisdiction of the Archbishop of Kalocsa–Bács. Later, the Apostolic Administration also ceased to exist. Budanovich resumed the administration of the territory in 1944 and was reappointed Apostolic Administrator in 1946, which he held until 1958. It was not until 1968, nearly fifty years after the end of the First World War, forty-five years after the establishment of the Apostolic Administration and ten years after the death of Budanovich, that the Holy See saw the time as ripe for the creation of the independent Diocese of Subotica. On the other side of the border, the situation was much later settled: the Archdiocese of Kalocsa–Kecskemét was created by a papal decree in 1993, which reorganised the diocesan system in Hungary.

TAMÁS TÓTH

THE IMPACT OF THE HUNGARIAN GREEK CATHOLIC MOVEMENT AND THE
ESTABLISHMENT OF THE EPARCHY OF HAJDÚDOROG ON HUNGARIAN-ROMANIAN
RELATIONS IN THE YEARS PRECEDING THE TREATY OF TRIANON

The establishment of the Eparchy of Hajdúdorog in 1912 was a highly publicised event in the years preceding the First World War. The Holy See, King Franz Joseph as patron and the Hungarian government intended the new unit of ecclesiastical government to offer more efficient pastoral care primarily to Byzantine-rite Catholics of Hungarian mother tongue and Hungarian identity. The establishment of the Eparchy was an important milestone in the decades-long struggle of Hungarian Greek Catholics, although the main objective of securing the liturgical use of the Hungarian language was not achieved. This the Holy See found unacceptable, which position was shared also by the Hungarian Catholic supremacy and the Romanian Greek Catholic hierarchy. Although by 1912 a consensus had emerged in the contemporary Greek Catholic public opinion concerning the legitimacy of the new Eparchy, the national political considerations that were at the forefront of its implementation led to vehement protest from Romanian Greek Catholics. And not without reason, as several parishes from the Eparchies of the Romanian Greek Catholic Metropolitanate (primarily from that of Nagyvárad [Oradea today]) were reassigned to the new Eparchy despite the fact that their Hungarian character was disputed vehemently, albeit mostly rightly, by the hierarchs responsible for them. As a result, the way in which the Eparchy of Hajdúdorog was established opened up yet another zone of conflict in the already tense Hungarian-Romanian relationship and contributed to the failure of the Romanian Pact proposed by Hungarian Prime Minister István Tisza. The seriousness of the conflict can be illustrated by the bombing attempt against István Miklósy, the first Bishop of Hajdúdorog, in Debrecen in February 1914, the justification for Roma-

nia's entry into the war during Matthias Erzberger's secret negotiations in Bucharest, the confrontation of the Romanian Greek Catholic lower and higher clergy in Hungary with the Hungarian state in the autumn of 1918, as well as the various manifestations of hot temper and the occasional acts of violence accompanying these events.

Drawing on contemporary sources, the paper describes the impact of the presence of the Hungarian Greek Catholics, their movement and the establishment of the Eparchy of Hajdúdorog on Hungarian-Romanian relations in the years preceding the Treaty of Trianon.

TAMÁS VÉGHSEŐ

THE CONSEQUENCES AND EFFECTS OF TRIANON ON THE WORK OF THE KALOCSA SCHOOL SISTERS, WITH A SPECIAL FOCUS ON BÁCSKA

The paper describes the conditions under which the members of the Kalocsa Poor School Sisters' Society, Named after Our Lady, lived in Bácska, a new region established between the Kingdom of Hungary and the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom (the Kingdom of Yugoslavia) after the First World War and placed under the jurisdiction of the latter, as stipulated in the Treaty of Trianon on the 4th of June in 1920. It provides a detailed overview of the various methods used by the general mother superiors, Mária Bernárda Bleilőb, Mária Aquina Vojnich and Mária Ildefonsa Bali, with the help of the archbishops of Kalocsa-Bács, Lipót Árpád Várady, and specially count Gyula Zichy and József Grósz, to secure their control over the convents in the annexed territories, with varying degrees of effectiveness. Furthermore, the paper provides insights into the relevant steps of the papal diplomacy, the correspondence between the Sacred Congregation for Religious (*Sacra Congregatio de Religiosis*) and the parties, the various processes, the role of the papal nuncios in Belgrade and in Budapest, as well as the activities of Lajos Budanovich, who was appointed Vicar General and later twice Apostolic Administrator of Bácska, in relation to the cause of the school sisters.

Subsequently, the study outlines the steps taken from 1925 on, under the direction of Sister Mária Leticia Marczenkovich, to set up a province which would consist of the annexed convents situated in Bácska, but which would also form a unit with the Kalocsa Society, and explains why this did not finally materialize. It also gives an idea of the circumstances under which, in 1930, the separation of the convents in Bácska took place, not unrelated to the support provided by Budanovich. Furthermore, it shows how Mária Annunciata Kopunovics, appointed in 1931 as the general mother superior of the newly-established Bácska Poor School Sisters' Society, Named after Our Lady, governed the convents situated in Bácska. The paper also explains how, when Bácska came once again under the jurisdiction of Hungary, Kopunovics reset-

tled with the Catholic Serbian sisters supporting her and became the general mother superior of the new Society established in Zagreb. Last but not least, it describes how, in 1941, following the decision of the Holy See, the convents in Bácska were placed under the authority of the general mother superior of Kalocsa until further decision of the Holy See. It also provides insights into the debate between Yugoslav and Hungarian church and monastic representatives on the governance of the Bácska convents after the Second World War.

Finally, the paper briefly outlines how, by overcoming many difficulties, the Bácska Province of the school sisters was established in the 1960s under the direction of Mária Hermenegild Zách, and how they became independent in 1971 under the name Bácska School Sisters' Society, Named after Our Lady, led by Mária Benedikta Hippich. This was the end of a long process, which has resulted in three independent societies functioning today: two in the territory that was re-annexed after the Second World War (one in Bácska and one in Zagreb) and one in Kalocsa, Hungary.

GYÖRGY SÁGI

HUNGARIAN PIARISTS IN CZECHOSLOVAKIA: THE HISTORY OF THE MONASTERIES IN NYITRA AND IN TRENCSEN (1918–1922)

The paper focuses on the history of two monasteries belonging to the Hungarian Piarist Province in the first few years following the Czech occupation at the end of the First World War. The sources forming the basis of the research are the following: the administrative records of the Order, that is, letters sent to Budapest by János Mátrai, the prior in Nyitra (Nitra, Slovakia today), and József Braneczky, the prior in Trencsén (Trenčín, Slovakia today), and the replies of the provincial, respectively.

Both of the cities with the monasteries, Nyitra and Trencsén, were occupied by the Czech military forces in December 1918, and the political and administrative takeover began shortly afterwards. This had an effect on the Piarist Order mainly through the secularization of the secondary schools maintained by them. The seizure of the two established and populous boys' grammar schools took place some months apart, but according to the same scenario: Trencsén was taken over by the Czechoslovak state almost immediately, on the 16th of December in 1918, while Nyitra nine months later, at the beginning of the next school year, on the 12th of September in 1919, which seizure essentially meant the confiscation of the school buildings and all the equipment. Those Piarist teachers who could speak Slovak were offered the opportunity to continue their work in the employment of the Czechoslovak state, but all of the teachers declined the offer in both schools. Oddly enough, Nyitra was the only place where

there was talk of evicting the Piarists from their monastery. Although due to the resistance of the prior this did not take place, yet, they had to provide accommodation in the monastery for the twelve teachers of the new state school.

In the autumn of 1919, Piarist provincial Kornél Szinger called back from Czechoslovakia those members of the Order who were actively teaching, leaving only the prior and three elderly, retired monk teachers in Nyitra and solely the prior in Trencsén. In the face of this uncertainty, the provincial instructed the members of the Order still in Czechoslovakia to secure official permission for the elderly to continue living in the monasteries in Nyitra and in Szentgyörgy (Svätý Jur, Slovakia today). The case was settled by József Braneczky, who obtained the permit also for his monastery in Trencsén, where he was soon joined by two companions.

From this point on, the main task of the priors became to protect the monasteries that had been “put on the back burner” and to care for the elderly monks entrusted to them until a long-term decision was made about their fate. They overstepped this authority only once, in 1920, when they tried to persuade the provincial to appoint a delegate and to hasten negotiations with the new state – but were unsuccessful in this. János Mátrai, who was the prior of the monastery in Nyitra, and Sándor Cserhelyi, who succeeded him in 1920, tried to secure the existence of the monastery by using the income from renting the monastery building as a tenement and from their farm. In addition to this, they realised early on that the building and the community would be sustainable in the long run only if they could arrange for the state to pay rent for the use of the grammar school building, which belonged to the Order. After years of litigation, Cserhelyi achieved this in 1927. He also supported the new Bishop of Nyitra, Karol Kmeňko, in his efforts to establish a Catholic grammar school, but this proved to be unsuccessful. In Trencsén, Braneczky reached an agreement with the state in 1921 on issues concerning the building and even renewed additional lease agreements in order to secure the financial situation of the monastery, but this brought him into conflict with the Hungarian provincial, as he did not ask for permission. However, it was with permission that he opened a boarding school for boys in the monastery, which proved to be successful not only financially, but also socially. In fact, in the 1920s, it was Braneczky, who had Slovak identity, the only Hungarian Piarist who could work in the Czechoslovakian territory in a way that was in accordance with the vocation of the Order, that is, to educate children.

As the financial consolidation of the two monasteries proved to be successful, they were not, unlike other monasteries, evacuated in 1922; instead, they remained in this transitional mode of operation for several years, and along with their elders, they became essential constituents of the Slovakian Piarist Province that was established in 1930, after the Holy See–Czechoslovak *modus vivendi* had been signed.

TRIANON AND THE BASILITES OF MÁRIAPÓCS: QUEST AND RENEWAL

As the members of the Order of Saint Basil the Great living in Máriapócs tried to stand their ground on several “fronts” between 1915 and 1920, the monastery of the shrine stood out financially and morally among the nine monasteries of the Order’s Hungarian province after the First World War. The Trianon borders, however, created a new situation not only in the structure of the Hungarian Catholic Church government, but also in that of the Basilite monasteries: of the nine monasteries, only Máriapócs remained in Hungary. In addition to the reorganisation of the structure of the monasteries, the Order itself was also in need of reforms, which, although they had commenced in 1882, were not implemented until the early 1920s. Due to the changes brought about with the help of the Jesuits, discipline was restored in the Order of Saint Basil the Great and the monks, leaving their former contemplative mode of life behind, began to take on new tasks, namely, the sanctification of others. Between 1925 and 1950, the Basilite fathers led missions not only in Hungary, but also in Slovakia, Transylvania, Sub-Carpathia and America. The monks also held pastoral retreats, the first of which took place in July 1925 under the leadership of Basilite Father Péter Pál Gojdcics, who later became the martyred Bishop of Eperjes (Prešov today).

The status of the Basilite monasteries in the territory of historical Hungary was settled in 1932: they were placed in a common province named after Saint Nicholas, while the monasteries in the successor states were headed by regional superiors. The creation of the province provided the Hungarian Basilites the independence they had been seeking, while the establishment of a new monastery in Hajdúdorog was an important step in the process of achieving their autonomy. The boys’ boarding school in the monastery provided education for the youth until 1950.

The Order was subsequently enriched with new communities: the convent of the Basilite sisters, who arrived in Máriapócs in 1935, was completed in 1940, while the fathers settled in Makó in 1946, from where they moved to Kispeszt in 1948. With the settlement of the Basilite monks in Makó, the number of their monasteries in Hungary increased to three, and thus, the Order’s regulations allowed for the organization of a new province. Accordingly, on the 7th of March in 1947, the Holy See established the Province of Saint Stephen for the Basilites living in Hungary, which functioned until 1950. The 1950 withdrawal of the right of the monastic orders to function, however, broke the previous trend, creating a new situation also in the life of the Order of Saint Basil the Great.

KATALIN FÖLDVÁRI

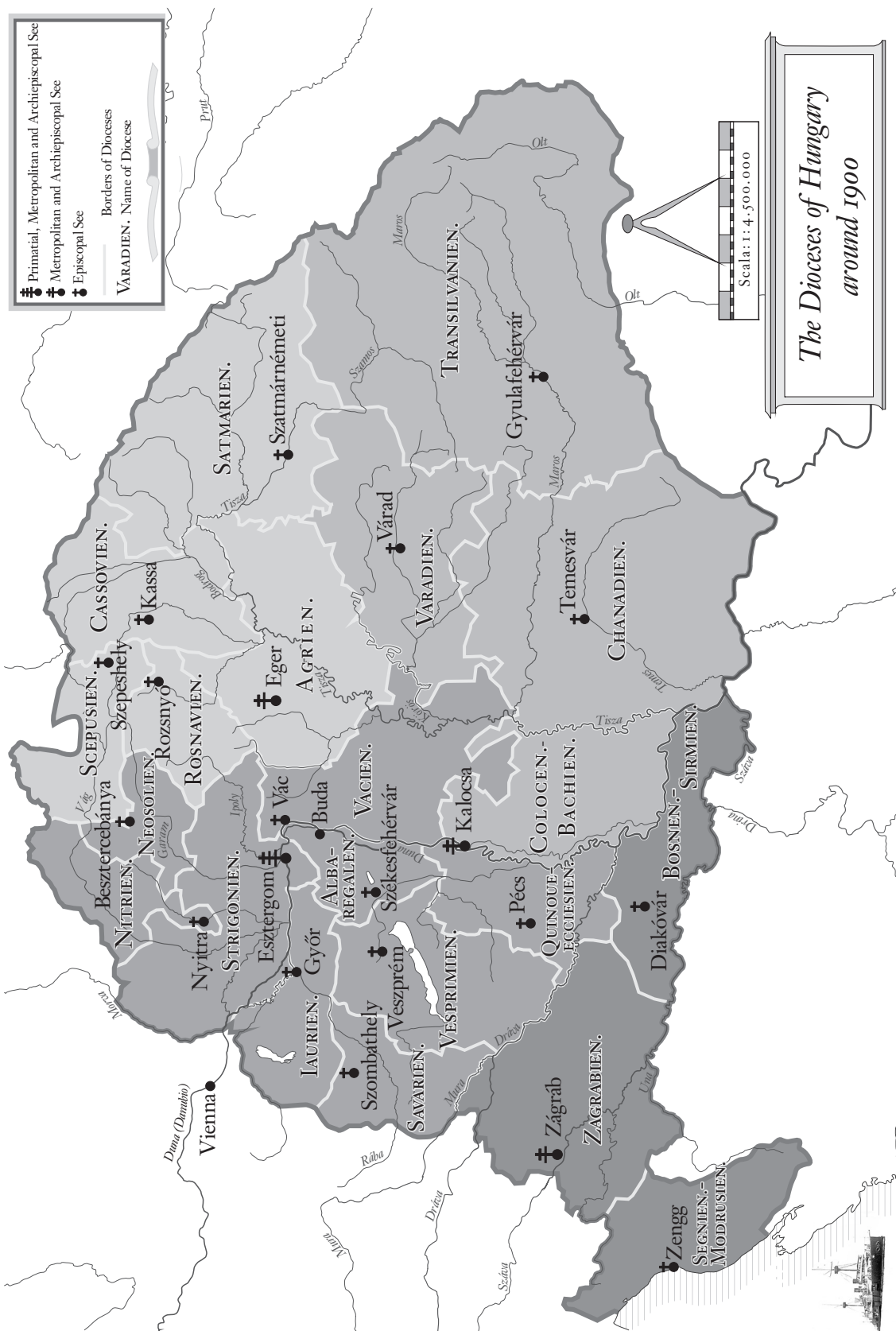
THE HISTORIOGRAPHY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TREATY OF
TRIANON AND THE CATHOLIC CHURCH

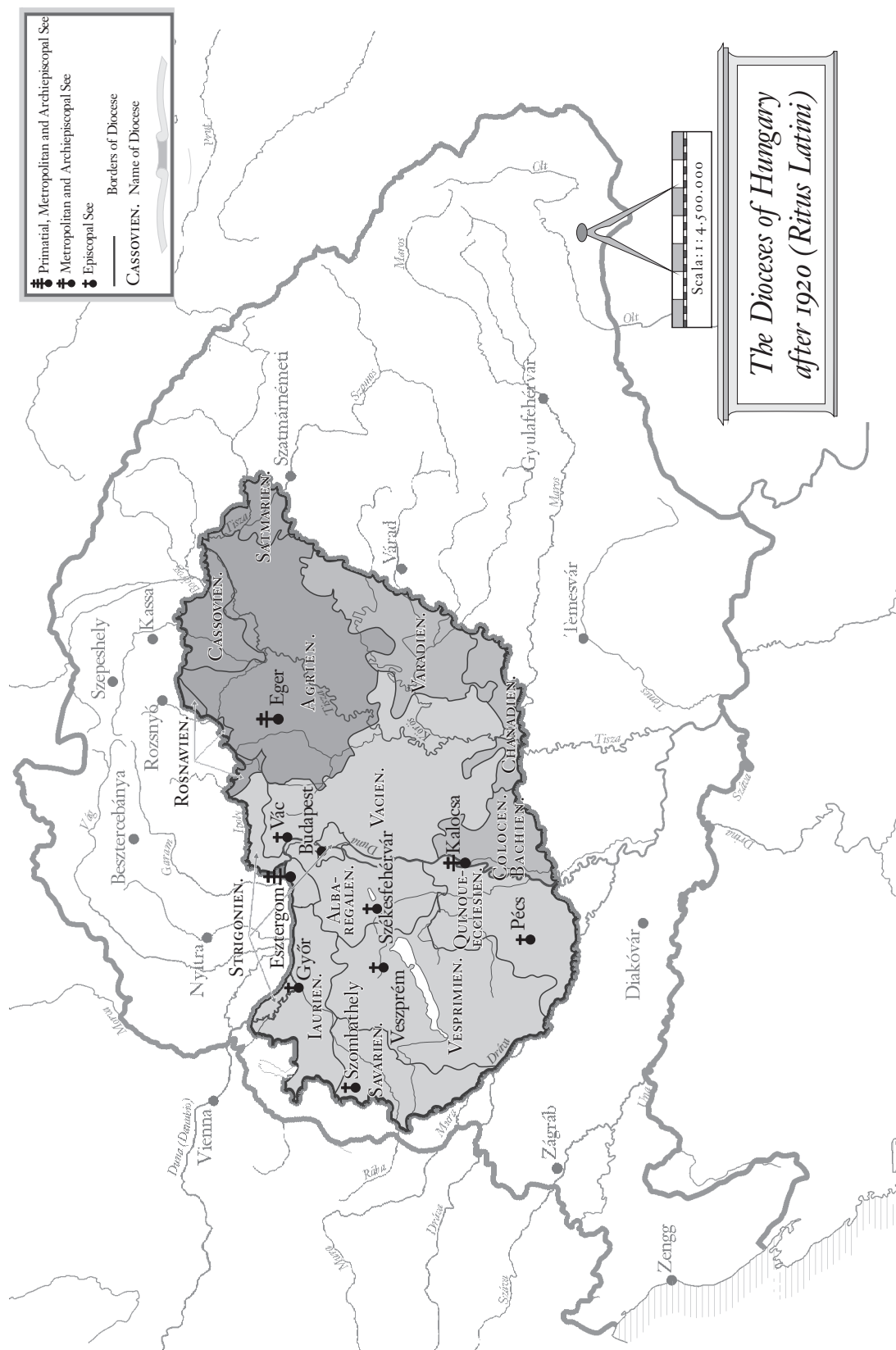
The Treaty of Trianon, which was signed in the Grand Trianon Palace in Versailles on the 4th of June in 1920, was a turning point for Hungary, which lost two-thirds of its territory and its position as a major power in Central Europe. Since then, this issue has been a lively topic of public and academic interest. Several historical works have discussed the legality of the peace treaty, its political content, its economic effects, the minority policy of the successor states and the former nationality policy of the Hungarian state, while others presented individual fates and attitudes. However, it is rare to find a publication that approaches these aspects parallel with the impact of the peace treaty on the Hungarian Catholic Church. It is much more common for the issue to be dealt with in the context of a monograph or a compilation of essays covering a longer historical period, or in the form of a sub-chapter or a few paragraphs in a work on the history of a diocese. Again, sometimes the issues raised by the Treaty are analysed with a significant ecclesiastical theme, event or perspective in mind. Consequently, the literature on the subject is rather heterogeneous.

The present paper reviews the historiography of works dealing with the impact of the Treaty of Trianon on the Catholic Church in Hungary and in the successor states – mainly by Hungarian authors, but also mentioning some important studies or books by foreign authors. From 1921 to the present day, the paper describes how the treaty has been perceived, showing how its perception was influenced by politics and ideology immediately after its signing and how the treaty has been viewed more objectively after the change of regime.

KRISZTINA TÓTH

Translated by ESZTER KRAKKÓ

*The Dioceses of Hungary
after 1920 (Ritus Latini)*

CONTENTS

<i>Preface</i> (Péter Tusor)	7
------------------------------------	---

I. STATE, CHURCH AND SOCIETY

The Attempts of Charles IV to Reclaim the Hungarian Throne in the Light of the Documents of the Holy See (Petra Hamerli)	11
The Hungarian Catholic Congresses and the Treaty of Trianon (András Gianone)	25
József Pehm (Mindszenty) and Trianon (Margit Balogh)	43

II. DIOCESE AND CHURCH GOVERNMENT

“We Appeal from the Ill-informed Holy See to the Well-informed” The Consequences of the Treaty of Trianon Regarding the Church Government as Presented in the Hungarian Press (Tibor Klestenitz)	103
The Divided Archdiocese: Apostolic Administration in Bácska after the First World War (Tamás Tóth)	124
The Impact of the Hungarian Greek Catholic Movement and the Establishment of the Eparchy of Hajdúdorog on Hungarian-Romanian Relations in the Years Preceding the Treaty of Trianon (Tamás Véghseő)	154

III. RELIGIOUS COMMUNITIES

The Consequences and Effects of Trianon on the Work of the Kalocsa School Sisters, with a Special Focus on Bácska (György Sági)	189
--	-----

Hungarian Piarists in Czechoslovakia: The History of the Monasteries in Nyitra and in Trencsén (1918–1922) (Barnabás Szekér)	237
Trianon and the Basilites of Máriapócs: Quest and Renewal (Katalin Földvári) . .	272

IV. HISTORIOGRAPHY

The Historiography of the Relationship between the Treaty of Trianon and the Catholic Church (Krisztina Tóth).	293
<i>Abbreviations</i>	317
<i>Authors</i>	319
<i>Register</i>	321
<i>Summaries in Hungarian</i>	329
<i>Hungary's Catholicism and Trianon (Summaries in English)</i>	339

ISBN 978 963 416 364 0